

Kontrarevolucionarni pokret
Draže Mihailovića

4

SLOM

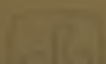
Nikola Milovanović

slovo ljubve

SLOM

Biblioteka
DIJAGONALE

Urednik
Dušan Kalic

Nikola Milovanović

SLOM

SLOVO LJUBVE
BEOGRAD

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

MO 12

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

KORPUSI DRAŽE MIHAILOVIĆA POLAŽU ISPIT PRED OKUPATOROM U SRBIJI

Po naređenju Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, 2. proleterska i 5. udarna divizija dobile su početkom marta 1944. godine zadatak da prodru u Toplicu i Jablanicu, najjače žarište narodnooslobodilačke borbe u Srbiji, i sa tamošnjim jedinicama stvore oslonac za prodor većih snaga NOVJ u Srbiju.

Prikupljanje na teritoriji Goražde — Foča — Rudom — Prijepolje, 2. proleterska (2. i 4. proleterska i 3. udarna brigada) i 5. udarna divizija (1, 4. i 10. krajiška udarna brigada), ukupno oko 5.000 boraca, obrazovale su Udarnu grupu divizija kojom je, po odluci Vrhovnog štaba, rukovodio štab 5. divizije.

I dok je 2. divizija zadržana na svojim položajima radi vezivanja neprijateljskih snaga prema Rudom i Prijepolju, dotle je 5. divizija, upućena ka reci Limu, razbila manje četničke delove i do 16. marta se prebacila na desnu obalu reke. Ovaj uspeh 5. divizije omogućio je da u toku 17. marta u rejonu Rudog pređu Lim i dve brigade 2. divizije, a 2. brigada je i dalje zadržana na levoj obali Lima da zatvara pravce od Pljevalja.

Posle borbi protiv okupatorskih, kvislinških i Mihailovićevih snaga, do 20. marta Lim je prešao i poslednji bataljon 2. brigade. Toga dana na zajedničkom sastanku štabova divizija, u duhu operativne zamisli Vrhovnog štaba, odlučeno je da Udarne grupa izvrši energičan prodor ka Ibru opštim pravcem Zlatibor — Javor — dolina Studenice, da razbije okupatorsko-kvislinške snage i vlast, vrši politički uticaj u narodu, mobiliše nove borce i organizuje narodnooslobodilačke odbore gde za to postoje uslovi.

Na osnovu ove odluke i zapovesti koju je divizijama izdao Štab Udarne grupe, otpočele su pripreme jedinica za pokret prema Zlatiboru. Međutim, 21. marta ujutru neprijatelj je iz pravca Priboja iznenada napao 4. krajišku brigadu, preteći da izbiје u pozadinu Udarne grupe. Protivnapadom 2. proleterske brigade neprijatelj je zaustavljen, a Udarne grupa krenula je u marš ka istoku i 28. marta izbila u dolinu gornjeg toka reke Studenice. U toku marša imala je oštre sukobe sa neprijateljskim snagama.

Prateći rad 2. i 5. divizije, nemački komandant Srbije najpre je ocenio da će njihov prodor biti usmeren ka severu, u pravcu Užica i Požege, pa je u tom smislu i zahtevao od bugarske 24. divizije da posedne i brani sva veća mesta na tom pravcu. Ali kada se Udarne grupa uputila ka istoku, on je užurbano grupisao snage radi zatvaranja doline Ibra, čija je odbrana poverena Štabu 25. bugarske divizije. Bugarski plan je predviđao da se odsudnom odbranom na Ibru i aktivnim dejstvima iz pozadine zaustavi prodor Udarne grupe, a zatim preduzme koncentričan napad sa ciljem njenog odbacivanja na zapad. Za izvršenje ovog plana grupisane su, pored nemačkih, jake bugarske snage iz sastava 24, 25. i 27. divizije, delovi Ruskog zaštitnog i Srpskog dobrovoljačkog korpusa i snage Draže Mihailovića. Prirodno povoljni položaji na levoj obali Ibra posедnuti su jačim snagama, a mostovi su branjени posadama iz bunkera, artiljerijom, tenkovima i oklopnim vozovima na železničkoj pruzi Kraljevo — Raška.

Našavši se nadomak Ibra, štab Udarne grupe doneo je odluku da razbije neprijateljske snage na levoj obali, da forsira reku i da preko planine Kopaonika sa obe divizije proдре u Toplicu i Jablanicu. Početak napada bio je određen za 30. mart u 22 časa.

Napad jedinica Udarne grupe počeo je sa zakašnjem i nejednovremeno. Zbog izvesnih propusta i nedostataka štabne i obaveštajne službe, iznurenosti boraca i snažnog otpora neprijatelja, ovaj napad i forsiranje Ibra završeni su neuspehom.

Kada je Udarnu grupu zadržao pred Ibrom, neprijatelj je koncentrično uputio svoje snage s ciljem da je zaokruži ili odbaci na zapad. Procenjujući neprijateljske namere, Štab Grupe je zadržao 5. diviziju na prostorijski Studenica — Ivanjica sa zadatkom da aktivnim dejstvom vezuje, razvlači i tuče neprijateljske snage po delovima, a 2. diviziju uputio ka Dragačevu, da vrši pritisak na komunikacije Ivanjica — Užice i Kraljevo — Čačak.

Tako je 2. divizija prodrla u Dragačevo i odbacivši 1. i 2. ravnogorski korpus Draže Mihailovića, noću između 8. i 9. aprila zauzela Kaonu. Ojačane okupatorskim i kvislinškim snagama iz Kraljeva i Guče, Mihailovićeve snage su 10. aprila izvršile protivnapad i odbacile 2. diviziju ka jugu.

Za to vreme je 5. divizija u dolini gornjeg toka Studenice vodila svakodnevne borbe protiv neprijateljskih snaga koje su je potiskivale. Postojala je opasnost da neprijatelj, šireći se ka zapadu i severu, odvoji 5. od 2. divizije koja se još nalazila u Dragačevu. Ali brzim intervencijama, jedinice 5. divizije su 8. i 9. aprila razbile 2. Mileševski i Požeški korpus Draže Mihailovića i odbacile neprijateljske snage prema istoku, a zatim je Štab Udarne grupe privukao iz Dragačeva i 2. diviziju. Zajedničkim snagama neprijatelj je bio odbačen dalje prema istoku gde je zauzeo nove položaje na kojima je prešao u odsudnu odbranu.

U međuvremenu, Štab Udarne grupe dobio je direktivu Vrhovnog štaba NOV i POJ da sa 2. i 5. divizijom krene u zapadnu Srbiju. Radi jačanja ustanka i stvaranja uslova za prodor većih snaga NOVJ, u zapadnu Srbiju je trebalo da pređu i dve divizije 3. korpusa iz istočne Bosne. Po odluci Štaba Udarne grupe, marš je trebalo izvesti u dve kolone. Krajnji cilj obe kolone bio je planina Povlen. Pokret obe kolone počeo je 20. aprila.

Razbijajući u toku marša delove Požeškog korpusa Draže Mihailovića, nemačkog 4. puka »Brandenburg« i Srpskog dobrovoljačkog korpusa, desna kolona je u noći između 28. i 29. aprila izvršila postavljeni marševski cilj.

Marš leve kolone bio je nešto sporiji i praćen neprekidnim napadima Javorskog i Zlatiborskog korpusa Draže Mihailovića. Ali je i ona, razbijajući delove 4. puka »Brandenburg«, Srpskog dobrovoljačkog i Mihailovićevog Zlatiborskog korpusa, delove 24. bugarske divizije i 696. bataljona poljske žandarmerije, 30. aprila stigla na cilj i spojila se sa desnom kolonom.

Da bi prihvatio 16. i 17. diviziju 3. korpusa koje je trebalo da dođu iz Bosne i na odseku Bajina Bašta — Drinjača forsiraju Drinu, Štab Udarne grupe je 5. diviziju usmerio prema Rogačici, a 2. diviziji dao zadatak da ovlada Povlenom i zatvori pravce koji od Valjeva vode prema Rogačici i Užicu. Izvršenje ovog zadatka je bilo sprečeno koncentričnim nastupanjem neprijatelja ka Udarnoj grupi. U napadu na nju učestvovali su delovi Srpskog dobrovoljačkog korpusa i 24. bugarske divizije, delovi 5. puka Ruskog zaštitnog korpusa, zatim Požeški, Valjevski, 2. šumadijski, Cerski korpus i Korpus Gorske garde Draže Mihailovića i najzad nemačke borbene grupe »Holman« i »Vajl«.

Mada je razbila Mihailovićev Valjevski i Šumadijski korpus, kao i Korpus Gorske garde, 2. divizija je 2. maja, pod pritiskom nemačkih borbenih grupa »Holman« i »Vajl«, bila prinuđena na povlačenje.

Za to vreme 5. diviziju su napali delovi Mihailovićevog Valjevskog, Cerskog i Požeškog korpusa, kao i dva bataljona 24. bugarske divizije. Napad bugarskih bataljona bio je zaustavljen, a glavnina Divizije usmerila se na Mihailovićeve snage i proterala ih sa položaja.

U želji da neprijateljske snage odvuče što dalje od Drine i time olakša prelazak 16. i 17. divizije, Štab Udarne grupe je preduzeo mere da se 2. i 5. divizija noću između 2. i 3. maja pomere u širi rejon planine Maljena. Ali, zbog jačih koncentracija neprijateljskih snaga duž komunikacije Užice — Valjevo, samo je 10. brigada izbila do sela Skakavce.

Tih dana su i neprijateljske snage u istočnoj Bosni nastojale da po svaku cenu spreče izbijanje 16. i 17. divizije na Drinu. Time su bile oslobođene snage Srpskog dobrovoljačkog korpusa i 24. bugarske divizije, dotada vezane na Drini, i odmah upućene protiv 2. i 5. divizije. Na osnovu direktive Vrhovnog štaba i procene situacije, Štab Udarne grupe je tada doneo odluku da sa divizijama krene na planinu Taru. Divizije su se 6. maja prikupile i kre-

nule ka Tari, ali je neprijatelj protiv njih počeo da ponovo prikuplja jače snage.

Uviđajući težak položaj 2. i 5. divizije, Vrhovni štab je 12. maja naredio Štabu Udarne grupe da obe divizije orijentiše prema slobodnoj teritoriji 2. korpusa na levoj obali Lima. Očekujući pristizanje 2. divizije sa Tare, 5. divizija je vodila žestoke borbe protiv nemačkih, bugarskih i, naročito snaga Mihailovičevog Valjevskog, 1. i 2. ravnogorskog, Požeškog, Javorskog i Mileševskog korpusa i Korpusa Gorske garde. Tek u noći između 15. i 16. maja, po dolasku 2. divizije, Udarne grupa je mogla da krene preko planine Zlatara ka Limu, koji je prešla 20. maja kod Brodareva.

Ovim prelaskom preko Lima završen je prodor 2. i 5. divizije u Srbiju. One su izvele vrlo težak manevar, boreći se i maršujući više od dva meseca. Nemačka komanda je bila blagovremeno obaveštena o pokretu Udarne grupe i, nad odgovarajućim pravcima i odsecima, prikupljala nemačke, bugarske, kvislinške, Mihailovičeve i snage muslimanske milicije i na taj način prinudila 2. i 5. diviziju da se na svom operativnom cilju probijaju pod vrlo nepovoljnim uslovima. Neuspeh Udarne grupe da se probije u Toplicu i Jablanicu prouzrokovan je prvenstveno velikom nadmoćnošću neprijatelja i izrazito ofanzivnom taktikom koju je primenjivala nemačka komanda u odbrani Srbije. Izmorenost jedinica Udarne grupe, oskudica u hrani i municiji, kao i izvesni propusti u komandovanju, otežali su izvršenje zadataka. Ali i pored toga, neprijatelj je pretrpeo osetne gubitke, naročito snage Draže Mihailovića u borbama u Dragačevu, na Povlenu, oko Ljubiša i Sirogojna.

U borbama protiv 2. i 5. divizije NOV došla je do izražaja potpuna i javna saradnja jedinica Draže Mihailovića sa okupatorskim i kvislinškim snagama u Srbiji.

O ovoj Mihailovičevoj izdaji postoji više dokumenata, od kojih ćemo navesti samo nekoliko.

U izveštaju bez datuma i potpisa, upućenom komandantu 2. ravnogorskog korpusa kapetanu Predragu Rakoviću, pored ostalog piše:

»Na dan 12. ovog meseca (marta 1944. godine — nap. autora) sastao sam se u Adranskoj opštini sa šefom Gesta-

poa u Kraljevu SS obrst firerom g. Niburom na predhodni njegov poziv preko sreskog načelnika g. Aćimovića, a po odobrenju komandanta 2. žičke brigade kapetana g. Anđelković Ljubiše, i to u 19 časova. — Sastanak je tekao sledećim tokom.

A. — Tačno u 19 č. došao je luksuzni auto pred Adransku opštinu. Iz njega je izašao potpukovnik Nibur, tumačica Tilda i gestapovac Filip — Banaćanin. Kad su ušli u opštinu tada sam ja sa p. por. Kolarević Tihomirom ušao u istu zgradu... Potom smo seli i posle nekoliko uobičajenih fraza počeo je zvanični razgovor... Dalje je g. Nibur izjavio da želi da njegova razmatranja iznesem komandantu korpusa kap. Rakoviću i da veruje da će od kap. Rakovića da ili dobije odgovor ili da ću jednog dana sa kap. Rakovićem doći na sastanak gde kap. Raković odredi. U tom je izrazio želju da sa kap. Rakovićem dođe bar do privremene saradnje za borbu protiv komunizma. Dalje je naveo da je već sklopljen privremeni ugovor o nenapadanju između naših jedinica i Nemačke vojne sile i to između desne obale Ibra, leve obale Zapadne Morave do Čačka i linija Čačak—Bajina Bašta. Prema tome šef je rekao od Vašeg reona Korpusa u tu zonu spadaju reon kap. Anđelkovića (Nadibar) i Trnavska brigada. Zatim je rekao da mu je želja da u tu zonu uključi ceo korpus kap. Rakovića i da važi za vreme dogovoreno tj. trajanja obaveza Ugovora, ako bi došlo do toga. On je dalje rekao da želi da se sastane sa kap. Rakovićem bez ikakvih obaveza o zaključivanju ma čega. Obaveze i uslovi koje oni daju su sledeće:

1. — U oblasti označenoj na karti (oblast korpusa) obavezuje se (u ovom slučaju kap. Raković) sa svim pripadnim jedinicama da svaku borbu i sabotažu prema Nemačkoj vojnoj sili i njihovim saveznicima, kao i ovima koji se zajedno sa njima bore, kao i svima Srpskim pomoćnim jedinicama, prekine i da se odrekne borbe protiv istih. Svojevoljna osuda Nemaca i nemačkih pripadnika od strane četnika za ovo vreme trajanja ugovora u označenoj oblasti ima da se obustavi. U slučaju da pripadnik stoji pod sumnjom sa dovoljnim dokazima da je potajni komunista sa tim dokazima ima da se preda S. D. nemačkoj policiji u Kraljevu (tj. u tom slučaju četnici imaju pravo hapšenja tog pripadnika).

2. — Sa druge strane obavezuje se Nemačka vojna sila za sebe i svoje pripadnike isto tako da borbu u označenoj zoni za vreme trajanja ugovora protiv četnika kap. Rakovića obustavi, ovo se odnosi i na pripadnike Nemačke vojske i policije, Bugare, Srpski dobrovoljački korpus, S. D. S., Ruski korpus i sve ostale Srpske vlasti u određenoj zoni. Na strani četnika su ovim obuhvaćene sve jedinice kap. Rakovića u određenoj zoni. U ovoj istoj određenoj zoni neće biti akcije protiv pripadnika Draže Mihailovića. U slučaju prepada na

nemačku vojsku, Nemačka vojska preduzima akciju da pro-
nađe krivca. Za vreme trajanja ugovora u određenoj zoni ne-
će se uzimati taoci, niti će biti streljanja.

3. — Ovo primirje treba da da mogućnosti za zajed-
ničku borbu protiv komunizma.

4. — Kap. Raković se obavezuje pred zaključenje u-
govora da sve pripadnike nacija koje se sa Nemačkom bore
tj. nalaze u ratu, u određenoj zoni preda Nemačkoj vojnoj
sili. Kap. Raković pristupa obavezi da sve obaveštajne ka-
nale protivnika Nemačke obustavi i suzbije.

5. — Označena oblast će se četnicima kap. Rakovića
predati za samostalnu akciju protiv komunizma. U slučaju
veće zajedničke akcije, operacije četnici će pod komandom
kap. Rakovića pasti pod Nemačku višu komandu. Kap. Ra-
ković preduzima obezbeđenje komunikacija.

6. — Za postignuće boljeg zajedničkog rada će se pri-
štabu kap. Rakovića uspostaviti čovek za vezu, ali samo po
potrebi.

7. — Četnici kap. Rakovića dobijaju u određenoj zoni
od Nemačke vojske za sprovođenje zajedničkih zadataka od-
govarajuću vojnu pomoć.

8. — Ovaj ugovor kada se potpiše stupa na snagu po
dogovoru. U slučaju jednog lojalnog sprovođenja ugovora od
strane četnika kap. Rakovića, produžetak ugovora je moguć
za borbu protiv komunizma.

9. Sadržina ugovora ima da se drži u tajnosti.

10. — Propagandna bura protiv komunizma ima da
se sprovodi zajedničkim snagama.

Kako mi je rekao šef, ove tačke koje se gore navode
nisu striktno napisane, već se mogu menjati po dogovoru.

B. — U drugom delu razgovora govorili smo o radu
naše i njihove obaveštajne službe na teritoriji Srbije. Šef
je rekao da smo ih tu nadmašili, ali njihovu u tom pogledu
pravda time što isti agenti koji njima služe rade i za nas ...

Očigledno, kada su se 2. i 5. divizija NOV uputile
sa obala Lima prema istoku, nemački okupatori u Srbiji
su pohitali da učvrste već postojeće sporazume sa koman-
dantima korpusa Draže Mihailovića o zajedničkoj borbi
protiv NOV i POJ.

Ponudene pregovore za sklapanje sporazuma kape-
tan Raković je oheručke prihvatio, o čemu nam svedoči i
izveštaj nemačke feldkomandature 610 iz Čačka, upućen
25. marta 1944. godine vojnom zapovedniku Jugoistoka u
kome se, pored ostalog, kaže:

»Po nalogu DM. Raković je ponovo precizirao:

1. Sigurne (pismene) garancije da ne postoje ni najmanje namere da se planira opšti ustanak ili da se sprovede sabotažne akcije.

2. Primirje na teritoriji Srbije.

3. Spremnost za borbu protiv komunista i izvan Srbije, uz isporuke municije.

4. Želja da se održi konferencija između nemačkog opunomoćenika i generala Trifunovića.

O tome on je poslednjih dana ponovo primio radio-depešom uputstvo od DM.

Hiljadu četnika, koji se pominju u poslednjem dopisu (od 21.3), krenuće ovih dana. R. moli da stalno dobija vagona za prevoz već pripremljenih namirnica za četnike u borbi, i to od Čacka do odredišne stanice. Gospodin major Nisen (FK 610) naknadno će mu saopštiti da se u vezi s tim obrati potpukovniku Milovanoviću iz pol. sreskog načelstva Užice koji raspolaže tovarnim prostorom za četničke jedinice.

Raković je dalje saopštio da u glavnom štabu DM strahuju zbog napredovanja Rusa na istočnom frontu. Četnici su navodno spremni da se protiv komunizma bore i na drugim evropskim frontovima.²

Da bi saradnja četničkih komandanata sa okupatorom u toku operacija 2. i 5. divizije NOV u Srbiji dobila neku organizovaniju formu, Draža Mihailović je za oficira za vezu između svojih jedinica i nemačke komande imenovao kapetana Milorada Mitića. Po njemu Mihailović je dostavljao svoje zahteve nemačkoj komandi koja je snabdevala municijom i hranom njegove jedinice, angažovane u borbi protiv NOV.

O situaciji na frontovima, o svome radu i o količini pomoći primljenoj od okupatora Mitić je, pod pseudonimom »Bruno« i »Ratibor«, svakodnevno obaveštavao Mihailovića, koga je oslovljavao šifrom »88«.

Evo nekoliko odlomaka iz tih izveštaja.

Iz Ivanjice 21. marta 1944. godine Mitić javlja Mihailoviću:

»Cvetiću sam dodelio 10.500 kgr. kukuruza, Markoviću 5.000, Kalaitoviću 10.000. U rezervi imam 15.000. Ovo je dobijeno od 'Br. 11' (»Br. 11« je bila šifra koja je označavala Nemce — nap. autora).

Obećano još 3 vagona, ali ja računam samo sa onim što imam u rukama.

40.000 razne municije podeljeno Cvetiću, Markoviću i Ras-Rasi (pseudonim Nikole Kalabića — nap. autora) ... Isto tako 300 bombi za teški i 150 za laki bacač.³

U izveštaju od 24. marta Mitić obaveštava Mihailovića o pojedinostima sadejstva i »razmene« s Nemcima i Bugarima:

»23. III držana konferencija u Štabu bugar. divizije u Užicu. Cilj: opšta akcija protiv crvenih. Cvetić traži isto. Usllov za nas: zatvaranje pravaca koji sa zapada idu na liniju Rožanstvo — Murtenica i nastupanje jednom kolonom između Uvca i Lima u pravcu zapad. Upravo ovo sam lično sugerirao, jer na taj način mi ne moramo vršiti velika pomeranja sa sadašnjih pozicija i zakrivljavamo našu teritoriju...«

U slučaju akcije, mi dobijamo po 80 metaka na pušku, 500 na automatsko oružje. Jedna količina kao rezerva ima da bude prebačena u Arilje i Ivanjicu, prema tome koje mesto u danom trenutku ja naznačim. Bacačke municije takođe dobijamo. Rok za trebovanje 25. III.

Bugari traže da se Ajdačić prebaci na prostoriju Rožanstvo—Sirogojno i tu zatvori pravac ka istoku. U Radovića ne veruju 'jer je on uvek 50 km dalje od borbe' ... Sada bi bio momenat da se naši snabdu municijom. Svaki ko dođe na ovu teritoriju, uključuje se...⁴

U izveštaju od 26. marta, Mitić javlja Mihailoviću:

»Dobio sam veliku količinu municije, ali ona je u Arilju... Ako se naši odredi sa tog pravca angažuju, neka mi se obrate za municiju...«

Od Požege aviziran dolazak nem. motor. bataljona. 5 tenkova, Bugari i avijacija će učestvovati. Ali do tada treba izdržati. Ako imate raspoloživih snaga pošaljite. Neka se ne plaše. Ovi (odnosi se na Nemce i Bugare — nap. autora) su manji od makova zrna. Trče oko mene kao preplašena deca. U stvari ja sada komandujem otketom Prilike — Bukovica. Ima oko 1200 ljudi bez naših...⁵

U međuvremenu, Mihailović je 27. marta primio izveštaj od Mitićevog saradnika i pomoćnika, inače komandanta Kolubarske brigade, Ratomira Perića. Izveštaj je potpisan pseudonimom »Radovan« i u njemu piše:

»25. III oko 19 h primio sam u Užicu sledeću količinu municije:

60.000 metaka puščane municije 7,9

37.000 metaka mitraljeske municije 7,9

9.000 metaka puščane municije (engleske) 7,7

21.150 metaka mitraljeske municije (holandske) 6,5
16.640 metaka za M. Pi. 9 mm
400 bombi za bacač 81 mm
400 bombi za bacač 45 mm

Obećano nam je još 30.000 metaka puščane municije. Dobićemo čim transport stigne u Užice.

Kako je put kod Prilika bio zatvoren od komunista to sam kamione ostavio u Požezi a ja sam sa malim autom prebacio 9.000 metaka malom Eriću i Kalči Markoviću.

Municiju sam do rudnika prebacio tek 26. III oko 17 h.

Zlatibor je od 24. III potpuno prazan od komunista. Bugari i poljska straža drže liniju Bela Reka — Zbojštica. Tri bugarske kolone u jačini od po jednog bataljona krenule su u zoru 25. III prema jugu sa linije Užice — Požega. Kolone su 26. III uveče stigle na liniju Katići — Prilike.

Dobrovoljački puk Marisava Petrovića razbijen je od strane komunista 25. III uveče kod s. Sivčine. Dobrovoljci su se povukli na rudnik gde se i sada nalaze.

Bugarski bataljon pod komandom majora Haralampijeva primio je isto veče borbu sa partizanima. Komunisti su bili nadmoćniji i Bugari su se povukli u Ivanjicu.

Za sada u okolini Ivanjice nalaze se sledeće snage: Cvetić i Marković na liniji Mućanj — Kušići, jedan bataljon Bugara Katići, jedan bataljon Bugara Prilike plus 4 tenka, rudnik puk dobrovoljaca sa dve čete Rusa i 4 tenka, Ivanjica tri bataljona Bugara i dve čete Nemaca koji su ovog momenta stigli.

Pavle Marković (zlatiborska brigada) juče popodne bio je u Brekovu i odmah krenuo dalje za Šarenik. Javiće se ovde radi popune municije.

Kako komunisti nadiru ka II tj. prema ibarskoj dolini to sam još prošle noći intervenisao u Beogradu da se Ibar posedne.

To će i biti učinjeno. Takođe će i trupe iz Senice biti pomerene ka istoku ka Raškoj.

Nemci i Bugari imaju zadatak da gone partizane i dalje. Oni traže da Cvetić i Marković obezbede desno krilo da se komunisti ne bi izvukli prema Sjenici.⁶

Istoga dana u 18 časova Mihailović je uputio »Radovanu« (Periću) sledeći odgovor:

»G. Radovane,

dobili smo Vaš izveštaj od 27. marta (pisan u 8.30 časova). Dobro je da su D. (Dobrovoljci — nap. autora), SDS. (Srpska Državna Straža — nap. autora), N. (Nemci — nap. autora) i B. (Bugari — nap. autora) krenuli u napad.

Našim snagama naređeno da preduzmu najenergičnije napade sa svih skoro strana.

Sem toga preduzete su mere da se komunisti napadnu ako bi od Ivanjice produžili na istok u Studenički srez.

Za Ajdačića, ako je krenuo južno od Požege, poslali smo naređenje da se prikupi u Dragačevu odakle nam ga je najlakše upotrebiti u kome se pravcu pojavi potreba.

Nemojte ga prebacivati automobilima.

Vrlo dobro ste uspjeli u pogledu municije. Nastanite da još izvučete. Dodelite jednu izvesnu količinu kapetanu Đukiću, koji se nalazi u Notraži. Ovo je potrebno i za jedinice koje treba ovde da još pristignu.

Pozdrav, 88.«⁷

Kapetan Mitić 28. marta obaveštava Mihailovića, pored ostalog, i o sledećem:

»Podaci dostavljeni od Radovana imaju se dopuniti u sledećem...

O nekoj akciji Bugara ili Br. 11 (šifra koja označava Nemce — nap. autora) protivu crvenih dublje na terenu nema ni govora. Doručak i večera su uvek u garnizonu. Ako se hoće uništenje komunista, onda to moramo mi da uradimo. Možemo da računamo na pomoć uzduž komunikacija, na municiju i avijaciju, mada ona ne može mnogo da pomogne. Ali moraju biti hitno bačene masovne snage i lično da vodite operacije, naravno kao 'siva eminencija', inače Peko ode u Toplicu i dalje.

Zatvara se ibarska dolina, ali lično verujem da neće biti za Peka (bez nas) zatvorena. Operacijama je rukovodio lično Načelnik štaba Vojnog zapovednika Jugoistok đeneral Gajtner. On je došao na ovaj sektor.

Tražio je da mu dam uputna pisma za Keserovića i ostale komandante u ibarskoj zoni kako bi se uspostavila saradnja u borbi. Odgovorio sam da sa leve obale Ibra snage su angažovane već u borbi u okviru Staba koji predstavljam. Ako bi druge sa neugovorene zone bile angažovane i postojala obostrana želja da se operacije koordiniraju, što ću ja ispitati, onda bi lično otišao na kraće vreme na lice mesta i uspostavio potrebne mere za koordinaciju...

Moral kod naših ljudi u reonima gde su prošli komunisti je mnogo opao. Sve veća sumnja u snagu naših i Br. 11 i sve veći respekt prema crvenima. Zastrašujući glasovi se šire o tome šta još sve ide. Selja zauzima oportunni stav. Mi moramo odlučno pokazati da smo jači... seljak je uz onoga koji je jači. U najmanju ruku zauzima neutralan stav. Već je drugo raspoloženje od januara do danas. Dok su onda sami seljaci obaveštavali o kretanju komunista... ovoga puta skoro niko... Ima karakterističnih znakova kad se govori o snazi i taktu crvenih. Čuje se: 'meni motiku iz ruku niko neće oduzeti'.

Pred svim ovim mi nemožemo da zatvorimo oči. Ova kuga puta opasnost je stvarno velika, skoro ogromna. Ova kuga inficira gde god dođe a izdržljivi su kao mačke... Ako se ne biju poslednjih pet minuta borbe onda su ovo sigurno poslednjih 15 minuta. Ja sam često stvari dobro predvideo. Juče Br. 11 (Nemci — nap. autora) gleda moj izveštaj od 24. februara, gde sam ja tačno predvideo snage, pravce i vreme akcije crvenih. Čak sam predvideo i pojedine faze, kao i postupak u eventualnostima koje su sada nastupile. Pitaju da li nisam u to vreme bio u štabu Tita...

27. III bio je u Ivanjici Kosta Mušicki...⁴

I pismo koje je 30. marta komandant 2. ravnogorskog korpusa kapetan Predrag Raković uputio Mihailoviću pokazuje koliko je tesna bila saradnja četnika i Nemaca u borbi protiv snaga NOVJ:

»Nemci kažu da se na dan 29. ov. m. u 2 časa ujutru pojavila veća grupa komunista u blizini s. Biljanovca kod ušća Jošaničke reke u Ibar. Kažu da su uhvatili i dešifrovali depešu koju je Tito poslao Peku da Peko ima zadatak da što pre poruši mostove na pruži i putu Kraljevo — Raška — Mitrovica — Skoplje i da mu je to bio cilj prodiranja ka toj pruži. Nemci su bacili dosta svojih snaga u Ibarsku dolinu da sačuvaju prugu. Vapiju za našom pomoći. Ovu grupu su do sada čuvali Rusi, sada su oni smenjeni i u bunkeru su Ljotićevci. Verovatno da će komuniste zaustaviti na ovoj liniji okupator. Ja ću danas biti sa celim korpusom na mestu kako mi je naređeno, sa štabom u Račevićima...⁹

Izveštavajući Mihailovića 17. aprila o situaciji u Dragačevu, komandant Dragačevske brigade 1. ravnogorskog korpusa potporučnik Milutin Janković, pored ostalog, piše:

»Na dan 7. ov. m. od kada sam upućen na položaj, učestvovao sam u borbama sve dok se crvena banda nije povukla iz sreza Dragačevskog. Na dan 9. aprila 1944. godine, po odobrenju Komandanta korpusa gde smo bili zajedno, a u vezi sa situacijom sastali smo se sa Nemcima u selu Guči u blizini varošice... gde su stvarno shvatili našu borbu protiv komunista i prema nama sasvim odlično postupili. Na dan 10. aprila pošla je jedna četa Nemaca desnom kolonom a ja sam sa oko sto naših pošao levom kolonom u napad na komuniste gde smo se susreli sa crvenima, Nemci na Ljutoj Krušci a ja u Guberevcima... Borba je trajala 5 časova, kakva nije viđena na ovom sektoru za celo vreme. Jaka komunistička banda tačno je bila informisana gde se nalazi naš štab i ceo raspored po kućama, te su u rasvit napali mesto

gde se je štab nalazio, svakako da im dotle niko nije dao otpora jer naših snaga nije ni bilo... U ovoj borbi koja je zaista bila paklena, sa svojom grupom i pridodatim ljudima postigao sam dobre rezultate, tako da su se i Nemci divili...

Posle ovoga Nemci su naredili da se povučemo, te sam se povukao i kada je stvoren plan da se izvrši napad na dan 12. ov. m. pošli smo po već unapred utvrđenom planu, ali toga dana nismo naišli na njihove bande jer su se na dan 13. po podne izvukli u pravcu Luke—Osonica. Koncentracija svih snaga bila je u Kaoni kako naših tako okupatorskih i njihovih satelita... bio sam primoran da se izvučem što sam i učinio, tako da su se neprimetno svi moji ljudi povukli...

Posle povlačenja, celokupno ljudstvo sam stavio na raspolaganje u svoje jedinice, a sa mojom štabnom grupom sam u srezu. G. kapetan Vučković me je obavestio da on mora da ide sa jednom grupom četnika zajedno sa Nemcima pravac Zlatibor, jer Nemci imaju podatke da komunisti imaju nameru da se vrate odakle su i došli i krenuo je sa 120 ljudi na dan 15. ov. m. pravac Čačak — Požega — Užice — Zlatibor...¹⁰

Posle neuspeha u Sumadiji i mnogobrojnih međusobnih intriga komandanata Draža Mihailović je bio pri-nuđen da pukovnika Jevrema Simića Dršku ukloni iz Sumadije. Uputio ga je u oblast Zlatibora sa zadatkom da »objedinjava akcije« četničkih korpusa u borbi protiv 2. i 5. divizije NOV. A kako je ovo »objedinjavanje« snaga izgledalo, najbolje se vidi iz Simićevog izveštaja Mihailoviću upućenog u drugoj polovini aprila:

»Dragi moj Glavni Doktore,
Šaljem ti stanje na celoj prostoriji i ono je sledeće na dan 16. aprila:

Crveni drže Brekovo—Katići—Kuziće snagama dosta jakim u odnosu na mene.

Raspored nemačko-satelitskih snaga je:

Krdžaliski drugi puk pod komandom Marisava u Ča-jetini, a jedan bataljon je 17. ovog meseca otišao iz Bele reke verovatno ka Katićima.

Nemci: 4.000 sa nešto lakih topova, na prostoru Čaje-tina—Palisad—Kraljevo vode Kokin Brod.

Bugari: Na utvrđenoj Borovoj glavi ovu ojačavaju i ima ih 1.500.

SDS: njih 230 u utvrđenjima sela Rožanstvo.

Marković: 360 ljudi na liniji Klekovo—Ljubiš—Siro-gojno. Grupno zatvara ove pravce sa rezervnom spremom za udar.

Kalait: jedan bataljon sa 80 Nemaca u Stitkovu, a dve čete na Pavlovića brodu. Sam Kalait sa ostalim odredima je sa Pavlom.

Cvetić: sa njim veze nemam.

Zvonkov odred pod komandom poručnika Nenadića zajedno sa Nemcima je u Negbini.

U toku 17 ov. meseca Marković je do 11 časova vodio borbu sa crvenima napadnut od tri njihove kolone. Posle borbe od tri sata gde je dolazilo i do borbe prsa u prsa, povukao se je.¹¹

U telegramu upućenom Mihailoviću 20. aprila 1944. godine Simić kaže:

»Br. 5288 od Stipe Br. 415 od 20. IV — Vučković sa 130 odabranih četnika stavio se pod komandu nemačkog poručnika Kerpera i nalazi se južno od Jasenova na Beloj Glavi. Naredio sam mu da odmah izađe na Okruglicu i ojača medvede (nedešifrovano — nap. autora). Detaljnu situaciju crvenih javio ti Kondor Drška.«¹²

Pokušavajući da svojim jedinicama podigne borbeni moral Draža Mihailović je 21. aprila 1944. godine uputio radiografski »raspis za sve«, u kome obaveštava potčinjene o situaciji u Srbiji:

»SRBIJA: Propao je nemačko-ljotičevački pokušaj razbijanja naših snaga u oblasti Beograda, Arandelovca, Smedereva i u Zapadnoj Srbiji. Sada okupatorska aktivnost oživljuje jače u Istočnoj Srbiji. Lokalni napadi na naše štabove i pojedine grupe svuda razbijeni. Našom zabranom potpuno je osuđen Ljotićev pokušaj nasilne mobilizacije za stvaranje jače kvislinške armije u Srbiji, koja je trebala kao nemačka avangarda da se bori prvenstveno protiv nas.

Komunistička grupa od dve divizije, koja je uspela po cenu velikih žrtava, da se probije do doline Lima preko Zlatibora i reona Ivanjice, i Ibra, uništava se u obruču vrlo jakih snaga na prostoriji: Zlatibora i reona Ivanjice, Nova Varoš, Golija, Dragačevo. Osuđeni su pokušaji prodora preko Kopaonika ka Toplici i preko Dragačeva u unutrašnjost Srbije, čine uzaludne napore da se vrate istim putem natrag. Obruč se oko njih sve više steže sa pet strana i neprekidno se napadaju. Nadamo se da ovog puta neće umaći i da će do poslednjeg svi biti uništeni. Njihovi gubitci su već do sada ogromni.«¹³

O frontu koji je obrazovan za borbu protiv 2. i 5. divizije NOV posle ovog Mihailovićevog »raspisa svima«, i o tesnoj borbenoj saradnji četnika i Nemaca govori i de-

peša komandanta Valjevskog korpusa kapetana Neška Neđića upućena 8. maja Mihailoviću:

»Od Gar Gar Br. 85 od 5. maja. Nastavak. Snage potčinjene meni prešle su trenutno u odbranu na liniji Bačevci — Kosjerić i to: valjevski korpus sa delom Nemaca drži levo obalu Graca u visini Lipa—Ravan. Juče su na ovom odseku odbijeni svi napadi komunista. Ajdačić sa delom Nemaca zatvara položaj Bukovi — Ražana. Na prostoru Ražana — Kosjerić ima jedan bataljon Nemaca. Brigada Negovanova kao rezerva drži Divčibare. Rakovićev korpus u Kosjeriću sa ofanzivnom ulogom. Nastavak.

Od Gar Gar Br. 86 od 5. maja. Nastavak. Moja težnja je da sa naslonom na Nemce, stvorim čvrstu odbranu linije Bačevci — Kosjerić, dok se snage ne prikupe i ne stvore preduslovi za uništavajući udar, a tada uništi prva, druga a potom peta divizija. U ovom cilju front ostaje prema drugoj diviziji danas u odbrani dok na ovu diviziju sa zapada napadaju jedan bataljon Nemaca i tri bataljona ljotičevaca a mi je dočekujemo. Prema petoj diviziji preduzima se napad danas sa angažovanjem. Nastavak.«¹⁴

Mihailović 7. maja upućuje svojim potčinjenim komandantima »na ličnost« telegram u kome, pored ostalog, naređuje:

»Br. 707 od 7. V 1944. god. Pokušaj komunista da prođu u Srbiju sprečili smo ... Nemačke snage u ovoj poslednjoj akciji nisu nas ometale ... potrebno je da se prema Nemcima prekine svaka akcija.

Br. 708 od 7. V 1944. god. Ovo je potrebno ovako: jer kad bi napali na Nemce direktno bi pomagali komuniste, a time bi otežavali samo akciju naših snaga. S toga ima da se prekine, do mog daljeg naređenja, svaka oružana akcija prema okupatorskim snagama ...«¹⁵

Ovo Mihailovićovo naređenje usledilo je kao rezultat pregovora koje je, prema njegovom odobrenju i instrukcijama, vodio komandant Srbije general Miroslav Trifunović Dronja sa agentom Abvera trgovcem Rudolfom Šterkerom, koga je na ove pregovore, kao svog predstavnika, uputio opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova Trećeg rajha za Jugoistok inženjer Herman Nojbaher.

Prvi sastanak između Trifunovića i Šterkera održan je sredinom marta 1944. godine u selu Vranićima, nedaleko od Čačka, u kući Čolića. Sastanku je prisustvovao i njegov organizator Milan Aćimović, koji je ujedno bio i glavna Mihailovićeva veza sa okupatorskom upravom u

Srbiji. Kao svog delegata za pregovore Mihailović je odredio i Živka Topalovića, ali ovaj nije stigao na vreme, te su pregovori obavljani bez njegovog prisustva.

Glavna tema na ovim pregovorima bila je sklapanje sporazuma o međusobnoj saradnji na duži rok, koja bi se manifestovala u zajedničkoj borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta i njegovih vojnih formacija i u snabdevanju Mihailovićevih jedinica oružjem i municijom od strane okupatora, o čemu su Trifunović i Sterker postigli punu saglasnost.

Saznavši za ovaj sastanak i njegove rezultate, OK KPJ za Čačak uputio je 25 marta pismo Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju u kome piše:

»Već 15. marta o. g. mi smo dobili obaveštenje iz potpuno pouzdanih izvora da su četnički oficiri ponovo sklopili s Nemcima sporazum za borbu protiv NOV i POJ. Po ovom novom sporazumu četnici su se obavezali da šalju svoje jedinice po naređenjima nemačkih komandanata tamo gde Nemcima bude bilo potrebno. Četnici su se dalje obavezali da svoje jedinice šalju u prvu vatrenu liniju ispred nemačkih jedinica. Nemačke jedinice stajaće iza leđa četnika i energično će sprečavati bežanje sa položaja i dezertiranje četnika. Kao naknadu za sve to Nemci će davati četnicima oružje i municiju i prestaće da ih gone, tako da četnici mogu nesmetano vršiti prisilnu mobilizaciju seljaka i sprovoditi svoju terorističku i za narod nepodnošljivu vladavinu po selima.«

U nastavku pisma se kaže i sledeće:

»Da ne bi neko sumnjao u to da su se četnici potpuno pridružili Nemcima, nedićevcima i ljotićevcima u borbi protiv NOP-a ... Božidar Đ. Nedić svečano je objavio u Nedićevom listu 'Novo vreme' od 24. marta o. g. pod naslovom: 'Hvala bogu', sledeće: 'Kažite svakom ko vam kaže da ima još nedićevaca, dražinovaca, ljotićevaca da je to laž, jer od danas ima samo Srba, s jedne, i komunista, s druge strane'.«¹⁶

Prema Mihailovićevom naređenju, krajem aprila 1944. godine general Trifunović, dr Živko Topalović i kapetan Predrag Raković ponovo su se sastali sa Sterkerom i Ćimovićem. Ovaj sastanak je održan u selu Trbušanima, takođe nedaleko od Čačka, u kući Vladana Lukovića. Na njemu je kapetan Raković, u ime delegacije i četničkih komandanata, podneo Sterkeru konkretne zahteve o potrebi u oružju, municiji i drugom naoružanju, koja je Mihailović tražio od okupatora za borbu protiv NOP.

U međuvremenu, Nojbaher je 11. aprila 1944. godine razgovarao sa komandantom Jugoistoka za Srbiju generalom Hansom Gustavom Felberom. Kroz ceo razgovor provejavala je misao da »nacionalne snage« treba što pre ujediniti; da sa četnicima Nemci i dalje treba da pregovaraju. Nojbaher je čak obelodanio i sastanke svog agenta Sterkera sa Mihailovićevim komandantom Srbije generalom Miroslavom Trifunovićem. Naveo je da ovaj najbliži Mihailovićev saradnik tvrdi da će oni (četnici) svoju sudbinu vezati za Nemce i da bi mogli protiv komunista mobilisati 50.000 ljudi, ako bi ih Nemci naoružali.

Istoga dana Nojbaher je razgovarao i sa Milanom Nedićem, pored ostalog i o stavu koji treba dalje zauzeti prema četnicima Draže Mihailovića. U vezi sa ovim razgovorima komandant Jugoistoka za Srbiju general Felber je 12. aprila, poslao izveštaj Komandi Vermahta u kome piše:

»U jučerašnjem razgovoru ministar-predsednik Nedić je saopštio gospodinu poslaniku Nojbaheru o dosadašnjem toku njegovih 'pregovora' sa Dražom Mihailovićem sledeće: 1. Nedić je poručio D. M. da je nacionalno jedinstvo pred komunističkom opasnošću životna potreba svih Srba. 2. Pretpostavka za saradnju je da odredi D. M. potpuno obustave sve akcije ne samo protiv Nemaca već i protiv Nedićevih vlasti. 3. Najbolje bi bilo kad bi D. M. napustio zemlju, ali Nedić je saglasan da i dalje trpi njegov (Dražin) boravak u šumi, kao i brojno ograničenu gardu za čije bi se izdržavanje sam Nedić brinuo. 4. Tajne pregovore bez znanja nemačkih službenih mesta on (Nedić) odbija. Svi njegovi predlozi bili bi dati pod uslovom da Nemci na njih pristanu.«¹⁷

Na inicijativu Nojbahera, Nedićev delegat za pregovore sa Dražom Mihailovićem industrijalac Ilija Mihailović organizovao je sastanak između predstavnika Draže Mihailovića generala Trifunovića i Dimitrija Ljotića.

Sastanak je održan u selu Brađanima nedaleko od Čačka i trajao je tri dana, 17, 18. i 19. maja 1944. godine. Pored generala Trifunovića, Draža Mihailović je, kao svog delegata, imenovao i Dragišu Vasića, ali je ovaj odbio da razgovara sa Ljotićem. Tako su ovome sastanku pored Trifunovića prisustvovali Ilija Mihailović, u svojstvu Nedićevog delegata, i Dimitrije Ljotić. Prvog dana sastanku je prisustvovao i nekadašnji Ljotićev sekretar Boško Kostić, koji je u svojoj knjizi *Za istoriju naših dana*,¹⁸ o ovome sastanku objavio, pored ostalog, i sledeće:

»Početkom maja Ilija Mihailović je javio Ljotiću da je uspostavio direktnu vezu sa štabom đenerala Draže Mihailovića i da će ovih dana do sastanka sigurno doći, jer je obavešten da je Draža odredio kao svoje delegate svoga komandanta Srbije đenerala Miroslava Trifunovića i Dragišu Vasića.

Na dan 17. maja 1944. rano ujutru, krenuo sam s Dimitrijem Ljotićem na sastanak. Kad smo došli u selo Brđane (u blizini Gornjeg Milanovca), tamo su nas sačekali đeneral Miroslav Trifunović i Ilija Mihailović. Susret je bio veoma srdačan. Đeneral Trifunović se odmah izvinio što je bilo potrebno tako mnogo vremena da do ovog sastanka dođe.

— Eto ni sada, primetio je Trifunović, Dragiša Vasić nije mogao da dođe pa je meni đeneral Draža Mihailović naredio da se sam s Vama sastanem i o svemu porazgovaram. Naša je želja bila da baš Vi lično budete delegat iz Beograda.

Prvim razgovorima, u početku, prisustvovali smo Ilija Mihailović i ja. Docnije su đeneral M. Trifunović i D. Ljotić sami razgovarali i to tri dana (17, 18. i 19. maja). Rezultat tih razgovora bio je sporazum — Zajednička borba protiv komunizma;

Organizacija đenerala Draže Mihailovića ostaje potpuna;

Sporazumno sa đeneralom Mihailovićem postavljanje okružnih i sreskih načelnika. U vezi s tim organi Draže Mihailovića neće napadati organe Nedićeve vlade niti će se mešati u njihove funkcije;

U svim bitnim stvarima, Nedić ima da se sporazume sa Dražom Mihailovićem, inače u ostalim stvarima Nedićeve odluke imaju se izvršavati;

Pojačanje oružanih snaga vrši se sporazumno, a isto tako i zajednička akcija protiv komunista;

Đeneral Mihailović prima u načelu izdržavanje u novcu i namirnicama od Nedićeve vlade u kom cilju saopštava vladi svoj normalni sastav, a ukoliko ovo od vlade dobije odriče se dosadašnjih načina snabdevanja;

Đeneral Draža Mihailović ima svog delegata kod đenerala Milana Nedića; Neprijateljska međusobna propaganda napadanja ima da prestane;

Regrutovanju za Nedićeve oružane jedinice neće se činiti nikakve prepreke od strane organa đenerala Mihailovića;

Zajednički antikomunistički front u srpstvu izvan Srbije;

Nedić će odmah potpomoći stvaranje Sremskog četničkog odreda radi čišćenja Šrema od komunista u kome cilju će pomoći oružjem, municijom i ostalom spremom do 4.000 ljudi...

Oprostili smo se i bratski izljubili sa đeneralom Trifunovićem, koji nam je dao ljude da nas doprate do Gornjeg Milanovca. S nama se vraćao i čika Ilija Mihailović.»

Shvatajući, najzad, ozbiljnost situacije u kojoj se našao, a imajući u vidu sporazume zaključene sa okupatorom i kvislinzima, kao i izveštaje nekolicine potčinjenih mu funkcionera o ponašanju pojedinih komandanata u borbama, naročito u toku operacija protiv 2. i 5. divizije NOV, Mihailović je 21. maja 1944. godine uputio svim komandantima telegram sledeće sadržine:

»U našim starešinama i borcima pojavljuju se strahoviti znaci nediscipline i samovolje. Navodim samo nekoliko slučajeva koji su dovoljni da se ovo jasno vidi: Jedan komandant bez odobrenja VK napušta sa svim snagama prostoriju gde je bio grupisan kao važna strategiska rezerva, i pod slabim izgovorom odlazi na drugu stranu. Drugi komandant koji je takođe bio u strategijskoj rezervi sa izgledom da bude svakog momenta upotrebljen, odlazi sa delom snage na sasvim drugu stranu da izvrši neki svoj sporedni zadatak. Ovo čini bez znanja VK, i protivno našem naređenju. Jedan komandant ide toliko daleko pa traži objašnjenje sa kim smo u ratu. Daje pouke Kralju i kraljevskoj vladi šta treba da rade u sadanjoj situaciji. Neki komandanti skupljaju oko sebe pokvarene žene, sa njima provode blud javno pred borcima i narodom, a ovo isto dozvoljavaju i svojim potčinjenim. Neki komandanti i njihovi potčinjeni priređuju raskošne gozbe kakve se ni u mirno doba nisu priređivale. Pijančenje, opijanje i kockanje česte su pojave kod mnogih starešina. Pojedini komandanti batinaju narod gdegod stignu, određuju samovoljno kontribucije, ubijaju bez suda i presude ne ispitujući prethodno poštenje i prave namere onih koji kažnjene optužuju. Ima komandanata koji očigledno nameštaju situaciju tako, da navedu VK na ovako rešenje kakvo bi njima konveniralo makar to bilo i na štetu opštu. Ima i takvih komandanata, koji mesto da uređuju svoju teritoriju i jedinicu, vode brigu o svojim susedima i iste optužuju kako ništa ne rade, kako im je neuređena teritorija i jedinica. A ima i takvih žalosnih slučajeva da buškaju na teritoriji svojih suseda, podgovaraju starešine i ljudstvo jedinica svoga suseda da begaju, pa daju utočište beguncima kod sebe. Često je tendencija da dokažu VK da je jedino spas, ako im se dodeli dotična susedna teritorija. Pojedini komandanti toliko su se zaboravili, pa mesto da rade u opštem interesu hoće da reše u dotičnom kraju među stanovništvom svoju ličnu situaciju za docnije. Reklama pojedinih komandanata uzela je velikog maha, te po svom pričanju i pisanju izveštaja reklo bi se da je kod njih sve u najboljem stanju, a kad se naredi neki oz-

biljniji zadatak odmah zakukaju kako su slabi. U izveštajima Vrhovnoj komandi ne pretstavlja se pravo stanje, već se daju i takvi podaci koji su netačni i izmišljeni. Ne izvršavaju se naređenja VK. Pojedini komandanti ne izvršavaju čak ni naređenja za akciju, ili ga izvrše drukčije protivno naređenju. Tako, naredi se da jedna jedinica ide jednim pravcem, a komandant bez znanja i odobrenja pa i bez potrebe vodi svoju jedinicu na sasvim drugi pravac. Pojedini komandanti ne izvršavaju ni jednu akciju kako se naredi. Ima komandanata koji se stalno žale da nemaju oficira i drugih starešina, a u svojim štabovima imaju previše i bez potrebe. Ima dosta slučajeva da pojedini komandanti čim stupe u borbu otstupaju, često i beže, a zatim izveštavaju da su napadnuti jačim neprijateljskim snagama, da su pretrpeli velike gubitke, da je bila magla, da im je nestala municija, da su vojnici zamoreni, goli, bos i demoralisani. Sve su ovo izmišljotine da bi opravdali svoju slabost i kukavičluk o čemu sam se i lično uverio jer sam video u jednoj borbi da je jedan komandant sa 200 svojih vojnika bežao ispred neprijateljskih trojki, iza kojih je još bilo svega oko 30 neprijateljskih vojnika. Ima komandanata koji se sa svojom jedinicom izmaknu po strani čim neprijatelj naide, ostavljajući da druge jedinice vode borbu, a on za to vreme ostaje neaktivan. U mnogim slučajevima borbe nema uzajamnog potpomaganja susednih jedinica usled čega dolazi do počestog zalaganja snaga, a posledica je toga obično neuspeh. Često se događa da pojedini komandanti sa jedinicama ne znaju kud treba da idu kad čuju da se negde u njihovoj blizini vodi borba, a zaboravljaju staro pravilo da se ide u pravac pucnja.«¹⁹

Posle jesenjih i zimskih četničkih akcija »čišćenja komunista u Šumadiji«, Kosmajski i Šumadijski partizanski odred su uspeli da se u toku zime održe i pored borbi protiv nadmoćnijih neprijateljskih snaga. U toku prodora 2. i 5. divizije NOV njihova borbena aktivnost znatno je porasla i oba odreda su brojno ojačali. Na savetovanju partijskih i vojnih rukovodilaca Šumadije, održanom 16. aprila na Bukulji, odlučeno je da se od delova Kosmajskog i Šumadijskog odreda i novopridošlih boraca formira 2. šumadijska brigada NOB, što je izvršeno 25. aprila u Darosavi. Brigada je odmah napala delove Mihailovićevo Kosmajskog korpusa u rejonu Velike Ivanče i Rogače. Zbog toga je Mihailović u proleće 1944. godine ponovo naredio zloglasnom komandantu Gorske garde kapetanu Nikoli Kalabiću »da po svaku cenu uništi komu-

nističke delove u oblasti Kosmaja, Venčaca, Bukulje i sve do Beograda». ²⁰

Kako je tekla ova akcija, najbolje se vidi iz operacijskih dnevnika Kalabićevih jedinica. U dnevniku 3. brigade Gorske garde, pored ostalog, piše:

»Utorak 11. aprila 1944. g. kišovito S. Dubana.

... Danas u selu Dubani streljano šest lica komunističkih jataka i zapaljene su dve kuće komunističkih jataka:

Sreda 12. april 1944. g. ... Danas u Senaji streljani komunistički jataci i to: Spasoje i žena mu Natalija.

Četvrtak 13. april 1944. Duban-Vlaška ... 1. i 3. bataljon na svojim reonima rade na prikupljanju žita za predaju našoj vojsci. U samu zoru, tj. noć oko 2 časa krenula je brigada za s. Dubanu radi blokiranja ovog sela zbog hvatanja komunista. Pri polasku streljali su četiri komunistička jataka ...

Na putu između Vlaške i Dubane nastavlja se punom parom na hvatanju komunističkih jataka ...

Subota 15. april 1944. g. Dubana

Sa 1, 2. i 4. bataljonom u s. Dubani vrši se hvatanje komunističkih jataka, a 3. bataljon na ovom reonu. Sa starešinama i vojnicima prisustvovao sam službi božjoj u crkvi i s. Dubani gde je izvršena ispoved i pričešće vojnika.

Pokret preko sela Bodljeva za V. Krsnu. S. Bodljevac blokirano i pretresano, ali su se komunisti izvukli u pravcu Drugovca ...

Četvrtak, 20. april 1944. god. Vlaška

Sa 1, 2. i 4. bataljonom oko 4 časa blokirano s. Vlaška i izvršen pretres sela. Pretres sela trajao je do 8 časova, a posle toga pred zborom seljaka likvidiran je Tihomir Avramović iz Vlaške, komunistički jatak koji je ranije bio aktivan komunista ...

Četvrtak, 27. april 1944. g. Kovačevac

Sa 1, 2. i 4. bataljonom u s. Kovačevcu i radi se na uspostavljanju uprave opštinske i vojne pošte pošto su pojedina lica pobegla da ne sarađuju s nama, a to su predsednik opštine, delovođa, kmet i komandant mesta ...

Danas je zapaljena kuća Vitomira Savića iz Dubane, zato što mu sin Milosav nije se hteo odazvati pozivu za vežbu već je pobegao u komuniste. Uхваćen je partizan Milutin Martić ... biće likvidiran. ²¹

U toku vršenja ovih teških zločina nad sopstvenim narodom, komandant 3. brigade kraljeve Gorske garde obavestio je 13. aprila svoga starešinu Kalabića:

»Stvar oko puštanja pohapšenih seljaka iz sela Amerića tekla je ovako: pukovnik Nemačke vojske u Mladenovcu kategorički je zahtevao da se svi pohapšeni seljaci sprovedu za Beograd i predaju Gestapou, ali šef Gestapoa u Mladenovcu poručnik Faul Haber telefonom je javio Gestapou u Beogradu, da se ovde ne radi o nekim banditima, već o seljacima koji nemaju nikakve krivice i da bi ih zato trebalo pustiti na slobodu. Gestapo u Beogradu usvojio je predlog poručnika Habera i tako su ovi seljaci iz Amerića pušteni na slobodu, ali je pukovnik onda tražio da Faul Haber u roku od 24 časa napusti Mladenovac i otputuje za Beograd, što je ovaj i učinio i sada se nalazi na novoj dužnosti u Beogradu. Obetao je da će uvek raditi na tome da se sva lica koja su pohapšena ili budu pohapšena zbog rada u vezi sa našom organizacijom puštaju na slobodu, samo je molio da mu se dostavljaju uvek imena takvih lica, a da se sve ovo drži u najvećoj tajnosti.

Juče su u Mladenovcu sprovedena 4 čoveka koji su od strane Rusa (odnosi se na belogardejce — nap. autora) uhapšena u Vel. Plani. Sva četvorica imali su neku funkciju u našoj organizaciji i zbog toga su bili uhapšeni. Preduzete su mere da se sva ova lica puste na slobodu.

Dragan Veljković iz Mladenovca koji je bio u pratnji kapetana Svete Bogičevića, a koji je prilikom borbe u Belosavcima slučajno bio zarobljen od strane Nemaca, pre tri dana je pušten na slobodu.

Potpisani je sinoć u s. Senaji streljao tri lica od kojih i jednu žensku. Sva ova lica bila su aktivni saradnici komunista.«²²

U svom pismu od 24. aprila Nikola Kalabić lično daje uputstva za klanje partizanskih simpatizera:

»Dragi Pape, za klanje komunista molim te dobro tu stvar proveriti. Ispitaj još bar 3 čoveka. Za te ljude koji treba da se zakolju. Pitaj Peru Miletića, Stevana Beserovca i Zivorada Pajića, pa ako oni kažu da su krivi kao komunisti onda najviše zakoljite: u Jasenici 3, Popučke 2, Garić 2, Grabovica 2, konja pastuva od Zakića mi dovedite, a za njega zna Stanimir. Mene ćeš naći tek drugi dan Uskrsa u večer u Lekovicama kod Stanoja. Nemoj se vraćati dok zadatak ne svršiš.

Želim iskreno da praznik Hristovog voskrsenja dočeka te svi zdravi. Doviđenja. Pozdravite mi sve, a tebe najviše pozdravlja tvoj čika Pera.«²³

Međutim, i pored ovakvih Kalabićevih mera, situacija se, za četnike, u Sumadiji i Podunavlju i dalje pogoršavala. Zabrinut njome, komandant Avalskog četničkog

korpusa major Sveta Trifunović 22. aprila obaveštava Mihailovića:

»Aktivnost komunista u neposrednom susedstvu Avalskog korpusa u poslednje vreme se naglo povećala i dalje stalno raste.

Stanje komunizma u susednom srezu Podunavskom je sledeće: već sada po selima nalaze se grupe jačine 30—60 partizana a ukupna jačina samo u ovom srezu dostigla je do 200 partizana. Ovaj broj se stalno penje. Sela toga sreza potpuno su organizovana u komunističkom duhu. Imaju svoje straže i svoju organizaciju u svim njenim vidovima. Omladina muška kao i ženska sva je komunizirana i na sve strane pevaju se komunističke pesme i širi propaganda, dele komunistički listovi i letci. Naši odredi ovde retko dolaze. Posle zime prolazili su samo u jačim snagama ali bez dobre teritorijalne i seoske organizacije čišćenje nije moglo biti izvedeno sa uspehom. Poslednji put vrlo lako i vrlo brzo razbijena je brigada potporučnika Dokanovića jer je bila slaba. Pokazalo se da se malim snagama ne može uspešno boriti sa organizovanim komunistima. Naša neaktivnost, koju oni tumače kao slabost, čini da u tim krajevima, gde je naš uticaj slab, broj njihovih boraca i pristalica raste.

Glavni cilj njihov jeste Beograd. Zato naročito obrađuju srezove Podunavski, Mladenovački i Kosmajski koji treba da posluži kao koncentracijska prostorija. Njihova organizacija u Sremu je poznata, a aktivnost u Banatu se povećala. Komunističke snage u Kosmaju sada su male ali postoje. Dok je Garda prisutna oni će biti bezopasni. Ali, čim se Garda udalji iz Kosmaja ovi će ojačati. Jer još uvek u ovome kraju postoji jak koren njihov koji nije uništen.

Molim za naređenje da udruženim snagama sa svih strana obuhvatimo komuniste i bez milosti uništimo sve njihove ilegalne borce i sve osvedočene njihove jatake i pomagače.«²⁴

Dok je realizovao ovakve planove na ubijanju partizanskih simpatizera i pomagača, Kalabić se nije zadovoljavao samo pomoći koju mu je pružao okupator. Zbog toga je 18. maja, uputio pismo i industrijalcu Stefanoviću u Kragujevac u kome piše:

— »Gospodinu Stefanoviću, industrijalcu —

Kragujevac

Primio sam 1.000.000 dinara i 600 kgr. konzervi koje ste mi poslali preko Janka.

Zahvaljujem Vam na pažnji koju ste ukazali prema vojnicima Kraljeve Garde i borcima za spas i za dobro Kralja i Otažbine.

Od Predsednika vlade đenerala Nedića dobio sam preko Janka izvesne pomoći za svoje borce i dobiću ih i nadalje, pa sam uveren da ćete Vi utoliko pre shvatiti i staviti mi na raspoloženje sva svoja sredstva kako bi svoje borse i gladne vojnike i borce organizovao za novu borbu protivu komunizma koji preti celom Srpskom narodu pa i Vama da ga uništi.

Vojnici su na položaju više gladni nego siti i više goli i bosi nego obučeni i obuveni i ako se bore za dobro i svoje i svih onih, koji ovu njihovu borbu u dubokoj pozadini i udobnim varošima i ne osećaju. Svaki dobar i ispravan Srbin ovo ne sme dozvoliti, nego treba svojim sredstvima da pomogne toga borca.

Neophodno mi je potrebno da mi u što kraćem roku pošaljete 5,000.000 dinara za odelo i obuću vojnika i 2,000 kilograma konzervi za ishranu vojnika na položajima, gde nema vremena za kuvanje jela.

U uverenju da ćete mi to odmah učiniti, bratski vas pozdravlja, —

18 maja 1944 godine
Položaj

Vaš, —
Čika Pera
(Kalabić)²⁵

Zabrinutost četničkih komandanata za razvoj situacije u smederevskom i kosmajskom kraju rasla je iz dana u dan. Zbog toga se komandant četničkog Avalskog korpusa Sveta Trifković 15. juna ponovo obraća Draži Mihailoviću:

»U Smederevskom kraju i Kosmaju situacija se naglo pogoršala i dalje se stalno pogoršava. Komunisti se svakim danom sve više ojačavaju kako u pogledu broja ljudi tako i u pogledu brojnog stanja oružja i municije. Problem pristalica ne postoji za komuniste, jer je smederevski kraj rezervoar za popunjavanje njihovih redova. Isto tako i veći deo mladenovačkog i kosmajskog sreza privezan je i organizovan od strane komunista. U tim krajevima komunisti su potpuno sprovedi svoju organizaciju. U svakom selu obrazovali su Narodno Oslobođilački odred, omladinu svrstali u SKOJ, a žene u Antifašistički front. Svoju propagandu razvili su do maksimuma. Izdaju svoje listove, rasturaju letke, brošure i radio izveštaje.

U vojnom pogledu komunisti su veoma aktivni u tim krajevima. U većini slučajeva u smederevskom kraju naši odredi su primorani da se povlače a često bivaju i jače razbijeni. Najteža i zabrinjavajuća pojava, u tim krajevima, je to što je dobar deo naroda potpuno ideološki obrađen u komunističkom duhu. Mnogi seljaci postali su pravi komunisti, ideolozi. Primoran sam da iznesem, da je držanje komunista i njihovog voćstva mnogo korektnije, nego što je to slučaj sa

voćstvom naše organizacije. U smederevskom kraju četnici pljačkaju po odobrenju svojih starešina, koji idu tako daleko da čak i naređuju pljačku kuća partizanskih pristalica i to pravdaju kaznenom merom za njihovu saradnju sa komunistima.

Stanje naše organizacije u tim krajevima veoma je rđavo. U ovom pogledu naročito slabo stoje smederevski kraj (srezovi oko Smedereva). Isto tako i veći deo mladenovačkog i kosmajskog sreza.

Naši komandanti u uverenju su da je dovoljno mobilisati ljude milom ili silom i obrazovati vojne jedinice, prokrstariti sa istima kroz sela, izvršiti likvidaciju koga bilo i nastaniti se u neki siguran kraj i odatle komandovati. Smatraju da je dovoljno biti krut vojnik i disciplinu zavesti sistemom dželata, kame i telesnih kazni. Oni tome narodu ne umeju da pruže ni jednu toplu reč. U sela zalaze retko i to kao kaznena ekspedicija.

Iznoseći predloge a u cilju sređivanja prilika u smederevskom kraju, uklanjanja komunističke organizacije i postavljanja naše, mišljenja sam da se u taj kraj upute veće snage mlavskog korpusa. Ovim snagama i njihovim komandantima treba postaviti jasne zadatke u pogledu planskog i sistematskog čišćenja i uništenja komunizma u njegovom korenu.»

Mihailović je uvažio Trifkovićeve predloge i 25. juna naredio formiranje »Privremene šumadijske grupe korpusa« u čiji su sastav ušli Avalski, Smederevski, Rudnički i korpusi Gorske garde Oplenački i Kosmajski. Za komandanta grupe imenovao je majora Trifkovića.

O akcijama ove grupe u već citiranom operacijskom dnevniku 3. brigade Gorske garde kaže se sledeće:

»Četvrtak, 22. juni 1944. god. M. Požarevac.

... Otišli smo u M. Požarevac i ručali. Za to vreme došao je komandant Gročanske brigade i doneo spisak sumnjivih lica iz M. Požarevca. Na osnovu tih podataka streljano je u M. Požarevcu 12 lica koji su bili sumnjivi kao komunisti. Streljanje je izvršila jurišna brigada.

Ponedeljak, 26. juna 1944. god. Vlaška

Danas je izvršen pretres terena Dubana — Barovnice... Pre polaska iz Dubane streljani su tri komunisti koji su uhvaćeni na dan 24. i 25. o.m. Istom prilikom streljani i Milivoje Obradović iz Dubane koji je pobegao iz jurišne brigade.»

U istom dnevniku, poznati pokolj seljaka u partizanskom selu Drugovcu lakonski je opisan:

»Komunisti su pobijeni njih oko 150, a jedna manja grupa pobjegla je u pravcu Gornja.«²⁷

O postupcima Kalabića i njegovih gardista Mihailović je bio dobro obavešten. U izveštaju koji je primio pod naslovom: »Postupci i rad pojedinih starešina 4. brigade Gorske garde u srezu kosmajskom, pored ostalog piše:

»1. — Komandant 4. brigade GG. potporučnik Momčilo Obradović zahteva i to dozvoljava i svojim mladima da mu se pripremaju obedu koji liče na gozbe ili još teže posle gošćenja od nekoliko dana napušta gostoljubivi dom pogrđama i psovkama, jer mu žensko čeljade, toga dana nije, uz kokošku, dozvolilo da 'popravi kosmajsku rasu', svojom 'gružanskom krvlju'. Takav se slučaj odigrao u kući uglednog domaćina s. Nemenikuća, a domaćinov sin je otvoreno izjavio 'ovakvi postupci dovode do toga da narod više ceni partizane'...

2. Komandant 2. bataljona 4. brigade GG. potporučnik Milivoje Nikolić, prevazišao je sve svojim postupcima. Batinati, prebiti, preklati i ubiti su mu najomiljeniji izrazi a sprovođenje istih u delo najsladi posao. Isti komandant je čak izvršio i delo ubistva nad sveštenikom s. Stojnika, Vladoćem Popovićem, ocem četvoro dece.

3. Komandir čete u 2. bataljonu 4. brigade GG. narednik Nikolić Petar ide tako daleko u svom prostakluku da otvoreno nasrće na ženski svet dok nezaštićeni roditelji pribegavaju raznim trikovima da bi spasli svoju decu.

4. Komandir čete u 2. bataljonu Kalezić, duševno bolestan, isprebijao je kundakom mobilisanog mladića iz s. Nemenikuća samo zato što ovaj nije umeo trenutno da zauzme mesto u streljačkom stroju u borbi sa partizanima u s. V. Ivanča. Mladić je od zadobijenih povreda i umro. Brat ubijenog se nalazi u našim jedinicama koje se bore na Drini.

5. — Bivši komandant mesta s. Nemenikuća i sadašnji komandir posadne čete Ljubomira Jovanovića 'Dakal' moralna je nakaza koji pod pokroviteljstvom komandanta dva bataljona Nikolića teroriše narod tako da se mogu čuti i ovakve reči: 'Ako je ovakva Dražina vojska svuda, onda nam ne treba ni kralj ni Draža'.

Narod je ogorčen, a naša stvar je u pitanju i tim više što je ovde svima znano da kraj kvislinških vlasti u Sopotu sedi i komandant sreza kosmajskog sa dugom kosom i bradom i deli vunu sa načelnikom sreza, a svoje komandante i četovođe doziva u sresko mesto radi dogovora.

Adutant komandanta 4. brigade GG. Raka Savović takođe sedi u Sopotu, a što je najteže svi znaju i o tome na veliko pričaju da u Sopotu sedi i radi neki Dobra koji je naš

oficir za vezu sa Nemcima. Obična je stvar da komandanta sreza prate žandarmi iz Srpske Državne Straže.»²²

Pre kratkog vremena, Boško Vidaković mi je ispričao:

»Pri novoj pomisli na Kalabića setih se jezive priče koju mi je ispričao jedan od komandira čete u Prvoj šumadijskoj brigadi koja je, krajem 1943. godine došla u Sandžak i sa kojom smo se sreli negde između Pljevalja i Prijepolja. Tih dana nismo imali pokret. Zajedno sa ovim komandirom čete odseo sam u jednoj brvnari u selu Kamena Gora. Brzo smo se sprijateljili. Jedne večeri sedeli smo pored ognjišta i razgovarali o stanju u Srbiji.

— Meni su četnici ubili sve ukućane, njih devetoro. Zaklali su mi oca, majku, braću, sestre i snahe. Lično sam ih zatekao mrtve. Kuća mi je izgledala kao stočna klanica — reče komandir i zastade.

Iznenađen ovim rečima, mahinalno sam uperio pogled u njega. Oči su mu bile suve, a pogled mu se gubio negde u plamenu vatre na ognjištu.

— Ja sam ih, tek posle tri dana, sve sahranio — nastavi komandir monotono i oporim glasom, bez ikakvog pokreta i bez ijedne grimase na licu. — Te noći pobili su mnogo njih u selu. Ostatak živih razbežao se, i ne znam da li se uopšte vratio u selo. Ostale mrtve sahranjivali su rođaci iz susednih sela, da im psi leševe ne razvlače.

— A, zna li se bar ko su ti zlikovci — upitao sam.

— Kalabić i ostala četnička kompanija — glasio je njegov kratak odgovor.

Kad god se setim ove priče uvek se formalno naježim.»

Mihailovićevo naređenje za prebacivanje Gorske garde u Toplicu i Jablanicu prekinulo je, za kratko vreme, Kalabićevo divljanje po Sumadiji i Podunavlju.

UBISTVO KOSTE MILOVANOVIĆA PEĆANCA

Legalizacijom četničkih odreda Draže Mihailovića dolazi do naglog brojnog porasta Nedićeve žandarmerije, a zatim i do njenog preformiranja u Srpsku državnu strazu. Takođe su naglo porasli broj i veličina četničkih odreda Koste Pećanca. Međutim, kvalitet ljudstva koje se legalizovalo stupanjem u Nedićeve formacije razlikovao se od onoga koji je prišao Pećančevim četnicima. Među prvima bio je znatan broj oficira i mahom mladih ljudi, dok razni palanačko-seljački špekulanti, željni nasilja, pljačke i razvrata nalaze utočište u Pećančevim redovima.

Tako je, iako 1942. godine prilično mnogobrojna, Pećančeva četnička organizacija ličila na sve, samo ne na neku ozbiljniju oružanu formaciju sposobnu za izvršenje ozbiljnih ratnih zadataka.

O pravom liku četničke organizacije Koste Pećanca svedoči niz sačuvanih dokumenata.

Tako ispostava Sreza ražanskog u Čičevu 21. oktobra 1941. godine izveštava Bansku upravu Moravske banovine o Čičevačkom četničkom odredu Koste Pećanca. U tom izveštaju se, pored ostalog, kaže:

»Ovaj odred, iako je formiran 19. ovog meseca — tako reći juče, vrlo je nepovoljno uticao na narod u samoj varoši Čičevcu, stoga što su u odred ušli neki ljudi posve lo-

šeg karaktera, skloni piću i kocki, a među njima ima i nekih osuđivanih za krađu. Otuda postoji bojazan kod naroda, da će pojedinci iz ovog odreda, ići noću u krađe i razne pljačke, budući da su naoružani i da im je na ovaj način omogućeno kretanje i noću, dok mirno stanovništvo ne sme ni iz kuće da izađe.¹

Sličnog je sadržaja i pismo glavnog sekretara Ljotićeve organizacije »Zbor« upućeno predsjedniku vlade Nediću, pod brojem Pov. 328 od 15. decembra 1941. godine. Tu se o Pećančevom odredu kaže:

»Na sektoru Sreza negotinskog operiše četnički odred vojvode Anđelka (Krajinskog — nap. autora). Ovaj je kraj dosta miran, ali negativnim radom ovdašnjih četnika stvara se veliko nezadovoljstvo u građanstvu. Sam odred je manje-više sastavljen od kockara i bandita koji prilikom stupanja u odred nisu rukovođeni idealnim pobudama. On vrši neprekidan teror i nasilje nad mirnim građanstvom, dok se istovremeno toleriše sumnjivi tipovi. Manje-više nasilno traži od građana veće svote novca (od 2—2.500 dinara) i, ako se građanstvo ne odaziva, preti im da će ih uzeti za taoce a kasnije i streljati...«²

Nedela Pećančevih četnika u 1942. godini uzela su maha toliko da ih čak i okupatori nazivaju »legalnim elementom nereda«, a svi ostali lopovima, pljačkašima, koškošarima. No, i pored toga, četnički odredi Koste Pećanca su ipak poslužili okupatoru kako za obezbeđivanje objekata na saobraćajnim magistralama Beograd — Niš — Skoplje i Beograd — Kraljevo — Raška — Skoplje, tako i u akcijama na otkrivanju i uništavanju pripadnika NOP u Srbiji.

Međutim, moralni lik i delovanje pripadnika Pećančeve organizacije predstavljali su odličan materijal koji su Mihailović i njegove pristalice vešto koristili u borbi za prevlast. Kada su, svojim učešćem u borbama protiv NOP, stekli poverenje okupatora, Mihailovići četnici su, pod raznim izgovorima počeli sa istrebljavanjem svojih protivnika, prvenstveno Pećančevih vojvoda koje su ostale privržene svome vođi. Ali, ni Pećanac nije stajao skrštenih ruku. On je svojim vojvodama izdao naređenje da otpočnu s progonom Mihailovićevih ljudi. Tako je u drugoj polovini 1942. godine između Mihailovićevih i Pećančevih četnika došlo do mnogobrojnih sukoba i ubistava. Ova međusobna četnička borba najviše je došla do izražaja u krajevima duž Velike Morave i Ibra, u kojima su

Pećančevi četnici, uz podršku okupatora, sve do pred kraj 1942. godine bili tako reći neograničeni gospodari.

U dolini Ibra bio je dislociran jedan od najjačih Pećančevih odreda, sa vojvodom Đurovićem na čelu. Sukobi između Đurovića i Mihailovićevih »ilegalnih« odreda, na terenu koji su pokrivali Đurovićevi četnici, izbili su još početkom 1942. godine. Već u samom početku oni su dobili takve forme da je bila neophodna Mihailovićeva lična intervencija.

Pismom od 17. februara 1942. godine Mihailović skreće pažnju Đuroviću na njegov dotadašnji stav u odnosu na »odrede jugoslovenske vojske u otadžbinu« (kako je Mihailović nazivao svoje oružane formacije) a naročito prema njihovim komandantima Dragutinu Keseroviću i Brani Petroviću, za koji Mihailović navodi da je neprijateljski.³

Da bi opravdao svoj »neprijateljski« stav prema Keseroviću i Petroviću, Đurović u odgovoru Mihailoviću, upućenom 10. marta 1942. godine, pored ostalog piše:

»Prebacujete mi da ja razoružavam sa svojim ljudima ljude koji pripadaju redovima Jugoslovenske vojske...

Ali na žalost postoje i takve vođe ovoga naroda koje jedva čekaju slobodu svoje zemlje, koje se zanose jedino ličnim ambicijama ne vodeći računa da će na kraju krajeva svaki morati polagati račun za svoj rad... Nisam mogao više podnositi čisto prljavi i provokatorski rad pojedinih ljudi, pa sam kategorički ustao protiv toga... Takav je slučaj bio sa majorom Keserovićem, koji svuda ističe da je Srbin, a sa svojom bandom s kojom se seljaka od mesta do mesta, ostavlja prljave tragove svoga srpstva, pljačkajući narod u jednom mestu da bi na drugom mogao mirnije probaviti. Njegov jedini ideal je rakija. Ona mu zamenjuje i državu i kralja i sve! Iz svih krajeva kuda je on prolazio dolazi narod da se žali na njega... ja ću ga i dalje neumorno goniti pa ma gde on bio.

Napominjete mi da pomažem komandante određene od strane komande jugoslovenske vojske, dok ja ovde imam nekoliko takvih komandanata, pa ne znam koji je pravi. Ima i takvih slučajeva da se pojedini proglasi sam komandantom! Skupi nekoliko pljačkaša i — komandant! Na primer na Goliji postoji Brana Petković. Skupio 30—40 ljudi, sve samih lopova i pljačkaša i čuda čini po Goliji. Jedan kapetan pljačka konje, kobile, privatne stvari, rakiju i sve ono što nađe za shodno. Od koga? Od naroda koga je bajagi pošao da brani i vodi u borbu za slobodu! Svakodnevno stižu žalbe seljaka na njega. Logično je da se ovo ne sme prećutati.

A tome istom kapetanu Petroviću, kada mi se prvi put predstavio kao komandant Golije i odreda jugoslovenske vojske na njoj, ja sam davao i novaca koji mi je narod zadovoljno davao za izdržavanje svoga ljudstva, oružja i municije i pošto sam znao prilike na Goliji davao sam mu čak i benzina koji će davati narodu u zamenu za žito, da bi tako ishranio ljude. Neće pominjati koliko sam mu pušaka dao ni puškomitraljeza. Naglasiću da sam mu dao i jedan teški mitraljez.

A toliko oružja dati, u današnjim prilikama, znači više nego mnogo.

Sve je to kapetan Petrović prodao, pa čak i benzin a dobiveni novac upotrebio za svoje lične svrhe. Ja sam uvek bio da se svakom našem oficiru pomogne u radu, ali ovo što kapetan Petrović radi to je više nego sramota. Ja takve ljude moram progoniti... Zato sam sada naredio da jedan naš odred pođe sa stotinu ljudi na Goliju i da po svaku cenu rastera bandu kapetana Petrovića, a njega lično živa ili mrtva dovede u Rašku... Mi ovde ne možemo trpeti u svojoj blizini provokatore i pljačkaše, i one koji misle da im je ovo dozvoljeno, zato što su generalski zetovi pa im niko ništa ne može...«

U nastavku pisma Đurović hvali kapetana Radomira Cvetića, navodeći da je to jedan vrlo pošten i čestit oficir, pa nastavlja:

»Za sve vreme mi smo zajedno sarađivali i išli jednom cilju... I njega sam u svemu pomagao koliko god sam mogao i od sada ću ga uvek pomagati...«

I vas molim da ga ubuduće ne zapostavljate, nego ga pomognete... Jer jedino on može predstavljati tu komandu u ovim krajevima...

Smatram da sam ovim dao jasnu sliku o onome o čemu me okrivljujete i napominjem i uveravam vas da u buduću uvek možete na mene računati kao na Srbina i zakletog oficira jugoslovenske vojske...«⁴

Nekoliko meseci kasnije Mihailovićev delegat za Srbiju Dragoslav Pavlović obaveštava svoga komandanta da je Đurović 1. juna 1942. godine uhvatio britanskog kapetana Kristija Laurensa koji se kretao po terenu u pratnji Mihailovićevog oficira, kod koga se nalazio i jedan izveštaj o radu na organizovanju Mihailovićevog pokreta u Toplici. U obaveštenju se kaže da je Đurović obojicu, zajedno sa nađenim izveštajem, predao Nemcima u Beogradu.

Pola godine kasnije, 17. decembra 1942. godine, izveštavajući Mihailovića o situaciji na terenu Javorskog korpusa Radomir Cvetić, pored ostalog, objašnjava da je Đurovića do tada, trpeo na terenu jer je od njega imao prilično koristi »naročito na planu snabdevanja oružjem i municijom«, ali u nastavku konstatuje da mu sada on prilično smeta, jer ga u zajednici sa okupatorom ometa u radu na širenju organizacije. Na kraju, Cvetić predlaže da bi, radi toga »Đurović trebao da bude ubijen, a njegov odred, pošto u njemu ima mnogo izdajnika, likvidiran.«⁵

Međutim, Cvetićevi razlozi da predloži ubistvo Đurovića bili su znatno dublji i važniji od onih koje on u izveštaju navodi. I Cvetić, kao i njegov šef, u borbi za prevlast nije želeo da iza sebe ostavlja tragove i svedoke svoje obilate saradnje sa nemačkim okupatorima. Svestan da među ove, s obzirom na njegovu pripadnost kvislinškim oružanim formacijama i na njegove veze s okupatorima, bez sumnje, spada i Đurović, on je kasnije sve upornije insistirao na njegovom ubistvu.

Očigledno neobavešten o Cvetićevim namerama, Đurović je posle rasformiranja Pećančevih četnika, krajem 1942. godine, doneo odluku da se sa odredom stavi pod Mihailovićevu komandu. Zato je početkom marta 1943. godine sa svojim četnicima došao u Mihailovićev štab koji se u to vreme nalazio u Crnoj Gori, u selu Lipovu, nedaleko od Kolašina.

I ako je u dogovoru sa Cvetićem doneo odluku da iz već navedenih razloga ubije Đurovića, Mihailović se ipak predomislio. On ga je upoznao sa Cvetićevim zahtevom, a zatim velikodušno saopštio da mu »sve ranije grehe oprašta«, samo pod uslovom da se sa odredom što hitnije prebaci u oblast Foče i da sa ostalim četničkim jedinicama učestvuje u borbama protiv divizija NOP koje su, posle pobede na Neretvi, nadirale prema Hercegovini i Drini. Kada je Đurović stigao na određeno mesto, mogao je jedino da konstatuje da je za bilo kakvu njegovu intervenciju isuviše kasno. Razbijene i u potpunom rasulu, gonjene snagama NOV, Mihailovićeve jedinice su bežale ne znajući ni same kuda. U takvoj situaciji Đurović je sa svojom odredom pošao u Srbiju, na svoj stari teren.

Međutim, imajući u vidu »komunikaciju« britanske vlade od 11. maja 1943. godine i svoju odluku donetu u vezi s njom, Mihailović naređuje Cvetiću da pronade »i

zbog begstva sa položaja« ubije Đurovića. Bio je to motiv kojim se on kasnije pravdao i pred okupatorom.

Posle desetodnevnog traganja, Cvetičeve potere uspele su da presretnu Đurovića na planini Goliji i da ga, uz pomoć nekolicine Mihailovićevih starih pristalica ubačenih u njegov odred, ubiju.

U nameri da na neki način sredi situaciju u Pećančevim odredima i udovolji Nedićevim zahtevima da se sve kvislinške oružane formacije stave pod njegovu komandu, okupator je još početkom aprila 1942. godine naredio da se četnički odredi Koste Pećanca stave pod komandu srpske vlade. Međutim, ni ova mera kao ni mnoge druge, nije bila u stanju da Pećančevu četničku organizaciju dovede na nivo koji bi joj bio potreban da bi mogla da odgovori svome kontrarevolucionarnom zadatku, koji joj je bio namenjen.

Zahvaljujući prvenstveno proosovinskoj buržoaskoj grupi u Srbiji i pomoći koju su mu legalizacijom pružili Mihailovićevi četnici, okupator je do kraja 1942. godine uspeo da u obliku Srpske državne straže i dobrovoljačkih odreda, stvori savremenije i efikasnije oružane formacije za borbu protiv NOP. U takvoj situaciji, a s obzirom na njen kvalitet, četnička organizacija Koste Pećanca okupatoru više nije bila potrebna. Zato je nemačka komanda krajem novembra 1942. godine donela odluku da Pećančeve odrede rasformira.

Za zasluge stečene iskrenom saradnjom okupator je Pećancu ostavio, kao lično obezbeđenje, nekolicinu naoružanih vojvoda i četnika.

Koristeći ovu situaciju, Mihailović je uspeo da izvestan broj Pećančevih vojvoda, pa i čitavih odreda, stavi pod svoju komandu.

Ali, posle ubistva Mašana Đurovića, na red je došao i Kosta Pećanac. Uzimajući u obzir činjenicu da je Pećanac pred okupatorima odigrao svoju ulogu, Mihailović je sa sigurnošću računao da im se njegovim ubistvom neće nimalo zameriti. Međutim, sa realizovanjem odluke da se ubije Pećanac išlo je malo teže, pored ostalog i zbog toga što je on bio okružen svojim najpoverljivijim i najodanijim vojvodama, čija opreznost i lukavstvo nisu bili za potcenjivanje.

O hvatanju i ubistvu Koste Pećanca Vojin Andrić je autori ispričao:

Poručnik

»Sa grupom omladinaca nalazio sam se na Gledičkim planinama. Krajem novembra 1943. godine Draža me je pozvao u svoj štab, koji se tada nalazio na Maljenu, iznad Pašine ravni u Orovici, u azbukovačkom srezu. Čim sam stigao, on me je pozvao na razgovor. Posle nekoliko uobičajenih i formalnih reči, Mihailović me je uputio:

— Da li ste spremni da izvršite jedan poverljiv i ozbiljan zadatak?

— Zašto da ne? — odgovorio sam mu.

— Ali, taj zadatak ne bi bio baš tako prost. Dosta je komplikovan. Bar tako kaže Keserović, koji nije uspeo da ga izvrši.

Malo sam se zamislio. Poznajući Keserovića, pitao sam se u sebi koji bi to zadatak bio koji on nije uspeo da izvrši, a pretpostavlja se da ću ja moći. Najzad sam slegao ramenima i prilično zbunjeno rekao:

— Ja bih vas zamolio, ako je to moguće, da mi bar ukratkro kažete o čemu je reč.

— Ovo što ću vam sada reći, to je najstroža tajna — počeo je Draža svoje izlaganje. — Vodite strogo računa. Ja sam naredio Keseroviću da uhvati i ubije izdajnika Kostu Pećanca. Vama je dobro poznato da smo s njim imali mnogo muka, i da je zaslužio ovu kaznu. Ali, Keserović mi javlja da mu se do sada nije pružila nijedna zgodna prilika u kojoj bi mogao da realizuje ovaj zadatak. Kaže mi da Pećanca, pored nekolicine njegovih vojvoda, čuvaju Nemci i Bugari, što ja lično mnogo ne verujem. Pre će biti da Keserović neće da digne oružje na svoga bivšeg vojvodu, koji ga je spasao iz nemačkog zatvora u Kruševcu. Prema izveštaju primljenom iz Deligradskog korpusa od Brane Petrovića, vašeg dobrog prijatelja, Pećanac se sada nalazi u Sokobanji i postoje mogućnosti da ga uhvatimo. Brana mi traži da mu pošaljem vas i desetak omladinaca. Uverava me da će s tom ekipom sigurno uspeti da mi Pećanca živog preda.

Ne čekajući da mi bilo šta na ovo odgovorim, Draža je, posle kraće pauze, nastavio:

— Ako smatrate da bi, uz Braninu pomoć, sa grupom od desetak omladinaca, mogli na prevaru da uhvatite Pećanca, krećite odmah za Deligradski korpus, a sva dalja uputstva dobićete od Brane. Sve što vam bude potrebno staviće vam se na raspolaganje, čak i ceo korpus Ljube Jovanovića.

Posle ovog Dražinog izlaganja odgovorio sam mu da ću uložiti sve svoje napore da izvršim ovaj zadatak.

Gledajući me preko naočara, zapovedničkim tonom Draža mi je rekao:

— Odmah pronađite deset omladinaca i što hitnije s njima se javite Brani. Do prvog januara hoću da imam Pećanca u rukama. Vodite računa! Njega ćete uhvatiti samo i jedino na prevaru. Tu morate biti vešti i oprezni.

Sutradan napustio sam Orovicu i vratio se na Gledić, a zatim sa deset omladinaca produžio u pravcu Aleksinca. Na putu od Aleksinca ka Sokobanji sastao sam se sa Branom. Rekao mi je da je o mome dolasku obavešten i da vrši pripreme za ulazak u Sokobanju. Uzgred mi je napomenuo da se, pored Pećanca i njegovih vojvoda, u Sokobanji nalazi i manji odred Srpske državne straže, s kojim je Kosta u vezi i u dobrim odnosima, a da su i njegovi odnosi sa stražom odlični.

Sa svojom pratnjom, Brana je 1. decembra ušao u Sokobanju, a dva-tri dana kasnije pozvao je i mene. Moja grupa postala je propagandno odeljenje štaba Deligradskog korpusa.

Plan o hvatanju Pećanca stvarali smo prilično dugo, jer smo ustanovili da ga čuvaju ne nekolicina, već osamdeset prilično dobro naoružanih četnika, među kojima i desetak iskusnijih vojvoda. Svi su oni bili i te kako privrženi svome šefu Pećancu. Na kraju smo zaključili da ne pravimo nikakav konačan plan nego da, prvo, pokušamo da među Pećančeve četnike ubacimo nekoliko naših ljudi, među kojima i dva-tri moja omladinca. A zatim, da na osnovu podataka prikupljenih od ubačenih ljudi, stvaramo plan akcije.

Nepoverljivost i opreznost Pećančevih ljudi zadavala nam je prilično muka. Ali, krajem januara ipak smo uspeli da, pored infiltracije dvojice naših ljudi među Pećančeve četnike, pridobijamo za akciju i nekoliko ljudi prilično bliskih Pećancu. Uskoro smo raspolagali podacima na osnovu kojih se zaista mogao stvarati plan za hvatanje Pećanca.

Krajem prve polovine februara 1944. godine dobili smo autentičan podatak da će Pećanac za nekoliko dana krenuti u lov. Čak je bio naznačen i uži pojas njegovog kretanja u lov. Ocenili smo da bi ovo mogla da bude zgodna prilika koja se ne sme propustiti. Zbog toga smo se svi bacili na posao. Prikupili smo potrebne snage i odredili mesta i zadatke zasedama. Pustili smo vest da postoji neposredna opasnost od upada partizana u Sokobanju. Prema Braninim instrukcijama, ovu vest su naši ljudi iz Pećančeve okoline vešto iskoristili u nagovaranju Pećanca da, prilikom njegovog odlaska u lov, najmanje polovinu svoje pratnje ostavi u Sokobanji zbog eventualnog napada partizana.

Ovaj manevar nam je uspeo. Njegov uspeh uglavnom je doprineo da se i cela akcija uspešno završi.

U ataru sela Resnika, na dva kilometra od puta Sokobanja — Aleksinac, 17. februara 1944. godine uhvatili smo Kostu Pećanca i četrdeset i četiri njegova četnika, među kojima su bili i četiri vojvode. Nekoliko dana kasnije kao na zatvorenik ostao je samo Kosta Pećanac.

Kada je čuo za ovaj uspeh, Draža je naredio da Pećanca ne ubijemo, već da ga krijemo po terenu, sve dotle dok ga

o svemu detaljno ne saslušamo. Za saslušavanje Pećanca odredio je mene.

Već u prvim razgovorima s njim konstatovao sam da je prilično izgubljen, a uz to i bolestan. No ipak je bio svestan da mu Draža ne misli dobro. Jednoga momenta mi se obratio rečima:

— Ja sam potpuno svestan onoga što me čeka. Zato te, sinko, molim da me ne saslušavaš kao neki islednik i da me ne mučiš. Ako si voljan ti sedi, a ja ću ti ukratko ispričati svoje memoare. Ako želiš možeš sve i da zapišeš.

U dogovoru sa Branom, a uz Dražinu saglasnost i sugestije, doneli smo odluku da prihvatimo Pećančev predlog. Tako sam, puna dva meseca, vodio brigu o bolesnom Pećancu, skrivao ga po okolnim selima, postavljao mu razna pitanja i pisao njegove odgovore koji su, zaista, predstavljali njegove memoare.

Pećanac mi je pričao o mnogobrojnim događajima, od kojih su neki poznati i rasvetljeni. Ali, o svojoj ulozi u događajima u 1941. i 1942. godini davao mi je prilično škrte izjave. Ipak neke njegove reči ostale su mi u dobrom pamćenju.

Govoreći o unutrašnjoj politici emigrantske vlade, Pećanac je tvrdio da je neuspeli nastavak politike koju su vodili radikali, sa Pašićem na čelu, u toku prvog svetskog rata, dok su se nalazili van zemlje, na ostrvu Krfu i u Solunu.

— Kada je otpočeo toplički ustanak — pričao mi je Pećanac — kralj Aleksandar i Pašić su mi naredili da se prebacim u zemlju. Moj zadatak je bio da po svaku cenu sprečim bilo kakav ustanak u zemlji. A ako je narod raspoložen za borbu, da ga stišavam i potajno organizujem, a zatim tek kada naša vojska razbije neprijatelja, da u njegovoj pozadini, sa već organizovanim manjim četničkim odredima, otpočnem četničku akciju i time olakšam brzi i efikasniji prodor naše vojske i oslobodenje zemlje. Ovaj zadatak sam i onda uz pomoć okupatora izvršio. Ustanak smo ugušili, narod smo spasili a vlast zadržali kralji i mi radikali. Eto, sinko, slično ovome rade sada i oni naši iz Londona. Ustanci u narodu su ti opasna stvar. To znaju i oni tamo i mi ovde. Zato smo se ovako razumno i podelili. Mi ovde da sprečimo ustanak, ako ne možemo sami, onda pomoću okupatora, a oni tamo neka vode savezničku politiku. Njihov zvanični predstavnik u zemlji treba da bude Draža. On nije smeo da se upušta u saradnju s okupatorom, niti da vodi borbu protiv ustanka. Borba protiv ustanka bila je stvar Nedićeva, Ljotićeva i moja. A Draža je trebalo da kao član naše vlade u Londonu, potajno, održava u narodu duh monarhije i ljubav prema saveznicima. Za ovaj posao njemu nisu bili potrebni nikakvi odredi, jer naši odredi bili bi i njegovi. Ja sam, s obzirom na moje iskustvo, preko dosta ljudi savetovao Dražu da ovako radi, ali on

nije hteo da me posluša. Zato će, na kraju, izgubiti bitku. A zbog njegove gluposti i tvrdoglavosti i svi mi. Vlast će preći u ruke komunistima.

Prilikom izlaganja misli i zaključaka Vojinu Andriću, očigledno je da je Pećanac, pored ostalog, izgubio iz vida važnu činjenicu: da se narodni ustanak 1941. godine u mnogo čemu razlikovao od onoga na jugu Srbije 1917. godine.

»Međutim«, nastavlja Andrić, »prodor jedinica Narodnooslobodilačke vojske u oblast Sokobanje i Aleksinca prekinuo je moje razgovore sa Pećancem. Izvešten o novonastaloj situaciji i upitan šta da radimo sa Pećancem, Draža nam je odgovorio:

'Pećanac ni u kom slučaju ne sme da padne u ruke komunistima. Da bi izbegli izlaganje bilo kakvom riziku, vi ga odmah po prijemu ovog naređenja likvidirajte.'

Čim smo primili ovo naređenje, Brana je naredio crnoj trojci da zakolje Pećanca.

Tako je 5. maja 1944. godine, na putu Sokobanja — Citluk — Knjaževac, na mestu oko dva kilometra udaljenom od Sokobanje, Branin dželat zvani 'Kasapče' klanjem okončao život ovog poznatog četničkog vojvode.'

POVLAČENJE SAVEZNIČKIH MISIJA

Vest o pripremanju odluke britanske vlade da prekinе kontakt sa četničkim vođom Mihailovićem zbog njebove saradnje sa okupatorima i kvislinzima, ubrzo je prodrła i u zemlju.

Pripadnik savezničke misije pri četničkoj Vrhovnoj komandi britanski oficir Pete 12. decembra 1943. godine upućuje pismo majoru Hadsonu, u kome piše:

»Ne znam šta se s Vama desilo. Još pre tri dana sam Vas tražio da dođete ovamo ali od Vas još nikakvih vesti. Pošto ne mogu duže da Vas čekam, kazaću Vam razloge zašto sam poslao po Vas.

Izgleda kao da će u roku od nedelju dana ili više, događaji u ovoj zemlji doći do kulminacije. Primio sam nekoliko telegrama iz Kaira od kojih su sledeći najvažniji:

1. U roku od nekoliko dana možda će vlada Nj. V. Kralja odlučiti da odbaci Mihailovića. To bi razbilo sve britanske misije, pošto bi bile evakuisane iz Glavnog štaba DM i ostalih krajeva. Javite sadašnja mesta boravka svih vaših članova misije.

2. Preko partizana je jedini put povlačenja. Svim britanskim članovima misije koji se nalaze u odredima Draže Mihailovića garantovana je sigurnost sa Titove strane u slučaju da dođu na teritoriju koju drži Tito.

3. Teške borbe u istočnoj Bosni između Nemaca i partizana.

Vama najbliži partizanski štabovi se nalaze na Jastrep-
cu i na Kosmaju, južno od Beograda.

5. Mogli biste možda naći pratnju do najbliže britanske misije kod partizana i evakuisati se iz Jugoslavije, u slučaju da stupite u vezu sa jednim od tih srpskih partizanskih odreda.

6. Odluku morate doneti sami, da li ćete Vašu misiju voditi do partizanske teritorije sa ili bez lokalne pomoći DM. Sa najvećim stepenom sigurnosti trebalo bi ostaviti vaš štab, a mi ćemo pokušati pritiskom na jugoslovensku vladu i propagandom preko radija (BBC) osigurati Vašu sigurnost.

7. Spalite ovu vest, pošto ste je pročitali. Primite znajući. Svi obavešteni.

8. Smatrajte ovo kao opominjuću zapovest. Kad odluka bude doneta, javiću. Budite spremni da pođete 15. XII, ako smatrate da će biti moguće da krenete ka partizanskoj teritoriji...«¹

Međutim, još pre donošenja definitivne odluke o ukidanju pomoći četničkoj organizaciji Draže Mihailovića, Saveznička komanda na Srednjem istoku naredila je pripadnicima savezničke misije Bejliju, Sajcu, Hadsonu i Mensfildu da napuste Mihailovićev štab i da se što pre prebace u Kairo.

U duhu ovog naređenja, Sajc je već novembra 1943. godine tražio od Mihailovića kanal za prebacivanje do mora, odakle je želeo da se što pre uputi u Kairo. Isto tako, on je insistirao da mu Mihailović odmah dostavi pismo za predsednika Ruzvelta i ostali materijal koji je želeo da se prebaci.

Na sve ove Sajcove zahteve Mihailović je, u telegramu upućenom 6. decembra 1943. godine, odgovorio oficiru za vezu sa američkim posmatračima Borislavu Todroviću:

»Sav potreban materijal dobićete na vreme. Mi vodimo računa o tome. Zasad još nije kanal otvoren, niti se može stići do mora... Preporučujem potpukovniku Sajcu da zajedno obiđete teren pukovnika Keserovića. Imate vremena još najmanje 20 dana do otvaranja kanala...«²

S obzirom na predstojeću savezničku konferenciju u Kairu, Sajc se nije slagao sa odugovlačenjem svoga puta, smatrajući da bi u slučaju zakašnjenja, »njegova mi-

sija za pomoć potpuno podbacila». ³ Zato je 23. decembra uputio Mihailoviću nov zahtev:

»Moram poći odavde ka obali do 26. decembra ili se odmah vraćam u štab u savezničku misiju... Znam da je potpuno moguće stići na obalu. To mora da se radi odmah ili nikako... Čuli ste da su predstavnici partizana stigli u Aleksandriju, gde su imali sastanak sa saveznicima. To može biti samo štetno po vas...« ⁴

Prepiska između Mihailovića i Todorovića oko Sajcovog odlaska trajala je puna dva meseca. Na kraju, već prilično iznerviran Sajcovim zahtevima, Mihailović javlja Todoroviću:

»Nikakvom razočarenju Amerikancima nema mesta... Da budu strpljivi i da čekaju... Jesmo li mi krivi što su komunisti u Sandžaku...« ⁵

Međutim, Sajc nije više želeo da čeka. Zato je 23. decembra uputio Todoroviću pismo u kojem ga izveštava da je »posle ozbiljnog razmišljanja« odlučio da se pridruži grupi britanskog kapetana Vejda »koja sada odlazi na morsku obalu da bi smesta napustila zemlju.« ⁶ (Vejd se prebacio u Italiju preko oslobođene teritorije — nap. autora.)

Pismo sličnog sadržaja Sajc je uputio i Mihailoviću. ⁷ U njemu on naglašava da će u toku puta do obale i kasnije, po cenu života čuvati podatke koje je prikupio i pokazati ih samo svojoj vladi. A, zatim, Sajc u pismu zahteva da mu Mihailović, po Todoroviću, uputi u Kairo pismo za predsednika Ruzvelta i ostali materijal koji treba da prebaci u SAD. Na kraju on predlaže da mu Mihailović, kao oficira za vezu na njegovom putu u Vašington, odredi Todorovića.

Ne čekajući odgovor na ova pisma, Sajc se, zajedno sa Hadsonom i Vejdom, preko oslobođene teritorije uputio ka morskoj obali.

Da bi onemogućio evakuaciju ove grupe, potpukovnik Mirko Lalatović, načelnik operativnog odeljenja četničke Vrhovne komande 28. januara 1944. obavestio je o tome telegramom odsutnog Mihailovića:

»... Jedna brigada crvenih po prelasku Lima pošla sa Englezima, verovatno ka moru... Javio sam Ostojiću da Drašković (komandant Drinskog korpusa — nap. autora) napadne onu brigadu što je pošla ka moru...« ⁸

Ova grupa je ipak, sredinom marta 1944. stigla u Kairo.

Od »inspektorske četvorke« među četnicima su i dalje ostali Mensfeld i Todorović.

Mesec dana posle Sajcovog odlaska, Mensfeld i Todorović su posredstvom četničkog komandanta Vojislava Lukačevića primili od Mihailovića pismo za predsednika Ruzvelta i materijal namenjen za Kairo i SAD. A zatim su se pridružili grupi pukovnika Bejlja.

Posle dužeg natezanja i Mihailovićevog otpora da omogući odlazak pukovniku Bejlju, ovaj je 5. januara 1944. preko teritorije četničkih korpusa pod komandom Keserovića i Cvetića, stigao do Sandžaka. Odatle je u društvu četničkog komandanta Vojislava Lukačevića, a kasnije i Petra Bačovića (Lukačević je bio četnički komandant Sandžaka, a Bačović Hercegovine — nap. autora) uspeo da se, posle dosta peripetija, prebaci do Herceg-Novog. Odatle su se svi zajedno, noću 15. februara, borbenim čamcem prebacili u Italiju. Već sutradan su Bejlji i njegova grupa sa aerodroma u Bariju odleteli u Kairo.

Desetak dana pre odlaska, 3. februara 1944, Lukačević i Bačović su uputili Mihailoviću telegram u kome ga, pored ostalog, obaveštavaju i o sledećem:

»Sastali smo se sa Vojom i Todorovićem i njihovim prijateljima (odnosi se na Bejlja i ostale pripadnike savezničke misije koji su bili s njim — nap. autora). Posle održane konferencije, na zahtev njihovih prijatelja, gde izričito traže da nas dvojica bezuslovno pođemo sa njima zajedno, uviđamo apsolutnu potrebu toga, s obzirom na prilike i naše sadašnje odnose. Prema njihovom uveravanju ovaj naš put bio bi od najveće važnosti. Imao bi izgleda da utiče na izvesnu preorijentaciju. Rešili smo da sa Vašim odobrenjem krenemo na ovaj put, s tim da se bez obzira na ishod naše misije vratimo što je moguće pre...

Mi Vas uveravamo da ćemo Vaše poverenje opravdati i založiti se svom snagom da iznesemo na videlo našu borbu i ubedimo saveznike u opravdanost i korisnost — i za njih i za nas — ovakvog našeg stava; verujemo da ćemo Vašu i našu stvar dostojno bez imalo sebičnosti i ličnog isticanja zastupati kao što smo Vas zastupali u svim borbama, radeći uvek kao dosada u Vaše ime...»

Ovaj telegram Mihailović je primio 13. februara 1944, u vreme kada su se Lukačević i Bačović već nalazili na obali, u iščekivanju sledeće etape svoga puta.

Uznemiren samovoljom ove dvojice istaknutijih četničkih komandanata, Mihailović 15. februara naređuje Lalatoviću da četničkoj komandi Hercegovine uputi sledeći telegram:

»Najstrože zabranjujem odlazak potpukovnika Baćovića i majora Lukačevića. Najstrože zabranjujem i smatraću kao krajnje neuvažavanje mojih naređenja. Zabranjujem bez obzira na Bejljevo naređenje, jer Bejli želi da ih odstrani od stvarnog posla. Nemam reči da podvučem da Baćović i Lukačević ostanu na svojim mestima, a Lukačević da se što pre vrati u Sandžak. Ne primam nikakve razloge Baćovića za ovaj put i znam zašto ih ne primam.«

Put Bejljeve grupe Borislav Todorović je u zborniku *Knjiga o Draži* ovako opisao:

»Najzad stigismo u selo Poljice udaljeno nekoliko časova hoda od morske obale. Veliki marš bio je završen. Osamnaest dana neprekidnog kretanja, veranja preko strmih snežnih litica, gaženja ljutog kamena. Više od četiri stotine kilometara bilo je za našim leđima.

Potpukovnik Petar Baćović, četnički komandant Hercegovine, stiže u selo Poljice sutradan po našem dolasku.

Duž celog pokreta ka obali, mi smo, u duhu uputstva iz Vrhovne komande, računali s Baćovićevom pomoći. Smatrali smo da će on bez muke uspeti da obezbedi potrebna sredstva. Stoga nas je njegov odgovor prilično rashladio. Baćović, mada je još uvek ubeđen u svoje mogućnosti, preporučio nam je da pukovnik Bejli uspostavi radio-vezu s Kairom i odatle zatraži prevozno sredstvo.

Od dolaska u Poljice pukovnik Bejli je vidno izmenio svoje držanje. Nije propuštao priliku da istakne kako je on najstariji saveznički oficir i kako, s obzirom na to da ćemo verovatno koristiti savezničko prevozno sredstvo, treba još sada da preuzme komandu nad našom malom grupom. Bejli je u razgovoru navaljivao da pored njega, Mensfilda i engleskih oficira, podemo samo Voja i ja. Nije želeo da nam se i Baćović pridruži, iako je ovaj nekoliko puta dotada ponovio svoju želju da pođe s nama.

Valjalo je čekati akumulatore, po koje je Baćovićev adutant poručnik Jovanović otišao u Trebinje. U međuvremenu je u selo stigao marinski oficir iz Staba Istočne Bosne i Hercegovine poručnik Vragolov, da nas obavesti o najpogodnijem mestu za ukrcajanje. Kao dobar poznavalac toga dela obale, Vragolov je preporučio jedno skriveno mesto kod sela Čilipi, udaljeno oko pet sati hoda od Poljica.

Iste večeri stigoše izveštaji iz Vrhovne komande. Čiča (Mihailović — nap. autora) me je upoznao s misijom pukovni-

ka Bejlja. Javljao je takođe da je vladu u Kairu obavestio o mome izlasku u svojstvu delegata Vrhovne komande i oficira za vezu sa Amerikancima.

Posle nekoliko jalovih pokušaja, radio-veza sa Kairom konačno je uspostavljena predveče 1. februara. Pukovnik Bejli nas je radosno obavestio da je komanda u Kairu prihvatila njegov plan za izlazak iz zemlje. Saveznička komanda u Bariju obavestena je da nam obezbedi prelaz mora. Da bismo održali tajnost pokreta, odlučili smo da u toku noći predemo u selo Kremen Do. Pred polazak rasteretili smo se suvišnog prtljaga. Za sebe smo zadržali po jedan ranac, koji smo uglavnom ispunili dokumentima, beleškama i fotografijama. Vođa Lukačević se oprostio od svoje pratnje.

Idućeg dana po prelazu u selo Kremen Do, poručnik Vragolov doveo je jednog na izgled vrlo otresitog seljaka. Predstavi ga kao putovođu do mesta ukrcavanja. Zvao se Dun Luka. Prijatno ga je bilo slušati kada je iznosio teškoće pokreta ka obali i opasnosti koje nam je valjalo savladati. U tome stiгоše i depeše iz Kaira. Javljali su da će 4. februara, oko devet uveče, jedan brzi borbeni čamac biti na mestu koje smo označili. Pokušaj će biti ponovljen u toku dve iduće večeri.

Odlučili smo da predveče 3. februara predemo u selo Donju Glavsku i da tu prenoćimo.

Lepo vreme odjednom se promenilo. Jak vetar pozdravio nas je rano izjutra. Gusti oblaci tumarali su na sve strane. Vragolov je zlovoljno mumlao. Bez prestanka je ponavljao da čamac neće doći. Moralo se ipak ići, jer je sastanak bio zakazan. Pre polaska načinismo raspored ukrcavanja. Ja sam bio sedmi po redu. Podelismo se u dve grupe za pokret. Pukovnik Bejli pridružio se meni na čelu prve grupe.

Kiša je padala kao iz kabla kada napustismo selo Donju Glavsku. Snažan vetar šibao nas je mlazevima vode, gusta pomrčina i ljut kamen činili su pokret skoro nemogućim. Pukovnik Bejli je teško tumarao. Njegove potpuno zamagljene naočare ništa mu nisu pomagale. Padao je svaki čas i gadno psovao. Konačno se uhvati za ruku jednog podoficira, ali je nastavio da posrće. Spuštali smo se s terase na terasu izlokanim olucima i kamenitim stazama.

Nešto pre jedanaest, stigismo na obalu. Talasi su besno udarali o stenje. Bilo je i laiku jasno da po takvom vremenu niko ne može pristati uz obalu. Čekali smo do skoro jedan sat po ponoći. Luka nas potom odvede svojoj kući.

Ponovo smo pošli u poteru za akumulatorima. Nekoliko pokušaja svršilo se bez uspeha. Bačovićev adutant Jovanović neumorno trči. Odlazi u Trebinje, vraća se, odlazi ponovo. Vreme nam ne ide na ruku. Jovanović je najzad pronašao akumulatore. Radio-veza s Kairom ponovo je uspostavljena desetog februara. Obavestili su nas da će pokušaj bi-

ti uspostavljen počev od 12. februara sve dok nas ne prihva-
te. Valjalo je čekati da se vreme koliko-toliko popravi.

Cetrnaesti februar osvanuo je lep. Izveštaj s obale po-
voljan.

Na ugovorenom mestu sačekasmo Bejlja. Doneo je
dobre vesti. Javljeno je da je brodić krenuo iz Barija. Valja-
lo je hitati ka obali. Izbijamo na obalu oko deset sati. S jed-
ne strane Vragolov je davao signale. Seo sam pored njega.

— Motor, motor! — dreknu Mensfild pored mene. —
Čujem motore — ponavljao je on kao sumanut.

Uskoro se iz mraka izdvoji mala silueta borbenog čam-
ca. Pre nego što sam prikupio stvari, dva engleska podofici-
ra prilazili su u malom čamcu na veslima našoj steni. Pukov-
nik Bejli s Mensfildom uđe prvi. Mali čamac sporo je saobra-
ćao između naše stene i brodića. Najzad svi smo se ukrkali.

Brzi borbeni čamac grabio je žurno po ustalasanom
moru. Rano jutro zateče me u poludremežu. Uskoro motori
počeše da se sporije okreću. Ispeo sam se uzanim stepenica-
ma na palubu. Pred očima se u jutarnjoj magli nazirala prlja-
va obala Barija.

Jedan oficir, verovatno engleski iz Komande luke, do-
đe manjim čamcem na brodić. Posle razgovora s pukovnikom
Bejljem, on nam objasni da ćemo mi, jugoslovenski oficiri,
poći s njima. Reče nam kako mu je dužnost da se postara
za naš smeštaj i zaštitu. Objasni nam kako će nas smestiti u
jedan oficirski logor pored Barija pošto bi naše ostajanje u
gradu izazvalo nezadovoljstvo kod mnogobrojnih partizana.
Posle pozdrava s Mensfildom i Bejljem krenusmo džipom ka
logoru.

Dan nam je prošao u čišćenju, sređivanju opreme i
odmoru. Nikako mi se nije sviđalo što sam bio odvojen od
Mensfilda. Ipak sam se radovao što sam sve dokumente i ce-
lokupni dokazni materijal stavio u njegov prtljag.

Oko ponoći nam dežurni oficir u logoru saopšti da će-
mo zorom na aerodrom, gde nas očekuje avion za Kairo.

Pukovnika Bejlja primetio sam tek u avionu. Sem
pozdrava, nismo izmenjali nijednu reč. Laknulo nam je svi-
ma kada se avion, posle kraćeg zadržavanja na Malti, pred-
veće spustio na vojni aerodrom Kaira.

Veselo smo čeretali dok smo se približavali čekaonici,
gde je trebalo da prođemo pregled nadležnih vlasti. Osobi-
to me je veselilo što je američki komandant došao da sače-
ka Mensfilda i mene. Reče da je došao da nas povede u ame-
ričku komandu. Pošto je Mensfild imao sve dokumente i stva-
ri kod sebe, bilo je logično da zajedno nastavimo posao oko
pripreme izveštaja. Bačoviću i Lukačeviću sam davao potreb-
na obaveštenja i obećao da ću po njih doći idućeg jutra da
ih odvedem u Komandu jugoslovenske vojske na Srednjem
istoku. Dok nas je vojna policija pregledala, američki pukov-

nik živo je govorio s pukovnikom Bejljem. On mi uskoro priđe i saopšti da je pukovnik Bejli izrazio želju da ja u toku noći ostanem u britanskoj komandi. Kako dalje reče, Englezi će me ujutru vratiti u američku komandu, gde ću potom nastaviti svoj posao s Mensfildom. Oprostih se s Mensfildom i njegovim komandantom. Pukovnik Bejli je izbegavao moje poglede. I on se uskoro negde udalji dok je nas petoricu jedan engleski kapetan smeštao u automobil kojim je trebalo da odemo u Kairo.

Vožnja potraja prilično dugo. Očekivao sam da ćemo biti odvedeni u Komandu Srednjeg istoka. Bio sam prilično iznenađen kada automobil prođe kroz glavni deo grada i uputi se ka predgrađu Heliopolis. Najzad se zaustavimo pred većom kućom ograđenom visokim zidom. Engleski kapetan izmenja reči sa stražarom na vratima. Automobil uđe kroz teške vratnice. U mraku se nije moglo mnogo da razazna. Mislio sam da smo dovedeni u kakav britanski vojni hotel kakvih je bilo mnogo po Kairu. Nešto me taknu u srce kada nas iz velikog hodnika razvedoše po sobama. Svakog u posebnu sobu. U sobi: krevet i stolica. Na prozoru rešetke. Bilo je jasno u kakvom se hotelu nalazimo. Iza mene vrata se zatvoríše. Brava škljocnu.

Prvi dan prođe bez velike muke. Idućeg jura škripnu brava na mojim vratima. Pokrenuh se tek kada čuh nepoznati glas. U ćeliji je bio jedan britanski poručnik. On me pozdravi i reče da želi da sa mnom govori. Podrobno me je ispitivao o šifri sa Čičom, mom zadatku ovde, vezama s Amerikancima. Odgovarao sam bez premissljanja, neposredno, kratko.

Okolo podne vrata se ponovo otvoriše. Komandant zatvora, britanski kapetan, uđe smećeci se. U rukama je nosio moj pojas i sve lične stvari. Reče mi da će kroz pola sata doći automobil da me odvede u jugoslovensku komandu, a da će Lukačević i Bačović ostati još koji dan, pošto njihovo saslušanje još nije završeno.¹⁰

Ubrzo posle izlaska iz britanskog zatvora, u koji je dospao pod sumnjom da je održavao veze sa nemačkom obaveštajnom službom, Todorović je, preko komande trupa SAD u Kairu, stupio u kontakt sa Mensfildom. Tada je konstatovao da su svi materijali primljeni od Mensfilda neometano stigli do Kaira. Pored pisma za predsednika Ruzvelta, tu su bila i pisma koja je Mihailović uputio generalima Ajzenhaueru i Donovanu. Pored ovoga Mihailović je po Todoroviću poslao i podatke o četničkim jedinicama pod njegovom komandom i o izbeglicama u raznim krajevima zemlje. Na jednoj Mihailovićevoj zabelešci, gde se navodi mislija kapetana Todorovića, pominju se

još i pisma upućena kralju Petru, Božidaru Puriću, Petru Živkoviću, Jurju Krnjeviću i pukovnicima Dimitriju Putniku i Dušanu Radoviću. Očigledno, Mihailović je i ovim ličnostima, po Todoroviću, uputio pisma.

Odmah posle prvoga kontakta, Mensfild je angažovao Todorovića da mu pomogne u sastavljanju izveštaja za njegovu komandu. Tom izveštaju oni su priključili i razne fotografije snimljene prilikom njihovog »inspekcionog putovanja« kroz Srbiju.

Nekoliko dana kasnije kralj Petar je u Kairu primio najpre Todorovića i Mensfilda zajedno. Sutradan Todorović je imao četvoročasovni razgovor sa kraljem, u kojem mu je izneo situaciju u zemlji sa četničke tačke gledišta. U svom izveštaju upućenom Mihailoviću 7. septembra 1944. godine, Todorović, pošto je prethodno izneo po jedinosti svoga dotadašnjeg puta, povodom ovoga sastanka kaže sledeće:

»On (kralj — nap. autora) je bio dečački oduševljen i više puta potvrdio da on nikada neće poslušati Engleze i izdati svoj narod i Čiću... Rekao mi je da je pozvat u London i da želi da me vodi, na šta sam mu odgovorio da ste vi mene uputili za Ameriku, gde sam zaista i potrebniiji, a da Voja koji je tek bio pušten iz zatvora treba da ide sa njim, što je i usvojeno.«¹¹

Četvrtog marta 1944. godine, Purić je obavestio Fotića da je Todorović dodeljen na rad jugoslovenskoj vojnoj misiji u SAD i traži da mu Fotić što pre izdejstvuje ulaznu vizu, napominjući mu da je Todorović došao od Mihailovića i da je »potrebno da bude što pre tamo«.¹²

Krajem marta 1944. godine Todorović je stigao u Vašington i povezao se sa Fotićem i Živanom Kneževićem, tadašnjim vojnim izaslanikom emigrantske vlade u SAD, i zajedno sa njima krenuo u propagandnu akciju za račun četničkog pokreta i njegovog vođe Mihailovića.

Po odlasku u Kairu i Lukačević i Baćović proveli su neko vreme u britanskom pritvoru. Za to vreme njih su uporno saslušavali organi britanske obaveštajne službe. Na intervenciju Bejlja, iz pritvora je prvi pušten Lukačević, a nešto kasnije i Baćović. I dok je Baćović zadržan pod prismotrom u Kairu, dotle je Lukačević, zajedno sa kraljem Petrom i Purićem, 9. marta avionom otputovao u London da bi u svojstvu četničkog delegata prisustvovao venčanju kralja Petra.

Međutim, referat koji je pukovnik Bejli podneo britanskoj komandi u Kairu znatno je ubrzao donošenje i realizaciju odluke o povlačenju savezničkih misija iz četničkog štaba.

Obaveštavajući Donji dom britanskog Parlamenta, pored ostalog, i o situaciji u Jugoslaviji, Cerčil je 22. februara 1944. godine izjavio:

„... general Mihailović, veoma žalim da kažem, padao je postepeno u položaj da su njegovi komandanti činili sporazume sa italijanskim i nemačkim trupama, što je za rezultat imalo da su ostavljeni sami u izvesnim planinskim predelima i pokrajinama, čineći vrlo malo ili ništa protiv neprijatelja.“¹³

Petnaest dana kasnije 6. marta 1944, Mihailović je uputio telegram Lalatoviću u kome kaže:

»Preko britanske misije dostavite usmeno i u isto vreme predajte mašinom otkucan sledeći tekst za đenerala Pedžeta, kao ličnu moju poruku:

‘Primio sam znanju odluku o povlačenju savezničkih vojnih misija do sada akreditovanih kod mene. Gotov sam da pomognem povlačenju celokupnog osoblja savezničkih misija, zajedno sa njihovom opremom. Brigadiru Armstrongu daću punu potporu u izvršenju njegovog zadatka. Povlačenje savezničkih misija izvršiće se suvozemnim putem do obale na isti način kao što je bio slučaj sa pukovnikom Bejljem. Povlačenje preko mora pada u nadležnost saveznika. Radi sigurnijeg prebacivanja savezničkih misija do mora, molim da se najhitnije vrate u zemlju potpukovnik Petar Bačović i major Vojislav Lukačević. Njihovo prisustvo veoma je važno za evakuaciju misije do mora, jer su sada na pravcu povlačenja jaki okupatorski garnizoni. Potpuno se slažem sa rešenjem generala Pedžeta da se pre konačne evakuacije u moje štabu izvrši koncentracija svih misija pod komandom brigadir Armstronga...’¹⁴

Istovremeno, Mihailović upućuje depešu i izbegličkoj vladi u kojoj je izveštava da je primio prepis britanske note koja se odnosi na ukidanje pomoći četničkoj organizaciji i na povlačenje britanske vojne misije.

U međuvremenu, vrhovni komandant Srednjeg istoka general Pedžet otvoreno stavlja Mihailoviću do znanja da je usled kolaboracije četničkih vođa sa okupatorom zabrinut za sudbinu pojedinih pripadnika britanske misije.

Ovaj telegram generala Pedžeta upućen Mihailoviću glasi:

»Izvešten sam da je moja misija 'ANĐELIKA' (šifra za britansku misiju pri četničkom Javorskom korpusu — nap. autora) u rejonu Vašeg komandanta Cvetića, otkrivena od jedne nemačke patrole i da postoji velika opasnost da bude zarobljena. Takođe znam da Cvetić sada otvoreno radi zajedno sa Nemcima. Pošto znam da je Cvetić još pod Vašom komandom, ponavljam ponovo da ćete lično odgovarati za sigurnost ove misije i sveg drugog savezničkog ljudstva kod Vas i Vaših potčinjenih.«¹⁵

Dostavljajući Mihailoviću gornju depešu, general Armstrong mu napominje da je u januaru »sa raznih strana« dobio izveštaje da su četnici i major Cvetić dobili municiju od okupatora i da on »ne može da veruje da je municija bila upotrebljavana protiv okupatora«.¹⁶

Po dolasku kralja Petra i Purića u London, Čerčil se u nekoliko mahova sastao sa njima. Prilikom svakog susreta on je energično insistirao na svome zahtevu o uklanjanju Draže Mihailovića iz emigrantske vlade. Na kraju, Čerčil je 13. aprila obavestio kralja Petra da će on, ukoliko kralj ne prihvati njegov zahtev, javno optužiti Mihailovića za saradnju sa neprijateljem i da će shodno tome postupiti i sa kraljem i njegovom vladom.

U međuvremenu, posle razgovora sa predstavnicima raznih političkih grupa zastupljenih u emigrantskoj vladi, Lukačević se 1. aprila iz Londona vratio u Kairo i i otpočeo diskusije o Bejlijevom predlogu da po povratku u zemlju formira leteći odred koji bi bio pod neposrednom britanskom komandom.

I pored datih obećanja, Mihailović je svim sredstvima nastojao da omete povlačenje britanske misije. U vezi sa njenom evakuacijom, između Armstronga i Mihailovića razvila se znatna prepiska i mnogobrojna cenkanja koja su trajala punih pet meseci. Na kraju, u noći između 29. i 30. maja 1944. godine, na jedan od aerodroma u južnoj Italiji spustila su se četiri aviona tipa DC3. Iz njih je izašlo oko 45 ljudi. Bili su to saveznički oficiri i vojnici koji su, u svojstvu pripadnika britanske misije, duže ili kraće vreme proveli u četničkim štabovima.

Među njima nije bilo generala Armstronga i nekoliko istaknutih članova misije. Njih su četnici zadržali kao zarobljenike i taoce za prtljag koji su britanske vlasti na aerodromu u južnoj Italiji zaplenile Lukačeviću i Bačo-

viću prilikom njihovog povratka u zemlju. U njihovom prtljagu bili su razni pokloni, zlato i novac koji je emigrantska vlada namenila Mihailoviću.

Međutim, već sutradan Mihailović je bio prinuđen da oslobodi Armstronga i ostale članove misije, iako Lukačević i Bačović prtljag nikada nije stigao u četničke ruke. Tako je 31. maja 1944. godine i poslednji zvanični predstavnik Velike Britanije napustio Mihailovićev štab. Zajedno sa generalom Armstrongom u Italiju je odleteo i dr Živko Topalović sa suprugom Milicom.

KOMANDANT ŠTABA 110 NAPUŠTA DRAŽU MIHAILOVIĆA

Porazi na Neretvi i Drini u proleće 1943. godine označili su i početak raspadanja četničke organizacije Draže Mihailovića prvo u Lici, Dalmaciji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, a zatim, godinu dana kasnije, i u Srbiji. Na proces njenog raspadanja, naročito u Srbiji, uticala je, pored ostalog, i odluka o ukidanju savezničke pomoći i povlačenju njihovih misija iz Mihailovićevih štabova.

Odluku da napusti Mihailovićevu organizaciju među prvima je doneo i jedan od njenih pionira i istaknutijih komandanata, potpukovnik Radoslav Đurić, čiji je pseudonim bio »Herman«. On je bio jedan od onih retkih četničkih komandanata koji su se 1941. otvoreno izjašnjavali za saradnju s NOP i partizanskim odredima. Ali i pored toga Mihailović ga je aprila 1942. postavio za komandanta štaba 110 i imenovao za delegata Vrhovne komande za južnu Srbiju. On mu je, tada, poverio zadatak da sprovede četničku organizaciju na teritoriji Makedonije, Kosova i južne Srbije, sve do Sokobanje, koja je obuhvatala oko sedamdeset srezova. Sve do sredine 1943. Đurić je imao pod svojom komandom jedanaest četničkih korpusa, štabnu brigadu i nekoliko manjih odreda u Makedoniji.

Očigledno, Đurićeva uloga u organizaciji Draže Mihailovića je bila veoma značajna. Samo dva meseca po dolasku na dodeljeni mu teren, juna 1942. godine, Đurić obaveštava Mihailovića:

»Na terenu opšte raspoloženje za nas. Svi odredi, žandarmerija pridobijeni i izbušeni, a rad po Uputu 5 u toku, u srezu Lebane, Leskovac, Vlasotinci, Surdulica i Vladičin Han...«¹

U drugoj depeši Đurić izveštava Mihailovića da je formirao dvanaest brigada, da se organizacija proširila do Skoplja, da su pridobijeni Siptari u gnjilanskom srezu i da se prema Prištini »buši«.

Šireći organizaciju na terenu, Đurić je uspeo da u nju uvuče i vojvodu Jordana Kimića, koji je dotle sa svojim odredima pripadao četničkoj organizaciji Koste Pećanca. Kimić je, u to vreme, operisao na području žegli-govskog, krivopalanačkog i preševskog sreza.

Već u avgustu 1942. godine Đurić je, sa zadatkom stvaranja Mihailovićeve organizacije, u Makedoniju uputio Božidara Vidojevića, Milivoja Trbića i Vojislava Šajkovića.

Pri Đurićevom štabu je bila i britanska misija, koja mu je omogućila da primi znatne avionske pošiljke iz inostranstva.

Za izvršenje zadataka koji su mu bili postavljeni Đurić je raspolagao i velikim sumama novca u raznim monetama.

Pored rada na organizovanju vojnih formacija i uspostavljanju veza sa reakcionarnim krugovima u Bugarskoj i Albaniji, Đurić je izuzetnu pažnju posvetio organizaciji obaveštajne službe.

Njegova obaveštajna mreža bila je rasprostranjena i van poverenih mu teritorija. Ona je naročito intenzivno stvarana tokom 1942. i 1943. godine. Bila je široko rasprostranjena i obuhvatala je sve oblasti života. Prilikom vrbovanja obaveštajaca Đurić je vodio računa da budu direktno iz redova protivnika, ili bliski njegovoj sredini. Zahvaljujući ovakvom sistemu stvoren je izvestan broj kvalifikovanih agenata, koji su se nalazili u službi Nemaca i Nedića.

Na terenu, ona je delovala posredstvom obaveštajnih centara koji su obrazovani u Beogradu, Nišu i Skoplju i uz pomoć raznih obaveštajaca, delegata i organiza-

tora koji su, po specijalnim zadacima, upućivani u Beograd, Niš, na Kosmet, u Makedoniju, Bugarsku, Albaniju i Grčku.

Međutim, od kraja 1943. godine Đurićeva aktivnost na obaveštajnom planu je znatno opala. Razlog je bila činjenica što se on u mnogim stvarima nije slagao sa Dražom Mihailovićem. Njegova obaveštajna služba, u tom periodu, bila je uglavnom usmerena na otkrivanje uhlada koje su na njegov teren upućivali Mihailović i njegov komandant Srbije Trifunović, radi ispitivanja i posmatranja njenog rada.

Delatnost Đurićevog obaveštajnog centra u Beogradu bila je usmerena uglavnom prema Nemcima i nedicevcima. Za rad vrbovani su agenti direktno iz redova Nemaca i nedicevaca, ili su ubacivani u nemačku kvislinšku obaveštajnu službu putem već postojećih veza. Zadatak ovih agenata je bio otkrivanje planova Nemaca, nedicevaca i ljoticjevaca u odnosu na četničku organizaciju i prikupljanje ostalih obaveštajnih podataka.

Jedan od značajnijih Đurićevih agenata bio je i kapetan Nenad Mitrović »Gustav«, koji je kao obaveštajac delovao u Beogradu. On je prvo bio povezan sa Đurićem, a kasnije, po Đurićevom predlogu, preuzela ga je Vrhovna komanda Draže Mihailovića.

Odmah po povratku iz zarobljeništva, Mitrović se povezoao sa četničkom organizacijom i novembra 1941. godine, zajedno sa pukovnikom Branislavom Pantićem, organizovao je sastanak Mihailovića sa abverovcem dr Matlom, posle čega je usledio i Mihailovićev sastanak u Divcima kod Valjeva sa predstavnicima Vermahta i obaveštajnih ustanova okupatora.

Sa Nenadom Mitrovićem radila je njegova verenica Olga koja mu je služila kao glavni kurir i saradnik.

Mitrović je održavao vezu sa Đurićem preko poručnika Čirića u Leskovcu, a kasnije preko Mire, žene majora Veljića. Sa njom je održavao i radio-vezu preko radio-stanice »Jozef« u Beogradu.²

U pismu upćenom Dragiši Vasiću 29. jula 1942. godine Nenad Mitrović o sebi piše:

»Sigurno ste već obavesteni o mom povratku iz zarobljeništva. Za široki krug naših poznanika i za one koji me znaju samo po imenu, ja sam u službi neprijatelja, kao takav čak i žigosan od mnogih. Čega se ne stidim i ne žalostim, jer verujem da će nova prava budućnost pravilno oceniti dela

svakog pojedinca i lično meni dosuditi zadovoljstvo da se jednom u životu smatram ponosnim za sve ono što danas radim. Ukoliko su vam bliža obaveštenja potrebna o meni izvolite se lično obratiti Čiči, samo vas molim da ne spominjete moje pravo ime već šifru 'Gustav'.³

Da bi otkrio namere okupatora, u prvom redu u odnosu na četnike, Nenad Mitrović je nastojao da se što više približi i stekne poverenje oficira Abvera kapetana dr Matla. Zbog toga je od dr Matla i prihvatao izvesne zadatke koji su se odnosili na prikupljanje raznih podataka na terenu. O svome radu za Matla Mitrovića je obavestavao Đurića i, u saglasnosti sa njim, podnosio je izveštaje dr Matlu.

Mitrovićev rad, u ovom pravcu, ilustruje i Đurićeva depeša upućena 3. jula 1942. godine Mihailoviću:

»Nenad Mitrović dobio od Matla zadatak da se preko pogodnog lica utvrdi u Albaniji da li postoji ustanak protiv Talijana, koje su nacionalne grupe u akciji, koja ih ličnost albanska ili engleska vodi; jačina i naoružanje grupa; da li i u kojoj meri postoji potpora Engleza u toj akciji. Da li u okolini Skadra postoji Riza Toto, nacionalni prvak albanski i u kojoj je meri angažovan u akciji; raspoloženje prema Italijanima i Englezima. Da li i u kojoj meri postoji saradnja ustanka sa Crnogorcima. Za ovo se podmetnuo Nenad i sa Ivezićem bio kod mene i otišli su u Kosovsku Mitrovicu da nađu lice i pošalju. Potrebno da Vi date odgovore po prednjim pitanjima koja konveniraju nama bez obzira na stvarno stanje koje će se dati Matlu. Nemcima to treba da utvrde opravdanost izgovora Talijana da ih ne mogu više poslati na Istočni front.«⁴

Mitrović je imao dobre veze i sa beogradskom policijom. O tim njegovim vezama Đurić je 11. jula 1942. godine obavestio Mihailovića:

»U Beogradu preko Nenada nude se dva sigurna čoveka i to: Boško Manojlović i Života Rajević, starešina kvarta u Sarajevskoj ulici, da organizuju celu policiju i da se u momentu akcije dovedu sa ostalim delovima organizacije u Beogradu, radi preuzimanja vlasti.«⁵

Septembra 1942. godine Mitrović je uhapšen, a zatim pušten. Ali, mesec dana kasnije Gestapo ga je ponovo uhapsio. O njegovoj sudbini Đurić, 21. oktobra 1942. godine javlja Mihailoviću:

»Nenad i Olgica su streljani. Junački su se držali.«⁶

Đurićev obaveštajac u Beogradu bio je i Jovan Smat »Kraus«, pripadnik nemačke nacionalne manjine. On je uglavnom prikupljao vojne podatke o Nemcima. U tu svrhu koristio je svoje veze sa potpukovnikom Erihom fon Cehom, ađutantom nemačkog vojnog zapovednika Srbije. Erih fon Ceh se predstavljao Smatu i kao agent Intelidžens servisa.

Đurić je o Smatu 13. novembra 1942. godine obavestio Mihailovića:

»Ađutant Vojnog zapovednika potpukovnik Erih fon Ceh dao je izjavu koju sam Vam dostavio depešom 117 mome obaveštajnom organu, folksdojčeru Jovanu Smatu. Molim ime zadržite u najvećoj tajnosti. Jovan Smat nosiće ime od sada Kraus sve izveštaje za koje budem javio da sam ih dobio od Krausa biće od Jovana Smata.«⁷

A u pomenutoj depeši br. 117 Đurić je naveo:

»Ađutant vojnog zapovednika Erih fon Ceh koji se predstavlja kao službenik engleskog Intelidžens servisa pod brojem 17 poručuje: Nemci nemaju dovoljno izgrađenih utvrđenja duž francuske obale Kanala. Više utvrđenja samo je kamuflirano, a ustvari to nisu utvrđenja. Kaže da je sada najpovoljniji momenat za iskrcavanje na francusku obalu za rušenje hitlerizma, jer kod vojske i kod nemačkog naroda počelo je ogorčenje protiv Hitlera, i rata.«⁸

Prema podacima dobijenim od Smata, Đurić svojim depešama od 14. novembra 1942. godine, izveštava Mihailovića o nemačkim trupama koje su došle u Beograd i o poverenju koje uživaju kod Nemaca Dragi Jovanović i Ljotić.⁹

Na kraju, 3. marta 1943. godine Đurić izveštava Mihailovića da je Erih fon Ceh pobegao iz Jugoslavije i da je, tim povodom, Gestapo uhapsio Jovana Smata.¹⁰

Đurićevim obaveštajnim centrom u Nišu rukovodio je novinar Ratko Sotirović, o čemu Đurić obaveštava Mihailovića 7. oktobra 1943. godine:

»Ratko Sotirović radi na misterioznoj sabotaži i vodi obaveštajnu službu u Nišu. U vezi sa tim putuje i u Beograd i obaveštajni izveštaji su iz njegovih izvora.«¹¹

Međutim, oba brata Sotirović, Ratibor »Dragan« i Ratimir »Vojin«, tretirani su od četničkih komandana-

ta kao »komunisti«. O tome su podnosili izveštaje mnogi četnički obaveštajci direktno Mihailoviću. Na osnovu ovih izveštaja, Mihailović je 8. novembra 1943. godine uputio Đuriću sledeću depešu:

»Dragan Sotirović dolazi tajno iz Niša na teren Toplice i propagira politiku da se ne vodi bratoubilačka borba sa komunistima. U ovome sarađuje sa rezervnim potporučnikom Urošem Mijatovićem koga je komandant korpusa smenio sa položaja komandanta brigade, što ja odobravam. Produzmite mere da se Sotirović i Mijatović onemoguće. Što se tiče Ratka Sotirovića, on ostaje i dalje sumnjiv jer se takav pokazao i u Beogradu. On je veoma sposoban čovek ali žalost nije na našoj liniji. Kad budem dobio detaljne podatke o radu Ratka Sotirovića, staviću Vam na raspoloženje.«¹²

Obaveštajni centar u Nišu je imao saradnika i u niškoj policiji, koji je korišćen ne samo za dobivanje podataka već i za osuđivanje na smrt pohvatanih partizana. O tome Đurić 17. septembra 1942. godine obaveštava Mihailovića:

»... Pohvatano 300 partizana među kojima svi koji su napali Reljića (četničkog komandanta u Nišu — nap. autora). Istragu u niškoj policiji vodi naš čovek. Sve napadače na Reljića osudio na smrt.«¹³

Rad niškog obaveštajnog centra bio je usmeren i na prikupljanje podataka o Bugarima i njihovim jedinicama.

Za formiranje obaveštajnog centra u Skoplju, Radoslav Đurić je izdao naređenje septembra 1943. godine. U ovlašćenju koje je izdao Dušanu Kara-Mitrovu¹⁴ za izvršenje ovog zadatka, kaže se:

»Ovlašćenje za g. Dušana Karamitrovića, koga ovlašćujem da formira glavni obaveštajni centar u Skoplju i pomoćne centre u Velesu, Bitolju, Đevdeliji, Stipu, Kumanovu i Vranju, a prema direktivama ovoga štaba.

Imenovani takođe ima zadatak da poveže sve naše štabove u cilju organizacije cele Južne Srbije (odnosi se na Makedoniju — nap. autora) i da sve do sada nepoznate i neorganizovane srezove poveže sa nadležnim štabovima u Kozjaku i Poreču.

Nadležni komandanti dužni su da imenovanom pomognu u izvršenju njegovog zadatka i da sa istim kao organom ovog štaba budu stalno u vezi i prime saglasne sugestije u pogledu organizacije i pojedinih lica izabраниh za vođstvo. Imenovani je dužan da nadležnim štabovima dostavlja redov-

no sve obaveštajne podatke koji se isti odnose na teren pojedinih komandanata.

Štab imenovanog neposredno je potčinjen ovome štabu i sa istim će održavati neposredno vezu, a dobivaće neposredno direktive i potrebna materijalna sredstva za obaveštajnu službu i veze.¹⁵

Međutim, do formiranja svih predviđenih obaveštajnih centara nikada nije došlo. Delatnost Kara-Mitrova se ograničavala samo na Skoplje i Đevdeliju.

Cinjenica da je Kara-Mitrev, kao rukovodilac Đurićevog obaveštajnog centra, istovremeno radio kao agent nemačke, bugarske i engleske obaveštajne službe, govori da on nije mogao usled zaposlenosti na nekoliko strana, da učini ozbiljnije obaveštajne usluge četničkoj organizaciji na terenu Makedonije i pored svog dugogodišnjeg iskustva u obaveštajnom radu.

Dušan Kara-Mitrev, »kapetan Vardarski«, rođen je 20. avgusta 1910. godine u Bujanovcu, završio je 3 razreda gimnazije, vinogradarsko-voćarsku školu u Vršcu i inženjersku-podoficirsku školu.

U svojoj izjavi pred istražnim organima 13. oktobra 1944. godine, on je o svom obaveštajnom radu pre rata ispričao:

»1933. godine došao je jedan gospodin u civilu i pretstavio mi se kao oficir iz Glavnog đeneralštaba — docnije sam saznao da je to bio pukovnik Gojko Jovanović, načelnik II obaveštajnog odeljenja Glavnog đeneralštaba. Sastanak sa Jovanovićem održao sam u hotelu 'Kruna' u Velesu.

Zadatak mi je dao pukovnik Jovanović da vodim računa i izveštavam o bugarskom raspoloženju masa. Tada mi je rekao da imam čin potporučnika. Izveštaje sam dostavljao direktno Glavnom đeneralštabu do 1936. godine, a zatim iste godine došao je u Veles kapetan Slavoljub Jovanović, obaveštajni oficir Glavnog đeneralštaba sa sedištem u Štipu i rekao mi da nemam da šaljem više izveštaje Generalštabu, već direktno njemu. U obaveštajnoj službi sam bio sve do rata 1941. godine aprila meseca.«

Govoreći dalje o svojim vezama sa britanskom obaveštajnom službom, i o svome radu u Makedoniji, Kara-Mitrev, je izjavio:

»Kod Đurića u njegovom štabu bio je neki poručnik Englez sa naočarima, ime mu ne znam. Đurić mi je rekao da je on iz Komande iz Kaira iz IS.

Đurić mi je dao ovlašćenje da organiziram jugoslovensku narodnu vojsku na teritoriji Južne Srbije (Makedonije), a zatim sam dobio neki spisak ljudi koji su jugoslovenski orijentisani na koje mogu da se obratim. Jedan od njih je bio Beširović Aleksandar iz Đevđelije, koji je često dolazio u Skoplje. Poručnik Englez iz IS dao mi je zadatak da mu dam podatke o nemačkim i bugarskim snagama za Makedoniju.

Kad sam se vratio u Skoplje dao sam zadatak Beširoviću da poveže ljude na svom sektoru, ali njega su uhvatili Bugari, a ja sam uhapšen od Nemaca pod sumnjom da održavam veze sa Mihailovićem. U zatvoru sam bio 17 dana. Nemci su me predali Bugarima, a Bugari su me oslobodili.

Oktoobra meseca 1943. godine pozvao me Krstić (kapetan i komandant Vardarskog četničkog korpusa — nap. autora) na Skopsku Crnu Goru. Sa Krstićem su tada bili Urđević Nikodin, četiri Engleza, među kojima jedan major koga su zvali 'Slobodan', neki kapetan Deny i jedan radio-telegrafista. Tada sam Englezima dao podatke o nemačkim i bugarskim snagama, a major je hteo da se spusti do Skoplja. Tada smo očekivali jedan transport i ja sam trebao dobiti radio-stanicu koju mi je obećao engleski poručnik još dok sam bio kod Đurića. Tada sam podneo izveštaj o prilikama u Makedoniji i o teškoći organizovanja četničkog pokreta...

Juna meseca interniran sam od Bugara kao srbofil i u internaciji sam ostao mesec i po. Iz logora sam oslobođen i zaposlio se u industrijskom preduzeću 'Alatini' do septembra meseca 1944. godine.«

Dalje, Kara-Mitrev izjavljuje da je, u septembru 1944. godine postavljen od bugarskih okupatorskih vlasti za »načelnika II. učastke« i »inspektora skopske milicije«. ¹⁶

Međutim, u jednom izveštaju bugarskih okupatorskih vlasti o Kara-Mitrevu piše:

»... Posle te provale, centar u Makedoniji grada Skoplje ostao je bez organizacije, glavni komandant jugoslovenske vojske major Đurić naredio je Dušanu Karamitrevu iz Veleša, bivši srpski kapetan, da stvori dražinovsku organizaciju u Skoplju sa sekcijama u Velešu, Štipu, Đevđeliji, Bitolju i Vranju, a čiji članovi će u prvo vreme da prikupljaju podatke vojnog i političkog karaktera i za stanje u komunističkoj partiji Makedonije a neki od njih u datom momentu da budu korišćeni za sabotazu.

Prilikom otpočinjanja svoje organizacione delatnosti Kara-Mitrev se koristio licima koja su mu označena od štaba majora Đurića, poznati još od ranije kao privrženici Srbima, blagodareći tome što za vreme srpske vladavine u Makedoniji imali su dobro društveno i materijalno stanje.

Prilikom jednog sastanka sa Đurićem ovaj mu je dao spisak lica iz đevdelijskog sreza i preporuku da se sastane sa Beširovim iz Đevdelije, sin bivšeg narodnog poslanika i uz njegovu pomoć da stvori organizaciju u Đevdeliji. Da bi ispunio taj zadatak Kara-Mitrov se je upoznao sa Aleksandrom Beširovim, kome se otkriva i pokazuje mu svoje opunomoćje i spisak lica iz đevdelijskog sreza koje mu je dao Đurić. Beširov se složio da stvori organizaciju u Đevdeliji ali pod uslovom da radi samo sa licima koja su naznačena u spisku. Zato Kara-Mitrov daje mu opunomoćje sa kojim se Beširov postavlja za organizatora u đevdelijskom srezu. Sve se ovo odigralo prilikom sastanka u Skoplju. Povratkom u Đevdeliju Beširov je uspeo da ubedi lica, Milana Popova iz Đevdelije, Dimitra Bekireva iz Đevdelije, Petra Bejarova iz Đevdelije, Hrista Ičova iz Đevdelije, Hrista Stankova iz sela Stojakova i Branka Kovačeva iz sela Negorci srez đevdelijski, da postanu članovi organizacije.

Da bi proverio dokle je stigao sa radom Beširov i da se lično sastane sa licima, Kara-Mitrov je trebalo 20. IX 1943. godine da dođe u Đevdeliju, za koje smo mi doznali ranije, ali drugog dana uhapšen je od nemačke policije i posle 17 dana predat je nama (8. septembra). Iz sakupljenih podataka mogli smo da doznamo da mu se hapšenje priredilo zbog toga što je kao saradnik nemačke policije davao manje podataka, nego što je nama, a koje se potvrđuje i time što prilikom hapšenja nije predao nemačkoj policiji pisma poslata od Đurića inženjeru Bati Đuroviću — Skoplje i Ivanu Karakaleževiću selo Bogdanci, srez Đevdelija, ovlašćenje kao glavni organizator u Makedoniji i pisma cirkularna, fotokopija od kojih smo priložili našem pismu II-6697 od 19. C. 1943. godine.

Prilikom saslušanja sa naše strane, on kaže da je gotov da radi u budućje ali samo za nas, ali ne i za Nemce. Smatrali smo da ostavljen slobodno da radi i korišćen kao saradnik biće mnogo korisniji za nas, Kara-Mitrov oslobođen s tim što je predupređen da u slučaju ako ne održi dato obećanje preduzeće se sankcije prema njegovoj ženi i oba deteta koji žive u Skoplju.

Da ne bi se provalio pred organizacijom, ugovorili smo da on kaže da se zadržao zbog toga što je prenosio privatna pisma iz Srbije za Bugarsku koja su se stvarno našla kod njega kada je pretresan od nemačke policije.

Za taj slučaj javljeno je glavnom inspektoru državne sigurnosti a kasnije poslato odeljenju pismo br. II-6351/25. septembra 1943. godine.

Krajem meseca napred navedena lica članovi dražinovske organizacije iz Đevdelije i sreza, uhapšeni su i internirani u roku od šest meseci.¹⁷

Obaveštajna delatnost »Štaba 110« nije se odvijala samo preko postojećih obaveštajnih centara, koji su delovali na određenim teritorijama, nego i preko obaveštajaca koji su po specijalnim zadacima radili na drugim terenima.

Takav obaveštajac je bila i Vera Pešić, koja je, posle hapšenja od strane četnika u leto 1943. godine, bila vrbovana za obaveštajni rad od strane majora Đurića i sa određenim zadacima upućena na teritoriju Kosova i Metohije.

Bivši četnik Danilo Golubović u izjavi pred istražnim organima 1952. godine o Veri Pešić kaže:

»Vera Pešić je razvedena žena policijskog pisara Mila Krčedinca, a majka joj je živela u Sijerinskoj Banji. Radila u Ministarstvu unutrašnjih poslova kod Tase Dinića i bila u intimnim odnosima sa generalom Baderom. U jesen 1942. godine došla je sa potpukovnikom Živojinom Đurićem u Leskovac gde je ovaj došao za okružnog načelnika i ona mu bila lični sekretar. U 1943. godini uhapšena od četnika i sprovedena kod Đurića komandanta Štaba 110 a u maju 1944. godine likvidirana isto od četnika zajedno sa majkom.«¹⁸

Kapetan Đorđe Supić, iz štaba četničkog komandanta Srbije, u svojoj depeši od 24. aprila 1944. godine o Veri Pešić obaveštava Mihailovića:

»... Inače za Veru Pešić ima ovaj štab (Štab 1a, Komanda Srbije — nap. autora) sledeće tačne podatke: pre rata bila u nemačkoj obaveštajnoj službi zbog čega je imala izgon iz Beograda. Posle okupacije stalno viđana u društvu gestapovaca i poznatog nemačkog špijuna Krznarića koji je sve svoje podatke o masoneriji stavio na raspoloženje Gestapou... Bila zaposlena kod nemačkog propagandnog odeljenja.«¹⁹

U stvari, svoju predratnu saradnju sa Krausom, Vera Pešić je nastavila već prvog dana okupacije. S obzirom na njene ranije veze sa propagandnim aparatom nemačkog poslanstva u Beogradu, ona je, zajedno sa grupom Lazara Prokića i Steve Kluića radila na organizovanju antimasonske izložbe. Povezana sa Krausom i Tanasijem Dinićem, ona im je često davala podatke i mišljenja o raznim ljudima.

Ali, njena prava špijunska uloga otpočela je tek dolaskom potpukovnika Živojina Đurića na položaj okružnog načelnika kvislinške uprave u Leskovcu.

Zivojin Đurić je do septembra 1941. godine bio saradnik Draže Mihailovića i pored ostalog, održavao povremeni kontakt između njega i Milana Aćimovića, a zatim je stupio u »Srpsku državnu stražu« u kojoj je bio na raznim komandnim položajima. Zbog nekih optužbi BdS ga je uhapsio i sproveo u zarobljeništvo, odakle je pobjegao i ponovo se našao u Beogradu.

Poznajući Đurića odranije, u akciju je stupila Vera Pešić. U opširnom pismu upućenom BdS, ona je inter-venisala za njega i dovela ga u kontakt sa funkcionerom BdS Rexeisenom, sa kojim je i ona u to vreme održavala vezu. Kratko vreme posle ovoga, Đurić je postavljen za okružnog načelnika u Leskovcu. Od tada počinje i njihov zajednički špijunski rad za BdS sve do septembra 1943. godine. Za BdS u Leskovcu Pešićeva je bila najvažniji informator i savetodavac.

Zahvaljujući njenom ranijem poznanstvu sa pojedini-
nim pripadnicima NOP, ona je poturena Kukavičkom partizanskom odredu i odlazila na razgovor sa njegovim predstavnicima. Ne znajući da je Vera Pešić uspostavila kontakt sa partizanskim odredom po zadatku BdS, Specijalna policija ju je uhapsila. Ali na intervenciju BdS i Tanasija Dinića ona je odmah puštena iz zatvora.

Odanost Vere Pešić Gestapou potvrđuje i činjenica da je ona, zajedno sa Đurićem, podnela prijavu protiv Abverovog oficira dr Matla, optužujući ga da kritikuje politiku Trećeg rajha. U vezi sa ovom prijavom rukovodilac Trećeg odelenja BdS Rexeisen obaveštava 19. juna 1943. godine zapovednika Sipo i SD Šefera:

»Danas su me izvestili agentkinja 'Vera' i pukovnik Đurić, da ih je oboje 16. VI 1943. godine posetio u Leskovcu neki kapetan nemačkog Wermachta dr Mate (Matini ili Matli) iz Beograda, u građanstvu po zanimanju profesor univerziteta, koji je zauzeo stav protiv uređenja nemačkog Reich-a, pa čak i protiv ministarstva inostranih poslova von Ribbentrop-a kao i protiv Gestapoa.

On je izjavio pred okružnim načelnikom Đurićem, predsednikom opštine Leskovca, jednim drugim Srbinom i pred 'Verom', da je politika Reich-a u Srbiji i Hrvatskoj skroz pogrešna. Kada bi nemački Wermacht imao stvar sam u ruci, tada bi bilo sve dobro. Ali ovde ima reč i Gestapo.

Politika ministra inostranih poslova Reich-a von Ribbentropa nije pravilna. M. je navodno rekao doslovno: 'Kada bih ja nešto rekao, Ribbentrop bi otišao Fuehrer-u i ja bih

bio lišen čina. Ja sa ovom politikom ovde nisam zadovoljan, ali nažalost ne mogu učiniti ništa protiv toga.'

M. je poreklom iz Ostmarka.

On se okrenuo protiv delatnosti nemačke uprave, protiv pogubljenja i izjavio da je stručnjak za balkanska pitanja.

U prednjem izveštaju radi se očit o kapetanu Matlu profesor univerziteta i poznavao Balkana iz Graza, koji radi po nalogu Ast-a Beograd. Ovaj metod trčanja za popularnošću kod Srba i izdaja svakog nemačkog i nacional-socijalističkog držanja više je nego nemarnost i već se graniči sa patologijom.

Agentkinja 'Vera' kao i Đurić prilikom podnošenja izveštaja pokazali su, da im je odvratno ovakvo ponašanje jednog nemačkog oficira, koji je nastupio u punoj uniformi sa ordenima. Oni su potpuno pravilno izjavili, da im je nerazumljivo kako je on mogao tako da govori pred nepoznatim Srbima. Oboje tvrde, da je nemački kapetan ovo izneo iz najdubljeg uverenja, iako ga uopšte nisu bliže poznavali.«²⁰

Međutim, septembra 1943. godine, pod sumnjom da je i saradnik NOP, četnici su uhapsili Veru Pešić i o tome obavestili Mihailovića.

Saznavši za njeno hapšenje, članovi britanske misije su zahtevali da je i oni, kao nemačku špiljunku, saslušaju. Ali, Mihailović se usprotivio i uputio Đuriću sledeću depešu:

»Englezi su tražili da njihov oficir sasluša Veru Pešić. Mi smo im odgovorili da smo mi suverena država i da naše građane možemo samo mi saslušavati. Pri ovome neka Vam oni dadu pitanja u kom pogledu žele da je saslušavaju i odgovore im dajte samo one koji konveriraju nama. Englezi su izjavili da se prema Veri Pešić ima mnogo pažnje pa čak i uticaja na Vaš štab i da ste Vi stavljeni pod njenu kontrolu. Ja u to ne verujem ali ipak potrebno je da se Vera Pešić udalji iz Vašeg štaba daleko od Engleza.«²¹

Za vreme dok je Vera Pešić sedela u četničkom zatvoru, razgovore sa njom je vodio lično komandant »Štaba 110« major Đurić. Pošto je uspeo da je zavrbuje, on ju je pustio na slobodu, i po obaveštajnim zadacima, uputio na teritoriju Kosova i Metohije.

U svom radu na Kosovu Vera je bila uglavnom orijentisana na Albance i o njima dostavljala izveštaje.

U izveštaju upućenom Đuriću 30. decembra 1943. godine Vera Pešić piše:

»Kao što sam Vam govorila i pisala oni (Albanci — nap. autora) su sasvim srasli sa Srbima — rad čisto albanske propagande ranije je slabo dopirao dovde, bili su inače povlašćeni u Jugoslaviji, te su prirodno već opredeljeni za srpsku politiku, koja ih od 1941. godine do danas nije prihvatila. Sad su srećni i ukazana im je počast, na što su oni naročito osetljivi. To onako u masi. Naravno, ima pojedinaca koji vuku na ovu ili onu stranu, ali baš među njima ima mnogo prijatelja i uverena sam da ćete uskoro moći da ostvarite svoju zamisao u pogledu formiranja jedne jake vojničke jedinice. Ukoliko budete voljni da im učinite ustupak da ta jedinica bude čisto njihova, bez mešanja sa Srbima, to bi ih naročito privuklo, samo tu bi se postavilo pitanje komandanta o čemu bi morali mnogo da razmislite naravno na bazi njihovog intimnog raspoloženja, koje sam uvek u stanju da Vam potpuno tačno prenesem. Oni se po svom mentalitetu vezuju za ličnosti.«²²

Izveštavajući Đurića 12. marta 1944. godine iz Marovca u srezu jablaničkom da je pripremila kanale za odlazak u gnjilanski srez, Vera Pašić kaže:

»G. Labusu (komandantu brigade Hodže Zejnela — nap. autora) predala sam sve podatke koji će mu biti potrebni, — ima poimence opis svih važnijih ljudi tj. sve njihove osobine i mane, kako i koliki ugled uživaju... Ja više ovde nemam šta da radim pa Vas molim da rešite pitanje mog odlaska u Gnjlanski srez, jer sam već otvorila kanale za tamo... Molim Vas požurite sa rešenjem jer komunisti osećaju naš uspeh i učiniće sve da nas ometu u radu.«²³

Đurić je raspolagao nekim podacima o partizanskom rukovodstvu u Pustoj Reci dr Milivoju Peroviću. Na osnovu tih podataka, Đurić je nameravao da preko Vere Pešić stupi u kontakt sa njim. A da bi prave razloge ove svoje namere prikrrio, on je obavestio Mihailovića:

»Imam podatke o kolebanju crnogorskog vođe dr Milivoja Perovića, koji je školski drug sa Verom Pešić i verujem u uspeh ako se preko nje pokuša da se on odvoji od partizana. Sa time istovremeno bilo bi rešeno pitanje partizana u ovome kraju.«²⁴

Drugom depešom, od 21. maja 1944. godine, koja je upućena sa Đurićeve radio-stanice kada je Vera Pešić po drugi put uhapšena od četnika, obavestena je Vrhovna komanda da je kod nje nađena fotografija dr Milivoja Perovića.

Kao rukovodilac obaveštajne službe, na poverenoj mu teritoriji Đurić je organizovao i znatan broj uspešnih sabotaža, o kojima je obaveštavao i Mihailovića. U depeši 11. februara 1943. godine on kaže:

»Pored dostavljenih izveštaja u pogledu sabotaže postignuti su sledeći rezultati: koridor za Sofiju u vagonu broj 34614 treće klase eksplozija, bilo žrtava vojnika Bugara ... 26. decembra u teretnom vozu br. 178 eksplodirao vagon pušćane municije južno od Velesa, 27. decembra uništen ceo voz ratnog materijala južno od Velesa. Istog dana u Demir-Kapiji usled eksplozije paklene mašine ceo voz izleteo iz šina. Od Kraljeva ka Kosovskoj Mitrovici eksplodirao vagon pušćane municije. Prednji pojedinačni sistem obustavljen usled pojačane kontrole. Prešlo se na udare odjedared na više i u isto vreme.«²⁵

S obzirom na Mihailovićev stav prema ovakvim akcijama i ovo je, bez sumnje, bio jedan od razloga Đurićevog neslaganja sa njim.

Pod optužbama da sarađuje s NOP, Đurić počinje sve više da gubi Mihailovićevo poverenje. Zbog toga je Mihailović, po dolasku u Srbiju, sredinom 1943. odlučio da Đurićeve korpuse postepeno stavi pod direktnu sopstvenu komandu. Sprovođenje ove odluke pogoršalo je njihove međusobne odnose.

Obavešten o Đurićevim planovima o napuštanju četničke organizacije, Mihailović je naredio da se Đurić razoruža i uhapsi. Nekolicina oficira su 18. maja 1944. napali Đurićev štab i izvršili Mihailovićevo naređenje. Međutim, u toku borbe između četnika i jedinica NOVJ, koja je tih dana vođena u oblasti Jablanice, Đurić je uspeo da pobegne i da se priključi NOVJ.

Posle Đurićevog bekstva Vera Pešić je uhapšena i pod sumnjom da je ona organizovala Đurićevo bekstvo i vezu sa NOP, četnici su je streljali.

Zahvaljujući daljim akcijama NOP i jedinicama NOVJ, Mihailovićeva organizacija se u oblastima koje su bile pod Đurićevim uticajem uglavnom raspala.

PAD PURICA

Opšta situacija na ratištima je u jesen 1943. već signalizirala skori završetak rata. Izrada planova za invaziju Evrope od strane saveznika privodila se kraju, a pripreme za njeno izvršenje već su bile u toku. »Velika trojica«, Ruzvelt, Staljin i Čerčil, krajem novembra na Teheranskoj konferenciji donose odluku da »partizane u Jugoslaviji treba pomoći materijalom i opremom u najvećoj meri, kao i operacijama komandosa«.¹ Istovremeno, na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, održanom 29. novembra 1943. na oslobođenoj teritoriji Jugoslavije u Jajcu, udareni su temelji nove federativne države Jugoslavije.

Odluke donete u Jajcu i Teheranu zapečatile su sudbinu Draže Mihailovića i njegove četničke organizacije, kao i svima onima kojima su oni bili jedini oslonac u sprovođenju sopstvene politike. Bila je to normalna i prirodna posledica četničke saradnje s okupatorima i kvislinzima i njihove borbe protiv onih koji su se istinski borili za slobodu svojih naroda.

Prilikom povratka iz Teherana Čerčil se, zajedno sa ministrom inostranih poslova Idnom, kraće vreme zadržao u Kairu, gde su boravili kralj i emigrantska vlada kraljevine Jugoslavije sa Božidarom Purićem na čelu. Po-

red ostalog, njima je palo u dužnost da kralja Petra i Purića upoznaju sa odlukama donetim na Teheranskoj konferenciji koje se odnose na Jugoslaviju.

U dužem razgovoru Čerčil i Idn su obavestili kralja Petra i Purića da je britanska politika prema Jugoslaviji bila da gerilske snage pomognu u srazmeri prema njihovoj aktivnosti.

»Tito je danas jedini koji se bori protiv neprijatelja, dok Mihailović ostaje pasivan i njegova se neaktivnost graniči sa izdajom. Prema tome, samo će Tito ubuduće primati snabdevanje i pomoć od britanske vlade. Sva pomoć Mihailoviću biće uskraćena«, rekao je Čerčil.

Iznenadeni Čerčilovom izjavom, kralj i Purić su ga zamolili da im iznese razloge koji su ga naveli na donošenje ovakve »sudbonosne« odluke.

Čerčil im je odgovorio da britanska vlada raspolaže nepobitnim dokumentima i dokazima o kolaboraciji četničkih komandanata sa okupatorima, bacajući sumnju i na samog Mihailovića. U daljem izlaganju on je izrazio žaljenje što nije u stanju da ih upozna sa raspoloživim dokumentima, »jer ona još predstavljaju vojnu tajnu«.

Na kraju, u svojim nastojanjima da sačuvaju monarhiju u Jugoslaviji, Čerčil i Idn su postavili kategoričan zahtev svojim sagovornicima da rekonstruišu emigrantsku vladu i da iz nje, po svaku cenu, uklone ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva Dražu Mihailovića.

»To je postupak koji obuhvata ozbiljne opasnosti i odgovornosti, ali je pod sadašnjim uslovima jedino moguće za spas Kraljevine Jugoslavije.« — Ovim Čerčilovim rečima bila je završena diskusija dvojice britanskih državnika sa dvojicom četničkih patrona u emigraciji.²

Pre nego što je postavio zahtev kralju Petru i Puriću o uklanjanju Mihailovića sa položaja ministra vojske u emigrantskoj vladi, Čerčil je, pored ostalih, primio i dve značajne informacije koje su mu pomogle da donese takvu odluku. Britanski ambasador na jugoslovenskom dvoru Ralf Stivenson uputio je, 5. decembra 1943. britanskom ministarstvu spoljnih poslova telegram u kome kaže:

»Naša politika se mora zasnivati na tri nova faktora:

Partizani će vladati Jugoslavijom. Oni su nam u vojnom pogledu tako dragoceni da ih moramo nedvosmisleno podržati, podređujući političke obzire vojnim. Krajnje je

sumnjivo da li se monarhija može i nadalje smatrati odgovarajućim elementom u Jugoslaviji.¹

Sličnu tvrdnju Čerčil je saopštio i šef britanske misije pri Vrhovnom štabu NOB i POJ general Fricroj Maklin koji je, na Čerčilov poziv, krajem decembra 1943. došao iz Jugoslavije u Kairo. Iz Maklinovog prilično iscrpnog referata² Čerčil je nedvosmisleno zaključio da će NOP biti odlučujući faktor u posleratnom uređenju Jugoslavije.

Polazeći od ovih činjenica, Čerčil je odlučio da preuzme inicijativu za postizanje neke vrste kompromisa između NOP i emigrantske vlade Kraljevine Jugoslavije i da tim putem pokuša da obezbedi opstanak monarhije i što jače pozicije buržoaskim grupama, zastupljenim u svim dotadašnjim emigrantskim vladama Kraljevine Jugoslavije. Računao je da će jedino tim putem uspeti da restaurira kapitalistički sistem u novoj Jugoslaviji.

Uveren da je jedna od prvih i važnih prepreka postizanju kompromisa između NOP i emigrantske vlade njen ministar vojske Draža Mihailović, Čerčil je postavio energičan i uporan zahtev da se, on, po svaku cenu, ukloni sa tog položaja.

Ali, naporedo sa ovom Čerčil je u cilju realizacije svoje odluke preduzeo i niz drugih mera.

Krajem decembra 1943. on upućuje u Jugoslaviju, u sastav britanske misije pri Vrhovnom štabu NOB i POJ, svoga sina Randolfa sa zadatkom da ispita mogućnosti i pronađe puteve za saradnju NOP s emigrantskom vladom Kraljevine Jugoslavije, o čemu, 29. decembra obaveštava svoga ministra spoljnih poslova Idna:

»Randolf, koji čeka da se padobranom spusti u Jugoslaviju, ostavio mi je sledeću belešku sa datumom od 25. o. m. Čini mi se da je sud iznet u njoj zdrav i da u velikoj meri odražava Vaše i moje gledište. On kreće na put kroz nekoliko dana.

1. Pre tri nedelje u Kairu Stivenson nije ni pokušao da pobije Maklinove i Dikinove tvrdnje da je preduslov za svaku korisnu akciju u Jugoslaviji raskid sa generalom Mihailovićem. Uprkos posledicama koje su u međuvremenu uvidele zainteresovane strane, ove postavke podjednako stoje danas kao i pre tri nedelje, iako ćemo možda, zbog kraljevog odugovlačenja, izvući samo vojne, ali ne i političke prednosti.

2. Maklin je u Kairu istakao da uklanjanjem Mihailovića kralj ne može ništa dobiti u zamenu za taj potez, sem

što će se možda stvoriti povoljni uslovi za njegove lične izglede. Situacija je dovedena do kompromisa i takva je i danas, mada uz izvesne ograde.

3. Stoga je bez daljeg potrebno učiniti dve stvari:

a) Da Vlada Njegovog Veličanstva, a ako je moguće i kralj Petar, smesta uklone Mihailovića.

b) Da se Maklin odmah vrati u Titov štab i pokuša a) da izvuče maksimalnu vojnu korist iz ove situacije i b) da izvidi kakva se prednost može dobiti za Kralja iz nove situacije koja će nastati posle uklanjanja Mihailovića.⁴

Sutradan Čerčil je Randolphovu zabeležku dopunio svojim razmišljanjima i zaključcima i o njima obavestio Idna:

»Više nije moguće naterati Tita da prihvati kralja Petra u razmenu za raskid sa Mihailovićem. Kada jednom ode Mihailović, kraljevi izgledi će se umnogome popraviti, tako da ćemo se moći založiti za njegovu stvar u Titovom štabu. Rekao bih da smo se u Kairu svi složili da savetujemo kralju da ukloni Mihailovića pre isteka ove godine. Sve Dikinove i Maklinove izjave i svi primljeni izveštaji potvrđuju da je aktivno sarađivao sa Nemcima. Ni u kom slučaju nećemo uspeti da pomirimo ove dve strane, sve dok se ne odrekneemo Mihailovića, ne samo mi, već i kralj.

Molim Vas obavestite me da li da pošaljem sledeću poruku, ili da se jednostavno zadovoljim prijateljskom potvrdom, mada se bojim da ćemo u ovom drugom slučaju propustiti pogodnu priliku da lično uspostavimo vezu sa ovim značajnim čovekom.

Ne želim da se ova privatna poruka razglasi sve do Sjedinjenih Država i Staljina, jer bi to neizbežno dovelo do odlaganja. Sem ako se Vi ne složite, predlažem da je u vidu pisma pošaljem u Bari po vazduhoplovnom kuriru Maklinu, koji će je zatim isporučiti. On i Randolph će se spustiti padobranom kroz nekoliko dana. Obavestite me isto tako na koji način ćete prekinuti sa Mihailovićem i pozvati kralja da to isto učini. Moje je mišljenje da je to jedina Petrova šansa.⁴

A zatim je 2. januara 1944. dodao i sledeće:

»Iskazi ljudi koje poznajem i kojima verujem ubedili su me da je Mihailović vodenični kamen privezan o vrat mladog kralja i da kralj nema nikakvog izgleda sve dok ga se ne otarasi.«

U svojoj misiji iznalaženja kompromisa između NOP i emigrantske vlade Čerčil je, kao pogodnu formu za lični pismeni kontakt sa Titom, iskoristio pismo koje

je primio od Tita u toku svoje bolesti i lečenja u Kairu početkom decembra 1943, u kome mu Tito upućuje želje za ozdravljenje i brzi oporavak. U odgovoru upućenom Titu 8. januara 1944. Čerčil je pisao:

»Mnogo Vam hvala na ljubaznom telegramu koji ste mi u vezi sa mojim ozdravljenjem poslali u svoje ime i u ime patriotske i partizanske armije Jugoslavije. Od majora Di-kina, jednog od mojih prijatelja, saznao sam sve o Vašim junacičkim podvizima. Najiskrenije želim da Vam pružim svaku pomoć koja se nalazi u ljudskoj moći putem prekomorskih pošiljaka, vazdušne podrške i pomoći koju će Vam ukazati komandosi u borbama na ostrvima. Brigadni general Maklin je takođe jedan od mojih prijatelja i kolega u Parlamentu. Pored njega, u Vašem će štabu uskoro služiti i moj sin, major Randolph Čerčil, koji je i sam član Parlamenta.

Pred nama stoji jedan vrhunski cilj a to je da od prljave nacističko-fašističke ljage očistimo evropsko tle. Možete biti sigurni da mi, Britanci, ni najmanje ne želimo da određujemo buduću vladu Jugoslavije. Istovremeno se nadamo da ćemo u najvećoj mogućoj meri svi udružiti svoje snage da bismo zajedničkog neprijatelja doveli do poraza, posle kojeg će narod svojom voljom odlučiti o obliku svoje vlade.

Rešio sam da britanska vlada prekine sa pružanjem svake dalje podrške Mihailoviću i da isključivo pomaže Vas; stoga ćemo biti srećni ako kraljevska jugoslovenska vlada ukloni Mihailovića iz svojih saveta. Međutim, kralj Petar II se još kao dečak otrgnuo iz izdajničkih šaka svoga regenta princa Pavla i kao predstavnik Jugoslavije i mladi kraljević u nevolji potražio utočište kod nas. Ne bi bilo ni viteški ni časno za Veliku Britaniju kada bi ga sada odgurnula. Mi isto tako ne možemo tražiti od njega da prekine svoje postojeće veze sa svojom zemljom. Stoga se nadam da ćete nas razumeti što ćemo i dalje ostati u zvaničnim odnosima sa njim, dok ćemo istovremeno Vama pružati svaku moguću vojnu podršku. Isto tako se nadam da će se možda obostrane raspre privesti kraju, jer one samo idu naruku Nemcima.

Možete biti sigurni da ću o svemu detaljno obavestavati svoje prijatelje maršala Staljina i predsednika Ruzvelta; isto tako se od sveg srca nadam da će vojna misija koju sovjetska vlada upućuje u Vaš štab u sličnom skladu sarađivati sa anglo-američkom misijom na čijem se čelu nalazi brigadni general Maklin. Budite dobri da sa mnom vodite prepisku preko generala Maklina i naznačite sve čime smatrate da Vam mogu pomoći, jer sam čvrsto rešen da učinim najbolje što mogu.

Unapred se radujem kraju Vaših patnji i oslobođenju čitave Evrope od tiranije...«

Ceneći objektivno unutrašnju i spoljnu situaciju u odnosu na NOP, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije odlučio je da prihvati ponuđene pregovore, ali isključivo sa pozicija odluka donetih na Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Razlozi za ovakvu odluku bili su dvojaki: da se putem pregovora postigne brža afirmacija NOP i na međunarodnom planu, i da se obezbedi veća materijalna pomoć saveznika.

U duhu ove odluke, Tito je početkom februara 1944. godine odgovorio Cerčilu sledeće:

»Vaša ekselencijo,

Vaša poruka koju je doneo brigadni general Maklin dragoceni je dokaz da naš narod u svojoj nadljudskoj borbi za slobodu i nezavisnost ima uza se pravog prijatelja i saveznika koji duboko shvata naše potrebe i naše težnje. Za mene lično Vaša poruka je čast, jer izražava Vaše visoko priznanje naše borbe i napora naše narodnooslobodilačke borbe. Iz sveg srca Vam zahvaljujem na fotografijama sa Teheranske konferencije sa posvetom. Vaša ekselencija može biti sigurna da ćemo se truditi da očuvamo Vaše prijateljstvo stečeno u ovom veoma teškom času istorije našeg naroda, prijateljstvo koje nam je izuzetno drago. Našoj opustošenoj zemlji i narodu iscrpenom od patnji, potrebna je i biće im i ubuduće potrebna pomoć naših velikih saveznika ne samo za vreme rata, već isto tako i u periodu mira da bismo mogli isceliti duboke rane koje nam je naneo gnusni fašistički osvajač. Naša je želja da kao saveznik do krajnjih granica izvršimo svoju dužnost u zajedničkom vojnom naporu uperenom protiv zajedničkog neprijatelja. Pomoć koju nam pružaju naši saveznici vrlo mnogo doprinosi da se stanje na bojištu učini snošljivijim. Isto tako se nadamo da ćemo sa Vašom pomoći dobiti teško naoružanje (tenkove i avione), koje nam je u ovoj etapi rata i zbog postojeće snage naše Narodnooslobodilačke vojske neophodno.

2. Potpuno shvatam Vaše obaveze prema kralju Petru II i njegovoj vladi i nastojaću, ukoliko to interesi naših naroda dozvole, da izbegnem nepotrebne političke svađe i zbog toga ne dovedem naše saveznike u nezgodnu situaciju. Međutim, uveravam Vas, Vaša ekselencijo, da unutrašnja politička situacija stvorena u ovoj žilavoj borbi za oslobođenje nije samo sredstvo koje koriste pojedinci ili izvesne političke grupacije, već je i izraz žarke želje svih rodoljuba, svih onih koji se bore i koji su se odavno vezali za ovu borbu, a to je ogromna većina naroda Jugoslavije. Zbog toga je narod postavio, (sebi) teške zadatke koje smo mi dužni da izvršimo.

3. U ovom trenutku su svi naši napori usmereni u jednom pravcu, a to je 1) okupiti sve rodoljubive i čestite pojedince, kako bi naša borba protiv osvajača bila što uspešnija; 2) izgraditi među narodima Jugoslavije bratstvo i jedinstvo koje nije postojalo pre rata i zbog čijeg je odsustva naša zemlja dovedena do katastrofe; 3) obezbediti uslove sa ustrojem jedne države u kojoj će se svi narodi Jugoslavije osećati srećnim, a to je u pravom smislu demokratska, federativna Jugoslavija. Uveren sam da nas Vi shvatate, i da će navedena stremjenja našeg naroda uživati Vašu dragocenu podršku.«¹

Cerčil je 5. februara 1944. pisao Titu:

»Veoma mi je milo što je moje pismo bezbedno stiglo do Vas. Vaš odgovor mi je pričinio zadovoljstvo. Mogu da razumem rezervisan stav koji zauzimate prema kralju Petru. Ima već više meseci kako pomišljam da mu savetujem da razreši dužnosti Mihailovića i da zatim računa sa ostavkama svih svojih sadašnjih savetnika. Dosada to nisam učinio iz straha od činjenice da bih mu u tom slučaju savetovao da odbaci svoje jedine sledbenike. Shvatićete me, kada kažem da se osećam lično odgovornim prema njemu. Bio bih Vam zahvalan kada biste me obavestili da li bi njegov raskid sa Mihailovićem pripremio put za prijateljske odnose sa Vama i Vašim pokretom i da li bi mu to kasnije omogućilo da Vam se pridruži na bojnopolju, podrazumevajući pri tom da se pitanje monarhije odloži za kasnije kada Jugoslavija bude oslobođena. Nema nikakve sumnje da bi se izvesnom privremenom nagodbom između Vas i kralja konsolidovale mnoge snage, posebno srpski elementi, koji su se trenutno otuđili; zatim bi se povećao ugled Vaše vlade i Vašeg pokreta kojima bi stajali na raspolaganju mnogobrojni izvori. Jugoslavija bi tada bila u mogućnosti da jedinstvena istupa u savezničkim većima za vreme ovog izrađivačkog perioda u kojem tolike stvari ne prestaju da menjaju oblik. Imam veliku nadu da ćete se naći u mogućnosti da mi date odgovor do kojeg shvatate da mi je stalo.

2. Vlada Njegovog veličanstva želi da okupi sve rodoljubive i čestite pojedince, kako bi Vaša borba protiv osvajača bila što efikasnija; drugo, da izradi bratstvo i jedinstvo jugoslovenskih naroda; i treće, da stvori uslove za jednu istinski demokratsku i federativnu Jugoslaviju. U svemu tome ćete zacelo imati podršku vlade Njegovog veličanstva.

3. Zamolio sam vrhovnog savezničkog komandanta na Sredozemlju da smesta obrazuje izvesnu ampirijsku formaciju komandosa sa zadatkom da uz podršku vazduhoplovstva i flotila i Vašom pomoći napadne posade koje su Nemci ostavili na ostrvima zaposednutim duž dalmatinske obale. Nema

nikakvog razloga zbog kojeg se ove posade ne bi istrebile snagama koje će se uskoro nalaziti na raspolaganju. Drugo, moramo se postarati da uspostavimo direktnu komunikacijsku liniju sa Vama preko mora, čak i ako budemo morali da je pomeramo s vremena na vreme. Samo će na taj način biti moguće da Vam pored ostalih potrebnih zaliha dostavljamo tenkove, protivtenkovske topove i drugu tešku municiju i u količinama koje zahteva Vaša vojska. O svemu tome razgovarajte sa generalom Maklinom koji uživa moje puno poverenje i ima neposredan pristup k meni, isto kao i Vrhovnom komandantu.«⁹

Titov odgovor upućen Čerčilu 9. februara 1944. je glasio:

»Bio sam obavezan da se o tačkama navedenim u Vašim porukama posavetujem sa članovima Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i sa članovima Antifašističkog veća nacionalnog oslobođenja. Analizom ovih tačaka došli smo do sledećih zaključaka:

1) Kao što Vam je poznato, Antifašističko veće nacionalnog oslobođenja Jugoslavije na svom Drugom zasjedanju od 29. novembra 1943. godine, potvrdilo je da je nepokolebljivi pobornik ujedinjenja jugoslovenskih naroda. Međutim, sve dok postoje dve vlade, jedna u Jugoslaviji, a druga u Kairu, ne može biti govora o potpunom jedinstvu. Stoga se vlada u Kairu mora ukinuti, a sa njom odstraniti i Draža Mihailović. Ova vlada mora odgovarati pred vladom AVNOJ-a zbog rasipanja ogromnih svota nacionalnog novca.

2) Saveznici su dužni da priznaju Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, kao jedinu jugoslovensku vladu, a kralj Petar da se, saglasno tome, potčini zakonima AVNOJ-a.

3) Ukoliko kralj Petar prihvati sve ove uslove, Antifašističko veće nacionalnog oslobođenja neće odbiti da sarađuje sa njim, pod uslovom da o sudbini jugoslovenske monarhije posle oslobođenja Jugoslavije slobodnom voljom odluči narod.

4) Od kralja Petra se očekuje da da jednu izjavu o tome da jedino u srcu nosi interese svoje otadžbine i želju da ona bude slobodna i ustrojena onako kako to po završetku rata slobodnom voljom reši sam narod, a da će do tada on činiti sve što se nalazi u njegovoj moći da podrži istrajnu borbu jugoslovenskih naroda...«¹⁰

Odluke britanske vlade da po svaku cenu prekinе odnose sa Mihailovićem i da se propaganda jugoslovenske emigrantske vlade i grupa oko nje stavi pod kontrolu britanskih vlasti i da joj se ograniči rad, ozbiljno je po-

godila dalje sprovođenje planirane politike Purićeve vlade. Zbog toga je Purić 4. februara 1944. godine preko poslanika u Londonu Bogoljuba Jeftića uputio protestno pismo Antonu Idnu, u kome kaže:

»Iz dopisa iz Kaira u Daily Heraldu od 25. januara i Observeru od 1. februara vidim da se pretresa pitanje povlačenja britanske vojne misije kod đenerala Mihailovića, odnosno prekida odnosa između njega i saveznika; dalje, da se sugerira javno odricanje od Mihailovića, pod izgovorom njegove neaktivnosti i čak kolaboracije s neprijateljem.

Smatram svojom dužnošću prema zajedničkoj savezničkoj stvari i prema Vama lično zamoliti Vas ne donositi slične odluke, jer sam ubeđen da bi njihove posledice bile veoma teške za opštu politiku skraćivanja rata na Balkanu i u srednjoj Evropi, i to naročito u početku godine... Hteli mi to ili ne, prekid odnosa sa Mihailovićem značio bi prekid odnosa sa svim nacionalnim Jugoslovenima...

Navodi da đeneral Mihailović kolaborira s neprijateljem najveća su blasfemija u istoriji ovog rata, za koju, uveren sam, nećete hteti vezati svoje ime.

Najzad, molim Vas da uzmete u obzir mučan položaj u koji bi doveo jugoslovensku vladu javan i zvaničan prekid odnosa od strane Velike Britanije s njenim ministrom vojske u okupiranoj zemlji. Ovlašćen sam saopštiti Vam da Nj. V. Kralj ni Njegova vlada nisu u moralnoj mogućnosti odreći se svoga naroda koji u nečuvenom krvoproliću strada i istrajno se bori na način koji mu je jedini moguć i da ne vide da im iko, najmanje u ime savezništva, može uzeti pravo na tu borbu i nadu u pobedu.

Ceo ovaj problem, koji ne interesuje samo Jugoslaviju, suviše je svestran i komplikovan, suviše zadire u smisao i suštinu ovog rata, kao i u budućnost naroda angažovanih u njemu, da bi se mogao rešavati samo na bazi privremene i promenljive kratkotrajne vojne politike, i ja Vas ponovo molim ne donosite jednostrane odluke na ovaj način. Kao i ranije i sada, ponavljam, da ja i kraljevska vlada stojimo Vam na raspoloženju uvek da u savezničkoj saradnji nađemo rešenja koja će moći sve zainteresovane zadovoljiti.«¹¹

Ali, ovo je još bio samo početak.

Posle više od dve godine ćutanja, 20. februara 1944, progovorio je preko londonskog radija general Dušan Simović.

Od svih izjava njegov govor je privukao najveću pažnju. On je najotvorenije ustao protiv izdajničke uloge

emigrantske vlade Božidara Purića i klike oko nje, koji, pod izgovorom da se bore protiv komunizma, služe nacističkim okupatorima. A, zatim je, rekao:

»Umesto da se ponose (odnosi se na emigrantsku vladu i njene trabante — nap. autora) i oduševljavaju uspesima i borbom naših naroda, oni bi hteli da onemoguće tu borbu i da izazovu unutrašnje sukobe, pa prema tome rade ono isto što rade i naši neprijatelji.

Ne priznati Narodnooslobodilačku vojsku i narodno-oslobodilački pokret znači — raditi protiv Saveznika, za račun neprijatelja.«

Dalje, Simović je rekao da je najsvetija dužnost svakog Srbina borba protiv okupatora, zajedno sa braćom Hrvatima i Slovencima. On je osudio lične režime i njihovu reakcionarnu politiku, kako unutar, prema narodu, tako i spolja — prema Sovjetskom Savezu. Na kraju, Simović je izjavio da on nije napustio »one ideale naših naroda, koji su se počeli ostvarivati 27. marta 1941. godine, kada je naš narod dokazao da on zna čuvati svoju čast, slobodu i nezavisnost«. ¹²

Simovićev govor bio je ozbiljan udarac emigrantskoj vladi Božidara Purića i njenom ministru vojske Draži Mihailoviću koji je otvoreno sarađivao sa okupatorima u borbi protiv NOP.

Dva dana kasnije, 22. februara 1944, Purićeva vlada doživela je nov udarac. Toga dana Čerčil je održao govor u britanskom Parlamentu u kome je rekao:

»Veoma vešto vođeni, organizovani na principu gerile, partizani su u isti mah neuhvatljivi i smrtno opasni. Oni se nalaze čas tu, čas tamo, oni su svuda i na svakom mestu. Nemci su protiv njih organizovali ofanzive velikih razmera, pa ipak su partizani svaki put, čak i kada su bivali opkoljeni, izmicali nanoseći mnogo muka i žrtava neprijatelju. Partizanski pokret je ubrzo brojno pretekao snage generala Mihailovića. Ne samo Hrvati i Slovenci, već se i veliki broj Srba pridružio maršalu Titu, tako da on u ovom trenutku ima preko četvrt miliona ljudi za sobom, i velike količine oružja zaplenjenog od neprijatelja ili Italijana; ovi ljudi su organizovani u znatan broj divizija i korpusa.

Čitav pokret je dobio svoj pečat i oblik, a da nije izgubio osobinu gerile, bez koje svakako ne bi mogao uspeti. Oko ovih herojskih snaga i u okviru njih razvio se jedan nacionalni i objedinjavajući pokret. Komunisti imaju tu čast da su njegovi pokretači; ali kako je ovaj pokret dobijao u

snazi i broju, tako se obavljao jedan proces modifikacije i objedinjavanja na koji su se nadovezala nacionalna shvatanja. U maršalu Titu partizani su našli istaknutog vođu koji se proslavio u borbi za slobodu. Na nesreću, možda neizbežno, ove nove snage su došle u sukob sa snagama pod generalom Mihailovićem. Aktivnost Titovih snaga remetila je nagodbe Mihailovićevih komandanata sa neprijateljem. On je pokušao da ih savlada i tako su se odigrale mnoge tragične bitke i izbile gorke raspre među ljudima iste rase i zemlje, a jedini vinovnik ovih nedaća jeste naš zajednički neprijatelj.

Već dugo vremena sa posebnim interesovanjem pratim pokret maršala Tita i pokušavao sam i pokušavam da mu svim raspoloživim sredstvima doturim pomoć. Jedan moj mladi prijatelj, profesor Oksfordskog univerziteta, major Dikin, sada potpukovnik Dikin, nosilac Ordena za izuzetne zasluge, spustio se u Jugoslaviju padobranom ima već skoro godinu dana, gde je u štabu maršala Tita proveo osam meseci. Jednom prilikom su obojica bili ranjeni od iste bombe. Zatim su se sprijateljili. Između njih dvojice se stvorila ona prava, ljudska veza, ali se nadam da nećemo morati primeniti isti postupak prilikom uspostavljanja naših ličnih odnosa. Iz izveštaja potpukovnika Dikina stekli smo živu sliku o čitavoj ovoj borbi i ličnostima koje je vode.¹³

Posle održanog govora u Parlamentu, Čerčil je 25. februara uputio pismo Titu u kome kaže:

»U potpunosti shvatam Vaše teškoće i pozdravljam duh kojim im prilazite. Zahvaljujem Vam što razumete moje. Prvi korak koji ćemo mi učiniti jeste da povučemo od Mihailovića svoje oficire za vezu, ne dovodeći u opasnost njihovu bezbednost. U tom smislu su već izdata naređenja, mada će možda proći nekoliko nedelja pre nego što se ona izvrše. A dotle, zar mi ne biste mogli garantovati da ćete pozvati kralja Petra, ukoliko se on oslobodi Mihailovića i svojih ostalih loših savetnika, da se priključi svojim sunarodnicima na bojnem polju, uz nepromenljivu postavku da su jugoslovenski narodi slobodni da sami odrede svoj ustav posle rata? Ukoliko se ne varam u svojoj oceni, ovaj mladić nema veće želje do da se vrati pored svih onih Jugoslovena koji se bore protiv zajedničkog neprijatelja; pa ipak, shvatićete da ga ja ne mogu prisiliti da raskine sa Mihailovićem, odbaci svoju vladu i prekine vezu sa Srbijom, pre nego što sazna da li može računati sa Vašom podrškom i saradnjom.

Predložio sam kralju Petru da se vrati u London i tako sa mnom pretrese sva ova pitanja. Stoga se nadam da ćete, pošto razmislite o stvari, biti spremni da modifikujete

svoje zahteve i tako nam obojici omogućite rad na objedinjavanju Jugoslavije protiv zajedničkog neprijatelja. Ne ustežite se da mi dostavite određene i specifične zahteve. Ako u međuvremenu ne budem u stanju da izađem u susret svakoj Vašoj želji, budite sigurni da to neće biti iz nedostatka dobre volje prema Vama ili Vašoj zemlji.«¹⁴

Samo dan po dolasku u London, 10. marta 1944, kralj i njegova vlada doživele su nov udarac. Poslanik u Moskvi Stanoje Simić podneo je ostavku i uputio otvoreno pismo moskovskoj »Pravdi«, u kome kaže:

»Maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu,

Obraćam se Vama kao predsedniku Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i kao vođi narodnooslobodilačke borbe protiv fašizma u Jugoslaviji i stavljam vam se na raspoloženje. Molim vas da izvestite o tome Antifašističko veće oslobođenja Jugoslavije. Ovim svojim pismom želim da podvučem da smatram Vas i Veće za jedine predstavnike jugoslovenskog naroda i za jedinu organizovanu istinsku narodnu vladu kako u zemlji tako i u inostranstvu.

Današnja reakcionarna jugoslovenska emigrantska vlada Purića u Kairu ne samo da ne zastupa jugoslovenski narod i ne želi da vodi borbu protiv neprijatelja i koči je, već neće da vodi borbu ni protiv Nemaca i kvislinga Pavelića, Nedića i drugih, nego preko svog vojnog ministra Draže Mihailovića stupa u otvorenu saradnju sa izdajnicima i vodi otvorenu borbu protiv NOVJ. Izdaja vojnog ministra Kairske emigrantske vlade Draže Mihailovića u zemlji, odbijanje sa strane te takozvane vlade svih mojih predloga o organizaciji jugoslovenske vojničke jedinice, koja bi se borila na rusko-nemačkom frontu protiv našeg opšteg neprijatelja, nepravedne mere koje je ona preduzela protiv vojnika i oficira jugoslovenskih jedinica na Bliskom Istoku, koji su izrazili želju da se bore u redovima NOV u zemlji — sve to dokazuje da Purićeva vlada ne zastupa svoj narod i koči ga u najtežim momentima njegove junačke borbe.

Stoga smatram da je došlo za svakog Jugoslavena, Srbina, Hrvata ili Slovenca, koji hoće da se smatra za takvog i ne želi da nosi ime izdajnika, koji ne želi da bude u položaju čoveka koji nanosi udarac nožem u leđa svome narodu, da u ovom momentu učini isto i da se opredeli. Ja kao predstavnik Jugoslavije u Sovjetskom Savezu uvek sam se rukovodio samo interesima narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Nastojao sam da uverim sve emigrantske vlade, koje su smenjivale jedna drugu, da pružaju svestranu pomoć jugoslovenskom narodu u njegovoj borbi, ali sve je bilo uzaludno. U čitavom svom radu nisam nikada ideološki bio vezan s antinarodnom emigrantskom vladom i jugoslovenskom

reakcijom, a sada smatram da je došlo u svakom pogledu vreme da se potpuno prekidam sa njom i molim vas da verujete da se stavljam potpuno na raspoloženje kao redov po vašoj uputi i da ću učestvovati u vašoj nadljudskoj junačkoj borbi za pobjedu nad našim neprijateljem i za stvaranje nove slobodne, federativne i demokratske Jugoslavije.¹⁵

Međutim, latentna kriza Purićeve vlade produbljuje na i Simićevim otvorenim pismom, nimalo nije smetala kralju da se 20. marta 1944. godine venča sa grčkom princezom Aleksandrom. Naprotiv, on je smatrao da će ovo venčanje, u neku ruku, učvrstiti njegove pozicije u zemlji i na Balkanu. Zato je požurio da 25. marta održi konferenciju za štampu na kojoj je dao iznenađujuću izjavu da je voljan da se sporazume sa rukovodstvom narodno-oslobodilačkog pokreta u zemlji pod uslovom da NKOJ i vlada Kraljevine Jugoslavije obrazuju jedinstveni ministarski savet. U prvi mah kraljeva izjava izazvala je negodovanje među velikosrpskim i šovinističko-nacionalističkim krugovima u emigraciji.

Očigledno — kako je to, u svojoj izjavi datoj 29. marta, konstatovao i poverenik NKOJ za inostrane poslove — da je kraljeva izjava, u suštini, bila lako providan manevar sračunat na međunarodno podrivanje ugleda NOP, jer njegovi predlozi nisu polazili od stvarnog stanja u zemlji, već od želje da se sačuva monarhija u Jugoslaviji. Sporazumom o stvaranju neke jedinstvene vlade kralj je računao da će NKOJ uvući u sumnjive političke kombinacije i staviti ga u podređeni položaj u odnosu na dinastiju. Zbog toga je NKOJ glatko odbacio kraljev predlog ocenjujući ga kao provokaciju sračunatu na razbijanje borbenog jedinstva naroda i, na kraju, ponovo istakao da će u svim budućim pregovorima sa zapadnim saveznicima istupati sa pozicija odluka donetih na Drugom zasjedanju AVNOJ-a.

Kraljevom izjavom nije bila zadovoljena ni britanska vlada, dok je sam Čerčil i dalje vršio sve jači pritisak na kralja, kategorično zahtevajući promenu Purićeve vlade.

U tom duhu Čerčil je 1. aprila uputio pismo Idnu, u kome kaže:

»Smatram da na Kralja treba izvršiti krajnji pritisak da se otarasi svojih dosadašnjih savetnika koji ga sudbonosno vuku na dno poput vodeničnog kamena. Kao što Vam je poznato, mislio sam da će se ova stvar okončati pre kraja prošle

godine. Ne shvatam šta se dobilo ovim razvlačenjem... Moja je misao od početka bila da se Kralj udalji od Mihailovića, da prihvati ostavku Purićeve vlade ili je raspusti kao i da neće biti nikakve velike štete ako nekoliko nedelja ostane bez vlade... Slažem se da kralj Petar da izjavu kakva pogoduje situaciji. Bojim se da ćemo za sada morati ostaviti stvari na tome.

Negde sam pročitao da su iz Jugoslavije opozvane tri nemačke divizije da bi sredile stanje u Mađarskoj. Razumeo sam, veoma je važno za Titove snage da uspostave vezu sa mađarskim partizanima i do maksimuma iskoriste situaciju koja im se pruža na severu.

Svi ovi događaji koriste i nama i Titu, ali zacelo štete Kralju i njegovoj mizernoj vladi. Ako Kralj hitno ne učini nešto, kao što se da zaključiti po smislu Vašeg ekspozeta, on će, ubeđen sam, izgubiti svaku nadu da povрати svoj presto. Posle rasprava koje smo o ovim pitanjima vodili u Kairu videli smo kako je u Titov štab pristigla veličanstvena ruska misija i vrlo je verovano da će se Rusi energično založiti za komunističku Jugoslaviju na čelu sa Titom, a svaki suprotan pokušaj oglasiti nedemokratskim.

Stoga se nadam da ćete ovoga puta reagovati veoma brzo; sastavićete Kralju dobru deklaraciju, nateraćete ga da razreši dužnosti Purića i kompaniju i prekine svaku vezu sa Mihailovićem; zatim ćete ga prisiliti da obrazuje vladu za koju Tito neće popreko gledati. Tako nam bar ostaje mršava nada da ćemo kroz nastupajućih pet-šest nedelja izgraditi most između njih dvojice. Mi nemamo prava da zbog složenosti srpske politike zakočimo one vojne snage koje žele da se bore sa partizanima ili se mogu navesti na takav postupak.¹⁶

U sprovođenju svoje politike, kralj i Purićeva vlada znatno su se oslanjali na pojedine krugove u SAD, gde je čak i vlada još bila rezervisana prema britanskoj i sovjetskoj politici u odnosu na Jugoslaviju. Bila je to posledica netačnih informacija o stanju u Jugoslaviji koje su vladi SAD, pored ostalih, servirali kraljev ambasador u Vašingtonu Konstantin Fotić i američki posmatrači pri Mihailovićevom štabu pukovnik Sajc, kapetan Musulin i poručnik Mensfeld, koji su krajem marta stigli u Vašington na referisanje.

Da bi proverila i eventualno revidirala svoj stav prema Purićevoj vladi i njenom ministru vojske Mihailoviću, vlada SAD je 14. aprila uputila u London državnog sekretara Edvarda Stetinijusa. Njemu su britanski odgovorni funkcioneri stavili na uvid mnogobrojne i nepobit-

ne dokaze o Mihailovićevoj saradnji sa okupatorima i kvistlinzima. Slične dokaze Stetinijus je dobio 17. aprila i od ambasadora Sovjetskog Saveza u Londonu. O svemu ovome on je obavestio vladu SAD i složio se sa Čerčilom i sovjetskim ambasadorom u Londonu da kralju Petru postavi zahtev da Purićevu vladu zameni novom, sastavljenom od ličnosti koje nisu kompromitovane borbom protiv NOP i koja će povesti pregovore s NKOJ.

Postignutom saglasnošću najzad je kriza Purićeve vlade bila otvorena.

Posle kraćeg vremena za novog predsednika emigrantske vlade kraljevine Jugoslavije izbor je pao na dr Ivana Šubašića.

O izboru Šubašića za predsednika emigrantske vlade Čerčil je 9. maja 1944, obavestio Tita. Uskoro potom, Tito je dao svoju saglasnost, ali pod uslovom da se iz vlade ukloni Draža Mihailović i da nova vlada osudi sve saradnike okupatora u zemlji. Ovim je sudbina Purićeve vlade bila definitivno zapečaćena.

Zadovoljan postignutim rezultatima oko Šubašićevog izbora, Čerčil je neposredno posle razgovora sa kraljem i Purićem, u kome je kategorički zahtevao da Purićeva vlada podnese ostavku, još istoga dana, 17. maja, uputio pismo Titu u kome kaže:

»Jutros je, povinujući se britanskom savetu, kralj Petar II raspustio Purićevu vladu čiji je ministar rata bio general Draža Mihailović. Kralj je spreman da obrazuje novu vladu ili osnuje državni savet na čelu sa banom Hrvatske (dr. Ivanom Šubašićem). Jasno je da ovu odluku svesrdno odobrava vlada Njegovog veličanstva...«¹⁷

Međutim, umesto da podnese ostavku, Purić je sazvao sednicu ministarskog saveta za 18. i 19. maj. U zapisniku ove sednice piše:

»1. Predsednik Vlade izlaže političku situaciju i iznosi sledeće: Njegovo Veličanstvo Kralj bio je danas pozvat od Predsednika Britanske vlade g. Čerčila, koji je od njega i ovoga puta, kao i nekoliko puta ranije, zahtevao da promeni Vladu i da iz Vlade izostavi Ministra vojske generala Mihailovića.

Ovoga puta je zahtevao da se još u toku današnjeg dana promeni Vlada.

Predsednik je odgovorio Nj. V. Kralju da se u današnjoj situaciji ne može primiti odgovornost za ne uzimanje u Vladu generala Mihailovića, jer bi to značilo jačanje pozi-

cije revolucionalnog partizanskog pokreta na štetu nacionalnog pokreta i same Krune. Predsednik je predložio i ovoga puta Nj. V. Kralju da sazove šefove političkih partija koji se nalaze u Londonu i g. Slobodana Jovanovića, biv. Predsednika Vlade, radi pokušaja sastava po mogućstvu jedne političke vlade koja bi zadržala generala Mihailovića kao Ministra vojske.«¹⁸

Samo nekoliko dana kasnije, 22. maja 1944, Purićeva vlada je napravila nov neprijateljski akt prema oslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije. Ona je izdala naredbu koja je, u vidu letaka, razbacivana iz aviona nad Jugoslavijom. Naredba je glasila:

»Svim vojnim obveznicima Kraljevine Jugoslavije naređuje se ovim putem da stupaju u oružane snage đenerala Draže Mihailovića, našeg vojnog ministra, radi organizovanja i vođenja oružanog otpora za oslobođenje Otadžbine. Svi vojni obveznici i građani Kraljevine Jugoslavije koji se sada aktivno bore u redovima Josipa Broza Tita dužni su da iste odmah napuste i stave se pod komandu đenerala Mihailovića, jer Josip Broz Tito nije ovlašćen od strane Kraljevske vlade da organizuje i vodi oružane formacije u zemlji. Naredba stupa na snagu odmah. Prestupnici će iskusiti kaznu, po odgovarajućim pozitivnim zakonima Kraljevine Jugoslavije. — VK. br. 713 22. maja 1944. Kairo — Kraljevska Jugoslovenska vlada.«¹⁹

Obavešten o rezultatima sednice Purićeve vlade održane 18. i 19. maja, a pod uticajem ličnih savetodavaca krajnje reakcionarno raspoloženih, kralj je počeo da se koleba i da izvrđava od obećanja datih Čerčil u. Među- tim, Čerčil više nije želeo da čeka. Pozvao je 24. maja telefonom kralja Petra II i saopštio mu da će obavestiti britanski Parlament da je Purić podneo ostavku. Istoga dana Čerčil je to i učinio. U svome govoru obavestio je Donji dom da je jugoslovenska vlada u demisiji i da će mandat biti poveren osobi koja će ostvariti sporazum sa NKOJ. A zatim je uputio pismo Titu u kome kaže:

»Kralj je otpustio Purića i kompaniju i čini mi se da će ban Hrvatske okupiti oko sebe izvesne uticajne ljude. Moje je mišljenje da ova vlada treba neko vreme da miruje i pu- sti događaje da idu svojim tokom. Mislim da se ovakav stav uglavnom podudara sa vašim shvatanjem iznetim u prvim telegramima razmenjenim između nas. Obaveštavam Ruse i Amerikance o svemu što se odvija među nama.

Toplo pozdravite Randolfa, ako se nađe u Vašoj blizini. Maklin se uskoro vraća. Želeo bih da i sam dođem do Vas, ali sam prestar i pretežak za skakanje pomoću padobrana.«²⁰

I pored Čerčilove izjave Purić nije podnosio ostavku, nego je 25. maja obavestio Fotića:

»Iako je g. Čerčil 24. maja u Donjem domu dao izjavu da sam podneo ostavku, to nije tačno. Ulažem velike napore, uz milost njegovog kraljevskog Veličanstva, da sastavim novu vladu.«²¹

Istoga dana Purić je pokušao da sazove konferenciju predstavnika građanskih stranaka u emigraciji i da zajedno sa njima sastavi novu vladu. Ali ovaj njegov pokušaj bio je sprečen. Kralj ga je pozvao telefonom i naredio mu da podnese ostavku.

Posle pada Purićeve vlade, opsednut reakcionarnim političarima koji su zahtevali da novu vladu obrazuje šef Demokratske stranke Milan Grol ili Slobodan Jovanović, kralj se još kolebao.

U međuvremenu, Čerčil je sa Subašićem održao nekoliko sastanaka. Glavne teme razgovora bile su sporazum sa NOP i ostali zadaci nove emigrantske vlade. Krajem maja Idn je obavestio Subašića da će britanska vlada naterati kralja da mu poveri mandat za sastav nove vlade, koja će se obrazovati tek posle njegovih pregovora i sporazuma sa NKOJ. Na kraju, posle oštre Čerčilove intervencije, kralj je 31. maja 1944. mandat za sastav nove emigrantske vlade poverio Čerčilovom izabraniku Ivanu Subašiću.

Sutradan Subašić je položio zakletvu, a kralj izdao ukaz kojim je potvrdio mandatorska prava svoga novog predsednika.

ČERČILOVI POKUŠAJI SPASAVANJA DINASTIJE

Izbor dr Ivana Šubašića za novog predsednika emigrantske vlade Kraljevine Jugoslavije nije bio nimalo slučajan.

Neposredno posle sporazuma zaključenog između srpske i hrvatske buržoazije avgusta 1939, poznatog pod imenom sporazum Cvetković — Maček, kao istaknutiji član HSS, jugoslovenski orijentisan i naklonjen dvoru, Šubašić je bio postavljen za bana Hrvatske banovine. Tako se i on našao među onima koji su doneli i realizovali odluku o stvaranju koncentracionih logora i radnih bataljona, u koje su odvođeni prvenstveno pripadnici i simpatizeri KPJ.

Kada je posle 27. marta 1941. doneta odluka o raspuštanju koncentracionih logora, logori u Hrvatskoj banovini nisu raspušteni, nego su zajedno sa zatvorenicima i stražarima oko njih predati Pavelićevim ustašama. Većinu zatvorenika ustaše su odmah streljali. Među ovima nalazio se i znatan broj istaknutijih članova i funkcionera KPJ kao što su bili Keršovani, Prica, Adžija i drugi.

Posle povlačenja Mačeka iz Simovićeve vlade 8. aprila 1941. i njegovog odlaska iz Sevojna u Zagreb, kao njegovi zamenici u sedište vlade na Palama stigli su 12.

aprila Krnjević i Šubašić i nekoliko dana kasnije zajedno sa kraljem i vladom, pobjegli su na Srednji istok.

Prilikom podele Simovićeve emigrantske vlade na grupe, izvršene na vladinoj sednici u manastiru Tanturi, nedaleko od Jerusalima, 5. juna 1941, Šubašić je zajedno sa Savom Kosanovićem, Božom Markovićem, Bogoljubom Jeftićem i Francom Snojem bio određen u vladinu grupu za rad u SAD, koja je imala zadatak da među jugoslovenskim iseljenicima razvija jedinstvo i harmoniju, kako događaji u zemlji, koje je nacistička propaganda vešto koristila za svoje mračne ciljeve, ne bi li imali značajnijeg uticaja na iseljenike. U toku boravka u SAD Šubašić je zauzimao dosta objektivnan stav u odnosu na događaje u zemlji. Njegovi memorandumi i zamerke upućivani emigrantskoj vladi protiv šovinističkih stavova i ispada pojedinih njenih ministara i poslanika Fотиća nisu ostali nezapaženi u savezničkim krugovima pa čak i vladama. Na zborovima jugoslovenskih iseljenika u SAD Šubašić se zalagao za jedinstvo Srba i Hrvata i za obnavljanje Jugoslavije.

Na zboru jugoslovenskih iseljenika održanom u Njujorku 5. decembra 1943. povodom dvadeset petogodišnjice stvaranja Jugoslavije, Ivan Šubašić i Sava Kosanović, posmatrajući situaciju sa svojih političkih aspekata, otvoreno su se izjasnili da prihvataju odluke donete na drugom zasjedanju AVNOJ-a.

Ova izjava bila je ujedno i Šubašićeva odskočna daska za položaj predsjednika emigrantske vlade, čiji je zadatak bio da ostvari sporazum sa NOP.

Ali, pre nego što je doneta konačna odluka o Šubašićevom izboru za predsjednika emigrantske vlade, Čerčil i Idn su 26. aprila 1944. zamolili britanskog ambasadora u Vašingtonu lorda Halifaksa da ispita sve momente koji bi bili od uticaja za Šubašićev definitivni izbor. Posle konsultovanja sa sovjetskim ambasadorom u SAD Gromikom i nadležnim organima vlade SAD i uz njegovu saglasnost, Halifaks je 30. aprila 1944. razgovarao i sa Šubašićem. Razgovor se, uglavnom, vodio o prilikama u Jugoslaviji i merama koje bi nova vlada trebalo da preduzme radi sređivanja svojih odnosa sa NOP. O stečnim utiscima Halifaks je odmah obavestio britansku vladu. Pored ostalog, i na osnovu ovog izveštaja Čerčil je konstatovao da je naišao na pogodnu ličnost preko koje bi realizovao svoje planove u odnosu na Jugoslaviju.

Na Čerčilov poziv Šubašić je iz SAD 5. maja stigao u London, u kome je sve do pada Purićeve vlade živeo tako reći ilegalno.

Prema kraljevoj deklaraciji od 1. juna 1944. objavljenoj u »Službenim novinama Kraljevine Jugoslavije« 25. oktobra 1944, Šubašićev osnovni zadatak je bio da što pre postigne sporazum sa onim snagama u zemlji koje se istinski aktivno bore protiv neprijatelja. Polazeći od pretpostavke da će Šubašić formirati jedinstvenu vladu sastavljenu od pripadnika NKOJ i autoritativnijih emigranata koji nisu zauzimali neprijateljski stav prema NOP, a u kojoj bi Tito bio ministar vojske, mornarice i vazduhoplovstva, Čerčil i Idu su savetovali Šubašića da u novu vladu ne uzima predstavnike raznih političkih grupa i da je sastavi tek posle uspostavljanja kontakta i konsultovanja sa NKOJ. Zbog toga se Šubašić prvih dana samo konsultovao sa nekolicinom emigrantskih ličnosti, od kojih su mu Isidor Cankar, poslanik Kraljevine Jugoslavije u Kanadi, i Sava Kosanović dali pristanak za učešće u njegovoj vladi, dok je jedan od prvaka Demokratske stranke dr Božidar Marković odbio njegov poziv, navodno, iz ličnih razloga.

Smatrajući da je izvršio sve potrebne pripreme i da su otklonjene sve prepreke za razgovor i sporazum s NKOJ, Šubašić je na Čerčilov signal, zajedno sa britanskim poslanikom na jugoslovenskom dvoru Stivensonom napustio 9. juna 1944. London i preko Malte stigao u Italiju, odakle je 13. juna britanskim razaračem zaplovio ka ostrvu Vis, na kome su se u to vreme nalazili Vrhovni štab NOV i POJ i NKOJ.

Međutim, pre Šubašićevog dolaska u Italiju je 1. juna stigla i delegacija Draže Mihailovića sa vođom Socijalističke stranke Živkom Topalovićem na čelu. O zadatku ove delegacije i njenim razgovorima sa Šubašićem, pre njegovog odlaska na Vis, Živko Topalović je pisao:

»Pored sve engleske ljubaznosti, mi smo po dolasku u Bari izolovani. Smešteni smo u jedan logor na deset kilometara od Barija. Tu je prvog dana zapodeo razgovor sa mnom 'kapetan Pera', engleski obaveštajac koji je radio u oblasti Podrinja i dobro govorio srpski. On je otpočeo prostačkim grdnjama protiv Mihailovića i optužbama o proneveri novca. Ja sam ga slušao dva-tri minuta, a zatim sam ga najurio. Rekao sam mu da ću ga išamarati ako se još usudi da u mom prisustvu govori takve laži. Sutradan je došao major

Grinlis, ađutant đenerala Armstronga, ozbiljan čovek, dobar drug i prijatelj. On mi je saopštio da je sa zvanične engleske strane đeneral Mihailović definitivno odbačen i da bi trebalo da ja o toj činjenici vodim računa.

Trećeg dana došao je sa ađutantom đeneral Armstrong i sa njim jedan gospodin u civilu. Naknadno sam saznao da je to bio major Rajs (Rice), šef engleske obaveštajne službe u Bariju. Đeneral je najpre učinio posetu mojoj supruzi i predao joj buket cveća, a potom je molio mene za razgovor. Pitao je šta želim.

— Želim da lično ispitam situaciju ovde i da dam obaveštenja o stanju u zemlji. Toga radi mi je nužna veza sa Laburistima u Londonu, sa jugoslovenskom vladom i sa Kraljem Petrom. Želim da Kralj i Vlada sprovede istu politiku koju vodi narodno demokratsko voćstvo u zemlji.

— Mandat za sastav Vlade dobio je dr ĩvan Šubašić. Biste li bili voljni da sarađujete s njim? pitao me je Đeneral.

— Ako se programski saglasimo, da! Mi hoćemo priznanje oba pokreta otpora od strane Saveznika, nad njima zajedničku saveznićku komandu koja će im određivati operacione zadatke i prekid građanskog rata na celoj liniji.

Idućeg dana bio sam primljen kod pretstavnika britanskog Ministarstva spoljnih poslova i kod pukovnika Dikina (F. W. Deakin), bliskog Čerčilovog saradnika, koji je duže vremena proveo kod Tita. Dikin me je predusreo rećima: 'Ako želite da govorite o Mihailoviću, gubite svoje vreme!'

Petnaest uzastopnih dana dolazilo je svako posle podne u logor g. Klisold (Sephen Clissold), engleski konzul u Zagrebu, da razgovara sa mnom. Dao mi je časnu reć da će ti razgovori ostati strogo poverljiva stvar. Reć, naravno, nije održao, i ispoljio se docnije kao veliki Titov prijatelj. Ja, uostalom, nisam imao nikakvih tajni. Sve što je tada u zemlji politićki rađeno, rađeno je javno.

Nešto pred sredinu juna, došao je u logor major Grinlis automobilom da me vodi na sastanak sa Pretsednikom jugoslovenske vlade dr. Ivanom Šubašićem, koji je došao iz Londona.

Sastali smo se sami u hotelskoj sobi. Šubašić mi je rekao da mu je Glavnokomandujuć đeneral Vilson (sir Henry Maitland Wilson) dao svoj lićni avion na raspoloženje da dođe ovamo. Posle tri godine ispitivanja, veli, Amerikanci i Englezi našli su da je on pogodna lićnost za rešenje jugoslovenskog problema. I Kralj mu je dao puno poverenje. Iz Londona je najpre pošao na konferenciju sa đeneralom Vilsonom, a sada želi da dođe u dodir sa ljudima iz zemlje. Raduje se mome dolasku, i eto sam ja prvi s kojim poćinje razgovor.

Ja sam Šubašiću podroćno izložio stanje u zemlji i potrebu da se angažovanjem Saveznika prekine građanski rat. Šubašić je sve pisao šta sam mu govorio i trajno se pokazivao

vrlo zadovoljan. Na kraju je pitao, bih li ja lično uzeo učešća u njegovoj Vladi? Odgovorio sam mu da bih to učinio ali pod uslovom priznanja oba pokreta i ravnopravnog učešća obe strane otpora u toj vladi.

Subašić mi je zablagodario na obaveštenjima i ponudio pet stotina dolara, koje sam primio. Rekao mi je da sledećeg dana ide avionom na ostrvo Vis, gde će se sastati sa Titom. Izložiće njemu svoj zahtev. Kad se otuda vrati u Bari, doneće mi odgovor.«¹

Subašić i Stivenston stigli su na Vis 14. juna 1944. godine. Obojici je priređen odgovarajući i srdačan doček, a zatim su, u pećini kod sela Huma, počeli razgovori između njih dvojice i NKOJ koji su predstavljali Tito, Kardelj, Bakarić i Smodlaka sa potrebnim ovlašćenjima za sklapanje sporazuma sa Subašićem.

Referat koji je spremio još u Londonu Subašić je počeo razgovore. Pozivajući se na Ustav Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine i polazeći sa pozicija očuvanja monarhije, iznoseći njene zasluge i potrebu postojanja, on je zahtevao da Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije prizna kralja Petra za vrhovnog komandanta i da se formira zajednička »komanda jugoslovenske vojske« za trupe u domovini i van nje.

Subašiću je odgovorio Smodlaka. Posle njegovog izlaganja Subašićev referat je pao u vodu, a diskusija je vođena isključivo o predlozima NKOJ koji su čvrsto stajali na temeljima odluka donetih na Drugom zasedanju AVNOJ-a.

Na kraju, obe strane su se 10. juna 1944. sporazumele o sledećem:

»1. Kraljevska Jugoslovenska vlada morala bi biti sastavljena od naprednih demokratskih elemenata, koji se nisu kompromitovali u borbi protiv Narodnooslobodilačkog pokreta. Glavna dužnost te vlade bila bi organizovanje pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci, kao i svim onima koji će se u buduću jednakom odlučnošću boriti protiv zajedničkog neprijatelja naše domovine, no s time da se sve snage ujedine u jedan narodni front. Jednaka dužnost te vlade je staranje za prehranu stanovništva Jugoslavije i dovođenje u sklad rada predstavništva u inostranstvu i rada u međusavezničkim komisijama za zaštitu naših narodnih prava, s potrebama naroda i s narodnooslobodilačkom borbom u zemlji.

2. Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije i Kraljevska vlada g. dr. Subašića odrediće organe koji će koordinirati saradnju u borbi protiv neprijatelja, i u radu za obnovu zem-

lje i u vođenju spoljne politike, te olakšati stvaranje što skorijeg jedinstvenog predstavništva države.

3. Nacionalni komitet Oslobođenja Jugoslavije smatra da u ovom trenutku nije potrebno isticati i zaoštravati pitanje kralja i monarhije, jer ona danas ne predstavlja smetnju za saradnju između Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i vlade g. dr. Šubašića, pošto je sa obe strane prihvaćeno da će konačno rešenje državnog uređenja doneti narod posle oslobođenja cele zemlje.

4. Vlada g. dr. Šubašića izdaće deklaraciju u kojoj će:

a) Priznati nacionalne i demokratske tekovine izvojevane od naroda Jugoslavije u toku njihove trogodišnje borbe, kojima su postavljeni temelji demokratskom federativnom uređenju naše državne zajednice i sprovedena privremena uprava zemlje posredstvom organizacije Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije kao njegovog izvršnog organa.

b) Dati puno priznanje borbenim narodnim snagama organizovanim u Narodnooslobodilačkoj vojsci, pod komandom maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita i osudu svih izdajnika naroda koji su javno ili prikriveno sarađivali sa neprijateljem.

c) Uputiti poziv celom narodu da se sve borbene snage ujedine sa Narodnooslobodilačkom vojskom u jedan jedinstven front.

5. Sa svoje strane pak maršal Jugoslavije Josip Broz Tito, kao predsednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, objaviće izjavu o saradnji sa vladom g. Šubašića i ponovo će naglasiti da Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije za vreme trajanja rata neće pokretati pitanje konačnog državnog uređenja.²

Pored postignutog sporazuma NKOJ je dao saglasnost da u Šubašićevu vladu uđu Drago Marušić i Sreten Vukosavljević, ali ne kao predstavnici NKOJ, već samo kao pristalice NOP. Isto tako NKOJ se saglasio sa Šubašićevim predlogom da se tekst sporazuma i deklaracije NKOJ i vlade objave tek posle obrazovanja nove emigrantske vlade.

Postignuti sporazum, bez sumnje, predstavljao je krupnu pobedu NOP na međunarodnom planu.

Napuštajući Vis, Šubašić je prisutnima dao nekoliko slatkorečivih izjava punih komplimenata na račun NOP i izrazio spremnost da u svako doba na zahtev NKOJ podnese ostavku.

Međutim, po povratku, on je iz Italije uputio na Vis poruku u kojoj kaže da je u pogledu formiranja nove

vlade naišao na teškoće, jer saveznici nisu još voljni da potpuno uklone Dražu Mihailovića. A zatim postavlja pitanje da li da se sastane sa Živkom Topalovićem. Odgovoreno mu je da bi taj sastanak bio krajnja besmislica.

Ali, i pored toga Šubašić se po povratku s Visa ponovo sastao sa Topalovićem. O ovom drugom sastanku Topalović kaže:

»Šubašić se vratio posle dva-tri dana. Opet su me Englezi odveli u hotel. Naš razgovor je, međutim, tada bio kratak. Šubašić nije imao ništa važno da kaže, sem svojih utisaka sa Visa, opisa Tita, njegovih saradnika i njegovih vojnih jedinica. Rekao je da još ne zna šta će konkretno učiniti. Sada se vraća da podnese izveštaj o svemu šta je sa obe strane čuo i video đeneralu Vilsonu i Kralju Petru, pa će i mene potom obavestiti. Posle svih ovih ispitivanja bilo mi je jasno da je Šubašić želeo da mene lično pridobiije za svoju kombi-naciju. U tome nije uspeo.

Major Grinlis nas je, posle Šubašićeva odlaska, izveo iz logora, smestio u slobodan stan sa posebnom kujnom i poslugom i dva engleska podoficira radi obezbeđenja. Istoga večera došao je iz Rima u Bari vladika Irinej Đorđević i prenoćio sa nama. Razgovarali smo celu noć. On je sutradan otputovao natrag, sa obećanjem da će o svemu obavestiti Kralja Petra. Dva dana posle toga mi smo vojnim automobilom prevezeni u Napulj, gde nas je prihvatila jugoslovenska Ambasada — Krek i Smiljanić.

Dalje u svome izlaganju Topalović kaže da je krajem juna imao i treći sastanak sa Šubašićem, u Kazerti, kome su pored Šubašića, prisustvovali Stivenson i jedan oficir iz savezničke Vrhovne komande Italijanskog fronta. »Diskutovalo se o mogućnostima uklanjanja Mihailovića sa položaja vođe četničkog pokreta u zemlji.« Topalović ih je ubeđivao da je to nemoguće. »Posle ovoga sastanka Šubašića nisam više video« — zaključuje Topalović.¹

Kada se vratio u London, Šubašić je konstatovao da mu još nedostaje jedan član kabineta kako bi mogao da, prema sporazumu, formira vladu od šest članova, uključujući i sebe. Zbog toga se obratio pripadniku HSS dr Jurju Šuteju koji je dao svoj pristanak. Sa izborom Šuteja složio se i NKOJ.

Tako je, najzad, 3. jula 1944. Šubašić podneo kralju listu nove vlade, koju je kralj prihvatio i 7. jula svojim ukazom naimenovao.

Kada su svi ministri stigli u London, Šubašić je 1. avgusta održao prvu sednicu nove emigrantske vlade na kojoj je podneo izveštaj o sporazumu sklopljenom na Visu, uz napomenu da neki članovi nisu potpuno zadovoljni njime.

Plašeći se Šubašićeve popustljivosti prema NKOJ u odnosu na monarhiju, Čerčil je odlučio da lično prihvati posredničku ulogu u daljim pregovorima emigrantske vlade sa NKOJ.

O Čerčilovim primedbama na sporazum i o njegovoj odluci da se prihvati posredničke uloge u daljim pregovorima, Šubašić je obavestio članove vlade na njihovoj drugoj sednici održanoj 8. avgusta 1944. Iz zapisnika ove sednice vidi se da su članovi vlade prihvatili projekat vladine deklaracije i odredili Šubašića, Kosanovića i Can-kara da u svojstvu vladinih delegata otputuje na Vis i nastave pregovore sa NKOJ.⁴

U međuvremenu Čerčil je pokušao da merama pritiska na Vrhovni štab NOV i POJ u NKOJ pripremi teren za realizaciju svoga plana, ali je ubrzo uvideo da mu je računica pogrešna. Zbog toga je odlučio da se lično sastane sa Titom i to prilikom svoje planirane posete Italiji. Posredstvom komandanta savezničkih snaga za Sredozemlje Čerčil je uputio i zvaničan poziv za sastanak.

Prvi sastanak između Tita i Čerčila održan je 12. avgusta 1944. u Napulju. U toku razgovora Čerčil je osetio odlučne i jasne Titove stavove u svim pitanjima o kojima su diskutovali, stavove koji se nisu u svemu podudarali sa Čerčilovim planovima, naročito u pogledu monarhije i stvaranja sporazuma između NOP i Draže Mihailovića, na čemu je Čerčil uporno insistirao.

Pomalo iznenađen, a više ogorčen energičnim Titovim stavovima, Čerčil je rešio da pretnjama i zastrašivanjima privoli Tita da prihvati njegove predloge. Zbog toga je, pored ostaloga, na trećem sastanku 13. avgusta uveče predao Titu pismenu poruku britanske vlade u kojoj piše:

»1. Želja je i vlade Nj. V. da vidi jedinstvenu jugoslovensku vladu u kojoj će biti zastupljeni svi Jugosloveni koji daju otpor neprijatelju, u prvom redu predstavnici srpskog naroda i narodnooslobodilačkog pokreta.

2. Vlada Nj. V. ima nameru da produži, ako je moguće i da poveća snabdevanje jugoslovenskih vojnih snaga ratnim materijalom, pošto je sada sklopljen sporazum između jugo-

slovenske vlade i narodnooslobodilačkog pokreta. Velika Britanija očekuje da će Maršal Tito, u zamenu za to, pružiti svestranu pomoć za ujedinjenje Jugoslavije i da će u svečanoj izjavi, o kojoj se već sporazumeo sa jugoslovenskim ministrom — predsednikom, izjaviti da nema nameru da natura komunizam, i da neće koristiti oružane snage pokreta otpora kako bi sprečio jugoslovenski narod da sam odlučuje o budućem uređenju zemlje.

3. Maršal Tito mogao bi pružiti veliku pomoć opštoj stvari ako bi pristao da se sastane sa kraljem Petrom negde na Jugoslovenskom tlu.

4. Ako bi se desilo da se ma kakva veća količina oružja koje je poslala vlada Nj. V. NOP upotrebi u međusobnim sukobima, sem za samoodbranu, to bi bilo presudno za savezničko dalje snabdevanje NOVJ, jer mi ne želimo da budemo umešani u jugoslovenske političke razmirice.

5. Mi bismo želeli da jugoslovenska kraljevska ratna mornarica i vazduhoplovstvo rade svom snagom na narodnom oslobođenju, ali se na to ne može pristati ako se prvo ne oda sve dužno poštovanje kralju, ustavnoj zastavi i ne uspostavi bliža veza između kralja i narodnooslobodilačkog pokreta.

Iako vlada Nj. V. posmatra Tita i njegove hrabre ljude sa krajnjim divljenjem, ona nije zadovoljna, jer se ne oda je dovoljno priznanje snazi i pravima srpskog naroda, dovoljno da se ne ističe pomoć koju je vlada Nj. V. dosada davala, a koja će se i dalje davati.

Očigledno, Čerčilove namere su bile da preko četničke organizacije, koju u pismu naziva »srpski narod«, infiltrirane u NOP, obezbedi potrebne pozicije monarhije i buržoazije i na taj način spreči razvoj socijalizma u Jugoslaviji.

O razgovorima vođenim sa Titom u Kazerti Čerčil je 14. avgusta 1944. obavestio i Ruzvelta. On u radiogramu kaže:

»1. Ja sam poslednja dva dana imao sastanak sa maršalom Titom i jugoslovenskim ministrom — predsednikom vlade. Obojici jugoslovenskih vođa rekao sam da ne mislimo ništa drugo već kako će da udruže zajedničke snage kako bi jugoslovenski narod iskovali u jedinstven instrument u borbi protiv Nemaca. Naš cilj je da potpomognemo uspostavljanje čvrste i nezavisne Jugoslavije, a stvaranje jedinstvene jugoslovenske vlade predstavlja korak ka tome cilju.

2. Oba vođe su postigli zadovoljavajući sporazum o izvesnom broju odgovarajućih pitanja. Sporazumeli su se da se pod zajedničkom zastavom ujedinje za borbu sve jugoslo-

venske snage. Ovaj sporazum između jugoslovenskog ministra — predsednika i maršala Tita omogućio da sa više pouzdanja povećamo snabdevanje jugoslovenskih snaga ratnim materijalom.

3. Oni su se sporazumeli da za nekoliko dana jednovremeno dadu svoje izjave, koje će, nadam se, da učvrste i povećaju jugoslovenski ratni napor. Oni danas zajedno odlaze na Vis da bi produžili razgovore.

4. Ja obaveštavam maršala Staljina o rezultatima sastanka.«⁶

Tito je 14. avgusta 1944. napustio Kazertu i vratio se na Vis.

Istoga dana na Vis su, u pratnji Stivenzona, stigli i delegati emigrantske vlade Šubašić, Kosanović i Cankar, koji su zajedno sa Titom boravili u Italiji i prisustvovali njegovom drugom sastanku s Čerčilom.

Rezultati razgovora Tito — Čerčil značili su još jednu novu pobedu NOP na međunarodnom planu. NKOJ je suštinski prihvaćen kao predstavnik jugoslovenskih naroda i kao jedan od odlučujućih faktora za rešavanje »jugoslovenskog pitanja«. Pored toga Čerčil, bez sumnje iskusni državnik, odao je priznanje Titu kao vođi jugoslovenskog naroda i državniku zaista sposobnom da predlaže i utiče na rešavanje mnogobrojnih problema koje je rat nametao.

Zvanični razgovori između delegata emigrantske vlade i NKOJ vođeni su 18. i 19. avgusta. U toku svoga izlaganja Šubašić je neočekivano postavio zahtev da se NKOJ fuzioniše sa emigrantskom vladom. U toku diskusije njegov zahtev je odbijen mnogobrojnim argumentima i s motivacijom da za to još nisu sazreli uslovi. Na kraju su prihvaćeni predlozi NKOJ i postignut sledeći sporazum:

»Vlada Kraljevine Jugoslavije odstraniće iz diplomatsko-konzularne službe u inostranstvu sve antinarodne elemente.

— Vojne jedinice Kraljevine Jugoslavije u inostranstvu biće raspuštene. Ona vojna lica koja stupe u NOVJ za držaće čin i položaj prema odgovarajućim kvalitetima.

— Predsedništvo vlade reorganizovaće informativnu službu u inostranstvu dovodeći njenu propagandu u sklad sa interesima NOP.

— Formira se jedinstveni Centralni odbor Crvenog krsta u zemlji. U inostranstvu mogu ostati samo njegovi organi.

— Vlada Kraljevine Jugoslavije srediće finansijsko stanje u inostranstvu i sprovesti racionalnu štednju narodne imovine.

Data je saglasnost da se Stanoje Simić postavi za poslanika u Moskvi.

Ratna mornarica Kraljevine Jugoslavije, uz određene modalitete, prelazi u sastav mornarice NOVJ.

— Vlada će dalje voditi brigu o prijemu materijalne pomoći iz inostranstva za NOVJ i prehranu stanovništva.⁶⁷

Posle ovoga sporazuma usledile su deklaracije, prvo emigrantske vlade, a zatim i NKOJ.

Delegacija emigrantske vlade napustila je 19. avgusta 1944. Vis i preko Italije otputovala u London.

Za vreme njenog kraćeg boravka u Italiji, prema Kosanovićevoj zabelešci, Šubašić se sastao sa Adamom Pribićevićem i od njega primio memorandum sa zahtevom da se u vladu kooptiraju Živko Topalović, Adam Pribićević, Ivan Kovač i Vladimir Belajčić, predstavnici Nacionalnog komiteta Draže Mihailovića. Pribićević, Kovač i Bjelajčić prebačeni su iz Mihailovićevog štaba, 10. avgusta 1944. savezničkim avionima u Italiju i pridružili se Živku Topaloviću.

Kao pripadnik liberalne buržoazije, Šubašić je sa sigurnošću računao da će većina Jugoslovena prihvatiti njegove ideje. Zbog toga je već od samog početka, sledeći Čerčilove direktive i prihvatajući zahteve svojih stranačkih kolega, pripadnika HSS, na sve moguće načine pokušavao da izigra sporazum sa NKOJ, često i odugovlačenjem preduzimanja mera za realizaciju sporazuma. Ali je zato bio vrlo revnostan da pripadnike velikosrpske buržoazije u diplomatskom koru Kraljevine Jugoslavije zameni pripadnicima HSS i raznim velikohrvatskim elementima. Međutim, njegova računica bila je pogrešna. Plivajući između Čerčila, HSS i NOP, na kraju je ipak ostao usamljen.

Otpor i borba četničkog pokreta Draže Mihailovića protiv Šubašićeve vlade i sporazuma Tito — Šubašić bili su bez sumnje znatno oštrije od onih koje su vodile reakcionarne grupe građanskih stranaka u zemlji i emigraciji.

Prvo jasno reagovanje četničkog pokreta Draže Mihailovića na vesti o uklanjanju Purićeve vlade i postav-

ljanju Šubašića za predsednika emigrantske vlade pojavilo se u četničkom listu »Ujedinjeno srpstvo« br. 3 od 20. juna 1944, čiji je glavni urednik bio član CNK Đura Đaković.

U članku pod naslovom »Uzaludni pokušaji« pored ostalog je pisalo:

»Zvanični krugovi u Londonu prvo su negodovali a zatim su osudili izjavu predsednika vlade dr. Božidara Purića, u kojoj je ostrim rečima osuđeno stvaranje u Jugoslaviji revolucionarne Titove vlade. Onda su vršene razne prijateljske presije i na vladu dr. Purića i na samog kralja, da treba promeniti državnu politiku prema partizanima. Nema zvaničnih podataka dokle je doterala ova politika. Preko Londonskog radija do sad se saznalo samo ovo:

1) Da je Dr. Božidar Purić podneo ostavku i da je Kralj 30. maja poverio mandat za sastav vlade dr. Ivanu Šubašiću.

2) Da je Dr. Šubašić kao novi predsednik vlade, položio zakletvu 1. juna, ali da vladu nije mogao dotle sastaviti.

3) Da je Kralj dao neku deklaraciju, koju on lično nije pročitao, iz koje se vidi, da Šubašić ima misiju da stupi u dodir sa svim borbenim elementima u zemlji.

4) Da je Šubašić izjavio da odmah kreće za Bari, gde će sve učiniti da dođe do jedinstvenog fronta otpora.

5) Da je tobož stigao u Bari i odatle dolazio avionom u Jugoslaviju, gde je konferisao sa Josipom Brozom Titom i sa njim se sporazumeo za sad samo u nekoliko tačaka.

Naša Vrhovna komanda i naš Centralni Nacionalni komitet, koji stoji u svakodnevnoj vezi sa Kairom, nisu o ovome ništa službeno obavestili.

Šta se može očekivati od pokušaja Dr. Ivana Šubašića?

Ko iole poznaje odnos između nacionalnih jedinica i demokratskih elemenata našeg naroda, s jedne, i partizana, s druge strane, tome je apsolutno jasno, da do saradnje ne može doći sve dotle dok partizani ne promene svoju politiku. Naše vojničko i naše političko vođstvo mora se strogo držati zaključaka Svetosavskog narodnog kongresa, koji je formulisao naš opštenarodni program i naš odnos prema partizanima. U rezoluciji Svetosavskog kongresa stoji na jednom mestu i ovo:

»Kongres poziva Komunističku stranku Jugoslavije da obustavi svoju štetnu razbijačku akciju na vojnom i političkom polju i da se, kao i sve ostale narodne skupine, potčini u oslobodilačkom ratu opštoj narodnoj disciplini.»

Da li je partizansko vodstvo, upravo da li je komunistička partija gotova da prihvati ovaj glas razuma? Svakako da ako bi to učinila, ona bi prestala da bude ono što je.

Mi smo svesni iskrenih namera britanske vlade. Mi vrlo dobro znamo i njene interese i duh njene politike. Mi ne bi bili ono što smo, kad bi verovali da Englezi žele da našem narodu nametnu diktaturu Komunističke partije.«¹

Posle objavljivanja vesti o postavljanju Subašića za novog predsednika vlade, Stevan Moljević, jedan od najuticajnijih članova četničkog CNK, predložio je Mihailoviću da se kao pomoćni organ četničke Vrhovne komande i CNK obrazuje odbor sastavljen od stručnjaka koji bi davali svoje mišljenje, izrađivali potrebne nacрте i predloge po svim pitanjima nevojne prirode. Mihailović je prihvatio ovaj predlog i 30. juna 1944. potvrdio statut ovog odbora sastavljenog od šest članova.

Dan po formiranju Subašićeve vlade, 8. jula, Mihailović se obraća pismom odboru stručnjaka sa zahtevom da temeljno prouči novonastalu situaciju i da mu dostavi svoje mišljenje i predloge za zauzimanje stava prema Subašićevoj vladi. Posle toga Mihailović je svojim komandantima 11. jula uputio telegram u kome kaže:

»Povodom obrazovanja Subašićeve vlade Centralni Nacionalni komitet, rešiće na svojoj sednici kroz koji dan kakav će stav zauzeti. Dok Centralni nacionalni komitet ne bude doneo svoje odluke, saopštite trupama i narodu sledeće:

1. Sastav Subašićeve vlade nije ništa drugo nego izraz nužde britanske politike.

2. Da vojska ostaje verna kralju, demokratiji i nacionalnim idejama bez obzira na to šta se u inostranstvu radi.

3. Mi smo još i dalje nepomirljivi neprijatelji komunizma.

4. Da će Centralni nacionalni Komitet zauzeti stav sa političkog gledišta prema Subašićevoj vladi, i da će taj stav biti objavljen širom zemlje i dostavljan inostranstvu.

5. Da naše veze sa kraljem nisu prekinute, zbog dolaska Subašića na vlast, i

6. Naše veze sa Saveznicima ostaju i dalje nepromenjene.

Čiča.«²

Izlazeći u susret Mihailovićevom zahtevu, odbor stručnjaka mu je 13. jula dostavio svoje pismene predloge i sugestije u kojima je, pored ostalog, pisalo:

»Izgleda nam da je glavni cilj i smisao obrazovanja Vlade dr Šubašića u tome da se preko Titovog pokreta stvori legitimacija za pretstavnike Hrvata da uzmu u svoje ruke vodstvo jugoslovenske državne politike.

Na drugom mestu, pitanje je da li će i Sovjetska Rusija, kojoj njena komunistička orijentacija nije nikada smetala da realno posmatra političku situaciju, biti zadovoljna ovom metamorfozom Titovog pokreta u odbojnu dasku za spasavanje i hegemoniju katoličkog Hrvatska u Jugoslaviji.«

Zatim se daje predlog »da CNK što pre zauzme svoj stav povodom obrazovanja vlade Dr Ivana Šubašića«, uz napomenu da je odbor stručnjaka izradio projekat rezolucije za CNK, čiji tekst se šalje u prilog. Međutim, u tački 2. predloga se kaže i ovo:

»Bilo bi potrebno da se pitanje našeg Pokreta prema Rusiji pokrene sa mrtve tačke iskorišćujući slabljenje Titovih pozicija na terenu, a u vezi sa njegovim ulaskom u Šubašićevu kombinaciju. U tome pogledu mi smo Vam dostavili projekat jednog Vašeg intervjua, čije bi objašnjenje sada bilo aktuelno.«¹⁰

Pošto je prostudirao mišljenje i predloge odbora stručnjaka, Stevan Moljević je 14. jula 1944. uputio pismo Mihailoviću u kome kaže:

»Šaljem Vam nacrt rezolucije koju su izradili stručnjaci za zasjedanje plenuma Komiteta koje će se održati 20. o. m. Taj nacrt će svakako pretrpeti izmene:

prvo, u pogledu SDS stranke čiji pretstavnici sede u našem Komitetu, radi čega moramo biti nešto blaži, a istaći da su predstavnici stranke kod nas;

drugo, u samom naslovu, ne znam da li će to biti rezolucija pošto mislim da toj vladi ne treba pripisivati veliku važnost, već se ograničiti na čiste konstatacije, a kao najglavniju da je vlada sastavljena bez Srba — možda i protiv Srba;

treće, ni direktno ni indirektno ne tražiti nikakvu korekturu jer bi se moglo desiti da nas g. Šubašić pozove, a mi sada moramo odbijati ili se izmotavati.

Ni u kom slučaju mi ne smemo Šubašiću pomagati da pogrešku počinjenu prema srpskom narodu kojim bilo načinom ispravlja.«¹¹

Mihailović se složio sa ovim Moljevićevim stavom pa mu je sutradan odgovorio:

»Što se tiče nacrtu koji je odbor stručnjaka izradio kao odgovor na Šubašićevu vladu slažem se sa Vama.«¹²

U periodu od 20. do 23. juna 1944. održana je u selu Rošcima, nedaleko od Čačka, sednica četničkog CNK na kojoj se, posle Mihailovićevo izveštaja o situaciji, vodila prilično duga diskusija o tome da li treba priznati Šubašićevu vladu ili ne. Prema izjavi Mustafe Mulalića, učesnika na ovoj sednici, Komitet se podelio u dve grupe: manjinu je vodio pripadnik Demokratske stranke Nikola Raspopović, zastupajući gledište da vladu treba priznati shodno načelu legaliteta i legitimiteta. Nasuprot ovima, većinu su vodili Moljević i Đurović, ostaju na stanovištu da vladu ne treba priznati, a što je bilo i Mihailovićevo mišljenje. Najzad je pobedio stav većine, da je sastavljen proglas, uglavnom po sugestijama Đure Đakovića, u kome se CNK »ograđuje od svih akata« Šubašićeve vlade.

Evo tog proglasa:

»Centralni Nacionalni Komitet Kraljevine Jugoslavije, na svome zasedanju održanom u vremenu od 20. do 23. jula 1944. godine u slobodnim planinama Jugoslavije, razmotrio je situaciju stvorenu obrazovanjem nove jugoslovenske vlade pod predsedništvom Dr. Ivana Šubašića i posle svestrane diskusije, u kojoj su uzeli učešća svi članovi komiteta — jednoglasno konstatuje:

1) Dr. Ivan Šubašić ni kao ministar krune, ni docnije kao prvi ministar novoobrazovane vlade, nije smatrao za potrebno da stupi u dodir sa predstavnicima narodnog pokreta, čije borbene snage sačinjavaju jugoslovensku vojsku kojom komanduje đeneral Draža Mihailović iako mu je to moralo biti poznato.

a) Da ovaj pokret obuhvata Ravnogorsku organizaciju, sve srpske demokratske političke stranke i grupe, sve nepolitičke organizacije, bilo Jugoslovenskog, bilo srpskog obeležja, kao i političku grupu Jugoslovenski orijentisanih Hrvata.

b) Da je jugoslovensko ujedinjeno voćstvo u celosti prihvatilo opštenarodni program ovog pokreta, koji je formulisan u rezoluciji velikog narodnog kongresa održanog u vremenu od 25. do 29. januara o. g. na kome su bile predstavljene sve demokratske struje slovenačkog političkog života.

v) Da se sve nacionalno demokratske borbene snage u Slovenačkoj nalaze u sastavu Jugoslovenske vojske pod komandom đenerala Mihailovića Draže.

Ovim svojim stavom Dr. Ivan Šubašić isključio je iz pregovora za obrazovanje svoje vlade najveću i najmoćniju narodnu organizaciju otpora koja postoji u Jugoslaviji i lišio krunu njene lojalne saradnje u ovom sudbonosnom razdoblju naše narodne i svetske istorije.

2.) U toj i na takav način obrazovanoj vladi dr. Ivana Subašića nije pretstavljen preko prvaka svojih velikih demokratskih narodnih stranaka i organizacija ni srpski, ni slovenački narod, koji su u ovome ratu proporcionalno podneli veće žrtve nego i jedan drugi porobljeni narod Evrope. Samostalna demokratska stranka, kojoj su pripadali obojica Srba u vladi Subašića, prišla je jugoslovenskoj narodnoj demokratskoj zajednici i legitimno je pretstavljena u Centralnom Nacionalnom Komitetu. Ni jedan od Slovenaca u vladi Dr. Ivana Subašića nije nikada bio vodeća ličnost u slovenačkom političkom životu, pa zato ni po kakvom osnovu ne mogu ni sada pretstavljati slovenački narod.

3.) Vlada Dr. Ivana Subašića oslanja se u zemlji na partizanski pokret čiji je najveći organ Antifašističko veće Jugoslavije odlukom br. 3 od 29. novembra 1943. godine proglasio sebe za »Vrhovno zakonodavno predstavništvo naroda Jugoslavije i vrhovnog predstavnika suvereniteta naroda i države Jugoslavije kao celine« i imenovao privremenu vladu Jugoslavije — čime je pogažen Ustavni i zakoniti rad Kraljevine Jugoslavije.

Prema tome Jugoslavija danas ima dve vlade: jednu vladu u inostranstvu, pod predsedništvom Dr. Ivana Subašića i jednu vladu u zemlji pod predsedništvom Josipa Broza — 'Tita'. Obe ove vlade oslanjaju se na partizanski pokret koji u narodima Jugoslavije čine nesumnjivu manjinu.

4.) U vladi Dr. Ivana Subašića nije predstavljen glavni faktor partizanskog pokreta, organizator i upravljač Komunistička Partija Jugoslavije, — već su delegirani pojedinci, koji u partizanskom pokretu ne predstavljaju nikakvu organizovanu snagu.

Imajući u vidu sve ove činjenice, Centralni nacionalni Komitet, kao predstavnik i tumač volje i raspoloženja srpskog i slovenačkog naroda i jednog dela Hrvata, vodeći računa o interesima Kraljevine Jugoslavije, smatra da vlada Doktora Ivana Subašića ne može da odgovara zadatku koji joj je postavljen, da se ostvari jedinstven demokratski borbeni front u Jugoslaviji. Naprotiv, ova i ovakva vlada može samo da pojača i produbi razdor u zemlji, a ovo sigurno nije mogla biti namera krune niti je to u interesu naših saveznika.

Stoga Centralni nacionalni Komitet izražavajući volju našeg naroda, da zajedno sa svojim saveznicima nastavi borbu do krajnje pobede i oslobođenja Jugoslovenske teritorije od neprijatelja, potvrđujući svečano svoju punu privrženost Nj. V. Kralju Petru Drugom i narodnoj dinastiji Karađorđevića:

— Ograuje se od svih akata ove vlade i zadržava punu slobodu akcije prema njoj kao i slobodu preduzimanja mera potrebnih za zaštitu narodnih i državnih interesa, a na-

da se da će se naći izlaz iz situacije u koju je Jugoslavija stavljena obrazovanjem vlade Dr. Ivana Subašića.

— Zaključuje da se tekst ove rezolucije dostavi Nj. V. Kralju Jugoslavije, Doktoru Ivanu Subašiću, šefovima svih jugoslovenskih političkih stranaka u inostranstvu: Vladama Sjedinjenih Američkih Država, Sovjetskom Savezu i Velike Britanije, kao i privremenoj Francuskoj vladi.«¹¹

Očigledno, proglas je bio sračunat na razbijanje jedinstva jugoslovenskih naroda u borbi protiv okupatora.

Ovaj četnički proglas prihvatile su i sve reakcionarne i velikosrpske emigrantske grupe okupljene oko dvora, preko kojih je Mihailović vođio borbu na međunarodnom planu protiv sporazuma Tito — Subašić, a za novu afirmaciju četničkog pokreta u zemlji.

Međutim, 29. avgusta 1944. godine kralj Petar je doneo ukaz O. Br. 881 kojim se general Mihailović Dragoljub razrešava dužnosti načelnika Štaba Vrhovne komande u okupiranoj Jugoslaviji i stavlja na raspolaganje ministru vojske, mornarice i vazduhoplovstva.

Mada nezadovoljan sporazumom Tito — Subašić, kralj je pod pritiskom Čerčila 12. septembra 1944. preko Radio-Londona održao govor u kome je rekao:

»U ovim sudbonosnim i za Jugoslaviju velikim danima kada pobedonosne armije Sovjetskog Saveza stoje na našoj granici s jedne strane, a američke i britanske s druge strane, kada je dan naše slobode u punom svanuću, pozivam sve Srbe, Hrvate i Slovence da se ujedine i pristupe Narodnooslobodilačkoj vojsci pod maršalom Titom. Sa mojim punim znanjem i odobrenjem, Kraljevska vlada Dr. Ivana Subašića zaključila je važne i korisne sporazume sa tom našom narodnom vojskom, koja je jednodušno priznata, podržavana i pomagana od naših Velikih Saveznika, Velike Britanije, Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država Amerike.

Samo tako ujedinjeni u borbi moći ćete sačuvati neokaljanu čast i slavu Jugoslavije i završiti konačnom pobedom najlepšu legendu hrabrosti i ljubavi za slobodu, kojom ste do sada zadivljavali svet. Vaša bratska sloga i jedinstvo razbiće sve neprijateljske planove, a naša Otadžbina dočekaće teško zasluženu slobodu i uputiće se srećnijoj budućnosti mira i pravde u krugu Ujedinjenih naroda i celog slobodoljubivog čovečanstva.

Svi oni, koji se oslanjaju na neprijatelja protiv interesa svog vlastitog naroda i njegove budućnosti, i koji se ne bi odazvali ovom pozivu, neće uspeti da se oslobode izdajničkog žiga, ni pred narodom, ni pred istorijom.

Ovom mojom porukom vama, odlučno osuđujem zloupotrebu imena Kralja i autoriteta Krune, kojom se pokušalo opravdati saradnja sa neprijateljem i izazvati razdor među borbenim narodom u najtežim časovima njegove istorije, koristeći time samo neprijatelju.

Klanjajući se žrtvama, pozdravljajući vašu borbu i odajući zahvalnost našim Velikim Saveznicima, pozivamo Vas da svesrdno pozdravite pobedonosne savezničke armije, koje bi došle da vam pruže pomoć u potpunom izvojevanju oslobođenja naše zemlje.

Živela naša velika slobodna federativna Jugoslavija!«¹⁴

Osvrćući se na svoj govor, znatno kasnije, kada su već sve njegove kombinacije za podiranje i likvidiranje NOP propale, kralj je u svojim memoarima napisao:

»Imao sam osećanje da sam izneverio svoje najbolje prijatelje, a ukazao podršku jednom pokretu koji je bio u osnovi neprijatelj monarhije i demokratskih načela.«¹⁵

NEOSTVARENI PLANOVI

Prikupljanje jačih snaga Narodnooslobodilačke vojske u Crnoj Gori i istočnoj Bosni, uz istovremeno pojačano dejstvo jedinica NOP u Srbiji, dalo je povoda nemačkim okupatorima da preduzmu operativne mere kako bi sačuvali Srbiju koja je tada, zbog razvoja opšte situacije na frontovima, za njih bila od izvanrednog vojno-strategijskog značaja. Zbog toga je vrhovni komandant Jugoistoka izradio opšti plan za preduzimanje ofanzivnih operacija protiv snaga Narodnooslobodilačke vojske u Srbiji, kao i protiv onih koje su se grupisale na njenim zapadnim granicama. Osnovna koncepcija nemačke komande sastojala se u izvođenju naizmeničnih i uporednih ofanzivnih dejstava, ograničenih po vremenu i prostoru, u cilju savlađivanja jedinica NOP u Srbiji i sprečavanja prodora glavnih snaga NOVJ iz istočne Bosne i Crne Gore. Za izvršenje ovog zadatka okupatori su predvideli široku primenu manevra po unutrašnjim pravcima, koristeći mobilnost svojih trupa do maksimuma.

Prema tom opštem planu, vojno-upravni komandant Srbije doneo je odluku da 10. jula 1944. preduzme ofanzivu prema Jastrepču, a zatim ka Toplici i dalje prema situaciji, da bi razbio srpske jedinice NOV i odbacio

ih sa slobodne teritorije. Istovremeno je komandant 5. SS armijskog brdskog korpusa odlučio da 17. jula preduzme ofanzivu protiv jedinica Narodnooslobodilačke vojske u istočnoj Bosni, a 18. jula protiv snaga na slobodnoj teritoriji Crne Gore u rejonu Berana i Andrijevice i na taj način spreči njihov prodor u Srbiju i spajanje sa srpskim snagama.

Za izvođenje akcije protiv srpskih divizija NOV na Jastrepcu i u Toplici bili su određeni jedna bugarska divizija, glavnina Mihailovićevih snaga iz Srbije, Srpski dobrovoljački korpus i delovi policijskih pukova; za akciju protiv snaga Narodnooslobodilačke vojske u dolini Lima — 21. SS divizija »Skenderbeg«, 14. puk 7. SS divizije, legija »Krempler« (u čiji sastav su ulazila tri bataljona i muslimanska milicija, ukupne jačine oko 4000 ljudi), puk »Brandenburg« i delovi 181. divizije Mihailovićevih snaga; i najzad za akciju u istočnoj Bosni — 7. SS divizija »Princ Eugen« (bez 14. puka), 13. SS divizija »Handžar« i ustaško-domobranske i četničke jedinice iz istočne Bosne.

Grupisanje neprijateljskih snaga prema Toplici i Jablanici izvršeno je jednovremeno kad i grupisanje Narodnooslobodilačke vojske za prodor u Srbiju, dok je prikupljanje neprijatelja prema Limu i u istočnoj Bosni tek bilo otpočelo.

Sredinom 1944, zahvaljujući povoljnom razvoju događaja na savezničkim frontovima i na jugoslovenskom ratištu, ustanak u Srbiji ponovo se rasplamsao i obuhvatio gotovo sve njene krajeve. U slivu Južne Morave i u istočnoj Srbiji postojale su slobodne teritorije i jaka uporišta NOVJ, a ostali delovi Srbije kontrolisani su od strane partizanskih odreda. Novoformirane srpske divizije (21, 22, 23, 24. i 25) sa oslobođene teritorije u Toplici, Jablanici, Pustoj Reci i iz rejona Ozrena, Bukovika i Sokobanje vršile su česte napade na neprijatelja i ugrožavale mu važne saobraćajnice. U takvoj situaciji dolazak novoobrazovanog Glavnog štaba, sa Kočom Popovićem na čelu, značio je mnogo za sređivanje, reorganizaciju i dalje učvršćenje jedinstva NOVJ u Srbiji.

Ali i pored takvog razvoja ustanka, postojeće snage NOVJ u Srbiji teško su odolevale još znatno nadmoćnom neprijatelju. Nemački i bugarski okupatori, zajedno sa kvislinzima i jedinicama Draže Mihailovića, činili su sve da ih razbiju i spreče upad jačih snaga NOVJ iz Crne

Gore i istočne Bosne. Zato pored vojničkih akcija preduzimaju i niz represalija prema stanovništvu kako bi ga zaplašili i odvratili od masovnog stupanja u NOVJ. U tom cilju je vojno-upravni komandat Srbije na brzu ruku pripremio i preduzeo operaciju protiv srpskih divizija s ciljem da ih razbije i tako spreči prihvatanje snaga NOVJ koje su očekivane iz Crne Gore. Ova operacija je poznata kao topličko-jablanička, dok su je okupatori započeli pod šifrom »Trumph« a završili pod šifrom »Halali«.

Prema planu vojno-upravnog komandanta Srbije za izvođenje ove operacije trebalo je glavninu srpskih divizija (21, 22, 24. i 25) u južnoj Srbiji nabaciti na planine Petrovac, Radan i Majdan, gde ih okružiti i razbiti, ili ih potisnuti prema liniji Orlova Čuka (oko 13 km severozapadno od Vranja) — Kitka — Lisice — Prepolac, posednutoj jakim balističkim snagama, i tu ih uništiti. Istovremeno, posebnim snagama imala se izvršiti akcija i protiv jedinica 23. divizije u rejonu Sokobanje i Bukovika.

Glavni štab Srbije odlučio je da u toku operacija, prodorom u pozadinu neprijateljskih trupa i upućivanjem svojih jedinica na desnu obalu Južne Morave, razvuče neprijatelja i tako olakša položaj glavnine svojih snaga, kao i da u pogodnom momentu protivnapadom razbije neprijatelja, te očuva slobodnu teritoriju.

Po naređenju vojno-upravnog komandanta Srbije, Mihailovićeve 4. grupa jurišnih korpusa,¹ zajedno sa Rasinsko-topličkom grupom i 2. kosovskim korpusom, krenula je 4. jula sa linije Kopaonik—Željina u napad na 21. diviziju koja se nalazila u rejonu Brusa. Da bi izbegla odsudnu borbu sa brojno nadmoćnim četničkim snagama, 21. divizija je pravovremeno napustila Brus i, prihvaćena od 18. brigade 25. divizije, zauzela položaje istočno od Kuršumlije. Tako su četničke snage, zajedno sa nemačkim i bugarskim, uspele samo da se postave u povoljniji položaj prema južnom delu Toplice i Jablanice.

Zelevći da razvuče neprijateljske snage i time olakša položaj glavnine svojih snaga, Glavni štab Srbije uputio je 8. jula 22. diviziju preko Južne Morave, prema Vlasotincu i Babičkoj gori, gde se nalazila Južnomoravska grupa četničkih korpusa.

Pošto su prethodno izvršili grupisanje snaga prema Jastrepcu (5. policijski puk i pet bataljona Srpskog dobrovoljačkog korpusa u dolini Zapadne Morave, bugarsku 27. diviziju u dolini Toplice, a četničku 4. grupu ju-

rišnih korpusa i Rasinsko-topličku grupu korpusa na liniji Beloljin — Jankova klisura — reka Rasina), Nemci su 10. jula 1944. otpočeli operaciju »Trumpf«. Međutim, na Jastrepцу se tada nalazila jedino 16. brigada 25. divizije; ona se u noći između 10. i 11. jula probila južno od Prokuplja i ušla u sastav svoje divizije.

Posle toga neprijatelj je izvršio novu koncentraciju: četničku 4. grupu jurišnih korpusa, Rasinsko-topličku grupu korpusa i 2. kosovski korpus prikupio je na prostoriji Kuršumlja — Blace — Tulare; bugarsku 27. diviziju na prostoriji Donji Pločnik — Prokuplje — Konjarnik — Žitni Potok; Srpski dobrovoljački korpus (1, 2, 3, 4. i 5. puk bez po jednog bataljona) na prostoriji Kosančić — Konjuvce — Bojnik — Lebane — Leskovac; delove 1. i 5. policijskog puka u Lebanu. Iz ovakvog početnog rasporeda neprijatelj je nameravao da 15. jula otpočne dejstva protiv glavnine srpskih divizija (21, 24. i 25. divizije).

Da bi osujetio namere neprijatelja koje su već bile očevidne, Glavni štab NOV Srbije naredio je 13. jula 21. diviziji da se ponovo prebaci preko Kuršumlijske Banje u rejon Brusa i planine Lepenca radi dejstva u bok i pozadinu četničkih snaga. U duhu tog naređenja, 21. divizija ovladala je 17. jula važnim položajem Crna čuka — Ravna gora — Požar. Zbog toga su 4. grupa jurišnih korpusa i 2. kosovski korpus odmah upućeni u tom pravcu, a njihove dotadanje položaje od Tulara do Kuršumlje preuzela je bugarska 27. divizija. Idućeg dana je 21. divizija NOV izvršila napad na četničke položaje i, posle teških borbi, ovladala planinama Lepencem i Javorcem. Neprijatelj je reagovao upućivanjem jednog puka (iz sastava bugarske 27. divizije) iz Blaca ka Razbojni. Da bi izbegla borbu protiv nadmoćnih neprijateljskih snaga, 21. divizija se 19. jula, prihvaćena od 16. i 18. brigade 25. divizije, povukla na položaj Radova čuka — Tiovačka čuka (jugozapadno od Kuršumlje). Tako je neprijatelj tek tada, 19. jula, bio u stanju da otpočne akciju »Halali«. Ukupan dobitak u vremenu od devet dana bio je od velikog značaja za 21, 24. i 25. diviziju.

U očekivanju najavljenog prodora snaga NOVJ iz Crne Gore ka Kopaoniku, Glavni štab Srbije odlučio je da na uzastopnim položajima pruži otpor neprijatelju, a u isto vreme tražio od Vrhovnog štaba da se te snage što pre upute.

Napad neprijatelja sa polukružne osnovice Kuršumlija — Tulare — Prokuplje — Kosančić — Lebane počeo je 19. jula. Jedinice 21. 24. i 25. divizije, čije je ukupno brojno stanje bilo oko 8.000 boraca, pružile su žestok otpor. Ali, zahvaljujući ogromnoj nadmoćnosti u ljudstvu i tehnici, neprijatelj je uspeo da prodre na slobodnu teritoriju sve više stežući obruč oko glavnine srpskih divizija.

Da bi se rasteretio neprijateljskog pritiska i prihvatio snage iz Crne Gore, Glavni štab Srbije naredio je 21. jula 1944. da 21. divizija izvrši prodor ka gornjem toku Toplice i prema Kopaoniku, 24. divizija, s osloncem na planine Arbanašku, Radan i Petrovac, dejstvuje prema Pustoj Reci i Gornjoj Jablanici, a 25. divizija da se prebaci u rejon sela Gazdari — Crni vrh — Sjarina. Međutim, ovo naređenje Glavnog štaba nije se moglo izvršiti, jer su već sutradan 21. i 24. divizija bile prinuđene da prihvate i vode borbu pod veoma nepovoljnim uslovima. Usled nadiranja bugarske 27. divizije i 4. grupe jurišnih korpusa pretila je opasnost od potpunog okruženja ovih divizija na Petrovcu, Radanu, Arbanaškoj planini i Sokolovici. Zbog toga su se, po naređenju Glavnog štaba Srbije, 21. 24. i 25. divizija, posle teških odstupnih borbi, prebacile 24. jula na desnu obalu Jablanice. Sutradan je Glavni štab depešom obavestio Vrhovni štab o teškoj situaciji u koju su zapale njegove snage. Znajući za takav položaj srpskih divizija, Vrhovni komandant NOV i POJ istog dana je zamerio Štabu 2. korpusa što još nije izvršen pokret Operativne grupe divizija; istovremeno, promenivši svoju raniju odluku, naredio je da se prema Toplici, umesto jedne divizije, odmah upute sve tri: 2. proletarska, 5. i 17. divizija.

Težeći da se izvuku iz dodira sa neprijateljem, 21. 24. i 25. divizija su, po odluci Glavnog štaba Srbije, krenule na jug, prema Gnjilanu. Na Kitki i u selu Lajčiću došlo je neočekivano do oštih borbi sa balistima i delovima 5. SS policijskog puka koji su izvršili jak protivnapad. Obavešten od Vrhovnog štaba da su divizije Operativne grupe, u pokretu prema Goliji i Ibru, prešle Lim, usled čega je neprijatelj obustavio dalje nadiranje kroz Jablanicu i deo snaga orijentisao prema Kopaoniku, Glavni štab Srbije naredio je 26. jula 21. i 24. diviziji da se vrate prema Jablanici, a 25. diviziji — da se prebaci na južne padine Kukavice i dalje, preko Južne Morave. Pokret je izvršen sutradan. Na ovim položajima su 21. i 24.

divizija vodile žestoke borbe protiv delova bugarske 27. divizije i Srpskog dobrovoljačkog korpusa.

Vrhovni komandant NOVJ i POJ sugerisao je Glavnom štabu Srbije da sa divizijama izvede manevar prema Leskovcu, Kuršumliji i Podujevu, a zatim da se osloni na 2. proletersku, 5. i 17. diviziju, koje će uskoro stići na Kopaonik. U vezi s tim, Glavni štab je naredio 21. i 24. diviziji da se preko reke Jablanice prebace u Pustu Reku i na Radan planinu. Izvršavajući ovo naređenje, 24. divizija vodila je žestoke borbe kod sela Melova, Grgurovaca, Popovca, na Bukovačkom visu i kod sela Drvodjelje, Radevaca i Buvaca, a 21. divizija oko Lešana. Po prelasku preko Jablanice, obe divizije su već 3. avgusta izbile na Radan planinu i, iskoristivši odlazak 4. grupe jurišnih korpusa i delova bugarske 27. divizije prema Kopaoniku, sutradan razbile Toplički četnički korpus u selima Vlasi i Statovcu i izbile na reku Toplicu.

Za vreme prodora 21. i 24. divizije prema Pustoj Reci i Radanu, 25. divizija prešla je u noći između 28. i 29. jula Južnu Moravu i 3. i 4. avgusta uspešno sadejstvovala sa 22. divizijom u napadu na neprijateljska uporišta i komunikacije u dolini Južne Morave od Vranja do Leskovca, dok je na prostorijski Ozren — Bukovik — Knjaževac — Boljevac 23. divizija vodila uspešne borbe protiv četničkih snaga u istočnoj Srbiji i manjih delova bugarske 25. divizije.

U topličko-jablaničkoj operaciji neprijatelj nije uspeo da uništi glavnu snagu NOV u Srbiji. On je samo prokrstarilo slobodnom teritorijom i privremeno neutralisao udarnu snagu mladih srpskih divizija. Međutim, pritisak neprijatelja naglo je oslabio posle izbijanja Operativne grupe divizija na Kopaonik. Tada su srpske divizije prešle u protivofanzivu i uspele da povrate izgubljenу slobodnu teritoriju. Ipak je njihova borbena vrednost, usled iscrpenosti, velikih gubitaka, nedostatka teškog naoružanja i municije, bila znatno umanjena, pa zato njihovo sadejstvo s Operativnom grupom divizija u razbijanju neprijatelja na Kopaoniku i u Toplici nije u početku došlo do punog izražaja.

Saznavši za okupatorski plan za napad na oslobođenu teritoriju u Toplici i Jablanici, komandant Mihailovičevog Mlavskog korpusa major Siniša Ocokoljić Pazarać pohitao je da stupi u kontakt sa okupatorima i da sa njima sklopi sporazum o pomoći u oružju i municiji i o

zajedničkoj borbi protiv jedinica NOVJ u istočnoj i jugoistočnoj Srbiji.

O razgovorima vođenim na sastanku sa Očokoljicom, nemački komandant mesta u Požarevcu, uputio je 31. juna 1944. godine izveštaj Vojnoj komandi 599 u Beogradu, u kome se opširno govori o susretu sa majorom Sinišom Očokoljicom, koji se u početku predstavio lažnim imenom, ali ga je nemački komandant prepoznao. A zatim, u izveštaju piše:

»Siniša je naveo da četnici, da ne bi izgubili sav kredit kod stanovništva, moraju po svaku cenu da sakriju činjenicu da sada mole okupatora za pomoć u oružju, pošto su se tri godine borili protiv njega. Iz tih razloga ne bi bilo poželjno ubacivanje nemačkih formacija u borbenu liniju kod Soko Banje. S obzirom na dobre mogućnosti koje imaju u pogledu regrutovanja, četnici se osećaju brojčano sasvim dorasli komunistima, ali u oružju zaostaju. Siniša je zatim istupio sa svojom molbom da dobije pojačanje u oružju i municiji. Da bi se sprečio neizbežni prodor preko Soko Banje za Bor sve do Dunava, Siniša smatra da je najhitnija neophodna isporuka oko 100 sanduka municije 7,9 mm za karabine i automobile, kao i 10.000 metaka za engleske karabine. Da bi u pogledu naoružanja doveo svoje odrede u normalno stanje, on zahteva isporuku 80 lakih minobacača, svaki sa po 200 granata, zatim 350 mitraljeza, svaki sa 3.000 metaka i 150 teških mitraljeza sa isto toliko municije. Ako dobije sve ovo, Siniša se obavezuje da će potisnuti komuniste preko Morave i uhvatiti vezu sa južnim četničkim odredima, tako da će komunisti u području Prokuplje — Leskovac biti opkoljeni.

Na pitanje kakve garancije pruža u pogledu docnije upotrebe isporučenog oružja, rekao je da se i dalje priznaje stari odnos od 1:100 za svakog ubijenog nemačkog vojnika. Kao osetan doprinos hitnom rasterećenju jako narušenih četničkih snaga, navedena je mogućnost stavljanja u dejstvo nemačkih aviona na području Soko Banja. Navođenje borbenih aviona na ciljeve usledilo bi od strane Siniše na 16 časova pre njihovog stavljanja u dejstvo. On se sam osvedočio da na borbenom području komunisti ne mogu staviti u dejstvo ni protivavionske topove, ni dovoljno teških mitraljeza za zaštitu od napada iz vazduha, tako da će moralno dejstvo ovog napada biti izvanredno snažno za obe strane.

Kao najpraktičnijom za prevoz oružja i municije iz Beograda, označena je železnica do Boljevca, jer je ova stanica najbliža borbenom području.

Komandant mesta osudio je napade pojedinih četničkih odreda na nemački Vermaht u području požarevačkog okruga. Siniša je tim povodom izjavio da se oseća odgovor-

nim samo za napad na logor 'Hesen' 20. IV. 1944, a da je to učinio samo zato da bi se pre svog pokreta na borbeno područje Soko Banja do Drine snabdeo oružjem, municijom i odećom. Svi ostali napadi nisu odobreni od četničkih vođa i oni se, koliko mu je poznato, kažnjavaju. U slučaju da se ispunila njegova molba, Siniša veruje da je u stanju da obezbedi sigurnost ne samo u njegovih 5 srezova požarevačkog okruga, već i u srezovima Negotin, Smederevo, a čak i da nametne svoj uticaj u okrugu Zaječar. Na kraju je zamolio da mu se posle uspešnog potiskivanja komunista preko Morave daju određene ruke za likvidaciju komunista u mestima Bor i Kostolac. Komandant mesta je izjavio da će iznete molbe preneti nadležnim mestima u Beogradu. Po mišljenju komandanta mesta, molbe četnika treba hitno uzeti u postupak.«²

U toku neprijateljskih operacija u Toplici i Jablatici, na zahtev komandanata Mihailovićevih snaga održan je u Kruševcu sastanak između načelnika štaba 4. grupe jurišnih korpusa kapetana Neška Nedića i komandanta Vermahta u Srbiji generala Felbera. O razgovorima vođenim na ovome sastanku general Felber je uputio Vrhovnoj komandi Vermahta, za pukovnika Poleka, sledeći teleks:

»14. 7. 44. u 9 časova pre podne u krajskomandaturi Kruševac imao sam, na njegovo traženje, razgovor sa jednim od merodavnih četničkih vođa Neškom Nedićem, iz DM-štaba. Neško Nedić je trenutno šef štaba četničke grupe koja se u okviru operacija 'Trumf' bori sa nama, a koja broji oko 10.000 ljudi.

Na početku je Nedić rekao da su četnici izgubili svako poverenje u Engleze, budući da su ih Englezi izdali i da sada liferuju oružje i municiju Titovim bandama, usled čega četnici krvave i ginu. Kako su isuviše slabi da bi sami vodili borbu protiv komunizma, oni uviđaju da moraju da traže oslonac na nemački Vermaht, kome se podčinjavaju sa punim poverenjem i bezuslovno. Rekao je da su spremni da se bore protiv komunizma svuda, kud god ih budem uputio. S druge strane Nedić je ponovo molio za pomoć u isporukama oružja i municije, naročito teškog oružja. Prema njemu, četnici su spremni da pruže svaku garantiju da će sve što im budemo isporučili biti upotrebljeno samo protiv komunizma.

On je zamolio za isporuku pešadijske municije koja bi se izvršila pod kontrolom Vejelovog štaba za vezu, na primer, uz povratak praznih čaura, kao i za isporuku nekoliko italijanskih teških minobacača. Ukazao sam na neprijatnost koje priređuju pripadnici DM nemačkom Vermahtu na drugim mestima, naročito u Beogradu i na severoistoku, a tako-

de i na neprijateljsku propagandu koja se vodi u štampi i drugde. Odao sam priznanje lojalnom držanju četnika koji se bore, za razliku od sasvim drukčijeg DM-duha, naročito u Beogradu. Uslov za bolje odnose treba da bude potpuni zaokret u tom pogledu. Zatražio sam od Nedića da to sasvim jasno stavi na znanje svojim najvišim organima. On je to obećao i ukazao na veliku mržnju svih četnika prema Englezima. Prožeti tom mržnjom, oni se čak osećaju spremnim da se kao legalni četnici stave na raspolaganje sadašnjoj srpskoj vladi, mada to iz političkih razloga ne bi bilo preporučljivo, jer bi s obzirom na mentalitet velikog dela srpskog naroda ispalili izdajnici nacionalne stvari i na taj način mnoge Srbe bacili u naručje crvenih, koji bi se bez sumnje prikazivali kao jedini spasioči otadžbine. Neško Nedić zamolio je još jednom za poverenje ne samo ovdašnjih nemačkih štabova, već i celog nemačkog naroda, kao i da se srpski narod prizna kao naj-snažniji neprijatelj komunizma na Balkanu. Kao dokaz svog iskrenog stava, ponudio se da se posle čišćenja Srbije od komunizma dalje bori na istočnom frontu, a uveren je da će isto učiniti najveći broj četnika.

Obećao sam da ću preispitati zahtev. Ipak, odluku na licu mesta ne mogu doneti, budući da je odnos prema četnicima jedno izrazito političko pitanje, koje mora biti razmotreno i na drugim nadležnim nemačkim mestima.

Moj je lični utisak da se ovog puta radi o jednoj sasvim ozbiljnoj ponudi četnika. Prema mom mišljenju, ovde se pruža poslednja prilika koja se ne bi mogla propustiti bez najtežih posledica. Ako mi četnike ponovo odbijemo, teramo, bar neke od njih, u tabor crvenih. Nemački oficir za vezu, nosilac Viteškog krsta major Vejfel, izjavio mi je da i on deli isto mišljenje o ozbiljnosti ove ponude.³

Ovim razgovorima između kapetana Neška Nedića i generala Felbera, kojima je prisustvovao i član njegovog štaba major Vejfel, učvršćeni su već postojeći sporazumi između pojedinih komandanata Mihailovićevih jedinica i okupatora, koji su omogućili njihovu punu saradnju u pripremama i u samom početku operacija u Toplici i Jablanici.

O koncentraciji 4. grupe Mihailovićevih jurišnih korpusa za operacije u Toplici i Jablanici, u dnevniku komandanta bataljona prateće brigade Gorske kraljeve garde Miletića nailazimo i na ove redove:

»... 1. jula 1944. Garda je bila postrojena ispred ško-
lje u Satornji. Predao sam raport komandantu prateće briga-
de Živoradu Mišiću. To je bio čovek sa dugom kosom, ma-

lom negovanom bradom i štucovanim famoznim brčićima, uvek sa pogledom negde u daljinu. Uskoro pojavio se i komandant Garde Kalabić. Pošto nam je nazdravio Boga, održao je govor: 'Gardisti, idemo na jedan daleki put, još opasniji i strašniji nego što je bio ovaj prethodni. Idemo u borbu s komunistima. Ko se plaši ili ko neće da ide neka izade iz stroja, jer nama treba i ovde ljudi koji će da rade...'

Krenuli smo pravcem Kraljevo — Raška i prema Jablanici. Usput mi je prišao Mišić i saopštio: 'Ako bi slučajno naišli Nemci reci im da je ovo prateća brigada Kalabića koja ide u borbu protiv komunista.'

Posle nekoliko dana hoda ispred nas se, jasno na mesečini, ocrtavao crkveni toranj. Dolazimo u varošicu. Mrtva tišina. Kolona se zaustavlja. Vojnici umorni polegali su po kaldrmi. Neko od njih je već zaspao i uveliko hrkao. Po ulicama se vide razbacane hartije zapaljenih arhiva. U ovoj varošici Brusu prava pustoš. Cela varošica je utonula u duboki noćni mir. Na ulicama nigde žive duše od građana. Uskoro naiđe grupe Rakovićević vojnika. Uskoro krenusmo dalje.

Oko 4 sata stigli smo u Varošicu Blace ispod planine Jastrebcu. Narod nas radoznalo gleda i posmatra. Po ulicama se vide grupe bugarskih vojnika. Produžismo ka Barbatovcu.

U Barbatovcu bila je postrojena cela Garda. U koloni po tri, paradnim maršem, putem za Kuršumliju, izvršili smo pozdrav komandantu Garde Kalabiću i komandantu IV grupe jurišnih korpusa majoru Račiću, pod čiju komandu je Garda stavljena.

Pred Kuršumlijom smo se razvili za borbu. Na položaju smo ostali i 6. jula.⁴

O saradnji Mihailovićeve 4. grupe jurišnih korpusa sa okupatorima i kvinslinzima, i zločinima izvršenim u toku neprijateljskih operacija u Toplici i Jablanici protiv srpskih divizija NOV jula 1944. godine, govorio je, prilikom suđenja 1945. godine, i komandant Rasinsko-topličke grupe korpusa pukovnik Dragutin Keserović. Evo, prema zapisniku nekoliko odlomaka iz njegovih odgovora na pitanja predsedavajućeg sudije i javnog tužioca:

•Optuženi Keserović: Draža je stavio Toplicu pod moju komandu. Postao sam komandant rasinsko-topličke grupe. On mi je naredio da krenem u Toplicu i da popunim organizaciju, koja nije bila dovršena, i da očistim Toplicu od partizana.

Predsedavajući: U čemu se sastojalo to čišćenje?

Optuženi Keserović: Posle tri dana dolazi Račić i izveštava me da je on postavljen za komandanta u Toplici, Kopao-

niku i Jablanici. Meni, naravno, to nije bilo pravo... Prilikom izlaganja snaga Račić je rekao da će učestvovati bugarske, nemačke, Ljotičeve i Nedićeve snage. Ja sam se zaprepastio kada sam to čuo. Nisam mogao da se suprotstavim, ali sam nagovestio da sam vojnik. Pri ostvarenju plana Račić je predložio da mu se dostave spiskovi partizana.

Pretsedavajući: Vi ste napomenuli da niste imali dovoljno municije? Da li ste izvršili popunu municije?

Optuženi Keserović: Draža mi je kazao da ćemo municiju dobiti od Račića, Kalabića i Rakovića. Oni su dobili milion metaka.

Pretsedavajući: Od koga?

Optuženi Keserović: Od Nemaca. Račić mi je kazao: 'Keseroviću, cilj opravdava sredstvo!'

Pretsedavajući: Da li su tom prilikom na strani četnika učestvovali i nemački tenkovi?

Optuženi Keserović: Ja sam prvi put video jedan bugarski puk kod Sokolovice i pri dolasku na Tupalski Vis. Tu sam video pet tenkova i jedan dopunski bataljon.

Pretsedavajući: Odakle je došao Račić?

Optuženi Keserović: Sa terena!

Pretsedavajući: Sa koliko je ljudi došao?

Optuženi Keserović: Sa 10.000! Tu je bila njegova grupa, Rakovića i Kalabića.

Pretsedavajući: Kako su došli?

Optuženi Keserović: Trupe su došle peške, a neke i na automobilima koji su vukli municiju i druge sitnije stvari.

Pretsedavajući: Da li su Račić i Kalabić odlazili u Kruševac?

Optuženi Keserović: Oni su odlazili i u Kruševac i Ražanj. Oni su imali u svome štabu nekog kapetana Nemca, Vajla, koji je bio delegat nemačke vrhovne komande u Srbiji radi koordinacije u toj akciji. Oni su s nama imali i radio-vezu. U toj akciji sam koordinirao, na žalost, i ja s njima. Tu su bili Nemci, Bugari, Ljotićevci i nedićevci, cela kompanija.

Pretsedavajući: Kako se završila ta zajednička akcija?

Optuženi Keserović: Partizani su bili gonjeni i razbijeni. Prešli su preko Jablanice i doterani do zida — do albanske granice. Tu se skupilo od 8.000. Bilo ih je ranjenih, bolesnih i zdravih, i svi su pokušali da pređu granicu. Po dolasku u Jablanicu, Račić donosi odluku da imam da se vratim na teren. Ostao sam u Župi radi odmora i sada sam imao da idem na teren. Naredio mi je da produžim dalje borbu. Rekao je da su partizani razbijeni i tako dalje. Preko delegata ja

dobijam sto hiljada metaka u Lebanu. To je bio Račićev delegat kod Nemaca. Račić krene nazad, a ja ka selu Tularima u cilju da od Tulara, pored Kuršumlije, dođem u Župu i u Trstenički srez.

Pretsedavajući: Šta je tom prilikom bilo sa Račićem i Kalabićem?

Optuženi Keserović: Oni su se vratili. Ja sam hteo da se povučem ovim pravcem, međutim, desno su bile jake partizanske snage. U tom momentu dolazi Peko Dapčević sa svojim korpusom, napada Kalabićeve snage i potpuno ih rastura i odbija na levu obalu reke Morave. Sada je interesantan rad Nemaca. Nemci preko delegata, koji još ostaju, zahtevaju da ostanem oko Lebara i da pređem u akciju. Ja u toku noći pređem Toplicu i izbijem blizu Malog Jastrepca. Sutradan dolazi načelnik štaba i kaže: 'Gospodine pukovniče, traže vas Nemci!' 'Kakvi Nemci? Vidite šta hoće!' Kaže: 'Naređenje je da ostanete kod Lebara, da povedete akciju sa Nedićevim i bugarskim trupama!' 'Molim vas, ja nemam naređenje!' Kaže: 'Mi imamo naređenje. Ako vi nemate naređenje, izradićemo u Beogradu.' 'Kako u Beogradu? Draža nije u Beogradu.' 'Kažu, njegov je delegat!' Ja da bih se otarasio Nemaca, kažem: 'Dobro!' Ali čim počne napad, ja strugnem preko Malog Jastrepca i naredim radiotelegrafisti da ne hvata vezu sa Dražom, a kad uhvati vezu da kaže da je stanica bila u defektu.

Javni tužilac: ... Rekoste, da ste bili strašno iznenađeni jula meseca kad ste dobili naređenje da sačekate Račića, koji je uhvatio vezu sa Nemcima, i da pođete sa njim u ofanzivu na Toplicu. Jeste li tako rekli?

Optuženi Keserović: Jesam!

Javni tužilac: Strašno ste se iznenadili! Malo čudno izgleda da ste se strašno iznenadili, kad ste imali vezu još ranije. Evo depeše od 22 maja: 'Sa rasinskim i jastrebačkim korpusom vodili borbu sa komunistima na Jastrepцу već 20 dana. Borba još uvek traje. Naredio sam topličkom i prvom kosovskom korpusu da vas pomognu. Ovih dana počinje opšta akcija na komuniste. Sačekajte opštu akciju. Odmah pošaljite jednog iskrenog i poverljivog čoveka kod kapetana Zotovića u Leskovac radi iskorišćenja u pogledu municije i drugog. Zotoviću reći da je to lice upućeno po mome naređenju...' i tako dalje. Možda ćete poreći da je ovo vaša depeša?

Optuženi Keserović: Moja nije. Sve što je moje ja ću da priznam.

Javni tužilac: Slovo trista trideset K 47117 (citira depešu): 'Primio sam depešu br. LL 36. Imam čoveka u Leskovcu koji me izveštava o celokupnom radu i planu Nemaca za akciju. Vrš se pripreme za akciju koja će početi kroz deset

dana. Nemci žele da koriste naše snage. Učiniću sve da ih iskoristim što više. Kad počne akcija javiću. Vodim svakodnevno lokalne borbe sa komunistima na padinama Jastrepca.' Potpis je: Potpukovnik Keserović'. Je li to vaša depeša?

Optuženi: Moj potpis, ali da li znači da je to moja depeša?

Javni tužilac: Pa, rekao sam koji je datum.

Optuženi Keserović: To je valjda izveštaj po narednji Draže.

Javni tužilac: Depeša za HK: 'Tražite tenkove iz Kruševca da učestvuju u napadu ...'

Optuženi Keserović: G. potpukovniče ...

Javni tužilac: Odgovarajte na pitanje! Jeste li u maju mesecu imali veze?

Optuženi Keserović: Nisam koordinirao i nisam imao veze do kraja, nego je imao Račić.

Javni tužilac: Ne priznajete ...

Optuženi Keserović: Molim vas, moja je depeša. Ja priznajem!

Javni tužilac: Dakle, priznajete.

Optuženi Keserović: Priznajem depešu.

Javni tužilac: Onda nisu potrebna nikakva dalja pitanja.

Optuženi Keserović: Priznajem, samo kažem ...

Javni tužilac: Molim vas, vi ste sudu odgovorili ko je učestvovao u toj ofanzivi na Toplicu. Ali ja nisam zadovoljan vašim odgovorom utoliko, jer mje osvetlio čitavo to izdajstvo skupa. Molim vas da odgovorite ko je išao u Kruševac i ko je razgovarao u Kruševcu, i ko je pregovarao da se dobije municija? Da li ste videli dobrovoljce, nedićevce i nemačke tenkove i sve to skupa za vreme nemačke ofanzive? Trupe su bile pod našom komandom i vi ste sa Nemcima učestvovali u borbi protiv svoga naroda.

Optuženi Keserović: Komandant je bio Račić sa njegovim načelnikom štaba, majorom Nedićem, i Kalabićem. Oni su išli u Kruševac automobilom i znam da su se sastali sa delegatom Nemaca, pretstavnikom za Jugoistok, nekim Vajlom.

Javni tužilac: On je bio delegat, taj Vajl!

Optuženi Keserović: Jeste! Delegat prestavnika za Jugoistok.

Javni tužilac: A ko je bio komandant za Jugoistok, general ... je li Ler?

Optuženi Keserović: Jestel

Javni tužilac: Vajl, delegat komandanta Nemaca za Ju-goistok. On je, dakle koordinirao akciju Nemaca i akciju nacionalnih četnika Draže Mihailovića?

Optuženi Keserović: Jeste!

Javni tužilac: Jugoslovenske vojske u otadžbini!

Optuženi Keserović: Jeste! Ali izgleda da je Račić sastavljao plan zajedno sa tim delegatom, Nemcem. Snage i Bugara i Nemaca dolazile su iz pravca Prokuplja, Niša, Leskovca u pravcu Gornje Jablanice, Sokolovca a snage Dražine...

Javni tužilac: Sa koje su strane bile?

Optuženi Keserović: To su bile moje snage. Sećam se, to mi je rekao Kalabić, da su tražili od Nemaca iz Raške 50 bacača.

Javni tužilac: Jesu li dobili?

Optuženi Keserović: Ne znam, izgleda da su dobili. Oni su tražili za pojačanje vatrene moći pojedinih jedinica. Ja sam u iskazu u zapisniku izjavio da sam prvi put došao u dodir sa Bugarima na liniji Sokolovac—Pasjak. Taj bugarski puk ostao je. Ja sam produžio preko Gajtana. Nisam imao borbe, do borbe sa partizanima na Tupalskom Visu. Tu sam našao, levo, jedan bataljon dobrovoljaca i pet nemačkih bornih kola, koja su se, po izlasku njihovih delova na Tupalski Vis, povukla za Medvedu, i dalje, verovatno za Lebane. Račić je zahtevao, posle povlačenja, da ostane sa Nemcima i ostalim trupama koje su operisale protiv partizana. Ja sam rekao da ne pristajem na to, da nemam municije...

Javni tužilac: ... Molim vas, ja ću vam postaviti još nekoliko pitanja. Je li ta saradnja sa okupatorom bila očigledna narodu?

Optuženi Keserović: Kako da nije! Narod je video!

Javni tužilac: Široke narodne mase su videle?

Optuženi Keserović: Pa, video je narod...

Javni tužilac: Čime ste to objašnjavali narodu? Verovatno letcima kojima obmanjujete narod. U ovom letku, koji ste vi izdali, da komunisti ubijaju svakog Srbina koji se venča u crkvi, da u Crnoj Gori ima preko 4.000 kopiladi, tojest da su partizani obećavali devojke i da su mnoge devojke skočile da se udave zbog toga. To su vaše reči, Keseroviću.

Optuženi Keserović: To je proglas Dražin, a ja sam samo izdao prepis.

Javni tužilac: Znači: vaš i Dražin.

Optuženi Keserović: Donekle moj, ja sam odgovoran što sam ga preveo. To je, uostalom način propagande.

Javni tužilac: Takva je vaša propaganda.

Optuženi Keserović: To je bio proglas vrhovnog štaba Dražinog...

Pretsedavajući: Jeste li vi, Keseroviću, u junu 1943 godine osnivali leteće brigade?

Optuženi Keserović: U junu 1943 jesam po naređenju vrhovne komande. Ja sam imao jednu leteću brigadu.

Pretsedavajući: Šta je bio zadatak tih letećih brigada?

Optuženi Keserović: Po naređenju vrhovne komande, to jest, Draže, trebalo je da se osnuju leteće brigade da bi imao jednu udarnu snagu koju može koncentrisati bilo na kom terenu za akciju protiv partizana.

Pretsedavajući: Da li je njihov zadatak bio čišćenje terena?

Optuženi Keserović: Dakle, komandanti su na terenu imali na raspolaganju brigade za čišćenje terena, ali glavni zadatak je bio taj da budu udarne snage, zbog teškog pokreta korpusa sa terena u slučaju potrebe...

Pretsedavajući: Da li ste vi u 1943. dobijali naređenja o uništenju partizana i sastavljali spiskove lica koje treba uništiti?

Optuženi Keserović: Dakle, 1943, ne! Naređenje je postojalo da uopšte evidenciju o partizanima, bilo aktivnim u šumi, bilo pristalicama. To naređenje i komandanti brigada imali su u rukama.

Pretsedavajući: Jeste li izdali naređenje da se sastave takvi spiskovi?

Optuženi Keserović: Naređenje je postojalo. Kad je došao Raković za komandanta operacija on je zahtevao da se izrade spiskovi i umnože i dostave i njegovim komandantima brigada.

Pretsedavajući: Ja vas konkretno pitam: jeste li izdali naređenje svojim nižim starešinama da sastave spiskove partizana, njihovih prijatelja i saradnika?

Optužen Keserović: Izdao sam naređenje u vezi sa naređenjem vrhovne komande.

Pretsedavajući: Je li taj spisak kasnije umnožen na mašini?

Optuženi Keserović: Ne, mislim da je umnožen na šapirografu, odnosno, ne, nego pomoću indiga na mašini.

(Pretsedavajući pokazuje optuženom spisak)

Pretsedavajući: Je li ovaj umnožen pomoću indiga?

Optuženi Keserović: Ja mislim da jestel

Pretsedavajući: Dakle vi ste izdali naređenje da se umnoži spisak po kome se oko 400 lica likvidira, strelja ili internira, i to samo sa rejonu prve topličke brigade.

Optuženi Keserović: Je li slobodno da ja kažem...? Komandant operacija, potpukovnik Račić, posle stvaranja plana za napad na Toplicu, uneo je i ovo: Da se svi partizani, i oni koji su simpatizeri partizanskog pokreta, proteraju, a oni koji imaju krivice za ubistvo naših ljudi, i tako dalje, da se streljaju pred strojem. Oni koji nemaju krivice da se interniraju u dublju pozadinu Srbije, a da se jedan deo mobiliše i pošalje u njegove jedinice.

Pretsedavajući: Konkretno pitanje, odgovorite kratko, bez dugog objašnjavanja: jeste li izdali naređenje za sastavljanje spiskova?

Optuženi Keserović: Jesam izdao naređenje, ali nisam izdao naređenje za ubijanje. I drugi komandanti brigada su sastavljali.

Pretsedavajući: Za koliko je ovo srezova? Ovaj vaš spisak odnosi se na hapšenje na terenu prve topličke brigade jugoslovenske vojske u otadžbini.

Optuženi Keserović: To je Jastrebarski srez.

Pretsedavajući (čita spisak):

SPISAK AKTIVNIH KOMUNISTA, NJIHOVIH SARADNIKA I SIMPATIZERA SA REONA 1. TOPLIČKE BRIGADE JUGOSLOVENSKE VOJSKE U OTADŽBINI

Selo Rašica: Todosije Radivojević, simpatizer, likvidirati; Ljubica Radivojević, simpatizer, internirati; Dragutin Milanović, simpatizer, likvidirati; Krstomir Trifunović, najveći saradnik, likvidirati, Savka Milunović, najveći saradnik, likvidirati.

Selo Mužace: Jovan Jevtić, simpatizer, nosi petokraku, likvidirati; Gvozden Strahinović, simpatizer, nosi petokraku, likvidirati; Života Knežević, saradnik, doveo partizane na naše položaje, likvidirati; Ljubisav Todorović, saradnik, doveo partizane na naše položaje, likvidirati; Gvozden Savić, potajni obaveštajac, internirati.

Selo Drešnica: Jelena Jelenić, prokazala naš mitraljez, likvidirati; Svetomir Milenković, partizanski komesar mesta, likvidirati; Đorđe Petrović, simpatizer, internirati.

Selo Kutlovac: Radoš Milanović, saradnik, likvidirati; Andreja Milenković, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Jordan Stefanović, saradnik, sin mu je aktivni partizan, internirati; Vladen Planinčić, propagator, likvidirati; Hranislav Mi-

lojević, saradnik, likvidirati; Bogdan Jovanović, aktivni partizan, likvidirati; Radojka Petrović, sin aktivni partizan, oca internirati a sina ubiti.

Selo Kutlovac: Radoš Milanović, saradnik, likvidirati; nik komandanta divizije, likvidirati; Milen Jovanović, aktivni partizan, likvidirati; Gradimir Jovanović, aktivni partizan, likvidirati; Voja Jovanović, komandant mesta, likvidirati; Branimislav Jovanović, aktivni partizan, likvidirati; Vojin Rajović, simpatizer, sin mu aktivan, oca internirati, sina ubiti; Doda i Steva Jovanović, saradnici, likvidirati; Miroslav Bogomir, Nikola i Jova Jovanović, saradnici, likvidirati; Blagoje Marković, aktivni, likvidirati; Sve Jovanovićke (Jozicke) žene nose crvene marame i otrovne su komunistkinje, pola internirati a pola likvidirati.

Selo Višeselo: Svetislav i Radomir Jovanović, saradnik, internirati; Milomir Jovanović, saradnik u odboru, likvidirati; Ognjan Vukašinić, saradnik u odboru, likvidirati; Radomir Radovanović, saradnik u odboru, likvidirati.

Selo Konjuva: Dragojlo Marković i kći, saradnici, internirati; Ratko Maksić, aktivni, likvidirati; Miroslav Simić, saradnik u odboru, likvidirati; Jelica Savić, saradnik u odboru, likvidirati; Dobrivoje i Miroslav Radović, saradnici u odboru, likvidirati; Milorad i Milko Obradović, saradnici u odboru, likvidirati; Cana Jovanović, saradnik u odboru, likvidirati.

Varošica Blace: Obrad Lazović, aktivni vođa partizana, likvidirati; Darinka Lazović, aktivna, likvidirati; Nenad i Milomir Lazić, aktivni, likvidirati; Svetožar i Dobrila Savić, aktivni, likvidirati; Nenad Stefanović, aktivan, likvidirati; Stevan Stevanović, aktivan, likvidirati; Slavimir, Randeo, Rajko Simić, aktivni, likvidirati; Obrad Simić, aktivni vođa, likvidirati; Dragiša Jovanović, aktivan, likvidirati; Ilija Sekulić i svi, aktivni, likvidirati; Živorad i Vitomir Minić-Cigani, aktivni, likvidirati; Budimir Agatanović, aktivan, likvidirati; Miodrag Đurković, glavni saradnik, internirati, Milen Đurković, saradnik, internirati; Ratomir Đurković, saradnik-obaveštajac, likvidirati; Dragić-Gića Šošić, saradnik, internirati; Ljubica Starinac, abadžija, saradnik, likvidirati; Radoš Pejlić, simpatizer, internirati; Vela Jovanović, glavni saradnik, likvidirati; Ljubinka Antić, saradnik, internirati; Stana Jevtić, obaveštajac, likvidirati; Raša Radonjić, simpatizer, likvidirati; Mira Ivljanska, plela pulovere, internirati; Momir Ivljanin (robijaš), obaveštajac, likvidirati; Obren Ivljanin, saradnik, internirati; Milomir Milutinović i otac, saradnici, sina likvidirati a oca internirati; Leke Kovaču žena i kći Milja, saradnici i obaveštajci, internirati; Ilija Ikić i otac Novica, simpatizeri, internirati; Ivan Jevtić i sin Bucko, saradnici, oca in-

ternirati, sina likvidirati; Stadija Savić i kći Vera, saradnik i kurir, likvidirati; Ilinka i Nada Lazićeve, saradnici i kuriri, internirati; Miroslav Paunović-Stefanović, saradnik, internirati; Mira, žena Vlaste Miljkovića, saradnik, internirati; Lala Lazović, udovica, glavni saradnik i kurir, likvidirati.

Selo Vrbovac: Radivoje Dačević, aktivni desetar, likvidirati; Buda Resemić, saradnik i kurir, likvidirati; Radojko Čamagić, saradnik i obaveštajac, likvidirati; Radisav Čamagić i žena, saradnici i kuriri, muža internirati a ženu likvidirati; Vilim Đenadić, saradnik i magacioner, likvidirati; Bogosav Joksić, saradnik, internirati; Momčilo Saković, saradnik, mobilisati ga u dalje mesto; Vojislav Stojković, saradnik, mobilisati ga u dalje mesto; Tomanija Stojković, saradnik, internirati; Miloš Ljaović, saradnik, internirati; Paun Milovanović, saradnik i obaveštajac, likvidirati; Pavle Milovanović, saradnik i komandant mesta, likvidirati; Milan Bogić, saradnik, mobilisati u dalje mesto.

Selo Prebreze: Dragić Cvetković i majka Stevka, upućivali partizane na trag našeg bataljona, Stevka nosi poštu, likvidirati; Radoš Sekulić, simpatizer, internirati.

Selo Popova: Olga Ognjanović, saradnik u odboru, likvidirati; Ceda Nešović, saradnik u odboru, likvidirati; Miladin Smiljković, saradnik, internirati; Stojan Sljivić, saradnik i obaveštajac, likvidirati; Steva Obradović, saradnik i kurir, likvidirati; Kona Milutinović, saradnik i obaveštajac, likvidirati; Radun Paunković, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Miroslav Kovačević, saradnik, internirati; Dobrivoje Vasiljević, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Svetomir Pištolić, saradnik u odboru, likvidirati; Olga Vidaković, aktivna, likvidirati; Marica Maksić, aktivna likvidirati; Mihajlo Janković, aktivan, likvidirati; Vojislav Jankovć, aktivan, likvidirati; Novica Smiljković, saradnik, likvidirati; Boža Priback, simpatizer, mobilisati u dalje mesto.

Selo Sibnica: Mirčeta Dačević, simpatizer, brat mu iz Vrbovca aktivni, likvidirati.

Selo Trbunje: Trajko Ibrić, aktivni komandant Pete brigade, likvidirati; Ilija Ibrić, aktivni vođa partizana, likvidirati; Vula Lazić, aktivni, likvidirati; Gola Brzak, aktivni, likvidirati; Mirčeta Marković, aktivni, likvidirati; Rade Marković, aktivni, likvidirati; Mira Savić, aktivna, likvidirati; Vitomir Burgić, aktivni, naš begunac, likvidirati; Časlav Maksimović, aktivni, likvidirati; Miroslav Tomić, aktivni, likvidirati; Miloš Burgić, saradnik, internirati; Gvozden Selmić, aktivni, brat kod nas, likvidirati; Maksim Maksimović, aktivni, likvidirati; Milen Tomić, saradnik, likvidirati; Dimitrije Zbilji, saradnik, internirati; Miroslav Savić, obaveštajac u Velikoj Draguši, likvidirati; Miloje Savić, saradnik, internirati;

Miljko Jovanović i Radojko, saradnici, internirati; Miloje Burgić, obaveštajac, likvidirati; Petar Jovanović, saradnik, likvidirati; Dragan Lazić, likvidirati; Slavomir Lazić, saradnik, likvidirati; Radivoje Brzak, saradnik, internirati; Milenko Savić i kći Milja, saradnici, oca internirati a kćer likvidirati; Milivoje Marković sa sinovima, saradnici, sve likvidirati; Seštra pop Ranka, Beograđanka, živi kod Milenka Savića, saradnik, dva sina u partizanima, likvidirati; Boda Maksimović, saradnik, likvidirati; Radomir Lapčević, saradnik, internirati; Radoš Lapčević, saradnik, likvidirati; Vukomir Stevanović, saradnik i propagator, likvidirati; Raja Trebinjac, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Ljuba Trebinjac, propagator, mobilisati u dalje mesto; Dragoljub Damjanović, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Kadivka Damjanović, kurir, internirati; Stanimir Đurić, simpatizer, internirati; Branko Jovanović, saradnik, internirati; Vlajko Panić, propagator, likvidirati; Radojko Knežević (lopov), saradnik, likvidirati; Borivoje Gmijović, izdajnik, begunac, likvidirati; Tihomir Tomić, saradnik, internirati; Mihajlo Savić, propagator, likvidirati; Momir Dimitrijević, simpatizer, internirati; Budimka Gmijović, saradnik, likvidirati; Radoš Jovanović, saradnik, naš vojni begunac, likvidirati; Ivko Tamburić, saradnik, internirati; Dragoljub Maksimović, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Vuja Savić, saradnik, 25 batina.

Selo Kaševlar: Radisav Kričak i sin Adam, aktivni, prvi saradnik, odveo sve mladiće u partizane, oba likvidirati; Miloje Simić, aktivni, likvidirati; Milan i Jova (ovaj poginuo 7 jula) Gmijovići, aktivni, likvidirati; Joksims i Ilija Virijevid, aktivni, likvidirati; Dragić i Raja Marković, rođena braća, aktivni, likvidirati; Dragoje Burgić, vođa partizanski, likvidirati; Milovan Pavlović, aktivni, likvidirati; Predrag i Velisav Burgić, saradnici, mobilisati u dalje mesto; Milan Pavlović, saradnik, internirati; Aleksa Verijevid, aktivni, likvidirati; Rando i Dragoslav Marković, glavni saradnici, likvidirati; Radovan Spasić, saradnik, internirati; Rosa Virijevid, saradnik, likvidirati; Ljubica Savić, saradnik, likvidirati; Radivoje M. Marković, aktivni, likvidirati.

Selo Stubal: Radomir Pavlović, aktivni, likvidirati; Vitomir Petrović, aktivni, likvidirati; Voja i Ljubisav Vesić, braća, aktivni, likvidirati; Dragić i Vladeta Simić, braća, aktivni, likvidirati; Budimir Pavlović, aktivni, likvidirati; Milojo Nedović, aktivni, likvidirati; Desimir Nedović, aktivni, likvidirati; Ljubiša Bogićević, aktivni, likvidirati; Mladen Miladinović, saradnik, internirati; Bogdan Bogićević i sin Dragoje, saradnici, oca likvidirati, sina internirati; Radoš Bogićević, saradnik, likvidirati; Milan Nikolić u Prokuplju je, kurir, donosi municiju, likvidirati; Dragiša Urošević, saradnik, čuvao partizanske ranjenike u kući, mobilisati u dalje mesto; Bogdan

Stanić i sin, saradnik, sin nosi poštu, oca likvidirati; Stani-slav Pavlović, saradnik, likvidirati.

Selo Suvi Do: Ivan Jugović, aktivni, likvidirati; Miloje Veljović, aktivni, likvidirati; Mihajlo Gočmanac, aktivni, likvidirati; Ćirko Ćirković, aktivni, likvidirati; Dobrivoje Đurković i žena Momirka, saradnici, likvidirati; Milen Danilović i žena, saradnici, likvidirati; Sidor i Milosav Gočmanac, saradnici, likvidirati; Obren Tamburić, saradnik, likvidirati; Milan Bogićević, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Dragoljub Jugović, saradnik, likvidirati; Momir Jugović, saradnik, likvidirati; Josif i Radisav Veljović, saradnici, likvidirati; Bogosav Veljović, saradnik, internirati; Vukoje Milikić, saradnik, likvidirati; Petar Vranić, saradnik, likvidirati; Mile Dušić, saradnik, internirati; Dobrivoje Radosavljević, saradnik, likvidirati; Borivoje Aničić, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Stojan Jakovljević, saradnik, likvidirati; Pavle Aničić, saradnik, internirati; Siniša Pantić, saradnik, likvidirati; Milosav Pantelejić, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Radovan Grujić, saradnik, likvidirati, Mile Đurović, saradnik, likvidirati; Milovan Erić, saradnik, likvidirati; Boža Rilak, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Radul Mijajlović, saradnik, likvidirati.

Selo Lazarevac: Sofronije Pantić, aktivni, likvidirati; Obrad Radomirović, aktivni, likvidirati; Dragče i Ljubomir Milovanović, aktivni, likvidirati; Aleksa Jovanović, politkom, likvidirati; Slavko Gavrilović, u prekom sudu, likvidirati; Milan Jovanović, u prekom sudu, likvidirati; Vukoman Petrović, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Miodrag Petrović, saradnik, likvidirati; Milomir Stanković, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Dobrosav Zdravković, kurir, likvidirati; Mihajlo Zdravković saradnik, likvidirati; Jovan Nedeljković, saradnik na propagandi, internirati; Raka Nedeljković, saradnik na propagandi, mobilisati u dalje mesto; Draga Nedeljković, saradnik na propagandi, mobilisati u dalje mesto; Vujin i Milutin Grujić, svukli naše vojnike poginule kod Blaca, likvidirati; Svetozar Smiljković, propagator, likvidirati; Stanica Smiljković, kurir, likvidirati; Moma Jovanović, saradnik, internirati; Aleksa Jovanović, politkom, likvidirati; Petko Tanasković, propagator, likvidirati; Milosija Radojčić, kurir, likvidirati; Drago Tanasković, snabdevač, mobilisati u dalje mesto; Toma i Dobrosav Tanasković, snabdevači, internirati; Đurđe, Aleksa i Buda Tanasković, kuriri, likvidirati; Mileta Labović, saradnik, likvidirati.

Selo Cungule: Desimir Vasiljević, saradnik, brat mu je aktivan, likvidirati; Milen Milutinović, saradnik, likvidirati; Dragomir Jezdimirović, saradnik, likvidirati; Dušan Panić, saradnik, likvidirati; Mila Milutinović, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Dragoljub Đorđević, pobegao i krije se kući, mobilisati u dalje mesto; Radivoje Dragičević, saradnik, likvidi-

rati; Svetozar Parezanović i bratanac Obrad, saradnici, Svetozara likvidirati a Obrada mobilisati u dalje mesto; Miroljub Dragičević i brat od strica u zadruzi, aktivni, likvidirati; Bogdan Krnjac, aktivni, likvidirati; i Nedeljko Krnjac, simpatizer, mobilisati u dalje mesto; Ratomir Cvetković, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Spasoje Minić, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Andrija Vasiljević (robijaš), simpatizer, internirati; Vladislav Lazić, kurir, likvidirati; Nikola Jevtović, k-ant sela, pobegao i krije se kući. Ima pušku, likvidirati; Radojko Pavićević, saradnik, likvidirati; Sima Marković — Čopa, propagator, internirati; Dobrivoje Parezanović, obaveštajac, internirati; Boško i Jovan Đorđević iz Čungule, saradnici, internirati; Milen Vasiljević, aktivni, likvidirati; Obren Lazarević, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Dragić Parezanović, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Bojko Kajganić, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Periša Jezdimirović, saradnik, internirati.

Selo Barbatovac: Miloš Anđelić i tri sina, svi aktivni, likvidirati; Radoš Matić, aktivni, likvidirati; Milijana Petrović, aktivni, likvidirati; Milosav i Milan Milosavljević, aktivni, likvidirati; Babulji Ciganin, saradnik, likvidirati; Živadin Marinković, aktivni, likvidirati; Stana Matić, saradnica, likvidirati.

Selo Stance: Todor Miladinović, naš begunac, saradnik, likvidirati; Aleksandar Nešić, naš begunac, saradnik, likvidirati; Radošin Tanasković, naš begunac, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Dragica kći pretседnika Todora, aktivna, likvidirati; Raško Zajić, aktivni, likvidirati; Rodoljub Čirković, aktivni, likvidirati; Todor Marković, pret. opštine, aktivni, likvidirati; Veljko Popović, sin Jevte, prvi saradnik, likvidirati.

Selo Tmava: Radomir Popović, aktivni, likvidirati; Stevan Mitrović, aktivni, likvidirati; Đukić, učitelj iz Tmave, saradnik, likvidirati, Radmilo Savić, saradnik, likvidirati; Milan Milenković, kurir, likvidirati; Cvetković Predrag, saradnik, likvidirati; Gavrilović Dragutin, saradnik, likvidirati; Arsenijević Stojan, saradnik, likvidirati; Dragiša Stevanović, saradnik, likvidirati; Bogosav Stanković, saradnik, likvidirati; Miroljub Radovanović, saradnik, likvidirati.

Selo Bace: Prokopije Milenković, aktivni vođa, likvidirati; Mladen Milenković, aktivni, likvidirati; Milica Milenković, aktivna, likvidirati; Milan Milenković (robijaš), glavni saradnik, likvidirati; Dušan Lukić, aktivni, likvidirati; Milorad Trajković, saradnik, likvidirati; Milana Kurdića, sin, saradnik, mobilisati u dalje mesto.

Selo Pločnik: Svetomir Petrović, saradnik, likvidirati; Stanimir Milenković, saradnik, likvidirati; Vlada Bajić, saradnik, internirati; Ljubislav Petrović i sin Dimitrije, sarad-

nici, internirati oba; Bukmir Nešić, sin, sud. činovnik, likvidirati; Slavka Milutinovića, kći, saradnik, likvidirati.

Selo Tulare: Gerasim Vuković, aktivni, likvidirati; Milutina Lazića, sin, aktivni, likvidirati; Radivoje Timotijević, aktivni, likvidirati; Miodrag Timotijević, saradnik, likvidirati; Tihomir Šutanovac, saradnik, internirati; Dragić Šutanovac, saradnik, 25 batina; Radman Radosavljević, saradnik, internirati; Novica i Budimir Radosavljevići, saradnici, likvidirati; Mitar Vučićević, saradnik, internirati; Mida Vučićević, aktivni, likvidirati; Dimitrije Diša Milosavljević, učitelj, glavni saradnik, likvidirati; Božur Milićević, saradnik i član, likvidirati; Nedeljko Boško i Jordan, saradnici, internirati; kći Radmila Radosavljević, saradnica, internirati; unuka Žike Radosavljevića, saradnica, internirati; unuka Žike Radosavljevića, saradnica, likvidirati; kći Tihomira Šutanovca, saradnica, likvidirati; posvojice Vučićevića Miloja, saradnica, likvidirati.

Selo Beljolln: Mata Jezdimirović, aktivni, likvidirati; Dragić Tatić, aktivni, likvidirati; Milorad Vukašinović, aktivni, likvidirati; Nešić Ljuba, aktivni, likvidirati; Živojin Damjanović, aktivni, likvidirati; Neža Tatić, aktivni, likvidirati; Dragojlo Popović, aktivni, likvidirati; Ivan Vukajlović, aktivni vođa, likvidirati; Milivoje Popović i sin, aktivni, likvidirati; Janićije Čenić, Jana i Milutin, komandant područja u Velikoj Plani, likvidirati; Mihajlo Vukašinović, predsednik odbora, likvidirati; Tadija Popović, aktivni, likvidirati; Sinadin Jezdimirović, saradnik, 25 batina i 1.000 kgr. pšenice; Krsta Jevtić, saradnik, 25 batina i 5.000 dinara; Milan Jačević, saradnik, likvidirati; Dobrosav Simović, saradnik, likvidirati; Jovan Popović, saradnik, likvidirati; Marjan Popović, saradnik, internirati; Luka Jovanović, sin Bože, aktivni, likvidirati; Paja i Miodrag Petrović, saradnik, internirati; Rando Đurić, saradnik, mobilisati u dalje mesto; Vladimir Jačević, aktivni, likvidirati; Božidar Đurović, šumar, aktivni i član suda, likvidirati; Božidar Avramović, saradnik, likvidirati; Milutin Popović, aktivni, likvidirati; Desimir Milosavljević, simpatizer, internirati; Živojin Stefanović, simpatizer, internirati; Stojan Vukašinović, simpatizer, internirati; Dragutin Milenković, aktivni, likvidirati; Cvetko Đurić, simpatizer, internirati; Milja Popović, žena Stevana, saradnica, likvidirati; Sazda Stefanović, simpatizer, 50 batina; Dida Jezdimirović, simpatizer, internirati i 500 kgr. pšenice; Lala Jezdimirović, simpatizer, 25 batina.

Selo Donja Konjuša: Joca Pavićević, student, aktivni i glavni organizator, likvidirati; Pera Pavićević, inženjer, glavni organizator i predsednik odbora, likvidirati; Milić i Panta Milićevići, aktivni, likvidirati; Vidosav Milićević, aktivni, likvidirati; Draga Milićević, glavni organizator i član prekog suda, likvidirati; Milen i Jovan Lukić, aktivni, likvidirati; Dra-

goljub Đukić, član odbora i komandant sela, likvidirati; Raka Pitulić, aktivni, ako se uhvati da se likvidira; Srbobran Pitulić, aktivni, ako se uhvati da se internira; Mile Kuštrimović, aktivni, likvidirati; Miloš Miljkovi, aktivni, internirati; Miodrag Rakić, aktivni, internirati; Ratko Novaković, aktivni, likvidirati; Dragoljub Andrejić, aktivni, likvidirati; Milinko Đukić, aktivni, internirati; Milan Stefanović, aktivni, internirati; Vučeta Tatić, aktivni, internirati; Aleksandar Andrejić, aktivni, internirati; Dragan Kuštrimović, aktivni, likvidirati; Dragoljub Savić, aktivni, likvidirati; Vučeta Bogosavljević, aktivni, internirati; Grnja i Pera Kalićanin, aktivni, internirati; Sofronije Kalićanin, aktivni, internirati; Radojko Bakić, aktivni, internirati; Radun Popović, aktivni, internirati; Radovan Bakić, aktivni, likvidirati; Dragoje Bakić, aktivni, internirati; Milovan Slenić, aktivni, internirati; Ranko Rakić, aktivni, internirati; Ljuba Đukić, saradnik, likvidirati; Rala Savić, saradnica, internirati; Vitko Novaković, saradnik, likvidirati; Rakin Đukić, saradnik, likvidirati; Kaja Kuštrimović, saradnica, likvidirati; Mica Kuštrimović, saradnica, internirati; Spasoje Andrejić, saradnik, likvidirati; Radul Popović, saradnik, internirati; Boško Kalićanin, saradnik, internirati; Stojan Jošanović, saradnik, internirati, Milija Milićević, simpatizer, 30 batina.

Ovim je završen spisak aktivnih komunista, saradnika i simpatizera sa reona prve topličke brigade jugoslovenske vojske u otadžbini.'

Dakle, po spisku, koji je sastavljen po vašem naređenju, iznosi broj od 450 do 460 lica koja treba na rejonu prve topličke brigade jugoslovenske vojske u otadžbini da se likvidiraju i interniraju.

Optuženi Keserović: Ako je slobodno, gospodine potpukovniče ...

Javni tužilac: Jedno pitanje: da li su to bila naoružana lica?

Pretsedavajući: Pa u spisku su žene, deca i jedan sveštenik, koje su četnici likvidirali.

Optuženi Keserović: Pa to su komandanti brigada sastavljali spisak.

Pretsedavajući: Neke su žene određene za likvidiranje zato što su nosile crvene marame, druge zato što su plele pulovere. Jesu li sva ova lica bila naoružana, Keseroviću?

Optuženi Keserović: To su komandanti brigada sastavljali, ja ne znam.

Pretsedavajući: Jeste li u 1943. godini od generala Trifunovića, po dolasku iz Sandžaka, dobili naređenje za likvidiranje partizana i jeste li neko lice izveli pred vojni sud?

Optuženi Keserović: Po dolasku iz Sandžaka dobio sam naređenje od Trifunovića... On je rekao da se kod nas u Srežu župskom oseća živ rad partizana i pristalica i da se, čak i u redovima našeg korpusa, nalaze takvi ljudi ili komandanti koji sarađuju sa partizanima.

Pretsedavajući: Konkretno, jeste li naredili streljanje nekoliko seljaka iz Gornje Stupanje, dve devojkice i još nekih lica?

Optuženi Keserović: Naredio sam hapšenje!

Pretsedavajući: Je li vođena istraga!

Optuženi Keserović: Jeste!

Pretsedavajući: Jesu li stavljeni pred vojni sud?

Optuženi Keserović: Od 25 lica, koliko je uhapšeno, ostalo je 12, i sud je doneo presudu.

Pretsedavajući: Kakvu?

Optuženi Keserović: Kaznu smrti.

Pretsedavajući: Je li izvršena?

Optuženi Keserović: Jeste, streljani su.

Pretsedavajući: Na koji način?

Optuženi Keserović: Iz pušaka.

Pretsedavajući: U koje vreme?

Optuženi Keserović: Ne mogu da se setim.

Pretsedavajući: Mogu da vas potsetim. Ja li to bilo jula 1943? Ko je odobravao smrtnu presudu?

Optuženi Keserović: Preki vojni sud donosio je presudu.

Pretsedavajući: Pa onda?

Optuženi Keserović: Presude su išle na uvid, po naređenju ministra vojnog...

Pretsedavajući: Jesu li vama dostavljane presude? Šta ste radili? Jeste li se slagali sa presudama suda?

Optuženi Keserović: Ja sam po zakonu morao da se složim sa presudom suda. To je moje prvo donošenje presude...

Pretsedavajući: Prilikom ofanzive u Toplici vaše jedinice pronašle su jednu grupu ranjenika u bunkeru na Jas-trepču i predale ih Nemcima u Kruševcu.

Optuženi Keserović: Nije tačno da sam ih ja predao Nemcima. Moje trupe našle su u zemunici jednoga engleskog majora, jednog Amerikanca i 4 do 5 partizana, koji su bili pravi mrtvaci. Nisu jeli petnaest dana, a u ranama po telu bilo je i crvi. Kada sam to video uputio sam ih u bolnicu. Naredio sam da se upute po kuriru i da se kaže da su to naši

ljudi. Zeleo sam da ih spasem. Ja sam hteo žive i zdrave da ih imam radi propagande. Hteo sam da ih spasem.

Pretsedavajući: Međutim, oni su streljani.

Optuženi Keserović: Ja sam naredio da se upute u bolnicu. Neko je prijavio Nemcima da se u bolnici nalaze partizani i oni su odvedeni, kako sam čuo. Ja sam dobio izveštaj da oni nisu streljani, nego da su internirani. To je moje mišljenje...

Pretsedavajući: Jeste li tokom 1943 godine pomagali formiranje drugog gvozdenog puka Milana Nedića?

Optuženi Keserović: To je bilo početkom 1944. godine. Potpukovnik Kusovac, koji je bio u službi Nedića doneo je ovlašćenje Dražino da je on poverljiv kao Nedićev čovek i da mu ravnogorski pokret odobrava da može vrbovati ljudstvo u Toplici. Po naređenju Dražinom on je imao da formira Drugi gvozdeni puk. On je rekao da Nedić za to ne zna, ali ja sam bio ubeđen da je Nedić znao. Pošto sam video naređenje od Draže, kao vojnik sam izvršio to naređenje.⁵

Naporedio sa operacijama u Toplici i Jablanici, Mihailović je naredio komandantu Avalskog korpusa majoru Sveti Trifkoviću da sa svojim korpusom i delovima Gorske kraljeve garde, koji su ostali i kosmajskom srezu, nastavi akciju »čišćenja komunista«. Po njenom završetku Trifković je 25. jula obavestio Mihailovića:

»Brojno stanje trupa: U podunavskom srezu učestvovala je: I grupa brigada Avalskog korpusa sa 400 ljudi, 50 ljudi pod komandom kapetana Đorđevića iz Smederevskog korpusa i oko 150 ljotićevaca. (Kako su oni imali istovremenu akciju to smo ih upotreбили kao 'goneći odred' jer su imali ogroman broj automata kao što je nama nedostajalo).

Rad na terenu.

22. jula.

U 13 časova primljen je izveštaj od naših obaveštajnih organa iz sela Živkovca da se jedna grupa partizana nalazi u šumama oko sela Vodnja. U isto vreme izvestio me komandant gonećeg odreda iz sela Drugovca da prilikom čišćenja terena ni jedna kolona nije naišla na partizane.

Međutim, kada je oko 19 časova jedan deo gonećeg odreda stigao u selo Binovac dobio je podatke da se partizani iz jedne šume u blizini sela Binovca prebacuju ka selu M. Orašje, izvešteni da su naše jedinice napustile M. Orašje.

U 20 časova napadnuti su partizani u s. M. Orašje, koji su se taman razmestili po selu da večeraju. Primitili su borbu i počeli da beže u više grupa, tom prilikom je uhvaćen jedan ranjen i jedan živ partizan.

23. jula prilikom saslušavanja ranjenog partizana isti je odao da se u šumama oko sela Vodnja nalazi u lagumu partizanska bolnica sa sedmoricom ranjenika među kojima se nalazi i teško ranjeni 'Srba', komandant kosmajске partizanske brigade. Odmah su jedinice I grupe brigada Avalskog korpusa krenule u pretres Vodnjanskih šuma.

Prilikom pretresa pronađena su 2 laguma ispod zemlje veličine 2/2 u kojima je pronađena veća količina sanitetskog materijala, raznih specijaliteta i injekcija, kao i raznih drugih stvari. Ispod jednog laguma partizani su primili borbu.

Stanje u Kosmaju.

Kod naroda su razbijene sve lepe iluzije o Ravnogorstvu i Draži, a organizacija je često najgori oblik najkorumpiranije klike seoskih siledžija i pokvarenjaka. Ukoliko organizacija formalno i postoji, u nju su ljudi ušli pod pritiskom sile. Često je slučaj da ljudi uplaćuju novcem i drugim sredstvima nešto da se izvuku iz organizacije. Ravnogorstvo u Kosmaju znači: nasilje, progonstvo najboljih, nemoral i punu korupciju.⁴

Samo nekoliko dana posle otpočinjanja neprijateljskih operacija u Toplici i Jablanici, 7. jula 1944. godine Mihailović je uputio pismo delegatu Vrhovne komande potpukovniku Zahariju Ostojiću u kome mu piše sledeće:

»Dobio sam Vaše pismo od 7 juna.

Šaljem Vam važnije podatke o spoljnoj i unutrašnjoj situaciji. Spoljni podaci su detaljniji, jer unutrašnju situaciju uglavnom znate.

Sada ću Vam dati podatke o našim namerama za predstojeće akcije (izvod iz plana):

— Prvo završiti sa čišćenjem Toplice i Jablanice.

— Drugo po redu čišćenje — akcija u Sandžaku i CG (Crnoj Gori — nap. autora).

— Treće akcija u Bosni.

— Akcije u Sremu čim se završi okupatorsko čišćenje leve obale Save, što je sada u toku.

— Čvrsto povezati: Srbija — Sandžak — Crna Gora — Hercegovina — Bosna što ima da posluži kao baza za treću akciju.

— Uporedo sa akcijama stvaranje pokretnih snaga na čisto vojničkoj osnovi.

Gore naznačena druga faza trebala je po prvobitnom planu da bude prva, ali se bila u Toplici i na Kopaoniku razvila rdavo naša situacija, te smo morali promeniti i Toplicu sa Jablanicom uzeti kao prvu fazu. Kada bude završena prva faza, bićemo osigurani sa teritorije Srbije i moći ćemo pok-

retne snage uputiti i dalje na zapad i zadržati ih u akciji duže vremena.

Za drugu fazu treba da pripremimo jake snage. Račić će imati preko deset hiljada, zatim Pavle, i snage iz 1st. Bosne, Hercegovine i Sandžaka. Do početka druge faze vrlo je važno da se spreči svaki pokušaj crvenima prelaza Lima, jer bi to omelo uspešno započetku Račićevu akciju. Sprečavanje crvenima da pređu preko Lima dodeljeno je Vama u zadatak, kako sam Vam već ranije naredio. Stavlja vam se sloboda rada kako ćete taj zadatak izvršiti sa snagama koje su vam stavljene na raspoloženje. Najbolje ofanzivnim akcijama preko Lima i to težiti da se tuku 17 i 27. divizija, i da se nateraju na zapad ili još bolje jug gde nemaju ni sredstava za ishranu. Pri ofanzivnim akcijama preko Lima, treba postavljati snage tako da se jednovremeno vršeci te akcije štiti Lim od Prijepolja do Ušća.

Za drugu fazu, biće predviđen koncentričan napad sa svih strana, jer će tako biti postavljene i snage koje treba da uzmu učešće: iz stare C. G., Hercegovine, Bosne, Sandžaka — sa desne obale Lima. Detalje ove akcije ugovorićemo neposredno pred akcijom. Dobro će biti ako Vi uspete sa već projektovanim akcijama da raščistite sa te dve komunističke divizije pre početka ove druge akcije.

Za treću akciju biće angažovane snage iz Bosne, Račićeve iz Hercegovine, i koliko bude najviše moguće iz C. G. i Sandžaka.

Generala Trifunovića uputio sam u Istočnu Srbiju, da objedini tamo komandu u akciji i da se tamo takođe formira pokretna grupa.

Opšti cilj: što pre tući komunističke glavne snage, a zatim raditi prema situaciji. Ovo nam takođe preporučuju iz inostranstva.⁷

Zanesen izvesnim uspesima u Toplici i Jablanici, i ne pomišljajući na mogućnost prodora NOVJ iz Crne Gore i Sandžaka u Srbiju, Mihailović 3. avgusta 1944. ponovo piše potpukovniku Ostojiću:

»Komunistički delovi u Toplici i Jablanici razbijeni su, i sada se tamo vrši čišćenje. U Istočnoj Srbiji završava se razbijanje komunističke grupe, koja je tamo bila upala. Prema tome ovamo će uskoro situacija biti dobra, ali se mora još vršiti čišćenje terena koji je bio zagađen komunistima.

Tražio sam od Vas da me izvestite kako bi se mogla rešiti situacija u Sandžaku i Crnoj Gori. Jer sa takvim stanjem ne bi smeli nikako da dočekamo odlučujuće događaje. Imajte u vidu da odlučujući događaji mogu nastupiti uskoro, a savezničke snage će ceniti one snage koje najpre dođu u kontakt sa njihovim desantnim snagama. Zbog ovoga je vrlo

opasno ako te komunističke snage u Sandžaku i Crnoj Gori budu ostale netučene. Na tu situaciju treba pomisljati najozbiljnije, jer ceo trogodišnji rad može time da bude bačen u zasenak, ili obratno ako budemo jaki kada savezničke snage počnu iskrcavanje, da se krunišu duge i teške dosadašnje borbe. Ima jedna stvar, zbog koje mi nikako ne uspevamo da tučemo komuniste mada smo od njih brojno jači, i sa boljim starešinskim kadrom, a to je što su naše starešine dosta samovoljne, što nema sloge ni uzajamnog potpomaganja. Mnogi se čak i boje da rade u zajednici, mnogi misle da treba sada da stiču slavu i karijeru za budućnost, pa stoga teže da budu samostalni. Zbilja je više nego čudnovato da ljudi ne shvataju ozbiljnost vremena u kome se nalazimo, da ne shvataju da se danas rešava sudbina srpskog naroda, a kako će biti rešena ta sudbina zavisi od nas sviiju, i jedino od nas. Prema tome lična slava neće nikome vredeti ništa, ako upustimo situaciju, i obratno, ako uspemo biće slave i položaja za sve. Naš narod nije prćija ničija, i narod je taj koji će svakoga pitati kako je i šta radio. U ovome pogledu treba da skrenete svima starešinama pažnju i da im sve ovo dobro objasnite, te da posle ne bude dockan.

Pitanje Bosne je jedno od veoma krupnih pitanja. To je kako nam izgleda i po podacima sa druge strane složen problem jer će Hrvati svim silama težiti da Bosna njima pripadne. Stoga je mi moramo u naše ruke potpuno da zagrabimo. Ako to uspemo onda je ona naša, u protivnom neizvesno je kakvo bi se rešenje moglo doneti. Imajte ovo u vidu, i gledajte da za odlučne događaje tamo budemo jaki kako bismo zgrabili svu upravu u svoje ruke.⁴

Međutim, korpusi i divizije NOVJ svojim prodom u Srbiju, razbili su sve ove Mihailovićeve operativne planove.

PORAZ MIHAILOVIĆEVIH SNAGA U SRBIJI I NOVI SPORAZUMI SA OKUPATOROM I KVISLINGOM MILANOM NEDICEM

Posle neuspelog pokušaja legije »Kremler« i borbene grupe »Bendl« (Bendel)¹ početkom jula, da odbace delove 2. korpusa NOVJ iz doline Lima, komandant nemačkog 5. SS armijskog brdskog korpusa odlučio je da 18. jula izvrši brz prodor na uži deo slobodne teritorije, u pravcu Andrijevice i Berana (Ivanograda), razbije snage Narodnooslobodilačke vojske na toj prostoriji i do dolaska pojačanja iz Grčke stvori povoljne operativne uslove za dalja dejstva.

Planom operacije² predviđeno je da glavna grupacija, 21. SS divizija »Skenderbeg«, 14. puk 7. SS divizije »Princ Eugen« i borbena grupa »Stripel« (»Strippel«),³ obuhvatnim napadom zauzme Andrijevicu. Ostale snage imale su jednovremeno da nastupaju u ovom rasporedu: borbena grupa »Bendl« u pravcu Berana; legija »Kremp-ler« u pravcu Bijelog Polja i Berana; dva bataljona puka »Brandenburg« i delovi 5. policijskog puka sa desne obale Lima u pravcu Brodareva i Prijepolja; delovi bugarske 24. divizije iz rejona Nove Varoši i četnički 4. jurišni korpus sa donjeg toka Uvca u pravcu Priboja. Prema ovom planu, po zauzimanju Andrijevice trebalo je uputiti manji deo snaga prema Kolašinu, radi demonstracija, a

snage sa severa, istoka i juga ka Beranama, radi likvidacije delova 2. korpusa NOVJ i zauzimanja Berana i tamnošnjeg aerodroma. Istovremeno, aktivnim dejstvom između Priboja i Bijelog Polja, trebalo je onemogućiti dolazak pojačanja u rejon Berana.

Time su Nemci hteli da spreče prodor snage Narodnooslobodilačke vojske iz Crne Gore na prostoriju između Lima i Ibra i osujete planove Vrhovnog štaba NOV i POJ o prenošenju težišta operacija u Srbiju.

Obavešten o teškom položaju divizija Narodnooslobodilačke vojske u Srbiji, kao i o neprijateljskim pripremama za napad prema Limu, Vrhovni komandant NOV i POJ je 14. jula naredio Stabu 2. korpusa da ubrza upućivanje 5. i 17. divizije prema Goliji i Javoru. Kada se situacija u Srbiji još više pogoršala, on je 16. jula naredio da se 5. i 17. divizija odmah upute pogodnim pravcem kako bi pomogle srpskim divizijama da se oslobode neprijateljskog pritiska. Ali, dok su se ove dve divizije pripremale za pokret, legija »Krempler« i borbena grupa »Bendl« zatvorile su pravac prema Pešteru, i već 18. jula neprijatelj je otpočeo napad prema Andrijevići. Pokušaj Štaba 2. korpusa da sa četiri bataljona 3. divizije zaustavi prodor neprijatelja, koji je glavninom svojih snaga napadao pravcem Murina — Andrijevića, nije uspeo, te su Nemci već 19. jula u zoru zauzeli Andrijeviću i tokom dana produžili prema Beranama.

Vrhovni štab, kome je već bila jasna namera neprijatelja da spreči prodor Operativne grupe divizija u Srbiju, još jednom je, 20. jula, upozorio Štab 2. korpusa da ne angažuje 2. proletersku, 5. i 17. diviziju u borbi i naredio mu da se odmah izvrši planirani pokret, s tim da 2. proleterska divizija produži u Toplicu. Međutim, ova divizija već je vodila borbu protiv neprijatelja koji je nadirao prema Beranama; ona se nije mogla izvući iz borbe bez gubitka veće prostorijske. Zbog toga je Štab 2. korpusa odlučio da izvrši opšti protivnapad na neprijatelja, angažujući još i 5. i 17. diviziju. Posle izvršenih priprema i pregrupacije snaga, on je 23. jula 1944. izdao zapovest za protivnapad.

U toku 24. jula jedinice 2. korpusa na levoj obali Lima prodrle su nu istureni klin neprijatelja severno od Andrijevice, a delovi 17. divizije zauzeli su Turjak i prodrli istočno od Čakora. Za to vreme je 5. divizija izbila na greben Sjekirice i ovladala Čakorom i Devojačkim kršom,

a 4. proleterska brigada 2. proleterske divizije probila se do Gornje Ržanice. Zbog toga, kao i zbog uspešnog dejstva jedinica 3. divizije na levoj obali Lima koje su u toku dana zauzele Žuljevo brdo i izbile na Jerinju glavu i Zeletin, Nemci su bili prisiljeni da odustanu od prodora prema Beranama i da se u noći između 24. i 25. jula povuku iz Andrijevice prema Murini. Sutradan, predveče, 1. krajiška i 4. proleterska brigada izbile su do Murine, spojile se sa 4. krajiškom brigadom, i u toku noći zajedno sa 5. brigadom 3. divizije ušle u Plav. Okružavanje neprijatelja u širem rejonu Murine bilo je završeno.

Neuspeh glavne grupacije u rejonu Andrijevice i Berana negativno se odrazio na neprijateljske snage severno od Berana. I one su, posle uzaludnog pokušaja da postignu ma kakav uspeh u borbama protiv 1. proleterske i 37. divizije, morale preći u odbranu.

Zbog teške situacije u koju su zapale jedinice Narodnooslobodilačke vojske u Srbiji, Vrhovni komandant je 25. jula naredio da se na Kopaonik odmah upute sve tri divizije Operativne grupe, a da front kod Andrijevice preuzmu crnogorske jedinice. Izvršujući ovo naređenje, Štab 2. korpusa je 26. jula otpočeo grupisanje 2. proleterske, 5. i 17. divizije istočno od Berana. Kako jedinice 3. divizije nisu bile u stanju da likvidiraju okruženog neprijatelja u rejonu Murine, to je 14. puk 7. SS divizije uspeo 1. avgusta da se probije preko Čakora u Peć. Ali, 21. SS divizija bila je potpuno razbijena.⁴

Nemci su uspeli da za nekoliko dana odlože prodor Operativne grupe divizija u Srbiju, što se negativno odrazilo na operativnu situaciju srpskih divizija u Toplici i Jablanici, ali ga nisu mogli sprečiti. Naprotiv, oni su u ovoj operaciji pretrpeli velike gubitke u ljudstvu i materijalu i doživeli potpun neuspeh.

Iako borbena grupa »Bendl« i legija »Krempler« posle poraza kod Andrijevice nisu bile u stanju da spreče prodor Operativne grupe divizija, Štab 2. korpusa je ipak preduzeo mere da ga obezbedi: 1. proleterskoj diviziji naredio je da dejstvom prema Stranjanima privuče neprijateljske snage iz Sjenice, a 37. diviziji — da pređe na desnu obalu Lima i dejstvujući ka Zlatiboru veže neprijateljske snage sa tog područja.

Po izvršenom prikupljanu istočno od Berana, i posle svestranih priprema, prodor 2. proleterske, 5. i 17. divizije otpočeo je 28. jula, u tri kolone, opštim pravcem

Suvi Do — Žunjevići — ogranci Rogozne — komunikacija Novi Pazar — Kosovska Mitrovica (na odseku Leskova glava — Sanac) — Ibar. Otpor legije »Krempler« i borbenne grupe »Bendl« u dolini Lešnice, kod sela Orahova i Lagatora, na Turjaku, Osmanovom brdu i Cuku brzo je savladan. Tridesetog jula dostignuta je planom predviđena prostorija. Napad jednog ojačanog bataljona puka »Brandenburg« iz Peštorskog polja brzo je odbijen od strane 2. krajiške brigade i pokret je nastavljen. Sutradan su sve tri divizije izbile u rejon sela Bube — Vojkoviće — Znuša. 2. avgusta na komunikaciju Kosovska Mitrovica — Novi Pazar, a 3. avgusta na ogranke Rogozne i u neposrednu blizinu Ibra.

Da bi sprečio dalji prodor Operativne grupe divizija, neprijatelj je ubrzano radio na posedanju prilaza Ibru i na daljem utvrđivanju saobraćajnih objekata u njegovoj dolini, na odseku Kosovska Mitrovica — Raška. Na toj prostoriji nalazili su se dva bataljona 5. SS policijskog puka, 5. puk Ruskog zaštitnog korpusa, dva bataljona Srpskog dobrovoljačkog korpusa, jedan ojačani bataljon bugarske 24. divizije, jedan oklopni voz 5. puka za zaštitu železnica i muslimanska milicija. Osim toga, u dolinu Ibra pristizao je i 14. puk 7. SS divizije, koji se 1. avgusta, iz okruženja kod Murine, probio u pravcu Čakora i Peći, a u rejon Kosovske Mitrovice stizali su iz Grčke delovi 1. brdske divizije.

Prema raspoloživim podacima moglo se zaključiti da neprijatelj odbranom na istočnim ograncima Rogozne želi da dobije vreme za prikupljanje jačih snaga, da bi potom s juga, iz Kosovske Mitrovice, i sa severa, iz Raške i Novog Pazara, izvršio obuhvatni napad u cilju odbacivanja Operativne grupe divizije na zapad. Međutim u toku 3. avgusta nije mu pošlo za rukom da upotrebom jačih izviđačkih delova zauzme povoljnije odbrambene položaje na istočnim granicama Rogozne.

Želeći da preduhitri neprijatelja, Štab Operativne grupe divizija odlučio je da noću 3/4. avgusta izvrši forsiranje Ibra na odseku Ramna (13 km severozapadno od Kosovske Mitrovice) — Rudnica (9 km jugoistočno od Raške). Po odbacivanju delova 14. puka 7. SS divizije sa leve obale i po slamanju otpora neprijatelja u dolini, divizija je u toku noći forsirala Ibar kod Slatine, Pridvorice i u rejonu Ramne, a 2. proleterska divizija kod Leposavića i Drena. Sedamnaesta divizija, zbog jakog otpora

nadmocnih neprijateljskih snaga, nije uspela da te noći pređe reku cela, već samo njena 2. brigada, kod Rudnice, dok su 6. i 15. brigada prešle iduće noći, kod Drena. Po prelasku, sve tri divizije su produžile nadiranje prema Kopaoniku. Već 5. avgusta je 17. divizija izbila na prostori-ju Miokovići — Planica — Belo brdo, 2. proleterska divi-zija kod Blaževa, a 5. divizija na prostori-ji Lozna — Gra-ničane — Jelacke.⁵

Sada se pred nemačku komandu u Srbiji postavilo pitanje: da li 1. brdsku diviziju i 14. puk 7. SS divizije upotrebiti protiv Operativne grupe divizija, ili ih uputiti ka Limu radi sprečavanja daljeg prodora snaga Narodno-oslobodilačke vojske u Srbiju. Ona se odlučila na ovo dru-go, a protiv Operativne grupe divizija upotrebila je čet-ničku 4. grupu jurišnih korpusa — glavninu četničkih snaga u Srbiji, koja se tada nalazila u Župi.

U težnji da što pre ovlada grebenom Kopaonika i spreči dalji prodor Operativne grupe divizija, četnička 4. grupa jurišnih korpusa je do 6. avgusta 1944. izbila na li-niju Oglavlje — Gradac — Mramor. Međutim, zbog važ-nosti ovih položaja, jedinice Operativne grupe su se ta-kođe žurile i već 6. avgusta u zoru izvršile napad na čet-nike i odbacile ih na liniju Ogledna — Vlačka ravan — Bregovi — Ledenica. U međuvremenu, zbog nastupanja četničkog 5. jurišnog korpusa iz doline Jošanice, preko Suvog rudišta i Milanovog vrha, u bok Operativne grupe divizija, 5. divizija je prebačena na levo krilo borbenog poretka Operativne grupe radi obezbeđenja prodora 2. proleterske i 17. divizije preko Kopaonika.

Obavešten o borbama na Kopaoniku, Mihailović je, 7. avgusta 1944. uputio pismo potpukovniku Zahariju Os-tojiću u kome kaže:

»Bio sam već izdao naređenje Račiću da krene za Lim, i on je bio u toku toga pokreta, tojest stigao iz Toplice do u oblast Brusa. Međutim, u isto vreme komunisti su prodrli od Berana preko Tutina i otpočeli prelaz Ibra. To je bila nova situacija koja je zahtevala da Račić odmah ovlada Kopaoni-kom i napadne komuniste. Račić već vodi borbe na južnim padinama Kopaonika. Njima je namera da prodru u Toplicu i Jablanicu, a otuda da izvrše prodor u Srbiju. Prema ovoj novoj situaciji, svi su izgledi da komunisti žele da se probiju istočno, a time će biti ispražnjen dobrim delom Sandžak i Crna Gora. Stoga je sada potrebno da i snage koje su branile Lim preduzmu napad na komuniste iz oblasti Lima, a čija je tendencija pomeranje na istok. Vi sa tim snagama preduz-

mite napad na komuniste na istok u pravcu Golije. Pavle (Đurišić — nap. autora) bi sada trebao da napadne iz Stare Crne Gore, jer je sada povoljan momenat da se oslobodi Crna Gora, a zatim i Sandžak.*

Po zauzimanju Ogledne, 2. proleterska divizija nadirala je dolinom Vlajkovačke reke i do mraka 8. avgusta osladala Brusom, a 17. divizija preko Ugara i Milentije prema Aleksandrovcu. Devetog avgusta, savladavši slab otpor neprijatelja na pravcu Brus — Blace, 2. proleterska divizija oslobodila je Razbojnu, gde je zadržala 3. srpsku i 4. proletersku brigadu radi zaštite desnog krila i boka Operativne grupe od eventualne intervencije bugarskih jedinica iz Toplice, a 2. proletersku brigadu uputila levom obalom Rasine prema Novacima radi sadejstva sa 17. divizijom u borbama za Aleksandrovac. Goneći razbijene četnike, 17. divizija je istog dana oslobodila Milentiju, a sutradan, 10. avgusta, i Aleksandrovac. Četnici su se u neredu povukli prema Trsteniku i Kruševcu.

Bugarska 27. divizija pojačala je svoje posade u Prokuplju, Kuršumliji, Blacu i Merčezu i isturila deo snaga na Požar, da spreči spajanje Operativne grupe divizija sa 21. i 24. srpskom divizijom, koje su se nalazile južno od komunikacije Kuršumlija — Prokuplje. Ove srpske divizije, izbijanjem Operativne grupe divizija u Župu i u dolinu Rasine, rasterećene neprijateljskog pritiska, bile su opet u mogućnosti da pređu u protivofanzivu. U vezi s tim Glavni štab Srbije, da bi što više neprijateljskih snaga privukao na svoje područje i na ta način olakšao dejstva 2. proleterske, 5. i 17. divizije, naredio je 21. diviziji da sa južne i istočne strane vrši pritisak na Kuršumliju i na komunikaciju Kuršumlija — Prokuplje, 24. diviziji — da dejstvuje ka Lebanu i na komunikacije Leskovac — Vranje i Leskovac — Lebane, 22. diviziji — da što aktivnije dejstvuje na komunikaciju Vranje — Kumanovo i na neprijateljske garnizone na toj teritoriji, a 25. diviziji — da se prebaci na prostoriju Svrlijig — Piro i da se u rejonu Sokobanje poveže sa 23. divizijom i sa njom dejstvuje na tom području.

Pored ovih novostvorenih operativnih mogućnosti, prodor Operativne grupe divizije u Srbiju još više je pojačao veru naroda u pobedu, ubrzao proces osipanja kvislinških formacija i izazvao masovniji priliv novih boraca u redove Narodnooslobodilačke vojske. Tako su stvorene

mogućnosti za formiranje krupnijih jedinica, sposobnih za izvođenje zamašnjih operacija.

Međutim, samo jedan dan posle pretrpljenog poraza i povlačenja sa Kopaonika u dolinu Zapadne Morave, četnički komandanti Račić, Kalabić i Neško Nedić su, u svojstvu predstavnika Mihailovićeve organizacije, održali 11. avgusta 1944. godine u Topoli sastanak sa Nojbaherovim izaslanicima, o kome je ritmajster Vrede sačinio za Nojbahera sledeću zabeležku:

»Sastanak je održan na želju ministra Nojbahera u cilju upoznavanja sa novim osnovama na kojima DM želi sastanak sa jednom odgovornom nemačkom ličnošću.

Prisutni: ritmajster knez Vrede, ritmajster fon Herbart, zonderfirer Horak, narednik Fidler, 'Egon'.

Sa DM-strane: major Račić, kapetan Neško Nedić, kapetan Kalabić.

Početak: 14.20, završetak 15.45.

Ritmajster knez Vrede: Kapetan Neško Nedić je preneo želju DM da dođe do jednog razgovora. Jedna visoka nemačka ličnost, a eventualno i specijalni opunomoćenik firera za Jugoistok bila bi spremna da se odazove želji DM za održavanje ovakvog razgovora. Knez Vrede je ovlašćen da razjasni sledeće: prvo, pretpostavke pod kojima bi DM želeo da se održi ovaj razgovor, i drugo, izjava da sa nemačke strane ne dolazi u obzir prihvatanje eventualnog sporazuma u pismenoj formi. Sa nemačke strane vodiće se računa da razgovor ostane u tajnosti. Na pitanje ritmajstera kneza Vrede da li major Račić i kapetan Neško Nedić govore kao opunomoćenici DM, major Račić je izjavio da su oni 10. 8. bili kod DM i da su dobili izričita ovlašćenja za ovaj razgovor.

Sa svoje strane, knez Vrede je izjavio da se i on tu nalazi po nalogu svojih pretpostavljenih, a naglašava da bi danas to mogao biti samo jedan prethodni razgovor o mogućnostima održavanja razgovora Nojbaher-DM. Posebno ističe da nije ovlašćen da sa svoje strane utvrđuje bilo kakve sporazume. Zamolio je majora Račića da mu saopšti na kojim bi novim osnovama mogao da se postavi razgovor DM-Nojbaher.

Major Račić se složio sa izlaganjem kneza Vredea. Naglasio je da se dosadašnja saradnja razvijala samo na pojedinim pitanjima. Međutim, s obzirom na situaciju moralo bi se doći do potpunog rešenja. Politička usmerenost DM i njegovog pokreta potpuno se izmenila. Oni predlažu obrazovanje jednog nacionalnog fronta uz uključivanje SDS, SDK, DM-odreda i svih nacionalnih snaga koje su protiv komunizma. DM-pokret je spreman da prihvati ovakav front. Glavni zadatak je opšta mobilizacija i stvaranje jedne srpske nacionalne

armije u cilju uništenja komunizma u Srbiji. A kad se uništi komunizam u Srbiji, DM-pokret je spreman da se, po naređenju nemačkog vođstva, angažuje na Balkanu i svuda drugde. Bugari uopšte nisu dostojni okupatori. Nemci su dali oružje Albancima, Hrvatima itd. zato što su ovi umeli da im se dodvore. Danas ih oni obmanjuju. Nemci nisu dobro upoznali ove ljude. 'Međutim, Srbi koje niste upoznali, danas se bore za vas. Mi se zaklinjemo oficirskom čašću da ćemo vam biti verni. DM-pokret je spreman da da sve garancije koje zatraže Nemci. Smrtno neprijateljstvo prema komunizmu je najbolja garancija za našu vernost. Budućnost nas ne interesuje, ma kakav bio ishod rata mi smo odlučili, ako bude potrebno, da viteški poginemo.'

DM je spreman za razgovor sa poslanikom Nojbahe-rom. On jedino moli da se razgovor ne održi u Beogradu ili nekom drugom većem gradu. Major Račić moli da se razgovor ubrza, jer treba raditi. Komunisti planiraju jedan veliki po-duhvat. Knez Vrede je odgovorio da ne može predložiti ni jedan termin, jer se poslanik Nojbahe trenutno nalazi van zemlje.

Kapetan Neško Nedić je napomenuo da bi zaključiva-nje jednog usmenog sporazuma moralo da bude povezano sa dva uslova:

kao prvo: da DM ostane lično u ilegali, i

kao drugo: da DM-pokret ne bude odenut u nemačku uniformu.

Naime, cilj DM-pokreta je njegovo stapanje sa celo-kupnim nacionalno orijentisanim srpskim narodom.

Knez Vrede je izjavio da će u slučaju održavanja razgovora predložiti svojim pretpostavljenim kraljevu vilu na Oplencu. Budući da je odbijen raniji predlog Račića i Neška da to bude neko mesto u blizini Čačka, oni su prihvatili predlog.

Bez ulaženja u detalje, istaknuto je da bi pretpostav-ka sporazuma morala da bude priznanje nemačke vojne upra-ve i obustavljanje napada protiv nje.

Račić je načeo pitanje razgraničenja srpskog prostora, a postavio je i pitanje da li DM-pokret treba da se bori i protiv komunizma u Crnoj Gori, istočnoj Bosni i Sremu. Knez Vrede je odgovorio da ne može da iznese stav o tom pitanju.

Knez Vrede je zatim sumirao predloge i želje predstavnika DM na sledeći način:

1. DM želi da razgovora sa opunomoćenikom firera za jugoistočni prostor.

2. On teži okupljanju svih nacionalnih srpskih snaga.

3. Mobilizacija i naoružavanje svih za oružje sposob-nih Srba za borbu protiv komunizma. Naoružavanje i vođstvo pod nemačkim Vermahtom.

4. DM moli da sam ostane u ilegali.

5. Pripadnici DM-pokreta ne treba da budu u nemačkim uniformama.

6. Mesto sastanka ne treba ni u kom slučaju da bude Beograd ili neki drugi veći grad.

Naše želje:

1. DM se slaže da eventualni ugovor bude usmen i ni u kom slučaju pismen.

2. On obećava da će biti obustavljene sve mere uperene protiv nemačke vojne uprave.⁷

Samo dva dana posle ovog sastanka u Topoli, a u duhu koncepcije koju su na njemu izneli Mihailovičevi delegati, održan je 13. avgusta 1944. godine u selu Ražani sastanak između Draže Mihailovića i Milana Nedica.

Na Mihailovičev zahtev ovaj sastanak je, posredstvom šefa bezbednosti u kvislinškom ataru Dragog Jovanovića, organizovao komandant Gorske kraljevske garde major Nikola Kalabić.

O odnosima sa Kalabićem Jovanović je pred istražnim organima 1946. godine izjavio:

»Od konca 1941. godine osećao sam se lično vezan za organizaciju Draže Mihailovića.

Ja sam smatrao da je to pravi nacionalni put i da je to ono što sobom nosi budućnost. Smatrao sam da je potrebna koordinacija sa tom organizacijom u borbi protiv komunista. Odmah od početka u Upravi grada Beograda isključio sam na pogodan način svako interesovanje i praćenje rada u cilju sprečavanja organizacije Draže Mihailovića. Prve razgovore i pozdrave Draži Mihailoviću slao sam preko Milana Kalabića, tadanjeg komandanta oružanih odreda i to koncem 1941. godine, i zatim sam prvi put video jednog čoveka za kojega sam znao da je iz bliže okoline Draže Mihailovića, i to u leto 1942. godine. Taj čovek je bio Nikola Kalabić, komandant kraljeve Gorske garde. On je lično došao kod mene u Beograd i sastali smo se u Beogradskoj opštini (u to vreme Jovanović je bio i predsednik Beogradske opštine — nap. autora). Posle sam se sa njim sastajao koncem 1943. i u toku 1944. godine, osam do devet puta. Sastajali smo se u Šatornji, u Topoli, u Arandelovcu, kod Mladenovca u banji Seltres, kod Rajle, u Ražani i Pranjanima.

Na tim sastancima razgovarali smo obično o toku razvitka događaja u Beogradu, o držanju dobrovoljaca, naročito o komunistima, o akcijama koje vode četnici protiv komunista i o Kalabićevim potrebama. Njegovim zahtevima izlazio

sam u susret. Pomagao sam ga novcem, odećom, oružjem i municijom.

U većini slučajeva mene je Kalabić pozivao na sastanak, a u dva ili tri slučaja sam ja tražio sastanak sa njim.

Sastanke smo ugovarali preko Koste Košutića zvanog Janko«.

Nekoliko meseci posle prvog sastanka između Kalabića i Jovanovića, 1. novembra 1942. godine u prvom broju lista »Gardist«, objavljen je članak o Dragom Jovanoviću, u kome piše:

»Dragi Jovanović, ime od koga se roguši kosa na glavi svakom poštenom Srbinu. Služio je sve i svakoga, i u tom policiskom kućetu svako je našao dobra pomagača samo ako ga je dobro plaćao, pošto je drčan na paru. Sklon krađi i svim ljudskim porocima.

Nema premca u Srbiji u pogledu izdaje Srba Nemcima. Zna se da je uvek davao dupli broj glava Nemcima za streljanje od onog broja koga su Nemci zahtevali. Inače ovo preteško srpsko doba za njega je niz medenih meseci, pošto se oženio i dobio toliku vlast od Nemaca, kakvu ni u najintimnijim snovima nije mogao sanjati. Celoga života služio je vlasti u ulozi pandura ili špijuna.«⁹

Očigledno ovim člankom Kalabić je pokušavao da pred javnošću prikrije svoje veze i odnose sa zločincem Dragim Jovanovićem, za kojim ni sam nije zaostajao.

Obaveštajni organ četničke Vrhovne komande Nikola Božić »Artur«, inače pomoćnik zloglasnog šefa specijalne policije Bečarevića, obavestio je 25. decembra 1942. godine Mihailovića o sledećem:

»Jedini čovek od današnjih Srba faktora u Beogradu bio je Dragi Jovanović (u koga se još možemo mnogo i sigurno pouzdati) koji je stalno i pred Nedićevom vladom i Nemcima dokazivao da je prvenstvena i glavna opasnost u zemlji još uvek od komunista i da u tome pravcu treba preduzimati uporno enerგიčne mere. U svojim nadležstvima, u Srpskoj državnoj bezbednosti i u Upravi grada Beograda, on je u ovome smislu i jedini nagoveštavao mere.

Pre nekoliko dana, uoči svoga odlaska iz Beograda, on je izričito izjavio našem poverljivom čoveku, da je potpuno uspeo da uveri Nemce da su izgređnici u Srbiji još uglavnom i jedino komunisti i da u tome pravcu treba preduzeti mere odmah posle katoličkih Božićnih praznika.«¹⁰

Zahvalujući, pored ostaloga, i Kalabiću, Dragi Jovanović je, najzad, odigrao i značajnu ulogu u četničkom pokretu Draže Mihailovića.

O ovoj svojoj ulozi Jovanović je, pred Vojnim većem Vrhovnog suda FNRJ, izjavio:

»Ja sam avgusta meseca bio pozvan od Kalabića na sastanak u Selters kraj Mladenovca. Tu sam se sastao sa Kalabićem, koji je rekao da sutradan treba da dođe u Topolu, jer trebam o važnim stvarima da razgovaram sa Račićem i Nedićem, i ja sam otišao u Topolu, ali tamo ih nisam našao pa sam se odvezao u Arandelovac. Tamo, u jednoj kafani, bio je jedan autobus sa četnicima. U dvorištu sedeli su njih trojica. Ja sam prošao kroz kafanu i u sobi, docnije, video Neška Nedića, Kalabića i Račića. Račić je počeo razgovor i rekao: 'Mi smo uvereni u vaše prijateljstvo i pozvali smo vas da organizujete sastanak Milana Nedića sa Dražom. Nastupila su teška i opasna vremena. Moramo da radimo zajedno.' Ja sam rekao da sam u stanju da uradim što oni hoće i da mogu organizovati sastanak između Nedića i Draže. Ja sam pitao da li Draža Mihailović zna o tome? Odgovoreno mi je potvrdno sa jednom pozom od strane Račića. Ja sam kazao da ću razgovarati sa Nedićem i, ukoliko on pristane, ja ću ga dovesti. Zbog toga sam rekao da treba da se o tome dogovorimo. On mi je odgovorio: 'Mi nemamo vremena. Sutra do deset sati očekujemo odgovor. Mi ćemo vas pozvati telefonom.'

Ja sam otišao posle kod Nedića i rekao mu:

— Gospodine Nediću, Vi ste me sumnjičili za veze sa organizacijom Draže Mihailovića. Evo, došao sam da vas pitam da li hoćete da odete na sastanak sa Mihailovićem?

On mi je odgovorio:

— Dabome da hoću.

Mene su u petak zvali telefonom oko deset sati. Poziv je verovatno dolazio iz Šatornje ili Topole.

Ja sam odgovorio da stvar stoji kako je ugovoreno. Oni su odgovorili da čekam obaveštenje do u nedelju pre podne.

U nedelju pre podne pozvan sam na određen broj telefonom iz Kosjerića.

Javljeno mi je: 'Dvadeset sati. Draža.'

Tako je bilo ugovoreno.

Seo sam u moja kola i uzeo jednog šofera pozadi. Otišao sam kod Nedića, gde sam stigao oko 4 sata. Tamo je bio i njegov brat Mića. Rekao sam:

— Gospodine Nediću, sada je momenat da idemo.

Njemu je izgledalo malo suviše riskantno da pođe samo samnom bez pratnje. Ja sam rekao:

— Nemojte se plašiti. Tako je dogovoreno.

Još sam rekao da treba da pozovemo generala Damjanovića, i ja sam ga pozvao.

U prvim kolima bio sam ja sa mojim pratiocem, u drugim kolima bio je Nedić. Preko Obrenovca i Valjeva stigli smo u Ražanu oko 20 časova. U Ražani nas je sreo jedan čovek koji nam je prišao, pretstavio se kao komandant mesta, i pozvao nas u njegovu kuću koja je bila preko puta pošte. Ušli smo u sobu u kojoj su bili Kalabić, Neško Nedić i Račić. Oni su pozdravili Nedića i otišli su.

Došli su oko pola 11 sati i pozvali nas, Nedića, Damjanovića i mene, da pođemo. Mi smo krenuli na određeno mesto. Na jednoj okuci, kod jednog starog seljačkog plota, stajao je jedan mitraljez kraj drumu. U prvim kolima bili su Račić i Kalabić i pozvali su nas da siđemo. Sišli smo Nedić, Damjanović i ja i ušli smo u jednu malu seosku kuću gde nas je na vratima sačekao Draža Mihailović.

On se pozdravio sa Nedićem i Damjanovićem, a ja sam mu se pretstavio. Ušli smo u jednu seljačku sobu gde je bio jedan krevet, sto i dve klupe i gde su, pored Draže, bili još pukovnik Baretić, Lalatović i još jedan, mislim Milikić, a bili su tu i Račić i Kalabić.

Kad smo došli unutra mislim da nas je Mihailović ponudio rakijom. Nedić je odbio.

Draža nas je zapitao kojim dobrom dolazimo. Tada je Nedić počeo da govori da je zemlja u opasnosti i da je došao da vidi da li možemo štogod učiniti i da li može štogod on da pomogne. Onda je Nedić, u nevezanom razgovoru govorio na koji način misli da može da se pomogne.

Kazao je da treba da prestanu pljačke, a da mu za troškove oko izdržavanja ljudstva, Mihailovićevog, stavlja na raspoloženje 100 miliona dinara.

Glavni je, međutim, govor bio oko nabavke oružja, da Nedić kod Nemaca izdejstvuje da dobije oružje. Mihailović je kazao da ima dovoljno ljudstva, samo mu nedostaje oružje i municija. Oni drugi oficiri, koji su bili prisutni, upadali su u reč u istom smislu i, koliko se sećam, tražili su da im se nabaci oko 50 do 60 hiljada pušaka. Na kraju je Nedić izjavio da uzima na sebe da izdejstvuje kod Nemaca 30.000 pušaka, 500 puškomitraljeza i jedan broj minobacača.

Razgovarano je još o tome da treba da se nabavi odelo i Nedić je tom prilikom kazao:

— Vi mi garantujete da sve ovo neće biti upotrebljeno protiv okupatora, a ja garantujem da ću učiniti sve što je potrebno kod Nemaca da ovo izdejstvujem.

Mihailović je ćutao na to i uopšte je prilikom celog izlaganja Nedićevog najviše ćutao.

Na kraju je Nedić formulisao u razgovoru da taj sastanak treba da ostane u najvećoj tajnosti.

Ja sam na tome sastanku, čini mi se, razgovarao o tome, ako bi došlo do novih formacija pod komandom Draže Mihailovića, ja sam napomenuo da bi trebalo da bude manje zlonamernosti i manje neprijateljskog držanja od strane dobrovoljaca prema četnicima, da ne prave smetnju jedni drugima, kao što su do sada činili. Na tome je uglavnom razgovor završen. Bilo je još nekoliko manjih pitanja i oko 12 sati mi smo otišli. Ja sam okrenuo kola i vratili smo se u Ražanu kod Đurovića, komandanta mesta, samo nas trojica, i tu smo kod njega prespavali. Oko pola 5 sati seli smo u kola i vratili se u Beograd.«¹¹

O sastanku sa Mihailovićem, Nedić je pred istražnim organima 9. januara 1946. godine, pored ostalog, izjavio:

»U 1944. godini Draža Mihailović je tražio da odredim izvesne delegate radi pregovora. Sa svoje strane sam odredio Iliju Mihailovića i Dimitrija Ljotića. Ilija Mihailović (bivši narodni poslanik i član najužeg vodstva bivše Jugoslovenske nacionalne stranke, JNS — nap. autora) je u više navrata odlazio kod Draže i bio je uvek primljen, dok je Ljotić bio 2 puta ali samo u štabu, dok od strane Draže Mihailovića nije bio lično primljen.

Jula meseca, posredstvom Dragog Jovanovića, došlo je do prvog sastanka između mene i D. M. (Nedić je pobrkao vreme sastanka sa D. M.; reč je o avgustu, a ne o julu — nap. autora). Na ovom sastanku radilo se o tome da se stvori aparat koji će u datom momentu posle nemačkog sloma da preuzme vlast u zemlji. Tom prilikom postavljeni su mi od Draže uslovi za liferovanje oružja. Njegovi zahtevi u ovom pogledu bili su suviše veliki, ali su delimično od moje strane prihvaćeni i ispunjeni.«¹²

A u izjavi, takođe pred istražnim organima, 3. februara 1946. godine o sastanku sa Mihailovićem Nedić kaže:

»Susret, kako između mene i Draže, tako i ostalih oficira, koje smo zatekli tu, bio je srdačan i prijateljski... Draža je tražio od mene da mu izložim opštu situaciju i razvoj budućih događaja, na šta sam mu ja kazao da Nemci propadaju i da će uskoro morati da se povuku iz zemlje. Predočio sam mu opasnost od komunista, koji nadiru sa svih strana, pa da je stoga potrebno da se obrazuje jedan srpski front od mojih odreda i četničkih pa da tako ujedinjeni brzo i efikasno spasimo srpstvo i Srbiju od komunističkog upada. Draža me je saslušao i prihvatio moje izlaganje i predlog. Sa svoje strane rekao je da ima vezu direktno sa Londonom

i Englezima i da dobija izveštaje o situaciji iz prve ruke. Dalje je kazao kako će se Englezi iskrcati na Jadranu, gde će uhvatiti sa njima vezu i da će Englezi doći u našu zemlju radi očuvanja mira i reda.¹³

Prema postignutom usmenom sporazumu Nedić se obavezao da odmah stavi na raspolaganje Mihailoviću 100 miliona dinara; da kod okupatora, za Mihailovićeve jedinice, izdejstvuje 30.000 pušaka, 3 miliona puščanih metaka, 500 puškomitraljeza i 500 minobacača; da se, ukoliko to okupatori dozvole, sve oružane formacije u Srbiji stave pod Mihailovićevu komandu radi koordiniranja akcija protiv NOVJ; da odmah stavi na raspolaganje Mihailoviću neodređen broj odeće i obuće, prema mogućnosti nabavke.

Odmah po povratku u Beograd, Nedić je poslao Mihailoviću 100 miliona dinara, a nešto kasnije isporučio mu je 10.000 pušaka sa odgovarajućom količinom municije i veću količinu odeće i obuće.

Samo nekoliko dana posle sastanaka sa Nedićem, Mihailović je preko svojih opunomoćenika ponovo stupio u kontakt sa predstavnicima okupatora i postavio zahtev da mu se do 20. avgusta izliferuje 50.000 pušaka, da bi mogao svoje jedinice aktivnije da uključi u borbu protiv NOV. Kao pristalica elastičnije politike prema Mihailoviću, Nojbaher je, preko komande Jugoistoka, sugerisao da se iz zaplenjenog oružja koje se nalazilo u Mađarskoj dodeli izvesna količina Mihailoviću. U izveštaju upućenom 16. avgusta 1944. ministru inostranih poslova Rajha, Nojbaher posebno naglašava:

»Treba pretpostaviti da se Draža Mihailović poslednjih nedelja preko posrednika u velikoj meri složio i s Nedićem o opasnosti situacije i o potrebi zajedničkog nastupanja nacionalnih trupa. U svakom slučaju i Nedić sa svojim sledbenicima ne vidi već, na osnovu slabljenja sopstvenog političkog položaja u zemlji, sada nikakav drugi put za spasavanje nacionalnog srpstva do pakta sa Dražom Mihailovićem.«¹⁴

Nemački vrhovni komandant za Jugoistok general-feldmaršal Maksimilijan fon Vajks primio je u Beogradu 17. avgusta 1944. godine srpsku vladu sa Milanom Nedićem na čelu. Na ovome prijemu Nedić je ponudio Vajksu borbenu saradnju svih nacionalističkih snaga, uključujući i Mihailovićeve, protiv NOVJ i postavio ultimativan

zahtev da se odmah naoruža 50.000 ljudi i da im se stave na raspolaganje i teška oruđa.

Posle ovoga prijema, Nojbaher je 20. avgusta uputio opširan izveštaj ministru inostranih poslova Trećeg rajha Ribentropu, u kome, pored ostalog, piše:

»Prilikom razgovora sa čitavom srpskom vladom kod Vojnog zapovednika Jugoistoka, na dan 17. o. m. u mom prisustvu Nedić je posle iscrpnog prikazivanja opasnosti situacije u srpskom, a time i u čitavom jugoistočnom prostoru davao izjave i u ime Draže Mihailovića. Nedić je zajemčio da će se pokret DM uzdržati od svake neprijateljske radnje protiv Nemaca i da ni u slučaju povlačenja Nemaca iz Srbije neće na Nemce biti ispaljen ni jedan metak. Njegova vlada preuzima, dalje, punu odgovornost za to da će dražinovci po svaku cenu garantovati Nemcima bezbednost drumova, železnica, rudnika i ostalih objekata koji interesuju Nemce. Srpski nacionalisti su spremni da vode do krajnosti borbu protiv komunista. Ta mobilizacija srpstva protiv prodora boljševizma vrši se pod vođstvom ministra-predsednika Nedića, kojeg pokret DM priznaje, kao i njegove vlasti. Nedić je preuzeo na sebe da zamoli Nemačku za oružje i municiju, jer, u protivnom slučaju, u nedostatku dovoljnih nemačkih snaga, borba nacionalnih odreda je bez izgleda, usled njihovog daleko slabijeg naoružanja, oskudice u municiji i teških gubitaka prilikom poslednjih borbi u južnoj Srbiji. Nedić je dao izjavu da nije u stanju da kao nemoćan posmatrač jednog sudbonosnog razvoja i dalje snosi bilo kakvu odgovornost za vladu prema narodu i prema nama ako za nacionalne snage koje mu stoje na raspolaganju ne dobije smesta pomoć u naoružanju sa nemačke strane.«¹⁵

U daljem tekstu izveštaja Nojbaher navodi u brojkama sve one potrebe u naoružanju koje je preko Nedića tražio Mihailović. Posebno je naglasio da su države antihitlerske koalicije Titove partizane »do zuba naoružale« i da su oni u svemu superiorniji u odnosu na kvislinško-četničke snage. Nojbaher, doduše, smatra da su tražene količine oružja prevelike, ali nastoji da se u svemu nađe neko razumno rešenje koje bi zadovoljilo i jednu i drugu stranu. Posebno on tvrdi da su i Nedić i Mihailović u svakom pogledu odani Nemcima te da nema ni najmanje sumnje da će njihovo sjedinjavanje jednog dana zapretiti Nemcima. A, zatim kaže:

»Za lojalnost ministra-predsednika Nedića jemčim na osnovu bogatog iskustva s punom odgovornošću. Mislim da pred krajnje pretećim razvojem u čitavom prostoru Jugoisto-

ka imamo poslednju priliku da se srpstvo pod vođstvom Nedića u vrhovnom interesu našeg ratovanja, suprotstavi boljševizmu u srcu Balkana.

U pogledu Draže Mihailovića, upućujem na svoje brojne ranije telegrame. Svoje dosledno antikomunističko držanje dokazao je nedvosmisleno, uprkos najvećeg pritiska od strane Engleza, odrekavši se njihove pomoći u naoružanju dok su Englezi istovremeno preteći naoružavali Tita. Iskustva poslednjih 12 meseci u pogledu njegovog držanja prema nemačkim oružanim snagama, dosadašnje zajedničke borbe na antikomunističkom frontu i dosadašnja ozbiljna ugroženost srpske nacije koju on priznaje u punom opsegu, smatram dovoljnim osnovom za to da će D. M. održati reč koju nam je dao ako u ovom odlučujućem trenutku budemo pružili preko Nedića odlučujuću pomoć. Spreman sam, posle jednog ličnog razgovora sa D. M., da preuzmem odgovornost za to da nas taj čovek neće napasti s leđa i da će on sam učiniti bezopasnim one elemente svoga pokreta koji su nepouzdati u pogledu nas.«

Iz štaba Komande Jugoistoka uporno su zahtevali da Komanda Vermahta odobri naoružanje Mihailovićevih jedinica. Spremajući se da odu na razgovore sa Hitlerom, Vajks i Nojbahter poneli su dokumentaciju kako bi Hitlera ubedili da je imperativ vremena što čvršće sarađivati sa četnicima Draže Mihailovića i da to diktiraju nemački interesi na Balkanu. U toj dokumentaciji bio je izložen čitav istorijat saradnje sa četnicima Draže Mihailovića; dati su podaci o liferovanju oružja četnicima, izneto je koliko su četnici pomogli nemačkim okupacionim snagama u poljoprivredi i, naročito, u rudarstvu, štiteći rudnike u Srbiji od napada partizana. Nemački viši oficiri u Srbiji ponovo su 20. avgusta, uoči polaska Nojbahera i fon Vajksa u Hitlerov štab, vodili razgovore sa Neškom Nedićem, izaslanikom Draže Mihailovića. Tom prilikom bilo je govora o osnivanju tri puka od Mihailovićevih jedinica koje bi Nemci naoružali i koji bi se borili pod nemačkom komandom. O razgovorima kod Hitlera postoji skraćeni zapisnik na osnovu izlaganja feldmaršala fon Vajksa. Razgovor je održan 22. avgusta 1944. u Vučjoj jami. Iz ovog zapisnika se vidi da je Hitler u principu odbacio predloge feldmaršala fon Vajksa i Nojbahera, ali nije kategorički odbio da se mestimično može sarađivati sa pojedinim četničkim jedinicama ako to potrebe nalažu, dok je ranije to kategorički odbijao.¹⁶

Cim se vratio iz Glavnog stana Rajha, komandant Jugoistoka je naredio da se iz nemačkih magacina izda četnicima 5 miliona pušćanih metaka. Pored toga, odo-brena je isporuka 11.000 pušćaka, zaplenjenih od jugoslo-venske vojske, za naoružanje Mihailovićeve 4. grupe ju-rišnih korpusa. Predstavnicima Draže Mihailovića, koji su vodili pregovore sa Komandom Jugoistoka, obećano je da će im se, pored navedenih isporuka, iz nemačkog muni-ćijskog skladišta u Kragujevcu staviti na raspolaganje još 7.000 pušćaka sa po 100 metaka, 50 mitraljeza sa po 13.000 metaka i 42 minobacaća sa po 250 mina i da nove isporuke mogu očekivati tek od oktobra, i to u ograniče-nim kolićinama.¹⁷

Tako su pregovori između Nemaca, s jedne, i Nedi-ća i Draže, s druge strane, o naoružavanju srpskih kvis-lingško-ćetnićkih snaga završeni mršćavim rezultatima. Upr-kos tome, i Nedić i Draža sprovodili su masovnu mobiliza-ciju da bi popunili svoje proređene jedinice.

Herman Nojbaher je ponovo, 1. septembra 1944, obavestio Ribentropa o vojno-politićkoj situaciji u Srbiji sa posebnim osvrtom na raspoloženje u taboru kvislinga i u organizaciji Draže Mihailovića:

»Nedić i dalje vapije za oružjem. Pošto mi iz tehnićkih razloga možemo da pružimo samo skromnu pomoć, Nedić veruje pred i dalje manifestovanom spremnošću Srbije za borbu protiv komunizma da mi iz nekih razloga, iz viših inte-resa Nemaćkog Rajha, namerno odugovlaćimo našu pomoć... Draža Mihailović, zadržavajući simbolićki svoje neprijatelj-stvo prema okupatoru, neće ni po koju cenu da se bori pro-tiv nas. U tom držanju je on potpuno pokriven jasnim kra-ljevskim naredenjima i jednim malim amerićkim štabom koji dejstvuje tek od pre kratkog vremena kod njega, i ovlašćen je da po tom pitanju sve obećava i održava. Otuda stalna ponuda bilo kojih talaca i njegova izjava Nediću da stavlja na raspolaganje i svoje dvoje dece. D. M. je uveren da ćemo mi u dogleđno vreme evakuisati zemlju, nada se da se to ne-će dogoditi tako brzo; priprema se isključivo za odbranu nacionalne monarhije protiv komunizma; bez prekida na-stavlja tu borbu i želeo bi, kada mi jednom odemo, da bez borbe stupi na naše ključne položaje. On se nada da će još uz našu pomoć poraziti komuniste u prostoru Leskovca i Užica.¹⁸

Bez obzira na to što im Nemci nisu dali dovoljno oružja, municije i druge ratne opreme i što su svakodnev-

no trpeli poraze od jedinica NOVJ koje su se borile u Srbiji, Nedić i Mihailović i dalje su radili na objedinjavanju kvislinških i četničkih snaga za borbu protiv NOP-a. Posle sastanka u Ražani postojala je stalna veza između štaba DM i Nedićeve vlade. Glavni posrednik u svemu ovome bio je Milan Ćimović. Za delegata za vezu sa Nedićem, Draža je odredio kapetana Predraga Rakovića, a Nedić Iliju Mihailovića. Raković je došao u Beograd, nastanio se kod Milana Ćimovića i svakodnevno odlazio Nediću i koordinirao rad oružanih odreda Nedićeve vlade i Mihailovićevih jedinica u borbi protiv NOP-a u Srbiji. Preko Rakovića, Nedić je upućivao oružje i municiju za Mihailovićeve jedinice. Kratko vreme po dolasku Rakovića u Beograd, Nedić ga je doveo u vezu sa komandantom Jugoistoka Felberom i njegovim načelnikom štaba Gajtnerom, pa je od tada kapetan Raković održavao vezu i između Felbera i D. Mihailovića, koristeći se tom vezom za dobijanje oružja i municije i za koordiniranje operacija nemačkih i četničkih jedinica u Srbiji u borbama protiv NOVJ.

U međuvremenu, Mihailović je 24. avgusta 1944. godine uputio saopštenje svim komandantima, u kome kaže:

»Srbija: Početkom ovog meseca jedna jača grupa komunista prebacila se iz oblasti Berana preko Pazara i Tutina u pravcu Kopaonika. Uspela je da 6. o. m. potisne naše delove sa Kopaonika i ovlada Brusom i Aleksandrovcem, a potom se jedan jači deo uputio u pravcu Kosanice. Sa ovom grupom u toku su borbe u oblasti Kuršumlije.

U Toplici i Jablanici počeli su da se prikupljaju delovi komunističkih jedinica, koje su tamo razbijene u toku prošlog meseca. Naše jedinice su u pripremi za ofanzivnu akciju u pravcu Kopaonika, Toplice i Jablanice, gde se nalaze glavne komunističke snage u Srbiji.

Jedna grupa komunista nalazi se u oblasti oko Soko Banje. I protiv ovih je akcija u toku.«

Međutim, do ove najavljene ofanzive Mihailovićevih jedinica nije nikada došlo, jer su se one, pod udarcima snaga NOVJ, morale ubrzo povući u Sandžak i Bosnu.

MISIJA PUKOVNIKA MEKDAUELA

Po odlasku pukovnika Sajca i poručnika Mensfilda januara 1944. godine, od pripadnika misije SAD pri Mihailovićevoj Vrhovnoj komandi ostao je samo kapetan Džordž Musulin. On je od prvog dana svog dolaska u Mihailovićev štab bio pridodat britanskoj misiji i sa njom je i on 30. maja napustio Mihailovića i sa aerodroma nedaleko od sela Pranjani, odleteo u Bari. Međutim, jula 1944. godine Musulin se ponovo vratio u Mihailovićev štab. Sa njim su doletela i dva oficira SAD, kapetan Majkl Rajačić i poručnik Nikola Lalić, obojica srpskog porekla. Rajačić je pre drugog svetskog rata bio student na beogradskom Univerzitetu i dobro je govorio srpski, dok se Lalić na srpskom jeziku teško sporazumevao.

Po dolasku, kapetan Musulin je izjavio da su sva trojica pripadnici grupe koja je u američkoj javnosti vodila propagandu u korist Mihailovićeve organizacije i da njegova misija ima ograničena ovlašćenja. Rekao je da je poslan od komande SAD, čiji je šef pukovnik Vilijam Donovan, sa zadatkom da organizuje prebacivanje palih američkih avijatičara u Italiju, a da će uskoro stići i druga misija sa mnogo širim ovlašćenjima.

Ta druga misija, od deset članova, sa pukovnikom SAD Robertom Mekdauelom na čelu, spustila se na aerodrom u blizini Pranjana 26. avgusta 1944. godine.

Pukovnik Mekdauel je, prema sopstvenom kazivanju, 25 godina proveo na Bliskom istoku i u okolnim zemljama. Za to vreme stekao je široko opšte znanje i o Jugoslaviji. Pre drugog svetskog rata je bio i profesor na Mičigenskom univerzitetu i predavao modernu istoriju Balkana. Za vreme rata se bavio obaveštajnom službom za Balkan, a od jeseni 1942. godine bio je u tesnom dodiru sa odgovarajućim savezničkim službama nadležnim za to područje.

U izjavi pred istražnim organima 1952. godine, profesor Milan J. Borojević ovako opisuje Mekdauela:

»... Pukovnik — načelnik Stejts Departmena i profesor vizantologije — stručnjak za Balkan... Doneo je pismo predsednika Ruzvelta Draži Mihailoviću. Vrlo je zatvoren čovek i džentlmen. Miran, samopouzdan i zatvoren. Bio je gord i svestan da za njim stoji Amerika. Nije se isticao u radu po obaveštajnoj službi, već sam ga zapazio isključivo kao save-
todavca Draže Mihailovića...«¹

O dolasku pukovnika Mekdauela i njegovom glavnom zadatku, dr Đura Đurović, sekretar Centralnog nacionalnog komiteta Mihailovićeve organizacije, izjavio je pred istražnim organima 1952. godine sledeće:

»On je došao u jednoj teškoj situaciji kad je javljeno da preko Zlatibora nadire jedna jaka partizanska grupa, dok se Dražina glavna udarna grupa nalazi negde razbijena na podnožju Kopaonika. Američka misija sa više oficira sastala se sa Dražom ako se ne varam 27. avgusta u Gojnoj Gori. Međim je tada bio cilj da od ovoga Amerikanca, za koga je Draža ranije javljeno da nam je veliki prijatelj, tačno doznam šta saveznici o nama misle i hoće li oni da se iskrcaju u Jugoslaviju i da nas pomognu. U selu Gojnoj Gori odmah po dolasku Draže i Mek Daula, Draža je pozvao mene, članove stručnog odbora i još neke viđenije ljude, čijih se imena ne sećam, da nas predstavi šefu američke misije i njegovoj pratnji... Iz razgovora koji je vodio Stojković (dr Slavko Stojković, šef »Odbora stručnjaka« pri VK — nap. autora) sa šefom misije dalo se jasno zaključiti da je naša situacija kod saveznika vrlo dobra, ma da treba još vremena pa da od te situacije imamo konkretne koristi. Pred svima prisutnima Mek Daul je rekao da je njegov zadatak da nam pomogne i da će se to postići prvo ako on uspe da postigne da se obustavi doturanje oružja i municije partizanima... Na istom

ovom sastanku on je rekao da će moliti Dražu da mu omogući da dođe u vezu sa Bugarima i Austrijancima, a da želi da razgovara ako može i sa nekim pravim Nemcem... Docnije ja sam imao prilike da razgovaram nasamo sa Mek Daulom. Naši razgovori mogu da se svedu na ovo: Nemačka je pred kapitulacijom. Ona će pasti najdalje do kraja septembra. Saveznici će sa zapada preko Jadranskog mora da se iskrcavaju u Jugoslaviju i Albaniju i da marširaju u svoje naše zemlje. Te snage neće biti velike pošto za sprovođenje kapitulacije nisu potrebne velike snage, ali da će biti dovoljne da se u našoj zemlji spreči dalji građanski rat.

Moj je zadatak, govorio je on, da kapitulaciju Nemaca u Srbiji iskoristim za vašu organizaciju.²

Đurović dalje kaže kako mu je Mekdauel naglasio hitnu potrebu da on, Mekdauel, uhvati vezu sa Austrijancima da bi Amerikanci mogli poslati u Sloveniju izvestan broj obaveštajnih oficira za rad u Austriji. Isticao je da, po sporazumu, Rusi neće prelaziti Dunav, a da će Amerikanci okupirati onaj deo Mađarske koji se nalazi na desnoj strani Dunava, dok će Austriju okupirati Anglo-Amerikanci.

Tih dana održan je drugi sastanak Dragog Jovanovića sa Mihailovićem, o kome je Jovanović na suđenju 1946. godine ispričao sledeće:

»Ja sam koncem avgusta 1944, 26. ili 27, javio Kalabiću u Topolu da imam da mu saopštim vrlo važne stvari. Našao sam se sa Kalabićem i rekao mu da imam vrlo važne podatke da saopštim o povlačenju Nemaca sa Balkana. Kalabić mi je tada rekao: 'Ovo je tako važna stvar da moraš da ideš kod Čiče.' Ja sam umolio Kalabića da tako bude. Kalabić mi je rekao da dođem u Gornju Satornju. Kad sam stigao u Gornju Satornju, našao sam pred kafanom neke oficire koje sam poznavao od ranije jer su bili na dužnosti u nacionalnoj službi za obnovu Srbije. Posle desetak minuta došao je Kalabić. Otišao sam da se pozdravim sa Dragišom Vasićem, koji je stanovao u dvorištu te kafane. Ja, Kalabić i potpukovnik Mojsilović koji je ranije bio u SDS, krenuli smo preko Rudnika za Gornji Milanovac i Pranjane, gde smo stigli oko četiri sata po podne. Pred školom sam zatekao jedan autobus srpske državne straže. Tu me je kao starog poznanika i zemljaka dočekao i pozdravio potpukovnik Reljić, koji mi je rekao da moji bivši oficiri, Brana Živković i Stojanović, mole da dođem do njih da me vide. Ja nisam hteo da se mnogo pojavljujem napolju, pa sam ostao u automobilu, izgovarajući se da nemam vremena. Posle toga došao je Brana Živković. Deset minuta posle toga Kalabić je dobio naređenje

da krenemo. Išli smo mojim novim automobilom kojim sam ja upravljao. U automobilu su još bili Kalabić i Mojsilović. Strašnim, izlokanim putem odvezli smo se blizu jednog vinograda. Na 40 metara pred vinogradom sreli smo četiri Beograđanina sa inženjerom Joksićem na čelu. Sećam ga se, imao je sede brkove. Mislim da je tu bio i sudija Mrvaljević i još dvojica ili trojica. Svi su se oni pozdravili sa mnom a Kalabić je otišao rekavši da ide kod Draže Mihailovića. Vratio se posle četvrt sata i rekao: 'Hajdemo u Pranjane da večeramo, jer je nezgodno sada da idemo kod Čiče, pošto se kod njega nalazi — ovo ime sam prvi put čuo — Mek Dauel!' Kalabić je rekao da nećemo sad ići kod Čiče nego docnije. Mi smo seli u kola i vratili se u Pranjane do škole, a zatim smo u jednoj maloj kućici kod škole večerali. Posle osam časova uveče ponovo smo se vratili gore. Nama u susret išao je general Mihailović sa pukovnikom Baletićem, Lalatovićem i još nekim mlađim oficirima. Ja sam prišao na tome seoskom putu Mihailoviću sa Kalabićem. Rukovali smo se sa Mihailovićem, kao i sa Baletićem i Lalatovićem. On je pitao gde ćemo da razgovaramo, a zatim je dodao: 'Možemo ovde u šljiviku'. Popeli smo se gore, u šljivak, i tu smo razgovarali u četvoru, ti, Mihailović, ja Baletić i Lalatović, a ostali su se povukli. Ja sam rekao Mihailoviću da sam došao da mu saopštim sigurne podatke i da mu izložim da su Nemci doneli odluku da definitivno napuste Srbiju. On me je još pitao da li mogu da znam koliko Nemci imaju divizija. Ja sam rekao 7—8, od kojih su dve opkoljene i da se povlače iz Grčke. Ja sam tom prilikom samoinicijativno rekao Mihailoviću da smatram da je sada momenat da se zauzmu gradovi, jedan po jedan, i na taj način omogućiti uvođenje vlasti vrhovne državne uprave, koja će do dolaska vlade voditi poslove. O sebi lično ništa nisam rekao, čak sam rekao da bi se ja povukao. Mihailović je saslušao pažljivo, a kad sam mu kazao da bi Bugare trebalo razoružati, on je to kategorički odbio, jer se to protivi njegovoj politici, izjavljujući da ne dozvoljava da se Bugari razoružaju.³

Tako su, preko Jovanovića, o dolasku Mekdauela u Mihailovićev štab bili obavesteni i Nedić i Nojbaher.

Samo nekoliko dana kasnije došlo je do sastanka između Mekdauela i Draže Mihailovića sa Nojbaherovim opunomoćenikom Hansom Sterkerom.

U već napred citiranom iskazu, Đurović dalje kaže da je iz razgovora sa načelnikom Mihailovićevog štaba pukovnikom Lukom Baletićem saznao sledeće:

»U Beogradu Nemci su od ranije želeli da uhvate na neki način vezu sa Amerikancima kod nas, jer su verovali da američka misija nije napuštala štab DM.

Glas o dolasku puk. Mek Daula stigao je brzo u Beograd i Nemci su angažovali Milana Aćimovića da on pokuša da ispita mogućnost da li bi šef američke misije hteo da stupi u kontakt sa jednim predstavnikom Rajha. Aćimović je saopštio da sam Nojbaher, koji je bio najveći funkcioner nemački u Beogradu želi da razgovara sa šefom američke vojne misije o konkretnim pitanjima.

Ovakvoj vezi Mek Daul se nije nadao i zato je Aćimoviću dao napismeno platformu na kojoj može da razgovara sa Nojbaherom. To pismeno čitao sam na srpskom kod Draže i na engleskom kod Mek Daula kad je tekst šifrovao jedan njegov oficir.

Ovo je bilo u ovom pismenu koje je trebalo da služi kao osnov za razgovore između Mek Daula i Nojbahera:

U razgovoru ne sme se nikako uplitati pitanje Sovjetskog Saveza, pošto su odnosi između Anglo-saksonaca i Sovjetskog Saveza, identični po svim pitanjima koja se odnose na Nemačku. Mek Daul ima ovlašćenje da vodi razgovore. Ukoliko bi priroda razgovora premašila obim njegovog ovlašćenja, a slučaj bude hitan, on je u mogućnosti da obezbedi dolazak u Jugoslaviju ovlašćenog savezničkog predstavnika. U najhitnijem slučaju on će poslati — omogućiti prenos avionom u Glavni saveznički stan u Italiji nemačkog opunomoćenika.

Sve što saveznici budu preko njega pregovarali radiće u punoj saglasnosti i po dogovoru sa generalom Mihailovićem. Na kraju je stajalo ovo:

'Nojbaher je Austrijanac, on razume tešku situaciju u kojoj se nalazi Nemačka, a specijalno njegova uža Otadžbina, ja se nadam da će on znati da iskoristi priliku koja mu se pruža i učini korist i sebi i Austriji.'

Takav je od prilike bio završetak pismena koje je Aćimović trebao da preda Nojbaheru.«

Đurović dalje kaže, da je do sastanka između Mekdaula i Nojbaherovog opunomoćenika Sterkera došlo 5. septembra, u selu Pranjanima, u kući nekog Jeremića. Prisutna su bila 2—3 američka oficira i Mihailović sa dr Moljevićem. Razgovor je bio kratak, izgleda da je Sterker došao samo da izvini Nojbahera koji, navodno, tih dana nije bio u Beogradu.⁴

Posle istražnog postupka nad Dražom Mihailovićem 1946. godine, u zaključcima sprovedene istrage o sastanku pukovnika Mekdaula i Mihailovića sa Sterkerom piše sledeće:

»... Odmah po dolasku Mek Daula, održan je sastanak između Draže, Nemca Šterkera, koji je bio izaslanik Njohaherov, i Mek Daula u selu Pranjanima 30 km. od Čačka. Sastanak je održan, početkom septembra. Cilj sastanka je bio, od strane Šterkera, da ukazujući na opasnost koja pretila od Crvene armije, zaključi povoljne uslove sa Mek Daulom, kako bi se nemačke snage mogle izvući ka zapadu. Mek Daul je stajao na stanovištu, da Nemci treba da kapituliraju i da oružje predaju Draži. Cilj je bio jasan: sa nemačkim oružjem osposobiti Dražu za dalju borbu protiv partizana. Ovaj prvi sastanak nije doveo do nekih naročitih rezultata, pa je održan i drugi sastanak u drugoj polovini septembra 1944. god. blizu sela Draginja u Srbiji. Sastanak je održan između Draže, Mek Daula i Šterkera. Sa Šterkerom je došao iz Beograda i Milan Ćimović ali nije prisustvovao sastanku.«⁵

Međutim, razgovori između Mekdaula i Mihailovića sa Njohaherovim opunomoćenikom Šterkerom omogućili su neometanu evakuaciju savezničkih avijatičara, koji su se prinudno spustili na teritorije na kojima su se nalazile Mihailovićeve jedinice, sa aerodroma nedaleko od sela Pranjana u Italiju.

Samo jedan dan pre sastanka sa Šterkerom, Mihailović je svojim potčinjenim višim komandantima uputio sledeći raspis:

»Br. 677. 4. septembar. Samo za komandante korpusa i više starešine. Šef američke vojne misije pukovnik Mek Daul koji je stigao u moj štab 26. avgusta ima široka politička ovlašćenja. Sa njim sam izradio veliki saveznički, vojnički i politički plan. Sada je potrebno da svaki starešina vrši samo ono što mu ja naredim. Svaka inicijativa van okvira mojih naređenja može sve da nam pokvari. Zato naređujem da se nikakva akcija bez mog naređenja osim protiv komunističke nesme preduzimati. Starešine koje rade protiv ovog naređenja i svojim postupcima onemogućavaju izvršenje vojnog plana koji sam utvrdio sa pukovnikom Mek Daulom odgovaraće za delo izdaje...«⁶

U teškoj vojno-političkoj situaciji u kojoj se našao, Mihailović je pokušavao da preko Mekdaula angažuje američke vojne efekte na teritoriji Jugoslavije. U tom cilju on se, preko Centralnog nacionalnog komiteta 18. septembra 1944. godine obraća Mekdaulu:

»...Stoga se srpski narod obraća Vama, gospodine pukovniče, da bi pred našim velikim saveznicima, a u prvom redu pred vladom SAD i njenim Predsednikom, bili tumač

položaja i stanja u koje je srpski narod doveden politikom i postupcima saveznika prema njemu kroz ovu godinu i po dana i da pred njim iznese ovu prešnu molbu:

1 — Da Američka Unija preduzme sve mere da se prekine i spreči daljni građanski rat u Jugoslaviji.

2 — Da Američka armija obrazuje komandu za Jugoslaviju, a mi pristajemo da se sa svima našim snagama uključimo pod tu komandu.

3 — Molimo da se odmah prekine slanje oružja i municije komunistima, kao i da se prestane sa propagandom, koja im je nepravilno naklonjena.

4 — Mi pristajemo, kada novo obrazovana komanda američke vojske u Jugoslaviji uvede red, da se izvrši plebiscit između nacionalnih i komunističkih snaga u celoj zemlji, pa zatim da se ostvari poredak onakav, kakav narod bude želeo.⁷

U toku istražnog postupka 1946. godine, Mihailović je izjavio da mu je jednom prilikom Mekdauel rekao:

»Nemci na Balkanu ne predstavljaju više nikakav interes za Vas i oni će sa Balkana biti očišćeni. Nemačka će kapitulirati i otići će sa Balkana. Biće isterani savezničkom akcijom sa jedne i druge strane. Vaša je dužnost održati se sada u narodu.«⁸

Ovakvim svojim izjavama Mekdauel je uspeo da u već demoralisanu Mihailovićevu organizaciju unese više živosti i nade. O tome Đurović u već citiranoj izjavi kaže:

»Važno je da se zna da je on svojim dolaskom, obzirom na tešku situaciju u kojoj smo se nalazili, sve nas, tako reći, preporodio i oduševio. Njemu se verovalo neograničeno.

U međuvremenu dolazili su avionima američki oficiri, predstavnici saniteta i vraćali se natrag u Italiju. Sve je to uticalo na nas kao i predlozi koje nam je činio i nade koje nam je podgrevaio, da se nalazimo na najboljem putu.

Prisetih se da je tražio da se pošalje u Italiju jedna grupa stručnjaka za ekonomska pitanja koja bi sarađivala sa saveznicima po pitanju doturanja brže pomoći Jugoslaviji...«

Ne samo u Vrhovnoj komandi, nego i kod Mihailovićevih komandanata, porastao je optimizam u pogledu ishoda rata i njihove lične sudbine, što je bilo potpomognuto Mekdaneulovom aktivnošću.

Tako kapetan Vojislav Marković komandant Valjevskog korpusa 23 septembra 1944. godine šalje raspis svojim potčinjenima:

»... Situacija: američki pukovnik izjavio 21. IX pred Čičom, Nacionalnim komitetom, šefom (Račićem — nap. autora) i Neškom (Nedićem — nap. autora): ruske trupe po ugovoru ne smeju prelaziti granicu Jugoslavije i zato su već više od 20 dana kod naše granice, ali ne prelaze unutra. Američke trupe će doći u Jugoslaviju i okupirati je tek onda, kada Nemci napuste zemlju. Tada će pod američkom okupacijom biti izvršen plebiscit na takav način, da Čiča dobije i legalno isključi Tita. Do tog momenta snage ostaju po dosadanjem s tim, što on traži da Amerikanci dođu odmah. Do tog momenta on traži da izdržimo u borbi, makar i sa naslonom na Nemce...«⁹

U sličnom optimističkom raspoloženju i Mihailovičeva komanda Srbije tih dana objavljuje letak u kome piše:

»Službeno saopštenje

Šef američke misije kod Vrhovne komande Kraljevske jugoslovenske vojske u Otadžbini, pukovnik Mek Daul službeno je saopštio sledeće:

1) Partizanima u Jugoslaviji je ukinuta svaka saveznička pomoć, jer je nisu upotrebili protivu okupatora već za postizavanje svojih partiskih ciljeva;

2) U Kraljevini Jugoslaviji uskoro iskrcaće se samo američke trupe, koje će omogućiti narodu da bez ičijeg pritiska izrazi svoja demokratska načela, i

3) Saveznici su doneli rešenje da se odmah razoružaju i raspuste partizanski odredi u Francuskoj i Italiji, a da oružane snage mogu biti samo redovna vojska.«¹⁰

Kada je Mekdaul, u povlačenju sa Mihailovićevim štabom prešao Drinu, koncentrisao je svoju agitaciju na okupljanje muslimanskog življa oko četničke organizacije. O tome Mustafa Mulalić, član Centralnog nacionalnog komiteta Mihailovićeve organizacije, u toku istražnog postupka 1945. godine izjavljuje:

»... Taj poziv okupljanja oko Draže, upućivao je Mek Daul i muslimanima, kao poznavalac Islama i govorio nam o Ibn Saudu, Kemalovoj Turskoj i o odnosima islamskih naroda sa Englezima i Amerikancima. Sa onima, koji su s njim govorili turski, rekao je koju više i narod se sa tih zborova razilazio opredeljen. Verovao je onome, što predstavnik Ame-

rike kaže ... On je pravio najveću zabunu i najveću smetnju NOV i prouzrokovao nepotrebne žrtve.

Mek Daul je naročito bio otvoren u preporučivanju Draže na velikom narodnom zboru u Tolisi i tako redom dalje: u Kožuhamu, Grabskoj, Boljaniću, Šavarlijama, Ozrenu i tako dalje.¹¹

Očigledno, Mekdauel je lično simpatisao Mihailovića i njegov pokret. Zato ih je i hrabrio, dajući im nadu za nastavljanje političke borbe, pošto je smatrao da su oni vojnički izgubili bitku. Ali, glavni i jedini zadatak Mekdauela bio je da, s obzirom na situaciju na savezničkim frontovima, preko Mihailovića i njegove organizacije dođe u kontakt sa Nemcima i ispita mogućnost njihove brze kapitulacije na Balkanu i uspostavljanje Mihailovićeve vlasti u Srbiji.

Oko 20. oktobra 1944. godine većina pripadnika misije SAD sa Mekdauelom na čelu, obećavajući da će učiniti sve sa svoje strane da se poboljšaju prilike u Mihailovićevoj organizaciji i pruži eventualna materijalna pomoć, pošla je iz sela Panjika na planini Ozrenu u selo Osječane, odakle je 1. novembra 1944. godine sa improvizovanog aerodroma odletela u Bari, a u Mihailovićevom štabu ostao je poručnik Nikola Lalić sa jednim radio-telegrafistom, s tim što je ugovoreno da se veza održava svakih 15 dana. Njihov je zadatak i dalje bio da prikupljaju sa-vezničke avijatičare koji su se prinudno spuštali i da ih transportuju u Italiju.

Ali, ubrzo je i ova Lalićeva funkcija postala nepotrebna, te je i on uskoro napustio Mihailovićev štab.

OGRANAK MIHAILOVIĆEVOG CNK U RIMU

Početkom 1944. godine emigrantska vlada je u oslobođeni deo Italije uputila vojnu delegaciju s potpukovnikom Jovanom Vučkovićem na čelu. Zvaničan zadatak delegacije bio je prikupljanje jugoslovenskih državljana, prvenstveno onih koji su bili sposobni za službu u vojsci i mornarici. Ova delegacija je imala dva odeljka, jedan u Bariju, a drugi u Torontu. Na čelu prvog bio je jedan od četničkih komandanata u Dalmaciji, major Svetozar Ciganović, koji je posle kapitulacije Italije zajedno s italijanskim okupatorima pobjegao iz zemlje i zaustavio se u oslobođenom delu Italije. Drugim odeljkom rukovodio je vojni činovnik Tomazeo.

Pored njih, emigrantska vlada je uputila u Italiju i dr Miha Kreka i Miloja Smiljanića. Njih dvojica su, kao predstavnici jugoslovenske emigrantske vlade, bili članovi Mediteranske komisije.

Svi ovi vladini organi odlično su poslužili Mihailoviću za prihvatanje njegovih ljudi koji su stizali u Italiju s ciljem da zajedno s njima nastave borbu protiv NOP i nove Jugoslavije.

Kao prvi zvanični Mihailovićevi delegati stigli su u Italiju Zivko Topalović i njegova supruga Milica. Oni su

se, zajedno sa generalom Armstrongom i ostalim istaknu tim članovima britanske misije 31. maja 1944. godine, sa pomoćnog letilišta u blizini sela Pranjana kod Čačka prebacili avionom u Bari.

Za dolazak Zivka Topalovića i njegove supruge Milice u Italiju postojali su veoma ozbiljni razlozi.

Rat se bližio kraju. Posle mnogobrojnih značajnih savezničkih uspeha bilo je očigledno da je konačna pobjeda na njihovoj strani. Međutim, bilans Mihailovićevo doprinosa zajedničkoj borbi antihitlerovske koalicije protiv nacističko-fašističkih osvajača bio je ravan nuli. Sva Mihailovićeva obećanja, »taktiziranja«, »čekanje odlučnog momenta«, »kad za to dođe vreme«, bila su samo gole fraze kojima je četnički vođa pokušavao da obmane i svoj narod i svoje saveznike. Sve je ovo, početkom 1944. godine, bilo svima očigledno i jasno, a donekle i samom Mihailoviću.

Četnički pokret iz dana u dan ulazio je u sve teže situacije i sve ozbiljnije krize. Mihailović je bio svestan da se, radi spasavanja, nešto mora preduzeti. Ali za ono što bi u takvoj situaciji bilo najefikasnije da se učini, on nije bio spreman, niti je imao snage. Prekid saradnje s nemačkim okupatorima za Mihailovića i njegove komandante bio je neizvodljiv. Za njih je mnogo lakše bilo, a i sasvim u duhu njihove želje da posle oslobođenja zemlje zgrabe vlast u svoje ruke, da već započetu tezu o građanskom ratu u Jugoslaviji produbljaju sve dotle dok saveznike ne ubede u potrebu njihove intervencije. Zbog toga Mihailović i njegovi politički savetnici početkom 1944. godine dolaze na ideju da upute saveznicima delegaciju koja bi ih upoznala sa »stvarnim« stanjem u zemlji i objasnila karakter saradnje četničke organizacije sa okupatorom.

Da bi realizovao ovu ideju, Mihailović je 26. februara 1944. godine uputio svome predsedniku vlade Božidaru Puriću sledeći telegram:

»Centralni nacionalni komitet kraljevine Jugoslavije i Vrhovna komanda Jugoslovenske vojske smatraju za potrebno i korisno da upute jednu vojno-političku delegaciju, koja bi u Kairu i Londonu došla u dodir s jugoslovenskom i savezničkim vladama. Ova bi se sastojala iz petorice političkih ličnosti i dvojice oficira. Čast nam je zamoliti da se sa ovim saglasite i vladi njegovog britanskog veličanstva sprovedete ovu našu molbu i molim da se omoguću ostvarenje ove želje.«¹

Depešu su »u ime Centralnog nacionalnog komiteta«, pored Mihailovića, potpisali još i Živko Topalović i Stevan Moljević.

Ali, Mihailović za slanje svoje delegacije nije izabrao baš najpogodniji trenutak. Purić mu je 6. marta 1944. godine odgovorio:

»Kraljevska vlada smatra da sada nije pogodan trenutak za odlazak ovamo vojno-političke delegacije i molim vas i Centralni nacionalni komitet da se upućivanje ove delegacije odloži. O ovoj vašoj želji kraljevska vlada vodiće računa i izvestiće Vas kad za to imate mogućnosti i potreba da se ukaže.«²

Međutim, Mihailović se sa ovim odgovorom nije složio. On je i dalje u nekoliko mahova uporno zahtevao od Purića da kod britanskih vlasti na Srednjem istoku izdejstvuje dozvolu za upućivanje njegove delegacije. Na kraju je u tome delimično i uspeo. Britanske vlasti dale su saglasnost, ali samo za Živka Topalovića i njegovu suprugu, koje su odmah po dolasku u Bari pritvorili.

Posle mesec dana provedenih u izolaciji, i tek posle trećeg sastanka sa Šubašićem, održanog u Kazerti, Topalović je sa suprugom Milicom pušten na slobodu i otputovao je u Rim.

O ovome Ciganović 15. jula 1944. godine izveštava Mihailovića:

»Ovde je bio Topalović sa gospođom, mesec dana je bio pritvoren od Engleza i s njim nismo mogli imati veze. Posle razgovora sa Šubašićem pustili su ga na slobodu. S njim smo pretresli političku situaciju ovde u Italiji, upoznali ga kako treba razgovarati sa saveznicima, šta oni žele i kakvu politiku vode. Zbog važnih političkih događaja otišao je u Napulj gde je 13. i 14. o. m. vodio ponovo pregovore sa Šubašićem koji se vratio iz Londona.«³

Nekako jednovremeno, Mihailović je primio i Topalovićevo pismo iz Rima:

»Dragi prijatelju,

Još smo ovde, mada želimo dalje. Prilike se sređuju, sve se sprema za izlet tamo, ali teškoće su velike, mada više ne nesavladljive. Veze su se uhvatile i sad će se sve bolje organizovati. Ovo je sve razbijena vojska, ne možeš ih sakupiti kao robove u vreću. Zinula ala iz njih samo za novcem i žed za žderanjem, ženama i pićem. Slabo ko voli rad, žrtvu i borbu. A i sistem ovih prijatelja je pravi monstrum od or-

ganizacije, pa sve ide legalno. Rat gvožđa i konzervi a ne čojstva i junaštva. Trebalo bi sve oterati na front. I ovde smo propala činovnička zemlja. Sam činovnik i sve da visi na državnim jaslama. Trebalo bi pozvati sve oficire tamo u zemlju na rad. Ovde nisu potrebni. Pravo bi bilo da i oni osele šumu, manje bi im padalo na um da se žene Italijankama. Mi smo očajni što ne možemo dalje. Sve mi se čini da je to maslo onih naših dorčolskih kikireza što su se zavukli u sve servise, kao i onih u neposrednoj okolini mladoženje u Jevtićevoj okolini. Tamo su ljudi, koji ne bi trebalo da su tamo, ali na nesreću tako je. Mesto Sumadinaca, Hrvati i Crnogorci. Treba uticati na izmenu. Mi smo ovde stvorili komitet i to ćemo učiniti po celoj Italiji. Stvari se sređuju. Otac Irinej je na čelu i prokleo je svakog onog ko se ne potčini 'nacionalnoj disciplini' pa ma i on to bio. Izabran je odbor u kome sam i ja. Guraću ih na otvorenu liniju. Vama je upućen pozdrav sa sastanka. Pokrenućemo i list. Sa Amerikancima ćemo organizovati Crveni krst i njemu ću takođe ja biti na čelu sa jednim uglednim prijateljem iz Amerike. Ovde imam najlepše nade. Trebalo bi poslati jednu poslanicu vojsci ovamo i zahtevati učešće u borbi... Kad će da govori stanica? To je važno što pre. I nemilosrdno šibanje po svima koji se ogreše o narodni pokret. Deviza 'ko nije s nama on je protiv nas'. Ne zaboravite da se čuvate... Ne puštajte intrigante i zabušajte pored sebe. Gledajte često u nebo. Straže neka su pred kućom. Menjajte često stan. Pisma i pakete ne uzimajte i ne otvarajte. Dr Jovanović neka je uz vas. Za sve koji odovud dolaze imajte rezerve...

Uskoro ćemo imati direktnu vezu... Neka ljudi ne izlaze iz zemlje. Čistite sve tamo, jer će posle biti teško...«

U pismu je Topalović dodao još:

»Ovde će opet početi kult vas i vojske. Čistite tamo energično.«⁴

Za vreme boravka u Rimu Topalović je 4. avgusta 1944. godine izdao i jedan izveštaj o situaciji u Jugoslaviji, u kome je izneo razvitak četničkog pokreta i njegove odnose sa saveznicima. Tu je Topalović klevetao metode borbe NOP i isticao snagu četničkog pokreta, upozoravajući saveznike da u svojoj politici treba da se oslone na Mihailovićevu organizaciju. Ovaj izveštaj je imao za cilj da lažnim prikazivanjem situacije u našoj zemlji povрати četničkoj organizaciji ugled kod saveznika, kako bi joj se

omogućila pomoć. Ovaj izveštaj Topalović je preveo na engleski i francuski jezik i predao savezničkim predstavnicima u Rimu.

Prilikom prebacivanja jedne grupe američkih vazduhoplovaca čiji su aparati bili oboreni nad Jugoslavijom 10. avgusta 1944. godine, Mihailović je uputio sa aerodroma u Pranjanima novu delegaciju u Italiju. U njenom sastavu bili su Zvonimir Vučković, komandant Prvog ravnogorskog korpusa, Adam Pribićević, dr Vladimir Bjelajčić i profesor Ivan Kovač, članovi četničkog CNK.

Neposredno po izlasku iz aviona britanske vlasti su sva tri člana CNK stavile u kućni pritvor. Međutim, odmah po dolasku ove grupe u Italiju, posetio ju je Smiljanić, član Mediteranske komisije. O toj poseti i prihvatanju ove grupe Smiljanić je krajem avgusta pisao Mihailoviću:

»Poštovani gospodine generale,

Imajući veću slobodu kretanja i putovanja, juče sam došao avionom iz Rima u Bari, sa glavnom zadaćom da dođem u vezu sa g.g. Pribićevićem, Bjelajčićem i Kovačom kao i sa Zvonkom i da nastojim da svima njima bude dozvoljeno da pređu kod nas u Rim, kako bi se mogli dogovoriti i zajednički odlučiti o daljem našem radu. Juče i danas mogao sam se videti i razgovarati sa svima. g.g. Pribićević, Bjelajčić i Kovač stanuju u varoši; svako ih može posetiti, ali treba dozvola. Njima ne dozvoljavaju slobodu kretanja. Englezi uglavnom zameraju što nisu bili obavešteni o njihovom dolasku... Još jedno sam primetio razgovarajući sa Englezima u vezi sa dolaskom ove grupe. Oni prigovaraju da g.g. Pribićević i Bjelajčić nisu doneli nikakav novi elemenat za rešavanje naše krize, pošto su samo izjavili da su došli da obaveste savezničku javnost o stvarnoj situaciji u zemlji. Englezi smatraju da to obaveštenje samo još više zaoštava i otežava rešenje krize. Ja sam nastojao da objasnim da je 'obavešćavanje o situaciji' samo sredstvo da bi se došlo do glavnog cilja na kome svi radimo i zbog toga su i oni došli, tj. do rešenja naše krize putem nalaženja jednog poštenog i pravednog sporazuma između nacionalnog i partizanskog fronta.«⁵

Pravi cilj Mihailovićeve delegacije sa Adamom Pribićevićem na čelu bio je da uz pomoć američkih avijatačara, koji su bili formirali komitet za potpomaganje četničkog pokreta, stvori uslove za dobijanje američke pomoći. Uz to Vučković je doneo i šifru za uspostavljanje direktne radio-veze sa Mihailovićem.

U vezi sa svojim radom u Italiju, Vučković u pismu Mihailoviću od 6. septembra 1944. godine kaže:

»Juče sam se sastao sa Živkom. On je sada sasvim slobodan i radi. Hteo je da ide za London. I Smiljanić je bio kod mene, i on radi — tako bar kaže. Episkop Irinej je sa Živkom u Rimu. On će izgleda u Ameriku. I ja nešto radim. Preko avijatičarskog komiteta (oni su svi otišli za Ameriku) došao sam u vezu sa mnogim njihovim ljudima, naročito sa novinarima. Govorio sam im o svemu. Oni su već pisali... Komitet i avijatičari otišli su sa najboljim raspoloženjem da nas tamo preko štampe u svim krajevima pomognu. Poneli su i fotografije... Radio-vezu još ne mogu uspostaviti, zbog toga što su svi oprezni i odgađaju.«⁶

Septembra 1944. godine britanske vlasti su pustile iz pritvora Pribićevića, Bjelajčića i Kovača, te su se svi povezali sa Topalovićem. Oni su ubrzo formirali novi odbor CNK u Italiji, o čemu je Mihailović 5. oktobra 1944. godine obavestio sve svoje komandante depešom:

»U Italiji je obrazovan novi odbor Centralnog nacionalnog komiteta pod predsedništvom g. Živka Topalovića. U odbor su ušli: Adam Pribićević, Vladimir Bjelajčić, Ivan Kovač, Miho Krek, vladika dr Irinej Đorđević, Jovan Đonović, Mladen Žujović koji je u Kairu i naš poslanik u Vašingtonu Fotić.«⁷

Povodom formiranja ovog komiteta Draža je uputio Topaloviću depešu u kojoj, pored ostalog, kaže:

»Veoma smo zadovoljni sa vašom delatnošću u inostranstvu. Odlično je što ste stvorili komitet CNK. Smatramo da bi ovaj komitet trebao da obuhvati sve više aktivnih i sposobnih ličnosti. Nadamo se da će CN komitet postići dobre rezultate. Molim imajte na pameti da je potrebno hitno raditi, jer se događaji odvijaju sa neverovatnom brzinom... Mi smo u najtežoj situaciji i nikakav izlaz nije nađen. Nastojte naći sredstva za poboljšanje situacije.«⁸

Kada je u julu 1944. godine Ivan Subašić obrazovao emigrantsku vladu, Konstantin Fotić je savetovao kapetanu Borislavu Todoroviću i potpukovniku Živanu Kneževiću, vojnom atašeu u SAD, da energično istupe protiv ove vlade, dok im je Mladen Žujović savetovao da ovaj istup odlože.

Posle Fotića, 8. jula 1944. godine, izjavu protiv Subašićeve vlade dali su i Knežević i Todorović, koji su nešto pre toga odlukom Subašićeve vlade bili smenjeni sa dužnosti i stavljeni na raspolaganje.

Tako je ova trojka izgubila status jugoslovenskih službenih predstavnika u SAD. Ali, njihove uzaludne akcije u korist Mihailovića, a protiv NOP još nisu prestajale.

Početkom septembra 1944. godine Zivan Knežević i Borislav Todorović uspeali su da preko američkih vlasti izdejstvuju odlazak iz Amerike u Italiju, sa namerom da se prebace kod Mihailovića. Međutim, britanske vlasti u Italiji nisu im to dozvolile. Posle toga obojica su se priključila Topalovićevoj grupi.

O Fotićevom, Kneževićevom i svom radu u SAD do kraja avgusta 1944. godine Todorović je u izveštaju upućenom iz Italije Mihailoviću, pored ostalog, pisao:

»Kao što vidite moj posao tamo je bio dosta olakšan. S jedne strane Mansfield i Sajc svojim raportima pripremili su teren, s druge strane p. puk. Knežević i Fotić rade i bore se lavovski. Veran obećanju, ja sam prvih 20 dana proveo u obaveštavanju nadležnih u State i War departmentu i u SS (Donovan servis). Svi su pokazali najveće razumevanje. Naša stvar bila je na najboljem putu. Predsednik Ruzvelt naredio je i potpisao odašiljanje jedne čisto američke vojne misije i velike količine materijala. Kada je sve bilo spremno, došla je intervencija Engleza. Lično g. Čerčil intervenisao je kod g. Ruzvelta i stvar je propala.«⁵

Posle ove neuspele akcije, Todorović je, po dogovoru sa Fotićem, sazvao konferenciju za štampu u jugoslovenskoj ambasadi u Vašingtonu. Prisustvovalo je oko 45 stranih novinara kojima je, u duhu četničkih teorija, govorio o stanju u našoj zemlji. Potom je o četničkom pokretu Todorović govorio na radio-stanici »March of Time« i još nekima, a zatim i preko televizije.

Dalje u svom izveštaju Todorović piše o radu sa jugoslovenskim emigrantima:

»Osnivaju se vaši fondovi koji su, hvala bogu, dobro snabdeveni. Želim da na svaki način istaknem jednog američkog Srbina, sekretara Srpskog narodnog saveza g. Branka Perića koji je pravi apostol srpske ideje i vaše borbe u Americi. Isto tako Mihađlo Dučić i Luka Kristiforović ne smeju biti zaboravljeni. Jedina muka ovim ljudima bila je ubediti ih da vi vodite jugoslovensku politiku, a ne čisto srpsku i velikosrpsku, jer su oni ekskluzivno Srbi i ne žele ništa više sem Srbije, svakako Velike Srbije. Naročito ne žele nikakvu zajednicu sa Hrvatima. Na svakom sastanku ubeđivao sam

da moraju da sleduju vama, da vi najbolje, budući na licu mesta, znate šta treba raditi a da je vaš cilj ujedinjeno srpstvo u granicama velike Jugoslavije. Uvideli su najzad i priznali da tako mora biti. Njihov organ 'Srbobran' svojim dosadašnjim stavom otišao je suviše daleko. Razumljivo je da on više ne može da menja stav, jer bi to bio poraz pred hrvatskim listovima i komunističkom 'Slobodnom rečju'. Uta- načili smo da će on i dalje braniti interese srpstva ali da više neće napadati jugoslovensku politiku.«¹⁰

NEZAVISNA GRUPA NACIONALNOG OTPORA

Pošto je obezbedio saradnju sa okupatorima i sklopio sporazum sa Milanom Nedićem za zajedničku borbu protiv Narodnooslobodilačke vojske koja je nezadrživo prodirala u Srbiju, Draža Mihailović je 30. avgusta 1944. godine uputio naređenje O. Br. 558 svim komandantima korpusa:

»Okupator trpi poraze na svim frontovima. Komunisti se pripremaju da nam u mesto oslobođenja donesu novo ropstvo i svoju krvavu tiraniju. I oni se spremaju da još pobiju Srba, jer im je malo onaj milion što su zajedno sa ustašama uništili.

Došlo je vreme kada se moramo odlučno agitovati za oslobođenje Jugoslavije i sprečiti komunistima ostvarenje ustaškokomunističkog plana za razbijanje i uništenje Srba. Zato

NAREĐUJEM:

Da se izvrši opšta mobilizacija svega sposobnog ljudstva prema dosadašnjim pripremama. Mobilizaciju izvršiti 1. septembra...

Zbog momentalnih opštih prilika ne važe direktive za opštu akciju. Sve akcije biće preduzete po naređenju Vrhovne komande...«¹

Pored ovog naređenja, Mihailović je 1. septembra izdao i proglas narodu u kome piše:

»U ime Nj. V. kralja Petra II, u saglasnosti sa našim moćnim saveznicima, a na osnovu datih mi ovlašćenja:

Proглашujem

Sa danom 1. septembra 1944. godine u nula časova opštu mobilizaciju celog naroda protiv svih neprijatelja...

Jugoslaveni,

Postoji samo jedna zastava Otadžbine, jedan trobojni barjak slobode, časti i slave, jedno sveto znamenje naše vere i pobeде — to je kraljeva zastava, naša! Ona je na zbornome mestu pobijena!

Srbi, Hrvati, Slovenci zbor!«¹

Očigledno, Mihailović je naredio mobilizaciju ne radi prikupljanja snaga za borbu protiv okupatora, nego za borbu protiv oslobodilačke vojske naroda i narodnosti Jugoslavije.

Međutim, samo nekoliko dana kasnije, ne obzirajući se na ovo Mihailovićevo naređenje, major Vojislav Lukačević se sa načelnikom Obaveštajnog odeljenja Vrhovne komande potpukovnikom Pavlom Novakovićem i članom »Odbora stručnjaka« novinarom Velimirom Krivošićem, odvojio od Mihailovića i formirao »Nezavisnu grupu nacionalnog otpora« (NGNO).

O tome šta je prethodilo odluci da se odvoji od Mihailovića i da formira »Nezavisnu grupu nacionalnog otpora«, Vojislav Lukačević je prilikom suđenja 1945. godine u Beogradu, u dijalogu sa predsednikom suda, pored ostalog izjavio:

»Optuženi Lukačević:

Došao sam u Kairo. Izvesno vreme bio sam zadržan od strane Saveznika radi ispitivanja. Proverili su moj rad od 1941. godine. Upoznao sam predsednika vlade Purića. Saopšteno mi je da su Purić, kralj i ostali članovi vlade pozvani u London, pa sam i ja otišao sa njima. U toku moga boravka u inostranstvu došao sam u dodir sa većim brojem naših političara, ljudi i oficira, koji su se interesovali za prilike u zemlji. Moram da kažem da sam naišao na potpuno nepoznavanje događaja koji su se odigravali u našoj zemlji. Pokazalo se opšte neshvatanje i duboke promene koje su se odigrale u narodu. Još se uvek merilo predratnim merilom...

Ja sam baš u inostranstvu, kao protivnik Narodno-oslobodilačke vojske i komandant jedinica koje se bore protiv partizana, uvek govorio ono što jeste. Bio sam protivnik,

ali nikada nisam kazao da se Narodna vojska nije borila herojski i da je njeno i niže i više rukovodstvo bilo iznad nas. Nekoliko naših oficira, sa kojima sam ja razgovarao, rekli su mi da nisu do tada čuli da neko govori tako objektivno. Tačno je da sam ja govorio da se sa Nemcima i ustašama bore i četnici. Tačno je, i odbio sam najžustrije, jer se to u meni bunilo, da su svi ljudi u našoj organizaciji izdajnici i da ne žele borbu protiv okupatora. Tako je osećao narod i tako su osećali moji vojnici. Znao sam da su vojnici jedva čekali naređenje da krenu u borbu protiv Nemaca. A naša je krivica što smo ih doveli u taj položaj. Naša je krivica što nismo mogli i što nismo umeli da nađemo puta, naša je krivica što smo verovali da se na starim i na gnilim temeljima može da sazida nešto jako i čvrsto...

Za vreme moga boravka u vrhovnoj komandi i u do-diru sa članovima Savezničkih misija, ja sam upoznao donekle njihovo stanovište. Oni su tvrdili da treba da se drži jedna stalna linija i da treba upregnuti sve snage za borbu protiv okupatora, i da oni ne odobravaju borbu protiv partizana, jer će to, kako su oni govorili, izazvati građanski rat. Na isto shvatanje naišao sam kod zvaničnih vojnih krugova i političara, u koliko sam sa njima došao u dodir u inostranstvu. Pošto nisam uspeo, što priznajem, da se snađem, za mnom je iz vrhovne komande upućen telegram u kome se Purić obaveštava da sam ja u inostranstvu mimo volje generala Mihailovića. Docnije sam saznao od potpukovnika Novakovića, da je trebalo da budem lišen čina kao dezertar. Eto, takav sam ja izaslanik Draže Mihailovića. To sam ja opazio i iz držanja Purića, pa sam se i ja sam držao rezervisano. Najzad, ja sam tražio da se vratim u zemlju, videći da u inostranstvu ne mogu uspeti ili naići na bilo kakvo razumevanje. Smatrao sam za svoju dužnost da kao vojnik i komandant moram da se vratim među svoje vojnike i da podelim njihovu sudbinu, ma kakva ona bila. Prilikom razgovora sa engleskim vojnim krugovima ja sam ovo izjavio i rekao da sam spreman da prekinem bratoubilačku borbu i da se borim protiv okupatora, bez obzira na žrtve, u stanju sam da izvršim sve zadatke koje mi postavi engleska vrhovna komanda. To sam učinio zbog toga da se ne smatra da članovi pokreta Draže Mihailovića neće da se bore. Ja sam o tome i pisao. Međutim, nisam dobio nikakav odgovor ili ma kakvu pomoć. Tražio sam onda, kao što rekoh, da se vratim u otadžbinu. Radi toga svršio sam padobranski kurs u Haifi, a duže vremena sam u Kairu očekivao naređenje i odobrenje da budem vraćen. Podvlačim da sam zahtevao da budem pušten na teren Sandžaka ili Istočne Bosne, a nikako u vrhovnu komandu Draže Mihailovića. Najzad je došlo odobrenje i ja sam otišao na aerodrom. Tu su mi oduzeli oružje i sve stvari lične koje

sam imao kod sebe. Ubačen sam u jedan avion s kojim sam se spustio u blizini štaba Draže Mihailovića . . .

Optuženi Lukačević: Srećom onaj koji je bio na terenu oficir i pripremao transporte kojima je trebalo da bude evakuisana engleska vojna misija, bio je potpukovnik Novaković, koji me je odmah prihvatio, sklonio u jednu obližnju kuću i dao mi prvo obaveštenja o situaciji u vrhovnoj komandi. On mi je saopštio o depešama koje je general Mihailović za mene slao. Od njega sam saznao da je general Mihailović postavio kao uslov engleskoj komandi da mene vrati po svaku cenu, inače on neće dozvoliti odlazak generalu Armstrongu i ostalim članovima misije, koji je trebalo da budu vraćeni, pošto je Engleska prekinula u to vreme odnose sa generalom Mihailovićem. Kazao mi je da treba da se čuvam, ali momentano, može biti, nema opasnosti, jer sam potreban u propagandne svrhe. Saopštio mi je da je nezadovoljstvo među oficirima sve veće i veće, da se već prešla svaka mera u pogledu saradnje, ali ja sam tada . . .

Pretsedavajući: Kakve saradnje?

Optuženi Lukačević: Saradnje sa Nemcima!

Pretsedavajući: Između koga?

Optuženi Lukačević: Između vrhovne komande i jugoslovenske vojske . . .

Pretsedavajući: Jugoslovenske vojske u otadžbini?

Optuženi Lukačević: Da, jugoslovenske vojske u otadžbini!

Pretsedavajući: Izvolite nastaviti!

Optuženi Lukačević: Tada mi je saopštio on kao šef obaveštajnog oteka, verovatno je imao i podatke, da su general Trifunović, Živko Topalović i još ne znam ko, bili na sastanku sa Nemcima po naređenju generala Mihailovića.

Pretsedavajući: Kada vam je to pričao Novaković?

Optuženi Lukačević: To mi je pričao u junu mesec!

Pretsedavajući: Novaković vam je pričao da je vrhovna komanda prevršila svaku meru u saradnji sa Nemcima. Je li to tačno?

Optuženi Lukačević: Tačno je!

Pretsedavajući: Možete nastaviti.

Optuženi Lukačević: Generalu Mihailoviću, kako stoji u optužnici, nikakvu poruku nisam doneo niti je za to bilo potrebe, jer je Mihailović sa Purićevom vladom imao direktnu radio-vezu i bio svakodnevno u radio-vezi i, prema tome, bilo je nepotrežno da po meni šalje neku poruku, a sigurno ta poruka ne bi bila onakva kakva bi trebalo da bude u stvari, jer su imali šifru. Ustvari general Mihailović bio je taj ko-

ji je davao uputstva vladi, a ne koji je primao uputstva od vlade. Znam da su pred njegovim autoritetom svi drhtali i svi, koji su bili tada na vladi, gledali su da se njemu udobre. Odmah sam počeo ostvarenje svoje namere, to jest, da radim na ostvarenju svoje namere, da prikupim one koji hoće, i povedem u borbu sa Nemcima, i potražim način za prekid bratoubilačke borbe. Smatrao sam da treba to da uradim, bez obzira na lične posledice, i da je potrebno, bez obzira da li će biti tu sa mnom hiljada, dve hiljade, pet ili deset hiljada ljudi ili ću biti sam. Smatrao sam da čast onih ljudi koji su izginuli pod mojom komandom, zahteva da ne budu strpani u istu vreću sa onima koji su nas bacili u onaj šljam i blato u kome smo se utopili. Bolelo me da majke, sestre, roditelji onih koji su umirali, hrabro umirali, misleći da se bore za jedan pravedan cilj, misleći da se bore za svoju otadžbinu, bili su igračka u rukama jednog čoveka, ili jedne sredi-ne, i bili iskorišćavani kao što niko nije bio iskorišćavan.

Pretsedavajući: Za čiji račun?

Optuženi Lukačević: Za račun Draže Mihailovića i svih onih koji su hteli da se vrati stara Jugoslavija.

Pretsedavajući: I za račun Nemaca?

Optuženi Lukačević: I za račun okupatora. To je tačno, jer da smo prekinuli bratoubilačku borbu, Jugoslavija bi bila slobodna, to je moje subjektivno ubeđenje, godinu dana ranije.

Pretsedavajući: Prilikom vašeg bavljenja u inostranstvu, u Kairu, s kojim ste se visokim ličnostima iz Jugoslavije sastajali, kakve ste razgovore imali, kakvo su imali mišljenje o narodnooslobodilačkoj borbi?

Optuženi Lukačević: Sastao sam se sa Milanom Grolom. S njim sam razgovarao. Interesovao se za prilike u Jugoslaviji. Razgovori, koje smo vodili, bili su tako sa predmeta na predmet, da ja nisam ništa upamtio, već jedino to da je on shvatio da je pokret Draže Mihailovića velikosrpski pokret i da mi nismo za Jugoslaviju. Ja sam ga u tome svesrdno razuveravao i on, mislim, da je time bio veoma zadovoljan. Zatim, razgovarao sam sa Mišom Trifunovićem. On se takođe interesovao o prilikama u Jugoslaviji. Naročito se interesovao za kraj oko Užica i Zlatibora. Pitao me za pojedine ljude. Međutim, ja nisam umeo da kažem, nisam poznavao te ljude. Pitao me je kako se vrši ishrana, je li narod mnogo stradao, da li je mnogo popaljeno, kako je došlo do prekida i do borbe između partizana i četnika. Ja sam o svim tim pitanjima odgovarao ono što sam znao.

Pretsedavajući: Da li ste mu rekli da vodite borbu protiv partizana?

Optuženi Lukačević: Rekao sam mu da sam vodio borbu protiv partizana.

Pretsedavajući: A drugo?

Optuženi Lukačević: Nisam!

Pretsedavajući: Sa kim ste još razgovarali?

Optuženi Lukačević: Razgovarao sam sa Milanom Gavrilovićem. On se interesovao za prilike u Jugoslaviji. Svaki od tih bitnih političara interesovao se uglavnom za imena mnogih ljudi istaknutih u pokretu Draže i Narodnooslobodilačke vojske. Svi su se interesovali kako je došlo do početka borbe sa partizanima. Ja sam tu govorio kako sam znao. A to je da je došlo do prekida na pitanju osnivanja narodnooslobodilačkih odbora i da je po tome pitanju Dragiša Vasić zauzimao takav stav.

Pretsedavajući: Jeste li razgovarali sa Krstom Miletićem?

Optuženi Lukačević: Jesam!

Pretsedavajući: Milošem Bobićem?

Optuženi Lukačević: Jesam!

Pretsedavajući: Banjaninom?

Optuženi Lukačević: Jesam!

Pretsedavajući: Bogoljubom Jeftićem, Petrom Živkovićem, Milošem Tupanjaninom.

Optuženi Lukačević: Jesam!

Pretsedavajući: Pa kakvo ste vi utvrdili da je njihovo mišljenje o prilikama u Jugoslaviji?

Optužen Lukačević: To su stari političari, koji još gledaju starim očima na prilike u Jugoslaviji, oni ne mogu da razumeju i shvate borbu koja se vodi.

Pretsedavajući: Jeste li se izjašnjavali protiv Draže i njegove saradnje sa okupatorom?

Optuženi Lukačević: Da, ja ću da vam kažem, i tu me je začudilo da je jedini, koji se izjasnio i koji je rekao da je to velika Dražina greška, bio Petar Živković.

Pretsedavajući: A ostali?

Optuženi Lukačević: Nisu. Nijedan. Ni Gavrilović, ni Grol, ni Miletić, ni Jeftić. Bilo da ih to nije interesovalo, ili iz drugih razloga. Ja vam govorim onako kako je stvarno bilo.

Pretsedavajući: Jeste li videli još koga pred vaš put u Jugoslaviju? Jeste li imali kakav razgovor gde se pominjao Draža?

Optuženi Lukačević: Sa Purićem sam imao svega jedan razgovor pre odlaska u Jugoslaviju. Onda mi je on rekao:

'Draža neka vodi borbu ovde-onde. To je potrebno radi javnog mnjenja!' Međutim, ja tu poruku nisam predao. Prema tome moje prenošenje nije imalo značaja.

Pretsedavajući: Jeste li vi prisustvovali nekom sastanku po dolasku iz Italije.

Optuženi Lukačević: Jesam!

Pretsedavajući: A koja su sve lica iz nacionalnog komiteta bila prisutna?

Optuženi Lukačević: Ja nacionalni komitet nisam poznavao, i ne poznajem, ali nekih imena se sećam.

Pretsedavajući: Koga?

Optuženi Lukačević: Sećam se da je bio Adam Pribičević, da je bio Đura Đurović, i da je bio, mislim, Vukčević, inženjer iz Crne Gore Gligorije Vukčević. Ostalih imena se ne sećam.

Pretsedavajući: Znači, Đurović je bio?

Optuženi Lukačević: Bio je!

Pretsedavajući: Jeste li na tome sastanku podnosili referat da pokret Draže Mihailovića gubi pozicije kod Saveznika?

Optuženi Lukačević: Jesam...

Pretsedavajući: U kakvom ste svojstvu prisustvovali venčanju kralja Petra II?

Optuženi Lukačević: Uoči dana venčanja kralja Petra pozvan sam od strane Purića. Imali smo ovaj razgovor: 'Imaš li ti neku drugu uniformu?' Imao sam vojničku uniformu, običnu vojničku. Odgovorio sam: 'Imam!' 'Šutra u četiri sata budi u ambasadi! Imaš li dekoracije? Potrebno je, a zašto je to potrebno, kazaću ti posle!' Pretpostavljao sam da će biti neka konferencija radi koje sam i došao, radi pomoći zemlji. Kad sam došao u ambasadu, nešto ranije, zatekao sam tamo kralja Petra i Purića. Purić mi je saopštio da ću biti predstavljen engleskom kralju i da ću prisustvovati venčanju kao izaslanik jugoslovenske vojske u Jugoslaviji. I kao takav sam prisustvovao.

Pretsedavajući: Od koga i kada ste dobili titulu 'ađutanta njegovog veličanstva kralja'?

Optuženi Lukačević: Kad sam odlazio iz Kaira za London, dva dana pre moga odlaska za London, dobio sam na aerodromu diplomatski pasoš. Putovaću kao delegat, odnosno kao vojni poznavalac prilika u Jugoslaviji. Dobio sam diplomatski pasoš na kome je bilo: 'Vojislav Lukačević, pešadijski major, ađutant njegovog veličanstva kralja'. Kao takav ja sam putovao i vratio se iz Londona. To mi je bila jedina isprava koju sam pri sebi imao.'

Mada je ova Lukačevićeva izjava, kao i one date u istražnom postupku, bila sračunata na odbranu izdaje i zločina koje je počinio u toku rata u Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini, ipak u njoj ima i izvesne istine.

Za vreme njegovog boravka u Kairu on je zaista vodio razgovore sa pukovnikom Bejljem i pojedinim funkcionerima britanske komande na Srednjem istoku o kojima je Mihailovićev delegat u Kairu dr Mladen Žujović 1. aprila 1944. godine, obavestio predsednika vlade Purića:

»Lukačević kaže upoznao vas s predlogom koji je usvojio Bejli i koji se sad želi diskutovati između ovdašnjih vojnih stručnjaka i Lukačevića. Kaže da ste dali saglasnost.

Razumeo da je to leteći odred koji bi Englezi snabdeli i čiji bi komandant bio Lukačević, ali pod komandom Engleza u pogledu vršenja nekih zadataka.

Primedba: ideja dobra, ali podčinjenost Draži prvi uslov. Nedovoljna garancija ličnost komandanta. Odred nesme biti sredstvo pritiska ni poslužiti za dizanje ustanka nezavisno od Draže. Neraspravljati stvar nezavisno od Čiče i Jugoslovenske vojske.

Molim odgovor. Dalje pazim.⁴

Na poledini ovog dokumenta Purić je svojom rukom napisao odgovor i 7. aprila uputio Žujoviću. Odgovor je glasio:

»Veza Vaš br. 23. Ideju usvojio kao odličnu i pretpostavljam puno poverenje u ličnost. Čiči će objasniti lično on kad stigne, a samo onda i mi. Pred polazak neka nam kaže sve šta je postigao da bi mi javili.

Molim vas držite ovo sve samo i isključivo za sebe i nikom drugom.«⁵

Tri dana kasnije, 10. aprila, Žujović preko Purića upućuje Lukačevićevu poruku Bejlju, koji se tada nalazio u Londonu:

»Molim dostavite pukovniku Bejlju od Lukačevića: 'Posetio Dikina. U vezi sa mojim predlogom nikakav konkretan odgovor. Podneo sam pismeni predlog. Molim pomozite moja nastojanja. Lukačević.'«⁶

Odgovor Purića za Lukačevića Žujović je primio 17. aprila i on je glasio:

»Za Lukačevića. U vezi telegrama 40. Bejli obećao učiniti sve što je u njegovoj moći.«⁷

Mada nisu poznati detalji razgovora Lukačevića sa Bejlijem i britanskim funkcionerima na Srednjem istoku, sigurno je da su ga oni savetovali da prekine vezu sa Dražom Mihailovićem i osnuje »Nezavisnu grupu nacionalnog otpora«, da svim snagama i sredstvima povede borbu protiv okupatora i da s NOP postigne sporazum o nenapadanju i koordinaciji snaga u ovim borbama.

Zajedno sa Lukačevićem u zemlju se vratio i Petar Bačović. Obojicu Mihailović je petnaest dana zadržao u svome štabu, koristeći ih u propagandne svrhe. A 12. juna je radiogramom obavestio svoje potčinjene komandante o njihovom povratku, naglašavajući da su oni uspeli u svojoj misiji kod kralja, vlade i najistaknutijih britanskih i američkih vojnih i političkih predstavnika.

Dan pre Lukačevićevog i Bačovićevog odlaska iz Vrhovne komande, 15. juna, Mihalović je, obavestio majora Zaharija Ostojića:

»Sutra polaze na teren i na sastanak sa vama Bačović i Lukačević. Ja sam ih zadržao izvesno vreme ovde kod mene da bismo se dogovorili šta i kako i kada treba da radimo. Došli smo do zaključka da treba da radimo vrlo brzo te da nas događaji ne bi predupredili. U vezi sa tim stvoreni je plan za širu akciju...«

Plan koji smo stvorili povezan je u prvoj etapi sa akcijom koju treba što pre povesti protiv komunista u Sandžaku i Crnoj Gori. Kada se završi ova akcija produžiće se sa formiranjem 2. grupe jurišnih korpusa. Za prvu etapu Vi treba da komandujete snagama iz Drinskog, Romaniskog i Ozrenskog korpusa i snagama iz Sandžaka. Posle toga Vi ćete produžiti akciju u Bosni, a mi ćemo Vas ojačati, odnosno staviti pod Vašu komandu potrebne snage...«¹

Bio je to Mihailovićev skroz nerealan i neostvaren plan pre prodora jedinica NOV u Srbiju.

Međutim, dok se još nalazio u Vrhovnoj komandi, Lukačević je upoznao Novakovića, Krivošića i još nekolicinu pripadnika Mihailovićevog štaba sa instrukcijama koje je dobio u inostranstvu i odlukom da formira »Nezavisnu grupu nacionalnog otpora«. Novaković i Krivošić su ovu Lukačevićevu odluku odmah prihvatili, dok su ostali bili neodlučni.

Po odlasku na teren Lukačević se u Rudom sastao sa Zaharijem Ostojićem i upoznao ga sa rezultatima razgovora koje je vodio sa pojedinim ličnostima za vreme

boravka u inostranstvu, a zatim mu je izložio svoj plan i odluku koju je doneo. Ostojić se složio sa Lukačevićem ali uz napomenu da sa ovim treba da upozna i svoje potčinjene komandante i dobije njihovu saglasnost. Pošto je Ostojić, u načelu, prihvatio ponuđeni predlog, Lukačević je o svemu obavestio i Bačovića.

Kratko vreme posle toga Lukačević je organizovao širi sastanak u Rudom kome su prisustvovali, pored Lukačevića, Bačovića, Ostojića, Novakovića, Krivošića i nekolicina njihovih potčinjenih komandanata. Lukačević je insistirao da se što pre uspostavi kontakt sa NOP i da se sa proglasom izađe u javnost. Za uspostavljanje kontakta sa NOP prisutni su bili prilično rezervisani dok su se sa objavljivanjem proglasa svi složili.⁹ Odmah posle ovog sastanka Lukačević je sastavio i objavio proglas u kome, pored ostalog, kaže:

»Građani Jugoslavije...

Svi oni koji su stajali do sada iz bilo kakvih razloga po strani dužni su da se bez ikakvog odugovlačenja jave sa oružjem u ruci, ili bez oružja, najbližim jedinicama Nezavisne grupe otpora koje se bore za kralja i novu srećnu Jugoslaviju.

U našim jedinicama ima mesta za sve sinove Jugoslavije, bez obzira na versku ili političku pripadnost...

Mi moramo sopstvenim snagama da isteramo drske uljeze iz naše zemlje i da povratimo slobodu.

Građani! Svi bez razlike na oružje protiv okupatora i dželata našeg naroda.

Svi oni koji danas ostanu u službi okupatora, neprijatelji su sopstvenog naroda i sa njima će se kao takvim i postupiti...¹⁰

Prema dogovoru, na proglasu su, pored Lukačevićevog bili i potpisi Bačovića, Ostojića, Novakovića i Krivošića.

Saznavši da je Mihailović obavešten o ovoj akciji, Ostojić i Bačović nisu obnarodovali ovaj proglas i odrekli su se svojih potpisa.¹¹ Neposredno posle ovoga formirano je rukovodstvo »Nezavisne grupe nacionalnog otpora«, u kome su pored Lukačevića imenovani potpukovnik Pavle Novaković i rezervni kapetan i publicista Velimir Krivošić. Kada je saznao za ovo, Mihailović je svu trojicu razrešio dužnosti i pozvao sve svoje potčinjene komandante da im spreče rad, a prema Ostojiću i Bačoviću je zauzeo prilično rezervisan stav.¹²

Glasovi o »predstojećem« iskrcavanju savezničkih trupa u oblasti Dubrovnika bili su neposredan povod da Lukačević početkom septembra definitivno krene u akciju u pravcu južne Hercegovine i morske obale na sektor Trebinje — Cavtat — Dubrovnik.

Prema Lukačevićevoj proceni, ovaj sektor mu je pružao najveće garantije za postizanje postavljenih ciljeva, koji su, prema njegovom kazivanju pred istražnim organima, bili sledeći:

1. — Borba s Nemcima i ustašama i prekid saradnje četničkih jedinica sa njima.

2. — Uspostavljanje veze sa NOV i POJ, bilo neposredno ili preko saveznika, radi prekida bratoubilačke borbe.

3. — Uspostavljanje veze s emigrantskom vladom Ivana Subašića a preko ove sa saveznicima, radi dobijanja pomoći kao i koordiniranja dalje borbe.

A vojnički razlozi kojima se Lukačević rukovodio prilikom izbora ovoga sektora za početak borbe protiv okupatora, koju je on po svaku cenu želeo da reši u svoju korist radi daljeg uspešnog vođenja operacija, bili su:

1. — Raspored nemačke 369. legionarske (»Vražje«) divizije (po jedan bataljon se nalazio u Mrcinama, Cavtatu, Dubrovniku i Trebinju) omogućavao je počesto tučenje po bataljonima.

2. — Slabo moralno stanje ove divizije (usled opšte vojno-političke situacije) koju su pretežno sačinjavali »Hrvati i Muslimani«.

3. — Povoljni uslovi za odbranu u slučaju protivudara nemačkih jedinica koje su u to vreme bile jače angažovane u Crnoj Gori i na Pelješcu, a osigurani blokovi s naslonom na more davale su mu mogućnost za uspešan razvoj daljih operacija prema severoistoku, u pravcu Nevesinja.

Pored ostalog, ovaj sektor je Lukačeviću pružao i mogućnost da ostvari veze sa saveznicima, a eventualno i s Vrhovnim štabom NOV i POJ, koji se tada nalazio na Visu.¹³

Uoči polaska iz Sandžaka, Lukačević je u ime komande »Nezavisnog nacionalnog otpora Jugoslovenske vojske u otadžbini« 3. septembra 1944. godine uputio pi-

smo »svim starešinama i organizacijama partizanskih odreda i Narodnooslobodilačke vojske«, u kome piše:

»Posle političke i vojničke izmene stava Narodnooslobodilačke vojske u pogledu priznanja kralja i monarhije, odricanja nasilne izmene društvenog poretka u zemlji i obećanja narodu slobodne volje u izboru »svog socijalnog poretka i oblika vladavine, a u duhu člana A) sporazuma Tito—Šubašić i poziva kralja Petra II, i vlade dr. Šubašića za borbu protiv okupatora i njegovih plaćenika, ostavljajući politici da reši unutrašnje sukobe — smatramo da je svaka dalja žrtva u građanskom ratu beskorisna i da služi samo neprijateljima našeg naroda.

Uviđajući ovo i prihvatajući poruku Nj. V. kralja Petra II i vlade dr. Šubašića za borbu protiv okupatora i obustavljanje građanskog rata u zemlji povelili smo sve naše snage u borbu protiv Nemaca i ustaša i svih onih koji ih pomažu i naredili svima trupama Nezavisnog nacionalnog otpora Jugoslovenske vojske u otadžbini da obustave borbu protiv jedinica Narodnooslobodilačke vojske i njihovih organizacija.

Umoljavaju se sve starešine Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda da na osnovu citiranih političkih dokumenata izdaju potrebne instrukcije sa svoje strane, svojim trupama da ne vrše napade na jedinice i organe trupa Nezavisnog nacionalnog otpora, koje su u borbi protiv Nemaca, ustaša i izdajnika.

Da bi se ovo praktično izvelo na terenu naredili smo da naše trupe u susretu sa trupama NOV i POJ uvek šalju parlamentare sa legitimacijom ovog raspisa.

Apelujemo na sve ljude i borce oba otpora da u interesu našega naroda obustave bratoubilačku borbu i da se sve naoružane snage okrenu protiv Nemaca, ustaša i ostalih plaćenika.«¹⁴

Pored Lukačevića, pismo su potpisali i Novaković i Krivošić.

Preko Kalinovika, u kome se sastao sa Bačovićem koji mu je stavio na raspolaganje i svoj Nevesinjski i Trebinjski korpus, Lukačević se uputio u južnu Hercegovinu. Preko Nevesinjskog polja, Stoca i Ljubinja stigao je do Trebinja. U tome momentu pod Lukačevićevom komandom bilo je oko 4.500 vojnika. Odmah po dolasku u oblast Trebinja Lukačević je uputio 11. septembra 1944. pismo komandantu 29. divizije NOV u kome piše:

»Posle izmene stava NOV u pogledu priznanja kralja i Monarhije, odustajanja od izmene društvenog i političkog poretka u zemlji i punog obećanja narodima Jugoslavije slo-

bodne volje u izboru oblika vladavine i svog socijalnog porijekla, a u vezi tač. A) Sporazuma Šubašić—Tito, smatramo da je svaka dalja žrtva u međusobnoj borbi beskorisna i da ta borba služi samo neprijateljima našeg naroda.

Nj. V. Kralj Petar II i naši moćni saveznici: V. Britanija, Sovjetska Rusija i Amerika tako isto čine krajnje napore da se u iznetom smislu prekine građanski rat u našoj zemlji i svi otvori naroda Jugoslavije povežu isključivo u borbi protiv Nemaca, ustaša i njihovih plaćenika.

Izvršavajući najviše političke i vojničke odluke našeg kralja, kraljevske vlade i naših velikih saveznika naredili smo svim snagama Jugoslovenske vojske u otadžbini na području Bosne, Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka da preduzmu opšti napad na okupatorske snage i da obustave svaku borbu sa jedinicama NOV.

Verujući da ćete i Vi sledovati u svom radu izloženim istoriskim odlukama kralja, kraljevske vlade i naših saveznika molimo vas za sledeće:

1) Da naredite svojim jedinicama obustavu napada na trupe Jugoslovenske vojske u otadžbini na teritoriji Hercegovine.

2) Da odredite ovlašćene predstavnike, mesto i vreme sastanka sa mojim predstavnicima za likvidaciju međusobne borbe i koordinaciju operacija protiv Nemaca, ustaša i njihovih slugu.

3) Da izvolite potvrditi prijem ovog predloga.

Preduzeli smo mere da o ovom predlogu obavestimo kralja, kraljevsku vladu i savezničke komandante armija za operacije na Balkanu.

Ako po ovom predlogu izostane sa vaše strane dobra volja da se spreči uzaludno međusobno prolivanje krvi i povede opšta akcija protiv okupatora, posle ovoga, mi nećemo moći zato da primimo odgovornost ni pred narodom ni pred našim saveznicima za dalje posledice dosadašnje borbe.¹⁵

Da bi proširio svoju grupu i dao joj neku vrstu političke podrške, Lukačević je po dolasku u rejon Trebinja preduzeo mere da sa svojim planovima i ciljevima upozna i ogranak Mihailovićevog Nacionalnog komiteta za Hercegovinu, kao i ostale komandante sa toga područja.

Tako je 20. septembra 1944. godine došlo do sastanka, nedaleko od Trebinja, na kome su prisustvovali predstavnici Nacionalnog komiteta za južnu Hercegovinu Lazar Trklja, profesor Bratić, dr Todor Perović, Vlado Zečević, a od četničkih komandanata iz Hercegovine Danilo Salatić, Milorad Popović, Milorad Vidačić, Miloš Kureš i drugi. Na sastanku je Lukačević istakao da je politika

Draže Mihailovića doživela slom, a zatim ih je upoznao sa odlukom Nezavisne grupe nacionalnog otpora da se otpočne borba protiv okupatora. Prisutni su se složili sa ovom odlukom i zaključili da se o ovoj akciji zvanično obaveste kralj, kraljevska vlada, Vrhovni štab NOV i POJ i saveznici, kako bi se obezbedilo i međunarodno priznanje ovom pokretu. Trklja i Perović su zaduženi da uspostave vezu sa Vrhovnim štabom NOV i POJ, a Velimir Krivošić da se prebaci u Italiju i prenese posebne memorandume Nezavisne grupe nacionalnog otpora za kralja, Subašića i komandanta savezničkih snaga u Italiji u kojima se traži podrška i pomoć.¹⁶

U memorandumu upućenom 20. septembra komandantu savezničkih trupa u Italiji piše da su trupe pod Lukačevičevom komandom učinile sve što su Lukačeviću savetovala »merodavna britanska mesta«, prekinule su vezu s Dražom Mihailovićem i osnovalе nezavisnu grupu otpora, ponudile jedinicama NOV sporazum o nenapadanju i koordiniranju akcija protiv okupatora i protiv njega povele borbu. A zatim se u memorandumu apeluje i objašnjava:

»1. Da se posredstvom savezničke britanske komande obustavi — na bazi izjave njegovog Veličanstva kralja od juna meseca ove godine, kao i deklaracije predsednika vlade g. Subašića, — građanski rat u Jugoslaviji.

2. Pošto je naša borbena grupa ispunila sve uslove koji su postavljeni od strane merodavnih savezničkih britanskih mesta, da se naša borbena grupa od Saveznika prizna i da joj se ukaže bar moralna pomoć.

3. Naša borbena grupa iskreno je spremna za svaku saradnju sa Narodnooslobodilačkom vojskom, ali ona ni u kom slučaju ne može da se stavi pod komandu maršala Tita, iz pojmljivih razloga. Mi smo spremni da se stavimo pod komandu jednog savezničkog britanskog oficira.

4. Kao borbena grupa koja se bori protiv okupatora mi smatramo da bi najbolje bilo kada bi saveznička Britanska komanda na Sredozemlju uputila kod nas svoju vojnu misiju, — stalnu ili privremenu — sa zadatkom da na licu mesta prouči naše namere, sadašnje snage i naše mogućnosti.

Razumljivo je da smo spremni da izvršimo svaki zadatak koji nam poveri saveznička Britanska komanda...»¹⁷

A u pismu kralju Petru II od 20. septembra piše:

»Ostajući verni svome kralju i datoj vojničkoj zakletvi, izvršili smo naređenje Vašeg Veličanstva i otvorili borbu protiv okupatora...

Na ovome putu bili smo prinuđeni da se odvojimo od generala Mihailovića i da osnujemo Nezavisnu grupu nacionalnog otpora Jugoslovenske vojske u otadžbini. O ovome smo obavestili Vrhovnu komandu u Sredozemlju i kraljevsku Jugoslovensku vladu.

Molim Vaše Veličanstvo, da izvolite primiti i saslušati našeg izaslanika i člana Nezavisne grupe nacionalnog otpora g. Velimira Krivošića, rezervnog kapetana i novinara, koji će Vas upoznati sa stvarnom situacijom u zemlji...»¹⁸

Snažben ovim memorandumima i usmenim instrukcijama, Krivošić se krajem septembra preko Kotora prebacio u Italiju.

U međuvremenu, 22. i 23. septembra 1944. jedinice Nezavisne grupe nacionalnog otpora su izvršile napad na železničke stanice Poljice, Diklići, Jasenica, Hum, Uskoplje (na komunikaciji Trebinje — Dubrovnik). O ovoj akciji Lukačević je obavestio 23. septembra komandanta brigade potporučnika Uroša Srdanovića. U obaveštenju, porred ostalog, piše:

»Situacija je sledeća: Naše jedinice u toku akcije protiv Nemaca zarobile su 350 nemačkih oficira i vojnika. Zaplenjeno je i to: 3 kamiona, tenkova, 62 puškomitraljeza, 6 teških bacača, 2 topa, vagon benzina, vagon opreme, 4 radio stanice i mnogo drugog ratnog materijala i municije...

Naše jedinice drže železničku prugu od Trebinja do Ravnog i od Huma do Uskoplja. Naše trupe juče u podne ovladale su Uskopljem i produžile da gone neprijatelja ka morskoj obali.

Situacija je u našim rukama, samo je na nama da se održimo do dolaska saveznika. Cela južna Hercegovina čista je od komunista. Od Vas tražim da sprečite prodor komunista iz Crne Gore. Preduzmite sve potrebno da se obezbedi istočna granica sreza Trebinjskog i održi veza sa Vučedolskom brigadom. Sve što je sposobno za pušku mobilizite i postavite na položaj...»¹⁹

Pošto na pisma upućena komandantima jedinica NOV, a posebno komandantu 29. hercegovačke udarne divizije, nije dobio odgovor, Lukačević se posle ove akcije protiv 369. legionarske (Vražje) divizije, 23. septembra, ponovo obraća štabu 29. udarne divizije, tražeći kontakt sa njom i odgovor na ranije upućeno pismo.

Međutim, Štab 29. hercegovačke udarne divizije, na čijem je terenu operisala Lukačevićeva grupa, nije verovao da četnici misle na ozbiljnu borbu protiv okupato-

ra. Smatrao je da je Lukačeviću osnovno da se na ovom terenu zadrži po svaku cenu do dolaska saveznika i da je njegov stav prema narodnooslobodilačkom pokretu, kao i ranije, neprijateljski i da on uopšte ne misli na istinsku saradnju. Štab je ocenio da je Lukačeviću i njegovoj grupi jedino stalo da se na neki način spasi i da se i u ovom slučaju radi o prevari, kako bi kasnije, ukoliko im se ukaže prilika, ponovo udariti nož u leđa NOP.²¹

Do ovakvog zaključka štab je došao i na osnovu nekih zaplenjenih četničkih dokumenata, iz kojih se jasno videla Lukačevićeva namera.²¹ Zbog toga je dvodnevná borba Lukačevićeve grupe protiv okupatora izgledala inscenirana, utoliko pre što 369. legionarska divizija nije ni pružala ozbiljniji otpor. Zbog svega toga na obaveštenje da Lukačevićeva grupa traži pregovore, Štab 29. udarne divizije naredio je svojim jedinicama: »Napadnite ih svim snagama i gonite u stopu. Sa izdajnicima pregovarati nećemo.«²²

Da bi u svoj plan uvukao i četničke snage pod komandom Pavla Đurišića, koje su se u to vreme koncentrisale u rejonu Podgorice i priznavale potčinjenost okupatoru i Mihailoviću, Lukačević je 28. septembra uputio duži radiogram Đurišićevim komandantima potpukovniku Blaži Gojniću i kapetanu Dušanu Arsoviću, u kome kaže:

»Već šest dana neprekidno vršim opsadu Trebinja i napadam na Nemce sve do Dubrovnika. Do sada zarobili oko 600 Nemaca. Mrtvih i ranjenih oko 200. Zaplenili smo jedan oklopni voz, jednu brdsku bateriju, 2 tenka, 1 voz ratnog materijala, 70 šaraca, 20 bacača, 5 kamiona i preko 100.000 metaka i razne druge opreme. Komunisti nas napali jednim bataljonom sa pravca Bileća i delovima sa pravca Lastve. U rejonu Grahovo — Lastva nalazi se Dalmatinska brigada jačine oko 500 boraca. Njeni delovi izbijaju na visove kod Graba sa tendencijom probijanja za Konavle. Jutros rano uputio sam jednu brigadu jačine oko 600 boraca da se probije kroz njihov zastor i dejstvom iz pozadine ka Grabu spreči njihov rad na obali.

Sa 2000 boraca sutra ću napasti komunističku grupu između Bileća i Trebinja. Kad se oslobodim njihovog uznemiravanja krenuću sa svim snagama na obalu sa težištem na pravcu Grab — Mrcine — Gruda. U vezi sa mojim levim krilom treba da uložite sve napore da sa Bokeljskom i Vučedolskom brigadom stvorite jako bočno obezbeđenje mojih snaga. Ne računajući naše snage u rejonu Trebinja, imam oko 4500

boraca. Bačović i Ostojić sa svojim snagama u pokretu su preko Kalinovika za sjedinjenje samnom.

Pavlu sam dostavio predlog da sa svojim snagama odmah napadne Nemce i zauzme Cetinje i Lovćen i preko Vučedolske brigade i Bokeljskih snaga poveže akciju na obalnom frontu sa našim snagama. Ako ovo ne učinite odmah, sutra može biti kasno. Prisustvo komunista u ovom trenutku ne sme da nas spreči u borbi protiv okupatora. Za momentalni rat na dva fronta ja uspešno odolevam i postižem uspeh, vođenjem snaga u masi. Prenesite ovo Pavlu i nečekajte više ni trenutka. Poslali smo preko nekoliko dana jednog istaknutog političkog funkcionera i publicistu kao našeg delegata kod saveznika u Italiju.

Očekujemo vezu i povoljne vesti. Naš bilten o operacijama prenosimo svim u zemlji i inostranstvu. Slušajte glas i vi preko stanice G. M. K. na talasu 71 metar svakog dana u 15,15 časova po nemačkom vremenu. Prenos se vrši radio-telegrafskim putem otvorenim tekstom. Zvanično smo obavestili saveznike, Vladu i Kralja, narod i Glavni štab NOV o borbi protiv okupatora i zahtevu prekida međusobne borbe po želji i naređenju višeg Vrhovnog komandanta. Odbili smo svaku mogućnost podčinjavanja Titu. Mislim da posle svega ne čekate na sastanak no požurite na posao, pozdrav Lukačević.²³

Obavešten o ovoj Lukačevićевой poruci, Pavle Đurišić je kao svoje delegate za razgovor sa Lukačevićem i upoznavanje situacije kod njega odredio potpukovnika Pavića i kapetana Arsovića. Pošto ova dvojica nisu uspela da se probiju do Lukačevića, oni ga depešom obaveštavaju:

»Kao delegati Đurišića imali smo se sastati s tobom. Kuriri su već otišli bili, pratnje nemamo... Prema nama i Jamičiću velike snage crvenih, te br. 11 (Nemci — nap. autora) ostaju nedirnuti. Br. 11 je rešen da se odupre svakom pošto sumnja u našu borbenu vrednost i snagu, pa se plaši crvenih...

Komunisti svakodnevno vrše napade. Usled toga nemoguće je na ovome frontu preduzeti ma šta protiv 11... Komunisti u Boki vrlo aktivni... Iz Boke svakodnevno u većim grupama beže komunistima. Pod ovim okolnostima bez trupa sa strane ne može se ovo sprečiti... S obzirom na situaciju trebalo bi hitno uputiti trupe da posednu front prema komunistima.

Komunisti u jačini oko 800 boraca napadaju... Crknice ozbiljno ugrožene. Molim imati u vidu da su Crknice ključ za Boku. Iz cele Boke masovno begstvo u komuniste. Situacija veoma kritična...²⁴

Očigledno, Pavle Đurišić niti je želeo niti je mogao da prekine svoju saradnju sa nemačkim okupatorima.

U duhu naređenja Vrhovnog štaba, štab 2. udarnog korpusa je naredio Primorskoj operativnoj zoni i 29. Hercegovačkoj udarnoj diviziji da težište borbe prenesu na Crnogorsko primorje i južnu Hercegovinu, prema Dubrovniku, a zatim 29. diviziji da onemogući prikupljanje i aktivnost četničkih snaga u severnoj Hercegovini i istočnoj Bosni.²⁵ 29. udarna divizija je jedan deo svojih snaga rasporedila na sektoru Gacko—Kalinovik—Nevesinje, a veće snage usmerila ka jugu. Napadom na Bileću, 25—26. septembra, gde se nalazilo jako četničko uporište, 29. udarna divizija, uz sadejstvo delova Primorske operativne grupe, počela je energičan napad na Lukačevićevu grupu. Posle teških upornih borbi Bileća je 2. oktobra oslobođena, a 6. oktobra oslobođeno je i Trebinje. Ovim je jedinicima 2. udarnog korpusa put prema Dubrovniku i ostaloj jadranskoj obali bio otvoren. Već 18. oktobra bio je oslobođen i Dubrovnik, a 28. istog meseca i Herceg-Novi. Do kraja novembra oslobođena je cela crnogorska obala do reke Bojane, sa širim zaleđem.

Uskoro posle pretrpljenih poraza i gubitka Bileće, Lukačević je bio prinuđen da se sa svojim jedinicama koje su bile demoralisane i u rasulu, povuče iz rejona Trebinju, preko Popovog polja, Ljubinja i Stoca na sever prema Foči.

Krajem oktobra kod Dubrovnika se, po odobrenju Vrhovnog štaba, iskrcao jedan britanski artiljerijski divizion, o čemu major Ivan Ružić tek 22. novembra obaveštava Lukačevića:

»Prekjuče sam ti poslao pismo sa stvarnim podacima da su Englezi bili stigli u Gacko. Njihova je komanda u Bileću. Tražili su oficire da im se jave ...

Narod Hercegovine dobro se održao do sada. Četnici se čude što se ništa ne preduzima od merodavnih, da se organizovano javimo tim prvim engleskim delovima.

Napomena: ni najmanje ne sumnjaj u to da su Englezi stvarno stigli u Gacko. Veruj meni ja odgovaram za tačnost.«²⁶

Sest dana kasnije, 28. novembra 1944, Lukačević obaveštava Pavla Đurišića:

»Radio London izveštava večeras o iskrcavanju Engleskih i Američkih trupa u Dalmaciji, Hercegovini i Crnoj Gori.

Ovo u zvaničnim izveštajima. Englezi se sada nalaze južno od Mostara. Zbog ove situacije Vrhovna komanda naređuje koncentraciju svih snaga na području Goražde, Foča i Kalinovik. Ja sam morao da odustanem od svoje namere za pokret preko tvoga terena ka Grčkoj. Zato sam naredio prikupljanje svojih snaga blizu Foče da bi mogao krenuti ka Sarajevu i Hercegovini...²⁷

Sa svojom pratnjom Lukačević je oko 1. decembra krenuo u pravcu Bileće, gde su se nalazili delovi britanskog divizionara, u nameri da se poveže sa njima. Stigavši u Bileću, Lukačević je bio zarobljen, a zatim, zbog izdaje i mnogobrojnih zločina izvršenih u Sandžaku, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, uhapšen.²⁸

Time je definitivno propao i ovaj pokušaj da se pod vidom stvaranja Nezavisne grupe nacionalnog otpora, sačuvaju pozicije kralja, monarhije i jugoslovenske buržoazije.

OBMANE DRAŽE MIHAILOVIĆA

Početkom septembra 1944. Vrhovna komanda Draže Mihailovića, sa oko dvesta ljudi, bila je razmeštena po trošnim kućama i brvnarama na tromeđi sela Rožci, Pranjane i Mijakovac, u čačanskom srezu. Počinjale su već prve jesenje kiše, koje uvek donose sumornu, tegobnu atmosferu, kada se sve manje izlazi iz kuća, a sve više troši ono što je ostalo. Seljaci, i u ovom kraju osiromašeni i uplašeni ratom koji ih je već tri godine gurao iz bede u bedu, nerado su primili »nove goste«. Ali, šta se može, govorili su: sila boga ne moli!

Apatija i očaj, iako druge vrste, vladali su tih septembarskih dana i među članovima četničke Vrhovne komande. Širilo se slično osećanje bezizlaza kao i u martu 1943, kada je Draža Mihailović primio vest da su »jače partizanske snage« uspele da forsiraju Neretvu i potpuno razbiju četničke jedinice na levoj obali reke. I sada se, samo sa još težim posledicama, nizao poraz za porazom: oslobađajući Srbiju i hrleći prema Beogradu, jedinice NOVJ nanosile su sve snažnije udarce okupatoru i četnicima, koji su sa Nemcima išli rame uz rame.

Panika, uvek praćena i pojavama rasula, dopirala je tih septembarskih dana i do same Mihailovićeve ko-

mande. A onda je kao grom iz vedra neba stigla vest da su prethodnice Crvene armije već prispele kod Turn Severina na rumunskoj obali Dunava, tamo gde počinje Đerdap. To je potvrdio i potpukovnik Velimir Piletić, komandant četničkog Krajinskog korpusa, koji se nalazio u ovom kraju na Dunavu.

Mihailovića ta vest — bar po njegovom gotovo nezmenjenom ponašanju i držanju — nije mnogo iznenadila. Autoru ove knjige, koji je bio svedok tih događaja, nije u prvi mah bilo jasno šta »komandant« — kako su zvali Dražu u njegovoj okolini — misli, kuda dalje smeru, kada je već sve gotovo? Kasnije je i to postalo jasno. Među ostalim članovima Vrhovne komande nastala je vidljiva deoba: jedni su se zavukli u svoje brvnare, ćutali i predali se sudbini, a drugi su — i dalje sa nekim neobjašnjivim optimizmom — vodili žučne razgovore o tome da li će ruske trupe smeti da pređu Dunav i uđu u Jugoslaviju.

Zablude je pojačao pukovnik Mekdauel, šef američke vojne misije pri Mihailovićevom štabu, koji je nekoliko nedelja ranije stigao sa tri aviona na improvizovani aerodrom u Pranjanu. Doveo je sa sobom i desetak članova misije. Već taj događaj — da »Ruzvelt ne napušta Dražu« — delovao je dosta impresivno i ohrabrujuće u mučnoj, ledenoj atmosferi demoralizacije koja je vladala među četnicima. Mekdauel je uporno tvrdio i Mihailoviću i ostalim članovima komande da bi prelazak Crvene armije preko Dunava označio početak ratnog sukoba između zapadnih saveznika i Rusije. A američkom pukovniku, koji tek što je stigao direktno od Ajzenhauera, verovalo se tada među funkcionerima četničkog pokreta kao da donosi lične Ruzveltove poruke.

Sumornu perspektivu pomalo je popravljalo i pristizanje jednog neobičnog transporta iz Beograda. Odjedared su počeli da dolaze tovari oružja, municije i zlata. Sprovodio ih je četnički komandant korpusa Predrag Raković. Očekujući napad jedinica NOV i Crvene armije, to su okupatori i Milan Nedić, predsednik srpske kvislinške vlade, sklanjali toware iz svojih trezora i magacina u Beogradu i slali ih Mihailovićevoj Vrhovnoj komandi.

Raković je ove transporte sprovodio u selo Trbušane, nekoliko kilometara daleko od Čačka. Oružje i municiju je delio nasilno mobilisanom stanovništvu, a zlato je upućivao u »nepoznatom pravcu«.¹

U takvim prilikama Draža je 5. septembra 1944. primio dve značajne poruke iz inostranstva.

Prva je stigla od Miloja Smiljanića, člana Mediteranske komisije, koja je uskoro preimenovala u Savetodavno veće za Italiju, sa sedištem u Rimu. On je, između ostalog, obaveštavao četničkog vođu:

»Pre nedelju dana, rekao mi je g. Marfi, američki politički savetnik kod đenerala Vilsona, da ćete imati bezrezervnu pomoć vlade SAD čim bi započeli vojnu akciju protiv Nemaca. Jedan viđeni član delegacije takođe mi je rekao, pre dva meseca, da će sovjetska vlada biti prva spremna da pošalje svoju misiju kod Vas čim biste počeli borbu protiv Nemaca. Sada imate nadležna američanske vojne faktore i preko njih ćete moći mnogo da učinite.«¹

Drugu, takođe pismenu telegrafsku poruku, ali u vidu direktive, Mihailoviću je uputio iz Vašingtona bivši ambasador Kraljevine Jugoslavije u SAD Konstantin Fotić:

»Najbržu i najenergičniju akciju opšteg stila protivu Nemaca sa proruskim programom. Najhitniju vezu sa Rusima — košta šta košta. Obrazovanje vlade u zemlji, koja će na osnovu Ustava vršiti kraljevsku vlast i Vas odrediti za načelnika štaba Vrhovne komande.«¹

U prvi mah moglo je izgledati da će Mihailovića da zbuni, možda i razjari ovo iznenadno »političko insistiranje« na vezi sa Rusima. Kao zakleti neprijatelj komunizma i revolucije, on je i bio promovisan u ratu za »prvog čoveka kraljevske vlade« u zemlji. Otkuda onda odjednom ovakav preokret i približavanje Moskvi? Kasnije se i to razjasnilo.

Zajedno sa Vojinom Andrićem, šefom propagande radiofonske stanice Vrhovne četničke komande, imao sam prilike tih dana da i lično dođem u kontakt sa Dražom Mihailovićem. Susret se dogodio 6. septembra 1944. u jednoj kući u selu Pranjanu, kod Čačka.

Na padinama brežuljka okrenutim prema Gornjoj Gori, koji se spuštaju u reku Kamenicu, bio je smešten Mihailovićev štab. Oko kuće u kojoj se on nalazio pružalo se prostrano dvorište, ograđeno niskom, trošnom drvenom ogradom. U njemu je vrililo kao u košnici. Stizali su kuriri, komandanti, članovi Centralnog nacionalnog komiteta. Čim smo ušli u dvorište, susreo sam više svojih poznanika, uglavnom iz Beograda. Neki od njih bili su

odeveni u oficirske uniforme, dok je većina bila u građanskim odelima. Osećala se, među svima, psihoza neizvesnosti i straha. Retko je ko sačuvao prisebnost. Setali su ili sedeli potišteni, obeshrabreni, demoralisani. Čitava atmosfera podsećala je — po nervozu i košmaru — na štabove u šestoaprilskoj katastrofi.

Saznao sam, u razgovoru, da su došli na pozive Vrhovne četničke komande, koja je 1. septembra najavila »opštu mobilizaciju«. Svi su sada čekali na prijem kod Mihailovića i nagađali na koju će ih dužnost uputiti. Sa očitim nestrpljenjem očekivali su i odgovor na pitanje: da li će trupe Crvene armije preći Dunav i kakvi su Mihailovićevi planovi u slučaju da se one nađu u Jugoslaviji?

Na prijem kod Mihailovića nismo dugo čekali. Porred njega, u sobi za stolom sedeo je i Stevan Moljević, potpredsednik Centralnog nacionalnog komiteta.

Čim smo ušli u sobu, Draža je ustao i upitao:

— Šta je sa radiofonskom stanicom koju nam je poslao iz Beograda inženjer Svetislav Simić? Da li će moći uskoro da proradi?

Objasnio sam mu da je stanica stigla u delovima i da usled čestih pokreta još nije ni raspakovana. Nije bio zadovoljan time.

— Ona nam je potrebna više nego ikad! — prekinuo me. — Morate naći mogućnost da se što pre pušti u rad.

Zatim se obratio Andriću:

— Vama će gospodin Moljević dati instrukcije za propagandu!

— Za sada je najvažnije — odmah reče Moljević, obraćajući se Andriću — da u svakodnevним emisijama obavestavate narod da su Rusi naši saveznici! Treba im reći da prema sporazumu između Staljina i Anglo-Amerikanaca, oni neće preći Dunav niti ući u Jugoslaviju...

I Draža Mihailović i Moljević dali su tom prilikom Andriću još nekoliko direktiva za propagandu, a zatim smo obojica napustili sobu, u koju su nastavili da ulaze ostali, koji su čekali u dvorištu.

Slušajući Moljevića, setio sam se reči Dragiše Vasića, kada mi je prvi put pričao o njemu: »To vam je crno-žuta voštana figura! Sa mentalitetom austrijskog roba!«

Među Mihailovićevim posetiocima, toga dana, nalezili su se i Nedićevi i Ljotićevi delegati. O njihovom su-

sretu i razgovorima sa Mihailovićem, u svojoj knjizi *Za istoriju naših dana*, Boško Kostić piše:

»Preko četničke komande Beograda, 2. septembra 1944. došao je poziv svima komandantima legalnih odreda, da upute svoje delegate u Stab Vrhovne komande. Srpski Dobrovoljački Korpus odredio je kapetana Radoslava Protića. Od strane Srpske Državne Straže upućen je major Ljubiša Mikić, a od Srpske Granične Straže major Dragiša Jevtić.

Sva tri delegata primljena su 6 septembra od đenerala Draže Mihailovića u selu Pranjanima. Održana su dva sastanka sa đeneralom Mihailovićem na kojima su prisustvovali i potpukovnici Mirko Lalatović i Luka Baletić. Posle interesovanja o brojnom stanju, naoružanju, prilikama i rasporedu jedinica Srpskog Dobrovoljačkog Korpusa, Srpske Državne Straže i Srpske Granične Straže, đeneral Draža Mihailović je saopštio svoju odluku o objedinjavanju svih nacionalnih snaga i o ulaženju u sastav jugoslovenske vojske u Otadžbini srpskih dobrovoljaca, srpske državne straže i srpske granične straže. O ovoj odluci, kapetan R. Protić doneo je od đenerala Draže Mihailovića pismene instrukcije za Srpski Dobrovoljački Korpus koje su, uglavnom, sadržavale:

1. Srpski Dobrovoljački Korpus ostaje u dosadanjem sastavu, sa dotadanjim starešinama. Komandant Srpskog Dobrovoljačkog Korpusa prema svom nahodanju, eventualno, smeniće sa položaja one starešine koje ne bi odgovarale novonastaloj situaciji.

2. U operativnom smislu Srpski Dobrovoljački Korpus će formirati dve udarne grupe, zapadnu i južnu, a prema ondašnjem rasporedu jedinica Srpskog Dobrovoljačkog Korpusa.

3. Zabranjuje se uzimanje oficira Srpskog Dobrovoljačkog Korpusa za druge jedinice osim jedino po rasporedu Vrhovne Komande.

4. Srpski Dobrovoljački Korpus će uputiti dva delegata za održavanje veze sa Vrhovnom Komandom. Određeni su bili inž. kapetan Milosav Vasiljević i kapetan Radoslav Protić.

Ovom prilikom đeneral Draža Mihailović je rekao delegatima:

»Vi legalni odredi treba da činite jezgro naše buduće vojske ...»

Osvrćući se na spoljnu situaciju, đeneral Mihailović je kazao: »Sovjeti ne smeju preći Dunav, jer bi to bilo prema izjavi šefa američke misije, pukovnika Mek-Daula, povod za prekid odnosa i otvoren sukob između Sovjeta i Angloamerikanaca ...»

Gornje instrukcije kapetan Radoslav Protić predao je komandantu Srpskog Dobrovoljačkog Korpusa đeneralu Kostu Mušickom.«⁴

Tako je 6. septembra 1944. godine između Mihailovićeve organizacije, Srpskog dobrovoljačkog korpusa, Srpske državne straže i Srpske granične straže došlo do potpunog vojnog ujedinjenja. Sutradan, komandant Srbije general Miroslav Trifunović Dronja, radiogramom je obavestio Mihailovića:

»Na dan 6. septembra 1944. javio mi se komandant Srpske države straže đeneral Borivoje Jonić, koji mi je stavio pod komandu Srpsku državnu stražu. To isto je učinio i đeneral Kosta Mušicki sa svojim dobrovoljcima.«⁵

Dobijene poruke i situacija u kojoj se nalazio, naraterale su Mihailovića da početkom septembra sazove Centralni nacionalni komitet na permanentno zasjedanje. Probbitno je bilo predviđeno da se zasjedanje ovog najvišeg političkog organa četničke organizacije održava u selu Račcima. Međutim, ova je odluka ubrzo izmenjena, usled poraza okupatorsko-četničkih jedinica na Zlatiboru.⁶ Umesto u Račcima, zasjedanje Centralnog nacionalnog komiteta počelo je 8. septembra u Milićevcima, selu čije su kuće razbacane po talasastoj visoravni i brežuljcima nedaleko od Čačka.

Na početku zasjedanja u prostranoj školskoj zgradi pravljene su razne kombinacije za sastav četničke vlade, a zatim se diskutovalo o izjavama pukovnika Mekdauela, naročito o onoj u kojoj je kategorički tvrdio da Rusi, prema međusavezničkim sporazumima, neće prelaziti Dunav. Tom prilikom pomenut je i raspis koji je četnički komandant Srbije Miroslav Trifunović uputio 5. septembra svim štabovima, i u kome kaže da »po dobivenim izveštajima i planu saveznika, ruske trupe nisu predviđene za dejstvo u Jugoslaviji. Rusi su naši saveznici — piše Trifunović — a komunističke Titove bande su naši neprijatelji, jer rade protiv interesa našeg naroda, naše države i našeg kralja, te u tom pogledu nemaju nikakve podrške od Rusa.«⁷

U toku sednice, međutim, stigla je »potvrđena vest« da su prethodnice Crvene armije ipak prešle Dunav i ušle u Kladovo. Vest je izazvala opšte uznemirenje. Predsednika CNK Mihaila Kujundžića, inače bivšeg ministra, koji je sedeo u vrhu stola, čim su to saopštili — udarila je

srčana kap i on se momentalno srušio. Oni koji su mu pritekli u pomoć mogli su samo da konstatuju smrt.

Napravljena je neophodna pauza. Svi su bili uznemireni: ne toliko ovom smrću — koliko Rusima.

Na kraju sednice donet je samo jedan zaključak: da se u Kladovo, u susret trupama Crvene armije, odmah uputi delegacija u koju je CNK odredio advokata Nikolu Raspopovića i inženjera Boru Radenkovića.

Izabrani delegati, međutim, nisu taj zadatak nika-
da izvršili.

Dan posle zasedanja, 9. septembra, član Centralnog nacionalnog komiteta dr Dragoslav Stranjaković, inače univerzitetski profesor istorije, obavestio je pismom Dra-
žu Mihailovića o radu CNK i atmosferi koja je vladala me-
đu njegovim članovima. U tom dokumentu on ne krije pesimističke utiske:

»Neljubaznost na koju sam naišao i nerazumevanje stvari jako su me iznenadili. Primetio sam da su svi glavu izgubili, ne zbog toga što im je predsednik umro, već što su se uplašili zbog tobožnjeg ulaska Rusa u Kladovo i pobojali se za svoju ličnu egzistenciju.

Gospodinu Moljeviću sam rekao da ste me Vi poslali i zbog čega sam došao. Izložio sam mu važnost pitanja po kojima smo trebali da razgovaramo, i težinu političke situacije u kojoj se nalazimo. Ali, kako mi se čini, to na njega nije mnogo delovalo. Posvetio mi je svega destak minuta šetnje po školskom dvorištu, a kako je bio zbunjen i rasejan, ne verujem da mu je mnogo ostalo od onoga o čemu smo razgovarali.«⁸

Stranjaković u istom pismu obaveštava Mihailovića i o sastavu delegacije koja je određena da pozdravi Ruse:

»Po onome što sam ja čuo nijedan od članova delegacije, koja je određena, nije ruski đak i malo je uopšte po čemu poznat, u našoj a kamoli u stranoj javnosti. To je verovatno zbog toga, što oni koji su odlučivali ne poznaju ljude, a savete drugih ne primaju.«

Poznati su mi i lično ti događaji i ljudi, pa bih Stranjakovićevo pismo Draži Mihailoviću mogao da protumačim i kao njegovu »žal za Dragišom Vasićem«, bar što se tiče kontakta sa Rusima. Naime, za Vasića se znalo da je dobar poznavalac ruskih prilika, da je pisao knjige *Crvene magle* da je 1925. godine bio u Moskvi, da je u januaru 1944. na četničkom kongresu u selu Ba patetično

i otvoreno govorio o »Rusiji i svetosavlju«, te da bi, iz svih tih razloga, on bio najpogodnija ličnost da se sastane sa Rusima. Na to je i Stranjaković aludirao u svom pismu, iako vrlo oprezno i diskretno, ne pominjući mu ime, jer se Vasić već od sredine 1943. počeo razilaziti sa Dražom, pa je u ovo vreme bio u Topoli, kod četničkog vojskovođe Nikole Kalabića. Utoliko je sve to verovatnije, što su Stranjaković i Vasić bili odranije intimni prijatelji, što su još u »Srpskom klubu« obojica bili potpredsednici Slobodanu Jovanoviću i što su — i kod Draže — radili zajedno, kao politički tandem.

I u Beogradu su tih dana članovi Centralnog nacionalnog komiteta i drugi reakcionarni političari tražili način kako da se izvuku iz škripca i povežu sa Rusima. U tom cilju, na inicijativu Lazara Markovića i Koste Kumanudija, poznatih ministara u radikalskim vladama, održan je početkom septembra 1944. sastanak. Njemu su, pored ove dvojice, prisustvovali još: Ilija Mihailović, industrijalac, jedan od Nedićevih savetnika, Slavko Dukanac, advokat, Dragoljub Mihajlović, bivši načelnik Ministarstva trgovine, zatim jedan sveštenik, kao delegat Srpske pravoslavne crkve, dve dame iz Kola srpskih sestara, Milorad Belić i Bogdan Krekić, kao predstavnici »radničke grupe«.

Sastanak je imao za cilj da se stvori odbor, kao političko predstavništvo Beograda, koji bi uzeo vlast u gradu čim Nemci odu i dočekao Crvenu armiju.

Dva-tri dana posle toga, u kancelariji »Šumadijske banke«, kod Ilije Mihailovića, Marković i Kumanudi su se sastali sa advokatom Acom Pavlovićem, Dragišom Joksimovićem i Mihailom Stefanovićem, predstavnicima CNK, a posle desetak dana održana je i sednica takozvanog Beogradskog predstavničkog komiteta. Tu je zaključeno da se traži i veza sa KPJ. Taj zadatak bio je poveren Lazici Markoviću, Slavku Dukancu i Kosti Kumanudiju.

Međutim, sve ove planove i kombinacije razbilo je neočekivano brzo napredovanje jedinica NOV kroz Srbiju. Usled njihovog približavanja Valjevu, članovi CNK napustili su glavom bez obzira selo Milićevce: neko pod izgovorom »da zbrine familiju«, neko »da promeni košulju«, pa će se odmah vratiti«, ali nijedan se više nije pojavio.

Oni koji su ostali, među kojima su bili Aleksandar Aca Aksentijević, Mustafa Mulalić i još nekolicina sa Ste-

vanom Moljevićem na čelu, priključili su se Mihailovićevom štabu i zajedno sa njim uputili se 10. septembra preko planine Suvobora. Predveče se otegnuta marševska kolona zaustavila u selu Brajićima. Prema odjecima koji su dopirali kroz noćnu tišinu moglo se lako zaključiti da se negde u daljini vode oštre borbe.

Na uzvišenju pokraj same ivice puta, nedaleko od kafane, sedeo sam sa komandantom veze Vrhovne komande Pevecom, Andrićem i još nekolicinom oficira. U očekivanju naredjenja za dalji pokret nešto smo ćaskali. Odjednom, iznenada, prilazeći nam u kasu, ispred nas se zaustavi konj. U njegovom jahaču prepoznasmo Nikolu Kalabića. Hitro je sjahao. I dok je neko prihvatio konja, on se našao među nama. Bio je nervozan. Odavao je utisak pripitog čoveka. Za vreme pozdravljanja reče nam:

— Tražim Čiču. Oni mi rekoše da neko od vas zna gde je.

A zatim prilično uzbuđeno upita:

— Dobro, ljudi, da li neko od vas zna šta Draža misli? Ovako se više ne može. Ili ćemo sa partizanima protiv Nemaca, ili sa Nemcima protiv partizana?

— Što ti to nas pitaš? Eto ti Čiče u kafani pa se sa njim objasni — odbrusi mu Pevec.

Andrić se interesovao za situaciju na frontovima. Prema onome što nam je Kalabić na brzinu, kratko i konfuzno izneo, ona, za četnike, nije bila nimalo ružičasta.

Posle odgovora na još nekoliko pitanja, Kalabić se pozdravi sa nama i žurnim i energičnim koracima ode u pravcu kafane.

Zaključili smo da će između njega i Mihailovića sigurno doći do žučne diskusije.

Oko ponoći pokret je nastavljen u pravcu sela Planinice. Pred zoru kolona je nailazila na grupice naoružanih ljudi, očigledno pripadnika četničkih jedinica. Zaplašeni i uspaničeni pojedinci pričali su o iznenadnim i teškim noćnim borbama oko Jelove Gore, u kojima su snage NOV razbile četnike, naročito one pod komandom Predraga Rakovića, kojima su i oni pripadali.

Preko sela Planinice i Struganika, spuštajući se pored reke Ribnice, kolona se oko podne 11. septembra zaustavila u selu Paštriću. Kratko vreme pošto je ljudstvo razmešteno po kućama, odjeknula je pucnjava iz automatskih oružja. Zatim je stigla vest: borba sa crvenima

vodi se u neposrednoj blizini. Naređen je hitan pokret: pravac Mionica — most na Kolubari.

Za vreme užurbanih priprema za pokret pucnjava iz automata postajala je sve glasnija. Delovi četničke Vrhovne komande, koji su se izvlačili kako su znali i umeli, okupili su se u selu Divcima, ispred drumu kojim su, u pravcu Valjeva, prolazile motorizovane nemačke kolone. Uskoro je prugom ka Valjevu prošao i nemački oklopni voz.

Tek dva dana kasnije, u blizini Koceljeva, saznali smo da su delovi Seste ličke divizije NOVJ, u svom nastupanju ka Valjevu dolinom Ribnice, naišli na komoru Mihailovićeve komande. Zarobili su tada znatan deo komore u kojoj je bila arhiva Centralnog nacionalnog komiteta i još neraspakovani delovi radiofonske stanice.

O situaciji u kojoj se tada Mihailović našao i o njegovom susretu sa generalom Mušickim, Boško Kostić u knjizi *Za istoriju naših dana* piše:

»Na dan 13 septembra 1944. partizani su opkolili đenerala Dražu Mihailovića sa njegovim štabom na sektoru Divci — Mionica. Treći bataljon III dobrovoljačkog puka, pod komandom inž. kapetana Miodraga Najdanovića i Treći bataljon I puka, pod komandom poručnika Milenka Popovića, razbili su partizanski obruč i omogućili da se četnička Vrhovna komanda, sa đeneralom Dražom Mihailovićem na čelu, povuče ka severu.

Polovinom meseca septembra, đeneral Milan Nedić naredio je K. Mušickom da pođe za Valjevo i da se tamo nađe sa četnicima radi dogovora o zajedničkoj akciji u tom kraju. Njegov pratilac, student — dobrovoljac Mihajlo Čubrić, o tom putu ispričao mi je sledeće:

Đeneral Mušicki se sastao sa četnicima u Valjevu, u pivari. Od poznatih video sam Neška Nedića. Po završenim razgovorima, krenuli smo za Šabac, pošto su drugi putevi bili nesigurni. U selu Koceljevu zaustaviše nam kola četnici kapetana Lazovića. Četnički oficir koji je sa mnom zajedno bio pratnja đenerala Mušickog, reče Lazoviću ko se nalazi u kolima, našto je kapetan Lazović odmah kazao đeneralu Mušickom da se tu nalazi đeneral Draža Mihailović i Vrhovna Komanda. Zamolio je đenerala Mušickog da malo pričeka, otišao je negde sa četničkim oficirima iz naše pratnje, ubrzo se vratiše i rekoše Mušickom da đeneral Draža Mihailović želi da ga vidi. Đeneral Mušicki skinuo je svoj putnički trenčkot i odmah je pošao do đenerala Mihailovića. Prišavši Mihailoviću, Mušicki ga je pozdravio po vojničkom propisu i srdačno su se rukovali. U razgovoru su ostali oko 40 minu-

ta... Pri polasku, neki od oficira pitali su đenerala Mušickog da li ima izvesne sekcije. Mušicki je nekoliko sekcija izvukao iz svoje tašne i dao ih četnicima, rekavši im da u Beogradu može da im da više primeraka.⁹

Iz sela Subotice nedaleko od Koceljeva, Mihailović je 13. septembra 1944. godine, uputio raspis svim komandantima u kome kaže:

»Nj. V. kralj Petar II sprečen je u vršenju svojih kraljevskih dužnosti i nije u mogućnosti da da slobodno svoju reč. Na dan 6. septembra tek. god. nije čak ni govorio kao što je svakad činio na svoj rođendan. Subašić i hrvatska klika na strani, kao i njihovi jednomišljenici Pavelić i Josip Broz-Tito čine sve što im je moguće da razbiju srpstvo. Josip Broz još pored toga pobegao je iz Jugoslavije. Na dan 11. septembra preko radio Londona napravili su najobičniji falsifikat sa kraljevim imenom, prenoseći tobož Kraljev govor. Ovo je tek početak najordinarnijih laži ustaško hrvatske propagande. To neće biti ni prvi ni poslednji falsifikat kraljevog govora. Ovaj kraljev govor potpuna je izmišljotina... Srbi i Slovenci zbijte redove. Ne verujte lažima... Subašić je ustaša. Nedajmo se prevariti. Subašić misli isto što i Pavelić. Oni hoće granice na Drini. Oni hoće Srbe da rasparčaju. Srbi i Slovenci razumeće sve opasnosti jer smo i do sada najteže momente preživljavali zajednički... Mi ćemo produžiti svoj put jer mi znamo šta hoćemo. Mi se borimo za slobodu zajednice i prava čoveka. Živeo kralj Petar II. Ovo vam poručuje Draža Mihailović. Ovo umnožiti u letcima i objaviti.«¹⁰

Preko Koceljeva, Draginje, Male Vranjske i Slepčevića, Draža je sa svojim štabom 21. septembra stigao u Badovince, prostrano i ušoreno mačvansko selo na Drini. Tu je doživeo nove udarce.

Delegat četničke Vrhovne komande za Bosnu i Hercegovinu pukovnik Zaharije Ostojić i četnički komandant Hercegovine pukovnik Petar Bačović uputili su 19. septembra Mihailoviću sledeći radiogram:

»Sa Vašim odgovorom nisu zadovoljni ni borci ni starešine, jer ne vide nijedan zračak nade za izlaz iz naše očajne situacije u koju nas je dovela isključivo VK. Narod, borci i starešine posle kraljevog govora, a zbog stalnog uveravanja da su Kralj i saveznici sa nama, ne veruju više ništa — ni Vama ni nama. Zbog ovoga je već kod većine jedinica nastupilo pravo rasulo, a svakim danom ono će biti sve veće i veće. Zar ne vidite da će nas narod ostaviti udaljene i s motikama oterati od svojih kuća? Sa kakvom parolom mi možemo danas izaći pred narod? Zar sa lažima kao do sada? U

očajnim momentima veliki ljudi prave velike gestove. To danas očekuje od Vas srpski narod, koji je od VK doveden u jedan od najtežih položaja u svojoj vojničkoj istoriji. Molim Vas za jasan precizan odgovor, koji ćemo saopštiti narodu, borcima i starešinama. A šta će posle nastupiti za to ćete snositi odgovornost pred istorijom — Vi i Centralni komitet.«¹¹

Sutradan po prijemu ovog radiograma, Mihailović je primio i »Memorandum« četničkog komandanta majora Dragoslava Račića:

»Od 1941. godine mi smo sebi stavili u zadatak da organizujemo vojsku i sa naslonom na naše saveznike kao potpuno legalna vojska otpočnemo borbu za oslobođenje svoje zemlje i borbu za njeno preuređenje, da u unutrašnjoj politici učinimo kraj uzročnicima našeg poraza.

Za tri godine rada mi smo ispustili inicijativu iz ruku, i to zbog nejasnog zauzimanja stava u aktuelnim događajima, koji su se ticali naše zemlje. Naš nedovoljno uspešan stav prema saveznicima i nedovoljno energičan stav prema protivnicima doveo je do toga da su nam komunisti preoteli politički uticaj na saveznike i nas od pre nekoliko meseci stavili u ilegalnost kod saveznika, na koje smo se naslanjali. Mi se ne smemo zavaravati niti zatvarati oči pred istinom. Odlazak vojne misije najbolji je dokaz da nas Englezi i Amerikanci ne priznaju kao saveznike, a Sovjeti već odavno zastupaju neprijateljski stav prema nama. Mi moramo shvatiti da se u Engleskoj nešto promenilo i da će oni vrlo rado pružiti ruke Titu.

Naše oslanjanje na narod ima samo moralnu, ali ne i praktičnu prednost.

Prema svemu ovome, mora se imati na umu da smo mi, u celom dosadašnjem radu, zauzimali jedan nejasni stav. Hteli smo nacionalnu revoluciju, ali je nismo izvršili jer smo se ogrešili o princip svake revolucije: boriti se sve dok se ne sruši stari režim i njegovi nosioci. Mi smo, naprotiv, u svoje redove primili dosta nosilaca staroga režima, političkog i vojnčkog, koji se nikad i ničim ne mogu popraviti. Umesto mladih i dokazanih revolucionara i sposobnih ljudi, mi smo uzeli za bazu ono što je bilo pre rata. U politici vodeća mesta zauzeli su oni koji su pre rata bili na višim položajima. U vojsci merilo za položaje je čin koga su imali u Jugoslaviji bez obzira na sposobnosti i pokazani uspeh u radu, umesto da se forsiranim tempom guraju napred oni koji vrede. U našem vojničkom i političkom životu ovakav stav može biti katastrofalan, a već ima i dosta simptoma negodovanja u ovom pravcu.

Sav dosadašnji rad zbog nejasnog stava imao je za posledicu naše očajno kolebanje u toku proteklih godina, što je često dovodilo do užasnog ponižavanja prema našim protivnicima. Čas smo paktirali, čas bili legalni, čas zauzimali stav oružanog sukoba, što je najžalosnije. Te faze su se menjale vrlo brzo i prema želji naših protivnika i odluci pojedinih komandanata.

U našim redovima nedisciplina je opšta pojava, a ništa se nije preduzelo protiv nosioca ovoga zla. Bezbroj primera da kukavice, defraudanti i skroz prljavi ljudi, pomereni jedanput sa svoga položaja dolaze na novi ili veći položaj u drugom kraju — kao da se zlo leći premeštajem.

Pred nama su krajnje ozbiljni dani. Mi moramo naći snage da priznamo istinu: da od saveznika nemamo šta da očekujemo, da naš stav predstavlja samo životarenje i vodi laganom, ali sigurnom našem uništenju, da ako hoćemo da spasemo svoju stvar, mi moramo potražiti nove puteve i doneti nove odluke (vremena još ima, da ostvarimo svoje ideale, a ima i puno mogućnosti ako ih iskoristimo).

Radi toga slobodni smo da Gospodinu Ministru predložimo:

Prvo: da se prestane sa dosadašnjim stavom iščekivanja i da se hitno donesu nove odluke:

a) ili da se našom akcijom otvorenom protivu neprijatelja povrati naš stav kod saveznika, ili

b) ako ovo ne bi pomoglo kod saveznika, onda da se potpuno naslonimo na Nemce pod uslovom da od njih dobijemo toliko naoružanje, koje će nam zagarantovati da komuniste uništimo i postanemo gospodari situacije u zemlji, a kad smo to postigli samim tim saveznici su primorani da nam pruže ruku kao jednom faktoru koji odlučuje u ovom prostoru, ili

v) ako se ne primi ni jedno od gore izloženog, onda treba iskoristiti naše sadašnje grupisanje da ostanemo potpuni gospodari zapadne Srbije na taj način što bismo udarili na sve protivnike, ovladali garnizonima zapadno od linije Beograd — Kragujevac — Kraljevo. Uspeh je ovde potpuno zagaranтовan, a naše jedinice dobile bi znatan priliv u naoružanju, što bi nam omogućilo da posle zapadne Srbije uzmemo u svoje ruke ostale krajeve Srbije. Imamo li jedanput Srbiju potpuno u svojim rukama, mi imamo i mogućnost da počnemo akciju van Srbije, koju ne bi mogao ometati niko. U isto vreme mi imamo adute za razgovore i sa saveznicima i sa Nemcima, jer bi naše oružje bilo faktor sa kojim bi i jedni i drugi morali da računaju.

Drugo: ma koji predlog da se usvoji, treba pristupiti korenitoj izmeni našeg političkog i vojnog vođstva pod Vašim rukovodstvom:

a) Štab Vrhovne komande popuniti sa energičnijim i terenskim oficirima, koji imaju iskustva iz dosadašnjih borbi i koji će omogućiti energičnim stavom da Vrhovna komanda postane autoritet, čije se odluke bezuslovno moraju sprovesti.

b) Izvršiti reviziju svih ličnosti na položajima komandanata korpusa i većih, te da se bez ikakve sentimentalnosti udalje sa položaja svi oni koji u dosadašnjem radu nisu dali pozitivne rezultate ili svojim osobinama nisu zaslužili takav položaj.

v) Sve oružane snage bez obzira na dosadašnju podjelu treba pregrupisati.

Ako je Vrhovnoj komandi nemoguće iz ma kojih razloga da usvoji iznete predloge, onda sam mišljenja, da bi trebalo proglasiti snage: Račića, Neška, Kalabića, Rakovića, Topalovića i Komarčevića za odmetnike, a prepustiti Račiću komandu nad ovim snagama i slobodu rada u zapadnoj Srbiji, s tim da ćemo na svaki način obavještavati redovno Vrhovnu komandu o toku rada, ali da pravo odluke ostavi nama.

Molimo da se po ovom donese hitno rešenje.¹²

Umesto odgovora Draža je pozvao Račića u Badovince i posle žučne diskusije ipak je sve ostalo po starom, a ispod teksta »Memoranduma« Draža je svojom rukom napisao: »Posle usmene konferencije u arhivu.«

Uspesi jedinica NOVJ u Srbiji naterali su četničkog vođu Mihailovića da sa svojim štabom 24. septembra pobjegne preko Drine u Bosnu.

Pet dana kasnije, 29. septembra, kada se Vrhovna komanda nalazila u selu Gornje Crnjeljevo, pronela se vest da su radio-stanice London i Glas Amerike u svojim jutarnjim emisijama saopštile da su se anglo-američke trupe iskrcale na obalu Albanije i na neka dalmatinska ostrva. Ali, oduševljenje koje je ova vest izazvala bilo je isuviše kratko. Nju je ubrzo zamenila nova, koja je stigla sa manjim zakašnjenjem.

Novinska agencija TASS objavila je dan ranije kominike:

»Pre nekoliko dana sovjetska komanda — imajući u vidu interese razvijanja borbenih operacija protiv nemačkih i mađarskih trupa u Mađarskoj — obratila se Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije i Vrhovnom štabu NOV i PO Jugoslavije s molbom da dadu pristanak na privremeni ulazak sovjetskih trupa na jugoslovensku teritoriju, koja graniči sa Mađarskom. Sovjetska komanda saopštila je tom

prilikom da će sovjetske trupe, pošto izvrše svoje operativne zadatke, biti povučene iz Jugoslavije.

Nacionalni komitet i Vrhovni štab Jugoslavije pristali su da udovolje molbi sovjetske komande. Sovjetska komanda je primila uslov, koji je postavljen s jugoslovenske strane, da će na teritoriji Jugoslavije, u oblasti gde će se nalaziti jedinice Crvene armije, delovati civilna administracija Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije.¹³

Mihailović je u selu Zabarima, nedaleko od Brčkog, primio 4. oktobra vest da su sovjetske trupe prešle jugoslovensku granicu i da nastupaju ka Beogradu, a sutradan je uputio radiogramom raspis svim četničkim komandantima u Srbiji, u kome kaže:

»Za objedinjavanje akcije, sve snage u Srbiji stavio sam pod komandu đenerala Trifunovića. Naša je težnja da se prikupe sve snage u oblasti Kragujevca i Zapadne Morave radi ovladavanja terenom jugozapadne Srbije i povezivanja sa snagama u Sandžaku i Bosni. Sa ove prostori je razvićemo akciju prema situaciji, u cilju naslona na Anglo-Amerikance koje treba očekivati sa Vardarskog i Moravskog pravca ili iz Albanije preko Kosova, odnosno Crne Gore ili Hercegovine.

Ruske snage iz Rumunije kroz Banat prodiru u pravcu Beograda, a isto tako preko Timočke Krajine, desnom obalom Dunava, verovatno opet prema Beogradu. Prema ugovoru sa Anglo-Amerikancima, Rusi ne treba da prodiru dublje u našu zemlju, ali su ovo učinili da bi presekli odstupanje nemačkih trupa sa Balkana. Što se tiče nadiranja Bugara u pravcu Leskovca, jasno je takođe da žele da iskoriste sadašnju situaciju da bi ostvarili svoje teritorijalne aspiracije. Ovom se protive Anglo-Amerikanci. Britanska Deseta armija počela je iskrcavanje u Grčkoj na širokom frontu, a izvestan deo njihovih snaga iskrcava se i u Albaniji. Ove britanske snage imaće zadatak nadiranja prema Dunavu i Savi. Anglo-Amerikanske snage u Italiji, možemo očekivati, nastaviće svoje nadiranje preko zapadne Jugoslavije.¹⁴

U ovakvoj situaciji Jugoslovenska vojska u Otadžbini zadržaće punu lojalnost prema svim našim saveznicima. Titove partizanske snage ne smatrati da pripadaju nijednoj savezničkoj vojsci i prema njima naš stav ostaje nepromenjen, jer oni i dalje teže svome cilju i sprovode svoje namere. Ovo utoliko, pre što se zapaža, a imamo i obaveštenja, da gube poverenje i podršku Anglo-Amerikanaca zbog svoje nelojalnosti.¹⁵

Kada je primio vest da su manji delovi Crvene armije stigli u Kladovo, Draža Mihailović je odmah, a u duhu primljenih poruka iz inostranstva, naročito one ko-

ja je stigla od Fotića, naredio Velimiru Piletiću, komandantu Krajinskog četničkog korpusa, da što pre uspostavi kontakt sa ruskim trupama.

Piletić, inače bivši generalštabni major, čovek četrdesetih godina, bistar i lukav, odmah je u tome video i šansu za sebe. Znajući da baš ne uživa dovoljne simpatije kod Mihailovića zbog nekih političkih veza svoje žene, on je i iz tih razloga gledao da »ruski slučaj« iskoristi što pametnije.

Izvršavajući Mihailovićevo naređenje, Piletić je prethodno uputio letak stanovništvu u kome govori o tradicionalnom prijateljstvu između Rusa i Srba i o njihovom savezništvu u drugom svetskom ratu. U letku je apelovao da se prilikom nailaska trupa Crvene armije ruskim vojnicima prirede srdačni dočeci. Odmah zatim, sa nekolicinom pripadnika štaba korpusa, uputio se i lično u Kladovo, a zatim je, 10. septembra, prešao u Turn Severin, odakle se više nikada nije ni vratio u Srbiju.

Obavešten o njegovom nestanku, Mihailović se u nekoliko razvedrio tek kada je primio poruku od komandanta četničkog Timočkog korpusa Ljube Jovanovića. Ovaj ga je izvestio da su se i on i njegovi oficiri sastali sa Rusima i da su ih »crveni« dobro primili. Jedni drugima su priredili nekoliko večera na kojima je došlo do međusobnog »izliva prijateljstva i bratstva«. ¹⁶

Posle ove vesti Mihailović je pomislio da je Piletić otišao u neku višu komandu Crvene armije i sa nestrpljenjem je očekivao rezultate njegove misije. Ali to nije dočekao.

Kasnije, kada se Piletić našao u Parizu na položaju načelnika štaba novoformirane Vrhovne komande kralja Petra, među četničkim emigrantskim vrhovima kružila je verzija da je on bio zarobljen od strane Tolbuhinovih jedinica. Međutim, pošlo mu je za rukom da iz logora pobjegne.

Čim se našao na slobodi, Piletić je uspeo da uspostavi kontakt sa ranijim pripadnikom britanske misije pri štabu Draže Mihailovića Hadsonom, koji se u to vreme nalazio u Rumuniji. Zahvaljujući njihovom ranijem poznanstvu, Piletić je uz Hadsonovu pomoć stigao i u Pariz.

Da bi što više pomogao Mihailoviću u realizovanju poruke koju mu je uputio, Konstantin Fotić se tih dana

obratio i tadašnjem ambasadoru SSSR u Vašingtonu Andreju Gromiku. Posetio ga je, na lični zahtev, u zgradi sovjetske ambasade. Tom prilikom vodio je s njim duži zanimljiv razgovor. Fotić je taj susret ovako opisao u svojoj knjizi *Rat koji smo izgubili*, objavljenoj u SAD 1948. godine:

»Zatražio sam sastanak sa sovjetskim ambasadorom 4. septembra i primio sam ućtiv odgovor — da je gosp. Gromiko suviše zauzet i da ne može da me primi. Na moje iznenađenje, 9. septembra, verovatno pošto je primio ovlašćenje iz Moskve, poručio mi je da će biti veoma zadovoljan ako ga posetim u bilo koje vreme. Posetio sam ga 10. septembra i nadugačko razgovarao o problemima Jugoslavije i njenim odnosima sa Sovjetima. Podsetio sam ga na osećanja tradicionalnog prijateljstva koje su Srbi gajili prema Rusiji, a koje nije izmenjeno promenom vlade.

Srpski narod, nastavih, pozdravio bi Crvenu armiju pri njenom prolasku kroz Srbiju kao oslobodioca i bio bi spreman da pruži svoju punu saradnju, pod uslovom da mu se prepusti rešenje njegovih domaćih problema prema njegovim ličnim shvatanjima života, i slobodan izbor vlade i ustanova pod kojima želi da živi... Njegova politika neće biti protiv ruskih interesa, ako Sovjeti pokažu da žele da sarađuju sa srpskim narodom. Ali većina Srba bila bi nepopustljivo protivna ma kakvoj okrutnoj diktaturi.

Ja sam gosp. Gromiku takođe primetio da je general Mihailović činio napore za dodir sa Crvenom armijom, pre njenog prelaska preko Dunava, u cilju da uspostavi sistem saradnje, ali da nema nikakvih obaveštenja o tome koliko je general u svojim pokušajima uspeo. Rusi su tako dobro informisani o balkanskoj situaciji, nastavih, da oni moraju dobro znati broj Mihailovićevih pristalica u srpskom narodu, kao i to da Titove pristalice predstavljaju samo beznačajnu manjinu. Ako Sovjeti žele, oni ne bi imali teškoća oko sprečavanja daljeg bratoubilačkog krvoprolića i oko ujedinjavanja svih snaga otpora u Jugoslaviji, u zajedničkoj borbi protiv našeg neprijatelja.

Gosp. Gromiko je veoma pažljivo slušao i pravio beleške u toku našeg razgovora. Ali, ja sam imao utisak da on nije bio ovlašćen da se angažuje u ma kakvoj diskusiji po tačkama koje sam pokrenuo.¹⁷

Desetak dana kasnije, Gromika je posetio i jedan od prvaka Zemljoradničke stranke i bivši ministar u Simovićevoj vladi, dr Branko Čubrilović. Njegovi ciljevi su bili drukčiji, jer su i opredeljenja bila različita od Fotićevih.

»Okolo 20. septembra bio sam obavešten — zapisao je Čubrilović — da je Fotić posetio sovjetskog ambasadora u Vašingtonu, Gromika. Iz informacija koje sam dobio iz okoline Fotića, doznao sam da je on pred ulazak Sovjeta i Crvene armije u Jugoslaviju pokušao valjda da rehabilituje Dražu Mihailovića. Da bih saznao nešto više o tome, javio sam se Gromiku u audijenciju. Primio me je 22. septembra, nekako pred podne. Gromiko je mlad čovek, koji je na položaj u Vašingtonu dospao sigurno zbog svojih sposobnosti. Nasledio je Litvinova, i posle njegovog rada u Americi, nije mu bilo teško da nastavi rad na uspostavljanju dobrih odnosa između SAD i Sovjeta. Koliko je poznavao evropske i balkanske probleme, nije mi tada bilo poznato.

Počeli smo razgovor — kaže dalje Čubrilović — o nastupanju Crvene armije u samu Srbiju i Jugoslaviju. Logično su se onda nadovezale i misli o vojničkom položaju pobunjene Jugoslavije. To je, razume se, najviše i zanimalo Gromika. Postavio je pitanje: kolika je snaga Draže Mihailovića, a kolika narodnooslobodilačkog pokreta i Tita? Nisam mogao da budem dovoljno precizan, ali sam tvrdio, po dokumentima koje sam doneo sa Bliskog Istoka i na osnovu onoga što sam u Americi doznao, da je Tito gospodar situacije i da daleko prevazilazi Mihailovićevu vojničku snagu. Tada mi je Gromiko kazao da je razgovarao i sa Fotićem, koji je tvrdio da Draža ima velike vojne snage u Srbiji, možda i veće od Titovih. Naglasio sam da je to netačno, jer je maršal Tito, vodeći upornu i četvorogodišnju borbu, mobilisao i organizovao sve teritorije oslobođene Jugoslavije. Istakao sam mu da verujem da je on jedina vojnička sila na koju se Crvena armija može da osloni. Uostalom, to će se i pokazati ovih dana.«¹⁰

Sastanak sa Gromikom je dugo trajao. On nije popuštao u interesovanju da sazna za sve Čubrilovićeve ocene »jugoslovenske situacije«. Iako je već bilo vreme ručku, sovjetski ambasador, mlad i ambiciozan, nije podlegao diplomatskoj etikeciji. Više ga je uzbuđivala živa reč o stanju na Balkanu i odnosima nacionalističkih i revolucionarnih snaga.

Sećajući se tog značajnog susreta, dr Čubrilović dalje kaže da je tri dana pre dolaska u ambasadu napisao i nekoliko podsetnika o problemima Jugoslavije, kao i o svemu drugom što treba reći Gromiku. Zato mu je, čim su se sastali, izneo najpre opis političkih događaja onako kako su se oni razvijali kod nas posle izbijanja rata.

»Takva vlada — objašnjavao je dalje Čubrilović Gromiku — u kojoj bi srpski narod bio zastupljen u zajednici sa

maršalom Titom, bila bi Sovjetima garancija za rusku politiku na Balkanu. Sa režimom Kimona Georgijeva u Bugarskoj, osposobili bi Sovjete i da lakše pregovaraju sa zapadnim demokratijama o uticaju na Balkanu i o svetskom miru. A ako Sovjeti ne potpomognu ovaku politiku srpskog naroda, može se dogoditi da se zapadne demokratije udruže sa Vatikansom i da učine nešto nepovoljno za SSSR.«¹⁹

Događaji su se vrtoglavo razvijali.

Već iduće nedelje, prvog oktobra, dr Čubrilović je napustio kliperom Ameriku i prispeo u London. Politička situacija bila je iz temelja promenjena. Dr Subašić i nova vlada bili su — prema Čubrilovićevim rečima — puni oduševljenja i očekivali su svaki dan da im se otvore vrata Jugoslavije, to jest Beograda, pa da se vrate u zemlju. »Takav utisak sam stekao 3. oktobra na ručku u hotelu Kleridžesu gde sam i razgovarao sa predsednikom vlade Subašićem.«

Tih dana, početkom oktobra, razbijajući nemačke, četničke i Nedićeve snage, jedinice NOVJ i Crvene armije zauzimale su svoje polazne položaje za otpočinjanje beogradske operacije, čiji je cilj bio oslobodenje Beograda.

I dok su se ostaci razbijenih kvislinških odreda prikupljali na prostoru između Beograda i Obrenovca, dotle su se Nedić, Ljotić i njihovi bliski saradnici i jed-nomišljenici grozničavo pripremali u Beogradu za bekstvo u Nemačku.

Još u toku septembra, kada su korpusi NOV kroz borbe sa okupatorskim, četničkim i ostalim kvislinškim jedinicama oslobađali delove Srbije, a jedinice Crvene armije nadirale preko Rumunije i Bugarske prema granicama Jugoslavije, Nedić i Ljotić su u sporazumu sa Nojbaherom uputili u Nemačku svoj prvi ešalon. U njemu su, pored ostalih bili: Tanasije Tasa Dinić, koji je izvesno vreme bio ministar unutrašnjih poslova u kvislinškoj vladi, dr Miroslav Spalajković, siva eminencija kvislinške vlade, najuticajniji savetnik Milana Nedića, koji je kao diplomata, za vreme prvog svetskog rata, bio poslanik Kraljevine Srbije na ruskom dvoru u Petrogradu, gde je, pre i za vreme oktobarske revolucije, igrao značajnu ulogu: Aleksandar Cincar-Marković, nekadašnji poslanik Kraljevine Jugoslavije u Berlinu i ministar ino-

stranih poslova u kapitulantskoj paktovskoj vladi Cvetković — Maček; Budimir Nikić, Ljotićevac i nekadašnji komandant Prvog dobrovoljačkog odreda, i drugi hitlerovski saradnici, za koje se pretpostavljalo da imaju nekog uticaja na pojedine više nacističke funkcionere.

Bilo ih je ukupno oko tri stotine. Svi su oni imali zadatak da zajedno s nemačkim vlastima u Austriji pripreme i organizuju prihvatanje i smeštaj srpskih kvislinga i njihovih pomagača, koji su bili spremni da do kraja igraju svoju izdajničku ulogu. Prebacivanje ove grupe do Beča organizovalo je nemačko poslanstvo u Beogradu, a za njenog vođu bio je određen savetnik poslanstva Klajber. Posle trodnevnog boravka u Beču svi su oni prebačeni u Semering.

Samo tri dana posle prelaska prvih jedinica Crvene armije preko Dunava, 4. oktobra 1944. ostaci kvislinškog aparata sa Nedićem na čelu i ostaci »Zbora« sa svojim vođom Ljotićem, podeljeni u dve grupe, pobjegli su iz Beograda. Istovremeno iz Beograda su pobjegle i sve okupatorske ustanove. U njemu je jedino ostao nemački feldkomandant general Stefan Fridrih, s okupatorskim jedinicama koje su, pored ostalih, bile predviđene za odbranu Beograda.

O bekstvu okupatorskih ustanova i kvislinškog aparata iz Beograda Dragi Jovanović, šef Nedićeve Srpske države bezbednosti, pored ostalog, kaže:

»Mogu mirno reći da su i Nemci izgubili glavu i da su usled naglog nadiranja Rusa kroz Banat gledali da se što pre izvuku bez ikakvog plana. A o nekom planu za evakuaciju Nedićeve vlade i ostalih koji su emigrirali nije moglo biti ni govora. Svaki je gledao da se spase kako je znao i umeo. Izvestan broj je tražio veze sa četničkim komandantima i gajio nade da će ih oni spasiti.«²⁰

Po dolasku u Beč Nedić je formirao »Odbor za staranje o emigrantima«, koji je imao šest članova, a bio je pod rukovodstvom savetnika nemačkog poslanstva Klajbera.

Za vreme boravka u Beču Nedić je 9. oktobra 1944. održao i sednicu kvislinške vlade, o kojoj Dragi Jovanović kaže:

»U Beču je održana jedna sednica 'vlade' na kojoj je trebalo da donese načelan stav o svom budućem držanju. Većina ministara izjasnila se da je potrebno da 'vlada' osta-

ne stalno na okupu i da, kao 'vlada', dejstvuje na okupljanju emigranata, da uspostavi vezu sa srpskim radnicima i zarobljenicima u Nemačkoj i da, na taj način, afirmira svoju aktivnost. Neki su ministri tvrdili da 'vlada' više ne postoji i da bi mogao da se formira neki komitet koji bi se starao o izbeglicama i koji bi trebalo da nastoji da uspostavi vezu s emigracijom u Kairu i Londonu. Ali ove tvrdnje i predlozi tada nisu prihvaćeni.²¹

Još dok se nalazio u Beču, Nedić je poverio Ljotićevcu Budimiru Nikiću da za račun izbegle kvislinške vlade organizuje obaveštajnu službu. Istovremeno, Nedić je, zajedno sa Ljotićevcem Midričanom, uz asistenciju Noj-bahera, vodio pregovore sa nemačkim vlastima o smeštaju ostataka Ljotićevog dobrovoljačkog korpusa²² u Sloveniji.

Pošto je Beč bio predviđen za smeštaj mađarskih kvislinga, Nemci su srpsku kvislinšku vladu 16. oktobra 1944. prebacili u Kicbihl i smestiti u hotel »Grand«. Ostala srpske izbeglice raselili su po raznim mestima Austrije, a većinu koncentrisali u Istri.

O radu srpske kvislinške vlade u Kicbihlu i atmosferi koja je vladala u njoj Cincar-Marković, pored ostalog, kaže:

»Preko Jonića i Perića doznavao sam sve šta se u vladi radi (Odnosi se na Velibora Jonića i Đorđa Perića, ministre u kvislinškoj vladi Milana Nedića — nap. autora). U Kicbihlu se zaista igralo vlade. Održavale su se redovne sednice, stvarali veliki planovi i zamišljao neki rad, a zaboravljalo se da su sami okupatori — Nemci najureni iz naše zemlje. Ovde je glavni savetodavac i spiritus rektor opet bio Spalajković. Sanjali su još o pobeđi Nemačke, o vraćanju u zemlju uz pomoć Nemaca i tražili od nemačke vlade ponovno priznanje Nedićeve srpske vlade. Iznosio se program organizacija srpskih trupa koje bi se mogle formirati u samoj Nemačkoj. Prihvatao se vojnopolitički savez sa Nemačkom. Međutim, Nemci su uviđali svu neozbiljnost ovakvih zahteva i predlagali da se obrazuje jedan 'Komitet spasa'.

Spalajković se, i tada, u svojoj političkoj akciji sasvim i gotovo jedino izjašnjavao za Ljotića, predlažući da on treba da uzme u svoje ruke celokupan rad.

Po pitanju priznanja Nedićeve vlade, pregovori koje su, sa nemačkom vladom, povelili Nedić i Spalajković prilično su se otegli iako su se oni pozivali na činjenicu da je Nemačka priznala i druge kvislinške vlade, kao bugarsku, rumunsku i mađarsku. Najzad, Nemačka je ponovo priznala Nedićevu vladu. Posle ovog priznanja Nedić i Ljotić su odr-

žali nekoliko sastanaka sa Nojbaheom i još nekim nemačkim funkcionerima, na kojima je bio i Milan Aćimović, koji je boravio sa grupom četnika u Semeringu, nedaleko od Beča i koji je zastupao interes četničkog vođe Draže Mihailovića. Na ovim sastancima, osećajući svu svoju političku malodušnost, prilikom upornog zahtevanja da se prizna Nedićeva vlada, Nedić, i Ljotić su postavljali Nemcima nov zahtev: da to ne bude više srpska vlada nego neki komitet sličan Vlasovljevom, da u ovaj komitet treba da uđu i predstavnici drugih organizacija, na prvom mestu, Dražina organizacija. Ovo pitanje ostalo je nerešeno. Ali, Nedić i njegovi ministri i dalje izigravaju srpsku 'vladu' u Kicbihiu sve dok sami Nemci nisu rešili da rasele 'Grand hotel'.²³

Ideju o pretvaranju srpske kvislinške vlade u »Komitet spasa«, posle sastanka sa Vlasovom, lansirao je Ljotić. Ona je, uostalom, bila i u duhu nemačkog plana za objedinjavanje svih kvislinških snaga za borbu protiv komunizma.

Sastanak između Ljotića i Vlasova organizovao je istaknuti ljotićevac novinar Božidar Najdanović, koji je u to vreme, u svojstvu atašea za štampu, živio u Berlinu. Na sastanku su, pored ostaloga, Ljotić i Vlasov razmatrali mogućnosti međusobne pomoći i zajedničke borbe protiv »boljševizma«. Pored toga, jedan drugome su iznosili i sopstvene koncepcije o državnom uređenju i načinu rešavanja socijalnih problema.

»ALARM« U LONDONU I VASINGTONU

Posle rasturanja Centralnog nacionalnog komiteta i bekstva četničke Vrhovne komande u Bosnu, među onima koji su ostali na teritoriji Srbije, bio je i sekretar CNK Đura Đurović. Posle izvesnog vremena on je otišao četničkom komandantu Srbije generalu Miroslavu Trifunoviću, koji se u to vreme nalazio u dolini Velike Morave. Ovaj ga je obavestio o situaciji i rekao mu da »ima sposobnog čoveka koji je došao u vezu sa jednim ruskim oficijom, objasnio mu naš položaj u zemlji i našu gotovost da zajedno i s Rusima i s partizanima, ne mešajući se sa ovim poslednjim, vodimo borbu protiv okupatora«. Ruski oficir je na to upitao Trifunovićevog emisara u čije ime on govori, a kad mu je ovaj rekao da govori u ime četničkog generala, Rus je sve pribeležio i kazao mu da je to lepo i da će izveštaj dostaviti višem starešini.¹

Trifunović je očekivao povoljne rezultate iz ovog susreta, jer je njegov čovek uspostavljenu vezu sa ruskim oficijom održavao i dalje.

U to vreme, sredinom oktobra, trupe Crvene armije već su duboko zašle na teritoriju Srbije i zajedno sa NOVJ počele izvođenje beogradske operacije.

Na osnovu naređenja generala Trifunovića, četnički komandant sreza levačkog uputio je početkom oktobra štabovima mesta sledeći raspis:

»S obzirom na nastalu situaciju ima verovatnoće da će savezničke trupe bratske Rusije da prođu kroz naš srez, sa zadatkom da gone okupatora. To su regularne trupe, koje nemaju ništa protiv nas jer nas smatraju saveznicima.

Stoga je neophodno potrebno da se iste sačekaju u najboljem redu i miru. Ne sme da se desi nijedan neželjeni incident. Ne sme da se čuje pucanj pušaka. Kazniće se smrću ko ma šta preduzme protiv njih. Vodite računa da Vam se ko od naših komunista ne uvuče i ne napravi kakvu svinjariju, da bi nas predstavili saveznicima — kako mi ratujemo protivu njih i da bi posle toga došla 'zakačka'.

Skenite pažnju učiteljima da moraju sa decom na čelu da dočekaju savezničke trupe...«²

Sredinom oktobra, događaji koji su se razvijali u punom ratnom tempu, pod pritiskom sve bržeg napredovanja snaga NOV, definitivno su razbili Dražinu iluziju o »ruskom savezništvu« i eventualnim daljim kontaktima sa Crvenom armijom, koji su u početku bili dobri i prijateljski. Više ni Staljin takve kontakte nije želeo ni odobravao. Igrati i dalje i na »Dražinu kartu«, to jest na »toleranciju« prema kralju i emigrantskoj vladi u Londonu, bilo bi i riskantno i nerazumno.

Za vreme boravka četničke Vrhovne komande na planini Ozrenu, u selu Boljaniću, između 17. i 21. oktobra, živo se komentarisala vest dobijena iz Kruševca:

»Grupa korpusa pukovnika Keserovića po zauzeću Kruševca i zarobljavanja svih Nemaca, oružja i municije, kao i motorizovanih sredstava, sačekuje rusko-partizanske snage sa vojničkim dostojanstvom. Dok se ovaj ceremonijal dešava na glavnom trgu kod spomenika, dotle drugi deo rusko-partizanskih snaga vrši opkoljavanje i razoružavanje njegovog ljudstva. Keserović uspeva da jedva spase glavu sa oko dve hiljade boraca.«³

Komentari ovoga događaja, u nedostatku opširnijih i objektivnijih informacija, bili su mnogobrojni i različiti. Međutim, evo o kakvom je Keserovićevom manevru reč.

Posle uspešnog forsiranja Dunava i Timoka, jedinice Crvene armije su razbile nemačke snage u pograničnoj zoni. U sadejstvu sa divizijama Četrnaestog korpusa

NOVJ, brzim prodorom na zapad krenule su prema Velikoj Moravi. Desetog oktobra konačno je oslobođena istočna Srbija.

Izbijanjem Četrnaestog korpusa NOVJ i jedinica Crvene armije u dolinu Velike Morave, kao i uspešnim nastupanjem Prve armijske grupe NOVJ s juga i zapada ka Beogradu, okupatorskim snagama u okolini Niša i onima koje su se povlačile iz Grčke bilo je onemogućeno nastupanje prema Beogradu. Zbog toga je nemačka komanda bila prinuđena da od svojih razbijenih delova organizuje odbranu doline Ibra i da tim pravcem nastavi izvlačenje svojih snaga iz Grčke prema severu. U okviru ovoga plana ona je donela odluku da razbijene delove svojih jedinica kontroliše u oblasti Kraljeva i Čačka. Isto tako je odlučeno da se za zaštitu nemačkih delova koji beže prema Kraljevu koriste ostaci razbijenih četničkih jedinica, među kojima je bila i Rasinska grupa korpusa pod komandom potpukovnika Keserovića.

Koristeći se već oprobanom praksom, nemačka komanda u Kruševcu, neposredno pred svoje povlačenje ka Kraljevu, pozvala je svoga proverenog saradnika Keserovića i ponudila mu predaju grada.

Sutradan, Keserović se sa delovima četničkih jedinica, demonstrirajući tobožnju borbu sa manjim nemačkim grupama, iz Aleksandrovca prebacio u Kruševac, izigravajući »oslobodioca grada«.

Ovaj Keserovićev manevar ubrzo je osporio komandir odreda Srpske državne straže sreza temničkog koji je i četničkog komandanta Srbije generala Trifunovića izvestio 28. septembra:

»Prema dobivenim podacima, Nemci danas napuštaju Kruševac i predaju ga trupama pukovnika g. Keserovića. Danas posle podne čula se jaka artiljerijska paljba u pravcu Kruševca, a večeras oko 21 čas jaka mitraljeska vatra kod Stalaća i Mrzenice.«⁴

Međutim, kada su delovi Druge proleTERSKE divizije NOVJ i Crvene armije pod komandom generala Minjajeva 14. oktobra zaista oslobodili Kruševac, saradnici okupatora, Keserović i njegovi četnici, našli su se u nezavidnoj situaciji. Oni su tada delimično razoružani, ali je Keseroviću ipak pošlo za rukom da se sa nekim svojim delovima, raspoređenim u okolini Kruševca, izvuče i pobege prema Kraljevu.

Napredovanje NOV i Crvene armije ka zapadnoj Srbiji znatno je uznemirilo i majora Dragoslava Račića, koji je komandovao četničkim snagama u oblasti Kraljeva i Čačka. Da bi se izvukao iz situacije u koju ga je dovela četvorogodišnja saradnja sa okupatorima, on je 16. oktobra uputio radiogram komandantu Sumadijske grupe korpusa majoru Dušanu Smiljaniću, u kome kaže:

»Nemce napadati na svakom koraku gde god se pojave. Ako Rusi napadnu Kraljevo, napadnite i vi bez obzira na žrtve. Pripremite doček Rusa i zato odredite starešinu u jedinici. Čuvajte leđa od crvenih iz Sumadije. Naše trupe moraju zajedno sa Rusima ući u Kraljevo. Ako ma iz koga razloga budete prinuđeni na povlačenje, izvlačite se ka planini Cemerno. Mi ćemo svakako uzeti Čačak.«⁵

Međutim, već 17. oktobra, kada je saznao o slučaju Keserovića, Račić izdaje drukčiju direktivu četničkim komandantima:

»Sovjetske trupe u svom nadiranjju na teritoriju Jugoslavije priznale su za legalnu vlast Tita, dok su naše jedinice razoružavali ili ih prepuštali partizanima. Mi od Sovjeta ne možemo da očekujemo ništa osim neprijateljstva. Englezi i Amerikanci nadiru iz Grčke i sa obala Albanije. Moramo da se približimo njima, kako bi izbegli uništenje. Ne smemo dugo ostati na dosadašnjem prostoru, jer čim Beograd bude zauzet, glavni zadatak Titov biće da nas uništi. Taj udarac moramo da izbegnemo.«⁶

U daljem tekstu direktive Račić izlaže plan bekstva razbijenih četničkih jedinica zajedno sa nemačkim trupama, u Sandžak i Bosnu.

U međuvremenu, Đurović je zajedno sa Predragom Rakovićem, komandantom Drugog ravnogorskog korpusa, u okolini Čačka došao u vezu sa Rusima.

Oni su negde sredinom oktobra dobili iz Gornjeg Milanovca pismo »bez štambilja«, a sredina pečata je ličila na bugarskog lava. Zbog toga nisu bili sigurni da pismo dolazi od Rusa, utoliko pre što su se pronosili i glasovi da vojska koja se nalazila u Gornjem Milanovcu »pre liči na bugarske partizane nego na Ruse«.«^{6a} U tom pismu, prema Đurovićevoj izjavi, stajalo je i sledeće:

»Ako hoćete da produžite borbu protiv Nemaca, odmah pošaljite pregovarače u G. Milanovac, koji će razgovarati sa predstavnicima NOV. U suprotnom bićete nasilno razoružani od Crvene armije i tretirani kao ratni zarobljenici.«⁷

»Ponudili su nam, kaže Đurović — i treću mogućnost: ako nećemo ni jedno ni drugo, a hoćemo da se borimo protiv Nemaca, da pošaljemo oficire za dogovor u Gornji Milanovac ili selo Brđane.«

Đurović i Raković su se međusobno pitali šta da rade. Pošto nisu bili sigurni da su to Rusi, nisu ni doneli nikakav zaključak.

»U međuvremenu — kaže dalje Đurović — stigao je izveštaj da dolaze dvojica crvenoarmejaca. Mi smo odmah po licu, govoru i uniformi videli da su to zaista Rusi. Otišli smo onda sa njima u Brđane, gde smo se sastali sa kapetanom Kjušinom, koji nas je predstavio potpukovniku Gadelšinu, komandantu puka, i potpukovniku Belovu, komesaru divizije,⁸ koji su nam izašli u susret.«⁹

Prema izveštaju koji je Raković uputio Draži novembra 1944. dalje njihove veze sa komandantima trupa Crvene armije u okolini Čačka razvijale su se povoljno.

Međutim, ovde se radilo o sledećem: jedinice Crvene armije su u rejonu Mrčajevci — Preljina došle u dodir sa Rakovićevim četnicima. Ne usuđujući se da stupe u borbu protiv sovjetskih vojnika, a pritešnjeni bezizlaznom situacijom, Raković i njegovi četnici su, najzad, pristali da se angažuju protiv Nemaca prema Čačku. Ali ubrzo su Rusi promenili držanje prema Rakovićevim četnicima. Najpre je Belov saopštio kapetanu Čekoviću da će mu njegov adutant, jedan major, predati instrukcije šta treba da radi, a zatim je prekinuo svaki razgovor s njim. Adutant je rekao Čekoviću da Raković treba da se stavi pod komandu Mesića. Mesić je bio komandant Jugoslovenske brigade formirane u SSSR-u, koja se posle oslobođenja Kragujevca prebacila kod G. Milanovca.

Posle toga Raković je prekinuo kontakte s Rusima.

Za vreme dok su Đurović i Raković vodili pregovore sa pripadnicima Crvene armije, Mihailović je putem radiograma, u toku druge polovine oktobra, izdavao potčinjenim komandantima sledeća uputstva:

»U slučaju dodira sa Rusima, na svaki način nastanite da ne dođe do konflikta. Izrazite gotovost za borbu protiv okupatora. Ni po koju cenu ne dozvolite razoružavanje naših ljudi, ni pod kakvim izgovorom. Ipak sa Rusima se ophodite saveznički i prijateljski. Protiv naših partizana nastavite akciju... Situacija se ponovo okreće u našu korist.«¹⁰

A zatim:

»Nastanite da što više ljudi prebacite preko Ibra. Vodi te i dalje pregovore sa Rusima i odredite naše ljude koji će da stupe u vezu sa njima i da spašavaju naše ljude. Samo se čuvajte Rusa, ne verovati im... Ima izgleda da Rusi neće dublje prodirali i da će zaokrenuti front na sever. Prebacite se sa što više snaga preko Ibra na najpogodnijem mestu u pravcu Dragačeva ili Golije.«¹¹

Nekoliko dana kasnije:

»Rusi se služe prevarom. Sa našim trupama prvo lepo postupaju, pa onda pokušavaju njihovo razoružavanje. Razoružavanje ne dozvoliti ni po koju cenu. Na slučaj nailaska ruskih trupa blagovremeno se uklonite, i to sve jedinice...«¹²

Krajem oktobra:

»Čuvajte se dobro Rusa. Osigurajte sebi pozadinu u pravcu Željine i Goča. Držite jedinice čvrsto u ruci. Ne dozvolite razoružavanje od strane Rusa. Javite situaciju. Šta je sa američkim poručnikom. Hitno izvestite. Naši drže Požegu, Arilje, Ivanjicu...«

Imamo izveštaj da su Rusi u Kruševcu. Postupak Rusa je ovakav: prvo postupaju lepo i prijateljski a posle sve razoružavaju. Tako se desilo i sa Radisavljevićem, ali je pobeo. Razoružavanje ne dozvoliti ni po koju cenu. Zato izbegavajte dodir sa Rusima i ukoliko je potrebno povucite se na zapad ka Ibru. Naša je težnja terenske povezanosti jugozapadne Srbije sa Sandžakom i Istočnom Bosnom. Kosovski korpus neka ostane na svom terenu.«^{12a}

U radiogramu upućenom 29. oktobra svim četničkim komandantima u Srbiju, Mihailović kaže:

»Nigde ne dozvoliti da dođe do oružanog sukoba sa Rusima. Razviti što jaču propagandu na terenu u cilju pariranja anacionalne i partizanske propagande; isto tako i radi podizanja morala kod naših ljudi. Zbog Rusa, u propagandi ne napadati komunizam, već rad naših partizana. Ruse svuda tretirati kao naše saveznike i prijatelje. Sa Rusima, ukoliko se dođe u dodir, apsolutno izbegavati svako politiziranje, jer nam to može naneti veliku štetu. Pred Rusima partizane ne nazivati komunistima, nego ološem, koji je sastavljen od Hrvata, Mađara, Nemaca itd.

Ukoliko dođe do toga, borbu sa partizanima tumačiti kao nacionalnu tragediju, a da svu nadu polažemo u Ruse, da oni reše ovo pitanje. Nemce uvek tretirati kao naše najveće neprijatelje. Nikakav teror nad narodom ne vršiti,

nego se pojavljivati kao prijatelj i zaštitnik naroda. Narod uveriti u komunističke laži i u to da ćemo se mi uskoro po-bedonosno vratiti i da za to svako pazi šta radi...¹³

U drugoj polovini septembra 1944. Mihailovićevo eksponentu u Italiji majoru Svetozaru Ciganoviću poslo je za rukom da pomoću jedne radio-stanice na aerodromu u Fodi uspostavi vezu sa četničkom Vrhovnom komandom. U tome mu je pomogao kapetan Mitko, šef poljskog Šestog biroa u Bariju. Njih dvojica su se sporazumeli da Mitko uspostavi radio-vezu sa Mihailovićem, od koga bi dobijao informacije o poljskim državljanima, koje su nemački okupatori doterali u Jugoslaviju na prinudni rad, a kao protivuslugu — Ciganović bi mogao preko ove stanice da saobraća sa Dražom.

Na ovaj način uspostavljena veza održavana je tajno sve do prve polovine decembra 1944. godine, kada su je engleske vojne vlasti otkrile i prekinule.

Vezu sa Mihailovićem, preko ove poljske stanice, održavao je i Živko Topalović, bivši predsednik Socijalističke stranke, koga je Mihailović, kao svoga delegata, krajem maja 1944. poslao u Italiju.

U telegramu upućenom Mihailoviću 12. oktobra 1944. Topalović je javljao:

»Morate pokušati da uspostavite vezu sa Rusima. Britanska i američka služba ne predviđaju iskrcavanje njihovih snaga na našoj obali. Na teritoriji okupiranoj od Rusa nastavite političko organizovanje naroda i savetujte mu da održava kontakt sa ruskom komandom.«¹⁴

U međuvremenu, Mihailovićeve situacija u zemlji iz dana u dan je postajala sve teža. Uzaludne su bile i sve ranije iluzije o nekom oslanjanju na Ruse i izvlačenju na taj način iz krize. Privremeni pregovori, pa čak i direktna saradnja, na osnovu potpisanih sporazuma, sa pojedinim komandama Crvene armije — nisu mogli da pred narodom rehabilituju četnike. U isto vreme, i rukovodioci jedinica NOVJ, kada su saznavali za ovakve kontakte jedinica Crvene armije sa četnicima, ukazivali su odgovarajućim štabovima Crvene armije na ulogu i položaj četnika i tražili da se izdajnici ne pomažu.

U takvom košmaru, pritisnut držanjem kraljeve vlade u Londonu i stvarnošću u zemlji, Draža Mihailović

se 18. oktobra, kada su već bile u toku borbe za oslobođenje Beograda, obratio Živku Topaloviću apelom za pomoć.

»Činimo sve što možemo da sačuvamo vojne jedinice i izvežbane nacionalne radnike... Mi ćemo izdržati do poslednjeg časa, ali ako se ne nađe neko rešenje, postoji opasnost da u takvoj beznadnoj situaciji ne možemo da produžimo naš otpor. Britanci i Amerikanci trebaju biti zamoljeni da nađu način za izvlačenje naših snaga iz ovog teškog položaja.

Ako nema drugog rešenja, osigurajte evakuaciju u Italiju. Mi još uvek možemo da se probijemo do mora, sa oko 50.000. Pitanje je — da li će to biti moguće i kasnije. Šaljite nam Vaš savet hitno. Opetujem: Šaljite nam vaš savet hitno. Savetujte Subašića i kralja da se odele od Tita. Oni bi odmah imali pomoć skoro čitavog srpskog, hrvatskog i slovenačkog naroda. Takva odluka kralja i Subašića bila bi akklamirana i očekuje se gotovo od svakog u zemlji.«¹⁵

O ovim Dražinim vapajima Topalović je odmah obavestio Bogoljuba Jeftića, koji se u to vreme nalazio u Londonu, kao i Konstantina Fotića u Vašingtonu. Istovremeno, da bi utešio svoga šefa, on šalje Mihailoviću nekoliko telegrama između 24. i 28. oktobra. U jednom od njih on ga obaveštava:

»Alarmirali smo naše prijatelje u Londonu i Vašingtonu. Naša delegacija traži hitan sastanak sa Vilsonom, komandantom britanskih trupa na Srednjem Istoku. Javićemo vam odmah rezultat. Činimo sve što je čovek u stanju — da pomognemo vama i nadamo se da će se neko rešenje naći.

Pomoć Titu je obustavljena. Dobićemo pešadiju, dve hiljade vojnika dolazi iz Švajcarske. Mora se odlučiti nova britanska politika. Oni izbegavaju svađu sa Rusima do poraza Nemačke. Formiraćemo delegaciju CNK i tražićemo promenu Vlade zvaničnom javnom deklaracijom. Pokušaćemo da dostavimo poruku Kralju. Englezi izjavljuju da nije istina ono što mi govorimo o situaciji i ne žele da daju bilo kakav odgovor na naše predloge, ni pozitivan ni negativan.

Moramo priznati da su nas napustili i naši saveznici i naša sopstvena vlada. Samo Rusi imaju stvarnu silu i prema tome moramo da se obratimo njima za zaštitu.«¹⁶

VELIKO BEKSTVO

Snažan pritisak jedinica Narodnooslobodilačke vojske, koje su sa juga i zapada nezadrživo oslobađale Srbiju hitajući ka Beogradu, naterao je i ostatke četničkih korpusa i brigada da mesec dana posle Mihailovićevoг beкstva u Bosnu pođu za njim.

Kako je ova razbijena vojska bežala iz Srbije najbolje se može videti iz dnevnika četničkog komandanta Sumadijskog korpusa Aleksandra Miloševića:

»Polovinom 1944. bilo je sasvim vidljivo kojoj se strani bliži katastrofa.

Čiča je 27. maja 1944. naredio formiranje Četvrte grupe jurišnih korpusa. Za komandanta je odredio majora Dragoslava Račića, komandanta Cersko-majevačke grupe korpusa, za njegovog pomoćnika majora Dušana Smiljanića, komandanta Sumadijske grupe korpusa. Načelnik štaba postao je kapetan Neško Nedić, komandant Valjevskog korpusa.

Ovu grupu jurišnih korpusa sačinjavale su: Leteće brigade Prvog i Drugog šumadijskog korpusa, deo snaga Oplenačke grupe korpusa (Gorske garde), Cerskog korpusa, Požeškog — bez nekih delova, nekih jedinica Prvog i Drugog ravnogorskog kao i iz Rasinsko-kopaoničke grupe korpusa potpukovnika Dragutina Keserovića, pod čiju komandu je bio stavljen i Drugi kosovski korpus kapetana Žike Markovi-

ća. Sve ove snage su bile grupisane u pet jurišnih korpusa u oblasti Kopaonika i Toplice.

Bio je to podesan položaj za dejstvo ka zapadu protivu komunista, koji su već pokušavali da tim pravcem iz Crne Gore prodru u Srbiju.

Sa druge strane, već krajem juna 1944. godine, potrebe su zahtevale jednu novu veću formaciju, u oblasti Pranjana, gde se nalazila i Vrhovna komanda. Naređen je bio pokret Šumadijske grupe korpusa, bez Letećih brigada, pod komandom kapetana Aleksandra Miloševića, komandanta Drugog šumadijskog korpusa, da se grupiše u okolini manastira Kalenića, a da potom krene ka Vrhovnoj komandi u okolini Pranjana.

Tu je odmah formirana Zapadnomoravska grupa. Za komandanta je bio određen major Aleksandar Milošević, a za načelnika Štaba kapetan Zvonko Vučković

U sastav ove grupe ušle su sledeće jedinice: Prvi i Drugi šumadijski korpus, bez Letećih brigada, i delovi Prvog i Drugog ravnogorskog, Požeškog i Valjevskog.

Bila je to zavidna snaga. Sedam i po hiljada ljudi nalazilo se u centralnom položaju, neposredno pri ruci Vrhovnoj komandi i u njenom obezbeđenju.

U drugoj polovini avgusta sa zapada, sa Lima i Drine, već su stizali izveštaji o pokušaju prodiranja manjih komunističkih delova. Naše jedinice su ih onemogućavale, ali je svakim danom bilo sve jasnije da će upravo tim pravcem pokušati prodor i sa jačim snagama.¹

Primili smo naređenje za opštu mobilizaciju i uputstva za dalji postupak sa ljudstvom. Mobilizacija je bila predviđena za 1. septembar 1944. u 0 časova.

Došla je noć uoči 1. septembra. Tačno u 0 časova zabrujala su zvona. Tamo gde ih nije bilo, zaklepetala su klepetala, ili se razlegao odjek gonga. Još ranije je u svakom mestu ponešto od toga bilo spremljeno za uzbunu.

Nalazio sam se sa Štabom u selu Glumcu, odmah uz Užičku Požegu.

Vesti o prodoru komunista preko Lima i Drine stigle su već sutradan, 2. septembra. Podrinski korpus i Prvi mileshevski nisu mogli da ih zaustave i već 3. septembra behu pred Užičkom Požegom. Posada, jedan bataljon ljotičevaca i nešto Nemaca, napustila je Požegu vozom odmah popodne i komunisti udoše u nju.

Bili smo na položajima severno od Požege. U toku noći napadoše nas s leđa. Povukli smo se ka selu Ježevici i petog septembra dođe do krvave borbe. Požegu smo povratili i u njoj osvanuli 6. septembra 1944. Toga dana oni su zaustavili naše nadiranje severno od Požege kod Rupeljeva.

Čim je pala noć, iz daljine su se čuli zvuci avionskog motora. Bili su to transporti oružja i municije za komuniste.

Pošto nas je noć zatekla na bliskom odstojanju i u borbenom rasporedu, sve što je bačeno iz aviona palo nam je u ruke: 42 puškomitraljeza-bregala, novih, netaknutih, još konzerviranih mašću, desetak lakih bacača i ogromna količina municije.

Šestog septembra u okolini Požege pristigli su i delovi Četvrtе grupe jurišnih korpusa. Situacija u Toplici i na Kopaoniku bila je izgubljena.

Dolaskom ovih snaga rasformirana je Zapadnomoravska grupa. Leteće brigade vraćene su u svoj organski sastav, pa je, od Prvog i Drugog šumadijskog i Drugog ravnogorskog korpusa, formiran Šesti jurišni korpus. Za njegovog komandanta bio je određen major Aleksandar Milošević, komandant Drugog šumadijskog korpusa.

Major Dragoslav Račić bio je i dalje komandant svih operacija u ulozi komandanta Četvrtе grupe jurišnih korpusa. Nastale su krvave i užasne borbe na prostoru od Valjeva do Užičke Požege, sa ciljem da se zaustavi prodor komunisti iz Bosne i Sandžaka u Srbiju i da se oni potuku. I tu na tom prostoru, na Jelovoj Gori, vođena je u neku ruku glavna bitka za prodor u Srbiju.

Početni raspored naših snaga bio je sledeći:

Nikola Kalabić sa svojim korpusom na pravcu koji izvodi ka Vardi kod same Varde.

Požeški korpus na Drmanovini, u blizini Kosjerića. Za njim, u rezervi, bio je Čerski korpus i Račić sa svojim štabom.

Prema Jelovoj Gori, sa pravca sela Ribaševine, bio je upućen Šesti jurišni korpus, koji je bio podišao Jelovoj Gori i bez kontakta sa komunistima tu i zanoćio.

U toku 8. septembra, još od jutра, Šesti jurišni produžava podilaženje Jelovoj Gori, ubrzo dolazi u dodir sa komunistima i prelazi u napad. Komunisti su Jelovu Goru poseli i utvrdili se na njoj.

Napad Šestog jurišnog bio je silovit, ali su oni izdržali sve do mraka. Tada uz pripomoć delova Požeškog korpusa, borba se pretvorila u borbu prsa u prsa i Jelova Gora je pala. Ali, komunističke snage nisu bile tučene, jer su one i išle za tim da se povuku s ciljem da što jače uhvate kontakt sa sovjetskom vojskom. Zato su izbegavale jače borbene ukopčavanje. Otpor na Jelovoj Gori bio je posledica prisustva njihovog Vrhovnog štaba (bez Tita) i stranih misija.

Naše snage grupisane u tom predelu bile su brojno jače od komunističkih. Ali, njihov cilj povlačenja i izbegavanja borbi učinio je da se, na jednom velikom prostoru, stvori niz manjih sukoba i da nas natera na podelu snaga.

I oni su žurili, povlačeći se tako. Borbu su vodili samo tamo gde je bilo neizbežno ili sa ciljem da to pokažu stranim misijama, kao što je to bio napad na Valjevo. I u

tim takvim sukobima cela masa, i jednih i drugih, pomerala se ka severu.

Istoga dana ja se spustih sa položaja u Vrhovnu komandu. Ona je bila još u selu Svilevu u jednoj seoskoj kući.

Čiču (Dražu Mihailovića — nap. autora) nadoh na samom ulazu u kuću. Iznesoh mu situaciju. Ljudstvo je imalo mnogo gubitaka i premoreno je. Municije nije bilo. Potrebna je bila popuna i zamena.

'I ostale jedinice imaju istu potrebu', rekao mi je tužnim glasom Draža Mihailović.

Već prvi susreti sa snagama sovjetske vojske govorili su: tući se sa njima, mada je i do toga dolazilo, bilo je van svake zdrave logike. Ništa drugo nije ostajalo nego povući se na zapad ispred njih. I Čiča je naredio takvo, postepeno, uzmicanje.²

Takva situacija navela je komandanta operacije majora Dragoslava Račića da sazove konferenciju svih komandanata grupa korpusa i korpusa, čije su jedinice tu bile, ili samo njih bez jedinica.

Konferencija je održana 21. oktobra 1944. u ivanjičkom hotelu. Bili su prisutni: major Dragoslav Račić, komandant Cersko-majevačke grupe korpusa; major Dušan Smiljanić, komandant Šumadijske grupe korpusa; major Lale Komarčević, komandant Posavsko-tamnavske grupe; kapetan Nikola Kalabić, komandant Oplenačke grupe korpusa (Gorske garde); major Siniša Ocokoljić, komandant Mlavske grupe korpusa; major Sveta Trifković, komandant Avalskog korpusa; major Miloš Marković, komandir Požeškog korpusa; major Steva Jovović, komandant Topličkog korpusa; kapetan Marko Muzikravić, komandant Prvog šumadijskog; major Aleksandar Milošević, komandant Drugog šumadijskog korpusa; kapetan Neško Nedić, komandant Valjevskog korpusa, kapetan Dragomir Gaga Topalović, komandant Rudničkog korpusa; kapetan Voja Tufegdžić, komandant Cerskog korpusa; major Blaža Brajević, komandant Prvog kosovskog korpusa (Drugi kosovski korpus majora Žike Markovića ostao je na svom terenu i nikuda nije kretao), kapetan Vuk Kalaitović, komandant Prvog mileševskog korpusa; potpukovnik Miodrag Palošević i Dragiša Vasić.

Razmotrena je situacija koja je, ovde u Srbiji, bila svakome jasna. Postavljalo se pitanje: šta dalje da se radi? Sva razmatranja svodila su se na dve mogućnosti: sa jedinicama, ovakve kakve su, udaljiti se od sovjetskih trupa, ili ostati i dalje u Srbiji i produžiti borbu.

Druga mogućnost tražila je kao neminovno osipanje u gerilu. Kod prve je moglo da se postupi dvojako: uraditi onako kako je Čiča naređivao, što je već bilo u postupku, ili krenuti sa svim snagama u Crnu Goru.

Račić je lično bio u vezi sa Pavlom Đurišićem, i Pavle mu je to predlagao tvrdeći da ima spremljene hrane i duvana za šest meseci za sve srbijanske snage. Svoj predlog je potkrepljivao time što su bili blizu mora gde možemo vladati jednim delom obale, a u slučaju eventualnog iskrcavanja zapadnih saveznika, bićemo prvi tu. Nijedne druge pretpostavke nije bilo, niti je moglo biti u onakvoj opštoj situaciji i njenom poznavanju od naše strane.

Predlog Pavla Đurišića odmah je odbačen. Najpre zbog toga što nije konsultovao Čiču, a u mogućnost iskrcavanja zapadnih saveznika na Jadranu pre se moglo ne verovati nego verovati. Ići zimi u provalije crnogorskog terena sa velikim snagama, značilo bi dati crvenima mogućnost da nas lakše unište, jer bismo bili lišeni pokretljivosti. Najzad, sumnjalo se i u postojanje hrane. Posle kraćeg izlaganja Dragiše Vasića, koji je govorio i o ličnosti Čiče, ostalo je da i dalje radimo onako kako je Čiča naređivao.

Tako smo krenuli put Bosne.

U početku, verovali smo u potpun spas gajeći jednu veliku nadu. Naime, u drugoj polovini avgusta došao je kod Čiče pukovnik Robert H. Mek Dael. On mu je saopštio da su se saveznici sporazumeli da u Jugoslaviju ne uđe nijedna vojska. Međutim, kada su Sovjeti, ipak, ušli, pukovnik Dael uveravao je Čiču da će odmah ući i zapadni saveznici. Savetovao je Čiči da svu brigu posveti tome da sebe i svoje snage sačuvamo.

Znali smo da Saveznici mogu doći samo preko Jadranske obale. Naš pokret ka Bosni značio bi, dakle, i pokret njima u susret. Ta mogućnost budila je u nama izvesnu nadu.³

Iz rejonu Ivanjice, razbijene, osute i još neprikupljene, četničke jedinice su se, zajedno sa nemačkim kolonama, uputile u Sjenicu. U njoj su zatekle i razbijene kvislinške oružane formacije Srpske državne straže.

U toku boravka u Sjenici četnički komandanti su primili naređenja od Mihailovića da na svoja bivša komandna područja upute manje grupe četnika sa isključivo špijunsko-terorističkim zadacima.

Od Sjenice rasute četničke kolone kretale su se pravcem Prijepolje — Pljevlja — Metaljka — Cajnice — Goražde. Uz put, naoružane i snabdevene municijom od nemačkih komandi, često i kao njihove prethodnice, vodile su borbe sa lokalnim partizanskim odredima Sandžaka, Bosne i Hercegovine, a zatim i sa većim jedinicama NOVJ.

'Osnovna Čičina namera je bila', kaže dalje Milošević u svome dnevniku, 'da se ovde u Bosni, posle našeg sklanjanja ispred Sovjeta, sačeka neki povoljniji momenat opšte situacije koji bi nam nudio bar kakvo dalje dejstvo i da se što bolje pripremimo za ono što je samo od nas zavisilo:

produžiti borbu bez obzira na spoljnu situaciju. Ta zamisao nametala je kao neminovno: sačuvati već postojeće snage i ojačati ih što je moguće više.

A sačuvati snage, značilo je prehraniti ih i preuzimati na najbolji način; lokalne borbe sa našim komunistima tako vršiti i primati da od njih što je moguće manje trpimo. Ojačati ih, značilo je obnoviti i popuniti jedinice u Bosni i drugim pokrajinama, i sve te snage koncentrisati na najpodesniji način s pogledom na predviđanja i namere.

Zima je već bila tu, a Bosna spaljena i pusta; jedinice njene kao i drugih okolnih pokrajina, u najvećem delu osute.

Postavljeni cilj, kao i druge okolnosti, izazvali su niz pokreta, napada i drugih sukoba sa komunistima; počev od onoga pohoda na Kalinovik, preko teških borbi oko Foče, Goražda, na Sokolcu, Romaniji, u oblasti reka Krivaje i Spreče, na Ozrenu, oko Tuzle pa do ustaljenog fronta na Ozrenu i Trebavi. Sve je to značilo jednovremeno i borbu protiv zime, gladi i bolesti. Bili su ogromni naponi jednog lutanja.

Ceo taj splet zbivanja, u skladu sa postavljenim ciljem, postepeno je doveo sve postojeće jedinice, do druge polovine februara 1945, na ustaljeni front na liniji: Ozren — Gračanica — Trebava — Gradačac, i u njegovu pozadinu na neposredno desnu (a nešto bosanskih snaga i na levu) obalu reke Bosne nizvodno od Rudanke.

Svako bojište ostavljalo je utisak da su silama Trojnog pakta izbrojani meseci, ako ne i nedelje.

Pukovnik Robert H. Mek Dauel beše odleteo. Njegova uveravanja da će i zapadni saveznici svojim oružanim snagama ući u Jugoslaviju, zbog ulaska Sovjeta, nisu se ostvarila; danas je jasno da niko nije ni mislio o tome.

A komunisti u Srbiji su sve preduzeli da svoj položaj što bolje učvrste i pripreme se za što skoriji obračun sa nama. Osećalo se to po snagama koje su upućivali u Bosnu, a i spoljna situacija je to ubrzavala.

Naša osnovna zamisao, da se snage očuvaju, bila je daleko od stvarnosti. Najveći broj jedinica u Sandžaku, Bosni i Hercegovini, beše se osuo. Zbog lokalnih uzroka, koji nisu imali veze s komunistima, bilo je nemoguće reorganizovati ih. Sve se bilo svelo na mala brojna stanja osuta u gerilu, osim izuzetaka, kao što su bile snage sa Ozrena, Trebave i Majevice, kao i Posavine u ovom predelu.

Srbijanske snage Ravnogorskog pokreta, upotrebljene kao jezgra u tom reorganizovanju, bile su previše izložene i borbama i pokretima. Zima i glad su još više ugrožavali ionako teško stanje. Prirodno je da su se tim tako teškim okolnostima pridružile i bolesti. Pegavac je kosio. Sve to jako ih je proredilo i mnoge učinilo nesposobnim.

Srpska državna straža, kao i Granična, više nisu bile s nama. Misao o napuštanju Otadžbine nije ih, valjda, nijednog trenutka ostavljala. Posle neuspelog pokušaja da odu na jug preko Kosova u prvoj polovini oktobra 1944. otišli su na sever prvih dana januara 1945.

U to vreme, krajem februara 1945. u oblasti Trebave i dolinu reke Bosne behu pristigle i snage crnogorskih jedinica, sa masom neboraca. U isto vreme bili su tu i preostali delovi sandžačkih i hercegovačkih jedinica. Crnogorsko vođstvo bilo je nezadovoljno. Neborci su boračke jedinice činili teško sposobnim za borbu, sem ako bi ove digle ruke od neboraca. U njih je postojala namera da se prebace u Sloveniju, gde su se već delom nalazili Đujićeve i Jevđevićeve snage, kao i neke jedinice ljotićevaca. Čiča je pokušao da ih od toga odvрати. Nisu ga, na žalost, poslušali, i najveći deo njih to je dodnije platio glavom.

Tako je ostala neostvarena Čičina zamisao da, ojačani i podesno grupisani, sačekamo trenutak u kome bismo, ako ništa drugo, svoju sudbinu imali koliko-toliko u svojim rukama.

Čiča je vanredno dobro poznao spoljnu situaciju i mentalitet zapadnjaka. On je bio svestan da, za dogledno vreme, za promenu svoje sudbe moramo računati isključivo na sebe. Podesan čas bližio se nailaskom proleća. Rat je bio pri kraju. Sa jakim snagama mogli smo da produžimo borbu. Ako ne sa bogzna kakvim izgledima na uspeh, ono bar da zainteresujemo za sebe svetsku javnost i da i dalje radimo prema situaciji.

Tako je Čiča, sa srbijanskim jedinicama, i onima s Ozrena, Trebave, Majevice i iz Posavine, ostao do kraja došledan svojoj osnovnoj nameri.

Naše snage su držale položaj na liniji: Ozren — Gračanica — Trebava (Spletana Lipa — Ploča 450) — Gradačac. Položaj beše ustaljen, pa i lako utvrđen.⁴

O stanju Mihailovićevih snaga prilikom bekstva njegovih jedinica iz Srbije u Bosnu, krajem 1944. godine, poručnik Stevan Vojnović je 3. februara 1945. godine poslao Dobrosavu Jevđeviću izveštaj u kome, pored ostalog, piše:

»Stanje srbijanskih korpusa pred i za vreme pokreta za Istočnu Bosnu:

1) Slučaj majora Piletića učinio je da je njegova grupa korpusa bila nespremna momentalnoj situaciji nailaska rusko-partizanskih snaga te je pri povlačenju, na čelu sa majorom g. Pazarcem (Siniša Ocokoljić — nap. autora) jedva uspela da se izvuče sa oko 1500 boraca u pravcu Svilajнца, Kragujevca i Kraljeva i svije u kolonu povlačenja i to stalno

pod borbom. Jedan deo snaga je sačekao neprijatelja, a jedan deo je pohvatan i razoružan.

2) Grupa Južno-srbijanskih korpusa na čelu sa vojvodom Mladenovićem Viktorom isto desetkovana u jačini 1500 boraca napustila Jablanicu i Toplicu i preko Kruševca — Trstenika svija se u glavnu kolonu.

3) Grupa korpusa pukovnika g. Keserovića po zauzeću Kruševca i zarobljavanju svih Nemaca, oružja i municije kao i motorizovanih sredstava sačekuje rusko-partizanske snage sa vojničkim dostojanstvom (prema dokumentu čiji se faksimil nalazi u knjizi, Nemci su predali Kruševac Keseroviću — nap. autora). Dok se taj ceremonijal dešava na glavnom trgu kod spomenika... dotle drugi deo rusko-partizanskih snaga vrši opkoljavanje i razoružavanje njegovog ljudstva... Keserović uspeva da jedva spase glavu sa oko 200 boraca i poslednji se svije u glavnu kolonu oštupanja.

4) Grupa korpusa majora Račića i Kalabića koja se tada nalazila u blizini Beograda, po snabdevanju sa prenosnim motornim sredstvima, hranom, odećom i novcem povlačila se pravcem Mladenovac — Kragujevac — Kraljevo — Čačak i čine glavnu kolonu povlačenja sa najvećim brojem vozila i ljudstva. Njih dvojica imaju oko 5000 četnika. Za njima otstupa i Avalski korpus i Beogradski korpus... imali svega oko 1000 boraca. Beogradski korpusi dali su svega 400 boraca. Inače beogradska gospoda kao i svi oficiri, njih je bilo preko 200 u organizaciji ostala su ili će se tek povući sa Nemcima.

5) Grupa jurišnih šumadskih korpusa kapetana g. Rakovića sačekuje sve korpuse u visini Čačka, i po dobijanju naređenja od komandanta Srbije vrši napad na Nemce na dan 17. oktobra 1944. god. Napad razumljivo neuspeva zbog neobjedinjene komande... U napadu učestvuje samo grupa Južno-moravskih korpusa i štabna četa g. Rakovića... Pre napada razoružane su sve nemačke i ruskog korpusa (odnosi se na Korpus ruskih emigranata — nap. autora) obezbeđujući stanice oko Čačka te je samim tim stavljeno na znanje Nemcima da će i oni biti napadnuti. Zarobljeno je oko 500 Rusa iz korpusa. Ali kada su naišli na prve jedinice nemačke u Sjenici odbegli su od nas i pridružili se njima. Posle ovih uzaludnih i nepotrebnih žrtava na Čačku, Raković dobija naređenje da se povuče sa Račićem što on odbija, ostajući u selima oko Čačka, dok ostala kolona bez njega produžava dalje prema Guči i Ivanjici. Kako sam i ja tom prilikom napada na Čačak teško ranjen ostao sam na lečenju u s. Prijevoru tri dana, a kasnije transportovan i stupio u Katanićevu bolnicu, to sam imao prilike da saznam da su odmah sutra dan tj. 18. oktobra Rusi, koji su već stigli do sela Brđana, uputili tri parlamentara na konjima da pozovu Rakovića na

pregovore u njihov glavni stan. Konjanici su zaista bili u ruskim uniformama sa petokrakim zvezdama na kapi i rukavima i govorili su ruskim jezikom. Oni su slobodno jahali kroz s. Trbušane prolazeći kroz grupe Rakovićevih četnika i sa posmehom ih gledali dok je jedan dobacivao 'u ime Crvene armije dolazimo, ne pucajte!' Raković je svojevlasno krenuo na pregovore. Sa njime je bio i sekretar Nacionalnog komiteta Ravne gore g. Đurović. Na pregovorima je rešeno da zajednički napadnu Čačak i da mu neće ništa. Šta više da će ga priznati. Po zauzeću Čačka ponovio se slučaj sa Keserovićem, tako da se je Raković jedva spasao sa nešto vojnika i ostao na Jelici u srezu Dragačevskom, razbijen u trojke.

6) Grupa korpusa majora g. Smiljanića u jačini oko 1000 boraca povlači se takođe sa ostalima.

7) Užički i Užičko-Požeški korpus stupa pod komandu Kalabića sa oko 700 boraca dok major Marković ulazi u komandu Srbije.

8) Poljska i granička straža (kvislinške formacije Milana Nedića — nap. autora) formiraju tri divizije u jačini oko 8000 boraca i kreće levim pravcem povlačenja tj. Kraljevo — Raška — Novi Pazar — Sjenica i dalje. Ljudstvo slabije naoružano ali dobro opremljeno i odeveno i sa jedinstvenom komandom svojih vođa.

Priprema za pokret svih jedinica bila je ubrzana da ne kažem nepromišljena, a o nekoj prethodnoj mobilizaciji ni govora. Pokrenuto je ono što je bilo na licu mesta i na brzu ruku prikupljeno, mada je bilo dovoljno vremena da se sve to planski izvede. Borci su povedeni bez obuke i veša... na maršu u Kragujevcu, Kraljevu i Čačku po tri do četiri dana izležavalo se i poneti novac i namirnice nepotrebno trošili, u mestu da stvaraju brdsku municisku i profijant-sku komoru na konjima ali su se utrkivali ko će više da povede automobila i volujske-konjske zaprege što im se gorko osvetilo na daljem putu kroz Sandžak i bosanske litice i bogaze tako da su poslednja kola jedva stizala do Rogatice, a seoska rekvirirana stoka, koju je seljak znojem lica zaradio, ostala je u bezdanu.

9) Disciplina na maršu bila je takva da je svaki komandant išao za sebe... Naročito se pokazalo da smo još nedorasli upravljati sa motorizacijom i da je to smešno obzirom na način vođenja borbe i terena na kome se izvodi... Zakrčavani su čitavi putevi usled kvara i nestašice benzina. Cela kolona je bila privezana za put zbog čega se moralo trpeti i u ishrani i u gotovosti za borbu... Dešavalo se da su pojedini delovi bili napadani iz neposredne blizine za čije se prisustvo nije znalo posle čega je dolazilo do takve gužve da se nije znalo ni ko pije ni ko plaća.

10) Ishrana je skoro kod svih jedinica bila svedena na novac, koji su poneli sa sobom, jer su naivno smatrali da je to najlakši način, a nisu znali ili nisu hteli znati da Sandžak i Bosna nije Srbija. Ljudstvo je gladovalo na celom putu i jelo korenje od kupusa, ogrizine od jabuka i ri-ljalo krompire ispod snega kao svinje, dok su pojedine vođe njihove kao i mi iz intendanture i štabova zadovoljavali svoje apetite iz dobro nabijenih ruksaka i kofera...

11) Sanitetska služba bila je svedena samo na pojedine lekare koji su morali u isto vreme snositi i vojničku odgovornost za obezbeđenje ranjenika i bolnice jer većina starelina verovala je da se to njega ništa ne tiče nego da je to stvar bolnice... Žensko sanitetsko osoblje je bilo većinom moralno pokvareno da nije redak slučaj videti sestru u blagoslovenom stanju: samo u jednom korpusu bilo je takve nazovite sestre tri koje su se sa stomacima nagingale i previjale ideološke borce ranjene na polju časti za novog srpskog čoveka i ženu. Izgledalo mi je da je to skup uličarki a ne nikako ravnogorski...

12) Borbe sa partizanima vođene su na Ivanjici, Opljeniku, pl. Javoru, Sjenici, Pljevaljskoj Jabuci, Prijepolju, Pljevljima i Metaljci više Cajniča...

13) Napad iz vazduha: bili smo napadani na celom putu od Sjenice do Goražda jer smo se povlačili sa Nemcima koji su odstupali iz Grčke i Ibarsko-Raške doline. Prijepolje i Sjenica kao varošine nepostoje jer su sravnjene sa zemljom...

14) Po pristizanju u visinu Goražda i Foče VK uzima komandu...

Stanje u Crnoj Gori:

... U Crnoj Gori partizani drže u svojim rukama sva mesta izuzev pravca: Danilovgrad — Andrijevica — Bjelo Polje — Prijepolje. Pavle Đurišić poziva Vrhovnu komandu da dođe kod njega sa celokupnim ljudstvom i nudi hranu za 6 meseci. Vrhovna komanda prvo pristaje, a potom odustaje, posle čega Đurišić biva primoran da se sa Nemcima povuče pravcem: Bijelo Polje — Pljevlje — Goražde u jačini 6000 boraca i oko 2000 ženskinja, vođeci sa sobom ogromnu komoru rekviriranu i od partizanskih i od nacionalnih domova... Borci su mu dobro naoružani i odeveni...

Stanje u Sandžaku:

Komandant starog Rasa major g. Lukačević posle neuspele akcije protiv Nemaca na Bileće i Trebinje i njegovih javnih proglašavanja za saradnju sa partizanima, ostaje sam sa svega tri čoveka. Njegovo ljudstvo koje je bilo sastavljeno pretežno od Hercegovaca i Sandžaklija razbilo se i otišlo kućama, razočarano što ga svak vodi i laže. Danas Mileševski

korpus sa Vukom Kalaitovićem, ne može ništa da dadne, već se može smatrati kao mrtvo slovo na hartiji.

Stanje u Hercegovini:

Komandant Nevesinjskog korpusa Milorad Popović sa 500 Bilećanaca i Gačana, nalazi se u visini Igmana, Trebevića i Rogaja. Sa njima je kap. Kureš... Ostali delovi korpusa sa Petrom Samardžićem i Vasilijem Gagićem povukli su se prema Mostaru gde se naslanjanju na Nemce jer su sva mesta izuzev Mostara u rukama partizana. Isti je slučaj sa Vidačićem i sa Danilom Salatićem...

Stanje u Istočnoj Bosni:

Drinski i Romaniski korpus kao i dve brigade Kladanjska i Vareška sačekale su naše snage iz Srbije kod svojih kuća bez naročite promene, izuzev što je Kalinovića brigada prepolovljena odlaskom jedne polovine u komuniste posle kraljevog govora. Druga sarajevska brigada koju sam vodio ja, posle kapetan Tešanović, ostala je u jačini 500 boraca na Igmanu i Trebeviću...

Što se tiče višeg komandnog osoblja ono je u stalnoj svađi oko položaja...

Plan i ideja Vrhovne komande bila je: Koncentričnim napadom svih raspoloživih naših snaga prinuditi neprijatelja da primi borbu radi zarobljavanja i potpunog njegovog uništenja da bi se dobio ovaj teren radi reorganizacije, dislokacije i ishrane naših trupa za predstojeći zajednički upad u Srbiju, početkom proleća. Plan nije uspeo. Neprijatelj je počasno tukao naše delove...

Izdajstvo Poljske i Granične straže:

U najgorčenijim borbama u visini Tuzle i Šejkovića, kada su Kalabić i Keserović ostali bez komore i bolnice, državna i poljska straža napuštaju borbu i teren i povlače se u zagrljaj Nemaca i ustaša u varoš Zavidoviće. Pozivani od Ministra tri puta da se vrate isti su odbili. Bedno su izdali, a još bednije su ti žalosni 'borci' i njihovi oficiri izgledali kada su ih po ulicama zaustavljale ustaše i skidali revolvere i oružje ili pak kada sam ih posmatrao, iz voza da nude gaće ili košulju za parče ubuđale proje... na celom putu kroz Hrvatsku, Sloveniju i Austriju najpogrdnijim imenima napadali su našeg Čiču (Dražu Mihailovića — nap. autora)...

Slučaj Nikolić — Rajković — Mitić:

Po povratku iz bolnice iz Brna saznao sam da se u hotelu 'Palasu' u Beču nalazi isturena stanica iz Graca Ravnogorske organizacije koju vodi neki potpukovnik Nikolić, po pričanju biv. kom. Slavonije u društvu sa kap. Rajkovićem i Mitićem... U najprometnijem hotelu Beča gde je skup svih svetskih detektiva i probisveta... Razgovarao sam sa kap. Rajkovićem i on kaže da rade po direktivama g. Milana Ači-

movića koji je jedini ovlašćen od Čiče da ga zastupa u Nemačkoj...³

U operacijskom dnevniku Drugog jurišnog korpusa Gorske kraljeve garde, koja je bila u sastavu 4. grupe jurišnih korpusa, o kretanju kroz Sandžak i Bosnu od 1. novembra 1944. do 10. januara 1945. godine, pored ostalog, piše sledeće:

»Brojno stanje korpusa 2773 čoveka.

4. novembra u 8 h. komandant je, (reč komandant u ovome dnevniku odnosi se na Nikolu Kalabića — nap. autora) sa pratećom četom, ordonans oficirom Đukanovićem i adutantom p.por. Rajovcem sa kamionima preko Duge Poljane, krenuo za Novi Pazar gde je stigao u 14 časova — posle kraćeg odmora, komandant je sa jednim delom čete produžio za Rašku, i po završenom poslu vratio se u N. Pazar gde se i zanoćilo.

5. novembra ceo dan je komandant ostao u Novom Pazaru, svršavajući službene poslove sa pukovnikom i g. Poglačnikom (kom. granične Nedićeve Srpske državne straže — nap. autora). Nabavljeno od Nemaca 60.000 municije i 600 granata za laki italijanski bacač.

6. novembra u 10 h. komandant je sa pratećom četom, kamionima krenuo preko Duge Poljane i stigao u Sjenicu u 14 časova. Jedinice Garde ostale su na svojim položajima.

7. novembra 1944. god. u 7,30 h. komandant je sa deset trojki, ordonans oficirom kap. Đukanovićem i adutantom Milovanom Rajovcem krenuo sa kamionom u Prijepolje radi sastanka sa komandantom Srbije đen. Trifunovićem. Usled zakrčenosti puta od nemačkih kolona, vrlo se je sporo kretalo, te se stiglo u Prijepolje tek u 20 h.

8. novembra u 06 h. komandant je sa pratnjom krenuo iz Prijepolja i u Sjenicu stigao u 15 h. Komandant se sretno spasao od bombardovanja, jer ga je bombardovanje zateklo u sred Sjenice.

Komandant je 10 om. zanoćio u Sjenici u 11 om. oko 7,40 h. krenuo pravcem: Sjenica — Karaula — Milošev Do — Prijepolje — s. Šupa gde je došao u 18 h. i zanoćio.

U 10,30 komunisti su napali našu 3. brigadu.

12. novembra komandant je bio u poseti kod komandanta Srbije.

13. novembra u toku celoga dana jedinice Garde ostale su na svojim položajima sa potrebnim obezbeđenjem. U toku dana bilo je čarki sa manjim komunističkim delovima jer im je to bio cilj da uznemiravaju naše jedinice. Ceo dan sakupljana je hrana kako ljudska tako i stočna od simpatizera crvenih.

14. novembra pred mrak istoga dana manji komunistički delovi napali su našu 2. brigadu.

15. novembra oko 23 časa crveni su napali kosmajsku brigadu, 2. brigadu oplenačkog korpusa i jurišno prateću brigadu. Borba je trajala 3,1/2 časa.

16. novembra u 04 časa jedinice Garde krenule su iz V. Supe preko Kolovrata — Seljašnice — Jabuke — Pljevlja gde su stigle oko 16 h i na periferiji varoši zanočile sa obezbeđenjem. Ljudstvo je ceo dan bilo u okolini Pljevlja, jer su naletali anglosaksonci. Komandant je bio na slavi kod komandanta Srbije, p.puk Keserovića i kap. Tufegdžića.

17. novembra u 8 h jedinice Garde izvršile su marš iz Pljevalja ka Čajniču. Komandant je sa 3 pratioca automobilom iz Pljevalja krenuo u 10 h. i stigao na prenočište oko 15 h.

18. novembra u 8 h. jedinice Garde krenule su drumom za Čajniče gde su stigli oko 14 časova i sa potrebnim obezbeđenjem zanočili.

19. novembra, Jurišno-prateća brigada, štabna četa i štab sa komandantom izašao je van varoši zbog bombardovanja od strane anglosaksonaca, a uveče vratili se na konak u Čajniče, na prenočište.

21. novembra. Komandant je slavljenicima Sv. Arhangelu čestitao slavu uz prigodan govor. Slavi je prisustvovao i pukovnik g. Vasić Dragiša.

22. novembra. Komandant je otišao automobilom u Goražde na sastanak sa komandantom Srbije.

17. decembra u 12 h. jedinice sa svojih položaja krenule pravcem s. Mislovo, — s. Podšeplje gde su stigle oko 20 časova i zanočile. Ovog dana primljena je za jedinice municija.«

»Primljena« municija stigla je iz okupatorskih magacina, a prema sledećem zahtevu Nikole Kalabića:

»Komandantu otseka nemačke vojske Rogatica—Sarajevo

Gorska Garda Nj. V. Kralja Petra II u borbama sa komunistima od Ivanjice pa zaključno sa severnim padinama pl. Devetaka, utrošila je skoro svu municiju tako, da je običan strelac ostao sa po 10 metaka a na automat prosečno 100—150 metaka.

Usled ovakvog stanja u municiji nemoguće je preduzeti veće akcije protiv komunista, a novim protivnapadom komunisti bi mogli povratiti izgubljene položaje i time ugroziti komunikacije koje Vi sada koristite.

Kako Gorska Garda Nj. V. Kralja Petra II ni jednom prilikom nije napadala nemačku vojsku iza busija i zaseda, nego se ~~uvek~~ samo borila protivu najvećih zlotvora celog

sveta — komunista, to bi u našem zajedničkom interesu bilo dobro da nas pomognete u puščanoj, mitraljeskoj i bacačkoj municiji, te kako bi mogli produžiti našu borbu do konačnog uništenja komunista.

U ovom cilju šaljem vam moga oficira za vezu poručnika g. Šarkovića koji će vam usmeno izložiti naše današnje najnužnije potrebe.

Smatram, da ćete me kao vojnik i nacionalista potpuno razumeti i shvatiti situaciju u kojoj se danas zajedno nalazimo, te ćete nas utoliko pre pomoći.

Komandant Gorske Garde Nj. V. Kralja
Inžinjerski major
K.^{a7}

U nastavku operacijskog dnevnika Drugog jurišnog korpusa Gorske garde piše:

»Prelaz preko r. Spreče izvršili smo noću 27/28. decembra 1944. god. u vremenu od 02 do 07,30 h. Prelaz je bio vrlo težak jer je bilo samo brvno, a reka inače dosta duboka. Sa nama je prešao i Toplički korpus.

28. decembra. Dok smo mi izvršili prelaz, komunisti su iz s. Kovača, napali našu komoru. Ovde je nastradala komora 4. bataljona i lična komandantova komora.

29. decembra. U 18 časova jedinice su izvršile pokret iz s. Kovači do s. Višća. U ovom selu bio je vrlo rđav smeštaj, a ishrana još gora. Naša dva bataljona, koja su u Sekovićima vodila borbu sa komunistima, ušla su u sastav Poljske straže. Izjutra u 9 h. komunisti su u s. Živincama napali Poljsku stražu.

30. decembra u 8 časova izvršen je pokret iz s. Višća do u s. Koračić. Put je bio težak i dugačak. Naši vojnici mada goli, bos, gladni i iznureni, izdržali su ovaj ovoliko dug put.

Saznajemo da je S.D.S. iznenađena i da im je komandant poginuo i 54 koje oficira i vojnika. Crveni nas prate u stopu, ali ih mi sačekujemo i tučemo se do poslednjeg metka — kada se povučemo prema već predviđenom pravcu. Vreme hladno.

6. januar. Komandant se sa pratećim bataljonom iz Cerovog Gaja prebacio u s. Srpska Grabska. Pojedini domaćini primili su nas bratski i ukazali svaku pažnju, dok su pojedini i oružje potrzali na naše vojnike, gde je komandant Garde morao da interveniše, a jednog domaćina da veže i da izudara. Badnjak je na vrlo skroman način unosen i najskromnije proslavljen uz vrlo mali broj oficira i vojnika.

7. i 8. januar. Drugi dan Božića, kod komandanta Garde, bio je na ručku Gospodin Ministar, njegov pomoćnik de-

neral Damjanović, komandant Srbije sa svojom pratnjom i zadržali se do 18 časova. Za vreme ručka, odnosno po završetku ručka diskutovali su o situaciji. Kod više oficira i vojnika videla se donekle potištenost, jer i ovaj Božić provode pod okupacijom, i to još daleko od svoga doma.

11. januar u 04 h. Garda je krenula u dve kolone i to: u levoj Jurišno prateća i Crnogorski korpus, a u desnoj Oplenački korpus pravcem: Vranjak — istočna ivica s. Parevca. U 08 h ovladali smo kosom iznad varoši Modriča, koja je poslužila kao polazni položaj za napad na samu varoš Modrič. Na ovom položaju uhvaćena je veza desno sa Smederevskim korpusom kome je bio pravac napada preko s. Skugrići na drž. imanje koje se nalazi na periferiji varoši. Levo je uhvaćena veza sa rasinsko-topličkom grupom — kojoj je bio pravac napada levo od Garde. Borba za Modrič trajala je od 11. januara do 14. januara 1945. do 23 časa kada su naši konačno zauzeli celu varoš (od ustaša — nap. autora).⁹

A evo kako jedan komandant bataljona Gorske kraljeve garde opisuje prizore zatečene prilikom upada u Modriču:

»Na ulici se vide ostaci Ustaškog terora: spaljene kuće, poubijane starice i mladice, dosta leševa sa razmrskanim lobanjama, isečenim stomacima i crevima rasutim po kaldrimima. Jednoj starici izvađeno srce i stavljeno iznad njene glave. U jednoj kući zatekao sam leš jedne žene srednjih godina isečene na komade. Ležala je u usirenoj krvi, pored stola na kome je stajala Božićna česnica. Na njenom rasporenom grudnom košu ležala je mačka. Kada me je ugledala počela je tužno i jezovito da mauče, milujući šapom mrtvu glavu svoje odavno mučki ubijene gazdarice. Malo dalje od ove kuće, na Modričkoj kaldrimi ležali su naduveni leševi sa kojih su psi kidali i razvlačili meso.«⁹

Odmah posle zauzeća Modriče 28. januara 1945. godine Draža Mihailović je u nju smestio zloglasnu školu »kraljevih komandosa«, kroz koju je prošlo nekoliko grupa špijuna i terorista.

Nemoćne da bez oslonca na okupatorske snage obezbede svoju dalju egzistenciju, četničke vođe u Dalmaciji, Lici i zapadnoj Bosni požurile su da sa ostacima svojih razbijenih odreda prirede srdačan doček nemačkim okupatorskim trupama koje su, posle kapitulacije Italije, prodirale u sve one oblasti u kojima su dislocirane italijanske okupacione snage. Zbog toga, još pre do-

laska nemačkih trupa, četnički komandant u Vrlici izdaje 17. oktobra 1943. sledeće naređenje:

»Za kratko vrijeme očekuje se ulazak njemačkih trupa u Vrliku pak se u vezi sa tim izdaje slijedeća Naredba: Prilikom zaposjednuća Vrluke i vrličke krajine po njemačkim vojnicima naređuje se četnicima, kao i pučanstvu ovoga kraja da se najkorektnije ponašaju prema njemačkim vojnicima i oficirima, a naročito se naređuje četnicima, da moraju svakog njemačkog oficira pozdravljati isto tako, kao i svoga. Svi oni koji izlaze i ulaze u varoš neka se uvijek na vrijeme snabdeju propisanom propusnicom tako, da četnička komanda ne bi morala poduzimati radi toga neke intervencije kod njemačkih vojnih vlasti. S verom u Boga za Kralja i Otadžbinu«. ¹⁰

Ovakva i slična naređenja izdavale su i ostale četničke vođe. Ona su ujedno označavala i zvaničan početak nemačko-četničke saradnje u oblasti Dalmacije, Like i Bosanske krajine, o kojoj Ilija Jeftić, jedan od komandanata četničke brigade pod Đujićevom komandom, izveštava 20. februara 1944. četničkog komandanta zapadne Bosne pukovnika Slavoljuba Vranješevića. On između ostalog, piše:

»Na dan 7. septembra 1943. godine kada smo saznali za krah talijanske vojske, nalazio sam se na terenu kao komandant kaznene ekspedicije koja je imala da prokrstari kroz svu partizansku teritoriju i da pokažnjava sve srpske izdajice.

Prilike i okolnosti pod kojima se četovalo u Gornjoj Lici bile su izvanredno teške. Stanovništvo je pretežno partizanski nastrojeno.

No i pored svoga neumornog rada došao je krah. Sad mi se čini kao da je to sve bilo kao kula od karata. U prvi mah se dobijao utisak da se sve srušilo kao da nije ni postojalo.

Došli smo koncem oktobra 1943. god. na teritoriju Dinarske oblasti. Pošto smo referisali o situaciji u Lici i pošto smo izložili naše planove za dalji rad, četnički vojvoda Đujić naredio je svome načelniku štaba kap. Mijoviću da nas pretstavi Nemcima kao svoje komandante sektora što je ovaj i učinio. Odmah zatim kap. Mijović me je pozvao da pođem sa njim u Nemačku diviziju da dam pismenu obavezu da ih neću napadati, već da ću sa njima iskreno sarađivati. Rekao je da to treba da uradim po naređenju komandanta četničke Dinarske divizije četničkog vojvode Đujića Momčila. Prisutni su bili: oficir za vezu sa Nemcima od strane četničke divizije inž. p.por. Milan Cvetičanin i nekoliko Ljotića-

vih prvaka iz Šibenika, koji su po naređenju Ljotića došli iz Beograda u ove krajeve i stupili u četnike.

Uskoro zatim, Nemački poručnik Literš naredio nam je da ne smemo napuštati Knin do daljeg naređenja. Svi četnici Dinarske oblasti (oko hiljadu devet stotina i nekoliko), nalaze se pod nemačkom komandom. Hranu, odeću, cigarete i novac svaki četnik i njihov starešina prima kao i nemački vojnik odnosno oficir. Svu municiju i oružje primaju takođe od Nemaca. Četnici pod nemačkom komandom nalaze se po bunkerima počev od Knina do Šibenika i Splita. U pojedinim bunkerima su izmešani pola četnici pola ustaše. Nemački oficiri dolaze na Kosovo polje u četničku diviziju, a isto tako naši četnički oficiri i ostale starešine na čelu sa Đujićevim načelnikom štaba odlaze u nemačku diviziju. Voze se nemačkim automobilima kroz Knin itd. Jednom rečju između četnika i Nemaca postoji najtešnja saradnja i nemačka puna kontrola nad radom četnika. Jedino se pop Đujić, kao komandant divizije, sa svojom užom pratnjom ne pojavljuje pred njima.

Četnika ima u Šibeniku. To je posebna grupa četnika koji imaju vođstvo Ljotićevaca. U Drnišu, Kninu, Gračacu, Zadru, Obrovcu i u drugim manjim mestima ima četnika njihova komande. Četnici stanuju u kasarnama zajedno ili u blizini nemačkih vojnika. Sve se akcije izvode zajednički, ali po naređenju Nemaca i njihovih oficira. Četnici su vođići i prethodnice. Sem nekoliko sela u svim drugim mestima gde se nalaze Nemci tu se nalaze i četnici. A kada četnici izvrše zauzimanje kakvog mesta starešine četničke prave sebi reklamu da su to četnici uspeli, odnosno tako se to javlja Vrhovnoj komandi.

U Dinari ne postoji nikakav ozbiljan rad. Četnici su se podelili na Đujićevce i Rokvićevce. Načelnik štaba Đujićev kapetan Mijović samo što se nije potukao sa Rokvićem u Nemačkoj diviziji. Kako se nisu mogli raspraviti dok su se nalazili u istoj nastavili su svađu i po izlasku na ulicu. Tom prilikom čuo sam Manu Rokvića kako mu na sav glas preti da će ga ubiti.

Ako se Đujiću odobri izvesna količina odeće, obuće ili municije i oruđa, Rokvić nastoji da se to izda i obrnuto. Nemcima to konvenira. Oni koriste ovu međusobnu svađu i gospodare i komanduju i jednima i drugima, a denuncijacijama s jedne ili s druge strane obaveštavaju se o svemu o-
nome što ih interesuje.

Međutim, vojvoda Đujić bi još bednije završio. On bi možda bio sasvim uništen. Ali što do toga nije došlo ima da zablagodari toj okolnosti što su se Nemci odmah pojavili, čak i pre no što su Italijani kapitulirali. On ni sada ne drži ni jedan veći garnizon bez Nemaca, a bez oslonca na njih po njegovom dosadašnjem radu davno bi nestao.¹¹

Navode Jeftića u citiranom pismu tačno potvrđuju i tri sledeća dokumenta:

U izveštaju načelnika štaba XV nemačkog korpusa upućenog načelniku štaba 2. oklopne armije 19. novembra 1943. godine piše sledeće:

»U vezi gornjeg javljamo:

a) Borbeno sadejstvo sa četničkim grupama duž glavne saobraćajnice Bihac—Gračac—Knin—Drniš—Sibenik sastoji se u tome što su četnici okupljeni u posebnim uporištima uz oslonac na nemačke trupe. Četničke vođe primaju naloge i uputstva o vršenju zadataka obezbeđenja i izviđanja od zapovednika nemačkih uporišta.

Obezbeđenje najvažnijih pogona na Krki takođe je pojačano od strane četnika. Na prostoru istočno i severoistočno od Vrlike nalaze se četnički odredi vojvode Đujića koji prema uputstvima divizije obezbeđuju divizijsko područje prema istoku.

Pored toga, specijalne četničke grupe upućuju se prema našim direktivama u komunističku pozadinu.

Područje Banjaluke obezbeđuju četnici vojvode Drenovića prema jugozapadu i jugu.

Pismeni sporazumi nisu ni u jednom slučaju sklopljeni.

b) Preimućstva ove saradnje su na sledećim područjima:

Dobijanje obaveštenja o komunistima.

Pomoć trupama u svojstvu vodiča i jačanje sopstvenog obezbeđenja.

Pored toga, navedene četničke grupacije su se u periodu dužem od godinu dana dobrom većinom iskazale i u napadu i u odbrani u osloncu na nemačke trupe. Tako je 114. lovačka divizija mogla, zahvaljujući razumnom tretiranju četničkog pitanja, da proдре do obale, jer su četnici odmah izrazili spremnost da se upuste u zajedničku borbu protiv komunista.

S obzirom na privrednu situaciju Hrvatske ne bi, takođe, trebalo umanjiti značaj činjenice da četnici pružaju dalekosežnu pomoć našim nabavkama stoke i održavanju stočnih sajмова.

U slučaju raskida odnosa treba računati s tim da će četnici u potpunosti biti izručeni samovolji Hrvata i uticaju komunista.

S tim bi bilo povezano dalje radikalizovanje pravoslavnih elemenata. Područja koja oni naseljavaju zahvatio bi ustanak. Tome bi neminovno usledilo dalje srozavanje ionako slabih privrednih snaga, što bi još više išlo naruku ustaničkom pokretu.

Dokaz za to su srednjobosanske grupacije koje naše trupe usled nedostatka snaga ne mogu dovoljno da nadziru i za sebe da vežu. One sve više podležu uticaju Mihailovičevog pokreta ili komunista, sve više divljaju i pretvaraju se ili u pljačkaške bande ili paktiraju sa komunistima.

c) Četničke vođe sa kojima se odvijala saradnja:

Vojvoda Rokvić. Energični vođa koji bez prekida i ustezanja saraduje sa nemačkim trupama. Izjašnjava se za Nemačku i u slučaju neprijateljskog iskrcavanja stoji sigurno na našoj strani.

Vojvoda Đujić, Ljotičev pristalica. DM vrši stalni pritisak da bi ga pridobio za sebe. Prisluškivanjem je više puta dokazano da je Đujić slao lažne izveštaje DM kako bi se izvukao ispod njegovog uticaja. Od strane divizije Đujić se uz namerno preterivanje prikazuje kao naročito aktivni borac protiv komunizma u saradnji sa nemačkim Vermahtom.

Vojvoda Drenović. Uspravna ličnost, nepomirljiv protivnik komunista (komunistički zločini nad njegovom suprugom odveli su je u smrt), smatra sebe zaštitnikom svojih pravoslavnih sunarodnjaka. Više od godine dana saraduje otvoreno sa nemačkim Vermahtom. Pokušaj DM da utiče na njega dosad je bez uspeha.

Ceo niz drugih četničkih vođa na području južno od Bihaca, neumoljivi su protivnici komunizma i dobri vojnici. Svi su se istakli u saradnji sa našim trupama, a kao svoj zadatak označavaju zaštitu pravoslavnog stanovništva od uništenja.¹²

U zaključku dokumenta ocenjuje se četnički pokret u NDH, razlozi za njegovo postojanje, odnosi sa ustašama, spremnost svih četnika na toj teritoriji da se stave pod neposrednu nemačku komandu. Na kraju je dat predlog da se četnicima pomogne u reorganizaciji i snabdevanju i da se sve to koordinira i sa ustaškom vladom.

U pismu pomoćnika Franca Kovača, Đujićevog oficira za vezu s Nemačkom komandom, upućeno Nemačkoj komandi u Sibeniku, piše:

»Verpflegungs — Ausgabestelle
F.P. Nr. 56.591

U zadatak ove komande spada, među ostalim i organizacija i staranje oko snabdevanja sa hranom četnika svih četničkih jedinica, četničkog sektora sjeverne Dalmacije.

U vezi prednjeg predlažem i molim da se odobri niže označena organizacija snabdevanja sa hranom napred navedenih jedinica.

1. Ova komanda zatražila je 30. XII 1943. od svih jedinica o kojima je napred reč, dostavu ličnih spiskova svih četnika, koji spadaju sada u sastav ovih jedinica.

Ova će komanda u buduće trebovati od te jedinice hranu za sve napred pomenute jedinice, samo po podacima u rečenim spiskovima...

Konačno, a pošto je hrana za Skradin i Krku do zaključno 31. XII 1943. već izdata po ranije dostavljenim podacima i odvezena u Skradin, molim da nemačka jedinica u Skradinu, kod koje se ova hrana nalazi na čuvanju, izda ovim potonjim jedinicama hranu...

Zast. kom. por.
Franc S. Kovač¹³

O prirodi veza između četnika i Nemaca rečito govori i ovo kratko pismo kapetana Kovača:

»Komandantu Dinarske vojnočetničke divizije

25. o.m. sretno sam se vratio u Šibenik.

U Drnišu svratio sam u Nemačku diviziju i odmah najpovoljnije rešio pitanje isplate novčanog dodatka četnicima u Šibeniku, Skradinu, Konjovratima i Krki.

Nemci u poslednje vreme pokazuju vrlo jaki interes za četničku organizaciju i njezin stav prema njima.

S verom u Boga za Kralja i Otadžbinu!

27. marta 1944. godine

Kapetan
Franc Kovač¹⁴

Da bi po svaku cenu uništio NOP, okupator je u toku 1944. godine preduzeo niz akcija, od kojih je, bez sumnje, najveća i najozbiljnija bila desant na Drvar, u čijoj se neposrednoj blizini nalazio i Vrhovni štab narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije, a u kojoj su i četničke jedinice vojvode Đujića uzele znatnog učešća, i to ne samo kao vodiči nemačkih desantnih trupa.

Na osnovu dobivenog zadatka od nemačke komande Đujić je 26. maja 1944. izdao zapovest u kojoj, pored ostalog, piše:

»Otpočela je ofanziva sa svih strana na poslednju Titinu republiku na prostoru Bos. Grahov — Drvar — Ključ — Kupres — Livno.

U ovoj akciji mora da uzmu učešća sve raspoložive jedinice Dinarske četničke oblasti koristeći opštu ofanzivu na neprijatelja, sa ciljem da se neprijatelju nanese što više gubitaka, izvrši prikupljanje novih boraca i sprovede četnička organizacija u ovim čisto srpskim krajevima koji su do sada bili pod terorom Crvenih.

Za izvršenje prednjega, naređujem:

Sve jedinice imaju poći u naređenu operaciju bez obzira na stanje municije i hrane. Kako je ovo odsudna akcija za uništenje zadnje Titine republike u ovu akciju treba sa elanom da uzme učešća sve bez obzira na glad, golotinju i bosotinju.

Sve ostale snage korpusa, a koje ne uzmu aktivnog učešća u ovoj akciji poseće položaje koje im odrede komandanti korpusa i biti spremne za hvatanje begunaca i partizanskih dezertera kao i eventualno uništavanje i hvatanje većih partizanskih delova koji bi pokušali da se probiju.

Štab divizije od sutra 27. maja od 12 časova nalaziće se na Jelinom polju.

Na izvršenje. Sada je 11 časova.

S verom u Boga za Kralja i Otadžbinu!¹⁵

O borbenoj saradnji četnika i Nemaca veoma upečatljivu sliku pruža još jedan dokument. Naime, po završenom desantu na Drvar štab Dinarske četničke oblasti obaveštava 1. jula potčinjene jedinice, pored ostalog, i o sledećem:

»Operacije čišćenja Like koje su počele 16. maja og. završile su 28. maja.

Učestvovali su: Medački četnički odred, Lapački četnički odred, Srpski četnici i Bihaćki četnici svaki u svom reonu. Gubitci Nemaca: 6 mrtvih.

Dana 26. maja otpočela je generalna akcija čišćenja partizana u Zapadnoj Bosni gde su napali četnici i Nemci koncentričnim napadima sa više strana.

Rezultati dosadašnjih borba su sledeći:

27. maja oko 5 časova u jutro spuštene su jedan bataljon padobranom sa 60 četnika — padobranaca u sam Drvar. Za to vreme druge jedinice otpočele su napad u pravcu Drvara i Petrovca.

U borbama u Drvaru poginulo je oko 700 partizana iz I proletarskog korpusa koji su vršili odbranu Tita i Vrhovnog štaba. Nemaca je poginulo 60 i 5 četnika padobranaca. U Drvaru je zaplenjeno: 12 radiostanica, engleska, američka i ruska vojna delegacija koje su se nalazile kod Tita.

Od partizana poginuo: Tito, Ribar, pet članova Titine vlade, zarobljen živ Titin naslednik Starčević — Hrvat. 6 komesara izvršili samoubistvo. — Potpuno uništena VI Lička divizija.

Partizani se povukli u pravcu Tičeva i Peulja gde su napali Nemačke trupe. Uspešnim napadom naših snaga na ovaj partizanski obruč Nemci su oslobođeni.¹⁶

O neprijateljskim »uspesima« iznetim u ovom izveštaju, koji se odnose na drvarsku operaciju, očigledno, izlišan je svaki komentar.

Naporedo sa drvarskom operacijom nemački okupatori su, uz saradnju i uz pomoć četnika, preduzimali i druge akcije protiv NOP. Tako načelnik štaba Dinarske četničke oblasti major Milorad Kapetanović 29. maja 1944. obaveštava vojvodu Đujića:

»Došla su dva Splicićana iz Konradove grupe i pričaju sledeće:

Na ostrvo Dvanica, između Zirja i Zlarina nakrcali su se naši kao tobože partizani, ispitujući sve kako održavaju vezu partizani sa čuvarem svetionika, ostali su na otoku dva dana i tom prilikom ubili 4 kurira koja su došla sa Visa. Zatim dva katolička popa od kojih jedan ima brata politkoma.

Sem ovih popova ubili su još 7 partizana.

Iz Vodica povelili su u Šibenik 180 partizana aktivnih radnika, sprovedeni su u Nemačku na rad.

Zatim su bili po drugim selima oko Šibenika i prema Zadru.

Zatim su u Dubravama uhvatili dva odbornika. Druhom prilikom su uhvatili 15 partizana i dva ubili.

Mladići se hvale sa Nemcima i sa hranom kao i radiom.

Kažu da je u Šibeniku sve pokužilo uši i da se govori po Šibeniku da ima 200 četnika obučenih u Nemačke uniforme.

Zajedno sa našima u ovim akcijama išli su i po dvatri Nemca od kojih jedan govori odlično srpski i on na licu mesta donosi osudu za uhvaćene te ih odmah streljaju. To je taj poznati srbofil Fritz.

Pričaju ovi naši — Konradovi mladići da sve Šibenčane koje nađu po selima oko Šibenika odmah streljaju.

Danas nam je Konrad po ovim mladićima poslao 14 sanduka talijanske municije za oružje i tal. puškomitraljeze.¹⁷

Najzad, u jesen 1944. četničkom pirovanju u oblasti Dalmacije, Like i Kninske krajine, došao je kraj. Situacija u koju su četnici, sa svojim komandantom Momčilom Đujićem na čelu, upali zbog počinjenih zločina i saradnje sa okupatorima i ustašama, nije bila nimalo zavidna. O njoj kolaboracionista četnički vojvoda Dobrosav Jevđević koji je, posle kapitulacije Italije, iz Dalma-

cije pobjegao u Sloveniju, obavještava 5. decembra 1944. Slovenačku nacionalnu javnost:

»Slovenačkoj nacionalnoj javnosti

Vojvoda Đujić uputio mi je jučer sledeći radiogram: 'Situacija je kod nas kritična. 375. (nemačka) legionska nazvana 'Tigar' divizija, danas je u s. Zagroviću kod Knina, pred partizanima kapitulirala sa svim ljudstvom, spremom i oružjem. Partizani su zauzeli Knin i došli do ogromnog ratnog materijala. Sada se, ubrzano, manji nemački garnizoni iz Gračaca, Otočca, Srba i Lapca povlače prema Bihaću. Mi smo pretrpeli velike gubitke. Danas smo imali 800 mrtvih i ranjenih. Naše stanje treba odmah rešiti. Jedini izlaz je da nas transportuju za Sloveniju, barem privremeno, a odatle bi oporavljeni i pripravnici mogli da krenemo na liniju Kupe. Sve borbe i narod treba spasiti. Mi smo danas krenuli kroz borbu, krv i sneg u neizvesnost. Rešavajte ovo odmah i izvestite me. Za naš transport kao i transport izbeglica treba rešiti u višoj nemačkoj komandi, tako da ovamo ova dobije naređenje i sredstva za naše prebacivanje. Preko Hrvatske ne može niko da putuje bez zaštite Nemaca'.«¹⁴

Da bi spasio svoje saveznike u borbi protiv NOP od uništenja, Hitler interveniše kod Pavelića koji izdaje 21. septembra 1944, zapovest ustaškim organima:

»Na temelju sporazuma između hrvatske i njemačke vlade odpremit će se četnička skupina popa Đujića, ukupne jakosti oko 6000 ljudi, iz područja južnog Bihaća i južne Like prema sjeveru u Njemačku. Vjerojatni smjerovi pokreta: Bihać — Bos. Novi — Kostajnica — Novska — Dugo Selo — Zagreb — Zaprešić — granica, odnosno Gospić — Ogulin — Karlovac — Zagreb — Zaprešić — granica.

1. — da sve naše oružane postrojbe na označenim smjerovima bezuvjetno nesmetano propuste ovu četničku skupinu u svom prolazu. Tko se ogriješi ovoj zapovjedi stavit će se pred ratni sud shodno okružnici Glavnog Stana Poljavnika br. 124/taj, od 15. 12. 44.

2. — da četničku skupinu popa Đujića u pokretu prema sjeveru do njemačke granice prati propratna postrojba hrvatskih oružanih snaga, koja se u sporazumu s njemačkim zapovjedništvima ima brinuti za uredan i nesmetan prolaz skupine.«¹⁵

Tako su se početkom 1945. godine, kako to navodi i Milošević u svome dnevniku, u Istri i Slovenačkom primorju našli na okupu i pod okriljem Trećeg rajha pored

raznih kvislinških formacija i ostaci razbijenih četničkih jedinica iz Dalmacije, Like i Kninske krajine.

Kratko vreme po dolasku u Istru 18. januara 1945, komandant Dinarske četničke divizije Momčilo Đujić izdao je naredbu u kojoj, pored ostalog, piše:

»Od strane nemačkih i italijanskih vlasti skrenuta je pažnja da naši četnici lutaju i pljačkaju po Abaciji (Opatiji — nap. autora), Fijuni (Rijeci — nap. autora) i okolini. Isto tako da prodaju konje i vrše stvari koje krnje naš ugled, čast i ponos...

Po... pretresima uhvaćeno je 7 živih partizana i 2 partizanke na spavanju u jednoj kući u Đerdanima, koja je kuća odmah spaljena, a uhvaćeni partizani biće streljani i obešeni o drvo...

Za vreme boravka u sadašnjim selima potrebno je provesti što jaču obaveštajnu službu i nastojati pohvatati i pronaći terence i tajna partizanska skloništa...»²⁰

To je bila »četnička nagrada« domaćem stanovništvu za gostoprimstvo koje su im pružali.

KRALJEVI KOMANDOSI

Dok se sa svojim štabom nalazio u Srednjem, nedaleko od Sarajeva, a ostaci njegovih razbijenih jedinica bili razbacani po terenima istočne Bosne, Draža Mihailović je obavešten, preko svoga emisara u Beču Milana Aćimovića, o nacističko-kvislinškom planu o upućivanju obučenih špijuna i terorista u oslobođene krajeve Jugoslavije. Podstaknut time, četnički vođa donosi odluku da i on, u sklopu svoje organizacije, formira »komandu kraljevih komandosa« i, u njenom okviru, špijunsko-terorističku školu, a zatim da stvori i poseban plan o ubacivanju obučenih »komandosa« u oslobođene krajeve zemlje, i to sa raznim zadacima: od vršenja i organizovanja špijunске delatnosti i terorističkih akata do priprema i podizanja naroda na ustanak.

U predlogu za obrazovanje »komande kraljevih komandosa« 4. decembra 1944. Mihailović piše potčinjenim komandantima:

»Nemačka je izgubila rat. Nemci još uvek pružaju jak otpor, angažujući tako znatne partizanske snage. Zbog toga partizani nemaju u unutrašnjosti zaposednutog dela Srbije

veće neangažovane snage, a njihova tek postavljena vlast još nije dovoljno čvrsta ni rutinirana na poslu.

Sticajem prilika, Vrhovna komanda i sve veće jedinice Jugoslovenske vojske u Otađzbini bile su prinuđene da Srbiju napuste. Kako je ovo napuštanje izvršeno naglo, čitava organizacija je srušena, veze isprekidane.

Treba blagovremeno, terorom, parirati protivničke propagandne trikove, stvarajući partizanskoj struji demokratsku protivstruju. Jer, ako narod ne bude imao podršku svoje vojske, ako se partizani učvrste na vlasti, od saveznika stalno nagoveštavani izbori mogu se po nas vrlo nepovoljno svršiti.

Što ga se kao hitna i neodložna mera nameće organizacija narodnog otpora u Srbiji, i to preko naših odreda ubačenih u nju. Ova organizacija treba da se sprovede brzo, energično i planski.

Cilj organizacije treba da bude sledeći:

- a) da se ne dozvoli stabilizovanje u korist partizana;
- b) da se zaštititi i prihvatiti naš živalj u Srbiji;
- v) da se borbom zainteresuje ceo svet za sudbinu

srpskog naroda;

g) da spreči stvaranje kakvog-takvog pokreta otpora u Srbiji, i

d) da se narod psihološki i politički pripremi za pretstojeće izbore, koje saveznici nagoveštavaju.

S obzirom na ovakav cilj, organizacija otpora u Srbiji trebala bi da obuhvati sledeće:

- duhovnu organizaciju naroda uopšte;
- obnovu Ravnogorskih odbora i omogućavanje njihovog rada;

- kažnjavanje nasilnika i nacionalnih krivaca;
- vršenje atentata na pojedine istaknute partizane;
- sprovođenje jedne stalne i jake propagande, koja bi ostavljala najdublji utisak;

- pribavljanje tačnih podataka sa odgovarajućom dokumentacijom o svima i dostavljanje ovih podataka Vrhovnoj komandi;

- rušenje i otežavanje svih partizanskih veza i komunikacija u Srbiji;

- smenjivanje i uklanjanje partizanskih vlasti po svim mestima u Srbiji i stvaranje takvog stanja u kome za račun partizana niko ne bi smeo da primi vlast niti da je u njihovo ime vrši; i

- vršenje svih vrsta sabotaze, kako bi se onemogućilo sređivanje prilika u korist partizana.

Da bi se mogla izvršiti organizacija otpora po izloženoj planu, neophodno je da se u Srbiju uputi što pre jedna grupa odabranih, srčanih, ideološki obrađenih i za postavljene

ne zadatke naročito osposobljenih ljudi, snabdevenih odgovarajućim za život, rad i borbu potrebnim sredstvima.

Pošto je teritorija Srbije zaposednuta od partizana, to ova grupa ima da izvrši formalno upad u Srbiju. Zato ovi novi borci Jugoslovenske vojske u Otadžbini treba da se nazovu savremenim imenom komandosia.¹

Evo i odlomka iz Mihailovićeve Uredbe broj 101, izdate decembra 1944. godine:

»Član 1. Uloga i zadatak komande kraljevih komandosaja je da: ne dozvoli stabilizovanje prilika u korist partizana...

Član 2. Komanda kraljevih komandosaja je potčinjena Vrhovnoj komandi.

Član 4. Komanda kraljevih komandosaja obrazovaće odmah pri Vrhovnoj komandi prvu školu za komandose, koju će po svome prelasku na teren Srbije tamo premestiti, stajajući se o daljem vrbovanju i osposobljavanju komandosaja.

Član 13. Svaki kraljev komandos mora imati i lažno ime i odgovarajuće isrpave na to ime, svoj tajni broj raspoznavanja i stalno ili trenutno utvrđen nadimak.

Član 18. Za vreme izvršenja zadataka kraljevski komandos ne sme imati nikakvu pravu legitimaciju, dokumenta, spise, napise ili fotografije, kojima može odati ili kompromitovati drugove, starešine, štab, saradnike, zadatak ili organizaciju.«²

U Mihailovićevoj naredbi broj 102 o Ustrojstvu za kraljeve komandose od 4. decembra 1944. godine, pored ostalog, piše:

»4. Nastava u školi obuhvatiće sledeće predmete: Moralna nastava. Vojna nastava. Specijalna nastava: cilj specijalne nastave je da komandose osposobi za atentatore, osmatračice, obaveštajce i kurire. Tehničko-saboterska nastava: cilj nastave je da upozna komandose sa vršenjem svih vrsta sabotaze, rukovanjem eksplozivom, rušenjem važnih objekata. Propagandna nastava«³

Neposredno posle ovoga Mihailović je izradio i »projekat akcija u Srbiji« u kome piše i ovo:

»Teritorija pretkumanovske Srbije potpuno je prepuštena neprijatelju. Držeći u svojim rukama prestonicu, gospodareći geopolitički najvažnijim delom Otadžbine, raspolažući legalnom vlašću i dobrom propagandom, kraljevim blagoslovom i inostranom podrškom, a ne uznemiravani od naših jedinica, partizani će moći da staru Srbiju potpuno voj-

nički organizuju i iskoriste kao bazu za dalje vojne pothvate, potiskujući nas sve više perifernim delovima zemlje.

Srbija, jezgro ravnogorstva, tako postaje njihova pokrajina, i to središna. A, ako ravnogorski pokret, koji se u inostranstvu karakteriše kao prvenstveno srpski pokret, nema svoje organizacije u samoj Srbiji, kako može onda polagati pravo na učešće u rešavanju jugoslovenskog pitanja?

Kao apsolutni politički gospodari Srbije, partizani će ovu moći da potpuno ideološki preorijentišu.

Narod je u većini rusofilski i antibritanski raspoložen, a partizane pomažu Rusi.

Naglim napuštanjem Srbije organizacija je prestala da potpuno funkcioniše i svi obaveštajni izvori su usahnuli, dok je služba veze iskidana. Na ovaj način Srbija je potpuno odsečena. Naše političko i vojno vođstvo nema mogućnosti da sazna pravu situaciju u napuštenom srpskom području, niti da na ishod te situacije utiče.

U ovakvoj situaciji povratak naših jačih odreda je nemoguć. Neminovno bi doveo do sukoba sa sovjetskim trupama, što bi naš politički položaj pogoršalo i moglo dovesti do potpunog našeg vojničkog uništenja. S druge strane, pak, povratak ovih odreda na čelu sa njihovim starim komandantima, psihološki bi u većini slučajeva odjeknuo, s obzirom na njihovu raniju netaktnost, vrlo nepovoljno kod naroda, stavljajući mu opet u izgled nasilja i velike dažbine.

Izlaz iz ovakve situacije bila bi planska reorganizacija čitavog našeg pokreta u Srbiji. Upravo, stvaranje nečega novog, lišenog svih nasleđa prošlosti. To novo moralo bi da počiva na sledećim organizacijskim principima:

1) konspirativnost, 2) planska akcija i 3) selektivnost.

Na čelu ove obnovljene ravnogorske organizacije, te podzemne vojske Srbije, moraju biti samo složni ljudi.«⁴

U okviru priprema za realizaciju svoga špijunsko-terorističkog plana, Mihailović je napisao i »Kratka načela i uputstva za rad komandosa«, u kojima posebno objašnjava svoje ideje:

»I. Etapa osmatranje.

Ovaj period obuhvata rad na prikupljanju podataka o neprijatelju i o sopstvenim snagama.

Prikupiti takođe sve ostale podatke, koji bi bili potrebni i korisni za sledeći period mirne aktivnosti.

Ubacivanje intriga u komunističke redove, u cilju stvaranja pometnje, razbijati njihovu snagu i kompromitovati njihove vođe.

II. Etapa mirne aktivnosti:

Obuhvata propagandu nacionalne borbe, usmenu i pismenu.

III. Etapa aktivnog zalaganja i izvođenja akcija

U ovome odeljku govori se o ulozi i zadacima komandosa prema njihovoj specijalnosti — kurir, osmatrač, obaveštajac, saboter, atentator i organizator, a zatim dalje piše:

»IV. Etapa narodnog ustanka.

Pošto sazri i dođe pogodan momenat za narodni otpor-bunt, po dobivenom naređenju od strane Vrhovne komande ili Načelnika štaba Vrhovne komande, organizuje se narodni ustanak po svim već poznatim načelima i vojnim propisima. U ovoj etapi operativni komandanti i trupe dolaze do izražaja, a komandosi i dalje vrše svoju službu prema datoj situaciji na dotičnom reonu, u duhu dobivenih direktiva i postavljene ideje.«⁵

Za akcije komandosa Mihailović je Srbiju podelio na deset zona. Svaku zonu podelio je na nekoliko oblasti, oblasti na rejone, a rejone na prostore određenih udarnih grupa. Za svaku zonu, oblast i rejon bili su predviđeni posebni komandanti sa svojim štabovima.

Škola komandosa, pod komandom Dragoslava Pavlovića, otpočela je sa radom u Srednjem i u toku decembra 1944. godine nju su završile dve grupe: prva jačine osamdeset dva, a druga trideset sedam komandosa. Ali, usled nedostataka veza i kanala, njihovo ubacivanje u Srbiju u to vreme bilo je neizvesno.

Međutim, jednoj četničkoj grupi koja je, posle razbijanja i bekstva četnika u Bosnu ostala u Srbiji, pošlo je za rukom da iz Beograda, krajem decembra 1944. godine, uspostavi radio-vezu sa Mihailovićevim štabom. Bila je to grupa poznatog četničkog špijuna Petra Milićevića »Lorenca«, koji se posle bekstva iz Beograda priključio četničkoj Vrhovnoj komandi.

Mada je ova ilegalna radio-stanica radila pod vrlo teškim okolnostima, ipak je grupa okupljena oko nje uspela da sa četničkom Vrhovnom komandom izmenja nekoliko radiograma, čiji su sadržaj činili razni proizvoljni podaci o situaciji u oslobođenom Beogradu i odgovori na pitanja, isključivo obaveštajnog karaktera, koja su Mihailović i »Lorenc« postavljali.

Približno u isto vreme kada je »Lorencova« grupa uspostavila vezu sa Mihailovićem, u okolini Čačka desila su se dva zanimljiva slučaja.

U toku potere za odmetnicima organi Ozne su zarobili i jednog radio-telegrafistu koji je ranije održavao vezu između četničkog korpusa i Mihailovićeveg štaba. Samo nekoliko dana kasnije, u torbi komandanta Drugog ravnogorskog korpusa Predraga Rakovića, koji je izvršio samoubistvo u kući u selu Mihakovcu, nedaleko od Čačka, nađena je šifra za radio-vezu sa Dražom Mihailovićem.

Uzimajući u obzir činjenicu da se Rakovićev pomoćnik i zamenik major Trifun Čosić već nalazio u zatvoru, organi Ozne su došli na ideju da, koristeći zarobljenog radio-telegrafistu i pronađene šifre, u ime Čosića uspostave radio-vezu sa Mihailovićevim štabom.

Pošto je posle nekoliko dužih i iscrpnih razgovora radio-telegrafista pristao da pruži organima Ozne zatraženu pomoć i saradnju, ova ideja je i realizovana.

Po uspostavljenju radio-vezi, organi Ozne su, u ime Čosića, uputili Mihailoviću i prvi radiogram u kome ga, kratko, obavestavaju o Rakovićevoj pogibiji.

Donekle uveren da je primljeni radiogram zaista upućen od Čosića, Mihailović je, 8. januara 1945. godine odgovorio:

»Na Badnji dan dobili smo tužnu vest da je poginuo Raković. Komandu neka primi najstariji i najsposobniji. Javite ko je primio komandu mesto Rakovića. Šta je sa dr. Đurum?⁹ Dostavite mi detaljnije situaciju kao i podatke o smrti.

Dobro je da se održite u Srbiji. U Višegradskom srezu nalaze se naše snage. Pokušajte što jači propagandni rad u narodu. Neško Nedić treba da dođe vama. Na terenu su ostali i Keserovi delovi,⁷ a isto tako i delovi Ljube Patka.⁸

Šta je sa Grbecom?⁹

Sumnjamo u vašu depešu. Dajte nam neki znak da vas možemo prepoznati. Legitimišite se.«¹⁰

Traženo legitimisanje je uspešno izvedeno, a zatim su organi Ozne, takođe, u Čosićevo ime, uputili Mihailoviću tri radiograma.

U prvom, upućenom 17. januara 1945. godine, kaže se:

»Narod je sve nezadovoljniji opštom mobilizacijom, koju sprovode crveni. Uzimaju po trojicu i više iz jedne kuće i sve šalju na front protiv Nemaca. Govore da će sva vojska poći u Hrvatsku, a zatim na Berlin. Ima mnogo dezertera. Veći deo se krije kod svojih kuća i u brdima, a pojedinci prilaze nama. Narod je u iščekivanju i pita gde ste vi, da prekratite ove patnje.

Crveni trpe velike gubitke u mrtvim i ranjenim na nekim frontovima, a u narodu se govori da im te gubitke nanosi naša vojska u Bosni.

U Srbiji ima sada malo njihove vojske, jer je prešla u Bosnu i negde u Hrvatsku. Ovde su ostale neke jedinice takozvanog Korpusa narodne odbrane Jugoslavije.

Komunisti sada održavaju u Beogradu i drugim mestima neke zborove protiv Kralja Petra. Javićemo kada saznamo o čemu se radi.¹¹

Dva dana kasnije, 19. januara, upućen je i drugi radiogram:

»Vlast u selima je slaba i neorganizovana. Na vozovima nema kontrole. Imamo mogućnosti da šaljemo naše ljude u Beograd radi prikupljanja podataka, ali ne znamo na koga bi se obratili.

Nas mnogo interesuje izjava Kralja o sporazumu Šubašić-Tito. Culi smo da je kralj poništio taj sporazum. Gde god dodemo, pitaju nas seljaci o tome da li će Englezi sada pomagati.

Culi smo da se dr. Đura sklonio negde u Ljubičkom srezu. Radimo na uspostavljanju veze s njim. Kada će uputiti ovamo Neška Nedića? Mi vam se ne možemo redovno javljati, ali nas slušajte.¹²

U trećoj depeši, upućenoj 26. januara, Ozna obaveštava Mihailovića:

»Juče smo imali jači sukob s jednim brojnim komunističkim poternim odeljenjem više Kremenjače, prema Bukoviku. Naši gubici su četiri mrtva i šest lakše ranjenih, a neprijatelj je pretrpeo veće gubitke.

Poslednjih dana prišlo nam je trinaest dezertera iz partizanskih jedinica.

O kraljevoj izjavi i njegovom nepriznavanju sporazuma Šubašić-Tito stalno govorimo našim vojnicima i narodu, gde god stignemo. To svuda nailazi na dobar prijem, uprkos pažljivoj komunističkoj propagandi.

Očekujemo da ćete poslati u Srbiju bar jedan deo naše vojske.¹³

Očigledno, sadržaj ovih radiograma bio je sračunat da se Mihailović, po svaku cenu, zadrži u zemlji i time stvore uslovi da živ padne u ruke organa vlasti.

Vesti od »Cosića«, kao i one primljene preko radio-stanice iz Beograda, u neku ruku ohrabrine su četničkog vođu. Dvadeset prvog januara on izdaje naređenje

da škola komandosa nastavi što intenzivnije započeti posao.

U duhu ovog naređenja komandant škole komandosa Dragoslav Pavlović izdao je 27. januara i naredbu broj 5 u kojoj, pored ostalog, piše:

»Da se specijalna škola obrazuje u Modriču. Škola će otpočeti 28. januara 1945. godine.

Da svi novodošli oficiri, podoficiri i vojnici odmah izvrše dezinfekciju svog odela i veša, kao i da se svi ošišaju i obriju, te da izgledaju pristojniji. Zabranjujem nošenje brade i dugačke kose. Zabranjujem upotrebu naziva 'četnik'. Mesto toga naziva upotrebljavaće se naziv vojnik ili slušalac specijalnog kursa. Naređujem svima oficirima da saopšte svome ljudstvu da nikome sa strane ne govore ni kakva je ovo škola, ni šta je njen cilj, ukoliko bi ti vojnici sa njim bili upoznati. Ovo je imperativ Otadžbine i naše borbe.

Učionica biće u ovdašnjoj školi — Medresi.«¹⁴

Po završenom školovanju svaki komandos je polagao propisanu zakletvu.

Po završenom školovanju prvih grupa, Mihailović je doneo odluku da odmah otpočne sa akcijama ubacivanja komandosa u oslobođenu Srbiju. Kao prvu, odredio je grupu za beogradsku oblast jačine trideset i dva komandosa pod zapovedništvom četničkog komandanta Beograda Aleksandra Saše Mihajlovića. Većina pripadnika ove grupe završila je školu komandosa decembra 1944. u Srednjem.

Sašina grupa je 5. februara napustila četničku Vrhovnu komandu i iz Modriče krenula prema Drini. U oblasti Bijeljine naišla je na ustaše koji su je opkolili i razoružali.

Saznajući za ovaj incident, pukovnik Dragoslav Pavlović je odmah uputio pismo ustaškom komandantu, u kome piše:

»Dragi Slavuško,

Na dan 6. II po podne u selu Gorice razoružan je moj oficir Saša Mihajlović, koji je išao sa jednom ekipom oficira i podoficira na specijalni zadatak. Njega su razoružale Ustaše. On je predao sve bez borbe, zato što sam mu ja naredio da sa Ustašama ne prima nigde borbu, a naročito ne preko tvoga reona, jer sam računao na naše staro prijateljstvo. Njegov zadatak je od velikog značaja po sve nas, bez obzira da li su u pitanju četnici ili Ustaše, Srbi ili Hrvati. Mogu mirne duše da ti kažem da ima jedan specijalan i vrlo važan

zadatak. Molim te, naredi odmah da im se vrati oružje i sve što im je oduzeto, kao i da im se omogući put dalje preko tvoga reona. Za ovo sigurno računam na tebe i očekujem tvoj odgovor.

Da li si dobio jedno moje pismo, koje sam ti poslao pre jedno desetak dana? Tim pismom ja sam tražio od tebe sastanak i čekao sam do sada da mi odrediš mesto i vreme sastanka.

Tvoj stari drug i prijatelj
Dragoslav.¹⁵

Usledila je i intervencija nemačkog komandanta u Bjeljini, pa su ustaše vratile oružje Sašinoj grupi. Uz izvijenje, nemački komandant je upoznao Sašu Mihajlovića i sa raspoloživim podacima o rasporedu i kretanju jedinica i manjih odeljenja JNA na desnoj obali reke.

Sašinoj grupi su se u Bjeljini priključile i grupe četnika sveštenika Miloša Jeftića i kapetana Sokića, obe jačine oko tridesetak ljudi. Iako se pripadnici ovih grupa nisu nazivali komandosima, ipak su njihovi zadaci i planovi bili istovetni sa onima koje su imali komandosi Saše Mihajlovića.

Noću 21. februara 1945. godine grupe su se ukrcale u nekoliko čamaca uzetih od raznih švercera i kod sela Amajlije, nedaleko od Bijeljine, prešle na desnu obalu Drine, a zatim se uputile u pravcu Prnjavora. Uz put su Jeftićeva i Sokićeva grupa napustile Sašu Mihajlovića i pošle prema planini Ceru. Ostali su produžili put ka Beogradu.

Po lecima neprijateljske sadržine, koje su po selima rasturale Jeftićeva i Sokićeva grupa, njihovo prisustvo je otkriveno i uz pomoć meštana one su brzo pohvatane.

Istu sudbinu doživela je i grupa od 11 komandosa koja se pod komandom majora Bože Ivanovića na mostu preko Kolubare odvojila od Mihailovićeve grupe i krenula u Sumadiju, dok su ostali, najzad, uspeali da stignu do Beograda.

Kao prethodnica grupe, u Beograd je prvi ušao Mihajlovićev zamenik major Valentin Vertić, kome je, ubrzo, pošlo za rukom da uspostavi kontakt sa «Lorencovom» grupom i da preko njene radio-stanice uspostavi vezu sa Vrhovnom komandom Draže Mihailovića.

Kratko vreme posle Vertića u Beograd je, sa još nekoliko komandosa, stigao i komandant grupe Saša Mihajlović.

Zahvaljujući svojim ranijim vezama i čestim promenama mesta boravka, on je, i pored toga što su mu organi Ozne bili stalno na tragu, ipak uspeo da se izvesno vreme vešto priкриje. Preko radio-stanice »Lorencove« grupe, Saša je 17. aprila 1945. godine, uputio Draži Mihajloviću tri radiograma.

Prvi je glasio:

»Br. 21. For 84 — From 38401 — 17. IV — Dvadeset prvog februara prešao sam Drinu. Dvadeset petog Kolubaru, a dvanaestog marta ušao u Beograd, gde se i sada nalazim. Sa mnom su prešli pop Miloš i kapetan Sokić. Pop je uhvaćen, a Sokić se ubio. Od mojih trideset jednog komandosa dva su ostala na putu bolesni a poručnik Ljubomir Janković pobegao je pred Kolubarom. Odvojio sam za Šumadiju njih jedanaest sa majorom Ivanovićem. Oni su po prelazu Kolubare uhvaćeni. Putevi i okolnosti bili su vrlo teški. Oni mangu-pi tako su imali obaveštavanje i kontrolu da je to čudno. Blokirali su ceo drum Valjevo — Sabac koji smo morali preći Spaslo nas je samo vrlo brzo kretanje. Išli smo tačno po kursu Prnjavor — Stepojevac. Zbog hvatanja pojedinaca moj dolazak nije ostao u tajnosti.«¹⁶

U drugom, Saša obaveštava Dražu:

»Šifra br. II. Br. 22 For 84 From — 28408/535 — 17/IV — Vertić je ušao u Beograd još prvog marta a ja sam se zadržao na terenu radi orijentacije. Narod nas je primio oduševljeno. Ogorčenje sa današnjim stanjem zbog terora, trpi uveren u bolje dane i promenu režima, zato neće još da mrдне. Treba ga tek pripremiti. Listom protivan, sem najmlađe omladine, za koju je sve ovo atrakcija. Sve parade i oduševljenje Beograda samo je laž. Sve se sprovodi samo terorom. Stupio sam u vezu sa stranim misijama i Grolom. Grol ne može još da se snađe u ovom bezvlašću. Amerikanci idu partizanima na živce, te su zato izvršili dva atentata na njih. Anglo-Amerikanaca se strašno boje pa ih stalno prate.«¹⁷

Evo i trećeg radiograma Saše Mihajlovića upućenog Draži:

»Šifra br. III, br. 84 — 28 — 403/350 — 17/IV — Naše porodice nisu dirali. Sve koje su uhvatili kao našeg, streljali su. Džek (Radovan Milinković — nap. autora) je na slobodi. U zatvoru su još Mišo Radojlović, advokat Aca Pavlović, Paranos iz Dirisa i Brana Ivković. Pitajte poimenice ako vas interesuje. Da li je još koja grupa prešla. Usamljena akcija je vrlo teška. Veza sa unutrašnjošću, gde nema naših, gotovo nemoguća. Uhvatio sam vezu sa Mišom i Kopaonikom, gde

ima naših delova. Druga grupa komandosa, koja je prešla Drinu, pohvatana. Mandić, Andrić i drugi, major Lazarević i ujka poginuli. Naredite da vam javim sve što vas naročito interesuje. Moje šifre su sigurne. Čiča, Dronja, Kalabić i ja oglaseni smo za narodne izdajnike. Kako ste vi? Javite mi, Pozdrav svima — Saša.»¹⁸

Svestan da su mu organi Ozne za petama i da mu je opstanak u Beogradu isuviše rizičan, Saša je, očigledno, svoju obaveštajnu aktivnost sveo isključivo na slanje oskudnih, uglavnom izmišljenih i lažnih podataka svome šefu Draži Mihailoviću i na spasavanje sopstvene kože. Zbog toga se, odmah po dolasku u Beograd, odlučio na bekstvo u inostranstvo.

Jedan od organizatora Sašinog bekstva, Mihailo Mandić je prilikom suđenja 1945. godine izjavio:

»Neposredno pre svoga odlaska iz Beograda, oktobra 1944. godine, Saša me je pozvao i dao mi je cedulju namenenu jednom od istaknutijih četničkih funkcionera u Beogradu. Na ovoj cedulji je pisalo:

'Molim vas da stvari koje su kod vas ostavljene predate donosiocu ove cedulje kada on to bude tražio.'

Pružajući mi cedulju, Saša mi je objasnio da se radi o zlatu Narodne banke, koga se on domogao nekoliko dana pre odlaska iz Beograda, i da je odlučio da mi poveri čuvanje i staranje o ovome zlatu. Prihvatio sam se ovoga zadatka.

Posle oslobođenja Beograda, sa nosačem, u tri korpe od ćumura, preneo sam ovo zlato u moj podrum i tamo ga zakopao. Ukupna težina je bila sto devet kilograma. Od toga je bilo nešto platine, a ostalo zlato.

Po povratku u Beograd Saša me je pozvao i upitao: 'Šta je sa zlatom?'

Kada sam mu odgovorio, rekao mi je da ono i dalje ostane kod mene, s tim da o tome nikoga ne obaveštavam. Tom prilikom mi je nabacio da je njegov boravak u Beogradu, tako reći nemoguć i da bi trebalo, po svaku cenu, da se prebaci za inostranstvo.

Nekoliko dana kasnije sastao sam se sa jednim svojim starim prijateljem. On mi je u razgovoru ispričao da poseduje jednu odličnu vezu preko koje je u mogućnosti da za milion dinara ili deset napoleona u zlatu nabavi ispravu za odlazak u inostranstvo. Sa ovom informacijom upoznao sam Mihajlovića. Zamolio me je da mu, ovim putem, nabavim dva pasoša. Jedan za njega, a drugi za industrijalca Vukojevića. Nekoliko dana kasnije nabavio sam oba pasoša i platio za svaki po deset napoleona u zlatu. Mihajlovićev je glasio na ime 'Dragi Jovanović'.

Na poslednjem sastanku Mihajlović mi je predao neka dokumenta i šifre za vezu sa štabom Draže Mihailovića, s tim da ih predam njegovom adutantu, a koji će ih dalje dostaviti Vertiću. U međuvremenu Vertić je bio uhapšen, a nekoliko dana kasnije i Sašin adutant. Na kraju, organi Ozne su otkrili i zlato.¹⁹

Pošto se snabdeo lažnim ispravama, Saša Mihajlović je zajedno sa industrijalcem Vukojčićem seo u automobil i 30. aprila 1945. oko 20 časova, krenuo ka aerodromu, u nameri da se transportnim avionom prebaci u Italiju.

Međutim, o Mihajlovićevim planovima i namerama organi Ozne su bili na vreme obavesteni.

Na putu od Beograda do aerodroma postavili su zasedu. Kada je automobil u kome su se nalazili Saša i Vukojčić naišao, zaseda ga je zaustavila i od putnika zatražila isprave. Umesto isprava, Mihajlović je pokušao da potegne pištolj, ali je jedan iz zasade bio brži. Pogođen u grudni, Mihajlović se srušio na kolovoz. Izgledalo je da je mrtav.

I dok je zaseda bila angažovana oko Vukojčića, koji je, pucajući iz pištolja, uspeo da se prebaci preko nasipa i da zamakne u obližnji vrbak, dotle se Mihajlović pribrao i gadajući iz pištolja koji mu je ostao u ruci, ranio majora Đuru Boškovića, a zatim se i on prebacio preko nasipa i pobeo u vrbak.

Boškovićeva rana je bila smrtonosna.

Sutradan, oko podne, prilikom pretresanja vrbaka na levoj obali Save, grupa vojnika naišla je na čoveka koji je držao pištolj u ruci i počeo da puca na njih. Jedan od vojnika uperio je mašinku i otvorio vatru. Čovek sa pištoljem u ruci bio je pogođen rafalom.

Posle kraćeg vremena leš je bio identifikovan. Bio je to četnički komandant Beogradske grupe korpusa i komandant Beogradske grupe 'kraljevih komandosa' Aleksandar Saša Mihajlović. Međutim, Vukojčić je uspeo da pobjegne i da se prebaci u inostranstvo.

Ubeđena u uspeh prve grupe pod komandom Saše Mihajlovića, samo desetak dana posle njenog prebacivanja u Srbiju na Drinu je stigla nova, znatno veća grupa komandosa pod komandom potpukovnika Vlastimira Vesića, čiji je pseudonim bio Lazarević — 'Vitez'. U ovoj grupi su bili i komandanti predviđeni za sve oblasti i zone u Srbiji.

Plan dejstva ove grupe bio je:

'a — od 18—25. marta na celom terenu ima ujutru da osvane letak ili da se napiše na zidovima: 'Mi smo tu'.

od 25—30. marta ima da se napiše na zidovima ili da se izradi letak kraljeva kruna i kraljevi monogrami.

od 31. marta do 5. aprila: 'Dole strahovlada' i 'Mi hoćemo Kralja'.

od 5. aprila do 15.: 'Mi hoćemo pravu demokratiju' i 'Mi nećemo Tita'.

od 15—20. aprila 'Mi nećemo Titovu lažnu demokratiju'.

Noću 5. i 6. maja na svim visovima i brdima ima da gore velike vatre preko cele noći, a ujutru po svim naseljenim mestima letak sledeće sadržine: 'Naselja su okupirana, ali šume su pune. Bežite u šume, mi ćemo vas prihvatiti'.

b) Pored iznetog u tački 2) u vremenu od 20—30. aprila ima da se pusti vest da će 6. maja nešto da se dogodi, tako da su poručili saveznici, a što će se dogoditi to ostaje tajna.

v) U vremenu od 10—30. aprila upadati u opštine, ili presretati pošte na putu, pa na svim aktima, dokumentima izudarati komandoski znak 'D.M.' Za ovo pripremiti štampilje.

Ovo ponoviti u periodu od 15. maja do 1. juna.

g) 20. juna otpočeti sa sabotажama na svim komunikacijama ili demonstracijama po javnim mestima.

Ovo ponoviti u kratkom periodima od po 10 do 15 dana.

d) Uporedo sa iznetim stalno vršiti tihi likvidaciju neprijatelja nacionalista.

Uporedo sa iznetim stalno vršiti likvidaciju komunista i svih istaknutih naših neprijatelja.²⁰

Iz grupe komandosa pod komandom »Viteza« preko Drine se prebacila samo jedna polovina od ukupnog broja. Svi prebaćeni komandos odmah su zarobljeni. Oni koji su ostali na levoj obali reke, »srećno« su se izvukli i vratili u Vrhovnu komandu.

Jedan od pripadnika »Vitezove« grupe ovako je u svom izveštaju upućenom četničkoj Vrhovnoj komandi opisao njihov pokušaj ubacivanja u Srbiju:

»Na dan 3. marta 1945. godine grupa pod komandom 'Viteza' bila je u Golom Brdu, blizu sela Petkovače, sa zadatkom prelaza Drine. Vitez je sa majorom Jovanom Stevanovićem i kapetanom Zikom Mitićem vršio organizaciju prelaza i rekognosciranje Drine. Znam da je Vitez lično naredio Jovi i Ziki da rekognosciraju Drinu prema mestu Lom. Isti su otišli do Drine i šta su sa Viteзом razgovarali nije mi poznato. Cuo sam da je Jova rekao Vitezu da nema šta da brine jer će sve biti u redu. Posle ovoga Vitez je poslao inženjera Ivu da izradi skicu prelaza kod Loma i da ga tačno obavesti o situaciji, što je sve učinio. Po njegovom povratku, 4. marta, u 19 časova krenuli smo ka prelazu. Kada smo došli do prelaza, nije bilo čamaca kako su to oni ugovorili sa br. 11 (Nemcima — nap. autora), radi prevoženja.

Kako je br. 11 čekao na drugom mestu, mi se te večeri nismo prebacili, već smo se vratili ponovo u Golo Brdo oko 22.30 čas.

Petog marta lično je Vitez sa majorom Jovom otišao u Bijeljину i rešili su sve oko prelaza sa br. 11. Došavši, oko 16 časova, Vitez je naredio pokret prema Janji, odakle smo sa br. 11 imali da odemo do mesta prevoza. Došli smo u Janju i sa br. 11 otišli smo do mraka na određeno mesto. Ja sam računao da je to mesto prelaza o kome smo mi govorili Lom, dok to nije bilo, što sam se uverio tek sutradan. Mesto prelaza je promenjeno i bilo je oko 1500 metara severno od ušća Janje u rukavac Drine. Prevoz je otpočeo u 20.30 časova, a završen u 0.1 čas, 6. marta. Prebačena grupa pošla je prema Ceru. Posle kretanja od dva kilometra naišli smo na jednu reku — rukavac Drine, koji je bio širine oko 50 metara, a dubine oko 3 m. (Došli smo prema Pejić kolibi).

Na tome ostrvu partizani su imali jednu desetinu sa tri automatska oruđa, kao i osmatračnicu prema Bosni. Tu partizansku desetinu razoružao je kapetan Manić, a da nije ni metka opalio.

Zarobljeni partizani izneli su Vitezu situaciju na drugoj strani Drine, u Mačvi.

Posle ovoga Vitez me je lično poslao na mesto gde smo se prevezli da uhvatim vezu sa br. 11, koji je trebao čekati 2 sata po našem prelasku. Ja sam odmah otišao na obalu, ali broj 11 nije bilo. O tome sam izvestio Viteza. Pored toga saznao sam da su major Jova, Lila i kapetan Žika pronašli jedan čamac i deregliju i prebacili se na bosansku stranu. Major Jova čamac nije vratio, već je isti ostavio na obali i otišao sa svojom grupom koja se prebacila u ponoć kod br. 11. Naročito ističem, čamac je bio slobodan od 6 pa sve do 11.30 časova pre podne, kada je major Jova došao i čamac prebacio natrag. U tom međuvremenu od grupe zarobljenih partizana, po naređenju Viteza, puštena su dvojica. Ta dvojica su nas otkrili i partizani su opkolili ostrvo.

Pokušavali smo, od 6 časova pa sve do 11, da pravimo splavove i da se na neki način ma ko od nas prebaci, da bi mogao čamac koji se nalazio na suprotnoj obali prebaciti ovamo, ali je sve bilo bez uspeha. U 11 časova partizani su poslali ultimatum Vitezu o predaji. Sta je bilo ne znam, jer sam se nalazio na položaju sa ljudstvom obrazujući otpor prema partizanima. Vitez mi je naredio da ne otvaram vatru i da će on pitanje rešiti. U tom trenutku stigao je čamac. Sa jednom svojom grupom i još nekoliko ljudi koji su bili pored mene, ubacio sam se u čamac, i pred jakom vatrom bacajući i mitraljeza, prešao sam preko Drine u Bosnu. Čamac se više nije mogao vratiti. Sa bosanske obale vikao sam Vitezu da će pomoć stići i da niko ne pokušava da se preda. Broj 11 je već bio poseo položaj i polako dejstvovao na partizane.

Vatra i borba, sa one strane obale, čula se sve manje i manje. Tako smo sačekali mrak i organizovali odbranu zaštite prelaza.

Kada smo prešli sa čamcem da prebacimo ostatak ljudstva, saznao sam od potporučnika Gajčića, koji je bio zarobljen i na lukavi način prevario partizane, obećavajući im da će celu grupu nagovoriti da se preda, pod uslovom da ga puste: 'Usled jake vatre i jakih partizanskih delova, Vitez je bio prinuđen da pregovara sa partizanima i da im se preda. Partizani su mu obećali da ga neće razoružati, ali to obećanje nisu održali. Kako smo saznali, sve su razoružali.'

Od komandosa zarobljeno je 20 oficira, 40 kandidata i pripravnika i 30 pridošlih.²¹

O kvalitetima zarobljenih špijuna i terorista, komandant škole komandosa Dragoslav Pavlović 10. marta 1945. godine, obaveštava Mihailovića:

»Ova velika grupa komandosa bila je prosto idealna. Oni su me oduševili, tako da je prvobitna vest na mene porazno delovala.

Izveštavam da su u ovoj grupi bili: major Lila Marjanović, stari gerilac i oficir koji je imao možda najviše borbi i susreta sa partizanima; potpukovnik Era Ivanović, takođe stari gerilac; kapetan Borivoje Manić, takođe stari naš član i vrlo dobar i borben oficir; kapetan Mitić, stari gerilac koji je neprekidno vodio borbu u Vlasini, Kosanici i Jablanici; kapetan Gajić, koji je više puta do sada prelazio u Srem i radio u Mačvi i Posavini; kapetan Jovan Stefanović, takođe odličan gerilac i mnogi drugi.²²

Bile su to prve špijunsko-terorističke akcije protiv nove Jugoslavije i protiv njenog državnog i društvenog uređenja koje je pokušao četnički vođa Draža Mihailović.

Međutim, paralelno sa četničkim, u oslobođenju Srbije pokušavaju da se ubace i špijuni i teroristi u službi Gestapoa.

PLAN KOMANDE LOVAČKIH GRUPA JUGOISTOK

Neposredno pre bekstva iz zemlje, kvislinzi su, sa nemačkim okupatorima, napravili plan o formiranju špijunsko-terorističkih grupa koje bi ostale u određenim oslobođenim oblastima, gde bi, za račun okupatora, prikupljali razne obaveštajne podatke, vršili diverzije na važnije objekte i ubistva istaknutih pripadnika NOP Jugoslavije. Međutim, usled razbijanja kvislinških formacija i paničnog bekstva njihovih vođa iz zemlje, ovaj plan nije bio realizovan. Ali ga Nemci nisu zaboravili.

Kada su se ostaci Ljotićevog Dobrovoljačkog korpusa i Nedićeve Specijalne policije okupili u Sloveniji i Austriji, Gestapo je odmah naredio da se formiraju ranije planirane grupe i upute na špijunsko-terorističke kurseve u Kajzervaldu i Nojšterlicu. Do kraja 1944. godine formirano je i završilo kurseve oko pet grupa, svaka jačine od deset do četrdeset ljudi. Na čelu jedne od ovih, sastavljene od agenata Specijalne policije iz Beograda, bio je zloglasni Boško Bečarević, dok su vođe ostalih bili istaknuti Ljotićevci i agenti Gestapoa Ratko Parežanin, Jovan Kraguljac, Rade Pavlović »Ognjen« i Branko Gašparević »Gara«.

Od ovih grupa najzanimljivije su bile Pavlovićeva i Gašparevićeva.

O zadacima i školovanju ove poslednje špijunsko-terorističke grupe i njenom putu do štaba Draže Mihailovića, njen vođa Gašparević »Gara« je u toku istražnog postupka 1945. godine, pored ostalog, ispričao i ovo:

»Preko Rume — Vukovara — Osijeka i Barča, najzad sam sa svojom grupom iz Beograda, početkom novembra 1944. godine, stigao u Beč. Grupa je brojala oko pedeset ljudi. Zvali su je 'slovenska grupa' i bila je pod komandom Jovana Kraguljca. Po dolasku u Beč smestili su nas u školu 'Caltgase'.

Dva dana kasnije otišao sam u hotel 'Remiser kajzer' i tu sam se sreo sa mojim starim poznanikom pukovnikom Džonom, koji je radio za neku stranu obaveštajnu službu. Rekao mi je da ovih dana očekuje Antona Svarca, koji je takođe trebalo da stigne iz Srbije. Svarc je bio tumač pri nemačkim komandama u Srbiji i održavao je vezu između nemačkih i četničkih komandanata.

Celo po podne sam proveo sa Džonom. Izložio sam mu okolnosti pod kojim sam doputovao i da je problem da napustim grupu. Na to mi je on odgovorio da grupu ne napuštam, a da će me on upoznati sa nemačkim funkcionerom Stiveom, koji će intervenisati da komandu nad grupom, od Kraguljca preuzmem ja. Rekao mi je da će me Stive dovesti u vezu sa Mandlom.

Sutradan sam se, u restoranu Kajzerhof, ponovo sastao sa Džonom. Nakon kratkog vremena stigao je i Stive. Dogovoreno je da me Stive, dva dana posle toga, upozna sa Mandlom. Sastanak sa Mandlom sam održao i na njega sam ostavio dobar utisak.

Moja grupa je, 15. novembra, krenula za Nojšterlic. Ja sam ostao pod izgovorom da sredim neke poslove, pošto sam jedini govorio nemački. Svi pripadnici moje grupe su do 9. decembra pohađali obaveštajno-diverzantski kurs.

Vreme koje sam van grupe provodio u Beču uglavnom sam provodio na sastancima s Mandlom i pukovnikom Džonom.

Mandl mi je u dužim razgovorima izlagao principe na kojima je zamišljen rad obaveštajno-diverzantskih grupa. Iz njegovog izlaganja zaključio sam:

Da su grupe zasnovane na principu pozadinsko-saboterskog delovanja, ali tako da istovremeno sa vršenjem raznih dela sabotaže i iznenadnih prepada na slabije neprijateljske jedinice vrše i podzemnu propagandu i da organizuju nacionalistički orijentisane građane i seljake u jedinstveni front nacionalnog otpora. Da se to postigne, potrebno je sve članove grupe ideološki izgraditi tako da po dolasku na

teren može svaki član grupe potpuno samostalno delovati. Da stvori ćeliju od 3 člana, koje bi politički i vojnički vaspitao i osposobio do te mere da oni dalje svaki za sebe mogu stvarati takvu ćeliju od tri člana i tako dalje. Analogno tome i ove naše grupe bi se odmah, po dolasku na teren, razbile u trojke koje bi počele sa radom na stvaranju novih ćelija. Jedino bi uz komandanta grupe trebalo ostaviti dve trojke i centralnu radio-stanicu. Ostale radio-stanice bi bile raspoređene tako da bi svaka obuhvatila po tri od pet najbližih trojki, koje bi obavezno morale biti povezane relejom (kuririma) i u stalnoj svakodnevnoj vezi sa takozvanom 'radio-trojkom'. Na taj način bi komandant grupe uvek bio tačno obavešten o svakom događaju i o svakoj pa i najmanjoj promeni na terenu.

Komandanti bi iz svih dobijenih izveštaja uzimali najvažnije podatke za sopstveni izveštaj, koji bi preko glavne radio-stanice slao svojim starešinama, konkretno u mom slučaju Vrhovnoj komandi Draže Mihailovića i Mandlu.

Napominjem da je, sporazumno sa Srpskom dobrovoljačkom komandom, 'Vermahtom' i 'Komandom lovačkih grupa Jugoistok' — Mandlom, rešeno da komandant svih grupa na teritoriji Srbije bude Rade Pavlović, sa kojim bi se svi komandanti grupa, odmah po dolasku na teren, imali povezati.

Prema tome uz izveštaje Draži Mihailoviću i Mandlu trebalo je slati izveštaj Radi Pavloviću, kao komandantu svih grupa u srpskom prostoru. Sve grupe koje je organizovao Mandl: srpske, rumunske, bugarske i grčke, zvale su se 'Lovačke grupe Jugoistok' a svaka je imala svoje posebno ime. Moja grupa zvala se 'Ringelnater', što u prevodu znači zmija belouška.

Pošto je apsolutno sigurno da će doći do definitivnog sporazuma između Mihailovića, Nedića i Ljotića i do objedinjavanja komande u vojničkom pogledu, predviđene su i iste propagandne parole: Bog, kralj, narod, sloboda ili smrt, organska država na principima zadržarstva i tome slično. To su istovetne parole sve tri nacionalističke frakcije.

Krajnji cilj organizovanja naroda na tako zamišljenoj osnovi, i u političkom i u vojničkom pogledu, jeste: stvaranje jake podzemne nacionalističke vojske koja bi u danom momentu jedinstveno i spontano trebala ustati na noge i sa oružjem u ruci srušiti postojeći komunistički režim u zemlji.

Dela sabotaže, iako ne bi bila od nekog naročitog značaja, sem materijalne štete, po neprijatelja, trebala bi se povremeno vršiti. I to da se istovremeno pojavljuju u raznim delovima zemlje, a po mogućstvu čak i u isto vreme. Time bi se kod naroda stvorilo uverenje da je narod u celini stvarno nezadovoljan, pošto samo iz stvarnog nezadovoljstva mo-

že doći do spontanih demonstracija istovremeno na više mesta, i u raznim, pa čak i u sasvim udaljenim krajevima. A to znači opšti revolt.

Na taj način bi se postiglo psihološki stalno napeto stanje i iščekivanje novih događaja. A pošto je sav materijal za sabotažu gotovo isključivo engleskog porekla, svuda bi o tome trebalo ostaviti i vidnih tragova. Time bi narod dolazio do uverenja da akcije fronta nacionalnog otpora podržavaju i snabdevaju Englezi, a policijske i vojne vlasti dolazile bi do materijala za stvaranje diplomatskih konflikata. Na taj način bi se ubrzao proces stvaranja konflikata između SSSR-a i Engleske.

Da se što uspešnije izvode, potrebno je da se sabotaže vrše samo po naređenju komandanta za celu Srbiju. Kao dispozicija komandantu bi služili izveštaji trojki, koje su ra-sejane po terenu. Te trojke bi trebalo dobro osmotriti objekte na njihovom prostoru, podesne za sabotažu i o tome podneti izveštaj. Komandant bi iz tih izveštaja izvukao potrebno i doneo rešenje šta bi se sve imalo sabotirati, kako i kada. On bi morao voditi računa da sva dela budu praktično izvodljiva, i to u isto vreme. Naređenje bi izdavao komandantima grupa koji bi ga prenosili svojim zainteresovanim trojkama.

Što se tiče iznenadnih prepada manjeg obima i značaja, isti bi se izvodili na taj način da se tri do četiri trojke u određeno vreme i na određenom mestu sastanu i da udare na neku kasarnu sa milicijom, neki komunikacioni objekat, opštinu, fabriku i slično, naprave galamu i nered i izgube se. Razume se da se cela grupa odmah rastura u trojke i svaka na svoje mesto. I tu bi se trebalo voditi računa o tome da se, po mogućstvu, istovremeno, na raznim krajevima zemlje izvrše prepadi, kako bi se dobio utisak da zaista cela zemlja gori.

Što se tiče naoružanja, ono je trebalo redovno i po potrebi da stiže. Dotur je predviđen iz aviona, noću, na najpodesnijem prostoru. Pristiglo oružje bi se odmah delilo novo-obučanim članovima, novih čelija, koji bi ga krili do momenta upotrebe. Ostali materijal, eksploziv, municija i slično ostavljao bi se u sigurna skloništa, unapred za to pripremljena.

Obaveštajna služba na terenu je jedan od najvećih problema. No to će se samo po sebi najbolje rešiti na terenu i prema prilikama. Tu treba imati u vidu tri jake kontraobaveštajne službe, i to partizansku (koja je vrlo solidna), sovjetsku i englesku.

Tako bi izgledao rad grupa na terenu u Srbiji u Mandlovoj koncepciji.

Na kraju meni je određen prostor Rudnika, dok su Pavlović i Lenac predviđeni za prostor Kopaonika. Bećarević bi trebao da se prebaci u prostor oko Užica ili južno od njega.

Najzad sam, 22. novembra, krenuo iz Beča u Nojšterlic, u sastav grupe.

Svarc je stigao na završetku kursa, jer smo već 9. decembra napustili Nojšterlic i otišli za Beč.^a

O prebacivanju ove špijunsko-terorističke grupe iz Beča u štab Draže Mihailovića Gašparević je u toku istrage izjavio:

»Posle dan zadržavanja u Beču, moja grupa je prebačena u Apelton na mađarsko-austrijskoj granici. Tu smo trebali sačekati vreme polaska za Bosnu. U Apeltonu smo zašli Bečarevićevu grupu koja je čekala naoružanje i odelo.

Sutradan sam se sastao sa Mandlom. Trebalo je prethodno rešiti pitanje Kraguljca, koji je još uvek izigravao komandanta grupe. Kruguljac je još uvek bio u uverenju da će grupa ići za Slavoniju, kako je bilo u početku predviđeno. Kad mu je saopšteno da je to nemoguće i da grupa mora ići u Srbiju, on se pobunio i sa polovinom ljudstva vratio u sastav Srpske dobrovoljačke komande. Ostao sam samo sa oko 30 ljudi. Čim je grupa iz Apeltona stigla u Beč, Kosanović je sa svojih 30 ljudi ušao u sastav. Bili su to, uglavnom, lički četnici koji su se nalazili u Beču.

Sa Mandlom sam utvrdio pravac kretanja grupe. Prema tome, trebao sam pre nego što pređem u Srbiju da uspostavim ličnu vezu sa Dražom Mihailovićem, i to preko četničkih komandanata pukovnika Borote ili Bačovića. Njih dvojica su, takođe, održavali vezu sa Mandlom. Borota je, u to vreme, bio u Srednjem kod Sarajeva, a u njegovoj blizini nalazio se i štab Draže Mihailovića.

Prema onome što mi je rekao Mandl, sa Mihailovićem sam trebao urediti da me on lično, ili preko svojih komandanata korpusa, snabde sa potrebnim dokumentima za kretanje po Bosni i Srbiji. Tako bi moja grupa bila predstavljena kao četnička. A, zatim sam trebao da utvrdim kakvo je iskreno raspoloženje Mihailovića prema Nemcima. Da li je on zaista voljan iskreno prihvatiti saradnju u borbi protiv partizana? Da li u štabu ima britanskih i američkih predstavnika, i ako ih ima koliko i koji su, a ako nema, da li održava vezu sa Englezima i Amerikancima, dobija li od njih pomoć i u kojoj meri? Ako ne dobija, da li se nada toj pomoći, i da li mu je obećana? I, na kraju, kakva uopšte ima obećanja od saveznika i da li veruje da će oni ta obećanja ispuniti?

Takođe, trebalo je da utvrdim stvarno stanje Jugoslovenske vojske u Otadžbini: brojno stanje sa kojim računa Vrhovna komanda, kakav je moral, naoružanje, ishrana i ostala oprema, sastav komandnog kadra i najvažnije od svega saznati Mihailovićeve namere na vojno-operativnom i političkom planu.

Trebalo bi ispitati raspoloženje i mogućnost da se pri Mihailovićevom štabu organizuju kursevi za obrazovanje grupa kao što je naša.

Ako bi se u tom pogledu naišlo na razumevanje, Mandl bi se postarao da pošalje potrebne instruktore sa odgovarajućim materijalom u Mihailovićev štab.

Pored toga, Mandl mi je rekao da saopštim Mihailoviću da se za najpotrebnije stvari odmah preko najbliže nemačke komande, obrati ratnom Ministarstvu kako bi mu bilo sve isporučeno bez naročitih formalnosti, s tim da se prethodno izjasni, i da tačno odredi svoj stav u odnosu na Nemce, a u smislu razgovora koji su vođeni između njega i nemačkog poslanika još u Srbiji. U slučaju pozitivnog odgovora došla bi u Mihailovićev štab delegacija nemačkog ratnog Ministarstva da utvrdi potrebno i izvrši liferacije.

Kad sve ovo izvršim i o svemu podnesem izveštaj Mandlu, treba da krenem u Srbiju.

Na sastanku je bilo rešeno da se moja grupa do Sarajeva prebaci avionom. Zato je, 20. decembra, bila prebačena na bečki aerodrom Aspernju. Tu smo dobili naoružanje i potreban diverzantski materijal. Ovde smo bili prinuđeni da, duže nego što je bilo predviđeno, čekamo na dolazak aviona, jer su svi bili angažovani na prebacivanju ranjenika iz borbi oko Budimpešte.

Čekanje je trajalo do 27. decembra. Toga dana krenuli smo iz Beča i stigli smo do Zagreba. Dalje, usled nevremena, nismo mogli. Obučeni u nemačke uniforme, sa raznim oznakama, kamuflirani kao banatski Nemci, u zasebnom vagonu stigli smo 2. januara do Sarajeva.

Preko nemačkog policijskog atašea Troje, na koga sam bio upućen, uspostavio sam vezu sa četničkim komandantom Sarajeva pukovnikom Gojkom Borotom, koga sam našao u Srednjem, nedaleko od Sarajeva.²

Što je upućivanje špijunsko-terorističke grupe Branka Gašparevića u Mihailovićev štab išlo preko Borote — nije bilo nimalo slučajno. Njegov stav prema okupatoru i saradnja sa njim najbolje se vidi iz izveštaja koji je on podneo Mihailoviću još 17. januara 1944. godine:

»Za vreme od 1. do 13. januara tekuće godine prikupljeni su sledeći podaci.

Ovih dana u Sarajevu su boravili predstavnici četnika iz Hercegovine i kapetan Leko sa Majevice, koji su pregovarali sa Nemicima.

Petog januara bio je i potpisati na jednom sastanku sa predstavnicima Nemaca, o čemu je podnet poseban izveštaj, a kojom su prilikom od strane potpisatoga i kapetana

Vlade Perića konstatovana sledeća zapažanja i učinjeni zaključci:

1) Nemačka komanda je upoznata sa našom organizacijom i poznaje veći broj njenih starešina.

2) Isto tako upoznata je da je naša vojska milicionerska, usled čega ne može imati nikakvog uspeha u borbi protiv komunista.

3) Partizani predstavljaju Nemcima opasnog neprijatelja, zahvaljujući odličnoj propagandi — udarnoj — pokretljivoj moći — stalnom prilivu novih snaga.

4) Nemačka komanda želi da iskoristi sve nacionalne elemente u borbi protiv komunista i voljna je da hi potpomaže u oružju i ostalom materijalu.

5) Isto tako voljna je da čini sve da se prekine sa prolivanjem nepotrebne krvi, kako između Muslimana i Srba, tako i između četnika i ustaša, i da izvrši koncentraciju svih nacionalnih snaga za borbu protiv crvenih.

6) Potpisati je došao do ubeđenja da nemačka vojska nije u stanju sama raščistiti sa komunistima i zato je sada voljna potpomagati sve nacionalne elemente, kako bi im služili kao predstraže za odbranu gradova i komunikacija, sa jedne, i za uspešniju borbu protiv crvenih, sa druge strane.

7) Iz prednjeg razloga oni žele:

a) da nas potpomognu u oružju i ostalom materijalu,

b) da nam radi obaveštajne službe nabave i radio stanice,

v) da jedan četnički oficir bude kod njih kao oficir za vezu,

g) predlažu nam formiranje letećih jedinica,

d) ukoliko postoji dobra volja za zajednički rad, obećavaju i potpuno uklanjanje ustaša iz izvesnih mesta, kao što je to učinjeno u oblasti Gacka i Nevesinja, puštanje iz zatvora pojedinih naših ljudi koji su potpuno nacionalno ispravni,

đ) zajednički rad na uništavanju muslimanskih sela, koja su naklonjena komunistima.«³

Kratko vreme posle ovih pregovora Borota je postao oficir za vezu između nemačke Komande za Jugostok i četničkog vođe Draže Mihailovića.

Da bi svojim gostima, gestapovskim špijunima i teroristima, obezbedio nesmetano kretanje na teritorijama zaposednutim četnicima, Borota je Gašparevića snabdeo objavom koja je glasila:

»Objava za kapetana Garu sa 65 vojnika, koji pripadaju delovima Jugoslovenske vojske u Otadžbini, a koji se

prema naređenju načelnika štaba Vrhovne komande upućuju na teritoriju Romanijskog i Zeničkog korpusa na stanovanje do daljeg naređenja.

Ovoj grupi vojnika, na njihov zahtev, izaći u susret u svakom pogledu.«⁴

Uskoro, Gašparević se sastao sa Dražom Mihailovićem. O ovome sastanku Gašparević u toku istražnog postupka priča:

»Prebacio sam se sa grupom i pukovnikom Borotom iz Srednjeg, za Koprivnu, gde sam našao štab Vrhovne komande Jugoslovenske vojske u Otadžbini. Članovi štaba koje sam zatekao na okupu bili su Draža Mihailović, general Trifunović, zvani 'Dronja', general Damjanović, pukovnik Simić, pukovnik Milovanović, major Nešić i major Isa Milosavljević. Pored ovih, koji su predstavljali glavni deo Vrhovne komande, bio je i veći broj nižih oficira.

Pukovnik Borota predstavio me je Draži i rekao da dolazim sa grupom iz Austrije i da se staljam na raspolaganje Vrhovnoj komandi. Draža Mihailović je već ranije bio obavešten o dolasku moje grupe, a stekao sam utisak da on zna i o ostalim grupama diverzanata, koji svršavaju kurs u Austriji. Draža me je lepo primio. Pošto mi je izložio situaciju u Srbiji, i rekao da se četnici ne bi nikad povukli iz Srbije, ispred domaćeg neprijatelja, misleći na partizane, da nije naišla Crvena armija, prešli smo na konkretne zadatke, koji se postavljaju pred grupama što se prebacuju u Srbiju. Pitao me je da li ja mislim da prelazim u Srbiju sa komandosima. Ja sam mu na ovo odgovorio da je to za mene irrelevantno i da je to stvar Vrhovne komande, pa neka ona odluči kako je najbolje.

Od cele grupe koja je sa mnom krenula iz Beča svega je jedan ostao, i to Kosanić Milan, sa mnom do kraja. Naime, 18 Ličana koji su sa mnom pošli iz Beča odvojili su se u Koprivni i prebegli Sergiju Živanoviću, potpukovniku u Rudniku. Ostali od grupe ili su se porazboljevali, pa ostali po bolnicama, ili su ostali pri Vrhovnoj komandi, a neki su izrazili želju da se vrate u sastav Dobrovoljačkog korpusa u Bistricu.

Kako se moja grupa svela samo na jednog čoveka, to je formirana nova grupa od 60 ljudi i stavljena pod komandu moju. Gro ove grupe činilo je ljudstvo Milovana Nedeljkovića, komandanta Kačerske brigade, inače artiljerijskog poručnika. Ostalo ljudstvo uzeto je iz raznih jedinica. I ljudstvo Nedeljkovića i ljudstvo iz raznih četničkih jedinica nije bilo naročito obučeno, niti je ijedan od njih svršio školu za komandose.

U stvari, ja sam bio samo formalno komandant ove grupe, dok je faktički, stvarni pravi komandant bio Milovan Nedeljković. Ja mislim da mi je Vrhovna komanda ovo zvanje dala jedino radi toga što je ljudstvo naoružano oružjem, koje je moja grupa prenela iz Beča. Meni je i sam Draža rekao da sam nepoznat u Srbiji i da zbog toga ne bih naročito mogao koristiti, ali zato je tu Nedeljković, koji je tamo ratovao i koga narod dobro poznaje.

Prema direktivi dobijenoj od Draže Mihailovića, grupa koja je polazila za Srbiju nije, bar za prvo vreme, trebalo da pređe na vršenje sabotaže. Njen osnovni i glavni zadatak bio je da u Srbiji stvori jedan obaveštajni centar za vezu. U tu svrhu je pridodat ovoj grupi poručnik Terzić, vazduhoplovni radio-telegrafista, koji je trebalo da postane komandantom toga obaveštajnog centra pod brojem 250. Obaveštajni centar trebalo je da se postavi negde na području Rudnika. Tu bi bila glavna centralna stanica za celu Srbiju, a i za vezu sa Vrhovnom komandom, dok bi podcentrale, odnosno ostali obaveštajni centri, mogli da budu zasnovani u Šapcu, Beogradu, Požarevcu, Zaječaru, Nišu, Kragujevcu i Užičkoj Požegi, kao i jedna stanica pokretna za celo Homolje, a sa punktom stalno u Zviždu. Upravo nije se računalo da se stanice smeste u nabrojane gradove, već u okolini istih, na najpodesnije mesto.

Po prelasku u Srbiju cela grupa trebalo je da se podeli na trojke. Po nekoliko trojki imale su biti vezane za jednu, odnosno za po jedan od nabrojanih obaveštajnih centara. Zadatak ovih trojki bio je da se povežu sa narodom, da u njemu delaju više propagandistički i prikupljaju sve podatke koje bi dostavljale obaveštajnim centrima. No ipak ne treba shvatiti da se apsolutna delatnost trojki svodila na propagandistički rad i na prikupljanje obaveštenja, već su one mogle vršiti, s vremena na vreme, i sabotaže, kao i likvidaciju pojedinih istaknutih funcionera iz komunističkih redova, ali ovo oprezno i pažljivo, da ne bi navukli pažnju neprijatelja — partizana.

Govoreći o tom propagandističkom radu, koji se postavljala pred grupu, Draža Mihailović je podvukao da grupa ima da se predstavi čisto srpskom i izniklom — izraslom iz naroda. Naročito je podvukao da se ne govori da je to njegova grupa, niti Ljotićeva, niti Nedićeva. Ja imam utisak da je Draža dajući ovakav kurs bio svestan toga da se on sam kod naroda sa celim svojim pokretom dosta kompromitovao, a Nedić i Ljotić isto tako. Parole s kojima bi nastupili u Srbiji bile su: 'Mi smo tu', 'Kralj dolazi' 'Narode budi spreman', 'Dolazi naš čas' i slično. Dobili smo, polazeći za Srbiju, afiše ispisane sa gornjim i drugim parolama. Pored ovoga poneli smo i nešto malo letaka čija je sadržina uglavnom:

'Srbi, nikla je podzemna vojska, došao je čas obračuna sa strahovladom partizanskom!'

Veza između mene i Draže Mihailovića bila je ugovorena svakog dana u 7.30 časova ujutru i 13 časova posle podne.

Obaveštajni centar Vrhovne komande pod komandom tehničkog majora Peveca bio je malo udaljen sa svojom radio-stanicom od Vrhovne komande i održavao je veze sa stanicama na terenu, dok je Draža Mihailović pored sebe imao svoju sopstvenu radio-stanicu, kojom je rukovodio potpukovnik Jovanović zvani 'Munja'. Obaveštajni radio centar pod rukovodstvom majora Peveca imao je, uglavnom, dužnost da stoji svakodnevno u vezi sa svim stanicama na terenu, da sluša sve inostrane radio-emisije i da iz dobijenih izveštaja ili radio-vesti sastavlja dnevni izveštaj pod imenom 'Presa', koji se štampa i izbacuje u više primeraka na rotacionoj mašini i šalje jedinicama položaje kao dnevne vesti. 'Presu' uređuje novinar Bora Kesić, a uz njega saradnik Milan Mitić, advokat iz Soko Banje i dr Voja Andrić, pravnik iz Niša. Stanica s kojom rukuje major Pevec bila je jačine 15 vati. Stanica koja se nalazila kod Draže Mihailovića bila je američkog ili engleskog porekla tipa 'Kolins', koja, po kazivanju stručnjaka Mladena Terzića, predstavlja poslednje slovo u radio-stanici. Stanica kojom rukovodi major Pevec uglavnom se služi šiframa po tajnom broju, ili po nekom tekstu, dok stanica kojom rukovodi potpukovnik Jovanović služi se šiframa po koordinatnom sistemu. Jednu od takvih šifara sam imao i ja. Nosila je oznaku 'epsilon 9'. Sve depeše koje se upućuju za Dražu Mihailovića nose naziv 88-99, a depeša koja nosi bilo kakvu oznaku između brojeva od 88-99 znači da je upućena Mihailoviću na ličnost.⁵

Još dok se nalazio u Mihailovićevom štabu, Gašparević je, na traženje četničkog špijuna majora Slobodana Nešića, uputio radiogram svome šefu gestapovcu Mandlu 25. februara 1945. godine, u kome piše:

»Potrebni su mi otrovi, trenutni i sa zadocnelim dejstvom, idealno bezbojni i jaki, za podmetanje u vino, kafu, rakiju, supu, mleko i slično. Hitno ih poslati po Švarcu. Gara.«⁶

Dva dana kasnije Gašparević postavlja Mandlu širi zahtev:

»Švarc odmah da krene, ja moram preko Drine dok nisam izgubio kanal. Ostavio sam vezu. Neka se javi pukovniku Sergiju. On će ga lično sprovesti do mene. Sve stvari neka bezuslovno ponese, a naročito su važni otrovi. Četiri

velika komunistička funkcionera treba da se uklone tim otrovom. Seldenfern grant, gever ferveri, pištolje, uniforme engleske i sve drugo, srpskih dinara i filmove ne zaboravite. Hitno je. Gara.»

Pošto je otpremio ove radiograme, Gašparević se sa grupom špijuna i terorista početkom marta uputio u Modriču. Neposredno pre polaska Mihailović mu je dao pismo adresovano na komandanta komandosa pukovnika Pavlovića, u kome je, pored ostalog, pisalo:

»Kapetan Gara sa svojim ljudstvom i spremom da ostane u Modriču do daljeg naređenja. Sa Garom da ostane ljudstvo potpukovnika Siniše Ocokoljića.«

Gašparević se u Modriči nije dugo zadržavao. Za kratko vreme, a neposredno pred njegov pokret ka Srbiji, on je bio snabdeven mnogobrojnim objavama raznih četničkih komandanata koje bi mu omogućile nesmetano kretanje po teritorijama na kojima su se još, iako razbijene, nalazile manje ili veće četničke grupe. Jednu od ovakvih objava Gašpareviću je dao i četnički komandant Dragoslav Račić.

Neposredno pred Gašparevićev polazak iz Modriča ka Drini 6. marta 1945. godine stigla je i Mihailovićeva poruka:

»Dragi Gara, primio sam Vaše pismo od danas. Ja stojim na gledištu da Vi sa svojom grupom odmah krenete iz razloga da se nadete tamo što pre, a i da se ne bi zatvorio kanal koji nam je sada siguran.

Vidiću recite da mi se javi, pa ću ga ja naknadno za vama poslati.

Na terenu Srbije sastaćete se i zajednički raditi, 6. mart 1945. godine. Pozdrav Drag. Mihailović.«

A evo šta Gašparević dalje u toku istražnog postupka, priča o svome radu posle napuštanja Modriče:

»Posle napuštanja četničkog štaba svakodnevno sam održavao vezu sa Dražom Mihailovićem putem radio-stanice pomoću šifre, koju mi je dao lično Mihailović, a koju je iz radio potpukovnik Jovanović zvali 'Munja'. Moja šifra je označena sa 'ipsilon 9'. Slične šifre, ili šifre istog sistema, imao je i poručnik Nedeljković, koji je neovisno od mene podnosio svoje izveštaje Draži Mihailoviću, od njega primao, neovisno od mene, uputstva i naređenja za svoj rad.

Od mog odlaska iz Vrhovne komande podnosio sam Draži Mihailoviću izveštaje o položaju gde se nalazim, na

čijoj teritoriji, i za koga se vezujem, o daljem pravcu kretanja, kao i o situaciji koju sam zatekao na tim položajima. Od Draže Mihailovića uglavnom sam dobijao depeše, koje su uvek forsirale moj prelazak na teritoriju Srbije, kako bi se što pre počelo sa stvarnim organizovanjem službe veze u smislu zadataka koji mi je poveren. Za vreme dok sam bio u Semberiji, a naročito kada je pala Janja i kad je bio u pitanju pad Bijeljine, Mihailović je tražio od mene da prikupim podatke, o pozicijama NOV na linijama Bijeljina — Brčko, Celi — Tuzla i da mu pošaljem. S neke druge strane bio je obavješten da je iz Mačve upućena u Metohiju 25. ili 26. divizija NOV i on je tražio da ustanovim zašto je ta divizija pošla ka Metohiji i da li je ta divizija sastavljena od ljudstva sa toga terena. Te podatke mu nisam mogao poslati tačno, jer nisam mogao ni sam utvrditi stvarno stanje stvari. U jednoj drugoj depeši je tražio da ustanovim i da ga izvestim u kojim pravcima se kreću jedinice NOV koje napuštaju prostor oko Tuzle; da li se kreću u pravcu Sarajeva, ili se kreću u pravcu Srbije, ili možda u oba pravca. I na tu depešu mu nisam mogao poslati tačan izveštaj, pošto nisam mogao ustanoviti da li se kreću u oba pravca, ali sam po sopstvenom logičnom zaključku izvestio da je verovatno u pitanju pokret prema Sarajevu, pošto su sve operacije NOV u to vreme bile koncentrisane na zauzeće Sarajeva, što se stvarno kroz kratko vreme i obistinilo. Sve ostale depeše su se kretale uglavnom oko moga kretanja, u pravcu Srbije.“

Očigledno, igra Ozne je nastavljena. Radio-veza, koju su organi Ozne u Čosićevo ime uspostavili sa četničkim vođom Mihailovićem, nije se prekidala. Istoga dana kada je grupa komandosa pod zapovedništvom Saše Mihajlovića napuštala Modriču, 5. februara 1945. godine, Draža Mihailović je primio »Čosićev« radiogram na koji je odmah odgovorio:

»Produžite rad na organizaciji sela. Od vas se za sada ne traži da vodite borbu, već samo propagandu i organizaciju. Iz vazduha vam se još ništa ne može slati.

Propagirajte da Tito mobilise samo Srbe i šalje ih u Mađarsku da ginu, a muslimane i katolike čuva.

Grupe koje dolaze na teren imaju specijalan zadatak. Prva grupa je već krenula, ali na teren severno od vas.«

Čvrsto uvereni da primaju radiograme od Čosića, Ozni su se javljali i neki četnički komandanti. Tako 18. februara 1945. godine komandant Kraljeve garde Nikola Kalabić javlja:

»Dragi brate Čosiću, ja se nalazim u oblasti Doboja, u ogorčenoj borbi sa crvenima. Gde si ti? Gde su tvoje snage? Koliko imaš ljudi?

Molim te kao brata, uhvati vezu sa Slavkom na mome terenu i da se javi preko vas radi prijema materijala. Molim te, javi mi opširno situaciju kod tebe, kako se narod drži i stanje na mome terenu. Održavaj redovno vezu.

Pozdrav svima tvojim hrabrim vojnicima, a tebe brat-ski pozdravlja major Kalabić.«¹²

Međutim, pored veze sa Mihailovićevim štabom, Ozna je, u Čosićevo ime, uspostavila radio-vezu i sa grupom špijuna i terorista sa Gašparevićem i Nedeljkićem na čelu, koja se nalazila na levoj obali Drine i obavljala poslednje pripreme za upad u Srbiju.

Tako je 21. marta »Čosić« uputio radiogram Gašpareviću, u kome kaže:

»Naša je grupa na predviđenom mestu i čeka vas. U jednom komunističkom bataljonu na tom sektoru komandant je naš čovek. Mislimo da prelaz izvršite večeras. Ako ste ipak krenuli ka Bratuncu, javite nam odmah.«¹³

Dva dana kasnije »Čosić« upućuje novu poruku:

»Prelaz preko Drine izvršite brzo i smesta napravite pokret čitave kolone naznačenom linijom. Obezbedite tajnost pokreta. U predviđeno vreme naši ljudi će biti na svojim mestima, a patrole će izići u susret.«¹⁴

A zatim, u radiogramu upućenom 24. marta Mihailoviću, »Čosić« kaže:

»Po selima primaju nas smelije i govore da hrvatski Tito neće dugo vladati Srbijom, koja ne može biti njegova, već samo Čičina. Parole 'dole komunisti' i 'živeo Draža' sreću se često, a najčešće 'živeo kralj'. Velioka je šteta što nemamo nikakvih stvari za propaganu u narodu. Mnogi nam zato ne veruju da smo pod vašom komandom i da radimo za našu stvar. Zato sa nestrpljenjem očekujemo vašu grupu.«¹⁵

Mihailovićev odgovor je glasio:

»Napravite šablone i svuda ocrtajte krunu, kraljeve inicijale, 'živeo kralj' i tako dalje. Sve što je zgodno za propagandu u narodu. Narodu govorite da je sadašnji teror samo privremen. Neka beži u šumu da se zakloni od njihove mobilizacije. Učinili ste veliku korist zadržavajući se u Srbiji. Propaganda je sada živa reč. Narod će verovati i uveriti se uskoro da mi postojimo.«¹⁶

Da bi što čvršće uverila Gašparevića u sigurnost prelaza, Ozna je, u ime Čosića, uputila 25. marta sledeći radiogram:

»Situacija kod nas nije promenjena. Naši ljudi su na pravcu mesta predviđenog za prelaz. U tom kraju angažovali smo najsigurnije naše ljude iz sela, a jedan uži broj biće u zadnjem času obavešten o čemu se radi. Očekujemo vašu definitivnu odluku.«¹⁷

Sličnog sadržaja je i radiogram upućen Gašpareviću 29. marta:

»Forsirajte prelaz, jer su moji ljudi stalno na nogama i premoreni. Bojim se da ćemo biti premoreni. S naše strane je sve sigurno. Moji ljudi su i noćas bili do samog mesta prelaza. U vodenici nema nikoga. Večeras očekujemo prelaz. Javite nam odmah. Molim odgovor.«¹⁸

Ubrzo je stigao odgovor:

»Prelaz je noćas nemoguć, pošto je naša obala od neprijatelja blokirana. Neka se vaši ljudi danas i sutra odmore, a ja ću im javiti ponovan dan, čas i mesto prelaza. Oprostite mi, ali moj položaj je težji. Moramo izdržati do kraja za kralja i Otadžbinu.«¹⁹

Pritešnjen planiranim i koordiniranim akcijama jedinica NOV, Gašparević je, najzad, 2. aprila uputio »Čosiću« radiogram u kome kaže:

»U sredu četvrtog ovog meseca izvršiću prelaz. Molim vas, neka vaši ljudi do toga vremena opserviraju teren i izveštavaju me o svakoj eventualnoj promeni. Javite mi situaciju kod vas. Interesuje me u odnosu na tok zbivanja u svetu.«²⁰

Istoga dana Gašparević je uputio radiogram i svome šefu Mandlu, u kome kaže:

»Posle mnogo neprilika u putu Švarc je stigao u redu.«²¹

A zatim, u telegramu upućenom Mihailoviću, Gašparević podnosi sledeći izveštaj:

»Moj oficir za vezu je stigao. Saopštio mi je da je povodom mog referata o prilikama kod nas određena delegacija od nekoliko lica radi pregovaranja o organizaciji i snabdevanju naše vojske od strane Nemaca. Ukoliko su vam

potrebni podaci o sadržini moga referata, obratite se na Mitića i dr. Andrića, kojima je sve poznato. Ujedno saopštite Mitiću da su sve tačke moga referata razmotrene i uvažene što ćete verovatno saznati i od delegacije koja treba da dođe, ako već nije došla. Interesuje me vaše gledanje na stvari i ishod razgovora. Usvojeno je i pitanje prepiske i radio-stanice.

Na ovom sektoru nastupile izvesne promene o kojima ćete dobiti detaljan izveštaj.

Pozdrav Vaš Gara.«²²

O pokušajima prelaska špijunsko-terorističke grupe preko Drine u Srbiju, Gašparević je ispričao sledeće:

»Po dolasku na teritoriju Majevičkog korpusa, u Semberiju, potpukovnik Leka Damjanović mi je stavio u izgled mogućnost prebacivanja preko Drine pored mesta zvanog 'Lom' ispod sela Amajlija. Leka Damjanović je angažovao gumene čamce od nemačkih jedinica, koje su se nalazile u Amajlijama, kojima smo se mi trebali prebaciti preko Drine. Ja sam sa ljudstvom došao do Drine u pratnji jednog bataljona jačine oko 120 ljudi, kojim je komandant sreza Bijeljinskog, poručnik Raja Banjičić. Kada smo stigli do sela Amajlija, partizani su, sa pravca Janje, napali Nemce u Amajlijama, usled čega oni nisu mogli da doture čamce i tako je taj pokušaj prelaza propao. Ja sam se vratio sa ljudstvom nazad u selo Dvorove.

Leka Damjanović i Raja Banjičić su pokušali organizovati ponovo prebacivanje na istom mestu, ali bezuspešno, pošto su snage NOV već zaposlele taj deo Drine. Prema tome, oba pokušaja prelaza na tom mestu su propala. Još jednom sam pokušao da se prebacim sa grupom preko Drine, preko puta Banje Koviljače, u neposrednoj blizini Kozluka, a uz pripomoć Đokića, komandanta grupa Majevičkih brigada, no i ovaj pokušaj, kao i prethodni, ostao je bezuspešan. Dva dana pred ovim zadnjim pokušajem prebacivanja preko Drine, na istom mestu, prebacio se potpukovnik Vesić sa grupom od 70 četnika.

O ovim pokušajima prebacivanja preko Drine ja sam uvek obavestavao Dražu Mihailovića, ne upuštajući se u detaljno objašnjenje kako nisam uspeo da se prebacim. Od grupe sa kojom sam pošao iz Beča sa mnom je ostalo svega nekoliko ljudi.

Ljudstvo u odnosu na mene nije pokazivalo znake poslušnosti kao prema starešini, jer, u stvari, i nije bilo moje ljudstvo, već je bilo najvećim delom poručnika Nedeljkovića i ostatak iz jedinica potpukovnika Kalabića, potpukovnika Siniše Pazarca, potpukovnika Račića i potpukovnika Keserovića. Samo ljudstvo, a naročito poručnik Nedeljković, izra-

žavali su nezadovoljstvo protiv mene zbog odugovlačenja prebacivanja preko Drine.

Situacija je bila teška. Narod nas nije rado prihvatao, a i mi sami morali smo da se klonimo sela kako ne bi bili otkriveni. Bile su velike teškoće oko prikupljanja hrane. Zadnjih dana nestalo nam je i soli. Dogurali smo dotle da smo kuvali i jeli koprive. Na kraju sam došao i u oštar sukob sa poručnikom Nedeljkovićem. On mi je otvoreno rekao da ja snosim glavnu odgovornost što se grupa još nije prebacila u Srbiju. Dodao je ljutito da će podeliti grupu na desetine, pa neka se probija kako ko zna i ume.

Šef centra Terzić takođe je bio ljut na mene i rekao je da ćemo prečistiti račune čim stignemo u Srbiju. Kao što se vidi, odnos između mene, sa jedne strane, i ljudstva, a pogotovu Terzića i Nedeljkovića, bio je više no težak.

Da bi, bar donekle, podigao moral grupi, koji je pao ispod minimuma, odlučio sam da lično krenem u nabavku hrane. Rekao sam Nedeljkoviću da ću ići za hranu pa ću je nabaviti ili će me đavo odneti.

Pošao sam u selo sa jednim vodičem — meštanimom, iako sam znao da se u selu nalaze partizani. Pred ulazak u selo ja sam njega poslao napred, a sam sam ostao u neposrednoj blizini sela u jednom šumarku. Par minuta posle odlaska vodiča čuo sam izdavanje naređenja za pokret. Bilo mi je jasno da me je seljak izdao. Uskoro sam video partizane gde idu prema meni u streljačkom stroju. Ja sam se uputio k njima i predao. Odmah po mom zarobljavanju zamolio sam političkog komesara da ne šalje ljude u akciju protiv grupe, već sam napisao pismo adresovano na poručnika Nedeljkovića, u kome sam izložio da sam uhvaćen i da je situacija cele grupe beznađežna, pa ih molim, u njihovom interesu, da pođu za mnom, to jest da se predaju. Politički komesar je pismo uzeo i obećao da će tako postupiti.²²

Međutim, Gašparevićeva grupa nije prihvatila poziv na predaju. Iako opkoljena jedinicama KNOJ-a, ona je pokušala da pruži otpor, ali je, ubrzo, bila savladana. Desetak špijuna i terorista je poginulo. Ostali su pohvatani.

Sličnu sudbinu doživeo je i šef svih špijunsko-terorističkih grupa, planiranih za ubacivanje u Srbiju, Rade Pavlović »Ognjen«, koji se početkom proleća 1945. godine, sa još nekolicinom obučenom u britanske uniforme, dobro naoružanom i opremljenom radio-stanicom i raznim špijunsko-diverzantskim materijalom, spustio padobranom iz aviona na Kopaonik.

Tako je nemačko-kvislinški plan »Komande lovačkih grupa Jugoistok« sa gestapovcem Mandlom na čelu, o ubacivanju špijunsko-terorističkih grupa u Srbiju, već na samom početku doživeo pun neuspeh.

Međutim, naporedo sa ovim, nacistički okupatori su uporno pokušavali da ostvare svoj stari plan o objedinjavanju svih reakcionarnih snaga, uključujući četnike, za borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije.

Za što uspešnije ostvarenje ovoga plana oni su angažovali i patrijarha Gavrila i vladiku Nikolaja Velimirovića.²⁴

O nemačkim kombinacijama s patrijarhom Gavrilom i vladikom Nikolajem Velimirovićem predsednik srpske kvislinške vlade Milan Nedić je, u toku istražnog postupka izjavio:

»Kronholc mi je jedne večeri, u prvoj polovini decembra 1944. godine, pokazao jedno naređenje Nojbaherovo da ode u Bavarsku u mesto gde su bili internirani srpski patrijarh dr Gavriilo i vladika dr Nikolaj, da ih odatle uzme i doprati u Beč. Doktor Nojbaher je pozvao mene, Dimitrija Ljotića i Milana Aćimovića, ministra Jonića i Olćana, da prisustvujemo dolasku patrijarha i vladike u Beč. Oni su došli u pratnji Kronholca i smešteni u hotel 'Imperijal'. Svečano je objavljeno da su oni gosti nemačkog Rajha. Ja sam ih posetio iste večeri, mada su bili umorni od puta, a nešto i bolesni. Cilj mi je bio da ih vidim i obavestim o situaciji. Uveliko se govorilo kako će se sazvati sabor pravoslavnih crkava, ruske, rumunske, hrvatske i srpske, kako će se na tom saboru osuditi boljševička pravoslavna crkva. Dalje, tražilo se od srpskog patrijarha da uputi poslanicu srpskom narodu radi otpora komunistima. Nojbaher je smatrao da dovođenje srpskih crkvenih velikodostojnika predstavlja veliki politički uspeh za njega.

Primećilo se da su i crkveni velikodostojnici pripremani za jednu političku kombinaciju — sastav jedne vlade. Ovo je, izgleda mi, trebalo da svrši Ljotić po uputstvima Nojbaherovim. Ideja je bila da neko od crkvenih velikodostojnika bude predsednik vlade, ili kluba sa delokrugom vlade.

Govorilo se kako će na proleće početi ofanziva, u kojoj će učestvovati i naše snage. Ovo je najviše dolazilo iz Nojbaherovog poslanstva u Beču. Obrazovao se 'odbor trojice' za rukovođenje operacijama, a svi će biti jednaki, neće biti predsednika. Odbor sačinjavaju: Dimitrije Ljotić, vojvo-

da Đujić i vojvoda Jevđević. Govorilo se kako će Nojbaher obići naše jedinice, zajedno sa patrijarhom i vladikom Nikolajem.

Stigli smo u Beč pred proslavu Svetog Save. Video sam da Nojbaher odlaze da me primi na razgovor, ali su zato bili montirani drugi naši ljudi da me slome. Između ostalih, tu je bio Dimitrije Ljotić sa Kronholcem, Damjan Kovačević sa Boškom Pavlovićem, patrijarh sa vladikom Nikolajem. Samo se ministar Milan Aćimović držao korektno. Čak je upotrebljen i grčki ministar Cironikus, koji je hvalio Nojbahera kao velikog prijatelja Srba.

Međutim, u Beču se počelo raditi punom parom. Nojbaher po savetu Ljotićevom, premestio je naše crkvene dostojnike na Vrpsko jezero, u Koruškoj, zbog bombardovanja Beča. Dovedeni su i vojvoda Đujić i Jevđević kod patrijarha. Obrazovan je operativni komitet. Preporučeno je izbeglicama da idu u Julijsku Veneciju. Tako je iz Kicbiha dosta njih otišlo našim trupama, između ostalih i šef propagande Đorđe Perić. On se vratio posle nekog vremena i doneo zanimljive novosti: kako se obrazuje Srpski komitet, kako će u njemu Cincar-Marković biti ministar inostranih poslova, a predsednik vladika Nikolaj, tu je i Ljotić, pa i Aćimović. Patrijarh će obići trupe i blagosloviti vojnike. Sve je gotovo za ofanzivu.²⁵

O ovim nemačko-kvislinškim kombinacijama govori se i u telegramu koji je 31. januara 1945. godine Mihailoviću poslao Dobrosav Jevđević:

»U sredu stiže ministar Nojbaher sa Ljotićem i Nedićem. Izgleda da dolazi i patrijarh. Preduzeo sam sve da mi politički ne budemo izigrani i tražio u vezi s tim objašnjenje sa Đujićem. Povodom vesti Ljotićevaca da će obrazovati vladu, u koju će ući Đujić uz blagoslov patrijarhov, imao sam dug razgovor sa Đujićem. Đujić je izjavio da neće ući ni u kakvu političku kombinaciju sa Ljotićem. To će saopštiti Ljotiću. Prema tome, sa te strane nema nikakvih razloga za uznemirenost.«²⁶

Međutim, početkom 1945. godine dolazi do definitivnog razdora između Ljotića i Nedića. Glavni razlog za ovo bilo je Ljotićevo uporno nastojanje da se raspusti Nedićeva kvislinška vlada a da se umesto nje obrazuje »komitet spasa« u koji bi ušli predstavnici svih kolaboracionističkih buržoaskih grupa. Zadatak ovog »komiteta« bi bio da prikupi sve ostatke razbijenih četničkih i kvislinških formacija iz Srbije, Slovenije i Hrvatske, sem ustaških, i da od njih, na teritoriji Slovenije obrazuje kon-

trarevolucionarnu armiju sposobnu da se suprotstavi NOP i NOV.

Uporan u svojim nastojanjima, Ljotić je napustio Nedića i iz Austrije se prebacio u Sloveniju, tj. u Istru, u kojoj su se prikupljali ostaci Dobrovoljačkog korpusa i četničkih jedinica Dobrosava Jevđevića i Momčila Đujića.

Dolaskom u Sloveniju, Ljotić se posredstvom Đujića sastaje sa Mihailovićevim sledbenikom generalštabnim pukovnikom Ivanom Prezeljom, koga je Draža Mihailović unapredio u čin generala i postavio za komandanta Slovenačke armije. Prezelj je imao pseudonim general Andrej.

Sastanak između Ljotića, vojvode Đujića i generala Andreja održan je u Ljubljani. Na sastanku je došlo do potpunog sporazuma o zajedničkom radu. Dimitrije Ljotić je smatrao da general Andrej, kao Slovenac i komandant Slovenačke armije, u danom trenutku treba da istupi s proglasom pred slovenački narod, i na osnovu prethodnog sporazuma sa slovenačkim političarima, primi komandu nad svim jedinicama.

Pošto je »uspešno« završio posao u Sloveniji, Ljotiću je i te kako bilo važno da za realizaciju svoga plana, skovanog po nacističkim sugestijama, pridobije i četničkog vođu Dražu Mihailovića. Zbog toga, zajedno sa Noj-baherom, donosi odluku da preko poverljivih ličnosti povede nove pregovore sa njim. Među izabranicima za vođenje ovih pregovora nalazio se i Boško Kostić, koji o njima, u knjizi *Za istoriju naših dana*, piše:

»Na dan 28. februara 1945. pošla je iz Bistrice u Beograd kod generala D. Mihailovića sledeća delegacija: Milan Aćimović, Ivan Pavlović, Jovan-Joca Nalević i Boško Kostić.

U Rudanku, u Bosni, stigli smo 15. marta. Četnički potpukovnik Sergije Živanović dao nam je svog čoveka koji nas je odveo u štab Nikole Kalabića.

Cim smo javili Kalabiću da smo stigli, odmah je došao i sa svima se srdačno pozdravio. Zamolio nas je da malo sačekamo, a on je sa Aćimovićem ušao u jednu kućicu, odakle je posle nekoliko minuta izašao i rekao mi: 'Gospodin ministar i svi komandanti kod mene su u štabu na konferenciji. Gospodin ministar vas poziva da dođete.'

Odmah sam pošao sa Kalabićem i ušao u prostoriju, gde se održavao sastanak. Primetivši generala Dražu Mihailovića, koji se digao, prišao sam mu i rekao:

'Gospodine Ministre, dolazim iz Slovenije kao delegat Srpskog Dobrovoljačkog Korpusa, a donosim Vam takođe

pisma i poruke đenerala Parca i vojvode Jevđevića i Đujića. Sa mnom su bili pošli, kao što Vam je poznato, đeneral Parac i majori Kapetanović i Marović. Oni su morali da ostanu: razloge će Vam g. ministar Aćimović objasniti.'

Đeneral Mihailović je odgovorio: 'Dobro nam došli, gospodine Kostiću!' Pružio mi je ruku i pretstavio me ostaloj gospodi. Sa pukovnikom Ljubom Jovanovićem — Patkom i potpukovnikom Sinišom Ocokoljićem — Pazarcem, s kojim sam se od ranije poznao, poljubio sam se. Rukovao sam se i upoznao sa svima ostalima koje dotad nisam poznao.

Đeneral Mihailović potom mi ponudi da sednem i reče: 'Ja sam Vas odavno očekivao. Šta nam dobro donosite?'

Pred svima prisutnima, među kojima su bili Dragutin Keserović, Nikola Kalabić, Ljuba Jovanović, Dragoslav Račić, Siniša Ocokoljić — Pazarcac, Voja Tufegdžić i drugi, odgovorio sam: Gospodine Ministre, ima nalog da Vam sve stvari izložim nasamo, ali, ako Vi želite, ja ću odmah početi sa izlaganjem.

Gospodine Ministre, Vama je poznato koliko je Ljotić i u Srbiji radio da dođe do sporazuma. Velika je šteta što se bar prošle godine niste mogli sastati na Ravnoj Gori. Dimitrije Ljotić želi da se definitivno objedinjenje svih nacionalnih snaga bar sada izvrši i da Vi preuzmete komandu svih nacionalnih jedinica...

Pošto je đeneral Mihailović izdao još neka kratka naređenja, mi se pešice uputismo ka štabu đenerala Draže Mihailovića, koji se nalazio u mestu Dugo Polje. Napred smo išli đeneral Mihailović, Aćimović i ja. Usput sam detaljno izneo rad Ljotićev i njegove poruke.

Ljotić misli i predlaže ovo:

Svi jugoslovenski nacionalisti treba da se koncentrišu u Slovenačkoj i Istri. Po Ljotićevoj zamisli tu će se održati odlučna bitka između nacionalista i partizana-komunista. Mi nacionalisti ne smemo dozvoliti da Tito osvoji Sloveniju. Ona, naprotiv, mora, ostati u rukama nacionalista. On je sa Slovencima već postigao sporazum i oni su obrazovali Nacionalni Komitet koji će proglasiti slobodnu federativnu jedinicu Kraljevine Jugoslavije — Sloveniju — koja ne priznaje Tita nego kralja Petra II. Nacionalni Komiteti Istre i Primorja objaviće svoje priključenje federativnoj jedinici Sloveniji u sastavu Kraljevine Jugoslavije. U danom trenutku pozvaće se Kralj Petar II da dođe u Sloveniju i preuzme svoju kraljevsku vlast. Sve nacionalne snage imaju se staviti pod komandu đenerala Andreja (I. Prezelja). Na ovo je pristao i đeneral Rupnik. Ovo iz političkih i taktičkih razloga. Ljotić moli đenerala Mihailovića da sa celokupnom svojom vojskom dođe u Sloveniju i da on lično vodi operacije i iz-

daje potrebna naređenja. Na ovo su i Slovenci pristali. U danom trenutku, slovenački Nacionalni Komitet tražiće od Anglo-Amerikanaca da se sovjetskim i Titovim trupama ne dozvoli ulazak u Sloveniju, pošto je 90% naroda protivu partizana, i zamoliće da anglo-američke trupe kao savezničke uđu u Sloveniju. U Sloveniji treba onda izvršiti plebiscit pod međunarodnom kontrolom na kome bi narod slobodnom voljom izrazio svoje raspoloženje. U Sloveniji ima naoružanih što Srba, što Slovenaca oko 35 hiljada. Ako se izvrši brza mobilizacija, ovom broju se može dodati još oko 30.000 novih vojnika, Slovenaca i Istrana. A kad bi i Draža došao sa svojom vojskom, koja u to vreme broji oko 25.000, onda bi se u Sloveniji stvorila jedna jaka armija od blizu 100.000. Što se tiče Trsta, Ljotić smatra da ga treba proglasiti slobodnim gradom, a docnije poraditi kod saveznika da se priključi Kraljevini Jugoslaviji. Dalje, po Ljotićevom planu, naše trupe moraju odmah zauzeti sve nemačke magacine sa hranom i municijom. Isto tako sva slovenačka industrija, koja je bila korišćena za nemačko naoružanje, ima da nastavi rad u našu korist. U Slovenačkoj ima i nešto nemačkih bornih kola i tenkova. U danom trenutku i ovo treba da pređe u ruke nacionalnih jedinica...

U dogovoru sa đeneralom Parcem, vojvodom Đujićem i Jevđevićem, baš uoči mog polaska, upućeni su Borivoje Gavrilović novinar, načelnik štaba Hrvatske armije i student Milorad Ilić da pređu preko fronta u Italiju i da dođu u kontakt sa Anglo-Amerikancima. O tome je đeneral Mihailović već preko radio-stanice obavešten. Kad sam spomenuo ova dva imena, đeneral Draža Mihailović mi je rekao: 'Da, obavešten sam, samo ne poznajem Ilića.'

Po Ljotićevom mišljenju Nemci će moći da izdrže još najviše dva tri meseca, pa stoga treba najhitnije sve učiniti da se prednji plan ostvari...

U ovom razgovoru stigli smo u štab đenerala Mihailovića. Jedan deo puta, otprilike polovinu, prešli smo na konjima.

U štabu smo zatekli đenerale Miroslava Trifunovića i Miodraga Damjanovića.

Kad smo ušli u štab, okrete se prema meni đeneral Draža Mihailović i reče mi: 'Vi ste sigurno gladni.' Zapita svojo okolinu, da li je nešto spremno za večeru. Dobivši odgovor da ima, naredi da se odmah donese. Za trpezu smo seli đeneral Mihailović, Trifunović, Damjanović, Milan Acimović, Iva Pavlović, Joca Nalević i ja.

Sutradan, 16. marta, digao sam se rano. Pošto je već skoro bilo osam sati, sa Damjanovićem pođoh do đenerala Mihailovića.

U sobi đenerala Mihailovića zatekao sam Milana Acimovića i đenerala Trifunovića. Tako sam pred njima svima

počeo ponovo da izlažem Ljotićev plan o kome sam sinoć govorio. Đeneral Draža Mihailović je više puta rekao: 'Potpuno se slažem. Ja taj plan primam od početka do kraja...' Na licu đenerala Mihailovića primećivalo se raspoloženje. Kako je pred njim stajalo nekoliko pisama, reče mi: 'Sve sam pročitao, sve je dobro i u redu...' Posle malo trenutaka, đeneral Mihailović mi reče:

'Ja sam odredio đenerala Miodraga Damjanovića, pukovnika Ljubu Jovanovića — Patka i potpukovnika Sinišu Ocokoljića — Pazarca da se s Vama vrate u Sloveniju. Oni uživaju moje poverenje, a nadam se da će uživati poverenje i gospodina Ljotića...

Đeneralu Mihailoviću sam podneo i detaljan izveštaj o formiranju Hrvatske armije, pod komandom đenerala Matije Parca. Ljotić pomaže Parca u svakom pogledu. Jedan deo Hrvata, koji su bili u dobrovoljačkim jedinicama, prešli su u sastav Hrvatske armije, a među ovima je i bivši adutant Draže Mihailovića Vladimir Lenac, koji je sad kod Parca, posle odlaska Borivoja Gavrilovića, vršio dužnost načelnika štaba. Naoružanje i celokupno snabdevanje đeneral Parca dobija od Srpskog Dobrovoljačkog Korpusa. Đeneral Draža Mihailović na ovo je rekao, da je to vrlo dobro i moli Ljotića da i dalje čini sve, jer je važno da Hrvatska armija postane što jača.

Đeneral Mihailović uzima pismo sa stola, daje mi ga na čitanje i kaže: 'Pročitajte, to je za Ljotića, da li bi trebalo da još šta dodam?'

Pismo D. Ljotiću glasi:

'Gospodine Predsedniče,

Odavno sam očekivao dolazak Vašeg kurira. On mi je doneo Vaše pismo od 29. januara, upravo doneo ga je Kosta (Milan Acimović — nap. autora), zajedno sa njima.

Žalim da se u Srbiji nismo našli u toku prošlog leta, znam da ste čak i bili došli, ali Vas je tada sreća služila, da ne nađete na jednu zamku koja Vam je bila postavljena. Tu Vam je Bog pomogao. Događaji su omeli naš sastanak, a oni su se razvijali suviše brzo i nepredviđeno.

Sa radošću pozdravljam Vaš rad na objedinjavanju svih nacionalnih snaga i ako u poslednjem momentu. Vremena još ima ipak da se najnužnije organizuje i poveže. Kosta i Vaš delegat preneli su mi sve Vaše poruke i budite uvereni da ih ja primam od prve do poslednje. Visoki gospodin koji nam je trebao sada mnogo pomoći, otkazao nam je, a pomoć nam je toliko nužna. Zato Vas molim da Vi na sebe primite sve da bi nam se ova pomoć ostvarila i da pronađete mogućnosti sa našim ljudima da bi se ona ostvarila i da dođe do nas.

Poslaću moje ljude sa ovlašćenjima koji uživaju moje puno poverenje a koji će uživati, i Vaše.

Bez obzira na sve teškoće koje preživljujemo, ja sam uveren da ćemo uz Božju pomoć u borbi za Kralja i Otadžbinu postići sve što želimo.

Saljem pozdrav svim Vašim borcima i Vama lično uz poštovanje.

16 Marta 1945.

Vaš

Drag. M. Mihailović'.

Kad sam pročitao pismo, rekao sam da nemam šta da primetim. 'Vi bolje poznajete gospodina Ljotića, kaže ako još što treba, da dodam da to učinim', reče mi đeneral Mihailović. — Nema šta da se primeti.

Posle toga đeneral Draža Mihailović je počeo da diktira pismo za vojvodu Đujića i čim ga je potpisao, predao mi ga da ga ponesem.

To pismo glasi:

'Dragi Vojvoda,

Dobio sam Vaše pismo. Nažalost major Kapetanović nije stigao do mene. Donosilac ovoga pisma preneće Vam moje usmene poruke.

U našoj borbi glavno je da sve nacionalne snage budu ujedinjene i da obrazuju zajednički front protiv zajedničkog neprijatelja.

Propovedajte slogu, bratstvo i ljubav uz rad i disciplinu u vojsci.

Donosilac ovoga pisma se žuri i nemam vremena za dugo pisanje, ali usmene poruka on će Vam doneti i one će biti potpune.

Pozdrav bratski svima Vašim hrabrim borcima, starešinama i vojnicima uz zahvalnost i pohvalu za dosadašnji rad i požrtvovanje.

U teškoj borbi koju vodimo uveren sam u krajnji uspeh uz Božiju pomoć a uz potpuno zalaganje svih nas do poslednjeg.

16. Marta, 1945. g.

Vaš

đeneral

Drag. Mi. Mihailović'.

Odmah, potom, napisao je i pismo za vojvodu Jevđevića i njega mi je dao da ponesem.

Pismo đenerala Mihailovića vojvodi Jevđeviću glasi: 'Dragi vojvoda Jevđo,

Vaš kurir nije stigao do mene. Zalim slučaj, ali do-
nosilac ovoga pisma preneće Vam moje usmene poruke zbog
čega će i pismo biti kratko, jer nemamo vremena. Glavno je
u našoj borbi postići jedinstvo svih nacionalnih snaga. Na
tome treba svi zajednički da radimo. Potpomozite se bratski
međusobno, to je sve što vam mogu da kažem.

Uputite Markovića kod Parca, jer Parcu treba pomoći.

Pozdravljam sve vaše borce i želim uspeha u radu i
istrajnosti u borbi. U to sam uveren, jer ste dosada te oso-
bine sa borcima pokazali.

16. Mart, 1945. g.

Vaš
Čika Đoka

Predajući mi ovo pismo, đeneral Draža Mihailović re-
če mi: Znaite, Jevđević je sjajan; može on mnoge stvari da iz-
vanredno dobro svrši... Ali, eto, poslao mi tu skoro depešu
u kojoj veli da dođem što pre u Sloveniju, jer je Ljotičevo
prisustvo opasno. On će Vam — kaže — sve pristalice pridobi-
ti... Ja dobro poznajem Jevđevića. Radite s njime, gle-
dajte da se dobro slažete, a ne sekirajte se ako čujete, da
nešto protivno kaže. Ja to ne primam srcu odmah, pošto
znam da će za nekoliko dana poslati drugu, sasvim povoljnu
depešu... Potom je đeneral Mihailović produžio diktiranje
pisma za Episkopa Nikolaja i nadbiskupa dra. Rožmana.

Tada je đeneral Draža Mihailović izdiktirao punomoć
za đenerala Miodraga Damjanovića, kojom ga određuje za
Komandanta Istaknutog dela Vrhovne komande Kraljevine
jugoslovenske vojske u Sloveniji. Na traženje đenerala Dam-
janovića, đeneral Draža Mihailović je potpisao i jedno uve-
renje, kojim tvrdi da je đeneral Damjanović došao iz zarob-
ljeništvo po njegovom odobrenju...

Đeneral Draža Mihailović mi je, tom prilikom, dao i
šifru koja ima da posluži za vezu između njega i Ljotića.
Ljotićeva stanica u Bistrici dobila je oznaku T.25.

Pukovnik Jovanović, šef šifre, po nalogu đenerala Mi-
hailovića, uputio me je u rad s ovom šifrom.

Pred večer pojahasmo konje i pođosmo do štaba Ni-
kole Kalabića. Pored đenerala Mihailovića i njegove pratnje
bili smo Milan Ćimović i ja.

Kod Kalabića smo proveli večer. Bilo je razgovora o
svemu i svačemu, pa i o načinu našeg povratka u Sloveniju.
Tom prilikom dade mi Milan Ćimović pismo za Dimitrija
Ljotića, koje je glasil:

17. III 1945.

Dragi i poštovani gospodine Stojane (Ljotić — nap.
autora). Blagodareći Gospodu Bogu najzad smo stigli. Stvari

su svršene, mislim, na zadovoljstvo sviju nas. Ovde sve dobro i stvari se trezveno i realno prosuđuju. O svemu će Vas obavestiti gospodin Kostić.

Ja ostajem ovde.

Vas i sve Vaše srdačno pozdravlja

Vaš Kosta'

Sa Kalabićevim automobilom, sa Račićem i Kalabićem pošao sam do vojvode Pavla Đurišića. Kad smo stigli, Račić je objasnio Đurišiću da bi želeli da s njime nasamo razgovaramo. Vojvoda Đurišić nas uvede u jednu seljačku kuću rekavši, da mu je drago što me vidi. Upita šta ima novo i kako gledam na situaciju. Odgovorio sam odmah, da sam došao kod đenerala Mihailovića kao punomoćnik Srpskog Dobrovoljačkog Korpusa i da je sporazum između đenerala Draže Mihailovića i Dimitrija Ljotića u potpunosti postignut. Dalje sam ga obavestio, da je preko Đujićeve stanice Ljotić dobio nekoliko njegovih depeša, da je odmah sa Đujićem učinio potrebne korake radi odobrenja za njegov dolazak, ali da stvar još nije rešena. Pred sam moj polazak, razgovarao sam sa Nojbaherom, kome sastanku su prisustvovali još dva četnička funkcionera, i tom sam mu prilikom preneo Ljotićeve molbe za vaš prelazak. Nojbaher mi je odgovorio, da odobrenje još nije došlo, a čim nešto dođe obavestiće Ljotića... Skrenuo sam pažnju Đurišiću, da ne bi smeo da kreće dalje dok god se ne dobije odobrenje. Na ovo je Đurišić odgovorio:

'Ja sam odlučio sa svojim ljudima da pođem. Imam odobrenje i sporazum sa nekim ljudima, a ovde neću ostati. Tifus nas satire, a i u borbama sa partizanima imamo stalno gubitke. Ako ostanem, nas će nestati. Da sam slušao Parežanina, ja bih sa mojim ljudima već odavno bio u Sloveniji, može biti još pre Đujica.'

Ponovo sam skrenuo pažnju Đurišiću, da se plašim za njega, jer da sam na putu video mnogo ustaša i domobranaca. Ljotić moli i đenerala Mihailovića da sa celokupnom vojskom dođe, pa bi stoga bilo potrebno da o svemu ovome Đurišić s njime razgovara. Na ovo vojvoda Đurišić, koji je dotle bio miran i staložen, podiže glas:

'Ja sam Draži govorio o tome da i on treba da ide, ali je on uvrteo u glavu da treba još da ostanem i mi se tu potpuno razilazimo. Draža u ovom slučaju nema pravo i svu će vojsku izgubiti. I srbijanski četnici žele da idu odavde. Neki su mi se već javili da pođu sa mnom. Ja ih ne mogu primiti, jer ne želim da ispadne kao da ih ja na to nagovaravam. Najgore je to, što Draža još uvek veruje da će ga Anglo-Amerikanci pomoći. Međutim, ja tvrdim da oni za njega ne-

će više ni da čuju. Oni pomažu Tita. Ovo je tačno i u ovo ćete se svi vi uveriti.'

Još sam jedanput rekao Đurišiću, da se plašim za njegov prolaz, našto mi je on odgovorio, da se toga ne bojim.

Za celo vreme našeg razgovora, Račić i Kalabić su čekali, a pri rastanku su rekli Đurišiću: 'Dođi do Čiče da mu svi govorimo da je potrebno krenuti za Sloveniju, i to svi zajedno.'

Đurišić mi je još rekao, da je s njima, pored boraca, još i dosta izbeglica; s njime su i vladika Joanikije, Dragiša Vasić, Mirko Lalatović, Luka Baletić, Pavle Novaković, Zaharije Ostojić, itd.

Vraćajući se natrag, Kalabić mi reče: 'Pavle je veliki junak, ali mnogo tvrdoglav čovek. Ipak, ja mislim da je on u pravu u ovom slučaju i da bi svi trebalo što pre da napustimo Bosnu.'

Cim smo stigli u Kalabićev štab, saznasmo da je tu i đeneral Mihailović i odosmo odmah do njega da mu referišemo o razgovoru sa vojvodom Pavlom Đurišićem. Đeneral Mihailović nas je saslušao i rekao: 'Pavle je, dakle, odlučio da se sa vojskom i izbeglicama prebaci u Sloveniju. Neka ga, nek' ide. Ja ga na silu neću i ne mogu da zadržavam...' Đeneral Mihailović reče nam, zatim, da sa Đurišićem ide i vojvoda Petar Bačović, ali da o tome njega nije obavestio.

Pred naš polazak, još jedanput sam razgovarao s đeneralom Dražom Mihailovićem koji mi je tom prilikom rekao, da mnogo pozdravim Ljotića i da mu kažem da je srećan i zadovoljan što se sve ovako dobro svršilo. 'Kad dođe momenat, ja ću — rekao je đeneral Mihailović — doći sa svom svojom vojskom u Sloveniju.' Đeneral Mihailović, ovom prilikom, reče mi i to, da zamolim Ljotića da se potpukovnik Pazarac što pre prebaci preko fronta radi dolaska u vezu sa Saveznicima.

Sa đeneralom Miodragom Damjanovićem, pukovnikom Ljubom Jovanovićem i potpukovnikom Sinišom Okokoljićem — Pazarcem krenuo sam za Sloveniju.

U Postojnu smo stigli 26. marta, gde se đeneral Damjanović sastao sa đeneralom Kostom Mušickim i Dimitrijem Ljotićem, kao i sa načelnikom dobrovoljačkog štaba, potpukovnikom Ra. Tatalovićem. Odatle smo svi skupa pošli u Ilirsku Bistricu gde smo stigli predveče.

Po dolasku u Bistricu predao sam svu poštu, a đeneralu Damjanoviću razna dokumenta i pečat, koji smo sobom poneli iz štaba Vrhovne Komande.

Sutradan, 27. marta, posle podne, đeneral Damjanović na skupu svih dobrovoljačkih i četničkih oficira saopštio je odluku đenerala Draže Mihailovića, da sve nacionalne snage u Sloveniji stavlja pod svoju komandu i da se dobrovoljci

i četnici otsada imaju zvati Kraljevska jugoslovenska vojska u Otadžbini.

U vremenu od 1. do 15. aprila 1945. godine, između Ljotića i Mihailovića izmenjeno je u oba pravca oko trideset radiograma. Svi su oni uglavnom bili u duhu postignutog sporazuma, dok je nekoliko imalo isključivo obaveštajni karakter.²⁷

U nastavku ovoga izlaganja Kostić piše:

»U međuvremenu Ljotić je obišao nacionalne odbore u Sloveniji i Primorju s kojima su utanačeni svi detalji u vezi sa opštim nacionalnim planom. Na sastanke nacionalnog odbora u Ljubljani sa Dimitrijem Ljotićem išao je i đeneral Damjanović.

Preko fronta u Italiji upućuju se još dve grupe sa zadatkom da stupe u vezu sa Anglo-Amerikancima i obaveste ih o vojno-političkoj situaciji na području Istre i Slovenije.

Prvu grupu sačinjavali su Siniša Očokoljić-Pazarac, inž. Lekić (Dinarska četnička divizija) i Rastko Marčetić (Srpski Dobrovoljački Korpus). Sa đeneralom M. Damjanovićem ovu sam grupu ispratio do Trsta.

Druga grupa bio je Milan Fotić, advokat iz Beograda.

Sticajem okolnosti nijedna od ovih grupa nije mogla da uhvati vezu sa Anglo-Amerikancima. Prebacili su se u Švajcarsku gde su bili internirani.

Tih dana došao je u Trst kod đenerala Globočnika poslanik d-r H. Nojbaheer sa kojim su se sastali D. Ljotić i đeneral M. Damjanović...²⁸

Na dan 15 aprila, general Damjanović izdao je naredbu O. Br. 9 koja glasi:

»Na osnovu ovlašćenja br. 300 od 16. marta 1945. načelnik štaba Vrhovne komande Jugoslovenske vojske u Otadžbini, armijskog đenerala Dragoljuba Mihailovića, formirao sam istaknuti deo štaba Vrhovne Komande, koji će nositi naziv 'Gorski štab br. 1b' i pod današnjim danom primam pod svojom komandu sve naše nacionalne snage u ovim krajevima.²⁹

Istoga dana, Štab dinarske četničke divizije koji se nalazio u Svetom Petru, uputio je sledeći dopis:

»Nemačkom oficiru za vezu poručniku dr Konradu. — Molim da se u interesu što bolje obuke naših četnika u komitskom odredu Dalmatinskog korpusa hitno uputi Obergeffirer Snajder koji je već par dana odsutan iz odreda, te da se time mnogo ne gubi u nastavi i praktičnom vežbanju ovog odreda...³⁰

Očigledno, objedinjene Ljotičeve i četničke jedinice pod komandom generala Damjanovića, a u sastavu SS Vafen divizije, vršile su poslednje pripreme da zajedno sa okupatorskim snagama zaustave snažno nadiranje Jugoslovenske narodne armije, čije su divizije tih dana nadirale prema Istri i Julijskoj krajini.

Međutim, 23. aprila 1945. u saobraćajnoj nesreći u Istri, nedaleko od Bistrice, poginuo je vođa »Zbora«, jedan od najvernijih nemačkih slugu i najvećih izdajnika srpskog naroda Dimitrije Ljotić. Prilikom opela održanog u kapeli četničke Dinarske divizije, vladika Nikolaj je u svom govoru, 25. aprila, pored ostalog, rekao i ovo:

»Da je odsečena samo jedna grana, stablo ne bi mnogo osetilo, ali stablo je odsečeno do korena, i nama je nanesen veliki bol. Aj, Bože! To je tvoja volja i mi joj se moramo pokoravati.

Ljotić je bio ne samo nas, on je pripadao čovečanstvu, Evropi, svetu. Dimitrije Ljotić bio je državni učitelj i hrišćanin. On nije bio samo državnik, on je bio hrišćanin državnik. Za poslednjih sto pedeset godina, mi smo imali velikih političara, velikih ljudi, kao što su Garašanin, Jovan Ristić i Nikola Pašić, ali to su bili ljudi veliki za svoje vreme i u granicama Srbije, dok je Dimitrije Ljotić zašao u velike krugove svetske politike. To je bio političar sa krstom. Mi blagodarimo njemu, njegova Svetost i ja, zahvaljujemo mu što smo došli iz zatočenja do Beča, i od Beča ovamo. Mi ne možemo to nikada zaboraviti najvernijem sinu srpstva. Jedan veliki vojvoda (odnosi se na četničkog vojvodu, sveštenika Momčila Đujića — nap. autora) koji je ovde među nama, rekao mi je jednom prilikom pre kratkog vremena: 'Ne mogu se od njega odvojiti. Reči iz njegovih usta teku kao med. On je pravi predstavnik srpske politike.' On je dao toliko od sebe pa da je živio još desetak godina, ne bi više imao šta da da. On je dao odgovor na sva pitanja. On je u svojoj ideologiji obuhvatio sve grane narodnog života.«¹¹

Izgleda da je vladika Nikolaj Velimirović već tada bio potpuno zaboravio teške zločine koje su Dimitrije Ljotić i njegovi dobrovoljci, zajedno sa okupatorima, počinili u Kragujevcu, Kraljevu, Šapcu i širom Srbije nad sopstvenim narodom, kao i njihove namere da, ubacivanjem raznih špijunsko-terorističkih grupa, nastave svoju zločinačku delatnost u oslobođenoj zemlji.

U skladu s nemačkim planom o objedinjavanju svih kvislinških snaga za borbu protiv stvaranja nove Jugoslavije, Nojbaher je uporno nastojao da ostvari i sa-

radnju između kvislinga Nedića i Pavelića. Zbog toga je u nekoliko navrata odlazio u Zagreb i vodio razgovore s ustaškim vrhovima.

O jednom od ovih razgovora, ustaški ministar inostranih poslova Mehmed Alajbegović kaže:

»Nojbaher je boravio u Zagrebu. Ja sam ga vidio i s njim razgovarao kod Kašea. Govorio mi je, navodno, u diplomatskom žargonu, o prilikama na Balkanu, o odnosima Hrvata i Srba i o tome kako bi se Hrvati i Srbi ipak mogli sporazumeti i da bi Pavelić i Nedić mogli izgladiti protivštine srpskog i hrvatskog naroda. Nojbaher je razgovarao sa Pavelićem. Posle ovoga razgovora Pavelić mi je rekao da sa Srbima ipak treba naći neki modus vivendi i da je to njegova želja odavna.«¹²

Ali, za realizaciju bilo kakvih hitlerovsko-kvislinških planova bilo je isuviše kasno.

OBRAČUN

Prvi ozbiljniji sukob između Draže Mihailovića i Pavla Đurišića izbio je sredinom juna 1944. godine, kada je Vojislav Lukačević, posle povratka iz Londona i Kaira, stigao u Sandžak. Rukovođen, delimično, i sugestijama istaknutih britanskih funkcionera i pojedinih članova emigrantske vlade sa Božidarom Purićem na čelu, koje je Lukačević preneo iz Londona i Kaira, da četnička organizacija prekine saradnju sa okupatorima i tu i tamo stupi u borbu protiv njih, Mihailović je Lukačevića imenovao za komandanta ilegalnih četničkih odreda u Sandžaku, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini. Kao jezgro za formiranje ovih odreda određeni su 1. mileševski korpus pod komandom kapetana Vuka Kalaitovića i Drinski korpus pod komandom majora Alekse Draškovića.

Lukačevićeva pojava u Sandžaku i saznanje o njegovoj funkciji izazvali su uznemirenje kod Đurišića koji se osetio duboko uvređen. Zbog toga je uputio Mihailoviću pismo, bez datuma, u kojem mu skreće pažnju da bi okupatori, znajući za nedavni Lukačevićev boravak u Londonu i Kairu, mogli steći nepoverenje prema četničkoj organizaciji u Sandžaku, predlažući mu da Lukačevića privremeno uputi na drugu teritoriju dok se parti-

zani ne proteraju iz Sandžaka. Dalje, Đurišić u pismu navodi da je, zbog ove Mihailovićeve odluke, stekao uverenje da on treba da odigra ulogu »crnca« poput Nedica i Ljotića. Na kraju, Đurišić je postavio Mihailoviću i zahtev formulisan u pet tačaka: da li Vrhovna komanda ima u njega i njegov rad poverenja, i da li ga smatra pripadnikom organizacije; da li je on komandant Crne Gore i Starog Rasa; da li su nekom drugom data ovlašćenja da radi na ovoj teritoriji, kome i kakva; ako se u njega i njegov rad ima poverenja, i ako je on komandant Crne Gore i Starog Rasa, onda na toj teritoriji postoje samo komandanti koji su potčinjeni njemu i izvršavaju njegova naređenja; dok se »čisti« teritorija Crne Gore i Starog Rasa da se ne vrši formiranje ilegalnih jedinica na način kako je to Mihailović naredio.¹

Na sva ova pitanja Đurišić nikada nije dobio odgovor. Međutim, krajem avgusta 1944. godine, kada je Lukačević obrazovao »Nezavisnu grupu nacionalnog otpora«, Mihailović je imenovao Pavla Đurišića za komandanta Crne Gore, Boke i Sandžaka, dodeljujući mu operativno područje od Dubrovnika do ušća Bojane.

Posle neuspeha pretrpljenog u andrijevičkoj operaciji sredinom jula 1944. godine, koju su okupatori i četnici Pavla Đurišića izvodili pod šifrom »Draufgengera«, neprijatelj je, sredinom avgusta 1944. godine, preduzeo novu operaciju znatno širih razmera. I u ovoj operaciji koja je izvođena pod šifrom »Ribecal« i koja je bila uperena protiv Drugog, Trećeg i Dvanaestog korpusa NOBJ, koji su se nalazili na području Crne Gore, Sandžaka, Hercegovine i istočne Bosne, zajedno sa okupatorom učestvovali su i do sada najveće snage Pavla Đurišića, koje su se za ovu operaciju brižljivo pripremale oko tri meseca.

Veštim manevrisanjem, uz teške borbe u kojima su razbijene neprijateljske snage, jedinice NOVJ su uspеле da se oslobode neprijateljskog obruča i da krenu u nove ofanzivne akcije.

Kao i u prethodnoj, tako i u ovoj operaciji neprijatelj je pretrpeo neuspeh. Bio je to i poslednji pokušaj nemačkih okupatora i četnika Pavla Đurišića da unište narodnooslobodilački pokret u Crnoj Gori i Sandžaku. Posle pretrpljenog neuspeha Đurišić se sa svojim štabom povukao u Prijepolje.

Dolazak pukovnika SAD Mekdauela u Mihailovićev štab i vesti nekih propagandnih britansko-američkih ra-

dio-stanica o eventualnom iskrcavanju trupa zapadnih saveznika i Jugoslovenske vojske van otadžbine pod komandom generala Petra Živkovića na jugoslovensku jadransku obalu, pobudile su kod Mihailovića nove nade. Krajem avgusta 1944. godine on je naredio Pavlu Đurišiću da sa svojim snagama krene prema jadranskoj obali i izvrši sve potrebne pripreme za prihvrat savezničkih trupa.

Izvršavajući Mihailovićevo naređenje, Đurišić se, zajedno sa jakim okupatorskim snagama, uputio dolinama Lima i Tare nastupajući u tri kolone. Odbacio je de-love 3. udarne divizije NOVJ i od 4. do 11. septembra 1944. godine zauzeo Bijelo Polje, Mojkovac, Kolašin, Berane i Andrijevicu. Ali se Đurišić u Vasojevićima nije du-go zadržao. Jedinice Pete proleterske i Devete crnogor-ske udarne brigade uspele su da povrate Bijelo Polje, Mojkovac i Kolašin, i da 15. septembra definitivno oslo-bode Berane i 17. septembra Andrijevicu. Deo Đurišiće-vih snaga povukao se u pljevaljski srez, dok se Đurišić sa preostalim snagama uputio u pravcu Podgorice. Stigavši u Podgoricu, on je objavio proglas u kome poziva »nacio-nalne borce« i stanovništvo Crne Gore, Boke i Sandžaka da se okupi na opštem zboru 25. septembra u Podgorici, gde će se izvršiti smotra za doček Jugoslovenske armije pod komandom generala Petra Živkovića. U proglasu se osuđuju pripadnici narodnooslobodilačkog pokreta, usta-še i crnogorski federalisti — »zelenaši«.²

Svoje snage Đurišić je rasporedio u Zeti i selima oko Podgorice, a svoj štab smestio u selu Gornja Gorica, nedaleko od Podgorice, oslanjajući se na okupatorove garnizone. U duhu uputstva Draže Mihailovića, bivši pod-ban Zetske banovine Dušan Vlahović je upućen na Ceti-nje da, po odobrenju i u saradnji sa okupatorima, uspo-stavi četničku civilnu vlast u Crnoj Gori, Boki i Sandža-ku. Razgovori između predstavnika Nojbahera, feldko-mandanture na Cetinju i Vlahovića nisu dali željene re-zultate, a trupe zapadnih saveznika, umesto na jugoslo-vensku, kako su to Mihailović i Đurišić predviđali, iskr-cale su se 21. septembra na grčku i 25. septembra na al-bansku obalu.

Svi Đurišićevi pokušaji da stupi u kontakt sa za-padnim saveznicima u Italiji i britanskim trupama iskr-canim u Albaniji bili su uzaludni i bez ikakvih rezultata, a pregovori i sporazumi koji je Đurišić sredinom oktobra

1944. godine bio zaključio sa albanskim nacionalistima nisu imali nikakvog značajnijeg efekta. I Đurišićeve kombinacije da preuzme vlast od nemačkih okupatora pretrpele su neuspeh.

Početkom oktobra 1944. godine Milan Nedić i Dimitrije Ljotić uputili su u Đurišićev štab misiju od 33 člana na čelu sa Ratkom Parežaninom, direktorom Balgarskog instituta u Beogradu i šefom Vaspitne službe pri Srpskom dobrovoljačkom korpusu. Zadatak ove misije bio je da Đurišića nagovori da se sa svojim snagama povuče u Sloveniju i da zajedno sa preostalim kvislinškim jedinicama, u naslonu na zapadne saveznike, obrazuje antikomunistički front. Međutim, i pored Parežaninovog upornog ubeđivanja, Đurišić nije prihvatio ovaj predlog, nego je na kraju doneo odluku da se zajedno sa okupatorskim trupama, kao njihova prethodnica, povuče u istočnu Bosnu i priključi ostalim Mihailovićevim snagama.

Da bi mogao sa nekim da podeli odgovornost za donošenje sudbonosnih odluka, Pavle Đurišić je 19. novembra 1944. godine obrazovao »Nacionalni komitet za Crnu Goru, Boku i Stari Ras«. Za predsednika ovog komiteta, koji je pandan Narodnoj upravi pod predsedništvom Ljuba Vukasovića, predstavljao neku vrstu crnogorske vlade, imenovan je bivši narodni poslanik Miljan Radonjić.

O ovome je Đurišić obavestio Mihailovića. U telegramu se izražava vernost kongresa i komiteta kralju i Draži i podvlači da je to dokaz njihove odanosti »ideji Rave Gore«, a zatim se na kraju dodaje: »Ali ni Vrhovna komanda ni ministar nijesu ostali vijerni nacionalnom narodu i borcima Crne Gore i ne posmatraju sve pokrajine podjednako.«³

Bio je to jedan od prvih znakova koji je jasnije ukazivao na buduće Đurišićeve planove.

Neposredno pre pokreta, 2. decembra 1944 godine, Đurišić je izdao naredbu kojom je izvršio reorganizaciju svojih jedinica koncentrisanih u rejonu Podgorice. Sve snage je rasporedio u deset brigada koje su obrazovale dva korpusa. Povlačenje ovih jedinica sa mnogobrojnim izbeglicama otpočelo je 6. decembra 1944. godine.

O izgledu ove Đurišićeve kolone Ratko Parežanin je u svojim »Zapisnima« objavljanim 1956. godine, napisao:

»Povlačenje ovoga naroda iz Podgorice pa celim putem do granice Bosne mnogo je više ličilo na pogrebnu povorku potučenih i na smrt osuđenih ljudi, žena i dece nego na pokret boraca i svesnog živog naroda koji mora da nađe utočišta i oslonca za produženje života, za nastavljanje borbi...«⁴

Preko Lijeve Rijeke, Malgeševa, Kolašina, Mojkovca i Bijelog Polja, a zatim dolinom Lima, preko Brodareva, Prijepolja i Priboja, Đurišić je sa svojim jedinicama i izbeglicama posle 20 dana napornog marša stigao 26. decembra 1944. godine u Rudo.

Parežaninova misija je ispred Priboja napustila Đurišićevu kolonu i preko Sarajeva i Zagreba stigla u Sloveniju, gde se priključila ostalim kvislinškim jedinicama koje su pobile iz Srbije.

Odmah po dolasku u oblast Rudog, Đurišić je primio poziv potpukovnika Zaharija Ostojića da dođe na sastanak četničkih komandanata u selo Zaborak, koji će se održati od 28. decembra 1944. do 1. januara 1945. godine. Pored Ostojića i Đurišića sastanku su prisustvovali načelnik Mihailovićevoг штаба pukovnik Luka Baletić, komandant Hercegovine Petar Baćović sa komandantima hercegovačkih četničkih odreda Danilom Stanišićem i Vladom Zečevićem, pripadnik Lukačevićeve grupe pukovnik Pavle Novaković, četnički komandanti iz Srbije major Dragošlav Račić i pukovnik Todor Gogić. Svi su oni bili jednočlasi da je jedini izlaz iz situacije u koju su zapali da Draža Mihailović, koji se zbog saradnje sa okupatorima, kompromitovao pred saveznicima, podnese ostavku. Ni jednom od njih, u tome momentu, nije smetala činjenica da su baš oni bili glavni nosioci te saradnje i sklapali čak i pismene sporazume sa okupatorima za zajedničku borbu protiv NOP, ponekada i bez Mihailovićevoг prethodnog odobrenja. Posle dužih diskusija doneta je odluka i stvoren plan o probijanju crnogorskih i hercegovačkih četnika, zajedno sa Romanijskim korpusom, kroz Bosnu u pravcu Slovenije.

Međutim, zbog rivalstva i neslaganja koji su vladali među četničkim komandantima, do realizacije odluka donetih na ovom sastanku nije došlo.

U toku desetodnevnog boravka u Rudom, prvih dana januara 1945. godine, Đurišić je primio Mihailovićovo naređenje da izvrši preformiranje svojih jedinica i da se sa njima prebaci na Trebavu. Sve Đurišićeve snage,

koje su imale oko 8.700 ljudi, svrstane su 5. januara u šest pukova koji su raspoređeni u tri divizije i Mileševski korpus jačine oko 400 ljudi. Sa njima, mnogobrojnim izbeglicama i velikom komorom, Đurišić je 9. januara 1945. napustio oblast Rudog i preko Višegrada, planine Devetaka, Olova, Kladnja, planine Konjuha, Maglaja i planine Ozrena, posle trideset petodnevnog marša, sredinom februara stigao u Trebavu.

U toku ovog izuzetno napornog marša, praćena hladnoćom, glađu i tifusom, koji je uzeo razmere epidemije, Đurišićeva kolona je često bila napadana od lokalnih partizanskih odreda koji su joj nanosili znatne gubitke. Po dolasku na Trebavu ljudstvo je bilo krajnje iscrpljeno i na ivici fizičke moći, nesposobno za dalji pokret ili bilo koju drugu ozbiljniju akciju.

Cim je saznao za dolazak crnogorskih jedinica, Draža Mihailović, koga je major Dragoslav Račić već obavestio o odlukama donetim na sastanku u selu Zaborku, posetio je Đurišića. U njegovoj pratnji nalazio se i njegov pomoćnik general Miodrag Damjanović. Cilj ove posete bio je Đurišić odustane od odluka donetih u Zaborku i prihvati Mihailovićev plan, da se četničke snage sa Trebave vrate na svoj teren i obrazuju gerilske odrede koji će, kada trupe Crvene armije napuste Srbiju, podići narod na ustanak. Mihailović je ubeđivao Đurišića da je, od svih, ovaj plan najrealniji i najefikasniji i da su ga prihvatili svi komandanti četničkih korpusa iz Srbije. Međutim, Đurišić je kategorički odbacio ovaj Mihailovićev plan i uputio zahtev da se sve četničke snage prebace u Sloveniju i da, zajedno sa preostalim kvislinškim snagama i s osloncem na zapadne saveznike, obrazuju zajednički protivkomunistički front.

Posle sastanka sa Mihailovićem, Đurišić je pozvao potpukovnike Zaharija Ostojića, Mirka Lalatovića i Pavla Novakovića i pukovnika Luku Baletića, kao i sve komandante divizija i pukova i upoznao ih sa Mihailovićevim planom i svojim stavom. Svi prisutni su podržali Đurišića i zaključili da se preko komandanata iz Srbije i onih pobeglih u Sloveniju, Jevđevića, Đurića pa čak i Ljotića, utiče na Mihailovića da odustane od svoga plana i da prihvati Đurišićev.⁵

Odmah posle ovoga sastanka 1. februara 1945. godine, Đurišić je u svome štabu održao konferenciju svih viših komandanata koji su bili pod njegovom ko-

mandom. Sa ove konferencije prisutni su, aktom Pov. br. 39, uputili Mihailoviću zahtev da se sve četničke jedinice, sa Vrhovnom komandom na čelu, prebace u »zapadni deo naše države«. U zahtevu se zatim kaže:

»U danom momentu, kada će nam i godišnje doba ići na ruku, preduzeti jednu jaču akciju kojom ćemo političku javnost u inostranstvu zainteresovati i naterati da pristupi rešenju našeg unutrašnjeg pitanja, onako kako diktiraju interesi naroda.«⁶

Na kraju u zahtevu se ističe da su gledišta »Nacionalnog komiteta za Crnu Goru, Boku i Stari Ras« »istovetna« sa svim onim iznetim u njemu.

Tekst ovog zahteva Đurišić je dostavio i komandantima četničkih jedinica iz Srbije.

Međutim, Mihailović je, nadajući se još u poboljšanje svojih odnosa sa zapadnim saveznicima, ovaj Đurišićev zahtev kategorički odbio a svojim komandantima 25. februara uputio sledeći telegram:

»Komandant Crne Gore i Sandžaka ppukovnik Pavle Đurišić dostavio je pojedinim komandantima grupa korpusa i brigada neki zaključak neke svoje samozvane konferencije uvlačeći u tu konferenciju i Pokrajinski komitet za Crnu Goru. Ceo ovaj akt predstavlja konfuznu zbrku svih mogućih preuveličavanja i predavanja na milost i nemilost Nemcima. Naročito svojom tačkom 6. i 7. Vrhovna komanda i Centralni nacionalni komitet ne samo da se sa ovim ne slažu nego i ne odobravaju ovaj postupak i izričito osuđuju izraz krajnje malodušnosti.«⁷

Ali, ni Mihailović ni njegov Centralni nacionalni komitet više nisu bili u stanju da bilo čime izmene situaciju u koju su doveli svoj četnički pokret. Zbog toga su Đurišić i »Nacionalni komitet za Crnu Goru« doneli 1. marta 1945. godine, i uputili Mihailoviću sledeću odluku:

»O d l u k a

Doneta na zajedničkoj sednici Nacionalnog komiteta viših vojnih starešina i intelektualaca Crne Gore, Boke i Starog Rasa, od 1. marta 1945. godine, gde je razmotrena vojnička i politička situacija u kojoj se nalazimo, te su konstatovane sledeće činjenice:

1. — Jugoslovenska vojska u Otadžbini preduzela je rat u okupiranoj domovini kao saveznik zapadnih demokratskih sila...

2. Vojna i politička situacija danas je izmenjena na našu štetu...

U vezi sa iznetim činjenicama zaključujemo sledeće:

1. Hitno obezbediti prebacivanje, smeštaj i ishranu svih izbeglica, iznemoglih, obolelih i ranjenih boraca negde na sigurnom području zapadnog dela naše države.

2. Najhitnije narediti koncentraciju svih snaga Jugoslovenske vojske u Otadžbini u zapadnom delu naše zemlje, gde se mogu odmoriti, reorganizovati, osvežiti i osposobiti za dalju borbu u povoljnijem momentu.

3. Ako Vrhovna komanda ne prihvati iznete odluke pod tačkom 1. i 2, plenum ovlašćuje komandanta pukovnika g. Pavla Đurišića da smesti vojsku i izbeglice na terenu najpogodnijem, odakle će najviše koristiti opštoj stvari.

4. Da se ova odluka u celini dostavi Vrhovnoj komandi i Centralnom nacionalnom komitetu.*⁴

Ovaj dokument u ime Nacionalnog komiteta za Crnu Goru, Boku i Stari Ras potpisao je njegov predsednik Miljan Radonjić, a u ime starešina i vojske Pavle Đurišić.

Međutim, Mihailović je i dalje uporno odbijao sve Đurišićeve predloge. Na kraju, njihovo razmimoilaženje završeno je odvajanjem Đurišića i njegovih trupa od četničkog pokreta Draže Mihailovića.

Sa Đurišićem, Mihailovića su napustili i nekoliko istaknutijih četničkih komandanata i funkcionera, među kojima Luka Baletić, Mirko Lalatović, Zaharije Ostojić, Petar Bačović i jedan od osnivača i prvih članova četničkog CNK — Dragiša Vasić.

Do prvih sukoba između Mihailovića i Vasića došlo je još sredinom 1943. godine.

Ovi sukobi bili su, u početku, uglavnom proizvod netrpeljivosti koja je vladala između Vasića i Stevana Moljevića, takođe člana CNK, koji je u to vreme počeo da stiče sve veće Mihailovićeve simpatije. Ali, ubrzo oni su izbijali i usled Vasićevih neslaganja sa pojedinim Mihailovićevim stavovima u odnosu na unutrašnju politiku koju je Mihailović, po sugestijama Moljevića, bez konsultovanja ostalih članova CNK sprovodio u četničkoj organizaciji.

No, i pored toga Vasić je sve do sredine 1944. godine igrao prilično značajnu ulogu u četničkom pokretu.

Međutim, nekoliko meseci posle četničkog kongresa u selu Ba, lični sukobi među pojedinim članovima CNK razvili su se do te mere da je Vasić, iako njegov član, orkazao svaku saradnju sa CNK. Ova Vasićeva apstinencija znatno je doprinela i sve većem zaoštavanju njegovih odnosa sa Mihailovićem. Da bi ipak, u neku ruku, uskladio svoje odnose sa četničkim vođom, Vasić piše komandantu Srbije Miroslavu Trifunoviću Dronji 4. juna 1944. godine;

»Hvala Vam što ste mi dostavili Vaš razgovor sa g. đeneralom Mihailovićem. Iz njega vidim da je g. đeneral uvređen nečim u mom pismu u kome se nije nalazilo ništa sem istine. Meni je to žao. Ali ja mogu da kažem da sam sto puta više i od srca uvređen od njega, za koga me je sudbina temo i čvrsto vezivala.

Ne sumnjam da će doći vreme kad će se on uveriti da nije bio u pravu. Iz Vašeg pisma vidim da mu je već dostavljeno kako govorim protiv njega. Ja ne govorim ni protiv koga, već samo možda govorim o stvari koja mi toliko leži na srcu i kojoj on stoji na čelu.

Ako se jedan duboko uvređen i častan čovek i požali na nepravdu koja mu je učinjena, makar pred špijunom, ako ukaže na neku nemilu ili kobnu pojavu kod nas, onda zar mu zato treba pretiti opomenom 'da mu to može škoditi'. Mi znamo šta to znači 'može škoditi' u ovakvim prilikama.

Lepo, bogami. Doživio sam i to da mi moj komandant i prijatelj iz 1941. preti likvidacijom zato što sam rekao poneku opravdanu kritiku, i to pošto smo u Ba uverili ceo svet o našim demokratskim težnjama i dali sva ona obećanja.

Mislim da je ova pretnja bila nepotrebna. Ostvarena, međutim, ona bi mogla doneti neprijatnosti koje bi ga opteretile mnogo više nego sve dosadašnje zajedno.

Ja, gospodine đenerale, o tome neću više da govorim. Hiljadu korisnih stvari imao bih da kažem g. đeneralu Mihailoviću i verujem da ništa bolje ne bi bilo nego da još jednom lično govorimo. Ali ako on neće, šta ja mogu. Mogu jedino da tražim uređenje mog položaja jer njegovo rešenje da mi ostavlja na volju da radim kako nalazim za najbolje ja ne mogu primiti. Ne mogu primiti zato što ja imam prava da se moj položaj u organizaciji uredi...

Ja bih o ovome lično pisao g. đeneralu, ali kako mi on nije odgovorio na prošlo pismo, to mu ne mogu ni ja pisati.«

Tek posle bekstva u Bosnu Vasić se pismom, 10. februara 1945. godine, obraća Mihailoviću. Iznoseći svoje zasluge za četnički pokret i težinu položaja u kome se

našao, on od Mihailovića zahteva da ga rehabilituje i da mu dodeli odgovarajuću funkciju.

Očigledno, ovom Vasićevom zahtevu Mihailović nije pridavao ni najmanji značaj. Na poledini pisma jedan od istaknutijih članova CNK Aleksandar Aksentijević je napisao:

»On (Vasić — napomena autora) traži da se povрати na položaj odakle će imati uticaja na vojno-politički život Ravnogorskog pokreta.

Njegova dvogodišnja apstinencija imala je za cilj da dokaže da lični sastav i vojnog i političkog vođstva pokreta nije njegovo društvo.

Potrebno je prethodno da on izmeni iz osnova svoje naopako shvatanje, a to može samo ako bude uzeo aktivnog učesća u radu CN komiteta — 'đubreta', kako je on rekao.«¹⁰

Saznavši za ovakvo rešenje postavljenog zahteva, duboko uvređen, Vasić je doneo odluku da, zajedno sa Đurišićem napusti Mihailovića.

Donoseći odluku da napusti Mihailovića, Đurišić je, u međuvremenu, stupio u kontakt sa Dimitrijem Ljotićem i Momčilom Đujićem, koji su se nalazili na čelu kvislinških i četničkih snaga u Sloveniji. I jedan i drugi su odobrali Đurišićev plan i nastojali da Đurišića i njegove snage po svaku cenu dovedu u Sloveniju, čak su im preko Nojbahera obezbedili doček i smeštaj.

Istovremeno, Đurišić je posredstvom svojih bliskih saradnika uspeo da uspostavi kontakt i sa vođom crnogorskih federalista Sekulom Drljevićem, koji se u to vreme nalazio u Zagrebu.

Saradnja Mihailovićevih četnika sa federalistima, »zelenasima« Sekule Drljevića u Crnoj Gori, datira još od početka 1942. godine. Ona je bila rezultat realizacije okupatorskih planova za objedinjavanje i angažovanje svih buržoaskih i reakcionarnih snaga u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije.

Da bi do kraja ostvarili ovaj plan, italijanski okupatori su još u prvoj polovini 1942. godine organizovali u većim mestima Crne Gore nekoliko zborova na kojima su isticane potrebe i zahtevi za objedinjavanjem svih reakcionarnih snaga Crne Gore za borbu protiv NOP.

Pored ovih zborova, istaknuti četnički funkcioneri i »zelenasi« održali su, pod predsedništvom četničkog vođe Blaže Đukanovića, i nekoliko zajedničkih konferencija.

Na njima su govornici zahtevali da četničko-«zeleniška» saradnja postane što čvršća kako bi i njihova zajednička borba protiv NOP bila uspješnija. Rezultate ovih zahteva objavio je 2. maja 1942. godine kvislinški list «Glas Crnogoraca», koji je u to vreme izlazio na Cetinju.

U članku pod naslovom «Za jedinstvo nacionalnog pokreta» pisalo je, pored ostalog, i sledeće:

«Na sjednici Glavnog odbora crnogorske nacionalne organizacije na Cetinju, došlo je u diskusiji do predloga i zaključka da se ima brisati naša politička narodna podvojenost na 'bjelaše' i 'zeleniše', i da se, sljedstveno tome, cio narod ujedini u jedan jedinstveni nacionalni pokret.»

Ali, i pored ove saradnje borba za vlast između četnika i federalista nije prestajala. Ni jedni ni drugi nisu bili voljni da je bilo s kim dele.

Posle kapitulacije Italije federalistički vođa Sekula Drljević, ubeđen da je nastupio njihov davno očekivani momenat, predlagao je nemačkim okupatorima da uspostave «samostalnu crnogorsku državu u kojoj bi vlast bila u rukama isključivo federalista». Međutim, ovu Drljevićevu ponudu Nemci su glatko odbili. Njima je za borbu protiv NOP bila potrebna znatno veća pomoć od one koju im je mogao pružiti Drljević. Zbog toga su nemački okupatori, odbijajući Drljevićevu ponudu, i doneli odluku da obrazuju komesarsku «Crnogorsku narodnu upravu» pod predsedništvom Ljuba Vuksanovića, i na taj način sebi obezbede saradnju i pomoć svih reakcionarnih nacionalističkih grupa Crne Gore (nacionalista, federalista i preostalih četnika).

Međutim, nesuglasice između Đurišića i Mihailovića, koje su nastale sredinom 1944. godine, federalistima nisu promakle, pa su Đurišićevu ponudu za pregovore glatko prihvatili.

Na osnovu ovih pregovora i rezultata postignutih na njima Drljević je 22. marta 1945. godine izdao «Dnevnu zapovjed Crnogorskoj narodnoj vojsci» u kojoj pored ostalog stoji:

«Vaš komandant potpukovnik Pavle Đurišić preko svojih opunomoćenih izaslanika došao je u vezu samnom, kao predsjednikom Crnogorskog državnog vijeća. Sporazumjeli smo se da se ubuduće zovete i da budete Crnogorska narodna vojska. Ja sam Vaš Vrhovni komandant... Nalazimo se na području Nezavisne Države Hrvatske... Dala Vam se pri-

lika da neposredno osjetite toplinu prijateljstva hrvatskog naroda i njegovog velikog poglavnika prema crnogorskom narodu... Borit ćete se rame uz rame sa junačkom hrvatskom vojskom protiv zajedničkog neprijatelja...

Moja je zapovjed da se pokoravate naredbama potpukovnika Pavla Đurišića, koji će komandovati u moje ime i po mojim uputstvima...

Međutim, sporazum sa Đurišićem poslužio je Drljeviću samo kao maska za realizaciju njegovih pravih namera i davno skovanih planova. U zajednici sa Pavelićem, on je doneo odluku da u pogodnom momentu likvidira Đurišića i ostale istaknutije četničke funkcionere i da na taj način obezbedi potrebne oružane formacije za preuzimanje vlasti u Crnoj Gori.

Prema postignutom sporazumu između Drljevićevih i Đurišićevih delegata, Drljević je izdejstvovao kod unutrašnjih vlasti da se prihvate Đurišićevi ranjenici i bolesnici i da im se ukaže pomoć. Na osnovu ovih aranžmana, Đurišić je predao ustaškim vlastima u Bosanskom Brodu oko 2.700 ranjenika i bolesnika, koji su kasnije smešteni u Staroj Gradiški.

Saznavši za sporazum sklopljen između Đurišića i Drljevića, Mihailović je 23. marta 1945. godine uputio raspis svim potčinjenim komandantima u kome, pored ostalog, kaže:

»Prema dobivenim obaveštenjima od oficira i vojnika koji su uspjeli da se odvoje od trupa Crne Gore i Staroga Rasa i dođu ovde kod nas, Pavle Đurišić izvršio je formalnu izdaju prema narodu, kralju i ovoj komandi.

Poznati crnogorski separatista Sekula Drljević u toku jučerašnjeg dana obilazio je ranjenike i bolesnike trupa Crne Gore i Staroga Rasa u Bosanskom Brodu. Znači da je Pavle Đurišić stupio u vezu sa njim...

Trupe Crne Gore i Staroga Rasa idu pod ruku sa ustašama i javno govore da su na Vučjak došli komunisti i da su sve snage komande Srbije razbijene. Zbog toga su izvesni delovi trupa Crne Gore i Staroga Rasa sa ustašama poseli položaj oko Karaule i bacačima tuku drum. Ovo je dovoljan dokaz da su trupe Crne Gore i Staroga Rasa stupile u vezu sa ustašama i da sa njima žele da sarađuju. Ovde je čista izdaja za račun crnogorskog separatiste Sekule Drljevića. Crnogorci će ući u sastav Pavelićevih snaga pod komandom Sekule Drljevića, a sve srbijanske i bosanske jedinice koje se nalaze тамо biće razoružane.

Pored usmene propagande Pavle Đurišić pokušava da razara naše redove i da utiče na komandante i jedinice ko-

mande Srbije. U tom cilju, pod vidom obaveštenja ugovorio je sa izvesnim komandantima radio vezu i preko nje dostavlja razne izmišljotine i obećanja. Ovo treba onemogućiti i ni jedan komandant od danas ne sme i ne treba da i dalje održava vezu radio putem sa Pavlom Đurišićem. Treba mu otvoreno reći da komandanti srbijanskih trupa ne žele više da održavaju vezu sa njim.

Ne dajte se zavesti lažima i separatističkim teznjama Pavla Đurišića. Ovde je očigledna izdaja i to treba svakome da bude jasno.

Povodom ovoga obrazovaču od svih komandanata srbijanskih trupa Ravnogorski sud, koji će ovo pretresti i utvrditi, na osnovu čega će Pavla Đurišića lišiti čina i oglasiti ga izdajnikom. O svemu ovome obavestiće se sve savezničke komande da je Pavle Đurišić sa svojim trupama prišao ustašama i crnogorskim separatistima.

Prednje primiti k znanju i ne dati da se laži Pavla Đurišića uvuku u redove naših jedinica. Obratiti pažnju na položaje koje drži prema nama i biti spreman na sve.¹³

Kad je ovaj raspis stigao i do Pavla Đurišića, on je uputio radiogram majoru Dragoslavu Račiću. Sadržaj ovog radiograma Račić je izneo u pismu upućenom 30. marta 1945. godine Draži Mihailoviću:

»Dragi Čiča,

Od Đurišića sam primio sledeću depešu:

'Uvek ste skloni neistinama pa i sada. Poslednji dan ste pustili krilaticе, delite zlatnike, partiske ravnogorske činove i karadorđeve zvezde samo da održite vojsku i komandante. Zar to nije sramota, a istorija će to suditi. Lažeš i ti i svi koji kažu da sam imao vezu ma sa kim od ustaških vlasti. Ali tačno je da vi služite kao zaštitnica Nemaca. Zovete mene i moje komandante divizija na sastanak, hoćete da me likvidirate. Plitki ste da se ne možete prozreti.

Moji komandanti slušaju mene i nisu im potrebne obmane na konferencijama. Nisam tebe ni ostalu dvojicu zvao na sastanak da donosimo odluke, već da učinimo predlog toj našoj komandi, jer obzirom da sam se oslobodio bolesnika i izbeglica, hteo sam da vidim mogućnost opstanka ovde. Ali vaš pokušaj likvidacije otvorio mi je oči. Mojim daljim pokretom ja ću vam dokazati sve. Đurišić.'

Saljem vam ovo radi znanja.¹⁴

Posle četvorodnevnog odmora u predelu Bosanskog Broda, Đurišić je svojim trupama naredio pokret desnom obalom Save u pravcu planine Motajice i Lijeve polja. Pošto su kod Srpcа prešle reku Vrbas, one su 1. i

2. aprila stigle na Lijeve polje i dobile dvodnevni odmor. Bilo je to vreme potrebno da se uspostavi kontakt sa četničkim komandantom zapadne Bosne pukovnikom Slavoljubom Vranješevićem i komandantom korpusa u ovoj oblasti Lazarom Tešanovićem, sa ciljem da ih pridobiju za zajedničku akciju prodora u Sloveniju.

Međutim, kada je primio Ostojićev i Đurišićev pozivi, Vranješević je o tome odmah obavestio Dražu Mihailovića i od njega zatražio instrukcije i objašnjenje o stavu koji treba da zauzme prema ovoj dvojici. A da bi opravdao vreme potrebno za Mihailovićev odgovor, on je obavestio Ostojića i Đurišića da ga na Lijeve polje sačekaju nekoliko dana koji su mu potrebni da bi sakupio svoje jedinice.

Na Mihailovićev odgovor Vranješević nie dugo čekao. U pismu upućenom Vranješeviću 6. aprila 1945. godine Mihailović, pored ostalog, piše:

„Snage potpukovnika Pavla Đurišića jako su preopterećene vrlo velikim brojem izbeglica i nije tačan podatak pukovnika Ostojića da potpukovnik Đurišić raspolaže sa 15.000 četnika iz Crne Gore, Sandžaka i Boke Kotorske, već ima ukupno oko 7.000 boraca, dok pukovnik Bačović ima oko 1.000. Snage potpukovnika Pavla Đurišića, ovako preopterećene izbeglicama, a pod komandom starešinskog kadra, kome je jedina želja da po svaku cenu ode negde daleko van domašaja borbe, ne predstavljaju nikakvu borbenu vrednost, te sam im ja i dozvolio, pošto ih nisam hteo ništa sprečavati, da idu gde hoće, jer podvlačim nemaju borbene vrednosti, a pored toga ove snage vrše vrlo velike pljačke nad stanovništvom, naročito srpskim, što je dovodilo do vrlo teških sukoba sa jedinicama istočne Bosne gde god su prolazile. Ukoliko ove snage budu što pre otišle dalje, kao što kažu na zapad, utoliko će lakše da se radi na terenu.

Dostavljam Vam precizno odgovore na Vaša pitanja izneta u aktu Pov. br. 166.

1. Pukovnik g. Zaharije Ostojić nema više nikakve uloge u ovim krajevima...

2. Trupe Crne Gore, Sandžaka i Boke Kotorske mogu da se kreću gde god hoće... a ovo što rade niti je po mom odobrenju niti naređenju...

3. Pošto pukovnik g. Ostojić ne radi u saglasnosti sa Vrhovnom komandom to prekinite svaku vezu sa njime, jer on nema više nikakve funkcije u odnosu na vas. On u stvari ne vodi ni crnogorske trupe, jer njih vodi potpukovnik Pavle Đurišić, a pukovnik Ostojić je uzeo samo ovu firmu da bi

lakše ostvario svoje namere u odnosu na druge starešine koji ovu situaciju ne poznaju.

4. Vi ste od sada pod neposrednom mojom komandom...

Ja lično ostajem i dalje pri svojem... za rad u sadašnjoj situaciji. Ako nastupi takva situacija da budem morao odavde se povući, doći ću sa svim raspoloživim snagama kod vas, ali budite uvereni da ću i od vas težiti ka svome glavnom cilju da se sa snagama istočne Bosne, Srbije i Hercegovine opet prebacim na teren Srbije, istočne Bosne, Hercegovine, jer smatram da mi moramo ostati sa narodom i boriti se za njega i njegovu slobodu. Budite uvereni da naši veliki demokratski saveznici ne žele izbeglice i priznaće rad samo borcima za slobodu i demokratiju. Ja i bez toga bih tako radio.¹⁵

Očigledno, Mihailović nije birao sredstva i načine kako bi, i svojstvenom mu demagogijom, sprečio dalje rasulo svoje organizacije koja je, još znatno ranije, otpočelo da uzima sve više maha.

Prebacivanjem svojih snaga sa prostora Bosanskog Broda na Lijeve polje, Đurišić je prekršio postignuti sporazum sa Sekulom Drljevićem i izazvao njegovo ozbiljno podozrenje, naročito u pogledu daljih namera. O ovome je Drljević obavestio i nadležne ustaške vođe, koje su odmah naredile ustaškim i domobranskim jedinicama iz Banjaluke i Slavonije da posednu drum Banjaluka — Bosanska Gradiška, napadnu Đurišićeve snage i spreče njihov dalji pokret. Istovremeno, Drljević je uputio u Đurišićev štab svoje parlamentare, sa zadatkom da ponovo nagovore Đurišića da sa svojim snagama priđe Drljeviću. Ali je sve već bilo kasno.

Cetvrtog aprila ujutru, ustaške i domobranske jedinice su iznenada napale Đurišićeve snage i nanele im ozbiljne gubitke. Samo u prvom udarcu uništen je ceo štab Gatačke brigade sa komandantom sveštenikom Radojicom Perišićem na čelu. Da bi sprečio uništenje svojih jedinica Đurišić je uputio pukovnike Luku Baletića i Pavla Novakovića, sa Božom Joksimovićem, na pregovore sa ustašama uz zahtev da mu omoguće slobodan prolaz u pravcu planine Kozare. Ali ustaše nisu prihvatile bilo kakve pregovore.

U toku noći između 4. i 5. aprila Đurišićeve snage su krenule u napad na ustaše sa ciljem da se probiju prema Kozari, ali bez uspeha. Ovaj neuspeh izazvao je demoralizaciju i rasulo Đurišićevih snaga. Ne samo poje-

dinci već i cele jedinice sa komandantom na čelu napuštale su Đurišića i predavale se Drljevićevim emisarima, koji su se našli na Lijevću polju da bi nagovorili pojedine četničke komandante da pređu u »Crnogorsku narodnu vojsku« Sekule Drljevića.

O situaciji koja je tih dana vladala na Lijevću polju komandant 2. sarajevske četničke brigade kapetan Vladimir Tešanović izvestio je 8. aprila 1945. godine, iz sela Veliko Blaško, štab Srednjobosanskog korpusa:

»Usled vrlo teške situacije na Lijevće Polju, sa 2. sarajevskom brigadom prebacio sam se na desnu obalu Vrbasa dana 7. IV. oko 18 i 30 časova i ovog momenta stigao ovamo.

Do sada prebacile su se i ove jedinice: Kalinovička brigada, leteca brigada 'Bosna', sandžaklije Vuka Kalaitovića, Bilećska, Pribojska, Višegradska brigada, a treba da se prebaci i čika Branko (Zaharije Ostojić — nap. autora), koji verujem da se već prebacio. Sinoć, pred večer na obalu Vrbasa u svrhu prebacivanja preko Vrbasa na desnu obalu, došao je komandant Romaniskog korpusa (major Bora Mitranović — nap. autora), štabna četa istog i štabni bataljon p. puk, Pavla Đurišića.

Situacija 7. IV. u Lijevću Polju:

Jedinice vojvode Pavla Đurišića usled teške situacije, a zavedeni propagandom Sekule Drljevića odlučile su da se predaju ustašama, odnosno Sekuli Drljeviću, koji se proglasio vrhovnim komandantom crnogorske vojske nezavisne Crne Gore.

Na pregovorima koje su vodili Pavlovi delegati sa nekim Pavelićevim izaslanikom, zaključeno je da se Crnogorci ne razoružavaju i imaju se dislocirati na području Hrvatske po naređenju hrvatskih vlasti. Bosanci i Srbijanci imaju se smatrati ratnim zarobljenicima.

Usled toga Čika Branko, Srbijanske i Hercegovačke jedinice odlučile su pod svaku cenu prebaciti se na našu teritoriju i to ostvaruju.

Komunisti drže desnu obalu Vrbasa i ugrožavaju jedinice koje se prebacuju. Dana 7. IV oko 17 i 30 časova, leteca brigada 'Bosna' i delovi drugih jedinica vodili su borbu sa 19. komunističkom brigadom ...«¹⁸

Uviđajući ovu težinu situacije, Đurišić je u dogovoru sa Dragišom Vasićem, Zaharijem Ostojićem, Petrom Bačovićem, Lukom Baletićem, Mirkom Lalatovićem i drugim istaknutim četničkim funkcionerima, odlučno da od preostalih trupa obrazuje jednu elitnu jedinicu jačine od nekoliko stotina odanih mu ljudi i da sa njima pokuša da se prebaci na desnu obalu Vrbasa, a zatim, da se upu-

ti južno od Banjaluke i preko Grmeča i Bihaća nastavi put za Sloveniju. Za to vreme ostale jedinice i izbeglice prišle bi fiktivno Sekuli Drljeviću, s tim što bi se kasnije i one probile u Sloveniju.

Sa novoformiranom jedinicom Đurišić je prešao reku Vrbanju i u selu Čelincu se 10. aprila sastao sa Vranješevićem i Tešanovićem. Obojica su odbili Đurišićev predlog da se zajedno probijaju do Slovenije, navodeći da se ovome protive njihovi potčinjeni komandanti, pa i ostalo ljudstvo koje ne želi da napušta svoj teren.

Kod Gornjeg Šehera Đurišić je sa svojim odredom ponovo prešao Vrbas i na putu Banjaluka — Mrkonjić Grad 17. aprila sreo ustaškog generala Metikoša i Drljevićevog delegata Dušana Krivokapića. Njih dvojica su preneli Đurišiću novu poruku Sekule Drljevića i ustaša, da se vrati svojim trupama, garantujući mu slobodan prolaz preko hrvatske teritorije. U toku pregovora koji su vođeni između Đurišićevih delegata i ustaških vlasti u Banjaluci, jedinice NOBJ su 21. aprila napale Đurišićev odred na putu Mrkonjić Grad — Banjaluka i presekle mu odstupnicu u pravcu reke Sane. Ovo je nateralo Đurišića da prihvati uslove ustaša i Drljevića. Preko Banjaluke on je sa svojim odredom došao u Staru Gradišku i priključio se svojim trupama koje su nešto ranije bile tu smestene.

Odmah po dolasku u Staru Gradišku, Đurišića i sve ljudstvo koje je sa njim stiglo ustaše su razoružale i formirale komisiju koja je dobila zadatak da sasluša Đurišića i ostale više četničke funkcionere, koji su se nalazili uz njega. Posle kraćeg vremena, Pavle Đurišić, Dragiša Vasić, Luka Baletić, Mirko Lalatović, Zaharije Ostojić, Pavle Novaković, Petar Baćović, gotovo svi oficiri koji su se posle Lijevča polja nalazili uz Đurišića i nekolicinu članova četničkog nacionalnog komiteta za Crnu Goru, oko 150 njih na broju, prebačeni su u logor u Jasenovcu i pobijani.

Preostale Đurišićeve trupe, koje su prešle Sekuli Drljeviću, bežale su zajedno sa ustašama pred naletom NOBJ i na jugoslovensko-austrijskoj granici bile su razbijene i dobrim delom zarobljene. Bio je to ujedno i kraj Mihailovićeve organizacije u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini.

PROGLAŠENJE KRALJEVINE SLOVENIJE

Neposredno posle kapitulacije fašističke Italije oružane formacije NOP potpuno su razbile Belu gardu i četničke odrede Slovenije. Da bi spasao goli život, četnički komandant major Karlo Novak je, zajedno s ostacima italijanskih okupatorskih trupa, pobjegao u Italiju.

Pošto je stigao u Rim, on je uputio jugoslovenskoj emigrantskoj vladi izveštaj u kome, pored ostalog, kaže:

»Na dan pada fašizma zahtevao sam da iz Bele garde prede četnicima pedeset od sto, što je i vojni savet predlagao. Ovo je na sednici Zveze (Politička skupina sastavljena od reakcionarnih pripadnika građanskih stranaka Slovenije — nap. autora) smanjeno na 25 od sto, po zahtevu klerikalaca. Pošto je to na sednici Zveze usvojeno, izdao sam naređenje u tom smislu. Međutim, klerikalci su tajno pod potpisom Peterlina izdali Beloj gardi naređenje da ona od sad predstavlja slovenačku vojsku i da imaju svi ostati na svojim mestima, dakle da ne idu u četnike. Kad sam to naređenje dobio u ruke, zahtevao sam novu sednicu Zveze, na kojoj su nacionalisti, zajedno sa mnom, insistirali da se izvrši rešenje Zveze. Klerikalci su opet odugovlačili i kad je situacija već bila suviše opasna, tražio sam da kao prvu partiju pošalju u četnike bar 400 ljudi. Za opremu ovoga ljudstva klerikalci su tražili i dobili od mene pola miliona lira. Među-

tim, nisu poslali ni jednog čoveka. Aktivne oficire su nagovarali protiv mene i pridobivali ih za svoju slovenačku vojsku. U tome su ih jednodušno pomagali Vauhnik i Peterlin. Na dan kapitulacije Italije naredili su Beloj gardi da izađe u šumu, ali ne da se priključe jugoslovenskim četnicima, već da formiraju posebne slovenačke šumare.

Čim su klerikalci videli da je Bela garda razbijena (od strane partizanskih odreda) udesili su, sa đeneralom Rupnikom, kod Nemaca organizovanje Slovenačke domobranske vojske pod nemačkom upravom. Kao opravdanje se može uzeti da je to bio jedini put da se bar nešto spase od komunista. Šef Ljubljanske pokrajinske uprave postao je Rupnik. Domobranstvo radi pod nemačkom Vrhovnom komandom. Naoružanje je odlično. Nemci su dozvolili i organizaciju domobranstva u Primorju. Ukupan dosadašnji broj je oko 10.000 ljudi. Imaju svoje kasarne u Ljubljani i u drugim mestima i potpuno javno mogu nastupiti sa svojom organizacijom i propagandom. Glavni komandant im je pukovnik Krenner, a šef štaba potpukovnik Peterlin. Ljudstvo je sastavljeno od samih klerikalaca, ali među domobranima ima i naših raspuštenih četnika koji nisu mogli pobeći, već su bili prinuđeni ostati tamo.¹

Tako su, smenjujući italijanske, nemački okupatori od ostatka razbijene Bele garde i četnika za borbu protiv NOP stvorili nove domaće kvislinške oružane formacije — slovenačke domobrance, a formalnu vlast u Sloveniji poverili kvislingu generalu bivše vojske Kraljevine Jugoslavije Lavu Rupniku.

Kao posledica sloma Bele garde i četništva i nedovoljnog poznavanja stava novog okupatora u odnosu na angažovanje domaćih snaga za borbu protiv NOP, došlo je i do privremenog zatišja u radu Slovenske zveze. Ali, ovo zatišje nije dugo trajalo.

Formiranje domobranstva i tolerantni stav nemačkih okupatora prema reakcionarnim političkim grupama pokrenuli su i Slovensku zvezu u nove akcije.

Tako su već 14. decembra 1943. godine političke grupe okupljene u Zvezi održale sastanak sa koga su uputile zajedničku deklaraciju emigrantskoj vladi, u kojoj se izražava »odanost Slovenaca kralju i poverenje emigrantskoj vladi«. A zatim, u njoj se izjavljuje da su »predstavnici svih stranaka složni da borbu protiv neprijatelja treba poveriti samo legalnoj jugoslovenskoj vladi i vojsci».²

Ovaj dokumenat predstavljao je, u stvari, samo akt daljeg afirmisanja klerikalaca pred emigrantskom vladom, dok su njihovi odnosi sa bednim ostacima četničkog pokreta Slovenije i dalje bili zaoštrjeni.

Novakovo bekstvo u Italiju Zveza je vešto iskoristila za postavljanje energičnog zahteva emigrantskoj vladi i četničkom vođi Mihailoviću da se Novak smeni i na njegovo mesto postavi čovek koji će pružiti realne garancije za iskrenu saradnju sa Zvezom. Ali, do Novakovog smenjivanja došlo je tek docnije.

Posle četničkog kongresa u selu Ba, održanog krajem januara 1944. godine, dolazi do sve življe aktivnosti raznih reakcionarnih političkih grupa u zemlji, među kojima i onih okupljenih u Slovenskoj zvezi. Pojačana aktivnost svih njih svodila se isključivo na okupljanje svih reakcionarnih snaga na zajedničkoj platformi za borbu protiv NOP i njihovo povezivanje sa četničkim pokretom Draže Mihailovića.

U okviru ove aktivnosti, 9. maja 1944. godine održan je i sastanak predstavnika grupa okupljenih u Zvezi: klerikalaca, liberala, Jugoslovenske nacionalne stranke i »treće skupine« — to jest aktivnih i rezervnih oficira, pripadnika četničke organizacije. Na ovom sastanku doneti su zajednički zaključci, formulisani u »Konstataciji« i »Prilogu konstataciji«.

»Konstatacija« sadrži analizu razvoja političke situacije u Sloveniji i određuje zajednički stav i odricanje odvojene aktivnosti političkih grupa ubuduće, povezivanje sa četničkom organizacijom svih protivkomunističkih grupa radi »spasavanja Slovenije«, uključujući tu i domobranstvo i preporučujući oslonac na njega.

U »Konstataciji« se, pored ostalog, kaže:

»Po slomu, podeljena Slovenija izložena je nacističkom teroru i ponemačavanju, fašističkom lukavstvu i mađarskoj okupatorskoj politici. U ovom teškom položaju pojavljuje se OF (Osvobodilna fronta Slovenije) koja svim sredstvima provodi socijalnu revoluciju.

Sve okolnosti okupirane i unesrećene zemlje išle su u korist OF-a. Akcija protivkomunističkog bloka bila je vezana za neminovne poteškoće, od kojih su kardinalne:

1. Okupatorovo iskorišćavanje protivkomunističkih redova Slovenije, vezujući ih za 'borbu protiv boljševizma' i za svoj 'boj osovine za spas Evrope';

2. Samim tim što ga je okupator dozvolio, antikomunistički blok bio je u očima narodnih, u ropstvu preosetljivih, redova kompromitiran;

3. Anglo-američka javna politika i radio-propaganda prema SSSR-u stavljala je u težak položaj svakoga ko je bio u ma kakvom odnosu, ili zavisnosti od osovinskih okupatora ili njihovih satelita.

Protivkomunistički blok nije uspeo svoje grupe da fanatizira, da ih poveže do odricanja prošlosti i grupacijske pripadnosti i da u takozvanom legalnom antikomunističkom taboru stvori stalni i neostupni ilegalni odbor narodnog vođstva i protivu OF-a i protivu okupatora. Krivica za poslednje neuspehe leži u ličnim momentima i u stalnom nastojanju okupatora da kompromitira u javnosti protivkomunističke grupe i njihove vođe.

Majoru Novaku priznaju se hrabrost i dobronamernost, ali mu se prebacuje da on nije bio dorastao situaciji i da on ne može da reši aktuelne probleme.

Sve protikomunističke grupe stoje uz kralja, Jugoslaviju, zakonitu vladu i ministra Mihailovića. Rešenje novog komandanta prepušta se nadležnom ministru, a u pogledu rešenja međugrupacijskih odnosa konstatira se da je apsolutno potrebno da se do kraja rata za spas naroda sve grupe odreknu svake političko-partijske akcije.

Pogodnosti za novog komandanta imaju pukovnici Klinar, Vauhnik, Prezelj i Peterlin.

Pretnja nove katastrofe traži hitno rešenje komandanta i opšte situacije u Sloveniji.

U domobranstvu su narodni, jugoslovenski orijentirani elementi, čiji je cilj jedini: borba protivu komunizma, a za Sloveniju, odnosno za Jugoslaviju. Dužnost je svih Slovenaca da svim silama rade na spasavanju Slovenije.¹

Međutim, u »Prilogu konstataciji« govori se o programu čiji je osnovni zadatak stvaranje organizacije Mihailovićevih četnika pod nazivom »Jugoslovenska kraljevska vojska u domovini«. U njoj se, pored ostalog, kaže:

»Po primljenoj konstataciji nameće se niz zaključaka, od kojih su glavni:

Jedini instrument koji se može uspešno suprotstaviti za vreme prevrata anarhiji i revoluciji jeste jugoslovenska kraljevska vojska u domovini, koju je stvorio današnji ministar vojske i mornarice, armijski general gospodin Draža Mihailović.

Sve grupe i pojedinci protivkomunističkog tabora moraju u najvećoj tajnosti pomagati i čuvati sva mesta, kanale, pozicije, forme, funkcionere i akcije, koje je postavila ili ko-

je postavi vojna vlast u ime i po ovlaštenju gospodina ministra Mihailovića.«⁴

Uporedo sa svim političkim pripremama Zveza je, u duhu direktiva primljenih od potpredsednika emigrant-ske vlade Mihe Kreka, pristupila reorganizaciji celokup-nog rada u Sloveniji, naročito u odnosu na četnički po-kret. Januara 1944. godine formirana je komanda Kra-ljevske jugoslovenske vojske u Sloveniji — Komanda Slo-venije, a nešto docnije i komanda zapadne i istočne Slo-venije. Za komandanta Slovenije fiktivno je određen pu-kovnik Prezelj, dok je stvarni komandant bio njegov za-menik pukovnik Vladimir Vauhnik, koji je ubrzo zatim bio unapređen u čin brigadnog generala.

Sprovedenom reorganizacijom i smenjivanjem No-vaka Zveza je Mihailovića dovela pred svršeni čin.

Da bi najzad »pred pretećom opasnošću od komu-nizma« izgladio nesuglasice između četnika i Zveze i na taj način omogućio ujedinjenje svih reakcionarnih grupa u borbi protiv NOP u Sloveniji, Mihailović je, u duhu no-vog stava četničke organizacije prema reakcionarnim vr-hovima građanskih stranaka izraženom na kongresu u selu Ba i u odlukama donetim na njemu, bio prinuđen da prihvati novonastalu situaciju u Sloveniji. O tome je 2. aprila 1944. godine obavestio i Komandu Slovenije.

U pismu koje je ujedno bilo i odgovor za »Konsta-taciju« i njen »Prilog« Mihailović, pored ostalog, piše:

»Potpuno smo razumeli politička strujanja kod Vas. Naša bi želja bila da i Vi, isto kao i mi, podete putem ujedi-njavanja snaga. Ja ne sumnjam u to da Vi na tome mnogo radite.

U takvoj delikatnoj situaciji nama ni najmanje ne konvenira okupatorova propaganda, gde bismo se i mi po-minjali, te mi moramo razviti podzemnu svoju propagandu. Po svaku cenu mi moramo izbeći kompromitaciju. Anglo-ame-rička politika i radiopropaganda mnogo nam smeta, ali u Srbiji mi smo uspeli da potpuno umanjimo značaj ove pro-pagande, jer smo na javnim zborovima narodu otvoreno rek-li da Engleska želi da Rusiji sada ugađa da bi se ona što više trošila, a da u stvari misli drukčije.

Napominjem Vam da je Slovenija u boljem položaju od ma kog drugog kraja naše zemlje, jer se Slovenija nalazi najbliže savezničkim anglo-američkim armijama, koje po os-lobođenju neće dozvoliti nikakav komunistički puč, jer će se iz sopstvenih interesa morati zaštićivati demokratsko ure-đenje.

Organizacija jugoslovenske vojske ima da se izvede što pre i što potpunije od strane određenih komandanata. Tajno, u svoje redove uvući slovensko domobranstvo.

Domobranstvo može dati, sasvim suprotno od hrvatskog domobranstva, velike koristi, ali ga zato treba sačuvati za odlučne momente. Preduzimate sve da se veza sa njima produbi na najkonspirativnijoj osnovi i isto pripremi da svoju reč da kad to situacija bude zahtevala. U ovom smislu dobićete i usmene poruke.

Slovensko domobranstvo predstavlja zaista veliku snagu, samo ga treba moralno ojačati i pripremiti za glavni zadatak. Ono nam vrlo dobro može poslužiti da se na njega i njegove jedinice naslone svi naši odredi.⁵

Dalje, u pismu, Mihailović je potvrdio imenovanje novih komandanata i izvršio raspodelu dužnosti i nadležnosti pojedinih funkcionera četničkog pokreta Slovenije.

Tako je, najzad, između Zveze i četničke organizacije došlo do sporazuma i pune međusobne saradnje, o čemu se u izveštaju upućenom Mihailoviću maja 1944. godine izrazilo puno poverenje novoj komandi, koja daje garancije da će vojska van stranaka služiti narodu i kralju.

»Slovenska zveza je dala komandi svu moralnu, političku i finansijsku pomoć i uverena je da samo naša vojska može u datom momentu rešiti čitavu situaciju.« Slovenska zveza dalje podvlači da je »političko predstavništvo — a za vojna pitanja da isključivu kompetenciju ima komanda odnosno vojni savet«. Slovenska zveza podvlači »da vojska, ili koji njen organ ne vodi politiku pojedine grupe, nego neka bude nosilac državne misli nad svim strankama.«⁶

Međutim, kada je početkom 1945. godine, slom nacističke Nemačke postao pitanje dana, na Mihailovićevu inicijativu, a uz intervenciju Kreka i obilatu pomoć ljubljanskog biskupa Rožmana, u Sloveniji je formiran i »Narodni odbor«, o kome Mihailović, u depeši upućenoj Kreku 31. januara 1945. godine, kaže:

»Sporazumeli su se Slovenska ljudska stranka, socijalisti i JNS i sastavili zajednički narodni odbor. Potpisali su zajedničku izjavu za Veliku Sloveniju u Federativnoj Jugoslaviji pod Karađorđevićem i svi viđeniji ljudi iz svih pokrajina. Odbor priznaje đenerala Mihailovića i nastavlja borbu protiv komunista.«⁷

Detaljnije o ovome odboru i situaciji u kojoj su se našle reakcionarne snage u Sloveniji dva meseca pre njenog oslobođenja govori se i u izveštaju Komande Slovenije upućenom Mihailoviću 12. marta 1945. godine. U njemu se, pored ostalog, kaže:

•Narodni odbor kao skup svih nacionalnih političkih snaga sa ciljem federativne kraljevine Jugoslavije ima zadatak da u datom momentu predstavlja najvišu suverenu političku vlast na slovenačkom teritoriju. Najveću zaslugu da je došlo — posle većih poteškoća — do osnivanja tog odbora, ima sigurno ljubljanski episkop Gligorije Rožman, koji je svim silama nastojao na tome da dođe do političkog sjedinjenja svih nacionalnih političara.

Na čelu slovenačkog domobranstva stoji organizacijski štab sa generalom Rupnikom kao instruktorom i ujedno šefom civilne ljubljanske pokrajinske uprave.

Glavnu snagu domobranstva sačinjavaju pet udarnih bataljona.

Od svih pet udarnih bataljona samo je bataljon Vuka Rupnika još održao svog slovenačkog komandanta i sasvim slovenački sastav, dok su u ostalim bataljonima komandanti bataljona Nemci i svakome bataljonu pridodata je po jedna četa nemačkih vojnika.

U Ljubljani je u slovenačkim rukama i uprava policije, koja se deli na kriminalni i politički odeljak.

Politička policija dobro radi pri otkrivanju partizanskih organizacijskih mreža te je pohvatala u toku poslednjih godina i veliki broj partizanskih funkcionera.

Protiv nacionalista i njihovih organizacija domobranska politička policija nikada ne nastupa, te naše organizacije sasvim toleriše pa ponekad čak i pomaže.

Posle dolaska jačih nacionalnih srpskih snaga u primorsku naravnim putem pruža se srpskoj komandi zadatak da za buduću zajedničku srpsko-slovenačku borbu protiv boljševizma na čitavoj slovenačkoj teritoriji energično odmah uzme inicijativu u svoje ruke te da sistematskim i detaljnim ispitivanjem situacije pripremi, pa u datom momentu i izvede sve potrebne mere, da se sve slovenačke jedinice, posle okupatorovog sloma, po planu i bez svake zabune i raspadanja snaga, slože sa srpskim jedinicama u jednu dobro organizovanu i centralno komandovanu celinu. Sta znači za nedovoljno organizovane i nepovezane jedinice iznenadni slom okupatora, Slovenci dobro znaju iz prakse posle 8. septembra 1943. godine, kada je došla nad naš narod prava katastrofa i kada je samo dolazak Nemaca spasao ostatak protivkomunističkih snaga pred potpunim uništenjem.⁴

Četnički vođa Mihailović je u saradnji i kombinacijama njegovih saradnika iz Slovenije sa tamošnjim reakcionarnim vrhovima građanskih stranaka gledao mogućnost povezivanja slovenačke reakcije s emigrantskim krugovima sa ciljem da se u Sloveniji stvori uporište za borbu protiv nove Jugoslavije. Imajući u vidu prisustvo američkih snaga u Italiji i nadajući se u njihovu intervenciju, on je sredinom marta 1945. uputio Komandi Slovenije depešu u kojoj, pored ostalog, kaže:

»Objasnite tamošnjim političarima da se Krek drži zajedno sa nama i da je šef opozicije u inostranstvu dr Milan Gavrilović, veliki borac za demokratske slobode. On oko sebe okuplja sve političare, protivnike Tita, u koje se računa i Krnjević. Nastojte da dođe do povezanosti na političkom polju i da se što čvršće zbiju naši redovi. Poznata vam je deklaracija Titove vlade. Dobro je šta ste sa vojvodom Đujićem u dobrim odnosima, kao i s ostalima. Mi predstavljamo svi zajedno veliku snagu. Vi ste u najpovoljnijoj situaciji, jer ste u zahvatu američke armije. Ne smete situaciju ispustiti iz ruku.«⁹

Međutim, sa osloncem na slovenački kvislinški aparat nije računao samo Mihailović.

Nekoliko dana pre bekstva iz Zagreba, sa slovenačkim kvislingom generalom Rupnikom stupio je u kontakt i šef ustaške države Ante Pavelić.

O planovima i međusobnim sporazumima ova dva kvislinga neposredno pred njihovo bekstvo iz zemlje, istaknuti funkcioner ustaškog Ministarstva inostranih poslova Vladimir Zidovac je pred istražnim organima 1946. godine, izjavio:

»U posljednje vrijeme u NDH, među ostalim pokušajima koji su činjeni u to doba, pojavljuje se i plan da se nešto učini zajedno sa Slovencima. Sigurno je inspiraciju za tu ideju dala pomisao da Slovenci moraju imati već nekakve veze s Englezima i Amerikancima, jer da čitavu njihovu potajnu djelatnost dirigira Krek iz Rima. Po izveštajima konzula iz Ljubljane, profesora Baljića, proizilazilo je da Slovenci takve veze doista imaju. Sjećam se da je i meni Horvat¹⁰ u par navrata spominjao da Krek, u sporazumu s Englezima i kraljem Petrom, doista vodi u Sloveniji tajnu akciju kojoj je cilj da je dovede do anglo-američke intervencije na jugoslovenskom području. Taj je Horvat inače bio na čelu nekakve stranke (kmetско-делавске) koja da ima u programu usku saradnju s Hrvatima, pa da je on još za banovine radio sa

dr Mačekom. Horvat se dosta vrizmao po Zagrebu za sve vrijeme NDH. Stvorio je čak i neki plan o hrvatsko-slovenskoj 'državnoj zvezi' i bio s time kod dr Pavelića.

Ali u posljednje vrijeme u NDH Horvat više nije imao nikakav ugled ni kod merodavnih hrvatskih političara, kako sam to mogao iz raznih primjedaba razabrati.

U ono vrijeme bili su za NDH mnogo interesantniji general Rupnik, za kojeg je prof. Baljić izvestio da je na Vidovdan 1944. godine u prisustvu Nijemaca održao jedan oduševljeni govor za kralja Petra. To je, doduše, bilo neugodno za NDH, ali se je odatle počelo zaključivati da i taj Rupnik mora imati veze ne samo s kraljem Petrom nego i s Englezima. Naravno i sa četnicima, za koje se je uostalom za vrijeme rata uvijek čulo da imaju dosta svojih ljudi po Sloveniji.

Nadalje, sve interesantniji postajao je knez — biskup Rožman, za koga se je govorilo da ima izravne veze s Krekom u Rimu.

Čim je vrijeme dulje odmicalo i čim je vojnički i politički položaj za NDH postojao nepovoljniji, tim su se više obraćale oči na Sloveniju. Najprije se je kombiniralo s generalom Rupnikom te govorilo o tome kako bi se, ako se stvari tako nepovoljno razviju, hrvatska vojska povlačila zajedno s Rupnikovim 'dombrancima' spram Istre, te treba izazvati anglo-američku vojničku intervenciju. Zatim se je više govorilo o onim slovenačkim krugovima koji imaju direktne veze s Krekom i Englezima.«

Sve izveštaje koji su stizali od Mihailovića Senegalac je, preko organa američke obavještajne službe u Turskoj, upućivao u Vašington. O tome on 19. marta 1945. godine telegramom obavještava Mihailovića:

»Onaj posljednji tjedan NDH čuo sam govorili na ministarstvu 'a i inače od upućenih ljudi', da su iz Ljubljane stigli neki slovenski delegati koji imaju pregovarati s hrvatskom vladom. Čuo sam da s njima pregovara dr Alajbegović, koji im je dao i jednu večeru u 'novinskom klubu'.

Dan-dva docnije došao je ponovo u Zagreb radi usmenog izveštaja prof. Baljić. On nije bio primljen samo kod dr Alajbegovića, nego svoj izveštaj podnio izravno i na sjednici same vlade. Iz toga se takođe moglo razabrati da je slovensko pitanje vrlo aktuelno, te da mu vlada posvećuje veliku pažnju.

Ne znam da li još u onom posljednjem času u Zagrebu ili već na bijegu iz Zagreba, čuo sam da je u Ljubljani proglašena nekakva posebna — slovenska država. No, odmah je bilo dodano da je to prekasno pokušano, pa je stvar propala.

Jednom zgodom Baljić mi je pričao o ovim događajima. Rekao mi je da je čitavu slovensku akciju vodio tajno Krek iz Rima, i to u dogovoru s Englezima i kraljem Petrom. Dakle, slovenska država, koja se je imala proglasiti, nije bila uperena protiv Kraljevine Jugoslavije, nego je to bila unapred dogovorena igra, kako sa samim kraljem Petrom tako i sa Englezima. Međutim, stvar je pokvario Rupnik, umjesto da na vrijeme odstupi od vlasti, te je prepusti Slovencima, koji su tu čitavu akciju vodili, on je stvar zavladio.

Plan je Krekov bio u tome da se tim izazove anglo-američka vojnička intervencija, jer bi nova slovenska vlada zvala u pomoć Engleze i Amerikance, odnosno tražila da oni zavedu red i osiguraju slobodne izbore u zemlji, koji bi imali odlučiti o budućem uređenju. Uz Slovence, tako je dalje postavio prof. Baljić, pružala se je prilika i NDH da se spase (mislim da ova rečenica posve tumači sadržaj pregovora, koji su onih posljednjih dana vođeni u Zagrebu i Ljubljani).

Dalje mi je Baljić rekao da je u času kad je konačno Rupnik shvatio da mora odstupiti od vlasti tek kad je odista ta 'Slovenska država' bila proglašena, već sve bilo prekasno te je stvar odmah i propala. Tu stvar precizira prof. Baljić na ovaj način: 'Da je onaj nesretni Rupnik odstupio bar jedno osam do deset dana prije'.

Kasnije upoznao sam se s generalom Rupnikom. On je tada pričao da su postojali planovi o tome da se slovenska i hrvatska vojska zajednički brane protiv partizana, pa je šteta što nije doista i provedeno, te da je pogreška što se je uopće bježalo iz zemlje."

Zahvaljujući brzom razvoju događaja i pravovremenim akcijama Jugoslovenske narodne armije, svi kvislinski planovi o spasavanju sopstvenih i buržoaskih pozicija u Jugoslaviji najzad su pali u vodu.

Samo šest dana posle Ljotičeve pogibije, 29. aprila, pod pritiskom jedinica Četvrte jugoslovenske armije, koja je dobila zadatak da oslobodi najzapadnije krajeve Jugoslavije — Istru i Slovenačko primorje, okupatorske i kvislinske trupe se bile razbijene i prinuđene na povlačenje. I dok je jedna grupa bežala preko mostova na reci Soči kod Gorice u pravcu Udina, dotle je druga hitala prema austrijskoj granici u pravcu Celovca.

U toku bekstva, 4. maja 1945, komandant kvislinskih formacija general Miodrag Damjanović je primio dva radiograma:

»Molimo dostavite depešu Glavnom stanu Generala Aleksandera u Italiji da se spreči dalje krvoproliće i uništavanje slovenačkog naroda; molim hitne intervencije vaših

oružanih snaga u Sloveniji. — Dr. Gregor Rožman, biskup Ljubljanski. Trećeg maja 1945. Narodni odbor za Sloveniju.¹²

Drugi radiogram je glasio:

»Trećeg maja revolucionarnim putem sastao se Prvi privremeni slovenački parlament koji je proglasio ustanovljenje ujedinjenja Slovenije kao sastavnog dela federativne Kraljevine Jugoslavije. Sa oduševljenjem jednoglasno primljen je poziv Kralju da se vrati na od neprijatelja oslobođenu teritoriju. Nemački politički otpor je slomljen. Narodni odbor.«¹³

Prešavši Soču ostaci kvislinških formacija su 4. maja 1945. stigli u Palmanovu, a već sutradan britanske trupe su ih razoružale. Istu sudbinu 12. maja doživeli su i oni koji su stigli u oblast Celovca.

Izvestan broj ovih zločinaca savezničke okupacione vlasti su uhapsile i preko jugoslovenske vojne misije u Nemačkoj i Austriji predale jugoslovenskim vlastima. Među ovima bili su i kvislinzi Milan Nedić i Lav Rupnik.

Za vreme dok se nalazio u zatvoru, pod istragom, vraćajući se u svoju »samicu« sa saslušanja, Nedić je iskoristio nepažnju sprovodnika i, skokom kroz prozor sa stepeništa između drugog i trećeg sprata, 4. februara 1946. izvršio samoubistvo, dok je Rupnik, za zločine u toku rata nad slovenačkim narodom od vojnog suda u Ljubljani osuđen na smrt i 1947. godine streljan.

DRAMA NA ZELENGORI

Krajem 1944. i početkom 1945. godine, Draži Mihailović je kao jedina veza sa emigrantskim krugovima ostao obaveštajni centar bivše emigrantske vlade Božidara Purića u Carigradu, sa Dušanom Petkovićem Senegalcem na čelu. Posredstvom njega Mihailović je održavao vezu sa Purićem, Jovanom Donovićem, Konstantinom Fotićem, Dimitrijem Putnikom i ostalima koji su u to vreme činili znatne napore u cilju spasavanja četničkog pokreta i njegovog vođe Mihailovića.

Ovim vezama Mihailović je pridavao naročiti značaj. Zbog toga je 24. decembra 1944. godine uputio Senegalcu telegram koji u izvodu glasi:

«Odlično je što ste postigli direktnu vezu sa Vašingtonom (Fotićem — nap. autora), sa Donovićem i Putnikom. Držite što bolji kontakt».

Očigledno, Mihailović je računao da će mu i ovaj centar svojim vezama odlično poslužiti u njegovoj borbi protiv NOP u zemlji. Zato je svim silama nastojao da ga snabdeva mnogobrojnim lažnim i klevetničkim izveštajima o situaciji u Jugoslaviji, sračunatim na kompromito-

vanje NOP pred zapadnim saveznicima i svetskom javnošću.

Pored raznih izmišljotina i laži o NOP, Mihailovićevi izveštaji upućivani Senegalcu bili su snabdeveni i obaveštajnim podacima vojne i ekonomske prirode, koje je dobijao od svojih agenata koji su još egzistirali, mahom ilegalno, u oslobođenim krajevima zemlje, naročito u Srbiji.

Sve izveštaje koji su stizali od Mihailovića Senegalcu je, preko organa upućivao u Vašington. O tome on 19. marta 1945. god. telegramom obaveštava Mihailovića:

»Molim šaljite što više izveštaja iz zemlje. Naša veza s vama uslovljena time. Svi vaši izveštaji dostavljaju se telegrafski Vašingtonu, jednom licu koje je lični referent Ruzveltova. Prema tome, važno je slati što dokumentovaniji materijal o svim zbivanjima u zemlji, vojničkim, političkim i ekonomskim koja bi bila povoljna za vas u očima Amerikanaca. Neophodno dostaviti Amerikancima vaše želje, zahteve i gledišta uoči konferencije u San Francisku. Ovo je veoma važno. Molim odmah demantujete laži Radio-Beograda o vama, kao: vest o ubijanju 700 četnika koji su sarađivali sa Nemcima, vest o pozivu ustašama da rade s vama protiv Tita itd...«²

Na Senegalčev zahtev, Mihailović mu je, u svoje ime i u ime Centralnog nacionalnog komiteta, 1. aprila 1945. godine poslao telegram namenjen Konstantinu Fotiću u SAD, u kome kaže:

»Zasebno šaljemo vam pozdravnu poruku C. N. K i g. đenerala Draže Mihailovića za konferenciju ujedinjenih naroda u San Francisku s molbom da je predate gde treba i da joj date što širi publicitet u Americi u momentu, koji vi prema Vašem nahođenju nađete za pogodan...

Najzad nam izgleda da, engleska politika razvodnjava Titove akcije ali ide prelagano i da će nas ta sporost stajati još premnogih žrtava. To da bi ih što više izbegli, C.N.K. i Vrhovna komanda sa đen. Dražom Mihailovićem moli Vas i opunomoćuje ovim, da na način, koji Vi nađete za najpogodniji i na pogodnom mestu čak i u njihovo ime, dejstvujete i insistirate:

a) Da naši saveznici hitno pošalju zajedničke komisije, koje bi izvršile anketu i proverile naša tvrđenja o stanju u čitavoj zemlji i radu Titove vlade na terenu;

b) Da mi ne vodimo nametnuti nam građanski rat, ali ćemo biti u njemu istrajni ne da bi se dočepali vlasti već isključivo radi obezbeđenja demokratskih sloboda i uvođenja

demokratske uprave u zemlji, a da ćemo prekinuti ovakvu akciju, kad to bude postignuto;

v) Da se mora računati sa strankama demokratskim u zemlji i njihovom učešću u beogradskoj privizornoj vladi, te bi s toga trebalo tu vladu zameniti drugom u kojoj bi stranke uzele učešća kao i naš pokret otpora i oslobođenja sa jugoslovenskom demokratskom narodnom zajednicom;

g) Da je hitno potrebno, da američka saveznička vojska posedne celu teritoriju Jugoslavije i time spreči dalji građanski rat i omogućiti uvođenje demokratske uprave u zemlji, a naša Vrhovna komanda i Jugoslovenska vojska u otadžbini pod njom, pozdraviti bi to i priključiti bi joj se.

Shvatajući situaciju u kojoj se početkom 1945. godine našao četnički pokret i njegov vođa, Senegalac je nastojao da u svojim telegramima upućenim Mihailoviću, pored ostalog pošalje i po koju utešnu vest.

Tako je početkom januara 1945. godine obavestio Mihailovića da je major Vohovska, koji je izvesno vreme u emigraciji bio adutant kralja Petra, upućen u neki logor na Srednjem istoku u kome se nalazi oko 600 naoružanih četničkih pristalica i koji se vežbaju i pripremaju za prebacivanje u zemlju.

U produžetku ovog telegrama Senegalac obaveštava Mihailovića da je turska štampa u poslednje vreme objavila »čitav niz« povoljnih članaka o nama, a da se »naročito svesrdno zalaže Jalčin, narodni poslanik«, čiji su svi članci »antititovski«, kao i da se u Turskoj »dobija utisak o organizovanoj antititovskoj kampanji«.

Na kraju Senegalac izveštava Mihailovića da je uspostavio kontakt sa bugarskim generalnim konzulom u Turskoj koji ga obaveštava o situaciji u Bugarskoj.

Povodom ovih obaveštenja, Mihailović je 23. januara 1945. godine izdao članu svoga štaba Mirku Lalatoviću sledeće naređenje:

»Poručite Senegalcu da bi za nas bio vrlo jako interesantan đeneral Lekarski. Isto tako i Lazar Popovski, moj lični poznanik. Od njih bi mogao Senegalac da dozna mnogo interesantnih stvari za Bugarsku. Ispunite želju Senegalcu i pošaljite mu što više podataka i obaveštenja o partizanima.«

Kada su se marta i aprila 1945. godine u već gotovo oslobođenu zemlju vraćali i razni činovnici emigrantske vlade, Senegalac nije propustio priliku da među njima pronalazi one koji su skriveno simpatizali četnički

pokret i da ih vrbuje za akcije uperene protiv NOP. O tome on 19. marta 1945. godine obaveštava Mihailovića:

»Početkom aprila prolaze ovde činovnici-izbeglice iz Londona i Kaira na putu za Beograd. Ne znam tačno ko će sve biti. Sigurno je da će među njima biti i dobrih patriota koji su uz vas. Imate li poruke za njih?«⁴

U toku decembra 1944. i januara 1945. Jovan Đonović je, preko Petkovića radiogramom obaveštavao Dražu da »istočni saveznici (misli na SSSR — nap. autora) još nisu odgovorili na predlog o sporazumu sa nama«.

»Dok je Čerčil na vlasti — rekao je Đonović — promene u našem pitanju vrlo su teške. On se boji da bi pao kada bi se otvorilo jugoslovensko pitanje. Molio sam američkog ministra obrazloženom predstavkom za pomoć i intervenciju. Da li će naši izdržati? To bi bilo potrebno po svaku cenu. Ipak su promene moguće, ako ni zbog čega drugoga, ono zbog sukoba dva ideološka tabora. Samo se valja strpeti.«⁷

Jedanaestog marta 1945. godine Mihailović je od Đonovića primio sledeću poruku:

»Našem čoveku u sovjetskom poslanstvu saopšteno je za Vas sledeće: Ako Mihailović iskreno želi sporazum sa nama, neka pošalje u Beograd svoga delegata, koji bi u našem prisustvu poveo pregovore sa Titom. Pod našom protekcijom, pregovorima bi bila sređena sva pitanja. Za sada je najvažnije da se svi bore protivu Nemaca. Zato Mihailović treba da se bori tamo gde mu odredi naša komanda. Kad sporazum bude načinjen, neće biti osnova za bojazni i nepoverenja.«⁸

Dalje se u depeši govori o uslovima koje su sovjetski funkcioneri postavili da bi se mogao ostvariti sporazum sa Dražom i da odbijaju odlazak misije u Mihailovićev štab. Zatim se napominje da Mihailovićev delegat »može da se javi u Beograd u vremenu od 25. februara do 10. marta«. Đonović preporučuje da bi »neoportuno bilo sve odbiti kako ne bi Sovjeti i to uzeli kao dokaze za saradnju sa neprijateljima«. Najzad se govori o tome da će se iz tog sovjetskog poslanstva javiti u Beograd o predloženim datumima, kako bi se Mihailovićevom čoveku dozvolio dolazak u Beograd i da se »po mogućstvu prekinu napadi komunista dok traju pregovori«, kao i to da Mihailović ne treba o svemu tome da obaveštava savezničke oficire koji se kod njega nalaze.

Pošto je Mihailović ovu depešu primio 11. marta, a rok za najavljene pregovore isticao je 10. marta, to je on ispod teksta depeše olovkom napisao: »Traži ponovo datum i kome delegat da se javi«.

O ovom slučaju Mihailović je u svom saslušanju, kada mu je posle rata suđeno, rekao da je početkom 1945. tražio preko Đonovića da pošalje svoje delegate kod sovjetskih funkcionera radi pregovora, ali pošto je od Đonovića dobio navedeni odgovor sa zakašnjenjem — »stvar je propala«.⁹

Sutradan po prispeću ove poruke od Đonovića, a pošto je prethodno saznao da je u duhu postignutog sporazuma između tri lidera vodećih sila antifašističke koalicije Čerčila, Staljina i Ruzvelta u Jalti obrazovana 7. marta 1945. nova jugoslovenska vlada Tito — Subašić, Centralni nacionalni komitet je doneo rezoluciju u kojoj se kaže:

»Centralni nacionalni komitet obraća se Kraljevskim Namesnicima da u ovom najtežem i najkritičnijem vremenu naše narodne istorije, svesni svoje velike uloge, ali i svoje istorijske odgovornosti, preduzmu sve da se odmah prekine građanski rat u zemlji i da se narodnim vojnim snagama, pod komandom Draže Mihailovića, pruži mogućnost da se:

u potpunosti, neometane i nenapadnute, upute protiv okupatora, a za što brže oslobođenje zemlje;

da se narodu obezbedi slobodan povratak na napuštene ognjišta, u miran život, kao i da se našem političkom vođstvu pruži prilika da, zaštićeno od terora, slobodno izađe na političku pozornicu i pred narod iznese svoj program, zasnovan na principima istinske slobode i demokratije.«¹⁰

Mada znatno docnije, ova rezolucija je ipak stigla u ruke savezničkih vlada, ali već je bilo isuviše kasno za bilo kakve pregovore. To je bio, u stvari, poslednji pokušaj Draže Mihailovića i četničkog političkog vođstva da za vreme rata steknu legalitet pred velikim silama i da se umešaju u stvaranje nove Jugoslavije.

Dalji tok nastupajućih događaja kapetan Aleksandar Milošević, komandant Šumadijskog četničkog korpusa, u svom dnevniku opisuje:

»Prve znake predstojećeg prelaska u napad komunisti su pokazali početkom marta 1945. Naporedo sa prebacivanjem iz Srbije novih jedinica oni su sa fronta vrtili nasilna

izvidanja i pokušavali da zauzmu pojedine terenske tačke podesne za prelaz u napad.

U toku 9. i 10. marta crnogorske jedinice, koje su krenule za Sloveniju, povukle su se sa položaja na Trebavi (područje između donjeg toka Bosne i planine Majevica — nap autora). Koristeći to, komunisti izbiše na napuštene Ploče, ključ levog krila položaja na Trebavi. Pad Ploča značio je i pad Gradačca i strahovito ugrožavanje pozadine, gde behu sve bolnice i Vrhovna komanda.

Sumadijska grupa hitno je upućena 10. marta sa naređenjem da Ploče povрати. Jurišem, uz velike obostrane gubitke, Ploče su povraćene pred podne 10. marta.

Po vatri koja se osećala duž celog fronta bilo je jasno da su komunisti prešli u opšti napad. Po podne pade varošica Gradačac. Levi bok naših snaga na Pločama ubrzo je bio isuviše ugrožen. Predveče one su morale da je napuste.

Povlačenjem na celom frontu na Trebavi na uzastopne položaje izdržali smo 11. i 12. marta. Noću između 12. i 13. bilo je naređeno svim jedinicama da se na položajima užeg mostobrana, gde smo već bili, izdrži i 13. marta po cenu svega. Pozadina je sa tri skele prebacivana preko reke Bosne na njenu levu obalu. Noć između 13. i 14. bila je predviđena za prelazak i boračkih delova.

Izdržasmo. Te noći predoše i borački delovi, svak na svom pravcu, na levu obalu.

Bio sam u zaštitnici prema srednjoj skeli kod sela Koprivne. Znak za povlačenje i zadnjih trojki, a u isto vreme i za rušenje skele, bile su tri bele rakete. Tu, kraj skele, nadoh se sa majorom Milošem Markovićem, komandantom Požeškog korpusa. Opalismo tri bele rakete, sačekasmo trojke i ukrasmo se na skelu. Već se dobro razdanilo. S one strane, kraj same vode, nadosmo Čiču. Umivao se. Raportirah mu. Bio je zadovoljan, jer je prelaz uspeo onako kako se niko nije nadao... Beše mokr i maglovito jutro 14. marta 1945. godine.

Crveni nisu ni pokušavali prelaz preko reke Bosne. Smešteni na Vučjaku, u predelu sela Podnovlje i Dugo Polje, mi smo bili mirni.

Pritisak komunista na Trebavi ubrzo beše popustio. Njihove jedinice su se negde povukle, te se Trebavci popa Save Božića vратиše natrag. Na Vučjaku behu samo srbijanske snage i nešto od onih iz srednje Bosne.

Još pre konferencije komandanta grupe korpusa održane u Modriči 10. marta 1945. bila je naređena preformacija. To su zahtevala brojna stanja jedinica, koja se borbama i bolestima behu jako smanjila. Ofanziva komunista bila je to prekinula, pa je dovršena ovde na Vučjaku.

Dotadašnji korpusi pretvoreni su u brigade. Izvršeno je novo grupisanje:

— Šumadijski jurišni korpus: komandant potpukovnik Dušan Smiljanić, načelnik štaba major Aleksandar Milošević. U sastav su ušle: Prva šumadijska brigada, pod komandom kapetana Marka Muzikravića; Druga šumadijska brigada, pod komandom kapetana Milutina Milutinovića, i Timočka brigada, pod komandom majora Ace Milenovića.

— Grupa potpukovnika Dragutina Keserovića: u sastav su ušle preformirane jedinice iz njegove grupe korpusa i Požeškog korpusa.

— Grupa potpukovnika Dragoslava Račića: u sastav su ušle preformirane jedinice njegove grupe korpusa Cerškog i Majevičkog.

— Grupa majora Nikole Kalabića: u sastav su ušli preformirani njegovi korpusi, brigada poručnika Filipa Ajdaića iz Požeškog korpusa i snage iz Posavine koje su pripadale Trebavi.

— Grupa kapetana Neška Nedića: u sastav su ušle preformirane jedinice iz Posavsko-tamnavske grupe korpusa i Južnomoravske grupe korpusa.

— Avalski korpus, pod komandom potpukovnika Svede Trifkovića: u sastav su ušle njegove jedinice kao i ranije.

— Grupa komandosa, pod komandom pukovnika Dragoslava Pavlovića.

— Dačka grupa, pod komandom potpukovnika Miodraga Paloševića.

— Vrhovna komanda, u koju su bili povučeni komandanti rasformiranih jedinica: potpukovnik Šiniša Ocokoljić, komandant Mlavske grupe korpusa; potpukovnik Ljuba Jošanović, komandant Timočke grupe korpusa; potpukovnik Vladimir Komarčević, komandant Posavsko-tamnavske grupe korpusa.

Komandant Južnomoravske grupe major Blaža Brajević beše napustio svoju jedinicu i priključio se Crnogorcima. Komandant Rudničkog korpusa kapetan Dragomir Gara Topalović učinio je isto sa nešto ljudstva, zato što nije htio da uđe pod komandu kapetana Neška Nedića.

Na Vučjaku smo ostali punih mesec dana. Pored briga da se ljudstvo oporavi, pristupilo se mnogim drugim aktivnostima političkog obeležja. To je čitav niz radnji i pokušaja da se, bar koliko-toliko, naša izuzetno teška situacija izmeni.¹¹

A evo u čemu se sastojala ova «aktivnost političkog obeležja».

Nalazeći se, pod udarcima snaga Jugoslovenske narodne armije, u teškoj situaciji, sa svojim demoralisanim, izgladnelim i od tifusa desetkovanim jedinicama koje su se svakodnevno osipale, Mihailović je, sa ciljem da

olakša sopstveni položaj, uporno nastojao da, sa naslo-
nom na nemačke okupatore i ustaše, stvori jedinstveni
vojnički i politički front svih reakcionarnih i mračnih si-
la starog pokreta koji je bio na izdisaju. Zbog toga je on,
u martu 1945. godine, uputio u Zagreb Vladimira Preda-
veca sa zadatkom da po svaku cenu uhvati vezu sa Ma-
čekom.

Koristeći se Mihailovićevim ovlašćenjem i primlje-
nim usmenim instrukcijama Predavec je u Zagrebu 27.
aprila 1945. godine napisao i opširniji »memorandum«
koji je upućen Mačeku.

U »memorandumu« se, pored ostalog, kaže:

»Glavna borba protivu Tita vodi se sada na području
Nezavisne Države Hrvatske. Glavne snage, koje u toj borbi
uzimaju učešća, bore se pod ustaškim amblemom. Sve će to
ostati formalno tako i posle zaključenja projektovanog vojni-
čkog aranžmana. Tito, prema tome, ima mogućnost da tu
borbu u inozemnim krugovima prikaže kao borbu sa Njema-
čkom i njenim saveznicima i da joj oduzme karakter gra-
đanskog rata, koji bi jedino mogao biti razlogom jedne anglo-
američke intervencije. Na taj način, ostaje, da se taj prob-
lem postavi eventualno tek u zadnjem momentu i na zad-
njem uporištu, u Sloveniji. Tada će, međutim, već situacija
nacionalnih snaga biti znatno slabija nego što je danas, dok
prema partizanima stoji još uvijek skoro intaktna snaga hr-
vatske vojske i teško probojan planinski zid na području
NDH.

Iz ovoga slijedi, da eventualni vojnički aranžman ne
rešava, kako je gore već rečeno, u potpunosti problem, već
bi jedino pod izvjesnim uslovima, mogao borbu produžiti i
omogućiti nacionalnim snagama da dobiju u vremenu...

Nameće se, prema tome, problem političkog aranžma-
na, koji je, nesumnjivo, vrlo teško ostvariti, ali koji je, za
druge jedini u stanju da 'problem Jugoslavije' nametne, da
postavi problem građanskog rata i da Angloamerikancima
pruži mogućnost da se umešaju i da uspešno interverišu u
korist nacionalnih snaga.

Dotle bi problem bio jednostavan, a i njegovo rješe-
nje ne bi predstavljalo velike teškoće. Međutim, u javnom
životu Hrvatske postoji danas još jedan faktor — Poglavlak
NDH. Ne želimo nikako ulaziti u pitanje raspoloženja hrvat-
skih narodnih masa jer za to nismo pozvani, ali smo slo-
bodni upozoriti Vas, gospodine Predsedniče, da je na toj
strani organizirana vojska, koja u današnjim prilikama čini
glavnu komponentu oružanog otpora, protivu komunista na
području Jugoslavije. O tome momentu, mora se voditi ra-
čuna, jer, čak i pod uslovom kada bi druga strana na to pri-

stala, vršenje opsežne izmjene u vodećem kadru vojske u času kada toj vojsci predstoji odlučna borba, smanjile bi njene bojnu vrijednost na minimum...

Mi Vas molimo, gospodine Predsedniče, da nam ne zamjerite što ovako otvoreno tretiramo jedan težak problem, koji je u prvom redu Vaša briga. Strahote građanskog rata... nagone nas da, u skladu sa instrukcijama koje smo dobili, sa razgovorima što smo ih do sada vodili i na osnovu datih nam ovlašćenja, učinimo ovaj apel na Vas.«¹¹

U vezi s uspostavljenim kontaktom sa Mihailovićem, u svojim memoarima Maček je napisao:

«Obično sam slušao sve vrste razgovora o četnicima iako je njihov vođa Draža Mihailović bio malo poznat u Hrvatskoj. Jedino u proleće 1945. godine, dobio sam kopiju pisma koga je Mihailović adresovao na mene. Njegov kurir je trebao da dođe u Zagreb i da to pismo preda meni lično. Kako je to bilo van mogućnosti on je dozvolio Ljudevitu Tomašiću (narodnom poslaniku) da ga prepiše. Tomašić se prihvatio da ga prekrivumčari do mene. U tom pismu Mihailović mi je otkrio plan po kome bi se formirale tri nezavisne armije (Srpska, Hrvatska i Slovenačka), sa istim pravima, i da se zajednički bore protiv komunista. Na nesreću, njegov predlog je došao isuviše kasno. Zapadne demokratije su se odlučno izjasnile u korist Tita. Mnogi ljudi u svetu počinju da uviđaju uzrok tek kada je slučaj izgubljen; ostali, ipak brojniji nikada neće sagledati uzrok u potpunosti.»¹²

Iako napisano znatno kasnije, to je ostalo kao Mačekov odgovor na Mihailovićovo pismo i »memorandum« napisan na osnovu njegovih instrukcija.

Preko svoga obaveštajnog organa u Zagrebu, advokata Ranka Brašića, Mihailović je 15. aprila 1945. godine uputio dva pisma. Jedno je bilo namenjeno podbiskupu dr Alojziju Stepincu, a drugo ustaškom vođi Anti Paveliću.

Pismo Stepincu je glasilo:

»Preuzvišenosti, preplavivši Srbiju i druge srpske pokrajine, komunistički val od nekoga vremena zapljuskuje i one pokrajine koje nastanjuje hrvatski narod. On se sve više širi i, naročito poslednjih dana, preti da preplavi i te krajeve, onako isto kako je to bio slučaj u minuloj godini sa srpskim krajevima. Prilikom prve audijencije, kojom ste donosiocu ovoga pisma učinili čast, imao je on prilike da obavesti Vašu Preuzvišenost o svima nevoljama i patnjama, što ih je komunizam prouzrokovao srpskome narodu u toku nekoliko minulih meseci.

Osećajući u ovim časovima potrebu da, pored ostalih, i Vašoj Preuzvišenosti, kao duhovnome vođi hrvatskoga naroda, skrenem pažnju na sve strahote eventualnog komunističkog osvajanja hrvatskog prostora, meni je čast da u prilogu dostavim Vašoj Preuzvišenosti jedan memoar u kome su izložena moja gledišta na sadašnji vojni i politički položaj. Donosilac ovoga pisma biće Vašoj Ekselenciji na raspoloženju za eventualna dalja obaveštenja.

Bez obzira na sve one momente i okolnosti, koji su nas ili koji bi nas mogli deliti, ja smatram za svoju dužnost, da zamolim i Vašu Preuzvišenost, da uloži sav svoj uticaj i sve svoje napore u cilju aktiviranja svih nacionalnih snaga hrvatskog naroda u borbi protivu boljševizma. Upućujući Vam ovu molbu, ja želim da verujem, da će Vaša Preuzvišenost, idući stopama svojih velikih prethodnika, odgovoriti svim onim istoriskim dužnostima i zadacima, koji se pred Vašu Preuzvišenost postavljaju u današnjim teškim vremenima. Jer, od pravilnoga shvatanja tih dužnosti i zadataka sa strane Vaše Preuzvišenosti zavisice i mesto, što će ga istorija hrišćanstva, a napose hrvatskog naroda, Vašoj Preuzvišenosti dodeliti.

U tom verovanju i nadi, ja preporučujem Vašoj blagonaklonoj pažnji donosioca ovoga pisma i molim Vašu Preuzvišenost, da i ovom prilikom primi izraze mog osobitoga poštovanja.^{13a}

A u pismu namenjenom Paveliću, Mihailović kaže:

•Poštovani gospodine B-u (odnosi se na Ranka Brašića — nap. autora). Zahvalan sam Vam za obaveštenja, koja ste mi učinili o rezultatu Vaših razgovora sa Ekselencijom, u cilju vođenja jedne zajedničke borbe protivu partizana. U posebnim aktima, koji su Vam zajedno sa ovim pismom uručeni, sadržane su potrebne odluke u pogledu dovršenja ovih razgovora i zaključenja jednog željenog aranžmana. Meni je, međutim, želja da se ovim pismom pozabavim isključivo pitanjem učinjenog mi predloga od strane Ekselencije za moju ličnu posetu i direktnog uređenja ovog narodnog posla, te vas lepo molim, da budete ljubazni i da Ekselenciju upoznate sa sadržinom njegovom.

1) U prvom redu vas molim, da u moje ime zahvalite Ekselenciji na ljubaznosti i pozivu, koji mi je preko vas uputio. Cisto principijelni razlozi, izgrađeni tokom ove četiri godine, ne dopuštaju mi, nažalost, da se ovome ljubaznom pozivu odazovem.

2) Svakako mi je stalo, da Ekselenciju ubedite, da u konkretnom slučaju moja lična bezbednost ne dolazi pod pitanje. Jer, ja sam apsolutno uveren, da bi mi Ekselencija, na svome području, pružio bezuslovnu sigurnost i obezbeđenje.

3) Tokom ove četiri godine, ja se nijednom prilikom nisam odvajao od svojih trupa. Tu okolnost su moji komandanti, koje sam odmah upoznao sa sadržinom predloga Ekselencije, istakli i izričito me molili da ni u ovoj prilici ne odstupim od ustaljene tradicije trupa i da izbegnem svako unošenje nemira u njihove redove.

Moleći vas da budete veran tumač ovih razloga pred Ekselencijom, ja koristim ovu priliku, da preko vas Ekselenciju umolim, da gospodi oficirima, kojima sam vođenje pregovora poverio, pokloni puno poverenje i da na taj način omogućući uspešno završenje ovoga posla na korist oba naroda. Molim vas isto tako, da podvučete moju rešenost, da se u sprovođenju projektovanoga sporazuma, zajedno sa svojim potčinjenim komandantima i trupama, striktno pridržavate svih utanačenja, koja gospoda delegati u ime Vrhovne komande budu privilegovani. Sa svoje strane, ja izražavam svoju nadu i duboko uverenje, da će tim istim duhom držanja vojničke časne reči biti prožeti Ekselencija, Njegovi komandanti i trupe.

Saopštavajući sadržinu ovoga pisma Ekselenciji, molim vas da Mu izvolite izraziti moje poštovanje.

Vama zahvaljujem na požrtvovanju i naporima, što ih unosite u ostvarenje ovoga po narod korisnog posla i verujem da ćete i u buduće u svakoj prilici i na svakom mestu umeti da poslužite interesima naše otadžbine, čije vam priznanje, nadam se, neće izostati.¹⁶

Na Vučjaku se Draža Mihailović i po četvrti put sastao sa Nojbaherovim izaslanikom Rudolfom Šterkerom. O susretima sa njim Mihailović je na sudskom procesu 1946. godine, u dijalogu sa predsednikom suda Mihailom Đorđevićem, izjavio:

»Predsednik: Jeste li prilikom odstupanja u Bosnu i mali još gde sastanak sa Šterkerom i Ćimovićem?

Optuženi? U selu Draginju, u drugoj polovini meseca septembra... upravo u jednoj zasebnoj kući južno od toga sela. Na tom sastanku Šterker je prikazao jedan olovkom pisan veliki elaborat, koji je pokušao da čita, ali je bio jako uzbuđen i nije mogao da prevodi na francuski dovoljno dobro. On je počeo da optužuje Crvenu armiju.

Predsednik: Jeste li imali još koji sastanak sa Šterkerom?

Optuženi: Imao sam u oblasti Srednjeg. Ja sam u Bosnu došao preko Badovinaca. Prešao sam kroz celu severnu Bosnu i spustio se ka oblasti Sarajeva, gde mi je on novembra meseca uputio poruku za sastanak, koji sam ja odobrio.

Predsednik: Novembra meseca?

Optuženi: Ja mislim novembra 1944.

Predsednik: A ko vam poručuje?

Optuženi: Ja ne znam na koji sam to način dobio, ali mislim da je to bilo preko Borote.

Tužilac: Ko je taj Borota?

Optuženi: Pukovnik Borota koji je bio komandant korpusa u oblasti Sarajeva.

Predsednik: Odakle je Šterker došao na taj sastanak?

Optuženi: Od Sarajeva.

Predsednik: Da li od Sarajeva ili iz Sarajeva?

Optuženi: Iz Sarajeva.

Predsednik: Da li je dolazio iz Nemačke u Sarajevo ili sa neke druge strane?

Optuženi: Ne znam, ali mislim da je došao od Zagreba.

Predsednik: Ko je još došao na taj sastanak?

Optuženi: Milan Aćimović.

Predsednik: U čije je ime došao Šterker?

Optuženi: Došao je u ime njihove komande u Zagrebu.

Predsednik: Je li došao u ime Nojbahera?

Optuženi: Pa to je najverovatnije. On je bio njegov predstavnik i ramije.

Predsednik: Zašto se Šterker sa vama sastao?

Optuženi: Po jednoj stvari koja me je zaprepastila kad sam za to saznao i koju ću u daljem izlaganju najbolje objasniti. O svojim ljudima mislio sam najbolje. Jedna grupa načinila mi je najveće malere. Tom prilikom saznao sam stvari koje su me porazile. Baćović, koristeći moje potpise koje sam mu blanko dao, a ja sam i to radio, podneo je pod mojim potpisom Nemcima ponudu preko Sarajeva i to je otišlo dalje, da se četnička organizacija stavi u službu Nemača. Oni su videli moj potpis i Šterker je došao i pitao. Rekao je: 'Mi smo dobili ovaj predmet.' Nije to doneo sobom, jer mu ja ne bih dao da izide sa takvim jednim ne falsifikatom, nego mojim originalnim potpisom. Šterker je pitao: 'Je li to vaša želja?', a ja sam kazao: 'Mi smo bili i ostali neprijatelji. Slučajnost je žalosna da se i ja tučem prema partizanima, a i vi.' To je žalosna slučajnost, za koju žalim...

Predsednik: Kada ste imali drugi sastanak sa Šterkerom?

Optuženi: Drugi je sastanak bio na Vučjaku.

Predsednik: Kada?

Optuženi: Ja mislim da sam dao odgovor: aprila ili krajem marta 1945. godine.

Predsednik: Ko je bio još sa Šterkerom?

Optuženi: Ja ne znam. Nije bio niko. Došao je u pratnji.

Predsednik: A Aćimović?

Optuženi: Aćimović, jeste.

Predsednik: Da li je to bila nemačka delegacija ili su to bili pratioci? Ko je prisustvovao sastanku između vas i Šterkera?

Optuženi: Bili smo samo ja i on.

Predsednik: Šta je bio cilj dolaska Šterkera na Vučjak i kakva je odluka doneta na tom sastanku?

Optuženi: Došao je da preda ponudu Lera, komandanta nemačkih trupa u Jugoslaviji, da donese ponudu da je ja dostavim saveznicima, da se on stavlja na uslugu, da sa svojim trupama otcepi Austriju. Pored toga skrenuo mi je pažnju da ovu stvar mogu dostaviti samo po najpoverljivijoj šifri, jer se Ler plašio da ga Gestapo ne uhvati, pošto su moje šifre bile kompromitovane, jer je šifra sa Englezima bila u toku nekoliko godina. Ja sam poručio ovako: Ne tiče se ni mene niti moga pokreta, niti Jugoslavije, stvar je važna za centralnu Evropu. Molim vas pošaljite jednog vašeg predstavnika opunomoćenoga da sa radio-stanice može razgovarati. Posle svršenoga razgovora stavlja mu se sloboda da se vrati kojim putem hoće preko partizanske teritorije. Ja sam to poslao preko radio-stanice.

Predsednik: Iz ovoga izlazi da vi Lerovo saopštenje niste saopštili saveznicima.

Optužen: Ja sam tako kazao.

Predsednik: Je li vama jasno da niste Lerovu poruku saopštili?

Optuženi: Ja sam ovu depešu sam šifrovao i poslao sam je. Smatrao sam da iz ovoga može nešto izići.

Predsednik: Šta?

Optuženi: Ne znam šta.

Predsednik: Može li iz ovoga da se zaključi da ste vi na taj način čuvali Lera?

Optuženi: Nikada.

Predsednik: Kako nikada?

Optuženi: Nikada. Ja sam ostavio saveznicima neka procene.

Predsednik: Šta da procene?

Optuženi: Da li im ovo treba.

Predsednik: Ali saveznicima uopšte niste uručili poruku Lera.

Optuženi: Ja sam saopštio ovako. Drugo nisam uputio.

Predsednik: Iz toga može da se zaključi da krijete, da štitite Lera?

Optuženi: Ja ga krijem od Gestapoa.

Predsednik: Znači čuvate Lera.

Optuženi: Zao me je za takav izraz da se kaže, ali ja ne čuvam.

Predsednik: Jeste li vi sem Brašića upućivali još koga u Zagreb?

Optuženi: Ranije je išao Predavec. Trebali su drugi da idu, ali ne za Zagreb, nego da prođu tuda, da idu na mesto gde smo trebali da obrazujemo štab od generala Trifunovića, uz njega je trebalo da bude i Vasa Ristić, član Centralnog nacionalnog komiteta. Ne znam da li je inženjer Stanković trebalo takođe da bude.

Predsednik: Jeste li slali Račića ili Neška Nedića?

Optuženi: Da, to je bilo.

Predsednik: U čijim rukama je bio Zagreb?

Optuženi: U nemačkim.

Tužilac: Jesu li Neško Nedić i Račić išli tamo?

Predsednik: Jesu. Optuženi kaže jesu. A da li su bili Nemci i ustaše u Zagrebu, i kako je to bilo?

Optuženi: Zato što su Nedić i Račić kategorički tražili da idu da bi tražili od Lera da se armija preda nama.

Predsednik: Da li se armija predala?

Optuženi: Nije. Osećao sam krah Nemačke, to je bilo aprila 1945. godine. Sa takvim zahtevom su otišli.

Predsednik: Koji je to mesec bio?

Optuženi: April 1945. godine.

Predsednik: Jeste li imali snaga u Bosni?

Optuženi: Jesam.

Predsednik: Je li to bio neki akt vojničke kurtoazije, da se od neprijatelja zatraži kapitulacija?

Optužen: Nisam mogao da sprečim. Akt vojničke kurtoazije nikakav nije bio. Otišli su, jer se doznavala propast nemačke armije, da mi grabimo to i uvedemo snage, koje bi se prebacile da tu dođu.

Tužilac: (Obrća se predsedniku): Molim vas postavite pitanje šta su oni referisali.

Predsednik: Sada ćemo, samo da završimo. Da li su se oni predali Leru?

Optuženi: Nisu.

Predsednik: Šta su referisali Neško Nedić i Račić su se vratili iz nemačko-ustaškog Zagreba?

Optuženi: Nisu ništa uspjeli.

Predsednik: Jesu li dolazili u kontakt?

Optuženi: Dolazili su u kontakt sa načelnikom štaba Lera.

Predsednik: Je li Ler zna na su oni četnici?

Optuženi: Sigurno.

Tužilac: I ništa, lepo su se rastali?

Optuženi: Jeste.

Tužilac: Oni traže predaju, a on kaže: 'Ne damo'.

Optuženi: Tako je.¹⁵

O svemu što je dalje usledilo, kapetan Aleksandar Milošević je, u nastavku svog već citiranog dnevnika, zabeležio:

»Čiča je ostao dosledan osnovnoj zamisli, iako mu pripreme za njeno ostvarenje, koje je trebalo učiniti u toku zime, nisu ni na izgled nudile ma kakav uspeh.

Osnovna zamisao bila je: sa Vučjaka krenuli pravo na zapad, i tako ostaviti utisak da ćemo i mi za Crnogorci-ma. Od planine Motajice skrenuti na jug, pa brzim pokretima opštim pravcem: Motajica — istočnije od Kotor-Varoši između Travnika i Zenice, izbiti u oblast bosanske Fojnice. Odavde, preko Ivan-planine, zapadnih padina Bjelašnice, običi Kalinovik nešto zapadnije, i odmah južno od njega skrenuti na istok, preko Zelengore izbiti na Drinu kod Broda, tu je preći, i onda dalje kroz Sandžak u Srbiju.

Sa Vučjaka, iz Podnovlja i Dugog Polja, pokret ka zapadu bio je preduzet 13. aprila 1945:

— Desna kolona pod komandom potpukovnika Keserovića, sastav: njegova grupa, Avalski korpus i grupa kaptana Neška Nedića,

— Srednja kolona, pod komandom majora Nikole Kalabića, sastava: prethodnica, Kalabićeva grupa bez Posavaca sa Trebave, Vrhovna komanda, sve bolnice i neborci; zaštitnica, Posavci i komandos pod komandom pukovnika Dragoslava Pavlovića,

— Leva kolona, pod komandom potpukovnika Dragoslava Račića, sastava: Račićeva grupa i Sumadijski jurišni korpus. Predhodnica iz Račićeve grupe i zaštitnica iz Sumadijskog jurišnog korpusa.

Naređenje je bilo da, kada izbijemo na drum Bosanski Brod—Derventa, desna i leva kolona formiraju stalne pobočnice dok srednja kolona ne pređe pomenuti drum i reku Ukrinu.

Leva kolona je imala pravac: selo Dobra Voda — selo Žeravac — selo Lužane — selo Semišibegovi — selo Gradac. U prvi mrak zaštitnica leve kolone izbi na drum i obrazova stalnu pobočnicu.

Bilo je oko 11 časova: mi povukosmo pobočnicu. Predosmo reku Ukrinu kod železničke stanice Lužane i produžismo preko sela Semišibegovi za Gradac. Na naše veliko iznenađenje, tu naiđosmo na domobrane. Bili su to pokatoličeni Srbi u domobranskoj uniformi.

Srednja kolona nije cela prešla drum i reku Ukrinu. Naišavši usput na napuštena bogata sela, isuviše se zadržala zbog hrane.

Sutradan smo produžili i jednim silovitim pokretom izbili u visinu uzvišice Markovac, severno od Dervente, i u prostor sela Bijelo Brdo.

Iščekujući dolazak zaostalih, zadržali smo se tu tri dana. U toku 19. aprila, oni su stigli. Istoga dana, popodne, primljena je direktiva za dalji pokret. Cilj naznačen njome je oblast bosanske Fojnice. Raspored snaga u tom marš-manevru isti kakvim smo i krenuli.

Pokret je nastavljen pravo na zapad. U toku 20. aprila, bez borbi, izbismo u visinu sela Donja Lepenica i zapadnije. Već s večeri, slabije snage komunista — meštana napadoše desnu Keserovićevu i srednju Kalabićevu kolonu. Više-manje, uznemiravanje je trajalo celu noć.

Sutradan produžismo još prema zapadu, da u toku istoga dana skrenemo na jug i zanoćimo u predelu sela Dragovići. U toku dana nije bilo borbi. Noć smo takođe proveli na miru.

Ujutro, 22. aprila, Račić primi raport i naredi pokret. Sumadijski je opet bio na začelju i davao zaštitnicu.

Kod sela Devetine predosmo drum Banja Luka — Prnjavor. Tu nas stigoše Trebavci popa Save Božića sa pravca Prnjavora. Odatle smo se spustili u dolinu reke Turjanice i produžili uz nju. Zanoćili smo na jugoistočnim padinama Crnoga Vrh. Noć se spuštala, a sa njom već poče i borba. No, na našu sreću, to beše samo kraće uznemiravanje. Noć provedosmo bez borbe, ali na velikoj oprezi.

Za sutradan, pred nama je bila planina Uzlomac. Osvanuo je tmuran, maglovit dan i kiša već počinjaše. Produžismo ka selu Donja Šnjegotina. Kiša sve jača. Već smo mokri do kože. Počinjemo da se penjemo na Uzlomac, da bismo se preko Marinog Groba i Matrakove Kose prebacili u dolinu Vrbanje.

Malo penjanja, i iz kiše ulazimo u sneg. Sve se na nama ledi.

Izbijamo na vrh Uzlomca. Levo od nas jaka borba, a sve bliže nama. Obezbeđujemo se još bolje sa te strane i mićemo polako napred sa oružjem 'na gotovs'. Još ne znamo ko je tamo. Najednom, izvesni delovi upadoše u našu kolonu iz jedne dubodoline jako posumljene. Bili su to Ozrenci Cvetina Todića. Izbili su ka nama sa pravca reke Usore. Nastane kratka, ali jaka borba. Komunisti su bili odbijeni. Ozrenci se priključiše našoj koloni i produžiše s nama.

Vreme je i dalje bilo užasno. Čas ledena kiša, da je za časak našeg penjanja zameni sneg, i da se, opet, pri spuštanju, to ponovi. Ipak, kolona je sigurno odmicala napred. Uveče smo bili s one strane Uzlomca, u dolini reke Vrbanje, kod sela Hrváčana. Predosmo rečicu, i tu, u prvim selima zanoćismo.

Osvanuo je nešto bolji dan. Maglovit, ali bez kiše. Produžismo uz Vrbanju da se, odvajajući se od nje, popnemo u selo Borci i tu prenoćimo. Borbi nije bilo. Odavde smo, čim se razdanilo, produžili ka planini Očauš i izbili u dolinu Velike Usore u selo Očauš. Tu je naša leva kolona zanoćila.

Istoga dana, 25. aprila, desna kolona izbila je u predeo sela Šiprage u dolini Vrbanje, a srednja kolona u međuprostor desne i leve kolone. Tu zanoćismo.

Komunisti su već sasvim mogli da imaju predstavu o našem pokretu, kao i njegovom cilju. Izveštaji koje smo imali, već su pokazivali i njihovo grupisanje, koje se svodilo na sačekivanje na podesnim terenskim odsecima. Ta okolnost nas je nagonila da se u daljem pokretu što više držimo planinskih venaca. To je otežavalo pokret i dovodilo u pitanje prisustvo ranjenih, bolesnih i iznemoglih.

Ništa nam drugo nije ostajalo nego da nesposobne ostavimo. U ovom predelu, gde smo sada bili, nudile su se izvesne povoljnosti. Tu je još bilo naših jakih meštanskih snaga pod komandom Tešanovića.

Još u toku noći stiglo je baš takvo naređenje. Raspored jedinica za odmor, popuna hranom i međusobno obezbeđenje: predviđeno je da desna kolona, Keserovićeva i Neška Nedića grupa bez Avalskog korpusa, učini to u selu Šiprage i okolini, a srednja kolona, Vrhovna komanda i Kalabićeva grupa, u selu Bjelobučje (južnije selo). Leva kolona otišla je u sela Očauš i Mladikovina, a Avalski korpus, u selo Blatnica.

Noć između 25. i 26. aprila prošla je u miru. Sutradan, u razmeštanju snaga leve kolone šumadijski jurišni korpus prebacio se u selo Mladikovinu. Račićeva grupa je ostala u selu Očauš. Oko podne na nju nalete jedana grupa komunista. Posle kratke borbe sve se utiša.¹⁰

Kraći marševi poslednja dva dana, kao i zadržavanje sa manjim pokretima za razmeštaj u toku 26. aprila pružili su komunistima vremena da grupišu izvesne svoje snage upućene na Kotor-Varoš i Teslić. Čim padne noć nastaje borba po celom prostoru. Naročito jake kod desne kolone u Sipragama i kod Avalskog korpusa. Tako, čas ovde čas onde, trajalo je celu noć.

U zoru 27. aprila napadoše na Sumadijski jurišni korpus sa tri pravca: iz doline reke Usore, sa pravca Teslića i slabijim snagama sa planine Borije. Razvi se ogorčena borba. Blagodareći blizini planine Borije i danu, korpus nije doživeo tragediju.

O nekom planskom odmoru, popuni hranom i sklanjanju ranjenih, bolesnih i iznemoglih nije moglo biti reči ni kod jedne kolone. Pokret je uz borbu produžen. Srednja kolona, budući da je najmanje napadana, izbila je 30. aprila preko Vučje Planine na Visoku Ravan, na istočnoj padini Vlašića. Tamo je već bila desna Račićeva grupa, kao i Avalski korpus. Pred samo veče stigao je i Sumadijski korpus, za koji se verovalo da je u borbama u selu Madikovini bio likvidiran.

Već je bilo izdato naređenje za dalji pokret. Usiljenim maršom dolinom reke Bile u noći između 30. aprila i 1. maja, trebalo je da se spustimo sa Vlašića i pređemo put Travnik — Zenica, reku Lašvu, i da se dobro uhvatimo Kruščičke planine.

Čilj ovakvog marša bio je da se izbegne mogućnost grupisanja komunisti i zatvaranja prostora između Travnika i Zenice. Taj prolaz bio je po nas vrlo osetljiv, jer su se oni mogli tamo brzo grupisati prevoznim sredstvima.

Pokret je bio više nego usiljen. Ne samo da nije zastanaka nego se išlo brzo koliko god je bilo moguće. Ujutro, kada se već razdanjivalo, prelazili su drum i reku Lašvu, nešto uzvodnije od ušća reke Bile, i zadnji delovi, i polako se peli padinom Kruščičke planine.

Marš je uspeo preko očekivanja. Ceo taj dan i sledeću noć smo se odmarali, delimično se snabdeli hranom i sačekali Neška Nedića.

Pokret je sutradan nastavljen čim se razdanilo. Pravač planina Vranica. Još se nismo izdužili u kolone, a komunisti nas napadoše iz zaseda koje su bile zauzeli još u toku noći. Razvi se borba, u kojoj smo onako još zbijeni, dosta trpeli. Ali brzo i umuče, jer u njihovoj pozadini poče neka druga pucnjava. Bio je to kapetan Neško Nedić sa svojim već jako prореđenim snagama. Beše nas sustigao i pomogao.

Produžismo dalje. Opet u tri kolone, samo sa drugim rasporedom. U desnoj je bio i dalje Keserović sa Avalskim, ali bez Neška. U srednjoj Kalabić i Vrhovna komanda, s tim što

je u njemu zaštitnicu držao Sumadijski jurišni korpus. U levoj je bio Račić s Neškom. Pokret kolona bio je na dosta bliskom međusobnom rastojanju. Učestale borbe su to zahvale.

Pred kraj dana desna i srednja kolona dohvatile se Vranice. Svaka na svom pravcu je i zanoćila. Račićeva leva imala je pravac ka bosanskoj Fojnici.

Kod srednje kolone u toku noći beše mirno; ali čim osvanu 3. maj besmo napadnuti. Bili smo već krenuli sa mesta prenoćišta. Greškom putovođe jednog Turčina, počesmo naglo da se spuštamo jednim teškim usekom neke vododerine. U nju još ne behu ušli zadnji delovi zaštitnice u kojoj beše Sumadijski jurišni korpus. Kolona zastade. Nastade komešanje jer su se začuli protivurečni izveštaji sa čela, odakle se videla neka varoš u dolini. Očito pogrešan pravac. Išli smo ka drumu Bugojno—G. Vakuf.

Trebalo se vratiti ali sasvim drugim pravcem. Izvući iz provalije 2.000 ljudi, nije bila laka stvar. Umeša se i Čiča. Naredi na levo krug i svaka jedinica pođe na mesto svog prenoćišta. Tek što ljudstvo krenu, komunisti otvoriše jaku vatru u nas, baš na izlazu. Masa na čelu sa kapetanom Milutinom Milutinovićem, komandantom Druge sumadijske brigade, grunu pravcem odakle je vatra dolazila. Užasno, stravično odjeknuše jauci dubodolinom Vranice. Orkanskim naletom, ne pucajući, pomešano ljudstvo iz raznih jedinica polete napred. Kada je vatra umukla izdužismo se u kolonu i kretosmo više ka jugoistoku.

Sutradan, 4. maja, izbili smo u visinu Fojnice. Leva, Račićeva kolona uđe u nju. Teška eksplozija se razleće, a onda crni oblaci dima pokriše varošicu. Magacini municije bili su zapaljeni.

Produžavamo pokret i noću, i ulazimo u jako pošumljenu Progorelicu. Teška, strahovito teška noć! Dan nam opet donese borbu kod svih kolona. Komunisti, jače grupisani, počesme sve više da nas napadaju i po danu. Ipak napredujemo. Predveče izbijamo na padine Bitovnje. Tu zanoćismo.

Osvanuo je 6. maj. Divan prolećni dan. Iako u planini, gde još beše ovde i onde snega, jutro nam je dočaravalo svu lepotu nizina iskićenih beharima procvetalog drveća. Svako se zabavljao samim sobom i nije žurio. Niko nije žurio. Ni borbi nije bilo.

Penjemo se uz Bitovnju i izbijamo na njen vrh. Ulažimo u šumu. Naređen je zadatak. Blíže čelu kolone, na jednom proplanku, radio-stanica Vrhovne komande bila je u pogonu. Pridoh Pevecu i zapitah ga šta ima novo. 'Dobili smo depešu od đenerala Damjanovića', odgovori mi.

'Javlja nam da se zapadni saveznici interesuju gde smo, šta radimo i koliko smo jaki'.

U blizini je bio Čića. Kraj njega: potpukovnik Milić; major Milan Stojanović, načelnik Adutantskog odelenja, pukovnik Duja Smiljanić i potpukovnik Nikola Kalabić. Priđoh im. Čića je diktirao odgovor:

'U planinama Bosne produžavamo borbu protiv neprijatelja'.

Dan se već bližio smiraju. Naređen je pokret i noću, i mi produžismo grebenom Bitovnje, da bismo se tokom noći spustili i osvanuli na železničkoj pruzi Sarajevo — Konjic kod sela Dragočaja.

Jaka borba kod desne kolone. Komandant Požeškog major Miloš Marković, kao njena prethodnica, beše zašao među bunkere na pruzi. Komunisti su bili u njima. Njega sa nešto ljudstva zarobiše.

Leva, Račićeva kolona takođe u borbi, ali sigurno napreduje ka selu Bradina, gde je prešla prugu.

Srednja kolona je prešla prugu kod sela Dragočaja bez borbe. Sa druge strane, u planinskim zaseocima, imala je da se zadrži do mraka, za kad je bio naređen pokret. Ali pred mrak i mi stupismo u borbu, te zbog toga ranije krenusmo.

Dalji pravac za sve kolone vodio je grebenima Bjelašnice i njenim jugozapadnim padinama na Lovnicu planinu. U toku noći i sutradan, 8. maja, do podne, izbili smo u visinu: Čuhovići — G. Lukomir — Bobovica.

Kod Čuhovića zastade srednja kolona. Nad nama se pojavise avioni i počеше da nas tuku mitraljezima i bombama. Čim bi utrošili šaržu, vraćali bi se, i opet dolazili. Od tada to se neprestano ponavljalo svakog dana.¹⁷

Pošto se, rastureni zbog pojave aviona, prikupismo, produžismo odmah dalje, gledajući da se krećemo kroz pošumljene predele. Sa kraćim zadržavanjem produžavamo i noću.

Sutradan 9. maja, podilazimo planini Visočici. Penjemo se i prelazimo njen, još pod snegom, goli greben. Avioni, kao i juče prate nas i tuku. Spuštamo se s grebena i padinom produžavamo pravcem ka varošici Obalj. Negde jugoistočnije od sela Odžaci zanoćile su sve kolone. U toku noći nije bilo pokreta, a ni naročitih borbi.

Za sutradan, pred nama je bio obilazak Kalinovika sa zapada i juga, i skretanje na istok ka Brodu na Drini. To je značilo i zauzimanje varošice Obalj. Jasno je bilo da će nas komunisti na tom prostoru sačekati, svakako jačim snagama.

Naše kolone, već u toku pokreta 9. maja, smanjivale su svoja rastojanja i počele da se grupišu. Kretali smo se dosta blizu Neretve, jer ona tu čini veliku krivinu sa izbočinom ka istoku.

Ispred srednje kolone izbila je desna Keserovićeva. Borba je brzo počela. Komunisti su bili poseli sav drum od

Obalja ka Kalinoviku. Cim ugledaše naše snage, otvoriše vatru sa tog pravca iz brzometnih topova.

Keserovićeve kolona se uputila ka selu Sočani. Kada je izbila na rečicu Hutovsku, obrazovala je stalnu pobočnicu. Pretpostavljalo se, u početku, da će tim pravcem njegovu kolona moći i da produži, te su tu stalnu pobočnicu pristizhuće jedinice trebalo da smenjuju. Međutim, zbog prirode korita Jezerice, on je tu ostao i dalje kao pobočnica.

Srednja kolona sa Vrhovnom komandom, propustivši ispred sebe desnu, produžila je pravcem ka Oblju. U svom pokretu izbila je na Jezericu, pritoku Neretvinu. Užasan kanjon sa neobično strmom desnom obalom. Možda do dve stotine metara pravo odsečena gola stena, sem što je na jednom mestu, bliže Neretvi, malo blaža i obrasla divljim sitnogorjem. Tu se jedino nekako moglo dole.

Tog prirodnoj nesreći niko se nije nadao. Komunisti su izgleda znali za to, i njihov pritisak sa leve postajao je sve jači. U prvo vreme, dok nisu stigli Račić i Ajdačić sa svojim brigadama druge nije bilo, i tuda, preko toga kanjona, moralo se, jer smo bili preslabi da potisnemo njihove snage koje su napadale s leva. U takvoj situaciji Čiča naredi Filipu Ajdačiću da se sa svojom brigadom spusti niz deo sa prošašćem, da pređe na drugu stranu i napadne Obalj.

Za njim se odmah uputio i Kalabić sa ostatkom svojih snaga, i lično Čiča. Posle njih i Sumadijski jurišni. Spustili smo se, prešli brzu rečicu sa po najmanje deset uhvaćenih pod ruke, izbili na drugu stranu i zauzeli Obalj. Ali Jezerica osta grobnica mnogih i mnogo čega. Samo jedan neodmeren korak, skliznuće, odvaljen kamačak ili iščupana krčljava biljka, značili su pad u provaliju i groznu smrt. Sve teške bacače i automate, radio-stanice i svu drugu spremu, sa kojom se nije smelo niz strminu ili u brzu vodu, progutala je bujica za navek.

Dok smo se spustili i pregazili Jezericu, beše i Račić stigao sa svojom kolonom. Pobočnica, koju je i dalje Keserovićeve kolona držala, popuštala je, i prostor uz Jezericu, u koji sada i Račić sa svojim stiže, beše se i suviše smanjio, a hiljade ljudi na njemu.

Napad Ajdačićeve brigade na Obalj, i pristizanje ostalih snaga iz Kalabićeve grupe, kao i Dujinog Sumadijskog jurišnog korpusa na ovo mesto, olakšaše našu situaciju na levom krilu. Račićev nalet uspe. Komunisti behu potisnuti, a naš major Neško teško ranjen. Obalj je bio zauzet, ovladali smo i drumom u pravcu našeg pokreta. Noć već uveliko beše pala. Tu i zanočismo.

Noć između 10. i 11. maja provedena je uglavnom na miru, sem što je srednja kolona morala da ovlada uzvišenjem Katmuš radi bezbednosti i toku noći i lakšeg pokreta sutra. Čiča je bio lično naredio kapetanu Milutinu Milutinoviću, ko-

mandantu Druge šumadijske jurišne brigade, da to u toku noći učini. Na prepad, tačno u pola noći, Katmuš je bio u našim rukama.

Sutradan u praskozorje, pokret je nastavljen. Pravac je bio ka jugoistoku. Preko planine Lelije ući u Zelengoru i produžiti dalje ka Brodu na Drini. Borba je odmah počela na svim pravcima.¹⁰

Bilo je jasno da su komunisti ovaj prostor ka Drini i samu Drinu, kao jaku prepreku, izabrali da nas sačekaju. Grupisali su jake snage. Bilo je na tom prostoru, u oblasti Zelengore, nekoliko divizija za povezanu borbu i više brigada bačenih u gerilu. Desna obala Drine bila je jako posednuta, čovek do čoveka. Tako, iz svakog šumarka, bora, jelke ili stene, vrebala nas je cev njihovog oružja, dok su iz vazduha avioni mitraljirali i bacali bombe.

Kapetan Milutinović držao je Katmuš, dok su se sve kolone razvijale i upućivale ka Leliji, pravcem Zelengore. Ta slika jednog urednog marša u kolonama bila je samo na početku, da se postepeno, ali vrlo brzo, pređe u borbeni raspored i uđe u borbu gde se nije niti znao niti imao front.

Našeg rasporeda po kolonama više nije bilo. Čak i formacijske jedinice često nisu bile skupne. Sukobi i sadejstva povlačili su nas čas ovamo, čas onamo, pa su oni sa desna prelazili na levo i obratno. Napadani smo sa svih strana, i spolja i trojkama iznutra, i neprekidno avionima iz vazduha. U tom haosu jedno se samo sigurno uočavalo: da se cela ta masa polako pomera ka istoku, ka Drini.

Izbismo na Leliju i pred veče uđosmo u Zelengoru. Borba je malaksavala. Smiraj dana i šuma učinili su to. Tako kako smo se našli u šumi i zanočismo. Onde gde je bilo veze između jedinica, izvršeno je zajedničko obezbeđenje. Inače, obezbeđivao se svako za sebe u vidu 'ježa'.

Noć je prošla u relativnom miru. Sem povremenih rafala tu i tamo, naročitih borbi nije bilo, ali ih već prvo svitanje donese. Komunisti nas napadoše sa svih strana. Opet jedan crni dan, ali ne kao jučerašnji.

Svuda šuma. Divna šuma. Uz borbu krećemo se napred. Isti cilj — Drina. Svemir vri od pucnjave. Na mahove sve jače i jače, da bi na jednom prestalo, i dočaralo svu grozotu eha dubodolinama planinskih provalija, i opet ponovilo još crnje i jezivije. Tako celoga dana.

Već davno nemamo municije. Još po neki metak. Gadammo samo u cilj, i zato se oprezno krećemo. Jedno vreme šumadijski jurišni beše u koloni sa Keserovićem, da pred veče dođe opet u zaštitnicu Vrhovne komande. Već pada mrak, a mi i dalje produžavamo. Nailazimo na jednu strminu. Kao ogroman zid prema nama. Skrećemo na levo i dolinom jedne planinske rečice ulazimo u selo Vrbicu. Produžavamo pokret. Malo napred i zaseda. Njihov plotun u noći izgledaše

kao vatreni zid. Skretosmo desno, i samim koritom rečice, koristeći njen šum, obidosmo je. Još neku stotinu metara napred, i na jednom podesnom uzvišenju zanoćismo.

Kolona je bila iskidana. Samnom beše kapetan Mile Milutinović, komandant Druge šumadijske jurišne brigade, i nešto ljudstva. Noć je prošla bez borbe, sem što su njenu tišinu povremeno remetili pucnji, koje je izazivao i najmanji šušanj.

Trinaesti maj 1945. Rano jutro. Sa ćuvika pošumljenog raznolikim sitnogorjem, gde se u toku noći besmo zaustavili, pogledom sam izviđao okolinu i tražio vezu. Sunce se radalo i svojim blagim prvim zracima obasjavalo kameniti vrh gorostasnog mrkosivog Maglića. Sutjeska se survavala niz stenje i zaglušnim šumom ponavljala svoju večitu pesmu. Razvigorac je pirkao i njihao prve nežne zelene listiće planinskog prorašća.

Inače, vladala je tišina prolećnog jutra u planini i nigde se niko nije video. No za neki trenutak oštri zvižduci smrtonosnih zrna probudiše sve. Ožive svaki šumarak i svaka stena.

Čiča je bio naredio da se u tom prostoru prikupimo i sredimo da bi izdao naređenje za prelaz Drine. To je, u već opštem smeru ka Drini, tog jutra stavljalo sve u pokret. Krotale su se jedinice gotovo sa svih strana uz oštru borbu.

Još sam bio na svom mestu, kraj koga je vodila planinska staza, kad naiđe prvo pukovnik Duja Smiljančić a za njim neki delovi iz Kalabićeve grupe. Uto se razleže jak pucanj bombe u neposrednoj blizini. Nekolicina se trčećim korakom približavala, a za njima jedan konj sa opremom bez jahača. Do mene stiže vest da đeneral Trifunović ovoga trenutka pogibe.

Za ovom grupom nailazio je Čiča sa Kalabićem.

Čiča se zaustavi kod nas i lično, pokazujući na samom terenu, naređivaše ko šta da posedne radi obezbeđivanja prikupljanja. Kapetan Mile Milutinović sa svojim ljudstvom uputi se na kosu na pravcu sa koga je naišao Čiča. Major Aca Milenković, komandant Timočke jurišne brigade, već izbijahu na vrh čuke nešto dalje i udesno od kapetana Milutinovića.

Kalabić se uputi na kamenitu kosu koja se nadovezivala na položaj majora Ace Milenkovića i kružno zatvarala prostoriju sela sa severne strane. Filipa Ajdačića sa njegovom brigadom Kalabić uputi da zauzme jedan vis nešto ulavo od pravca ka Drini, sa koga smo trpeli jaku vatru iz teških automata. Ostali delovi, koji su pristizali, upućivali su se u prostor sela. Čiča ostade još koji trenutak tu kraj nas, pa i on produži u unutrašnjost sela.

Sunce već beše visoko odskočilo. Sa pravca ušća Sutjeske u Drinu razleže se uraganska pucnjava. To behu

napadnuti pukovnik Keserović i njegov komandant potpukovnik Jovićić; oni behu u toku noći sa svojim delovima prodrli do Drine.

Borba i kod nas poče da ojačava. Delovi upućeni za obezbeđenje dobiše vatru sa terenskih odseka koje su imali da posednu. Njihova upornost da izvrše dobijeno naređenje i komunistička da nam zadaju poslednji udarac, pretvori se u strahoviti sukob kome se nije znao front, sukob koji se postepeno, na jednom uzanom prostoru ali u borbi u mešavini. Svemir obuže zbrka pucnjeva svih mogućih automatskih oruđa, topova, bacača, avionskih mitraljeza i bombi bacanih iz aviona.

Zbrka pucnjeva koji su dolazili sa svih strana. Ojačan eho kroz šumske predele i planinske provalije pretvarao bi se u nešto tako složeno, čemu se nije moglo dati obeležje. S časa na čas, izgledalo je da se zemlja trese i propada pred titanskom snagom unutrašnjih sila. Kao pred vulkanskom erupcijom naprežu svu svoju snagu dok sve u njoj krči i puca, da ne dozvoli lavi da proguta ono što na njenom žaru bi tiše. A onda bi se to snažno, gubeći se negde u daljini, cepalo u urlike užasa nalik na nešto što kida meso, lomi kosti i izaziva ljudsko jačanje u smrtničkom ropcu najtežih muka. A mešavina ljudi se zbijala i širila u toj pucnjavi.

Prikupljanje se nije moglo izvršiti niti skupno organizovati prelaz Drine. Cela masa u ovom trenutku poče okretati ka severu i napuštati pravac ka Drini. Činila je to ne po naređenju, već po nagonu linijom manjeg otpora.

I mi, Duja, kapetan Mile i ja, sa nešto ljudstva, potisnuti sa čuvika gde sam osvanuo, kretali smo se pod borbom, trpeći vatru sa svih strana, pravcem kuda Čiča beše otišao. Iznemogli, poslednjom snagom, i pomažući jedan drugom, često vukući se potrbuške preko oštrog stenja, jedva uspesmo među poslednjima da se dočepamo šume na jednoj kosi i napustimo golet. Bližilo se podne i borba je malaksavala. Učinismo nekoliko koraka dublje u šumu, i naiđosmo na Čiču.

Stajao je sam. Kraj njega na korak-dva dejstvovao je jedan puškomitraljez na vis koji je trebalo Ajdačić da zauzme. Bio je okrenut ka pravcu dejstva puškomitraljeza — ka masivu Magliča.

Zastadosmo u njegovoj neposrednoj blizini. On nam priđe i naredi:

'Po trojkama, petorkama, desetinama, kako se može, i snagom svog ličnog zalaganja i umenja, produžite svaki na svoju nadležnu teritoriju. Nastavite borbu. Ja ću biti sa vama.'

Borba zamre. Sutjeska je i dalje šumorila, a masiv Magliča prkosio...

Završne borbe oko uništenja četničke grupacije u predelu Zelengore ovako je opisao komandant Trideset osme divizije NOVJ, koja je, sa još nekim jedinicama NOVJ i KNOJ, učestvovala u ovim operacijama:

»U toku daljih pokreta neprijateljska kolona uspeła je da se prebaci južno od Kalinovika preko komunikacije Sarajevo-Nevesinje i krene na Zelengoru. Pod pretpostavkom da se četnici na svaki način žele dokopati Srbije našim jedinicama je naređeno da se najhitnije prebace kamionima na sektor Miljevina—Ljubina—Vrbnice—Zamršten, da na tome sektoru dočekuju neprijateljsku kolonu i unište je. Jedinice su uzele sledeći raspored: 17. brigada na sektoru Miljevina — Jeleć — Vratlo, 18. brigada Vrbnica — Zamršten, a 21. brigada sektor Zakmur — Ljubina.

Po dolasku 18. brigade na sektoru Vrbnica saznalo se da se neprijatelj nalazi na kosama Koze sa isturenim pobornicima na Zamrštenском brdu. Verovatni pravac neprijateljskog kretanja je prema dolini Sutjeske i Drine. Da bi sprečili neprijatelja u toj nameri, brigada zauzima raspored: sa dva bataljona na liniji Zamrštenско brdo — Koze, sa jednim bataljonom — Vrbička Rijeka i Kose iznad Vrbnice, a jedan bataljon u rezervi je u Vrbnici. Oko 17 sati 12. maja 1945. godine bataljon koji je bio na podnožju Koza prelazi u napad na neprijatelja. U toku noći vode se ogorčene borbe za te položaje i oko pet sati ujutru neprijatelj uspeva da se probije kroz naše položaje i jednim delom izvuče ispod Treskavca u pravcu Popov Most — Đurđevac — Tisovac. U ovoj situaciji izdato je naređenje da se svim raspoloživim snagama izvrši juriš na neprijatelja. Bataljon koji je bio na Zamrštenском brdu uspeva da preseče neprijatelja koji se provlačio u dve kolone. Jedan bataljon dobija zadatak da progoni neprijatelja koji se probio. Ostale jedinice u nastupanju na Koze potpuno opkoljavaju i uništavaju neprijateljsku grupu koja se nalazi na tom sektoru. Neprijateljsku kolonu koja se kretala prema Tisovcu dočekala je jedinica Treće sandžačke brigade na prostoru Tisovac i potpuno je uništila.

U toku noći između 12. i 13. maja jedan deo neprijateljskih snaga udara na zasede u Vrbičkom Potoku, težeći da se probije prema Granidicima. I ova je grupa posle kraće borbe potpuno uništena.²⁰

O daljim zbivanjima u zaključku operacijskog dnevnika NOVJ piše:

»Posle uništenja četničke kolone naše jedinice zadržale su se na sektoru omeđenom linijom Miljevina — Foča —

dolina Drine i Sutjeske i na tom prostoru proganjale i uništavale manje grupe razbijenog neprijatelja.

Ukupni neprijateljski gubici u toku ovih borbi iznose: zarobljenih i poginulih 4 hiljade i 665. Zaplenjeno je 839 pušaka, 55 bacača, 2 velike i jedna mala radio-stanica, 25 hiljada metaka, 69 tovarnih konja i razne druge vojničke spremne.

Vlastiti gubici iznose: poginulih 100, ranjenih 148, 3 puške.

Među poginulim neprijateljima nalazio se komandant Srbije Trifunović, a među zarobljenim član četničkog Centralnog nacionalnog komiteta Aca Aksentijević, kod koga se nalazi arhiva Draže Mihailovića.

Neprijateljska kolona sa kojom su vođene borbe predstavljala je srž vojske Draže Mihailovića i njegovih najbližih oficira. U neprestanim borbama neprijatelj je potpuno uništen i danas za naše jedinice ne predstavlja nikakvog protivnika. Sam Draža Mihailović uspeo je da pobjegne. Svi važniji neprijateljski dokumenti i arhiva predati su štabu III korpusa NOVJ.

Uprkos neprestanim dugim i napornim marševima i borbama koje su vodile naše jedinice nije se smanjila borbenost ni moral. Za čitavo ovo vreme osećala se želja boraca da se neprijatelj potpuno uništi.

Zaključak: u prvim dodirima sa neprijateljskom grupom kojoj su se pojedine brigade samostalno suprotstavljale osećalo se da je neprijatelj brojno nadmoćniji i da je potrebno koncentrisati sve raspoložive snage na jednom sektoru da bi na taj način mogli potpuno izvršiti dobijeni zadatak.

Uzrok što se koncentracija nije odmah mogla izvršiti bila je velika rasturenost jedinica na raznim sektorima, a zatim i slabe saobraćajne veze i neprohodni teren. Zato su u prvom periodu operacija postignuti manji uspesi, ali se nije mogao postići glavni zadatak, to jest uništenje neprijatelja. Po dolasku na teren Foče uspeji smo da koncentrišemo jedinice i potpomognemo pojedine brigade. Na taj način privedene su borbe kraju, potpuno je uništena neprijateljska grupacija. Jedan od važnih činilaca koji je isto tako doprineo uništenju četničke kolone bio je taj što je jedan deo naših snaga neprestano progonio neprijatelja, ne dajući mu vremena za odmor. Na taj način ga je potpuno fizički iscrpeo i oslabio njegovu borbenost.

Sve zapovesti, radi brzine, izdavao je ovaj štab na samom terenu usmeno ili putem radio-telegrafske veze. Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

№ 6
27. septembar 1944. godine

Preporučeno,

Preporučeno kao jedna od najboljih, od svih knjiga koje su u ovom izdanju
dane, jer se na njemu nalaze i svi podaci i svi podaci
koji su potrebni za razumijevanje ovog problema.

Ova knjiga predstavlja jedan od najboljih izvora za razumijevanje ovog problema
i za razumijevanje ovog problema. Ova knjiga predstavlja jedan od najboljih izvora
za razumijevanje ovog problema.

Ova knjiga predstavlja jedan od najboljih izvora za razumijevanje ovog problema
i za razumijevanje ovog problema. Ova knjiga predstavlja jedan od najboljih izvora
za razumijevanje ovog problema.

Preporučeno,

SP.

№ 7
27. septembar 1944. godine

Preporučeno,

Preporučeno kao jedna od najboljih, od svih knjiga

koje su u ovom izdanju dane, jer se na njemu nalaze i svi podaci i svi podaci
koji su potrebni za razumijevanje ovog problema.

Ova knjiga predstavlja jedan od najboljih izvora za razumijevanje ovog problema
i za razumijevanje ovog problema. Ova knjiga predstavlja jedan od najboljih izvora
za razumijevanje ovog problema.

Ova knjiga predstavlja jedan od najboljih izvora za razumijevanje ovog problema
i za razumijevanje ovog problema. Ova knjiga predstavlja jedan od najboljih izvora
za razumijevanje ovog problema.

Ova knjiga predstavlja jedan od najboljih izvora za razumijevanje ovog problema
i za razumijevanje ovog problema. Ova knjiga predstavlja jedan od najboljih izvora
za razumijevanje ovog problema.

Preporučeno,

SP.

1. i 2. Direktive Drale Mihailovića za šifrovanim potpisom «SP»
upućene kapetanu Miloradu Mitiću «Ratiboru» — «Radovanu», oficiru
na vesu sa nemačkom komandom u toku borbi protiv 2. i 3. divizije
NOV, u proleće 1944. godine

6. Pripadnici kraljeve Gorske garde sa nemačkim okupatorima u toku zajedničke borbe protiv 2. i 3. divizije NOB u proleće 1944. godine

7. Pripadnici vojne misije SAD vrše smotru bataljona 2. ravnogorskog korpusa u jesen 1943. godine

8. Kapetan Zvonimir Vučković, komandant 1. ravnogorskog korpusa (stoji ispred aviona, levo) pred poletanje za Italiju sa pomoćnog aerodroma u selu Pranjanima

Судимого
30 августа

Командант, М. Сурь-чон

II. Major Dragoslav Račić, komandant Črasko-majevičke grupe korpusa, naređuje popunu dobrovoljačkih vojnih formacija i Joffeove profesionalističke organizacije »Zbor«

4. IX. 1934

Топаловић је другога дана воз у Угринаовцима и олази Марселиа Петроваћа и начелника окупне Кривачницега. У борби на овом месту заузимало је у Немаче и руско 12, а Топаловић има 10 мртав. Топаловић је и два места поручио Петру. Због свога јутрога нем је саопштио на ланца. Генерал Фелера, и са обуставио слава мунитија за све немје језицима, па чак и они у ју иду постоје Велика и Ришолна. Два батаљона у Чачку озбиљу су за учествовају у иницијалима Марселиа на путу. Моли. Бео активно издржава да се Марселиа и Немцима из Кривачица вратио омаћ, а Топаловић да се ови и јер његова глупости ниса о. могућа. Ју грах и агресивно служе комунистима. Према Беој агресивно ланца по полама агресивно трупе, а ни Топаловић аутом код Бео, до 18 часова. Јаван саопштио. Начелник тражио у три часа према Похага и ол 8 часова у борби је он приликом у селу Тучиново. Угринаовцима.

12. Žalba majora Dragoslava Račića upućena Draži Mihaljeviću na postupak komandanta Mušničkog korpusa kapetana Dragomira Topalovića, koji je doveo u pitanje okupatorske poruke oružja i municije četnicima za borbu protiv NOB

Капиталы в 1980 г. - 1,500,000.

Коммунистичке снаге у намери да плаћају Србјом створе^н су у облику Ужика и др. сав Златибором, врховну команду Босну и сав простор јужноко од Ужика до др. Јачина комунистички снага једна, нева^н 27 декембра, че^н се борио и/или цен^н од 3500 до 6000, а там сто су се снаге српске јављале, а државне ове територије.

☐ General
☐ Special Agent
I hereby certify that _____ is a member of the _____
of the _____, and is entitled to the same rights and privileges as other members of the same.

Гора Златебурская возвыше-ся над уровнем моря 600 метров.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840.

—на казен на дом 4, contenta мѣхъ для немалого количества у брану
Еще.

горюхот корнуцк-у
саву? арунч носо? оларне в нозо шукурин туна шурт Рам
яниш 100 булса.

Четверта група — урядовці комуністичної партії, які вступили до партії в 1945 році, після війни. Вони були в основному вчителі, лікарі, юристи, інженери, а також деякі військовики. Вони були в основному вчителі, лікарі, юристи, інженери, а також деякі військовики. Вони були в основному вчителі, лікарі, юристи, інженери, а також деякі військовики.

Наша сајла мислила је ући коњски у Олафово Дворице и узнети, а
потом спринути и сасијати се са Алар Јакобсеном и његовим сестрама,
и са њиховим сестрама, и са њиховим сестрама, и са њиховим сестрама,

когда-нибудь еще. Я и сейчас поведу разговоры с вами, но не о том, что вы мне сказали, а о том, что вы мне не сказали. Я и сейчас поведу разговоры с вами, но не о том, что вы мне сказали, а о том, что вы мне не сказали.

[illegible]

Antibody titer

Иванов Иван Иванович

Дополнения к I, III и V кср.
в Бумахона Бухара

1. Direktiva komandanta 4. grupe Jurika iz korpusa majora Dragoslava Bakića za razjedništvo i akciju četničkih, kvitalničkih i okupatorskih jedinica, čiji je cilj bio sprečavanje oslobodjenja Srbije

14. Nemački okupatori napuštaju Kruševac i predaju ga trupama pukovnika Koserovića. Izveštaj komandira odreda Srpske državne poljske straže iz Varvarina upućen četničkom komandantu Srbije generalu Miroslavu Trifunoviću •Dronji•

15. Posle bekstva iz Srbije u Bosnu, septembra 1944. godine: Draga Mihaljević (1), pukovnik SAD Mekdauel (2) sa Mihaljevićevim jednomišljenicima u Semberiji

16. Šef misije SAD u Mihaljevićevom štabu pukovnik Mekdauel (levo od Mihaljevića koji stoji u sredini) okružen četnicima posle zбора održanog u selu Panjiku u Bosni, oktobra 1944. godine

Шеф америчке мисије при врховној команди Југословенске војске у Отаџбини саопштио је:

„САВЕЗНИЦИ СУ РАСПУСТИЛИ СВЕ ПАРТИЗАНСКЕ ОДРЕДЕ У ОСЛОБОЂЕНОЈ ИТАЛИЈИ И ФРАНЦУСКОЈ.

У ИТАЛИЈИ И ФРАНЦУСКОЈ САВЕЗНИЦИ ФОРМИРАЈУ РЕДОВНУ ВОЈСКУ.”

Врховна Команда

ОПШТИНАСКИ ЈУГОСЛОВЕНСКИ

СЛУЖБЕНО САОПШТЕЊЕ

Шеф америчке мисије код Врховне Команде Краљевске Југословенске војске у Отаџбини, пуковник Ман Даул службено је саопштио следеће:

1) Партизанска у Југославији је укинута снага савезничка понош јер је нису употребави противу окупатора већ за постицање својих партизанских циљева;

2) У Краљевину Југославију усморо изрицше се само Америчке трупе, које ће омогућити народу да без икаквог притиска изрази своја демократска жељева; а

3) Савезници су доноси решење да се одмах разоружају и распусте партизанске одреде у Француској и Италији, а да оружане снаге могу бити само редовна војска.

**Команда Србије
Југословенске војске у Отаџбини**

30. septembra 1944

17.30

Високопоз II, III и V корпус

Пратеник из окупације сутра у једну од јединица 4. групе Високопоз.
Високопоз за један дан из окупације у једну од јединица.
Пошто се за један дан из окупације Високопоз из окупације у једну од јединица
Високопоз из окупације Високопоз из окупације у једну од јединица
Високопоз из окупације Високопоз из окупације у једну од јединица

1/ Високопоз из окупације Високопоз из окупације у једну од јединица
2/ II корпус из окупације Високопоз из окупације у једну од јединица

Високопоз из окупације Високопоз из окупације у једну од јединица
У случају Високопоз из окупације Високопоз из окупације у једну од јединица

ош

II корпус у једну од јединица

Високопоз из окупације Високопоз из окупације у једну од јединица

III корпус из окупације Високопоз из окупације у једну од јединица

Мач, у. кав.

Високопоз

Високопоз

Високопоз

Високопоз

18. Aviza zapovesti komandanta 4. grupe jurišnih korpusa potpukevnika Dragoslava Kačića potčinjenim jedinicama

20. Predaja prilikom bekstva četničkih i okupatorskih razbijenih odredaka iz Srbije u Rožnu u jesen 1944. godine

A black and white photograph showing three soldiers in a trench. The soldier in the center is holding a flag with a cross and a circle. The soldier on the right is holding a rifle. The soldier on the left is looking down. The background is a rough, rocky wall.

[illegible]

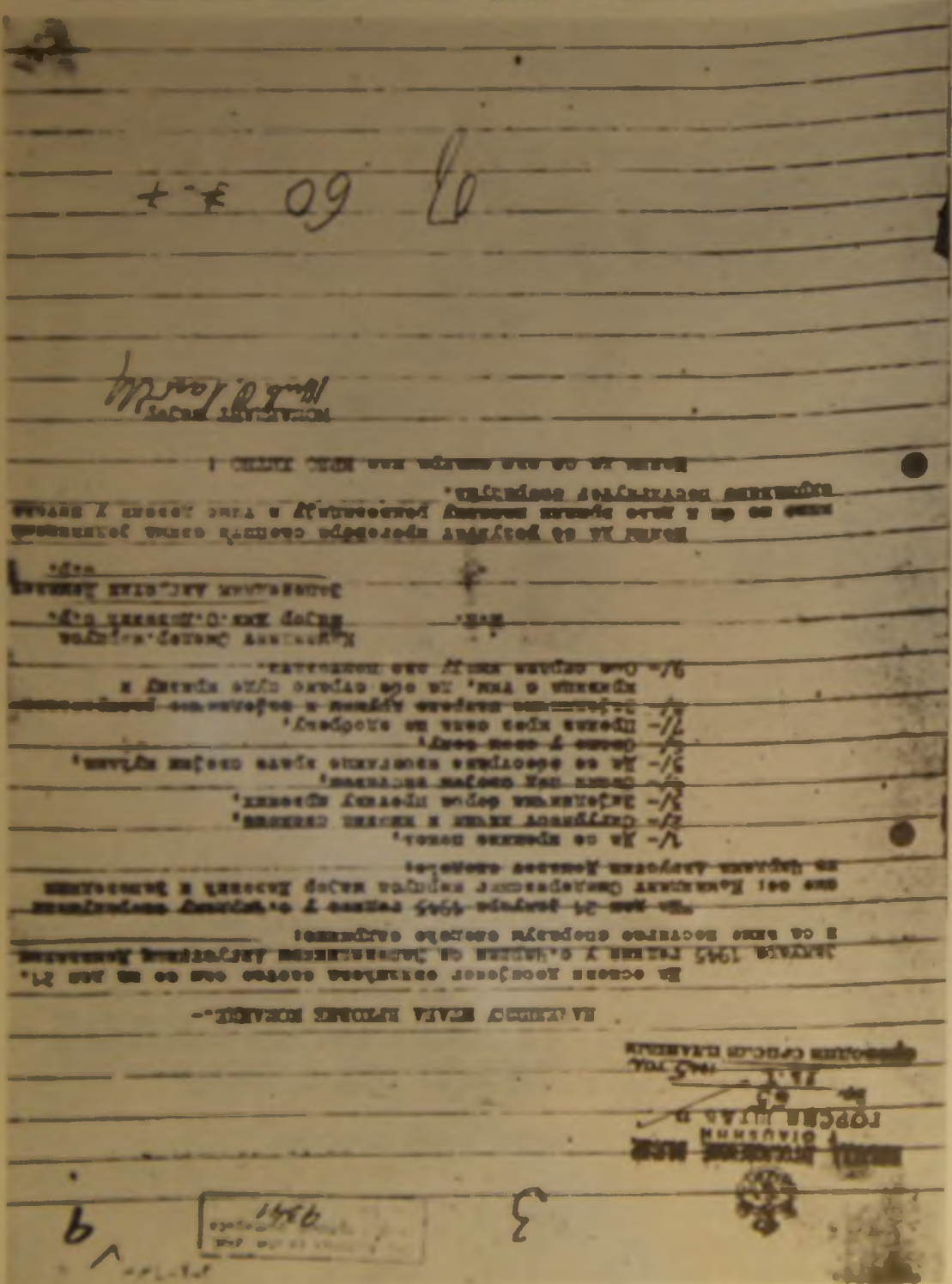
24. Slika: Dimitrije Ljotić, Momčilo Đujić, Milorad Kapetanović i major Đorđe Čović posle bekstva u Istru

23. Komandant Šumadijske grupe korpusa potpukovnik Dušan Smiljanić u duhu naredenja Draže Mihailovića reguliše snabdevanje četničkih jedinica municijom primljenom od okupatora, označenim u tekstu brojem 11

25. Sporazum četnika sa ustasama, sklopljen prema naredenju Draže Mihailovića

S-X-445

10. фебруара 1945. го.

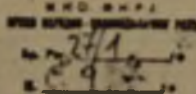
24 часа

с. Д. Међаја

Капетану Немцу Милићу,

Давиштите Чамца да се јаке снаге црвених концентрику према с. Шлионици и Сребранку долазећи из Посавине из правца од Брчког. Себом вуку велику комеру и експлозивне ствари из Посавских кућа. Стадне пролази кроз с. Срнице, где око раскрснице друмова имају обезбеђење јачине око 400 људи са јаким аутоматским наору хавом и тешким бацачима. Посаји су и с. Вучковац, у циљу обезбеђења пролаза кроз с. Срнице и даље ка југу у правцу с. Шлионице и Сребрника. Ако би са Немци одсудније заложили у офанзивној акцији на овом сектору где се gomлају партизани, могло би се поред разбајава црвених доћи и до великога плама свакојако врсте.

Пуконик

26. Uborna saradnja četnika sa okupatorima. Pismo komandanta Timočkog korpusa pukovnika Ljube Jovanovića Patka

Драга Дра,

Примио сам Ваше писмо од данас. Ја окупим и гледаћу, али да се окупим глумом одмах прелазе из разлога ~~премисла~~ да се нешто тако што ара, а и да се неки изгубио некад који нис је сада сигуран. Милићу решите да ми се јави, пау га ја наплатно са Вама обзнати.

На тојку у Србији саопште се и заједнички радити.

6. марта 1945. г.

Господин

Dr. Mihailović

27. Draža Mihailović naređuje špijunu i diverzantu Ijotičevu Branku Gašpareviću da što pre krene u svoju planiranu špijunsko-diverzantsku akciju

22. Terorista, gestapovac i pripadnik Ljotićevog «Zbora» Branko Galparević (lijevo) sa svojom terorističkom grupom, u kojoj su bili i pripadnici Mihailovićeve organizacije

Typ	Grupa	Wzrost	Waga	Temperatura
28	25-30	170	65	36.5
27	25-30	175	70	36.8
26	25-30	180	75	37.0
25	25-30	185	80	37.2
24	25-30	190	85	37.5
23	25-30	195	90	37.8
22	25-30	200	95	38.0
21	25-30	205	100	38.2
20	25-30	210	105	38.5
19	25-30	215	110	38.8
18	25-30	220	115	39.0
17	25-30	225	120	39.2
16	25-30	230	125	39.5
15	25-30	235	130	39.8
14	25-30	240	135	40.0
13	25-30	245	140	40.2
12	25-30	250	145	40.5
11	25-30	255	150	40.8
10	25-30	260	155	41.0
9	25-30	265	160	41.2
8	25-30	270	165	41.5
7	25-30	275	170	41.8
6	25-30	280	175	42.0
5	25-30	285	180	42.2
4	25-30	290	185	42.5
3	25-30	295	190	42.8
2	25-30	300	195	43.0
1	25-30	305	200	43.2

29. Stranica knjige radiograma terorisit Branka Gasperevica - Gace

Typ	Grupa	Wzrost	Waga	Temperatura
30	25-30	170	65	36.5
29	25-30	175	70	36.8
28	25-30	180	75	37.0
27	25-30	185	80	37.2
26	25-30	190	85	37.5
25	25-30	195	90	37.8
24	25-30	200	95	38.0
23	25-30	205	100	38.2
22	25-30	210	105	38.5
21	25-30	215	110	38.8
20	25-30	220	115	39.0
19	25-30	225	120	39.2
18	25-30	230	125	39.5
17	25-30	235	130	39.8
16	25-30	240	135	40.0
15	25-30	245	140	40.2
14	25-30	250	145	40.5
13	25-30	255	150	40.8
12	25-30	260	155	41.0
11	25-30	265	160	41.2
10	25-30	270	165	41.5
9	25-30	275	170	41.8
8	25-30	280	175	42.0
7	25-30	285	180	42.2
6	25-30	290	185	42.5
5	25-30	295	190	42.8
4	25-30	300	195	43.0
3	25-30	305	200	43.2
2	25-30	310	205	43.5
1	25-30	315	210	43.8

30. Stranica knjige radiograma terorisit Branka Gasperevica - Gace
 -otrove sa trenutim i zadocnellim desitvom, namensje pripadnikima i
 simpatizirima NOP

33. Dogovor izdajnika: (slevo) general Miodrag Damjanović, Dimitrije Ljotić i general Kosta Mušicki

34. Jedan od Mihailovićevih saveznika u borbi protiv NOP, ustaški vođa Ante Pavelić

...kao sam vam to obavijestio, koje ste mi učinili o rezultatu vaših razgovora sa Kiselencijom, u cilju vještice jedne od redničke borbe protivu partizana. O posebnim aktivnostima, koji su vam sa jednom sa ovim pismom uručeni, sadržani su potrebne odluke u pogledu dovršenja ovih razgovora i snaljubljenja jednog seljanskog aretazana. Ne bi je, međutim, želja da se ovim pismom posredstvom izljudite pismo. Njegov sadržajnog mi predlozi od strane Kiselencije sa moje strane potpuno i direktnog uređenja ovog narodnog posla, sa Vas lično molim, da budete ljubavi i da Kiselenciju upoznate sa sadržinom njegovog pisma. O prvom redu Vas molim, da u moje ime zahvalite Kiselenciji za ljubavni i posivni, koji mi je preko Vas uputio. Čisto primijetiti, jer mi razumjeti izgledjeni tokom ove četiri godine, ne dopuštaju mi, da kažem, da se svime ljubavnom pozivu odazovem.

2. - Svakako mi je stalo da Kiselenciju ubedite, da u konkretnom slučaju moja lična testodnost ne dolazi pod pitanje. Jer, je sam spoznao uvjeren, da bi mi Kiselencija, na svome području, pružio testodnost sigurnost i obojedbenje.

3. - Zbogom ove četiri godine, je se nijednom prilikom nisam odvajao od svojih trupa. To okolnost su mi komandanti, koje sam oduvijek upućao sa sadržinom predlozi Kiselencije, izrekli i izrekli se molili da mi u ovoj prilici ne ostanem od ustaljene tradicije trupa i da istegnem ovako umišljenje nemira u njihove redove.

Molbi Vas da budete varan tužak ovih rasloga pred Kiselencijom, je koristim ovu priliku, da preko Vas Kiselenciju umolim, da gospodi oficirima, kojima sam vodio razgovore poverio, pokušavaju puto poverenje i da mi taj način omogući uspešno savršenje ovoga posla. Da bi korist obe naroda. Molim Vas isto tako, da poverite moju reč, da se u provedenju projektovanog sporazuma, slijedom sa svojim potčinjenim komandantima i trupama, striktno pridržavam svih ugovoranih, koje gospoda delegati u las Vrovnoske konane budu prihvatili. I da svoje stajane, je izvršavan svoju radu i dužnu uvarenje, da će tim istim dužnom držanje vojničke časte reći biti proteti Kiselencije, Sjegovi komandanti i trupe.

Sopštavajući sadržinu ovoga pisma Kiselenciji, molim Vas da mi isvolite izrečiti moje pobožanje.

Vama zahvaljujem na poverenju i na potpunoj i na potpunoj, što la molite o izvršenju ovoga po narod korisnog posla i verujem da će i u buduću u ovoj prilici i na svakom mestu moći da postignu i da teretima naše utjedbe, čije Vas primanje, čadac ob, ne će isostati.

srdačno Vas pozdravlja

va

Demot d'rap d. h. Kiselencije

35. Episkop Nikolaj Velimirović sa vojvodom Momčilom Dujčćem u Istri, aprila 1905. godine

36. Pismo Draže Mihailovića advokatu Ranku Bradiću, četničkom delegatu na pregovore na ustakim vođem Pavelićem

Preuzvišenosti.

Preplavivši Srbiju i druge srpske pokrajine, komunistički val od nekoga vremena zapljuskuje i one pokrajine, koje nastanjuje hrvatski narod. On se sve više širi i, naročito poslednjih dana, preti da preplavi i te krajeve, onako isto kako je to bio slučaj u minuloj godini sa srpskim krajevima. Prilikom prve audijencije, kojom ste donosiocu ovoga pisma učinili čast, imao je on prilike da obavesti Vašu Preuzvišenost o svima nevoljama i patnjama, što ih je komunizam prouzrokovao srpskome narodu u toku nekoliko minulih meseci.

Osećajući u ovim časovima potrebu da, pored ostalih, i Vašoj Preuzvišenosti, kao duhovnome vodji hrvatskoga naroda, skrenem pažnju na sve strahote eventualnog komunističkog osvajanja hrvatskoga prostora, meni je čast da u prilogu dostavim Vašoj Preuzvišenosti je-dan memoar u kome su izložena moja gledišta na sadašnji vojni i politički položaj. Donosilac ovoga pisma biće Vašoj Ekselenciji na raspoloženju za eventualna dalja obaveštenja.

Bez obzira na sve one momente i okolnosti, koji su nas ili koji bi nas mogli deliti, ja smatram za svoju dužnost, da zamolim i Vašu Preuzvišenost, da uloži sav svoj uticaj i sve svoje napore u cilju aktiviranja svih nacionalnih snaga hrvatskoga naroda u borbi protiv boljševizma. Upućujući Vam ovu molbu, ja želim da verujem, da će Vaša Preuzvišenost, idući stopama svojih velikih prethodnika, odgovoriti svim onim istorijskim dužnostima i zadacima, koji se pred Vašu Preuzvišenost postavljaju u današnjim teškim vremenima. Jer, od pravilnoga shvatanja tih dužnosti i zadataka sa strane Vaše Preuzvišenosti zavisiće i mesto, što će ga istorija hrišćanstva, a napose hrvatskoga naroda, Vašoj Preuzvišenosti dodeliti.

U tom verovanju i nadi, ja preporučujem Vašoj blagonaklonoj pažnji donosioca ovoga pisma i molim Vašu Preuzvišenost, da i ovom prilikom primi izraz mog osobitoga poštovanja.

Vrhovna Komanda. 15 aprila 1945.

armijski general

Dr. M. Mihalović

Njegovoj Preuzvišenosti

4-ru ALOJZIJU ŠTEPINCU,
nadbiskupu zagrebačkom i metro-
politi hrvatakom

Z a g r e b

33. Na istom poslu: komandant ljubljanske okupacijske oblasti general Leon Rupnik (levo) u društvu biskupa Rojmana i nemačkog generala

39. Pukovnik Vladimir Vauhnik, jedan od Mihalovičevih eksponenata u Sloveniji krajem 1943. godine i početkom 1944.

40. Nemački general fon Ler po čijim narednjima su izvršeni mnogobrojni masovni zločini nad narodima i narodnostima Jugoslavije od 1941—1943. godine

41. Grupa četnika zarobljena u Bosni marta 1943. godine

42. Na zahtev saveznika četničke jedinice vojvode Jevđevića i Dajića i dobrovoljci Ljotića položili su oružje u Palmanovi u Italiji maja 1943. godine

41. Cetnički vođa Draža Mihailović neposredno posle hapšenja

44. Draža Mihailović je u zatvoru imao dobar apetit, čak mu ni rakija nije nedostajala

48. Sudećavanje dva ratna zločinca pred sudom, Draže Mihailovića i Dragog Jovanovića, šefa bezbednosti kvislinškog aparata u Srbiji

DRAŽINO BEKSTVO IZ OBRUČA

Posle rastanka od Kalabića, očekujući vesti o ishodu borbi na Zelengori i sudbini opkoljenih četničkih jedinica i njihovih komandanata Keserovića, Račića i drugih, Draža Mihailović se, sa ličnom pratnjom i grupom četnika, još neko vreme zadržao u selu Zakmuru. Ali duže zadržavanje na ovome terenu za njega je bilo isuviše rizično, pa je zbog toga odlučio da se prebaci ka Foči.

Uz pomoć komandanta Fočanske četničke brigade kapetana Milana Matovića, on je uspeo da se još desetak dana prikriva po pećinama u dolini reke Trebišćine, a zatim, kada je konstatovao da je postao komandant bez vojske, prešao je zapadno od Miljevine reku Bistricu i put Foča — Kalinovik i krenuo prema severu. Cilj mu je bio da se poveže sa još jedino preostalim četničkim delovima u oblasti Romanije i istočne Bosne, a potom da se po svaku cenu prebaci u Srbiju.

Na putu ka istočnoj Bosni, Mihailović je noću 21. maja 1945. u Bulozima, nedaleko od Renovice, bio ponovo opkoljen jedinicama Treće proleterske sandžačke brigade. Tumarajući po mrklom mraku, on je tek u zoru uspeo da se izvuče iz obruča, pređe reku Černicu i da

zadani u Čemernu. Tu je konstatovao da se uz njega nalazi ukupno sedamnaest oficira i četnika.

Stigavši u oblast Romanije, Mihailović je od istaknutog četničkog komandanta Staba 100 (komande Sarajeva), inače poznatog kolaboracioniste i saradnika okupatora, pukovnika Gojka Borote primio izveštaj o tome šta se desilo sa pojedinim istaknutijim četničkim komandantima i njihovim jedinicama posle sloma na Zelengori. Tu je, pored ostalog, pisalo:

»Situacija kod Derikonje (Save, komandanta Sarajevske brigade — nap. autora) odlična. Izdržao je ofanzivu 38. partizanske divizije koja je trajala punih 10 dana.

Bataljoni oko Sarajeva gotovo u cijelosti (delovi) prišli crvenima... Kod Kosorića (Radivoja, komandanta Rogatičke brigade — nap. autora) teška...

Sa Drugom sarajevskom i Kalinovačkom nema veze, i tako situacija južno od Sarajeva nepoznata. Kalajit stigao u Sandžak, a Vasiljević u oblasti Višegrada (s one strane Drine). Tešanović i delovi hercegovačkih jedinica prešli u svoje krajeve... Iz dana u dan mnogi borci se sve više predaju crvenima...

Molim javite situaciju kod Vas, Vaše namjere s obzirom na kapitulaciju Nemaca i na naš položaj u svijetu, kao i direktive za rad. Ukoliko se na konferenciji ništa povoljno ne riješi za nas, izgubićemo sve u narodu, i naše će jedinice ostati usamljene. Pukovnik Borota.«¹

Početkom juna Mihailoviću je pošlo za rukom da sa planine Javora, u oblasti Vlasenice, stupi u kontakt i sa komandantom Prve rogatičke četničke brigade Radomirskom Neškovićem, kome 15. juna 1945, pod brojem Str. Pov. 400, upućuje sledeće naređenje:

»Opšta direktiva

Opšta akcija protiv komunista u Srbiji već je otpočela.

Prema sadašnjoj situaciji u Jugoslaviji i u svetu, mi moramo nastaviti borbu za oslobođenje naroda od komunističke tiranije.

Dobar deo savezničke — američke i engleske štampe žestoko napada Tita, što je dokaz da će oni preduzeti sve da ga sruše, te zbog toga mi moramo biti što aktivniji. Za ovaj rad, naređujem:

1. Odmah otpočeti, tj. nastaviti rad na buđenju nacionalne svesti u narodu. Ovaj rad vršiti uglavnom noću, odr-

žavajući po selima ili u njihovim neposrednim blizinama stanke i konferencije sa istaknutim i viđenijim domaćinima.

U svakom selu, gde eventualno ne postoje naši poverenici, iste odmah organizovati i ubuduće njihov broj povećati.

Narodu objašnjavati na skupovima i preko poverenika da će naši saveznici, Englezi i Amerikanci, sve upotrebiti da ojačaju naš pokret i da ga pomognu. Možemo očekivati da će saveznici svestrano i svojim oružanim snagama intervenisati u Jugoslaviji, kako su to svojevremeno učinili u Grčkoj. Ali, u svakom slučaju, savezničke komisije biće prisutne za vreme plebiscita u našoj zemlji. Za vreme plebiscita glasanje će biti tajno, pa narodu objasniti da nema ničega da se plaši, da svoj glas daće tamo gde treba.

Mi moramo sve izdržati, pošto smo i posle sloma nacizma i fašizma u Evropi ostali pod okupacijom crvenog terora.

2. Odmah sve preduzeti da se komunističke milicije i odbori pridobiju i da rade za nas, ili u najgorem slučaju pridobiti pojedine članove ovih. Ubuduće ne dozvoliti formiranje novih komunističkih milicija.

3. Muslimanima ne dozvoljavati povratak u njihova napuštena sela, pošto su nesigurni i što se i sada ponajaju prema nama kao i pod ustašama 1941. godine.

4. Gde se god može, organizovati za našu stvar i Hrvate i samo potpuno iskrene muslimanske mase.

5. Na svojoj teritoriji odmah otpočeti sa napadima. Napade vršiti na sve saobraćajne veze (drumove, železničke pruge, telefonske linije i tome slično). Uništavati komunističke manje posade, patrole, kurire itd.

Prema komunističkim simpatizerima biti nemilosrdan, pošto su nam oni naneli velikog zla.

Ispred jačih komunističkih snaga se sklanjati, a samo napadati slabije i gde je samo siguran uspeh.

Po celoj teritoriji vršiti kretanje i ne dozvoliti koncentracije jačih komunističkih snaga, na koji će se način izbeći uništenje naših delova.

Odmah uspostavite i ubuduće stalno održavajte veze sa svojim susedima, kojima prenesite ovu opštu direktivu za rad, naglašavajući da je u Srbiji opšta akcija počela.

Gde su god vaše susedne jedinice neaktivne, akcije protiv komunista vršite svojim jedinicama i na teritorijama ovakvih jedinica, kako bi se i one naterale na ovakav rad.

S verom u Boga, za kralja i Otadžbinu! — čika Doka.¹

Petnaest dana kasnije Mihailović je stupio u vezu i sa komandantom Zeničkog četničkog korpusa majorom Borom Mitranovićem, kome 1. jula 1945. naređuje:

•Situacija u zemlji: prema dobivenim podacima u Srbiji se oseća veliko vrenje i izbija viđan revolt kod naroda protiv komunista. U Bosni, posle velikog pritiska od strane komunista, oseća se veliko olakšanje. Narod u masi dolazi sebi, ponovo se organizuje i pokazuje veliko nepoverenje protiv komunističke uprave...

Situacija u inostranstvu: u međunarodnim odnosima pokazuje se velika netrpeljivost i zaoštrenost prema komunistima u našoj zemlji. U ovakvoj situaciji naš rad mora biti najenergičniji protiv Komunističke partije u Jugoslaviji i krvavog terora koji ova zavodi i sprovodi u našoj zemlji.

U vezi izloženog i opšte direktive ove komande Str. Pov. br. 400 od 15. VI o. g. — naređujem:

1. Propagandni rad u narodu nastaviti energičnije.

2. Sve naše borce koji su pohvatani, silom mobilisani ili dobrovoljno prišli komunistima, a sada se pojedinačno ili u masama vraćaju nama, ili najavljuju svoj povratak, primiti bratski. Naravno, od ovakvih zahtevati da se vraćaju sa oružjem, da pre povratka izvrše kakav koristan zadatak ili ih posle povratka uputiti na zadatak. Ovo je potrebno da bi ovakvi iskazali privrženost našem pokretu koji su jedno vreme bili izneverili...

Ponovo ističem veliku važnost veze sa svim susednim delovima, pa nastojati da iste budu što sigurnije i češće.³

Mihailovićevo naređenje Mitranović je prosledio i Lazaru Tešanoviću, komandantu Srednjobosanskog četničkog korpusa, koji se, u to vreme, još sa ostacima četnika skrivao po srednjobosanskim planinama.

U produženju naređenja Tešanović je dopisao:

•Prema dobivenim podacima opšta akcija protiv komunista u Srbiji je otpočela i razvija se u našu korist. Najnovije vesti koje sam primio govore da naše snage drže 17 srezova u južnoj Srbiji.

Major Mitranović javlja da se sa pravca Srbije čuje neprestano topovska paljba.

Na Majevici propali pokušaji komunista da ovladaju Majevicom, gde su jake naše snage. Na Igman-planini dosta su jake naše snage, kao i u okolini Konjica. Sa Igmana naši napali aerodrom u Rajlovcu i uništili svu komunističku posadu. — Komandant major L. Tešanović.⁴

Međutim, sve ove Mihailovićeve veze bile su slučajnog i privremenog karaktera.

Neprekidno gonjen, on je skakutao s planine na planinu, iz šume u šumu. Do hrane je prilično teško dolazio, mahom pljačkom po selima i pojatama. Zbog toga

je odlučio da se što pre prebaci u Srbiju, koju je još zamišljao onakvom kakvu je godinu dana ranije napustio.

Početkom septembra Mihailović se, uz pomoć komandanta bataljona Druge rogatičke četničke brigade Arseno Danilovića, preko planine Devetaka prebacio na planinu Sjemeć. Tu je ponovo uspostavio vezu sa Radomir Neškovićem i 6. septembra 1945. izdao pod O. BR. 402, i svoja poslednja uputstva »Jugoslovenskoj vojsci u Otadžbini«. Njihov sadržaj je sledeći:

»Našu stvar u inostranstvu zastupa kralj i naš Centralni komitet, čiji su članovi: vladika Irinej, Živko Topalović, Adam Pribičević, Vladimir Bjelajčić, Dušan Petković, Konstantin Fotić, Đonović, Kovač, Mladen Žujović... Patrijarh Gavriilo i episkop Nikolaj. Gavrilović, šef zemljoradničke stranke, okupio je oko sebe naše političare na strani...

Naš mladi kralj preko Radio-Londona uputio je nedavno proklamaciju... i zbacio je namesništvo...

Naši zarobljenici u velikoj većini pripadaju našem pokretu. Oni se organizuju pod vođstvom armijskog generala Dimitrija Živkovića, brata generala Pere Živkovića, dalje divizijskog generala Uroša Tešanovića, Lazara Tomića, generala i pukovnika Branislava Pantića...

U Italiji je prišlo saveznicima oko 40 hiljada naših boraca, od kojih 15 hiljada Slovenaca, a ostalo Srbi...

Maček, vođa Hrvata, pobeo je u inostranstvo... Tako su se, sada, oko kralja u inostranstvu okupile sve političke vođe Srba, Hrvata i Slovenaca.»³

Na planini Sjemeću, pokrivenoj pašnjacima i mestimično oorasloj gustom, starom borovom šumom, čija se istočna padina tako reći okomito spušta ka Drini, Mihailović se zadržao punih četrnaest dana. To mu je vreme bilo potrebno da uspostavi vezu sa četničkim grupama s desne obale Drine i da, uz njihovu pomoć, organizuje prelazak preko reke i prebacivanje u Srbiju.

Obilatu pomoć u organizovanju prelaska preko Drine Mihailoviću je pružio komandant Prve rogatičke četničke brigade Radomir Nešković. Na Mihailovićev zahtev, on je uspeo da preko kurira, mahom žena, uspostavi vezu sa četničkim grupama s desne obale reke, među kojima se nalazio i komandant Višegradske četničke brigade major Dragiša Vasiljević.

Rodom iz okoline Valjeva, Vasiljević je pre rata bio aktivni oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Posle kapitulacije izbegao je u nemačko zarobljeništvo i smestio

se u selo Dobrun, nedaleko od Višegrada. Sve do proleća 1943. on je radio u maloj fabrici terpentina u Dobrunu, koja je bila vlasništvo njegove tašte. Pored toga, održavao je i vezu s četničkim komandantima u oblasti Višegrada i služio im kao dobar obaveštajac. U jesen 1943. Mihailović ga je postavio za komandanta Višegradske četničke brigade koja je bila u sastavu Drinskog korpusa.

Kao i većini četničkih komandanata, i Vasiljeviću su okupatori bili glavni oslonac u borbi protiv NOP. U pismu upućenom novembra 1944. intendantu Višegradske brigade, bivšem kafedžiji Krsti Kurešu, Vasiljević je pisao:

»Cujem da crveni iz Zaovina prete da će nas ovih dana napasti. Izvesti o ovome nemačku komandu i nastoj, po svaku cenu, da oni iziđu do Tetrevice i Vujevice. Reci im da tamo ima i svinja i volova i žita. Nagovori ih da tamo odu po svaku cenu, a ti im daj putovođe.

Ja moram do Straba i Rudnog da uhvatim vezu sa srbijanskim trupama koje se nalaze na desnoj obali Lima.«⁶

Prvog novembra 1944. Vasiljević je pisao i svom komandantu korpusa majoru Aleksi Draškoviću:

»Situacija u srezu (Višegradskom — nap. autora): do sto ljudi su danas voljni da se biju sa komunistima. Ostale nemoguće dići od kuće. U Belom Brdu se pojavio zeleni kadar, njih do sto. Ne primaju ničiju komandu. Zamalo me juče nisu ubili...

Moći ću pokrenuti dobrovoljno do dve stotine ljudi. Sile nemam da ih nateram. Ali, ako krenu veće grupe četnika iz Srbije, ovim pravcem, onda mogu pokrenuti sve što je sposobno za pokret, i staro i mlado.«⁷

Nekoliko dana kasnije Vasiljević se sa četničkim jedinicama Srbije povukao u Bosnu. Početkom 1945. on je sa bednim ostacima Višegradske četničke brigade bio u dolini reke Bosne, u selu Kožuhu.

Za vreme boravka Višegradske brigade u selu Kožuhu jedan njen pripadnik je u svome dnevniku zabeležio, pored ostalog, i ovo:

»26. februara. U s. Kožuhu. Ponedeljak. Osvanulo mirno. Vreme toplo. Vojska se odmara i čisti. Prikupljanje hrane za tri dana. Najavljuje se pokret za idući dan... Pokret, međutim, nije nareden. Zanoćili na istom mestu. Preko noći oko 23 časa 1. bataljon (Dobrunski), ostatak 21jepskog, prateća četa i nekoliko ljudi iz komore dogovoreno beže iz

brigade i vraćaju se u višegradski srez. Ostaju svega 2 čoveka iz Žljepskog, 1 iz prateće čete i 5 iz Dobrunskog bataljona. Blagajnik sa osobljem takođe je pobjegao... Razlog bekstva je što neće da idu preko r. Bosne sa Crnogorcima.

10. mart, Subota. Istoga dana saznajem da će biti ubrzo pokret, i to: Crnogorci ka Sloveniji, dok Srbijanci hoće za Srbiju. Kod majora (odnosi se na Dragišu Vasiljevića — nap. autora) predomišljanje na koju će stranu. Drašković i čika Branko («Čika Branko» je pukovnik Zaharije Ostojić, četnički komandant istaknutog dela Vrhovne komande za Bosnu i Hercegovinu, Liku, Dalmaciju i Crnu Goru — nap. autora) su za Crnogorce. Major Vasiljević misli da ispita mišljenje vojske. Vrlo je neraspoložen...»⁶

Očigledno, Vasiljević je i dalje bio veran svom četničkom vođi Mihailoviću. Ostavši bez vojske, on se kao komandos, prema Mihailovićevom naređenju, aprila 1945. vratio u višegradski srez, pokušavajući da u njemu obnovi četnički pokret za borbu protiv nove narodne vlasti.

Primivši Mihailovićovo pismo u kome je bila izražena želja četničkog vođe da se prebaci u Srbiju, Vasiljević je pozvao na konsultovanje odmetničke vođe — kaptana Petra Josića i poručnika Jovana Vučkovića.

Petar Josić je u toku rata bio komandant Bosanske leteće četničke brigade, koja je bila u sastavu Drinskog korpusa, dok je Jovan Vučković prvo bio komandant bataljona, a zatim Vasiljevićev zamenik i komandant Višegradske leteće brigade. Obojica su se isticali u borbi i zločinima protiv pripadnika NOP.

Posle oslobođenja, i Josić i Vučković, sa pratnjom od nekoliko preostalih četnika iz svojih brigada, turali su i skrivali se po teško prohodnim i šumom obraslim terenima višegradskog sreza.

Na sastanku s Vasiljevićem i Josić i Vučković su se složili da pomognu Mihailovićev prelazak preko Drine, da ga prihvate i da ga što pre prebace dalje u Srbiju.

Posredstvom Neškovića Mihailović je stupio u kontakt i sa nekadašnjim kafedžijom iz Rogatice Jovanom Planinčićem, koji je u toku rata bio komandant bataljona u Prvoj letećoj rogatičkoj četničkoj brigadi i koji se često nalazio pri štabu Drinskog korpusa u višegradskom srezu. Planinčić je pod raznim okolnostima u više mahova vešto prelazio Drinu, te je stekao prilično iskustvo u ovakvim akcijama.

Da bi obezbedio čamac za Mihailovićev prelazak preko Drine, Nešković je angažovao i svog bivšeg četnika Radoja Jovičića. Iako vlasnik čamca, Jovičić nije njime raspolagao. Još u toku leta on mu je bio oduzet i privezan za vrbu na desnoj obali reke u selu Resniku, neda-leko od dve usamljene kuće u kojima je bio smešten vod korpusa narodne odbrane.

Kada je dobio Vasiljevićevo obaveštenje da će ga prihvatiti i prebaciti u Srbiju i kada su sve pripreme za prelazak Drine bile završene, Mihailović se sa svojom pratnjom 19. septembra 1945. spustio niz planinu Sjemeć u selo Miloševići, koje se prostire na levoj obali Drine. Na suprotnoj obali reke, severno od Višegrada i oko osam kilometara udaljeno od njega, leži gotovo besputno selo Resnik, koje je Mihailović izabrao za mesto prelaska reke, jedino zbog toga što je računao da će napadom na vod KNOJ-a najlakše doći do Jovičićevog čamca.

Do Miloševića, Mihailovića su pratili Radomir Nešković i Arsen Danilović sa grupom četnika.

Evo kako je jedan od učesnika, četnički podnarednik Borivoje Tasić, u svojim zabeleškama opisao Mihailovićev prelazak Drine:

»Drugom polovinom septembra došao je kod nas četnik Andrić Anđelko, rodom iz Veletova, srez višegradski, koji je znao da se krijemo u šumi između Bijele i Veletova i pove-zao se sa nama. Rekao nam je da je naređeno da idemo na sastanak u Provalije, gdje treba da bude Gajić i drugi, jer treba da idemo na Drinu i da omogućimo prelaz preko Drine Draži Mihailoviću i njegovoj pratnji. Pošli smo i na drugom mjestu u Provaliji našli smo svu četvoricu iz grupe Budimira Gajića, Josića i njegovog pratioca i još nekoliko četnika. Bilo nas je oko petnaest. Sa tog mjesta smo pošli prema Drini, tj. prema mjestu Resniku, gdje je Draža trebalo da pređe Drinu. Idući dan su nam se priključili još oko 15—20 četnika, među kojima sam poznavao samo Jovu Planinčića.

Kad smo došli do Resnika, pridružilo nam se još četnika iz rogatičkog sreza, tako da nas je bilo oko 60. Bili smo dobro naoružani. Imali smo oko 25 puškomitraljeza. Više Resnika Dragiša Vasiljević je kao najstariji izvršio raspored. Odredio je dvije grupe lijevo i desno, koje bi deystvovalе kao pobočnice. U lijevoj grupi je bilo samo nas pet Tasića, a i desna grupa je bila možda tolike jačine. Vasiljević je zatim odredio grupu koja će izvršiti napad na vod Narodne odbrane koji je tu bio pored Drine, u jednoj kući, radi obezbeđenja čamaca koji su služili za prelaz preko Drine.

Poslije ovakvog rasporeda, na dva sata pošto se uhvatila noć, ova grupa je napala na zgradu gdje se Odbrana nalazila i rastjerala Odbranu. Zarobili su jednog vojnika i nešto oružja, odijela i druge opreme. Moja grupa, obezbjeđujući lijevi bok, susrela se sa jednom patrolom Odbrane koja se vraćala sa zadatka u kasarnu. Popucali smo se i oni su se povukli. Sa druge strane, odakle je Draža nailazio, čula se pucnjava. Pošto je prelaz bio obezbeđen, Draža se prevezao u čamcu sa svojom pratnjom. Tada je sa njim prešlo oko 30 četnika. Prilikom napada na Odbranu bio je ranjen jedan četnik kojega je Odbrana sutradan uhvatila živa.

Draža sa pratnjom i skoro cijela naša grupa otišli smo na Veliki Stolac, gdje smo ostali oko dva dana. Sa nama je poveden i zarobljeni vojnik, koji je odatle uspio da pobjegne, jer nije bio svezan. Poslije dva dana Draža je krenuo za Srbiju. Pored svoje pratnje tražio je da mu Vasiljević odredi još nekoliko četnika sa Višegradskog terena koji bi ga obezbjeđivali i pratili. Vasiljević je odredio jednu grupu kojoj je bio komandant Jovo Planinčić. Vasiljević, Josić, Gajić i drugi ostali su na svom terenu. Od moje grupe sa Dražom je otišao Stanimir Tasić.

Draža je prešao Drinu 20. septembra 1945. Poslije Dražinog odlaska za Srbiju mi smo se razišli na svoje terene. Naša grupa bez Stanimira došla je do Bijele u zajednici sa Dragišom Vasiljevićem i Sretom Kovačevićem, koji su se tu pridružili našoj grupi. Kovačević je bio rodom iz Foče, a za vrijeme rata je bio djelovođa opštine u Dobrunu.⁶

Mihailovićev bučni prelazak preko Drine nije mogao da ostane nezapažen. Pretpostavljajući da će uskoro za njim krenuti potere, on je odlučio da se samo dva dana odmori, a zatim da energično i brzo, sa pratnjom od oko tridesetak ljudi, proдре što dublje u Srbiju. Tu je mislio da uspostavi vezu sa svojim komandantima Dragoslavom Račićem, Nikolom Kalabićem, Filipom Ajdačićem i ostalima, koji su se još, kao četnici, skrivali po planinama i šumama azbukovačkog, crnogorskog i valjevskog sreza.

I pored mera preduzetih od strane Korpusa narodne odbrane, Mihailoviću je, mada pod veoma teškim okolnostima, ipak pošlo za rukom da preko planine Tare proдре i do Povelena.

Ali, zahvaljujući novim, opsežnijim akcijama KNOJ-a i organa državne bezbednosti, on je ubrzo bio prinuđen na bekstvo prema Drini, odakle je i krenuo u Srbiju. Bio je ubeđen da će u svom drugom pokušaju imati više sreće.

O opsežnijim akcijama KNOJ-a i organa državne bezbednosti preduzetim oktobra 1945. s ciljem da se Draža Mihailović uhapsi i kao ratni zločinac izvede pred narodni sud, jedan od neposrednih učesnika u tim događajima priča:

»Ne znam tačno kada, ali u oktobru 1945, oko tri sata po ponoći, u moj stan je došao dežurni službenik Ozne za Srbiju i pozvao me da hitno dođem u zgradu ustanove, koja se tada nalazila u Zmaj Jovinoj ulici. Pored mene, dežurni je pozvao još nekoliko službenika. Čim smo se okupili i dogovorili, ukrcali smo se u džip bez krova i krenuli u pravcu Valjeva. Noć je bila toliko hladna da smo se gotovo smrznuli.

Po dogovoru u Valjevu i dobivenom zadatku da organizujem kontrolu rejonu Užice — Kosjerić — Višegrad krenuo sam istoga dana, oko 9 časova pre podne, za Užice. Čim sam stigao na mesto opredeljenja, pozvao sam sve oficire Ozne iz okolnih srezova, sem onih iz Kosjerića, jer se pretpostavljalo da se Draža možda krije na teritorijama njihovog i valjevskog sreza. Formirao sam grupu od 15 ljudi. Od oružanja, pored mašinki imali smo dva puškomitraljeza, dve puške i dosta bombi. Pokušao sam da nađem jednu snajperku, ali bez uspeha.

Iz Valjeva sam dobio vest da se Draža kreće negde oko Bukova, između puta Kosjerić — Valjevo i planine Povlena, s napomenom da bi Dražin pravac kretanja mogao da bude i preko Povlena.

Imajući u vidu obimnost naše akcije, pretpostavljam sam da će Draža biti prinuđen da se vrati ka Drini i da se odatle ponovo prebaci u Bosnu. Za bekstvo ka Drini, on je, prema mojoj oceni, imao samo dva pravca: prvi je vodio prema Azbukovici, preko Povlena ka Ljuboviji, a drugi ispod Povlena preko Drmanovine na Jelovu goru, zatim na Taru, a odatle u guste šume i bespuća između Višegrada i Bajine Bašte.

Pravac ka Ljuboviji izgledao mi je verovatniji, jer je Račić (Dragoslav Račić je, u to vreme, bio četnički komandant Srbije — nap. autora) još uvek, u ovim planinskim krajevima, uživao podršku znatnog broja seljaka — jataka i raspolagao s relativno dobro očuvanim bazama.

Mada sam računao i na mogućnost Mihailovićevog bežanja preko Jelove gore i Tare, ipak sam nekako bio ubeđen da u dodeljenom mi reonu neće biti mnogo posla. Zbog toga sam organizovanje akcije vršio u granicama mogućnosti, ali ne tako intenzivno. Bio je to jedan od razloga koji su me naterali na značajnu grešku. Prilikom odabiranja ljudi za određene zadatke nisam vodio dovoljno računa o iskustvu, bor-

benosti i hrabrosti pojedinaca. Ova greška mi se, kasnije, dobro osvetila.

Kratko vreme po dolasku u Užice dobio sam obaveštenje da je Draža krenuo iz okoline sela Ražane, nedaleko od Kosjerica, prema selu Makovištu. Zaključio sam da još uvek ima mogućnosti da krene jednim od pravaca za koje sam pretpostavljao da su jedino mogući.

Istovremeno kad sam primio obaveštenje, iz Valjeva su do sela Mrvinaca kamionima prebačeni neki delovi KNOJ-a. Ubrzo su i jedinice KNOJ-a iz Užica stigle kamionima, preko Sječe Reke, na Vardu. Zadatak je bio da se zatvori put i pravac: Valjevo — Povlen — Varda — Užice. Za zatvaranje ovoga prilično dugog puta i pravca imali smo na raspolaganju samo onoliko boraca koliko ih je moglo stati u dvadesetak raspoloživih kamiona.

Očigledno, zatvaranje ovoga pravca imalo je za cilj ostvarivanje više psihološkog uticaja kako na Mihailovića tako i na njegove jatake, koji su mu još uvek pružali znatnu podršku. Pored toga, pretpostavljalo se da zatvaranje ovoga pravca može Mihailovića da navede na neku od zaseda koje su bile postavljene na prostoru obuhvaćenom akcijom.

Nekoliko narednih dana o Draži nije bilo ni traga ni glasa. Kada sam već stekao ubeđenje da je pobeo prema Ljuboviji, stiglo mi je novo obaveštenje da se on još kreće po terenima srezova crnogorskog, azbukovačkog, kameničkog i valjevskog, pokrušavajući da zavara svoj trag i da izbegne potere.

Na kraju sam ipak odlučio da se, bez obzira na mogućće pravce Dražinog kretanja, koncentrišem na planini Tari. Bio je to ujedno i najpogodniji teren za postavljanje zaseda, naročito u jednom uzanom koridoru, kroz koji bi Draža, u slučaju da krene preko Tare, morao da prođe.

Pošto sam odabrao pravce eventualnog Dražinog bekstva preko Tare, otpočeo sam i sa ostalim pripremama.

U nekoliko sela na padini planine, prema Bajinoj Bahti i Kostojevićima, mobilisao sam i organizovao dosta ljudi koji su trebali noću, prikriveni u grmovima i šumarcima, da osmatraju sve prilaze Tari.

Ja sam se smestio u selu Šiljivovici i dalje studirao mogućnost za 'doček' Draže i njegove pratnje. Obilazio sam sve uvale i jaruge koje bi Draža mogao da koristi da bi se popeo na plato Tare. Naročito sam obraćao pažnju na usamljene i nenaseljene stočarske kolibe.

Iznenađeno dobio sam obaveštenje da se Draža sa grupom četnika kreće najverovatnije prema Tari. Odmah sam aktivirao sve one mere koje sam već ranije pripremio. Patrole su krenule u neprikladno krstarenje po selima. Povezale se sa poverljivim ljudima upozoravale ih na opreznost. Cítav teren severno i zapadno od Užica bio je pod našom kontro-

lom. Naročitu pažnju obraćali smo na Jelovu goru i visoravan Ponikve koja se spaja sa Tarom.

Jesenja, gusta magla koja je tih dana obavijala Taru prilično me je uznemiravala. Pod njenom zaštitom i sa dobrim vodičima, Draža i njegova pratnja mogli su proći na desetak metara od nas a da ih i ne primetimo. Zbog toga sam odlučio da prikupim grupu i da sa njom krenem u patroliranje.

U toku kretanja, naročitu pažnju privukle su mi dve potpuno usamljene i nenaseljene poveće kolibe na samoj ivici sela Ljutog Polja.

Prema najnovijem izveštaju primljenom iz Užica, Draža je morao da bude negde na Tari. Pomisao da između Bioske i Kremne može da se tako reći neometano prebaci na Zlatibor, takođe me je prilično uznemiravala. Pored toga, usamljene kolibe na ivici Ljutog Polja nisu mi dale mira. Odlučio sam da im se oprezno približim i pretresem.

Da bih do koliba stigao pre svanuća krenuo sam jedne noći pre zore, sa celom grupom. Bio sam zadovoljan kada sam konstatovao da je te noći pala jaka slana. Teren se belio kao da je snegom pokriven. Odmah sam pomislio da će nam eventualni tragovi mnogo pomoći.

Posle dva časa hoda, na domaku Ljutog Polja, uhvatila nas je zora. Na levoj strani jedva su se nazirali obrisi vrha Gavrana. Požurili smo. Kako su kolibe bile udaljene jedna od druge nekoliko stotina metara i međusobno odvojene malim brežuljkom koji je onemogućavao pogled od jedne ka drugoj, odlučili smo da se podelimo u dve grupe koje je trebalo da im istovremeno pridu.

Pošto sam dao potrebna uputstva, krenuo sam sa grupom od šest ljudi i puškomitraljezom ka udaljenijoj, većoj kolibi.

Ka drugoj, manjoj kolibi, uputio sam grupu od devet ljudi. Pretpostavljao sam da bi Draži i njegovoj pratnji, za koju smo smatrali da je jačine oko trideset četnika, više odgovarala veća koliba za smeštaj. Ali i mala koliba je imala za odmetnike preimućstvo, jer se nalazila u neposrednoj blizini šume koja se strmo spuštala u duboku dolinu, gusto obraslu starim i mladim omorikama, koja je podsećala na pravu prašumu.

Velikoj kolibi prišli smo s južne strane, dok smo njena vrata na zapadnoj strani stavili na nišan puškomitraljeza.

Poslednje metre do kolibe prešli smo trčecim korakom. Pogledom kroz malu pukotinu, između dva rasušena brvna, nije se moglo ništa videti. U kolibi je bio gust mrak. Oko nje nije bilo nikakvih tragova. Konstatovali smo da je prazna. Stajali smo ispred nje i posmatrali okolinu. U tom momentu učinilo mi se da čujem neki uzvik. Odmah zatim

usledio je i jedan pucanj iz puške. Komandovao sam 'za mnom' i potrčao ka blagoj uzvišici, koja je razdvajala kolibe. Nekoliko trenutaka kasnije čuli smo i dugačak rafal iz mašinke, a zatim je usledio i rafal iz puškomitraljeza. Posle toga se sve utišalo.

Bio sam u goloj vodi kad sam se uspeo na uzvišicu. Ostali takođe.

Ne govoreći nikome ništa i ne osvrćući se na ostale, poleteo sam ka manjoj kolibi. Upao sam u nju. Nasred sobe dimilo se ognjište puno žara. Oko njega bilo je porodano nekoliko brvana. Našli smo i dve, tri prazne konzerve od sardina, neke novine i jednu torbicu sa seljačkim čarapama i ubrusom.

Kada sam izašao iz kolibe, pred njom su bili i ostali iz moje grupe. Svi su me nemo posmatrali. Odmah sam naredio da oba puškomitraljeza tuku kratkim rafalima prema dolini, iznad šume, i da se u intervalima od po minut bace po tri bombe. Ovo sam učinio radi uzbune. Smatrao sam da će pucnjava, naročito eksplozije bombi, uzbuniti sve jedinice koje su se nalazile u okolini. U tome se nisam prevario.

Na ponovo raspaljenoj vatri u kolibi malo smo se zagrejali. Pozvao sam vođu grupe, koja je imala zadatak da opkoli manju kolibu, i zatražio od njega da mi ispriča sve što se pre kratkog vremena s njegovom grupom odigralo. Njegov izveštaj bio je kratak:

'Kolibi smo se približavali dosta oprezno. Jedan je iz grupe upozorio da se, levo od vrata, na samom čitku kolibe okrenutom prema ivici šume i nizbrdici nešto kreće. Ja to nisam mogao da vidim. Verovatno je to bio četnički stražar, koji se pomerio ka zidu okrenutom šumi i tako mi se za trenutak izgubio iz vidnog polja. Pošto smo svi nekoliko sekundi osmatrali i za to vreme ništa nismo primetili, neko je iz grupe viknuo: 'Ko je tamo?' Posle uzvika, četnički stražar je uleteo u kolibu. Videli smo ga svi. Samo trenutak kasnije četnici su izleteli iz kolibe. Bilo ih je oko petnaest. Jedan od njih je opalio rafal iz mašinke. Naš mitraljez stupio je u dejstvo. Ali sve je već bilo kasno.'

Po izgledu i načinu izlaganja, bilo mi je jasno da se vođa grupe koja je prilazila manjoj kolibi uplašio i zbunio. Kasnije mi je iskreno ispričao da nije nikada do tada učestvovao ni u jednoj borbi. Za vreme rata je bio ilegalac i od oružja je imao u rukama samo pištolj.

Skupio sam celu grupu i težio ih da ovo ipak nije neki veliki neuspeh. Napomenuo sam im da je važno da smo četničkom vođi Mihailoviću ušli u trag i da nam se sada otvaraju mogućnosti efikasnijeg gonjenja.

Pretpostavljali smo da će se Draža kretati isključivo kroz šumu, da se neće vraćati na Taru, nego da će pokušati da zavara trag. Verovatno će nastaviti put ka Drini, u višegrad-

ski srez. Zbog toga smo se orijentisali prema selu Zaovinama i trčecim korakom pošli ka njemu. Prošli smo Ljuto Polje. Posle napornog marša popeli smo se na jedan čuvik sa koga smo imali odličnu preglednost. Tu smo se i odmorili.

Kretali smo se dalje — sve do četiri sata po podne, kada je počelo već da se smrkava. Najzad smo se zaustavili u nekim kolibama. Doneli smo sena, založili vatru nešto dalje od kolibe, postavili duplu stražu i zaspali kao zaklani.

Ujutru, oko šest časova, napustili smo kolibu i posle dužeg tumaranja sišli smo do prvih kuća Zaovine. Naručili smo u jednoj kući kačamak i dok smo čekali da se skuva, odmarali smo se. Pri polasku iz sela poveo sam dva vodiča.

Jedan od njih, mlađi, odavao mi je utisak otresitog, i prema nama, raspoloženog čoveka. Kada smo se udaljili od Zaovina, objasnio sam mu da gonimo grupu četnika koja verovatno neće svraćati u sela, nego će se kretati van puteva, na liniji Vardište — Dobrun. Zahtevao sam od njega da nas vodi bespućima kojima čobani prolaze.

Da bismo prilikom kretanja po besputnom terenu izbegli eventualnu četničku zasedu, strogo smo vodili računa da naš pokret bude zaštićen i od oka.

Nakon šest časova hoda uspeali smo se na visoravan Baturu. Sve padine oko nje obrasle su gustom bukovom i smrekovom šumom, a po njoj i okolnim brdima već je bio pao i prvi sneg.

Krećući se ivicom Bature, naišli smo na sveže ljudske tragove. Ustanovili smo da oni vode u dva suprotna pravca. Jedan od vodiča rekao je da su tragovi stari najviše desetak minuta. Zaključili smo da su četnici verovatno izbili iz šume, bočno od nas, i kada su nas ugledali, vratili su se istim pravcem u šumu. U najvećoj tišini osluškivali smo i posmatrali oko nas skoro desetak minuta. Ništa se nije ni videlo ni čulo. Odredio sam grupu od pet ljudi i uputio je u pravcu tragova niz šumu, s tim da ako nešto primete odmah izbiju na označeni brežuljak, udaljen od nas oko jedan kilometar, i da nam odatle dadu ugovoreni znak.

Ostali, prikriveni iza kleka, pažljivo su osluškivali i pratili kretanje ove grupe. Bila je mrtva tišina. Prekinuo ju je jedan od vodiča, skrećući nam pažnju na brežuljak na koji je trebalo da izbiye naša grupa koja se nekoliko minuta ranije odvojila od nas. Desno od vrha brežuljka primetili smo kako se četnici, dvojica po dvojica, preko čistine duge oko tridesetak metara prebacuju u obližnju šumu. Preko vidnog polja prešlo je njih dvanaest, a po načinu prebacivanja — zaključili smo da smo ponovo naišli na Dražu i njegove pratioce.

Da bih skrenuo pažnju i upućenoj grupi, naredio sam da se ispali kraći rafal iz puškomitraljeza. Odjednom, iza čuvika, četnici su odgovorili vatrom iz dva karabina. Da bih

ih vatrom zavaravao, odmah sam fiksirao mesto puškomitraljeza, pored koga sam ostavio dva čoveka, a sa ostalima sam potrčao kroz šumu u nameri da što pre stignem na čuvik.

Zbog bržeg kretanja nismo išli tragom ranije upućene grupe, već smo skrenuli ulevo, računajući da izbijemo bočno i niže od mesta sa koga su dva četnika gađala naš puškomitraljez. Ranije upućena grupa, ne znajući o čemu se radi, brzo se vratila na polazno mesto. Posle silaska u potok, krenuli smo uzbrdo, kroz šumu, ka brežuljku, odakle je dopirala četnička pucnjava. Uz put smo, s vremena na vreme, zastajkiivali i osluškivali. Četnici su gađali u intervalima od desetak sekundi, i to samo njih dvojica.

Kada smo prišli na odstojanje od oko stotinak metara, poslao sam četvoricu ljudi naoružanih mašinkama da pokušaju da se sa desne strane zabace četnicima za leđa.

Oprezno puzeći, privukli smo im se na oko čezdeset metara, čak smo čuli i njihov međusobni razgovor. Odjednom, neko je od njih opsovao i viknuo, a zatim je odjeknuo rafal iz mašinke. Digli su se. Nisam se prevario. Bilo ih je samo dvojica. Rafal iz puškomitraljeza nije ih stigao. Ubrzo, na samom mestu gde su ležali, eksplodirala je bomba, a zatim, posle pet sekundi, eksplodirala je i druga.

Kada smo se sastali, ustanovili smo da niko od nas nije bacio nijednu bombu. Tada nam je bilo jasno da su četnici prilikom bekstva iza sebe ostavljali aktivirane bombe. Prvu na mestu gde su ležali, a drugu na pedesetak koraka odatle u pravcu njihovog kretanja. Da smo posle eksplozije njihove prve bombe potrčali za njima sigurno bismo naleteli na eksploziju one druge.

Od početka akcije bilo nam je jasno da imamo posla sa hrabrim i iskusnim neprijateljem, ali toliki stepen samopouzdanja stvarno nas je iznenadio.

Vratili smo se na mesto odakle smo i pošli na brežuljak. Tu nas je sačekao drugi deo grupe s puškomitraljezom. Svi smo ćutali.

Upitao sam vodiča koliko su od nas udaljene najbliže kuće. Onaj mlađi je ćutao. Stariji reče da do najbližih kuća ima oko tri sata hoda. Naredio sam pokret. Ubrzo, počelo je i da se smrkava.

Kada me je vodič obavestio da su prve kuće od nas udaljene još jedan kilometar, zaustavio sam grupu i naredio opreznije kretanje. Jedan od vodiča mi reče da se zaselak pred nama zove Kragujevac, a zatim mi je objasnio da su tu nekad, u postojećim pećinama, živele ogromne orlušine zvane kraguji. Kasnije, za vreme turskog ropstva, narod se u zbegovima povlačio i skrivao po ovim pećinama. U to vreme nikao je i zaselak od desetak kuća, nazvan Kragujevac.

Najzad smo stigli do ivice stene ispod koje, na deseti-metara, ugledasmo svetla. Bio je to zaselak Kragujevac.

Sišli smo oprezno jednom stazicom i stali. Poslao sam dvojicu ljudi da se privuku do prve kuće i oslušnu. Bilo mi je čudno da se psi ne javljaju. Obojica su se ubrzo vratili i saopštili nam da verovatno nekoga stranog ima u selu. Posle provere konstatovali smo da se u selu nalaze naši delovi koji su takođe bili određeni da učestvuju u ovoj akciji.

Sišli smo u prvu kuću, u kojoj sam odmah napisao kratak izveštaj. U njemu sam naglasio da smo sigurni da se Draža nalazi na ovoj teritoriji i da nam u toku noći ne može izmaći.

Uskoro, sastao sam se sa vođom jedne od naših grupa. Dobro sam ga poznavao. Bili smo drugovi i kolege. Obojica smo radili u istoj ustanovi.

On je sa grupom stigao u selo Kragujevac sat pre nas. Reče mi da je obavešten da smo imali dva susreta s Dražom i njegovom pratnjom.

Posle kraće diskusije i ponovne analize događaja uputili smo kratak zajednički izveštaj. Na kraju izveštaja tražili smo da se izvrši bukvalna blokada puta Mokra Gora — Višegrad, da se blokiraju sva sela niz Drinu i da već sutradan stvoreni obruč krene ka Baturi.

Kada sam uputio ljudstvo na odmor, ponovo sam se sastao s mojim kolegom. On me je obavestio da su svi putevi blokirani, da je posедnut trougao koji zatvaraju putevi Užice — Višegrad i Užice — Bajina Bašta, da su prelazi na Drini blokirani i čamci izvučeni na suvo i pod stražom, da je plovidba splavovima obustavljena i da je obruč, odmah posle moga izveštaja, krenuo ka Baturi.

Pored toga, rekao mi je da je, prema postojećem planu, planina Zvijezda već pretresena i da je put Mokra Gora — Kotroman — Vardište — Dobrun — Višegrad pod našom stalnom kontrolom. Na kraju smo se dogovorili da sutradan, u šest časova, krenemo zajedno u akciju.

Kada smo ujutru napuštili selo, već je uveliko svanulo. Bilo je oko sedam časova. Uz put smo se dogovorili da se popnemo na visoravan Baturu, a zatim da se grupe razdvoje i pođu ivicama Bature u detaljniji pretres.

Kada smo došli do mesta, gde je grupe trebalo da se razidu, naišli smo na porušenu kolibu, oko koje smo primećivali sveže tragove logora. Vatra je bila ugašena, a oko nje je bilo razbacano nekoliko kutija od konzervi i kosti od brave-tine. Od ostataka porušene kolibe i smrekovih grana napravljen je bio zaklon od kiše.

Ovaj pronalazak nas je prilično obradovao. Odmah sam pozvao sva tri vodiča koje sam poveo iz sela Kragujevca. Dok sam im objašnjavao njihove zadatke, tresli su se kao prut. Drhtali su više od straha nego od zime. Pozvao sam na stranu najstarijeg, koji nije imao više od četrdeset godina,

ali njegovo lice bilo je izabrano kao u šezdesetogodišnjaka. Rekao sam mu da nema razloga da se plaši. Na ovo, on mi je prostodušno i iskreno odgovorio:

— Ma ja se bojim više njih nego vas. Ti ne znaš kako su to opasni ljudi.

— A ko su oni? — upitah.

— To su sigurno Milutin i Borivoje Tasić. Njih puška ne bije, u to budi siguran. Oni znaju sve ove provalije i gudure bolje nego ja.

Odgovorio sam mu da, bez obzira na sve, mora da nas vodi na sva ona mesta za koja pretpostavlja da bi mogla biti pogodna za skrivanje odmetnika. Ovo sam saopštio i ostaloj dvojici vodiča, a zatim smo, lagano i oprezno, napustili razrušenu kolibu.

Vodiči su bili kao lovački psi. Pažljivo su osluškivali. Tragovi kojima smo pošli brzo su se izgubili. Grupe su se razile i produžile dogovorenim pravcima. Magluština se dizala i spuštala. Posle jednog sata hoda naišli smo opet na tragove ali u suprotnom pravcu. Zbunio sam se. Pomislio sam: možda su to naši sinoćni tragovi, ili smo se, možda, mimišili sa Dražom. Mnogo vremena za razmišljanje nismo imali. Nastavili smo opreznim i laganim hodom, na priličnom rastojanju.

Mlađi vodič, koji je išao napred, za trenutak je zastao. Zatim je, bacajući pogled desno i unazad, ponovo krenuo napred. Neko ga je upitao da li je primetio nešto sumnjivo. Odgovorio je da je pozadi, u žbunju, nešto šušnulo.

— Možda je zec ili srna? — dobacio je neko iz kolone.

Dvojica drugova sa vodičem uputila su se ka žbunu iz koga je dolazio šušanj. Pre nego što su mu se približili, neko je iz njega iskočio i sleteo nizbrdo. Jedan od one dvojice koji su pošli sa vodičem viknuo je: 'Stoji! Ali, uzalud. U nemoj tišini, kroz šumu se samo čulo pucketanje suvaraka. Po povratku vodič me je izvestio da su videli čoveka koji je iskočio iz žbuna i pbegao niz šumu. Pretpostavljali smo da je to pre bio neki od odmetnika nego čobanin koji je zalutao u poteri za izgubljenom ovcom.

Posle kraćeg zadržavanja nastavili smo put. Nakon jednog sata hoda vodič se zaustavio i dao nam znak da stajemo. Povukli smo se unazad stotinak metara. Vodič nam je saopštio da je, ispred sebe, malo udesno, primetio kolonu od nekoliko ljudi.

Sapatom sam izdao naređenje da niko ne puca pre mene. Povukao sam grupu u stranu u nadi da će kolona naići na cevi puškomitraljeza. Sljapkanje se čulo sve bliže. Nailazili su oprezno. Siluete su se već dobro nazirale. Ležali smo u blatu. Svi su čekali na moj pucanj.

Zastrepeo sam pri pomisli da bi to mogla da bude i neka naša grupa koja učestvuje u akciji.

Nestrpljivo sam uzviknuo: Ko je to? Laknulo mi je kada sam konstatovao da je to grupa moga kolege, sa kojim sam jutros zajedno napustio selo Kragujevac.

Kada smo se sastali, kolega mi je ispričao da je i on, u toku akcije, neprekidno strahovao od međusobnih sukoba.

Odlučili smo da u dalji pretres Bature krenemo zajedno, jer smo bili sigurni da na visoravni nema nikoga osim nas i možda Draže.

Ponovo smo pretresali plato Bature. Ubrzo smo ponovo naišli na tragove. Ovoga puta nije moglo biti zabune. Došli smo do zajedničkog zaključka da se Draža kreće oko Bature kao i mi. Možda nas i sledi. Rešili smo da odmah pošaljemo jedno jače odeljenje ka Vardištu i Dobrunu sa izveštajem o stanju i pretpostavkom da će Draža, verovatno noćas, pokušati da pređe sa Bature put Mokra Gora — Višegrad, negde između Vardišta i Dobruna. Tražili smo da se opreznost udvostruči. Pored automobilskeg puta koji je bio zaposednut tražili smo da se zaposedne i reka Ržav, celim tokom. Skretali smo pažnju na mogućnost prebacivanja i prema Bijelom Brdu. Isto tako, zahtevali smo da se zaposedne raskrsnica puta u Vardištu.

Sutradan bilo je lepo i vidno. Poslali smo patrolu ponovo na Baturu iako smo bili ubeđeni da je Draža pobeo preko puta Višegrada — Užice. Od tada smo mu izgubili svaki trag.¹

Zahvaljujući veštım manevrima po terenu, dezinformacijama i pomoći odanih i iskusnih jataka — vodiča, Mihailoviću je pošlo za rukom da u jesen 1945. izbegne hapšenje, da se sa ugroženih terena vrati u višegradski srez i da ponovo uspostavi vezu sa četnicima u njemu.

O ovom Mihailovićevom skrivanju četnički podnarednik Borivoje Tasić, koji se u to vreme nalazio pored Mihailovića, u svojim zabeleškama je napisao:

„Posle povratka sa Velikog Stolca, mi smo se krili oko sela, a kasnije pronašli jedan zapečak u mjestu zvano Orlina više Dobruna. Radisav i Milutin Tasić, posle sastanka sa Branimirom Tasićem, otišli su više Veletova i povezali se sa kapetanom Josićem i Dražom. Pošto je Radisav ispričao Draži da je mjesto gdje mi logorujemo u Orlinama dosta sigurno i da je s nama i Dragiša Vasiljević, Draža je došao s njima kod nas. Vodio je samo četiri četnika, koji su i ranije bili njegovi lični pratioci.

Bili su to: Blagoje Kovač, žandarmerijski podnarednik iz Ljubomira kod Trebinja, Milan Janković iz Rogatice, koji

je pre rata završio poljoprivrednu školu, a za vreme rata dobio je čin potporučnika. Zatim braća Uroš i Nikola Marjanović iz Bosanske Krajine. Nikola je bio četnički kapetan.

Stanimir nam je pričao da su, idući sa Dražom, nekoliko puta imali borbu sa jedinicama odbrane i da se radi toga Draža morao vratiti na ovaj teren. Draža je sa svojim pratiocima ostao tu, kod nas, do 5. novembra. Napustio nas je iz sledećeg razloga:

'Početkom novembra Radisav, Milutin i Nedo Tasić pošli su u selo Bijelu radi nabavke hrane. Ja i Stanimir smo bili u Orlinama, na straži kod Draže. Radisav je toga dana sa ovom dvojicom uhvatio vezu sa Josićem i Andrićem iz Veletova, kod kojih je bio došao i Srpko Medenica. Oni su tražili sastanak sa Dragišom Vasiljevićem, pošto nisu znali gde se nalazi. Radisav im je rekao da se Dragiša nalazi sa nama. Naveče 4. novembra Radisav je sa ovom dvojicom došao kod moje kuće da uzme hranu i tu su se sreli sa milicijom i pripucali.

Pošto su došli kod nas u Orline, ispričali su da su se sukobili sa milicijom. Pričali su i to: da Josić i Medenica traže vezu sa Dragišom Vasiljevićem i da on treba da ide da se sastane s njima.

Sutradan smo obavešteni da je zbog pripucavanja sa milicijom, kod moje kuće, uhapšen moj otac Vitor i brat Boško. Dražu je ovo uplašilo. Bojao se da Vitor i Boško ne reknu vlastima za njega da je tu, iako mi njima nismo govorili da se Draža nalazi kod nas. Međutim, oni su mogli da pretpostave da se sa nama nalazi i neki viši rukovodilac, jer smo, od kako je on došao kod nas, uzimali više hrane nego što je nama bilo potrebno.

Dragiša Vasiljević je otišao na sastanak sa Josićem i Medenicom i tamo razgovarao o mogućnostima da se Draža prebaci kod njih. Tu su bili prisutni i Jovo Vučković, komandant četničkog bataljona, rodom negde iz Krajine, i Slobodan Marković, četnik iz opštine Zljeb, srez višegradski. Vučković i Marković, su rekli da oni imaju napravljenu zemunicu koja još nije dograđena i da bi Draža mogao kod njih da se prebaci. Predložili su Vasiljeviću da Draža dođe pred zimu kada oni dovrše zemunicu, pa je Vasiljević pitao Medenicu i Josića da li Draža može sa njima da se kreće izvesno vrijeme, dok ova zemunica ne bude napravljena. Medenica i Josić su pristali da prime Dražu.

Ja i Stanimir Tasić smo 5. novembra naveče otišli na mjesto gde smo ugovorili da se sastanemo sa Dragišom i Radisavom Tasićem. Pošto smo se sastali, oni su nam rekli da su ugovorili sa Medenicom i Josićem da Draža pređe kod njih. Dragiša nam je naredio da mi pođemo i dovedemo Dražu, da će nas on čekati na istom mestu. Vratili smo se odmah u Orline i saopštili Draži šta je poručio Vasiljević. Dra-

za je pristao da ide, pa smo svi zajednički krenuli i sastali se sa Dragišom. Dragiša je sa Dražom i njegovim pratiocima krenuo kod Medenice i Josića, a mi Tasići smo ostali na svome terenu.

Medenica i Josić su sa Dražom otišli prema Revanju, gde su napravili jedno sklonište. Ali, kako se iz toga skloništa video dim, to ih je tu napala vojska i istjerala. Tako su lutali po terenu sve do konca novembra, a onda su Vasiljević i Medenica odveli Dražu kod Vučkovića i Markovića, koji su završili zemunicu u Provalijama. Tu su ostali ceo decembar, pa su 5. ili 6. januara 1946. godine bili napadnuti od vojske.¹¹

Nastankom zime nastale su i nove teškoće za učesnike u poterama za Mihailovićem i ostalim odmetnicima. Akcija je, uglavnom, bila svedena na pronalaženje odmetničkih baza i skloništa.

HAPŠENJE KALABICA

Posle drame koja se odigrala na Zelengori, preživeli, nezarobljeni i uspaničeni četnički komandanti, lišeni svojih jedinica, mahom su bežali prema Drini. Svi su oni još verujući »Cosićevim izveštajima« i »prethodnim pripremama« sa sigurnošću računali da će se prebaciti u Srbiju i u njoj nastaviti svoju zločinačku delatnost.

Većina njih je svoju sudbinu zapečatila prilikom prebacivanja preko reke ili neposredno po dolasku na njenu desnu obalu. Međutim, nekolicini je, ipak, pošlo za rukom da neopaženo pređu Drinu i da se izvesno vreme skrivaju po planinskim predelima Srbije. Među ovima bez sumnje najinteresantniji su bili ratni zločinci četnički vođa Dragoljub Draža Mihailović i njegov potčinjeni, komandant Kraljeve gorske garde Nikola Kalabić.

Spasavajući se iz pakla u kazanu Jezerice i na Zelengori, Nikola Kalabić se sa pedesetak svojih gardista glavom bez obzira uputio ka Foči. Kod sela Zakmura je zastao da predahne. Bežeći istim putem, na njega je naišao i Draža Mihailović sa desetakovanom i malobrojnom pratnjom. Odvojio se od pratnje i sedeo jedan pored drugog.

Dugo su ćutali, a zatim Kalabić upita:

— Šta mislite dalje?

— Ništa dok ne vidim šta je sa ostalima — odgovorio mu je prilično hladno Draža.

— Ja mislim da je najbolje da produžimo gde smo i pošli — u Srbiju — reče Kalabić.

— Vi krećite, a ja ću da prikupim preostale snage i poći ću za vama. Uveren sam da je u Srbiji teren za naš prihvatač dobro pripremljen.

— Znači, šaljete me u prethodnicu?

— Prethodnica je već otišla, a vaš je zadatak da je ojačate, objedinite i učvrstite — reče Draža.

Čula se sve bliža pucnjava iz raznog oružja. Za duži razgovor, ovoga puta, nisu imali vremena. Progovoriše još nekoliko rečenica, ustadoše i poželevši jedan drugome sreću, razidoše se.

Kalabić se, sa pedesetak gardista, uputio ka Drini. Prešao je reku i preko Zlatibora stigao u valjevski kraj.¹

Međutim, početkom decembra 1945. godine dogodilo se nešto što se samo sa minimalnom verovatnoćom moglo očekivati.

U toku akcija Korpusa narodne odbrane protiv ostataka četničke organizacije Draže Mihailovića u Bosni i Srbiji, jednom iskusnijem oficiru Ozne za Srbiju² pošlo je za rukom da kao »predstavnik beogradske četničke komande« uspostavi vezu, a zatim i direktan kontakt sa odmetnicima koji su se u jesen 1945. skrivali u oblasti Valjeva, oko sela Ba i Struganika. Bili su to, uglavnom, pripadnici nekadašnjeg Valjevskog četničkog korpusa i Gorske garde kralja Petra, sa njenim komandantom Nikolom Kalabićem na čelu, koga je Mihailović, nekoliko meseci ranije, postavio i za pomoćnika četničkog komandanta Srbije.

Još krajem oktobra 1945. Ozna je raspolagala i podacima da je u valjevski kraj prodrlo i nekoliko ličnih pratilaca Draže Mihailovića, koji su sa njim, mesec dana ranije, uspeli da pređu Drinu, a zatim da se iz Bosne ubace u Srbiju. Među ovima, prema raspoloživim podacima, bili su potporučnik Dragiša Blagojević i njegov brat Stojan, koji je neko vreme bio Mihailovićev posilni.

Da bi eventualnim stupanjem u lični kontakt s Dragišom Blagojevićem proverio raspoložive podatke i od njega možda saznao mesto boravka Draže Mihailovića i njegove dalje namere, oficir Ozne je 6. novembra 1945.

krenuo u selo Ba, na treći sastanak sa odmetnikom, četničkim komandantom valjevskog okruga Milićem Boškovićem.

Mada se na prethodnim sastancima između oficira Ozne — »delegata beogradske četničke komande« — i Boškovića uspostavilo znatno poverenje, ipak je »delegat« u postavljanju zahteva da stupi u lični kontakt s Blagojevićem morao da bude krajnje oprezan.

Posle viščasovnog razgovora s Boškovićem i njegovom trojicom pratilaca, »delegat« je, u pogodnom trenutku, zamolio Boškovića da ga poveže s Blagojevićem. Ali, i pored sve opreznosti, »delegatov« zahtev izazvao je u početku podozrenje i izvesnu sumnju, naročito dvojice Boškovićevih pratilaca.

Na kraju, na »delegatovo« insistiranje i vešto ubođivanje, odmetnici su se ipak složili da ga dovedu u direktni kontakt s Blagojevićem.

Posle nekoliko časova hoda kroz gusti mrak, po planinskim stazama i bespuću, četnici su »delegata« doveli do sela Struganika, ispod planine Suvobora. Tu, u obližnjoj šumi, pronašli su Dragišu Blagojevića s nekim cinom četnika. Posle kraćeg upoznavanja, Blagojević je postavio straže. Ostali su plegali po zemlji i ubrzo zaspali. »Delegat« je, takođe, legao, ali ga san nije savladao. U praskozorje je ustao i pozvao Blagojevića. Obojica su se malo udaljili od zaspalih četnika i seli na poveći panj.

Na mnogobrojna pitanja »delegata« Blagojević je, ističući svoju ličnost, bez neke naročite rezerve ispričao:

— Da je pratio Mihailovića od vlaseničkih planina, prilikom prelaska Drine i sve do sela Taori kod Kosjerića.

— Da je Mihailović želeo da se po svaku cenu probije u Srbiju, ali da su ga mnogobrojne i snažne patrolе omele.

— Da se Mihailović razočarao u mnoge četničke komandante i pripadnike svoje organizacije.

— Da je četnički vođa zamišljao stanje u Srbiji znatno povoljnijim za sebe nego što je u stvari.

— Da mu je Mihailović na rastanku rekao da će se kretati na liniji Valjevo — Užice — Višegrad. A ako to ne bude uspeo, vratiće se kod majora Vasiljevića u višegradski srez, a možda će se prebaciti i nazad preko Drine i skloniti se na planinu Devetak.

— Da je on sa svojom grupom jedva uspeo da pro-
dre u Srbiju, dok su se drugi, među kojima i Mihailović,
zaplašeni poterama, vratili ka Drini.

— Da ima mogućnosti da preko svoje predratne
prijateljice, udovice iz Veljeg Luga kod Višegrada, uspo-
stavi vezu s Vasiljevićem, koji sigurno zna gde se Miha-
ilović nalazi.

Na kraju su se Blagojević i »delegat« dogovorili
da se 12. novembra ponovo sastanu, i to uveče na drumu
Mionica — Brežde. Na Blagojevićev predlog i zahtev »de-
legat« je pristao da ga snabde lažnom ispravom, koja bi
mu poslužila za neometani odlazak u Velji Lug, odakle bi
uspostavio vezu s Vasiljevićem, a preko njega i s Miha-
ilovićem.

»Delegat« mu je napomenuo da će na zakazani sa-
stanak doći automobilom »beogradske četničke koman-
de«. Dogovorili su se da se kola zaustave na označenom
drumu, ispred dve ukrštene grane.

Kada je svanulo, četnici su se probudili. Bošković
se odvojio od njih i prišao »delegatu« i Blagojeviću.

Razgovor utroje vodio se o teškoćama odmetnič-
kog života i o mogućnostima za prebacivanje odmetnika
na zimovanje u Beograd ili u inostranstvo.

U toku razgovora »delegat« se interesovao da li
među odmetnicima postoji radio-telegrafista i da li bi ga
mogli staviti na raspolaganje »beogradskoj četničkoj ko-
mandi«. Blagojević je dao potvrđan odgovor i obećanje
da će sa sledećeg sastanka »delegat« povesti sa sobom u
Beograd i radio-telegrafistu.

Neposredno pred rastanak, pod izgovorom da su
mu fotografije potrebne radi kompletiranja lažnih ispra-
va, »delegat« je fotografisao Blagojevića i njegove pra-
tioce.

Dragoceni podaci dobiveni od Blagojevića bili su
prva konkretnija potvrda pretpostavke da Mihailović ni-
je uspeo da prodre u Srbiju i da se, pritešnjen poterama,
vratio u višegradski srez pod okrilje odmetnika — čet-
nika sa Dragišom Vasiljevićem na čelu. Oni su se vešto
prikrivali po planinskim, šumovitim i teško pristupač-
nim predelima oko Višegrada.

Dvanaestog novembra uveče automobil »beograd-
ske četničke komande« zaustavio se ispred dve ukrštene
grane na drumu Mionica — Brežde. Zvuci automobilske
sirene odjeknuli su kroz noć. Kratko vreme posle toga,

na drumu se pojavio Dragiša Blagojević s pratnjom. »Delegat« je izašao iz kola i posle kraćeg razgovora predao Blagojeviću nekoliko pari odela, cokula, rublja i nešto cigareta. Bila je to pomoć »beogradske četničke organizacije« svojoj braći na terenu. Očigledno, ova pažnja je Blagojevića prijatno iznenadila i obradovala.

Ubrzo, u kola je ušao radio-telegrafista, koga su odmetnici, u želji da ga se otresu, iskoristili da bi još jednom proverili »delegata« i postojanje četničke organizacije u Beogradu.

Na rastanku Blagojević je tiho dobacio »delegatu« da je »komandant Kraljeve garde« Kalabić izrazio želju da se sastane sa njim. A sledeći sastanak zakazali su na istom mestu za 22. novembar.

Zadovoljan smeštajem u Beogradu, radio-telegrafista je, treći dan po dolasku, uputio pismo četničkom jatku — vođeničarki u selu Brežđu, namenjeno četnicima koji su se skrivali u oblasti Valjeva.

Pismo je bilo puno hvale na račun »beogradske četničke organizacije« i njenog »delegata«.

Međutim, dva dana kasnije, radio-telegrafista je slučajno čuo od domaćice stana u koji je bio smešten da je »delegat« u stvari major Ozne. Vešto glumeći da je prešao preko ovoga saznanja, on je vrebao priliku da pobegne. Ona mu se uskoro i ukazala. Pobegao je bez traga i glasa. Ali, započetoj akciji nije naneo nikakvu štetu. Naprotiv.

Pismo radio-telegrafiste kružilo je među odmetnicima i među njima stvaralo pravo oduševljenje. Na kraju je stiglo i do komandanta Gorske garde Nikole Kalabića.

Uz Blagojevićevo izlaganje i ovo pismo je znatno doprinelo da Kalabić donese definitivnu odluku da se sastane s »delegatom beogradske četničke organizacije«.

Dvadeset drugog novembra uveče »delegatova« kola su se ponovo zaustavila ispred ukrštenih grana na drumu Mionica — Brežđe. Ali, ovom prilikom, s »delegatom« je bio i bivši Kalabićev četnik, koji je bio pobegao u inostranstvo i odatle se, kao diverzant, vratio u zemlju. Pošto više nije želeo da se izlaže beskorisnim avanturama, on se prijavio vlastima i stavio Ozni na raspolaganje.

Pored toga »delegat« je bio snabdeven i pismima »beogradske četničke komande« namenjenim Kalabiću i Mihailoviću.

Čim su »delegat« i »diverzant« izašli iz kola, odmetnici su se stvorili pred njima, a zatim su svi zajedno krenuli dalje ka selu Paštrićima. Zaustavili su se ispred usamljene kuće udaljene od drumca oko dvadesetak minuta hoda.

Pošto su goste smestili u kuću, odmetnici su se udaljili.

Posle izvesnog vremena vratili su se i ušli u kuću. Sa njima je došao i Nikola Kalabić, u pratnji nekolicine svojih oficira. On je prvi prišao »delegatu«, predstavio mu se i rukovao.

Posle nekoliko izmenjenih rečenica »delegat« je predao Kalabiću pismo »beogradske četničke komande« s napomenom da o njemu treba i da porazgovaraju. Porred ovoga pružio mu je i pismo namenjeno Mihailoviću i tražio da mu ga što pre dostavi.

Čim je pročitao pismo, Kalabić je, s njemu svojestvenom grubošću, udaljio sve odmetnike iz sobe, a zatim je otpočeo razgovor s »delegatom« i diverzantom. Ova dvojica upoznali su Kalabića sa unutrašnjom i spoljnom situacijom, vešto je prikazujući prilično nepovoljnom za četnike.

Tok i predmet razgovora očigledno su ukazivali da će se i ova tek započeta akcija Ozne, uspešno završiti.

Pri kraju razgovora sa čovekom iz Ozne, za koga je verovao da je »delegat četničkog štaba iz Beograda« Kalabić je prihvatio predlog da ga »delegat« snabdi lažnom legitimacijom i da ga prebaci u Beograd. A zatim je napisao kraće pismo Mihailoviću, koje je glasilo:

»Dragi i mili Čiča,

Prilike ne dadoše da se kod Kosjerića sastanemo. Iz Beograda ljudi idu ka Vama, pa Vam se javljam. Dragome Bogu hvala da ste do sada sve ove natičovečanske muke prebrodili. Moje iskreno od srca saučesće za dragim Vojom. Moj Mišo — sreća moja — takođe je pao za ideju Ravne gore... Do sada sam obišao jedanaest srezova, skoro svako selo, izdavao sam naređenja kao zamenik čika Marka. Organizacija oživljava — jedino je potrebno da se Vi sačuvate do lišća; ako mogu pomoći, dodite u naš stari kraj, Teočin i okolina. Molim za naređenja i instrukcije, jer do Đurđeva nema rata za nas. Potrebna bi bila Vaša naredba o komandantu Srbije i grupi korpusa. Idem do sela do Morave, moram poći u ime Boga da lično vidim sve. Dodite u okolinu kuma. Kada da Vas čekam i nadam se? Pozdravite Niku, Uroša i ostale, a Vas grli i misli na Vas Vaš čika Pera.«

Stavljajući pismo u koverat, Kalabić je pozvao Dragišu Blagojevića i saopštio mu da ga stavlja pod komandu »delegata« i da zajedno s njim i »diverzantom« ode u Velji Lug, uspostavi vezu s Mihailovićem i da mu uruči oba pisma.

Očigledno, i prisustvo »diverzanta« znatno je doprinelo stvaranju Kalabićevog poverenja prema »delegatu«.

Tako je zvanični deo sastanka bio završen. Posle njega Kalabić je svojim gostima priredio nezapamćenu gozbu, ali na račun domaćina usamljene kuće sela Paštrici u kojoj ih je primio. Tek oko tri sata ujutru Kalabić je, teturajući se, napustio kuću i sa ostalim odmetnicima nestao u pomrčini.

Odmah zatim, kuću su napustili »delegat«, »diverzant« i Blagojević. Oni su sišli na drum, seli u kola i uputili se u Velji Lug, nedaleko od Višegradske Banje.

Tek sutradan našli su se u Veljem Lugu, u kući Blagojevićeve prijateljice — udovice. Ona ih je srdačno primila i obećala da će pisma, preko odmetnika sa kojima je u kontaktu, odmah uputiti Dragiši Vasiljeviću i zatražiti odgovor na njih. A zatim se »delegat«, u društvu Blagojevića, vratio u Beograd.

Smeštaj nekadašnjeg Mihailovićevog pratioca Blagojevića nije predstavljao naročiti problem. On ga je ubrzo našao u stanu jedne od svojih starih prijateljica.

Kada su, posle nekoliko dana, Blagojević i »delegat« ponovo posetili Velji Lug, udovica im je saopštila da je Vasiljević primio pisma i da je preko svojih pouzdanih ljudi proveravao da li je kod nje zaista dolazio Blagojević i koja su to lica bila u njegovoj pratnji. Prilikom ove posete Blagojević i »delegat« ostavili su udovici još jedno pismo namenjeno Dragiši Vasiljeviću, a zatim se ponovo vratili u Beograd.

Dva dana posle njihovog povratka u »delegatove« stan je ušao čovek odeven u seljačko odelo. Vadeći iz džepa i pružajući »delegatu« pismo reče da je došao iz okoline Valjeva i da je Kalabićev kurir. U pismu Kalabić je molio »delegata« da na već dogovoreni sastanak, 29. novembra, obavezno dovede i jednog od oficira, pripadnika američke ambasade u Beogradu. Očigledno, Kalabić je rešio da se prebaci u Beograd i stupi u neposredni kontakt s »komandom beogradske četničke organizacije«.³

Da bi se akcija i dalje uspešno razvijala, organi Ozne su na vreme izvršili svestrane pripreme za prebacivanje i doček komandanta Gorske garde kralja Petra. Ubrzo, pronađen je i »Amerikanac«, a zatim i stan za Kalabićev smeštaj.

Ugovorenog dana, u određeno vreme i na zakazanom mestu, na drumu, zaustavio se džip. Iz njega su izašli »delegat« i »Amerikanac«. Obojica su pažljivo, napregnutim očima, osmatrali drum i tražili ugovoreni znak — dve ukrštene grane i čoveka koji obuva opanke. Ali, uzalud. Obuzeti mislima o načinu ponovnog uspostavljanja veze sa Kalabićem, oni su se sutradan vratili u Beograd.

Pritešnjenom planiranim i upornim poterama milicije, Kalabiću je, u ovim momentima, bilo preče da spasava glavu od potera nego da se sastaje s »delegatom« i »Amerikancem«. Ali, ubrzo, on je više nego »delegat« žalio što nije došao na ugovoreni sastanak. Zbog toga je već sutradan, 30. novembra, uputio u Beograd kurira sa porukom »delegatu«:

»Šaljem čoveka do tebe. Čeka već drugi dan. Tvoj čika Pera.«⁴

Sledeća Kalabićeva poruka stigla je 1. decembra. U njoj je pisalo:

»Pojedoh se živ što se ne sastasmo. Misliš li da mi je lako? Šaljem čoveka do Tebe; sa njim se dogovori dokle ćeš drumom — pa kod mene. Bratski te pozdravljam, tvoj čika Pero. Cigareta! Baterija!«⁵

Uskoro, iza ove, stigla je 4. decembra i treća poruka, u kojoj Kalabić kaže:

»Šaljem čoveka do tebe; sam sa njime reši da li ćeš ili autom nekoliko kilometara (2—3) ili direktno peške iz Valjeva do mene. Bratski pozdrav, tvoj čika Pero. Ponesi bateriju, lampu i cigareta, bar dve hiljade.«⁶

Sutradan, 5. decembra, »delegat« i »Amerikanac« su, zajedno s Kalabićevim kurirom koji je doneo treću poruku, seli u džip i krenuli ka Valjevu drumom pokrivenim snegom.

Kada se džip zaustavio, sva trojica su izašli i pošli u pravcu nekog brda, u čijem se podnožju, kroz pomrčinu, nazirala usamljena kuća. U ovoj kući zamračenih

prozora, »delegat« i »Amerikanac« zatekli su Kalabića i njegovih oko trideset četnika.

Dug i prilično naporan dijalog između Kalabića i »Amerikanca«, u kome je »delegat« vrši ulogu tumača, na kraju je oduševio Kalabića. Iznenada, on je teatralno saopštio svojim četnicima da će ih napustiti radi odlaska u Beograd i u inostranstvo. Zatim je dodao da će se u proleće ponovo vratiti među njih.

Posle Kalabićeve izjave, među prisutnim četnicima, za momenat, nastaje tajac, a zatim nelagodno komešanje. Nastala situacija nije bila ružičasta, onako kako se »delegatu« i »Amerikancu« u početku učinila.

Iz ustalasane četničke grupe, u koju je Ozna uspeo da ubaci dva svoja oficira, odjeknuše glasovi:

— Braćo! Mi ne verujemo ni 'delegatu' ni ovome koga je on doveo. Nama se čini da su oni oficiri Ozne.

Ovako izražena sumnja dovela je i »delegata« i »Amerikanca« u nezavidan i težak položaj. I dok se među četnicima, s Kalabićem na čelu, vodila žučna diskusija u kojoj je četnički oficir Milić Bošković branio »delegata«, dotle je »Amerikanac«, izražavajući svoje negodovanje, nešto nejasno i ljutito izgovarao.

Najzad, dobro smišljen i u pogodnom trenutku dat odgovor »delegata« na Kalabićevo pitanje, rešio je ovu kobnu sumnju.

Kalabićeva odluka da još iste noći krene za Beograd jasno je govorila da je pobeda u neravnopravnom dvoboju sa tridesetak okorelih četničkih zločinaca pripala dvojici hrabrih i odvažnih oficira Ozne.

Nešto pre ponoći Kalabić je sa svojim vernim pratiocem Dragoslavom Milosavljevićem »Čerčilom« pošao sa »delegatom« i »Amerikancem« ka džipu. Do druma su ih ispratili ostali četnici. Uz put, molili su Kalabića da im se što pre javi.

Ubrzo, džip u kome su, pored oficira Ozne sedeli Kalabić i »Čerčil«, jurio je ka Beogradu. Kada se zaustavio ispred prizemne kuće na Voždovcu, u kojoj im je ekipa oficira Ozne »priredila doček«, ponoć je već odavno bila prošla.

Evo kako je jedan od učesnika u hapšenju Kalabića opisao ovaj događaj:

»Po povratku iz akcije, zbog obimnosti poslova, u radnoj sobi moje ustanove često sam se zadržavao i posle ponoći. Ali, nikada nisam bio sam. Jedne decembarske noći, prilično kasno, dok sam sedeo za radnim stolom, pozvao me je telefonom Slobodan Penezić — Krcun. Rekao mi je da odmah dođem do njega.

Silazeći niz stepenice, razmišljao sam i zaključio da me sigurno zove na referisanje. Zato sam, čim sam se sastao sa njim, počeo da mu pričam o predmetima moje preokupacije. Radilo se o rasvetljavanju uzroka šest sudara i nekoliko paljevina vozova.

Međutim, Krcun, me je, svojim karakterističnim smeškom, prekinuo i upitao:

— Možeš li da se odvojiš od te svoje problematike dva sledeća dana?

— Mislim da mogu, ako je neophodno. Najstariji u grupi može da vodi ove poslove i bez mene.

— Ti ćeš morati hitno — nastavio je Krcun — da uskočiš u završetak jedne operacije. Sutra uveče počće završna akcija.

— Slažem se, to nije ni prva, a verovatno ni poslednja.

— Nije prva, ali po važnosti je izuzetna. Sledeće večeri sa Kalabićem treba raščistiti račune.

— Neće to biti nimalo teško, naročito ako je moment iznenađenja na našoj strani. — Hteo sam još nešto da kažem, ali me je Krcun prekinuo.

— Slušaj, Kalabića treba savladati bez ikakve povrede. Treba ga sačuvati po svaku cenu i od eventualnog pokušaja samoubistva. On ne sme sebi naneti nikakvu povredu. Postoji mogućnost da negde ima skrivenu ampulu sa otrovom. Ne isključujem mogućnost da ima u gumenoj kesici, ili nekoj drugoj oblozi cijankalijum u ustima, da bi ga u kritičnom trenutku upotrebio.

— Napominjem ti da je stvar vrlo ozbiljna. Ovde se ne radi o nekakvom naivnom četniku, već o čoveku snažnom i hrabrom. Ubijao je mnoge, pa je logično da u trenutku približavanja sopstvene smrti bude i izuzetno odvažan. Bitno je da u ovoj operaciji niko ne sme da pogine. Ona se mora dovesti do kraja onako kako je i predviđena: a to znači Kalabića, živog i nepovređenog, savladati i uhapsiti.

— Sve sam razumeo i sve mi je jasno — rekao sam.

Krcun me je zatim upoznao o izboru ostalih članova ekipe, koji će, zajedno sa mnom, morati da izvrše povereni zadatak. Ekipe je bila dobro sastavljena. Svi izabrani su imali sve potrebne kvalitete. A što je najvažnije: imali su moć sporazumevanja i pogledom, bez reči, bez miga, bez ijedne grimase na licu. Svi smo bili sposobni da shvatimo, tako reći u trenu, šta jedan od nas namerava i da munjevito reagu-

jemo. Moja razmišljanja o odabranoj ekipi Krcun je prekinuo rečima:

— Bilo bi dobro da završimo, prošlo je već dva. Odspavaj, pa posle podne, između tri i četiri, da se dogovorimo još jednom o svemu.

Obukli smo šinjele, napustili zgradu ustanove i polako peške krenuli ulicom.

Uz put Krcun se detaljno interesovao za tok akcije iz koje sam se nedavno vratio. Pričao sam mu o svemu što sam u njoj doživeo.

— Sve mogu da razumem, sve uzimam u obzir, ali mi ipak nije jasno kako Vam je Draža mogao uteći, i to bez traga — prekide me Krcun. — Poterama ne može da se istera iz skloništa tako lukava zver. Siguran sam da ni on više neće napraviti sličan pokušaj. On nam sigurno, istom greškom, neće više pružiti šansu koju smo propustili. Mora se raditi drukčije. Hapšenje Kalabića za sada je jedini put do Draže. Drugog nemamo.

Nešto pre svanuća rastao sam se s Krcunom. Na rastanku Krcun mi reče da po podne ponovo dođem do njega, da bismo se detaljno dogovorili o predstojećoj akciji.

U stan sam ušao, tako reći, noćujno. Osećao sam strahovitu potrebu za samoćom i bio sam zadovoljan što se niko od mojih ukućana nije probudio. Dugo nisam mogao da zaspi. Razmišljao sam o predstojećoj akciji. Bilo mi je jasno da ona treba da usledi kao rezultat napornog rada mojih drugova, koji su ipak uspeali da iskusnog zločinca nadmudre i dovedu u Beograd. Iz Krcunovih reči shvatio sam da nam uspešan završetak predstojeće akcije otvara mogućnost i za uklanjanje ostalih ratnih zločinaca, s Dražom Mihailovićem na čelu, koji su se još uspešno prikrivali u zemlji. Zbog toga sam nastojao da sva moja razmišljanja koncentrišem na tehniku izvođenja završnog čina — hapšenja Kalabića.

Ali, u glavi su se redale i sumnje. Razmišljao sam o Kalabiću i njemu sličnim ljudskim čudovištima, koja se po hladnoći, kiši i snegu, gola i bosa, lomataju i kriju po planinama i šumama, i pored toga što je rat završen.

Setih se jezive priče komandira čete u prvoj šumadijskoj brigadi, koja je krajem 1943. došla u Sandžak i sa kojom smo se sreli negde između Pljevalja i Prijepeolja. Tih dana nismo imali pokret. Zajedno sa ovim komandirrom odseo sam u brvnari sela Kamene Gore. Brzo smo se sprijateljili. Jedne večeri sedeli smo pored ognjišta i razgovarali o stanju u Srbiji.

— Meni su četnici ubili sve ukućane, njih devetoro. Zaklali su mi oca, majku, braću, sestre i snahu. Lično sam ih zatekao mrtve. Kuća mi je izgledala kao klanica — potresno je govorio komandir.

Iznenaden ovim rečima, mahinalno sam ukočio pogled na njemu. Oči su mi bile suve, gubile su se negde u plamenu vatre na ognjištu.

— Tek posle tri dana sam ih sve sahranio — nastavi komandir oporim glasom, bez ikakvog pokreta, bez ijedne grimase na licu. — Te noći pobili su mnogo njih u selu. Ostatak živih razbežao se, pa su mrtve sahranjivali rođaci iz susednih sela, da im psi leševe ne razvlače.

— A, zna se bar ko su ti zlikovci? — upitao sam.

— Kalabić i ostala četnička kompanija — glasio je kratak odgovor.

Kad god sam se sećao ove priče, uvek sam se osećao izmučenim.

Najzad sam oko podne uspeo da zaspim. Ali, odmor je i ovoga puta bio isuviše kratak. Oko tri sata već sam bio u zgradi ustanove.

Sastao sam se sa drugovima odabranim za predstojeću akciju. Razmotrili smo više mogućnosti, prelazeći od raznih pretpostavki. Na kraju smo zaključili da se u njoj moramo snalaziti i prema određenoj situaciji, strogo vodeći računa da Kalabića, prilikom hapšenja ne povredimo.

Oko sedam časova uveče našli smo se u neupadljivoj kućici, jednostavne arhitekture, u Ulici Bože Jankovića. Odmah po dolasku, izvršili smo detaljni pregled kuće i njene okoline. Kuću je od ulice razdvajala omanja bašta. Sa obe strane staze, koja je vodila od ulične kapije do terase, bio je po red ruža. Terasa pred kućom bila je veličine dva do tri kvadratna metra. Sa nje, kroz dvokrilna vrata na kojima je gornji deo bio zastakljen, a sa spoljne strane okovan gvoždem, ulazilo se u veće predsoblje, a iz njega u ostale prostorije.

Prva vrata levo od ulaza, vodila su u prostranu sobu, koja je, preko bašte, gledala na ulicu. Od nameštaja u sobi je bio široki kauč, pored koga je stajala vitrina ispunjena ukrasnim predmetima od kristala i porculana. Levo od ulaznih vrata nalazio se kredenac, a na sredini je bio trpezarijski sto sa šest stolica. Na podu je bio veliki tepih sa crvenozutim persijskim figurama. Na zidu, iznad vitrine, visila je umetnička slika, zimski pejzaž Kolesnikova. Kroz sledeća vrata, iz predsoblja, ulazilo se u kuhinju, opremljenu standardnim nameštajem plavo-bele boje. Na jednom od zidova kuhinje bila su i vrata koja su služila kao sporedan izlaz u dvorište. Iz predsoblja se takođe, ulazilo u kupatilo. U jednom od uglova predsoblja stajao je omanji stočić sa telefonom.

Radi obezbeđenja oko kuće je bilo raspoređeno oko desetak naoružanih drugova. Svi su bili vešto prikriveni. Obišli smo ih i sa njima se o svemu što je bilo potrebno dogovorili.

Ostalo nam je bilo još malo vremena. Prema dogovoru dobio sam zadatak da, u slučaju potrebe, budem glavni Kalabićev sagovornik i zabavljač.

Pretpostavljajući da ćemo Kalabića savladati i uhapsiti odmah prilikom njegovog ulaska u kuću, nismo obratili dovoljno pažnje na pripremanje naših priča — legendi, koje su nam bile potrebne u slučaju da nam situacija onemogući realizaciju prvobitnog plana, to jest da budemo prinuđeni da njegovo hapšenje odložimo za kasniji, pogodniji momenat.

Kada smo konstatovali da je ugovoreno vreme Kalabićevog dolaska već prilično prošlo, svi smo se uznemirili. Odjednom je zazvonio telefon. Vođa naše grupe je prihvatio slušalicu i posle obavljenog razgovora rekao nam je da ga zove Krcun. Ubrzo nas je i napustio. Pola sata kasnije telefonom nas je obavestio da će Kalabić stići, ali sa zakašnjenjem od dva-tri sata.

Kako je vreme odmicalo, počela je da nas hvata sve veća nervoza. Ni kafe više nisu mnogo pomogle.

Poslednje minute iščekivanja iskoristili smo da, ne znam već po koji put, ponovimo na ulaznim vratima vežbu savlađivanja i hapšenja Kalabića.

Odjednom primetismo da se ispred kuće zaustavio automobil. Nekoliko sekundi kasnije neko je zakucao na vrata. Bio je to jedan od naših drugova koji je, uz velike napore, uspeo da Kalabića dovede u Beograd, jer je tobože stupio u vezu sa 'beogradskom četničkom organizacijom i savezničkim misijama'. Ulazeći prvi u kuću, dao mi je znak da Kalabić nije sam.

U takvoj situaciji, naš prvobitni plan nije mogao da se realizuje.

Drugi koji ih je doveo predstavio nas je Kalabiću, 'čika Peri' i njegovom pratiocu, koji je bio prilepljen za njega kao krpelj, i koji je u jednoj ruci držao pištolj uperen u nas, a u drugoj odšrafojenu bombu. Za njim je ušao jedan od naših drugova, koji je igrao ulogu stranca, a iza njega stigao je i vođa naše grupe.

Prilikom pozdrava, pokušao sam da zagrlim Kalabića. Iznenaden ovim, on se trgao i levom rukom gurnuo mašinku prema meni, a desnom me zagrlio. Da ne bi ovaj gest gostoprimitstva ispaao nekako polovičan i hladan, obuhvatio sam ga sa obe ruke preko ramena i izgovorio:

— Dragi brate Pero, dobro nam došao. Mnogo smo strahovali za tebe. — Izgovarajući ovo osetio sam, sa moje desne strane, njegovog pratioca sa pištoljem u ruci, uperenim u moju slabinu.

A u zagrljaju imao sam ljudinu širokih ramena i blakovskog vrata. U momentu mi se učinilo da je viši od mene najmanje za četvrt metra i da je težak bio bar sto kilograma.

Kroz glavu mi prolete pomisao: šta bi bilo da smo pokušali da ga na vratima savladamo i uhapsimo?

Kada sam pustio Kalabića iz zagrljaja, okrenuo sam se njegovom pratiocu, zvanom 'Čerčil', i pao mu na rame, što ga je prilično iznenadilo. Pogledao me je ukočeno, zbu-njeno. Imao je dugačku bradu i kosu koja mu je pokrivala čelo i padala na oči. U poređenju sa Kalabićem, bio je onizak i slabačak. Učinilo mi se da su mu ruke, u kojima je još držao pištolj i bombu, bile do ispod kolena, a noge kraće nego kod normalnih ljudi.

Ubrzo sam shvatio da je i uloga domaćina pripala meni, pa sam ih sve ponudio da uđu u sobu i da sednu. Kalabić nije hteo da sedne na ponuđenu stolicu. Očigledno, bio je onaj koji mu je pružala obezbeđenje leđa i omogućavala pogled prema vratima. Prelazeći preko toga, seo sam na stolicu koju sam mu prethodno ponudio, a zatim sam se obratio 'Čerčilu' i ponudio ga da sedne levo od mene. Rekao sam da je u sobi toplo i da može slobodno da se rasko-moti. Ali, on je ostao da stoji. U međuvremenu, Kalabić mu je dao mašinku a od njega je uzeo pištolj. Iz džepa svog suknenog gunja izvadio je odšrafljenu bombu i nasmejao se. Napravio je dvosmisleni upadicu, koja se mogla tumačiti tako da se oseća kao da je upao u osinjak.

U toku razgovora opomenuo sam 'naše goste' da sa oružjem budu oprezni, jer bi samo jedan pucanj mogao da uznemiri susede koji bi o tome obavestili policiju i time nas doveli u veoma tešku situaciju.

Iako preterano umoran, izlažući se i dalje teškim psihičkim naporima, drug koji je doveo Kalabića i 'Čerčila' iskoristio je moju opomenu i ispričao nam neki vic na račun 'komunističke policije'.

Međutim, očigledna Kalabićeva nervoza nije me nimalo uznemiravala. Ona je bila rezultat predavanja sopstvene sudbine našem drugu koji ga je doveo u ovu kuću. Taj isti drug mi je kasnije pričao da je Kalabić postao osetno nervozan već od trenutka kada je, nedaleko od Valjeva, napustio svoje saborce. Kako se približavao Beogradu sve više ga je hvatala nervoza. U trenucima sumnje govorio je da bi možda bilo bolje da se vrati natrag, a zatim bi se opet umirio i radovao predstojećim mogućnostima za novu i efikasnu borbu protiv komunista.

Najzad je stigla obećana kafa i po čašica rakije. Primetio sam da je Kalabić uzeo šoljicu koja mu je bila najdalja, dok je rakiju odbio. Njegov pratilac nije hteo da uzme ni kafu ni rakiju. Kao po nekoj komandi, svi ostali dohvatismo se i kafe i rakije.

Atmosfera je još bila prilično napeta. Nešto se moralo preduzeti. Neprimetno od Kalabića, dogovorili smo se da vođa naše ekipe donese hranu i piće. Ubrzo, on nas je

napustio, pod izgovorom da mora da obide obezbeđenje. No-
što kasnije, uz obrazloženje da mora što pre da podnese iz-
veštaj 'štabu tajne četničke organizacije za Beograd', iz ku-
će je izašao i drug koji nam je doveo Kalabića. Tako smo
kolega koji nas je ponudio kafom i ja ostali sami — da
nastavimo razgovor s Kalabićem. Moj saradnik, koji je igrao
ulogu stranca, izgledao je već umoran i sanjiv i tobože je
dremao. A 'Čerčil' je zurio u nas i ćutao kao zaliven.

Odlazak dva druga, naročito onoga kome je poverio
svoju sudbinu, prilično je uznemirilo Kalabića.

Pod izgovorom da je veoma zainteresovan za četničku
organizaciju u Beogradu, počeo je da nam postavlja mnoga
pitanja, kao ona iz kojih bi mogao da zaključi našu funkciju
i otkrije naš identitet.

Kratko sam mu odgovorio da organizacija počiva na
principima stroge tajnosti i da niko, sem nekoliko članova
štaba, ne zna više od trojice. Na kraju sam ga zamolio da me
više takvim i sličnim pitanjima ne dovodi u nezgodnu situ-
aciju. Zatim sam mu objasnio potrebu odlaska drugova, s
napomenom da će se obojica brzo vratiti.

Na njegovom licu nisam mogao da primetim bilo šta
po čemu bih mogao da zaključim efekat moje priče.

Za momenat je nastao tajac. Drug koji je sedeo s
nama izašao je iz sobe, a ja sam i dalje ostao da se nadmud-
rujem s Kalabićem. Nekoliko sekundi on je ćutao, a zatim
je duboko uzdahnuo i najzad progovorio:

— Ko zna šta bi nam sve ova zima donela na terenu.
Komunisti su nas žestoko pritisli sa svih strana. Redovi su
nam se brzo osuli. Moram da priznam da mi je od svega bilo
najteže što se kod većine mojih ljudi pojavila neverica. Ne-
kolicina je odbila svaku pomisao da se preda u ruke onoga
gospodina kome sam ja poverio svoju sudbinu. Nekoliko njih
je prekinulo vezu i sa mnom. Istina je da su to većinom oni
primitivniji, ali su svi oni, do toga trenutka, bili hrabri i
meni vrlo odani ljudi. Ne mogu nikako da shvatim da je kod
njih zavladao strah ili da su se demoralisali. Priznajem da
ni meni nije bilo lako, a nije mi ni sada. Primio sam na
svoju dušu toliko njih. Zamislite da nas neko izda. Uvek
sam govorio da je opreznost majka sigurnosti.

Uveren da će Kalabiću i njegovom pratiocu 'Čerčilu'
toplota, možda, naterati san na oči, pokušavao sam da u
sobi stvorim što je moguće veću temperaturu. Zbog toga sam
često ubacivao drva u peć. Ali, ubrzo sam konstatovao da
sam postigao obrnuti efekat od onoga koji sam želeo.

Osetio sam da Kalabića naročito interesuje tobožnja
četnička organizacija u Beogradu, pa sam nastavio priču o
njoj. Govorio sam mu sve što mi je u tim trenucima padalo
na pamet, ali vodeći računa da cela priča bude logična i
realna.

Na kraju sam konstatovao da je moje izlaganje, ipak, imalo izvesnog efekta. Kalabić je vratio bombu u gunj, a 'Čerčil' je počeo da se smeška. Imao sam utisak da im je budnost popustila.

Moj kolega je još sedeo u kuhinji, a drug koji je igrao ulogu stranca, savladan umorom zaspao je. Posle, valjda, čitavog sata, zazvonio je telefon. Skočio sam. Moj kolega iz kuhinje takođe. Iskoristio sam priliku da mu u najkraćim crtama kažem šta sam Kalabiću ispričao. Zatim sam digao slušalicu. Javi se vođa naše ekipe koji je bio otišao da nam donese hrane i pića. Interesovao se o situaciji u kući. Zamolio sam ga da se što pre vrati. Kolegi sam saopštio da spremi tanjire za večeru. Vratio sam se u sobu i na Kalabićev upitni pogled odgovorio da se 'naša komanda' interesuje da li je kod nas sve u redu. Rekoh da su mi javili da će nam uskoro stići i večera. Na ovo, Kalabić je odmahnuo rukom i rekao:

— Za mene je najvažnije da se što pre sastanem sa braćom u komandi. Mnogo je neodložnih poslova koje treba odmah svršiti. Svaki sat je dragocen.

Ubrzo se vratio naš vođa sa korpom jela i pića. Donio je pečene kokoške, salame, i nekoliko flaša ljute rakije i konjaka. S njim se vratio i drug koji nam je doveo Kalabića.

Kolega iz kuhinje doneo je tanjire i počeo da vadi jelo iz korpe.

Kalabić je pažljivo zagledao flaše. Verovatno je sumnjao da bi nešto moglo da bude u piću. I on i njegov pratilac samo su jeli, a naše ponude da piju odbijali su. Tek kada smo mi ispili nepune dve flaše konjaka, počeo je i Kalabić da pije.

U momentu sam osetio da mi se vrti u glavi. Nenaviknut na alkoholna pića, uplašio sam se da ću se ubrzo napiti. Otišao sam u kuhinju i tamo pronašao flašu u kojoj je bilo zejtna za jelo. Zapušio sam nos i popio dve kafene šoljice. Posle toga osetio sam da mi je muka. Vratio sam se u sobu i popio čašicu konjaka. Malo mi je laknulo.

U međuvremenu, dok sam bio u kuhinji, atmosfera u sobi se prilično raskrivila. Kalabić više nije držao pištolj u krilu, a 'Čerčil', koji nije puštao flašu s rakijom iz ruke, zaboravio je na svoj zadatak. U sobi su se čule razne beznačajne priče i smeh. Čak je i 'Čerčil' nešto govorio.

Koliko mi se ovakva atmosfera sviđala, toliko sam se i plašio pri pomisli da može lako da se desi da se mi napijemo pre Kalabića i samim tim dovedemo u pitanje celu akciju.

Pogledao sam ponovo u Kalabića. Imao sam utisak da se od svih nas najbolje drži.

Rešio sam da održim zdravicu za 'otadžbinu i kralja'. Uzeo sam dve vodene čaše i napunio ih do vrha konjakom.

Jednu sam stavio ispred Kalabića, a drugu uzeo u ruku, i stojeći, počeo da držim poduži govor. Svi su me pažljivo slušali. Kada sam izgovorio i poslednje reči, da bih ostavio svečaniји utisak, zatvorio sam oči i ispio čašu nalskap. Kada sam pogledao, i čaša u Kalabićevoj ruci bila je prazna.

Imao sam utisak da je led krenuo.

Još nismo svi ni posedali, kada se na opšte iznenađenje podigao 'stranac', napunio je svima čaše i počeo da govori. Kako sam znao, pomalo, engleski, ustanovio sam da je naš 'stranac' impresionirao prisutne. U govoru je pominjao i London, Vašington, kralja, Dražu i Kalabića. Po završetku govora, ponovo svi ispismo čaše.

Da bi započeta 'komedija' bila još veća, podigao se i drug koji je doveo Kalabića. Ganutim glasom evocirao je prvi kontakt s Kalabićem, navodeći da je to bio jedan od najsrećnijih trenutaka u njegovom životu.

Na kraju ove zdravice usledile su dve-tri suze, grljenje, a zatim ispijanje i trećih čaša do dna. Jedino kolega koji je ranije sedeo u kuhinji uspeo je da izbegne sve zdravice i tako ostane potpuno trezan. Kada je opet zazvonio telefon, on je iskoristio ovaj momnat i ponovo se povukao u kuhinju, a telefonski razgovor je obavio vođa grupe. Posle razgovora on je ponovo napustio kuću.

Za to vreme ostao sam sa Kalabićem i 'Čerčilom' u sobi i razmišljao. Trebalo je sada da njih dvojica održe zdravice. Na Kalabićevu nismo dugo čekali. On je prvo nadio čaše a zatim se digao i počeo da govori. Gledao sam čas u njega, čas u čašu. U glavi je počelo da mi se vrti. 'Stranac' bezizrazno, gotovo nepomično, sedeo je na stolici. Drug koji je doveo Kalabića jedva je držao glavu uspravno. Obuzet nevoljom kako da ispijem i ovu čašu, nisam bio u stanju da slušam Kalabićevu priču. Na kraju on je uzviknuo 'živeo' i ispraznio svoju čašu. Mi takođe. Osetio sam bolove u stomaku i u glavi. Otišao sam ponovo u kuhinju i popio lonče mleka. Bilo mi je lakše.

Po povratku u sobu pogledao sam prvo u Kalabića. Opet mi se učinilo da je svež i odmoran. 'Čerčil' je sedeo na podu pored njega. Pogled mu je bio mutan i pospan. Mašinka mu je ležala na patosu, iza njega. U rukama je još držao flašu sa ljutom rakijom.

Na momente moj optimizam je bio pomućen svežinom Kalabićevog izgleda i lukavošću koja mu je izbijala iz očiju. S vremena na vreme izgledao mi je ogroman, kao i prilikom prvog susreta, a zatim mi se njegova figura vraćala u realne dimenzije. Težio sam se da je ova pojava posledica dejstva alkohola.

Kalabić je bio raspoložen, smejao se i pričao. Nije više postavljao istraživačka pitanja. Skinuo je gunj, u kome su bile bombe, i stavio ga na naslon stolice. Pištolj mu je bio za pojasom.

Da bih kolegu u kuhinji upoznao sa situacijom u sobi, otišao sam do njega i zamolio ga da nam skuva kafu.

Vodeći računa da moje odsustvo ne izazove sumnju, brzo sam se vratio u sobu. Ulazeći, primetio sam da 'Čerčil' ne sedi više na podu već na stolici i da mu je mašinka ponovo visila o vratu. Nasmejao sam se i pohvalio ga zbog njegove opreznosti. Moje odsustvo je Kalabića malo uznemirilo. Objasnio sam mu da sam proveravao obezbeđenje i da sam uz put rekao kolegi da nam spremi kafu.

Nastojao sam da ponovo pokrenem neki razgovor. Palo mi je na pamet da bi možda priča o ženama mogla da ožive atmosferu. Nisam se prevario. To je bila njegova omiljena tema. Ponovo je napunio svoju čašu i ispio je do dna. Odmah iza toga počeo je da jede. Bio sam iznenađen kada sam konstatovao koliko je količinu mesa te večeri pojeo.

Naš razgovor o ženama prekinuo je telefonski poziv. Izašao sam iz sobe i podigao slušalicu. Javi se Krcun.

— Sta je? Sta odugovlačite? Izvršite već jednom svoj zadatak. Mi ovde, čekamo i brinemo, a vi držite zdravice.

Zamolio sam ga da nam odmah pošalje vođu grupe.

Kad sam se vratio u sobu, zatekao sam Kalabića da šeta. Pomislio sam odmah da je prisluškivao na vratima. Nisam se prevario. Kasnije mi je to i potvrdio. Čim sam ušao, izvestio sam ga da će uskoro verovatno poći na sastanak u 'štab'.

— Ko je bio na telefonu? — upitao me je.

— Ne znam ko, ali znam da je član štaba.

— Kako ne znate s kim razgovarate?

— Ja znam s kim razgovaram, rekoh Vam da je to bio član štaba, ali ne znam njegov identitet.

— Dobro, dobro, u redu, shvatam da je to konspiracija.

Primetio sam da je i na njega delovao alkohol, ali u poređenju sa nama držao se odlično.

Ponovo smo seli za sto. Kalabić se odmah prihvatio čaše. Skrenuo sam mu pažnju da ne bi trebalo više da pije, nego da što pre legne i da se odmori.

Zora se približavala.

Imao sam utisak da ni on više nije mogao da odoleva snu. Probudio je 'Čerčila' i naredio mu da dežura dok se on odmara.

I meni su kapci bili teški kao da su od olova.

Kalabić je konačno legao i posle desetak minuta zaspa. Probudio sam druga koji je doveo Kalabića i namignuo mu. On je pogledao prvo u 'Cerčila', koji je sedeo na Kalabićevoj stolici i dremao; a zatim je bacio pogled na kauč. Pomislio sam da je shvatio situaciju. 'Stranca' nismo budili, već smo ga ostavili da nastavi hrkanje u duetu sa Kalabićem.

Krcun nas je ponovo pozvao telefonom:

— Pa, bogamu, završavajte već jednom, naši živci nisu konopci.

— Pijani smo svi — odgovorio sam mu — ali naši živci su debeli kao brodski konopci. Svi spavaju — nastavio sam da se šalim — a ja sam ne mogu da ga vežem. Što pre nam pošalji vođu grupe.

— Svakog trenutka će stići! — odgovorio mi je Krcun i zatvorio telefon.

Kada sam se okrenuo, video sam da na otvorenim vratima stoji 'Cerčil'. Nisam se nimalo plašio, jer sam bio siguran da moj razgovor preko telefona nije mogao da razume. Za svaki slučaj rekao sam mu da iz 'štaba' traže da ih obavestim čim se Kalabić probudi, kako bi na vreme poslali po njega kola.

Uskoro se u kuću vratio i vođa grupe. Tako smo sada opet svi na okupu.

Čim je vođa naše grupe ušao u kuću i zatvorio vrata za sobom, prišao sam mu i dao znak da kroz otvorena vrata baci pogled u sobu. Dobro me je razumeo. Ušao je u nju i otpočeo razgovor s pijanim i dremljivim 'Cerčilom', koji je čuvao, na kauču, opruženog i usnulog 'komandanta Gorske garde Nj. V. kralja Petra'.

Za to vreme otišao sam u kuhinju i od kolege zatražio lisice namenjene za Kalabića. Dogovorili smo se da on i vođa grupe namame 'Cerčila' u kuhinju i da ga odmah vežu, s tim da ga savladaju bez buke. Po završenom poslu trebalo je, kucanjem u zid, da nam stave do znanja da i mi u sobi stupimo u akciju.

Napustio sam kuhinju i otišao u sobu. Vođa grupe sam dao znak da ide u kuhinju, a ja sam nastavio razgovor s 'Cerčilom'.

— Ala ste vi bre hrabri. Ne mogu da vam se nadivim! — dobacio sam 'Cerčilu'.

— Znaš li ti, brale, koliko sam ih ja poklao? — upitao je on.

— Ne znam, jesi li poklao dvadeset?

— Dvadeset? Poklao sam ja njih sto dvadeset. Pa mene čika Pera voli kao svoga sina.

Potapľao sam ga po ramenu i ponovo mu uputio kompliment. Naš dijalog prekinuo je kolega koji ga je pozvao u kuhinju da popije kafu.

— Idi popij kafu — rekao sam mu — ja ću za to vreme biti ovde u predsoblju.

Poslušao nas je i otišao u kuhinju. Od oružja je imao samo jednu odšrafljenu bombu u džepu od pantalona.

Sa lisicama u džepu stajao sam nasred sobe. Pogledao sam oko sebe. 'Stranac' je ležao na podu i spavao. Sa glavom naslonjenom na sto, zaspao je ponovo i drug koji je doveo Kalabića. Kalabić je i dalje, ležeći na kauču, hrkao. Bez kaputa i džempera, razdrljene košulje, ličio je na gomilu mesa. Na momente bi se zagrcnuo i okrenuo na drugu stranu. U prvi mah učinilo mi se kao da se budi. Pretpostavio sam da bi to moglo biti od preterane gojaznosti.

Čekao sam znak iz kuhinje. Rešio sam da mu vežem lisicom prvo desnu ruku, jer mi je bila pristupačnija. Zatim, da mu munjevito iz pojasa izvadim pištolj i da ga bacim pod kauč. Iz mašinke koja je bila pored stolice, na kojoj je sedeo 'Čerčil', izvadio sam okvir i sklonio ga u kredenac. Mašinku sam stavio u ugao sobe i pokrio je Kalabićevim gunjem u kome su bile bombe.

Pogledao sam još jedanput oko sebe, a zatim sam pošao da probudim druga koji je doveo Kalabića. U tom trenutku, iz kuhinje se začulo stenjanje i lupa. Istoga momenta Kalabić se okrenuo. Meni se učinilo da se budi. Pritrčao sam njemu i namičući mu lisicu na desnu ruku, istovremeno sam mu izvukao pištolj i bacio ga pod kauč. On se trgao i otvorio oči. Da bih ga zbunio i istovremeno probudio druga koji ga je doveo, uzviknuo sam:

— Ozna, čika Pero, Ozna!

Istovremeno, uzalud sam pokušavao da mu levu ruku privučem desnoj, na kojoj je već bila prikopčana lisica. Bio je suviše snažan. U prvom momentu zbunjeno je izgovorio:

— Ko, gde? Čerčile, pucaj!

Tek kada je shvatio da ga neko drži za ruku, prodorao je urliknuo. Učinilo mi se da je nešto i opsovao. Njegov urlik probudio je i druga koji ga je ovamo doveo. Iako buvan, on se odmah snašao i bacio se Kalabiću na noge koje su se snažno koprcale.

— Izdajnici, majku vam vašu, platiteće za ovo! — vikao je Kalabić na sav glas.

Najzad mi se učinilo da sam uspeo da mu stavim lisicu i na levu ruku. Malo sam odahnuo. Pogledao sam na druga koji je ležao na Kalabićevim nogama. Bio je nepomičan.

Odjednom, sa nekom nadljudskom snagom, Kalabić se trgao i zbacio me sa sebe. Istog trenutka, osetio sam sna-

žan udarac po glavi. Sa poslednjim delićem svesti i snage, ponovo sam se bacio na njega. Ležao sam bez pokreta. Sva trojica smo se umirili. Kalabić je krkljao poda mnoom kao da se guši. Verovatno mu je nedostajalo vazduha. Ali, uskoro on je pokušao ponovo da nam se odupre. Tek kada sam se malo povratio od udarca, primetio sam da nije vezan.

Sledeći njegov pokušaj da nam se odupre ostao je bez uspeha. Najzad smo ga savladali. I dok sam mu stavljao lisicu i na drugu ruku, drug koji ga je doveo uspeo je da mu veže i noge.

Kada smo završili posao, u sobu su ušli i drugovi iz kuhinje i smeškajući se rekoše:

— Naš posao je bio lak. Onaj junak nije ni pokušao da se brani. Vezali smo ga natenane.

— More, ja umalo da nisam poginuo — dobacio sam im, pokazujući rukom na slepoočnicu koja je bila rasečena od udarca lisice.

Tako se, najzad, završila ova akcija.

Savladan umorom, ubrzo sam legao u ugao sobe i zaspao. Ne znam koliko sam dugo spavao. Kada su me probudili, dan je već bio uveliko poodmakao.

Za stolom u sobi sedeo je Krcun, a preko puta njega Kalabić. Otišao sam u kupatilo, dobro se osvežio i ponovo se vratio u sobu. Kalabić me je primetio. Prekinuo je za momenat razgovor s Krcunom, i pokazujući na mene reče:

— Ovaj je najopasniji među vama, celu noć me je vukao za nos i konačno uspavao.

A zatim je nastavio započeti razgovor s Krcunom.¹

Sledeće noći Kalabić je smešten u zatvor.

Ratni zločinac Nikola Kalabić bio je potpuno svestan situacije u kojoj se našao. Svirepi i masovni zločini koje je, u sporazumu s okupatorima i zajedno s njima, počinio po zapadnoj Srbiji i Sumadiji, još su bili isuviše sveži. Ubeđen da ih ničim neće moći opravdati, a sa ciljem da po svaku cenu spase glavu, on je posle kraćeg vremena doneo odluku da izlaz iz situacije potraži na drugoj strani.

Ocenivši iz razgovora sa istražnim organom da je rešavanje problema odmetništva aktuelno, a vičan da istovremeno služi nekolicini gospodara, Kalabić je ubrzo rešio da organima bezbednosti ponudi svoje usluge.

Posle razgovora Aleksandra Rankovića i Slobodana Penezica s njim, dublje analize svih okolnosti i procene njegovih mogućnosti, Kalabićeva ponuda je najzad, sa izvesnim korekcijama, bila prihvaćena.

Zahvaljujući, pored ostaloga, i Kalabićevim uslugama, organima bezbednosti je pošlo za rukom da 26. decembra 1945. oko ponoći, iz okoline Valjeva, s dva kamiona koja su tobož prevozila drva, dovezu u Beograd četrnaest odmetnika i da ih uhapsu. Bili su to ostaci Gorskog kralja Petra, Kalabićevi pratioci i saborci, poznati zločinci.

Međutim, za korišćenje usluga koje je Kalabić ponudio u cilju hapšenja Draže Mihailovića trebalo je više vremena.

KRUG JE ZATVOREN

Prvog decembra 1945, samo šest dana pre ovoga događaja, posle kraćeg lutanja po planinama pokrivenim snegom Draža Mihailović je sa Vasiljevićem i četvoricom svojih pratilaca, među kojima je bio i Uroš Majstorović, došao u zemunicu komandanta bivšeg četničkog bataljona Jove Vučkovića. Zemunica je bila delimično ukopana u vrtači zvanoj Provalije na planini Panosu, nedaleko od Veletova, između livade Piskavice i Panoskog potoka. Uz četničku pomoć sagradio ju je četnički jatak, tesar Veljko Baranac, otac Vučkovićeovog pratioca Milenka.

Obložena iznutra daskama i podeljena na dve prostorije, od kojih je manja služila za smeštaj starešina a veća za njihove pratiocce, pokrivena jakim i sigurnim krovom, dobro snabdevena namirnicama nabavljenim mahom krađom i pljačkom, zemunica je zaista predstavljala udobno sklonište četničkog vođe Mihailovića. Poučeni ranijim iskustvima, odmetnici su za odvod dima koristili stari šuplji hrast koji se nalazio nedaleko od zemunice. Na tavanici je bio četvrtasti otvor kroz koji su izlazili i ulazili stražari, a koji se, prema potrebi, zatvarao dobro kamufliranim kapkom na kome je bilo posađeno i šumsko rastinje. Mada je bila iznad površine zemlje, zemu-

nica je bila dobro maskirana i veoma teško bi se, prilikom pretresa terena, mogla da primeti.

Međutim, početkom januara 1945. pomoćnik oficira koga je Ozna za Bosnu i Hercegovinu, dva dana ranije, uputila u Višegrad sa zadatkom da prikuplja podatke o kretanju i stanovanju Draže Mihailovića, obavešten je od nekog drvoseče da se iz Provalije vije dim. Zato je odmah krenuo na planinu Panos. Dužim osmatranjem konstatovao je da iz vrtače, desno od Panoskog potoka, zaista kulja dim. Odmah je napustio debelim snegom pokrivenu planinu i sišao u Višegrad. Zapažanja na Panosu preneo je svome pretpostavljenom.

I dok je njegov pretpostavljeni stvarao plan i vršio pripreme za akciju, komesar jednog bataljona Dvadeset prve brigade, koji je bio angažovan u akciji protiv odmetnika, obavešten o ovim pripremama i uvređen što je akcija planirana bez njegovog učešća, odlučio je da pronade četničkog jataka koji će mu otkriti četničku zemunicu. Posle saslušavanja nekolicine odmetničkih rođaka, komesar je naišao i na Veljka Baranca, oca Vučkovićevo pratioča Milenka.

Pod pritiskom Veljko je najzad pristao da ga odvede do Vučkovićeve zemunice.

Sestoga januara, oko deset časova ujutru, komesar se sa svojim vojnicima, koje je vodio Veljko Baranac, neopaženo približio zemunici. Iza nekih klada, udaljenih jedva dvadesetak metara od nje, postavio je mitraljez. Zatim je naredio napad.

Prvi mitraljeski rafal oborio je četničkog stražara koji je stajao pored otvora sa koga je bio podignut kapak. Iznenadna mitraljeska i puščana vatra i povici vojnika stvorili su pravu paniku među četnicima u zemunici. Svaki od njih spasavao se onako kako je najbolje znao i umeo. Ali, izlaskom iz skloništa i bežeći u čestar, oni su otvarali vatru na vojnike i njome ih zbunjivali.

Kada su se odmetnici razbežali i nestali u čestaru, komesar se približio zemunici. Nedaleko od nje bez znakovita života ležao je Jovo Vučković, a nekoliko metara od njega teško ranjeni Dražin pratilac Uroš Marjanović. Kada mu je komesar prišao, on je još bio pri svesti.

Na komesarovo pitanje da li je sa njima u zemunici bio i Draža Mihailović, Marjanović je odgovorio potvrdno.

Pored ostalih i ovo je bio jedan od najautentičnijih podataka da se Mihailović krije po planinama u neposrednoj blizini Višegrada.

Oko podne, na vrhu vrtače u čestaru, zaplašeni i zadihani, sastali su se Draža i Vasiljević. Sa njima su bili i njihovi pratioci Janković, Kovač i Nikola Marjanović. U prvi sumrak napustili su Panos i u toku noći stigli na Krstačku ravan. Tu su se smestili u jedno od napuštenih skloništa odmetnika Budimira Gajića iz sela Granja. Još iste noći Draža i Vasiljević preduzeli su mere da uspostave vezu s Gajićem.

Samo dva dana kasnije Gajić ih je smestio u zemunicu na Crnom vrhu, u kojoj je i on sa svojom grupom želeo da prezimi.

Ukopana u zemlji, u jednoj od uvala planine u neposrednoj blizini izvora potočića Rečica, zemunica od dva odeljenja bila je znatno bolje maskirana nego ona u Provalijama na planini Panosu. Njeno mesto znao je jedino Gajićev šurak Vitomir Ruso, takođe iz sela Granja.

U međuvremenu, udovica iz Veljeg Luga obavestila je »delegata« i Blagojevića, prilikom njihove treće posete, da joj Vasiljevićeve ljudi više ne dolaze.

Po svemu sudeći, Vasiljević je nešto posumnjao i primljena pisma nije predao Mihailoviću.

Da bi prikrio svoje masovne i teške zločine počinjene zajedno sa okupatorima nad sopstvenim narodom i na taj način spasio svoju glavu, a pridajući sebi ne samo vojnu nego i značajnu političku funkciju Nikola Kalabić je, kao iskusni obaveštajac, pokušavao na sve moguće načine da ubedi organe Ožne u svoju buduću lojalnost i iskrenu saradnju sa novim narodnim vlastima u zemlji.

Oslanjajući se na svoje iskustvo, Kalabić je računao da bi tim pregovorima postigao i nekakav sporazum sličan onima koje je sklapao sa okupatorima i kvistlinzima. Zbog toga je svome isledniku predao pismeni predlog u kome, pored ostalog, kaže:

»Ravna gora nije prošlost. To tvrdjenje zasniva se na mom ličnom saznanju, a bolje sam poznavao naše organizacije nego sam Čiča.

Posle našeg vojničkog sloma (Vučjak — Teslić — Fojnica — Bradina — Kalinovik — Zelengora — Jahorina —

Devetak), dok sam išao ka Srbiji, smatrao sam da je dalja borba oružjem iluzorna, već ostaje preko naroda i kroz narod politička borba.

Mnogo, mnogo stvari ima na terenu koje narod odstranjuje, imate dosta pametnih ljudi, razmislite. U mnogim stvarima dajte mi za pravo, ako možemo iskreno i bratski da razgovaramo.

Ravnogorci su pogrešili po vašem zakonu i po zakonu zemaljskom i nebeskom. To tvrdim i ja, a verujem i većina. Ali, gospodo, ko radi taj greši... Greška je do Dragiše Vasića, koji je sa Ostojićem i Lalatovićem najviše kočio i sprečio da dođe do zajedničke saradnje, a od svih je najviše prste uvukao u Vrhovnu komandu Đuro Đurović, koji se sad onako sramno baca na Čiću, a taj isti je vedrio i oblačio; krivi su mu Čića i ostali vojni komandanti što nije predsednik vlade...

Komunistička partija Jugoslavije je na vrhuncu svoje slave, jer na svetu ni jedna partija nije za ovako kratko vreme postigla ovakav stepen porasta. Imate vlast, silu, sve prednosti od ostalih oko vas. Vi sami možete učiniti (samo dobra volja) sve jer narod kaže: 'Ljudi penju i skidaju sa vešala'.

Ravnogorci su pogrešili, oni koji su sada u ilegali svakim danom sve više greše, padaju iz jedne krvi u drugu, jer im se neda prilika da se poprave, a treba im dati tu mogućnost. Slavite pobedu koju ste zaista časno zaslužili dugom i preteškom borbom, Republika i drugo. Pružite bratsku ruku mira Ravnogorcima i praštanje svega što je bilo ma koliko bili ti grehovi veliki.^{a1}

Posle nekoliko razgovora sa višim funkcionerima Ozne Kalabić je najzad, da bi spasao svoj izdajnički i zločinački život, pristao da izda i svog vođu Dražu Mihailovića.

Kalabićev predlog da pruži pomoć u hapšenju četničkog vođe Mihailovića u početku je primljen sa rezervom. Ali, polazeći, pored ostaloga, i od činjenice da Kalabić uporno i po svaku cenu želi da spase svoju zločinačku glavu, njegov predlog je na kraju prihvaćen.

Odmah zatim pristupilo se izradi plana i njegovoj realizaciji.

Kada je grupa od desetak odabranih oficira Ozne uspešno završila kraći kurs, na kome ih je Kalabić upoznao sa četničkim običajima, navikama i ponašanjem, i kada je svakom članu grupe dodeljena uloga u predstojećoj akciji, ona se, zajedno sa Kalabićem, ukrcala u dva automobila i 19. januara 1946. krenula ka Višegradu.

Ekipu iz Beograda na drumu Dobrun—Priboj na Limu dočekao je oficir Ozne iz Višegrada i kao vodič poveo je u selo Granje, u kuću roditelja Budimira Gajića.

Iznenađen, preplašen i nepoverljiv, tek posle razgovora i upoznavanja koji su trajali tokom celog dana, u kojima je Kalabić dobro igrao svoju ulogu, Gajićev otac Petar se raspricao o svome sinu Budimiru i ostalim odmetnicima koji su se sa njim skrivali. U toku razgovora Budimirov brat Marinko je izjavio da jedino Vitomir Ruso može da pronađe Budimira.

Kako je Vitomirova kuća bila nedaleko od Gajićeve, Marinko je, na Kalabićev zahtev, otrčao i ubrzo doveo Vitomira. Posle kraćeg upoznavanja Kalabić je predao Vitomiru pismo za Gajića, u kome mu postavlja zahtev da ga što pre dovede u vezu s Dražom.

Iste noći Vitomir je otišao do zemunice na Crnom vrbu i predao pismo Gajiću.

Posle kraćeg razgovora sa Dragišom Vasiljevićem, Gajić je saopštio Vitomiru da oni ne veruju da je to zaista Kalabić. Takođe mu je izrazio sumnju da je to čovek Ozne i da mu saopšti da ga nije našao.

Posle ponoći Vitomir se vratio u selo Granje i saopštio Kalabiću da, i pored najbolje volje i truda, nije mogao da pronađe Gajića. Ali, prema njegovom držanju svima je bilo očigledno da ne govori istinu.

U takvoj situaciji odlučeno je da Kalabić saopšti ukućanima Petra Gajića da moraju da ga povežu s Budimirom.

Pre nego što je grupa napustila Gajićevu kuću, Kalabić je Petru dao svoju sliku i saopštio mu da će se, kroz nedelju dana, ponovo vratiti i da za to vreme obavezno pronađe Budimira.

Po povratku u Beograd, grupa oficira Ozne provela je još sedam dana u zajedničkom stanu slušajući Kalabićeva predavanja o četničkom ponašanju, a zatim je određenog dana ponovo krenula na put ka selu Granje.

U međuvremenu, grupa milicionara sa pomoćnikom oficira Ozne iz Višegrada, prema ugovorenom planu, posetila je Petra Gajića i stavila mu do znanja da je obaveštena o tome da mu je dolazio Nikola Kalabić.

Ovaj manevar Ozne izbrisao je sve sumnje Petra Gajića i njegovih ukućana da im je vezu sa Budimirom tražio zaista Kalabić. Ali, odmetnike s Dražom na čelu, bilo je teže ubediti.

Stigavši posle sedam dana ponovo u selo Granje, Kalabić se u pratnji dvojice oficira Ozne uputio ka kući Vitomira Rusa.

Prilično zbunjeno i sa očiglednim nepoverenjem, Vitomir je obavestio Kalabića da još nije uspeo da pronađe Budimira Gajića. Međutim, na oštru intervenciju komandanta grupe, oficira Ozne, malo zaplašen Vitomir je primio drugo Kalabićevo pismo i sliku za Gajića i otišao do zemunice na Crnom vrhu.

Vitomirov drugi dolazak pobudio je još veću sumnju odmetnika. Prema njihovim instrukcijama, on se nije vratio kući, nego je svratio do jednog Gajićevog jataka i zamolio ga da pismo i sliku vrati Kalabiću, jer navodno, nije mogao da pronađe onoga kome su bili namenjeni.

Tako je, umesto Vitomira, Kalabić dočekaо nepoznatog Gajićevog jataka. Pošto ga je saslušao, napisao je i treće pismo za Gajića u kome mu kaže da se vraća za Srbiju i da će, na proleće ponovo doći u višegradski kraj da bi uspostavio direktno vezu s Dražom. Uz pismo, Kalabić je dao jataku i svoju sliku.

Posle drugog neuspelog pokušaja da uspostavi kontakt s Mihailovićem, grupa se vratila u Beograd prilično neraspložena i pomalo razočarana.

Tri dana kasnije, kada su oficiri Ozne, pripadnici grupe određene za hapšenje Draže Mihailovića, saznali o hapšenju Vitomira Rusa i neuspehim akcijama višegradske Ozne na Gajićeva skloništa, među kojima i na ono na Crnom vrhu, njihova vera u dalji uspeh akcije bila je svedena na minimum.

Posle drugog dolaska Vitomira Rusa u zemunicu na Crnom vrhu odmetnici su odlučili da napuste ovo sklonište. Nekoliko dana kretali su se po terenu, a zatim su se vratili do njega. Primitivši tragove vojnika brzo su se udaljili i uputili se u selo Repuševiče, u kuću u kojoj je stanovao izbeglica iz Bosne, odmetnički jatak Mile Knežević. U neposrednoj blizini Kneževićeve kuće odmetnici su iskopali dva skloništa, jedno za Dražu i Vasiljevića, a drugo za njihove pratioce.

I pored minimalnih perspektiva za uspeh započete akcije grupa oficira Ozne krenula je s Kalabićem 6. marta 1946. i po treći put ka Višegradu. Automobilima se prebacili do Partizanskih Voda na planini Zlatiboru, a odatle se preko Ribnice, sela Gornje i Donje Jablanice,

Brezovca, Bijelih Brda, od jataka do jataka, uputili peške do sela Ravanci.

Provera u jatačkom lancu u kojoj je Kalabić, takođe, dobro odigrao svoju ulogu, završila se u korist Ozne.

Jedanaestog marta uveče, oko 21 čas, grupa oficira Ozne s Kalabićem sastala se, u Gornjim Ravancima, sa grupom odmetnika sa Budimirom Gajićem na čelu. U njoj je bio i Dražin pratilac Kovač, koji je Kalabića lično poznao.

Sutradan uveče, proverivši prethodno još jednom svaki detalj, grupa oficira Ozne sastala se u selu Repuševićima, u kući Milana Kneževića i sa Dražom Mihailovićem. Razgovor između Kalabića i nekolicine oficira Ozne »Kalabićevih pratilaca«, sa Mihailovićem i Vasiljevićem završio se oko ponoći. Draža je na kraju odlučio da s Kalabićem i njegovim pratiocima pođe u Srbiju.

Uz put, nedaleko od potoka Udrulje i drumu Dobrin-Priboj na Limu oficiri Ozne su uhapsili Mihailovića i sproveli ga u Beograd.

Prema zabelešci četničkog podnarednika Borivoja Tasića, sačinjenoj po pričanju odmetnika koji su prisustvovali hapšenju Mihailovića, akcija se odigrala ovako:

»Bio je april 1946. godine, kada smo svi izašli iz baze u Krivim stenama. Sneg je bio okopnlo i mogli smo se kretati. Otišli smo u obližnje selo i javili se nekim kućama da bismo uzeli hranu i čuli šta se dešavalo preko zime. Iz sela smo se uputili ka mestu zvanom Provalije, na kome smo, i prošle godine, često danili. Na Provalijama smo zatekli komandanta leteće brigade kapetana Petra Josića i njegovog pratioca.

Kratko vreme posle našeg dolaska, na Provalije je stigao i komandant bataljona Višegradske brigade Budimir Gajić sa njegovom grupom, u kojoj su, pored ostalih, bili komandir čete Borivoje Zarić i bivši Dražin pratilac Milan Janković. S njima je došao i Srpsko Medenica. Tu smo ostali dva dana.

Gajić i ostali iz njegove grupe pričali su nam o svemu što se sa Dražom odigravalo u vremenu dok smo mi zimali u skloništu.

20. januara 1946. godine kod kuće Budimira Gajića došao je komandant Dražine Gorske garde Kalabić sa svojom pratnjom i dao je Vitomiru Rusu pismo za Dražu da ga preda Budamiru Gajiću ili Dragiši Vasiljeviću. Vitomir je

pismo predao Gajiću, a Gajić je o tome upoznao Vasiljevića. Draži nisu hteli da kažu za ovo pismo, jer su smatrali da se radi o podvali, naime, da to pismo nije od Kalabića, već da je to protureno od UDB-e da bi Dražu likvidirali.

Gajić i Vasiljević su predložili Vitomiru Rusu da se nekuda skloni, što je on i uradio. Krenuo je za Sarajevo, ali je u vozu negde bio uhvaćen i svaki dalji trag mu se izgubio. Kalabić je u tom pismu rekao da će ponovo naići u proleće. Posle nekoliko dana od bekstva Vitomirova izvršena je akcija na bazu gde je bio Draža sa Vasiljevićem, ali u bazi tada nije bilo nikoga, jer su Vasiljević i Draža izašli iz te baze odmah pošto su dobili pismo od Kalabića. Budimir Gajić je pored ove baze na Krstačkoj Ravni imao još 2 ili 3 baze, pa su u jedno od tih skloništa prešli Draža, Vasiljević i Borivoje Zarić. Dražini pratioci su se, u to vreme, krili sa Medenicom i sa Budimirom Gajićem.

Pošto u tom skloništu nije bilo dovoljno hrane, pokrenuli su se iz njega, pa je Borivoje Zarić poveo Dražu i Vasiljevića u selo Repuševiče kod nekog Kneževića, koji je bio izbeglica iz Bosne, da ih tu skloni.

Na cesti koja vodi od Bijelog Brda za Dobrun, susreli su se sa jednom patrolom odbrane, kojom prilikom je Borivoje opalio rafal i ubio jednog vojnika. Ostali vojnici su se razbežali. Draža i Vasiljević su bili zaostali, kada se Zarić popucao sa patrolom i misleći da je Zarić poginuo, skrenuli su u stranu i razdvojili se od Zarića. Zarić ih je tražio i pošto ih nije našao, produžio je da traži Budimira Gajića. Kako je Vasiljević znao gde je kuća ovog Kneževića u Repuševičima, krenuo je sa Dražom i došao do nje.

Kod Kneževića Draža i Vasiljević su ostali oko 25 dana.

U međuvremenu od prvog pisma koje je Kalabić ostavio kod kuće Gajića, odnosno dao ga Vitomiru Rusu da ga preda Gajiću, pa nadalje, Kalabić je još nekoliko pisama uputio Gajiću i Vasiljeviću i uz pisma prilagao svoje fotografije da bi bilo ubedljivije da je on i da se povežu s njim. Ova pisma Kalabić je slao preko raznih ljudi, za koje je znao da će doći u kontakt sa Gajićem i Vasiljevićem, a jedno pismo je ostavio i kod kuće Gajića.

Sva lica koja su Kalabićeva pisma uručivala Gajiću i Vasiljeviću upozoravala su ih da budu obazrivi, jer da sa Kalabićem idu komunisti koji hoće preko njega da likvidiraju i njih i Dražu. Gajić i Vasiljević su verovali u to i ubeđivali Dražu da se radi o izdaji da se ne povezuje sa Kalabićem. Ali, Draža je na na kraju, posle toliko primljenih pisama i fotografija, doneo odluku da se sastane sa Kalabićem, pa su poslali pismo i zakazali da se određenog dana sastanu na mestu zvanom Ravanci, u višegradskom srežu.

U pismu su napisali da na određeno mesto dođe Kalabić sa još jednim, a da će sa njihove strane doći Gajić Budimir sa još jednim licem.

Za Gajićevog pratioca određen je Dražin pratilac Blagoje Kovač, koji je lično poznao Kalabića, pa su određenog dana u određeno vreme otišli na mesto sastanka, uhvatili zaklon i čekali da dođe Kalabić. Kasnije je došao i Kalabić sa još jednim pratiocem. Kovač je prepoznao Kalabića. Oni su se sastali, rukovali se i izljubili. Posle toga, prišlo je i ostalo ljudstvo koje je bilo sa Kalabićem, a koje je ostalo malo dalje dok se Kalabić sa Gajićem i Kovačem sastao.

Tu su ostali zajedno oko dva dana. Posle toga Gajić je poslao izveštaj Draži u selo Repuševice da je to zaista Kalabić i da Draža odluči šta će dalje da se radi. Draža je odgovorio Gajiću da će se sastati sa Kalabićem i da Kalabić dođe u Repuševice gde se on nalazi.

Posle toga Gajić, Kalabić i njegova pratnja pošli su u Repuševice i sastali se sa Dražom.

Pošto su se sastali, Draža, Kalabić, Vasiljević, Gajić i Kalabićev adutant povukli su se u jednu sobu radi dogovora o daljem kretanju. Ostali su čekali u drugom odeljenju kuće. Napolju su bila samo tri stražara.

Odlučeno je da Draža krene sa svoja dva pratioca, sa Kalabićem i njegovom grupom u pravcu mesta Brezovac, gde je trebalo da se sutradan sastanu sa ostalima na čelu sa Gajićem. Sa Dražom je pošao i Dragiša Vasiljević.

Kalabić je zahtevao da Gajić da jednog vodiča koji poznaje put do reke i ceste Bijelo Brdo — Dobrun. Ovi iz Kalabićeve grupe insistirali su da vodič bude Borivoje Zarić, ali s tim da ne nosi puškomitraljez. Zarić je to odbio, jer nije hteo da ostavi puškomitraljez, pa je određen Lazar Gajić.

Prema ugovorenom planu, Budimir Gajić je trebalo da sa svojom grupom krene prema Tasićima i da se tamo javno pojavi da bi na sebe skrenuo pažnju vojske, a da bi Draža i Kalabić mogli lakše da se prebacuju i da kasnije Gajić dođe na mesto sastanka u Brezovac.

Krenulo se u koloni, na čelu koje je išao Lazar Gajić, pozadi njega su išla dvojica iz Kalabićeve grupe, a zatim ostali.

Kada su došli na mesto Undrulje, Kalabić je rekao: "Sada znam gde smo". Produžili su još oko 100—200 metara. Onda se pozadi vodiča Gajića, u koloni, čuo pucanj. On se okrenuo i pitao šta je to, ali je odmah osetio da je ranjen u ruku i video da ona dvojica koji su išli pozadi njega natežu mašinke da ga gađaju.

Koristeći noć, Gajić je skočio i pobeo, a zatim je brzo otišao na mesto gde je ostao Budimir Gajić sa svojom grupom i ispričao im da je pozadi u koloni čuo pucanj, da

je ranjen i da su ona dvojica koji su bili pozadi njega hteli da ga ubiju, ali da je on pobjegao.

Sutradan, Gajić je poslao Kneževića kod koga se Draža krio, da ode dole i vidi šta se dogodilo. Knežević je otišao na mesto događaja i našao mrtve Vasiljevića i oba Dražina pratioca i o tome obavestio Gajića. Gajić je zbog ovoga odlučio da ne ide na sastanak u Brezovac. Posle petnaest dana Gajić je otišao na Brezovac i tamo je saznao da je kuća u kojoj je bio ugovoren sastanak između Draže i Kalabića, s jedne strane, i Budimira Gajića, sa druge, bila minirana i da bi Gajić sa čitavom grupom poginuo da je došao tamo.

Na ovome sastanku stekli smo uverenje da je Kalabić dobio iz inostranstva zadatak da likvidira Dražu zbog toga što četnička organizacija nije uspela da preuzme vlast u zemlji.

Na rastanku smo se dogovorili da se na Đurđevdan (6. maja) ponovo svi sastanemo na planini Suha gora.

Na đurđevdanski sastanak, na Suhu goru, došle su sve grupe koje su bile i na prethodnom — u Provalijama.

Kako je u međuvremenu u štampi objavljeno da je Draža uhvaćen, to smo o njegovom slučaju dugo raspravljali. Tada nam je iskrsko nekoliko momenata koji su očito govorili da se radi o izdaji.

Prilikom sastanka Gajića i Kalabića na mestu Ravanjce neko iz Kalabićeve pratnje pitao je:

— Gde je Srpsko Medenica?

Gajić mu je odgovorio da nije tu i upitao ga:

— Zašto se interesuješ za Medenicu?

Kalabićev pratilac mu je odgovorio da poznaje Srpkovog oca. Ovaj momenat smo protumačili tako da Medenica sigurno poznaje ovog Kalabićevog pratioca kao partizana, pa se ovaj uplašio da će ga Medenica možda prepoznati i otkriti pred Dražom.

Kada je Gajić opisao Medenici tog Kalabićevog pratioca, Medenica je tvrdio da ga poznaje i da je on zaista partizan.

Prilikom sastanka Kalabića sa Dražom u selu Repuševidi, u kući Kneževića, pored stražara koga je pred kuću postavio Gajić, Kalabićevi su postavili još dva svoja.

Dalje, bilo je sumnjivo i to što su se neki iz Kalabićeve pratnje u međusobnom razgovoru oslovljavali sa 'drugom'. Na Gajićevu primedbu zašto upotrebljavaju tu reč, oni su odgovorili da su međusobno drugovi.

Dok su Kalabić i Draža bili u Kneževićevoj kući u Repuševidima, Borivoje Zarić bio je obazriv i držao nategnut puškomitraljez preko krila. Kalabićeva pratnja ga je opominjala i ubedivala da među ljudima u kući nikada ne drže nategnuto oružje.

Neko iz Kalabićeve pratnje upitao je Budimira Gajića: Zašto je ubio vojnika na drumu? Gajić je odgovorio da ga nije on ubio, već Borivoje Zarić. Kasnije, kada su Draža i Kalabić krenuli iz Kneževičeve kuće, Kalabićeva pratnja je zahtevala da im Borivoje Zarić bude vodič i da ostavi puškomitraljez.

Jednome iz Kalabićeve pratnje viđen je pištolj u unutrašnjem džepu bluze.

Svi ovi momenti o kojima smo raspravljali, tek kada smo saznali da je Draža uhvaćen, bili su dovoljni da se posumnja u Kalabića i njegovu pratnju. Ali, kada smo o njima raspravljali, sve je već bilo kasno.¹

A evo i Mihailovićeve priče o tome kako je doživio hapšenje:

»Za Srbiju sam krenuo sa malom grupom odabranih. Nije nas bilo više od trinaest, četrnaest. Prešli smo poviše Mokre gore i Zaovina na planinu Taru. Po ranijem dogovoru, tu sam se sastao sa Ajdačićem. Odatle smo se prebacili između Varde i Jelove gore u srez crnogorski. Tek smo tu otkriveni. Bio sam neoprezan. Verovao sam suviše Ajdačićevim ljudima. Pre nego što bih krenuo dalje, pokušao sam da uhvatim vezu sa pojedinim grupama.

Moram da priznam da ste reagovali vrlo brzo. Teren ste dobro i sa dosta snage zaposeli. Seljaci su se uspaničili. Mnogi su nas prijavljivali vama gde god bi nas sreli. Zato sam rešio da se izvučem sa toga terena i da kasnije pokušam da se istim pravcem ponovo vratim na njega. Pošto sa uspostavljanjem veza nije išlo lako, a pritisak na nas stalno se pojačavao, rešio sam da se vratim odakle sam i pošao. Nisam išao bukvalno istim putem, ali sam se vraćao istim pravcem. To sam morao da učinim, jer sam najrealnije veze imao jedino u okolini Višegrada.

Razmišljao sam da pođem i drugim pravcem, ali sam odustao. Nisam znao šta je sa Račićem. Pretpostavljao sam da bi morao da bude negde u okolini Ljubovije. Ali bih se teško odlučio da se oslonim na njega. On je zaista bio hrabar, ali nikada nisam bio siguran u njega. Naši lični odnosi nisu bili baš najbolji.

Relativno brzo i bez naročitih teškoća prebacili smo se od Kosjerića i Ražane preko Makovišta i Varde, odakle smo prešli put Užice — Bajina Bašta, i pored Solutuše došli smo na Taru. Na njoj su nastupile prve ozbiljnije teškoće. Sa Tare sam uputio kurira radi uspostavljanja veze. Trebalo je da se u Tasićima povežemo sa našim ljudima. Sastanak smo zakazali na Baturi.

Na Tari smo nastojali da se krećemo kroz šumu i da izbegavamo bilo kakvu vezu sa seljacima. Bili smo na svome terenu i lako smo se kretali.

Odlučili smo da provedemo noć u nekoj nenastanjenoj kolibi. Tu smo imali prvi ozbiljniji susret sa vojskom. Naime, kada je vaša patrola pripucala, ja sam već bio izašao iz kolibe u šumu. Ostali su se spremali da krenu za mnom. Ubrzo, i oni su vešto napustili kolibu.

Posle toga imali smo još dva dodira sa Vašim patrolama. Oba negde u blizini Bature. Mi smo se dosta vrteli po tome bespuću, jer smo očekivali kurira koji je otišao da uspostavi vezu. Međutim, ni jedan od ova dva sukoba nije bio ozbiljan. Najviše sam se bojao da nam ne ometete vezu sa našim grupama iz oblasti Višegrada. Dok smo se vrteli po Baturi, primenili smo oprobano lukavstvo. Posle susreta sa jednim vašim poternim odeljenjem sa kojim smo izbegli sukob, vešto smo se prikrili i kada je ono prošlo, nastavili smo da se krećemo iza njega i to čitavih sedam do osam časova. Smatrali smo da je to manje opasno nego da čekamo na jednom mestu.

Bilo je grozno, hladnoća je bila užasna. Zamislite, našim planinama provesti tolike noći. Kretanje je bilo otežano mojom iscrpljenošću. Konje smo uzimali, ali retko, i to samo od sigurnih seljaka. Meni je teško noću, ne vidim, a to nas je mnogo ometalo. Poslednja dva dana bila su mi najmučnija. Noćili smo pod otvorenim nebom. Padao je sneg. Ja sam se smrzavao. Vatru smo ložili posle ponoći, i samo po nekoliko sati. Sa ishranom je bilo znatno lakše. Obično smo nosili hleb i suvo meso. Uvek smo imali rezerve za nekoliko dana. Kuvano jelo retko smo jeli. Ponekad, kod sigurnijih seljaka, jeli smo i smoka. Za mene nije bilo teško: jedna konzerva sardine i glavica luka, sa malo hleba, bili su mi dovoljni za ceo dan. Kasnije, kada smo ušli u skloništa ishrana nam nije predstavljala problem. Kupovali smo, u Višegradu ili Užicu, namirnice. Najviše smo uzimali konzerve iz američkih paketa. Tih paketa bilo je puno. Imao sam rezervu zлата, ali nju nismo trošili mnogo.

Vi ste imali sreću što me je ono đubre od Kalabića izdalo.

Njegove izdajničke sposobnosti su nepresušne. On je sve do sada izdao. Izdao je oca, izdao je zemlju, izdao je Kostu Pećanca, izdao je Nemce, prevario je i izdao je i mene. Budite sigurni, u prvoj prilici, izdaće i vas. Davno je on prodao sebe crnom đavolu, samo da bi spasio glavu.

Kad sam uspostavio vezu sa njim, prvo sam se obrađovao. Što je vreme više prolazilo, crv sumnje sve više se uvlačio u mene. Razmišljao sam o njemu mnogo. Nekada sam imao ogromno poverenje u njega. Savetovao sam se sa okolnom. Svi seljaci, koje sam upitao, sumnjali su. Oni ima-

ju jedno čulo na opasnost, koje su ljudi iz gradova davno izgubili. Kao što stoka u štali pred zemljotres daje svojom uznemirenošću znak o približavanju opasnosti, tako su i oni iz moje male pratnje, i to svi do jednoga, bili uznemireni pred moj fatalni sastanak sa Kalabićem i njegovom pratnjom. Neki od njih, otvoreno su mi govorili da sumnjaju da je to komunistička ujdurma. Više njih su me savetovali da izbegnem sastanak, ili, bar, da budem do kraja oprezan.

Nisam ih poslušao, pogrešio sam. Često sam, rukovođen ovim seljačkim čulom za opasnost, izbegao razne zamke. Poslednji put, kada sam pokušao da pređem u Srbiju, oni su me volšebno provodili i izvodili iz desetine zaokruženja. Izbegli smo bar sto puta, tako reći, sigurnu propast. Ovoga puta mojom krivicom odigralo se sve. Nisam poslušao njihove savete. Nekako sam hteo da verujem Nikoli i pored toga što me je crv sumnje sve više nagrizao.

Nikola je bio prvo kod Koste Pećanca, komandant četničkog odreda, a zatim i njegov obaveštajni oficir. Kasnije je prišao meni. Tada mi je bilo stalo da ga pridobijem. Smatrao sam da izlapekog Pećanca i njegove odrede treba što pre rastočiti. Nikola je bio jedan od retkih mlađih ljudi među njima. I to je bio jedan od razloga da ga, po svaku cenu, pridobijem. Optuživali su ga mnogi da održava veze sa Nemcima. Govorili su mu da su ga Nemci i poslali kod Pećanca. Kada su Nemci ubili njegovog oca, definitivno sam odbacio sve optužbe protiv njega. Mislio sam da se radi o zavisti aktivnih oficira prema rezervnima, ili takozvanim, komandantima iz naroda. Kad god je neki od takvih komandanata napredovao, to je bilo praćeno velikom količinom zavisti.

Koliko god da su mi aktivni oficiri vojnički vredeli i trebali, toliko su mi politički smetali. Većina su bili političke analfabete. Hteli su da rešavaju sve ognjem i mačem.

Međutim, Kalabić mi se učinio sumnjivim čim smo se sastali u kući onoga Kneževića. Primetio sam u njegovoj pratnji potpuno nova lica. Nije bilo baš ni jednoga iz njegove stare pratnje. On se obično nije razdvajao od Milića, 'Čerčila' i još nekih koji su mu bili tako reći, stalna lična garda. Bilo mi je sumnjivo i njegovo prilično čudno i neprirodno ponašanje. Pored toga, izuzetnu sumnju izazivalo mi je i ponašanje njegovog ličnog pratioca. On je stajao neprekidno iza njega, malo pozadi i prilično stisnut uz njegovu levu slabinu. Ovo nisam mogao da izdržim. U jednom momentu sam ga i upitao zašto mu se taj toliko pripija.

Sam Kalabić mi je na momente izgledao zbunjen. Očima sam ga nekoliko puta upitao da li je sve u redu. Odgovorio mi je prilično uverljivo. Prvo me je ubedio da je potpuno reorganizovao odrede u okolini Valjeva i da je sve svoje pratiocce postavio za komandante, a za pratiocce je iza-

brao nove, mlade, hrabre i zdrave ljude koji 'čine čuda od herojstva'. Objasnio mi je zatim da su i oni zbunjeni i da se plaše komunističke zamke, te pošto me ni jedan lično ne poznaje drže se sumnjičavo. Sve što mi je govorio i objašnjavao izgledalo mi je prihvatljivo. Možda je bio dovoljno ubedljiv, a možda me je ubedio zato što sam ja hteo da verujem. Verovatno da je posredi i jedno i drugo.

Zlikovac me je ipak izdao. On nije bio spreman da umre. Sto puta mi se zaklinjao, svojim životom, na vernost. Pogazio je sve. Verujte, ne bojim se smrti, ali me je izdaja Nikole Kalabića porazila.

Kome je sve čovek mogao da veruje?

Možda mi je još najsumnjivije bilo Kalabićevo instiranje da prilikom našeg polaska za 'Srbiju' smanjim moju pratnju.

Na moju nesreću, odoleo sam i ovom napadu sumnje. Pošli smo, i evo gde me je doveo.

Sve se odigralo munjevitom brzinom. Učinilo mi se da sam čuo pozadi pucanj. U tom trenutku su mi spale naočare, ili mi ih je neko od onih koji su bili najbliži skinuo. Ne sećam se da li sam legao ili me je onaj zdepasti Nikolin lični pratilac oborio na zemlju. U glavi mi se sve pomutilo. Prva misao mi je bila da nas je stigla potera i da odatle dolazi pucnjava. Cini mi se da sam posle prvog pucnja, čuo još nekoliko. Kada sam se digao, nisam mogao da vidim ništa, jer nisam imao naočare. Vikao sam i zvao sam neke po imenu. Niko se nije odazivao. Zvao sam i Kalabića, ali se nije odazivao. Svi su nestali kao da su u zemlju propali. Odjednom mi je sve puklo pred očima. Bio sam vezan. Dotle to nisam osećao niti sam znao ko me je vezao. Pretpostavljam da me je vezao onaj Kalabićev ili, bolje reći, onaj moj pratilac, jer se on stalno vrzmao oko mene. Kratko vreme posle toga ukrcali su me u automobil i do Beograda nigde se nismo zaustavljali.¹

Za zločine, dokazane na javnom suđenju održanom od 10. juna do 15. jula 1946. godine u Beogradu koje su on i njegovi četnici počinili u ratu, Dragoljub-Draža Mihailović je osuđen na smrt i streljan.

Posle hapšenja Draže Mihailovića Kalabić se slobodno kretao Beogradom. Međutim, jedne večeri dogodilo se nešto što niko nije mogao da spreči: revolverski hici iz ruku čoveka čiji su najbliži bili žrtve Kalabićevog zločina, zapečatili su sudbinu komandanta Gorske kraljeve garde Nikole Kalabića, koji se mrtav stropoštao na asfalt beogradskog trotoara.

REGISTAR IMENA

- DONOVAN VILIJAMS, rukovodilac obaveštajne službe SAD u toku 2. svetskog rata.
- DORĐEVIC IRINEJ, vladika Srpske pravoslavne crkve. Posle kapitulacije Italije, u jesen 1943. godine, pobeo u Italiju. Posle 2. svetskog rata ostao u emigraciji u SAD, gde je i umro.
- GAJIC BUDIMIR, komandant bataljona u Vilegradskoj brigadi organizacije D. M. Posle 2. svetskog rata ostao u odmetništvu. Poginuo 1947. godine.
- GASPAROVIC BRANKO «Gara», učitelj i kapetan u dobrovoljačkoj vojsci profašističke organizacije «Zbor». Agent nemačke obaveštajne službe Gestapa.
- GOGIC TODOR, potpukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Bio je komandant Moravske grupe korpusa organizacije D. M. Poginuo 1945. godine.
- JASE ZIGORNID, poslanik Trećeg rajha u NDH od 1941. do 1945. godine.
- MILINKOVIC RADOMIR, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Rukovodilac obaveštajne službe komande Beograda organizacije D. M.
- NEŠKOVIC RADOMIR, komandant Rogatičke brigade organizacije D. M. Posle 2. svetskog rata ostao u odmetništvu. Poginuo 1950. godine.
- PLANINCIC JOVAN, kafedžija, komandant bataljona Rogatičke brigade organizacije D. M. Posle 2. svetskog rata ostao u odmetništvu. Poginuo kao odmetnik.

POPOV IVAN, obaveštajni agent britanske i nemačke obaveštajne službe u toku 2. svetskog rata. Bio je i obaveštajni organ komande Beograda organizacije D. M. Avgusta 1944. godine pobjegao iz zemlje i posle završetka 2. svetskog rata ostao u emigraciji.

PRIBICEVIC ADAM bio je pripadnik desnog krila Samostalne demokratske stranke. Krajem 1943. godine prišao organizaciji D. M. i postao član Centralnog nacionalnog komiteta. Avgusta 1944. godine pobjegao u Italiju. Posle završetka 2. svetskog rata ostao u emigraciji u SAD, gde je i umro.

STIVENSON ROLF, ambasador Velike Britanije pri emigrantskoj vladi Božidara Purića u Kairu i Londonu 1943. i 1944. godine.

VASILJEVIC DRAGISA, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Bio je komandant Višegradske brigade organizacije D. M. Posle 2. svetskog rata ostao u odmetništvu. Poginuo 1946. godine.

IZVORI I OBJASNJENJA

KORPUSI DRAŽE MIHAILOVIĆA POLAZU ISPIT PRED OKUPATOROM U SRBIJI

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., S—X—11/2.
- ² »Tajna i javna saradnja četnika i okupatora 1941—1944.«, »Arhivski pregled«, Beograd 1976.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., S—X—57/5.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., S—X—56.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., S—X—57.
- ⁶ Isto kao pod 2.
- ⁷ Isto kao pod 2.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., S—X—57/2.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., S—X—19.
- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., S—X—10.
- ¹¹ »Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića«, knjiga I, Beograd 1945.
- ¹² Isto kao pod 2.
- ¹³ AVII, »Elaborat o vojnoj organizaciji D. M.«, I deo.
- ¹⁴ Isto kao pod 2.
- ¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., S—V—2419.
- ¹⁶ Arhiv Srbije (AS), OK. C. 24.
- ¹⁷ AVII, N—T—501, 236/460—461.

- ¹⁸ Boško Kostić, »Za istoriju naših dana«, Lil, 1949.
- ¹⁹ Isto kao pod 13.
- ²⁰ Isto kao pod 13.
- ²¹ AVII, arhivski fond D. M., S—V—1481.
- ²² AVII, arhivski fond D. M., S—X—33.
- ²³ Nikola Milovanović, »Kroz tajni arhiv Udbes, Sloboda, Beograd 1974.
- ²⁴ AVII, arhivski fond D. M., S—V—6562.
- ²⁵ AVII, arhivski fond D. M., S—X—35.
- ²⁶ AVII, arhivski fond D. M., S—V—6573.
- ²⁷ Isto kao pod 21.
- ²⁸ AVII, arhivski fond D. M., S—V—1720.

UBISTVO KOSTE MILOVANOVIĆA PEĆANCA

- ¹ Nikola Milovanović, »Generali izdaje«, knj. 2, Sloboda, Beograd, 1977.
- ² Isto kao pod 1.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., VK—X—3.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—X—3.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., S—V—2254.
- ⁶ Autorove zabeleške o razgovorima sa Vojinom Andrićem avgusta 1944.
- ⁷ Isto kao pod 6.

POVLACENJE SAVEZNICKIH MISIJA

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—783.
- ² AVII, arhivski fond D. M., D—30—364.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., D—XLII—12699.
- ⁴ Isto kao pod 3.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—847.
- ⁶ Isto kao pod 5.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—848.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—bez broja.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—XLVIII—71, 72, 73, 74, 75, 76 i D—35/1—103.
- ¹⁰ »Knjiga o Draži«, Vindzor, Kanada 1956.
- ¹¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—685.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—647.
- ¹³ Vinston Čerčil, »Drugi svetski rata«, Prosveta, Beograd, 1964.

¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—35/1—186.

¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—901.

¹⁶ Isto kao pod 15.

KOMANDANT STABA 110 NAPUSTA DRAŽU MIHAILOVIĆA

¹ AVII, arhivski fond D. M., Ca, k. 275, reg. br. 2/1.

² »Jozef« je bio jedan od pseudonima četničkog komandanta Beograda Aleksandra-Saše Mihajlovića, koji je koristio do novembra 1942. godine.

³ AVII, arhivski fond D. M., S—W—2280.

⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—VII—od »Hermana«.

⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—VII—od »Hermana«.

⁶ AVII, arhivski fond D. M., D—XXI—2165.

⁷ AVII arhivski fond D. M., —D—XIV—2823.

⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—XXI—2214.

⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—XXIV—2865 i 2866.

¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., D—XXXIII—2099.

¹¹ AVII, arhivski fond D. M., D—XXXIX—10313.

¹² AVII, arhivski fond D. M., D—29—513.

¹³ AVII, arhivski fond D. M., D—XV—852.

¹⁴ Dušan Kara-Mitrov se pominje u četničkim dokumentima kao Dušan Karamitrović, a u prevodu bugarskih dokumenata kao Dušan Karamitrov.

¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., S—V—17146.

¹⁶ Izjava Dušana Kara-Mitrova pred istražnim organima 1944. godine (M—1349).

¹⁷ AVII, arhivski fond D. M., B—50.

¹⁸ Izjava Danila Golubovića pred istražnim organima 1952. godine (M—2179).

¹⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—LI—5518.

²⁰ »Nemačka obaveštajna služba, knj. VIII, Beograd, 1956.

²¹ AVII, arhivski fond D. M., D—28/II—431.

²² AVII, arhivski fond D. M., S—W—2282.

²³ AVII, arhivski fond D. M., S—W—2291.

²⁴ AVII, arhivski fond D. M., S—W—2287.

²⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—XXXII—1114; 1115.

PAD PURICA

¹ Winston Cerčil, »Drugi svetski rat«, Prosveta, Beograd, 1964.

² Nikola Milovanović, »Generali izdajice, knj. 2, Sloboda, Beograd, 1977.

- ³ Isto kao pod 1.
- ⁴ Isto kao pod 1.
- ⁵ Isto kao pod 1.
- ⁶ Isto kao pod 1.
- ⁷ Isto kao pod 1.
- ⁸ Isto kao pod 1.
- ⁹ Isto kao pod 1.
- ¹⁰ Isto kao pod 1.
- ¹¹ Arhiv Jugoslavije, 103—25—167.
- ¹² Isto kao pod 2.
- ¹³ Isto kao pod 1.
- ¹⁴ Isto kao pod 1.
- ¹⁵ Isto kao pod 2.
- ¹⁶ Isto kao pod 1.
- ¹⁷ Isto kao pod 1.
- ¹⁸ Isto kao pod 2.
- ¹⁹ Isto kao pod 2.
- ²⁰ Isto kao pod 1.
- ²¹ Isto kao pod 2.

CERCILOVI POKUŠAJI SPASAVANJA DINASTIJE

- ¹ »Knjiga o Draži«, knjiga 2. Vindzor, Kanada, 1956.
- ² Dušan Plenča, »Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata«, Institut društvenih nauka, Odeljenje za istoriju, Beograd 1962.
- ³ Isto kao pod 1.
- ⁴ Branko Petranović, »Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943—1945.« *Globus*, Zagreb 1981.
- ⁵ Winston Čerčil, »Drugi svetski rat«, *Prosveta*, Beograd 1964.
- ⁶ Isto kao pod 5.
- ⁷ AVII, Mf SK, 3/265—271. Zabeleške Save Kosanovića.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—282.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—325.
- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—331.
- ¹¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—335.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., VK—P—343.
- ¹³ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—325.
- ¹⁴ Isto kao pod 1.
- ¹⁵ Memoari Petra II Karađorđevića.

NEOSTVARENI PLANOVI

- ¹ Četvrta grupa jurišnih korpusa formirana je juna 1944. od većeg dela četničkih korpusa zapadne Srbije i Šumadije izdvajanjem pojedinačnih bataljona i brigada, tako da su korpusi iz kojih je ona formirana većinom postojali i dalje. U sastavu ove grupe nalazili su se 1, 2, 3. i 5. korpus sa oko 8.000 četnika.
- ² »Tajna i javna saradnja četnika i okupatora 1941—1944«, dokumenti, *Arhivski pregled*, Beograd, 1976.
- ³ Isto kao pod 2.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., Ča. k. 28, reg. br. 26/3 (S—V—1580).
- ⁵ »Sudjenje članovima političkog i vojnog rukovodstva organizacije Draže Mihailovića«, Beograd, 1945.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., S—V—6578/1.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—323/2.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—342.

PORAZ MIHAILOVICEVIH SNAGA U SRBIJI I NOVI SPORAZUMI SA OKUPATOROM I KVISLINGOM MILANOM NEDICEM

- ¹ Sastava: dva bataljona pešadije iz albanskih lovačkih pukova.
- ² Ovu operaciju Nemci su izveli pod šifrom »Draufgänger« (Draufgänger).
- ³ Ojačani bataljon 363. puka 181. divizije.
- ⁴ Od preostalog ljudstva ove divizije i novih 4.000 nemačkih vojnika formirana je u oktobru borbena grupa »Skender-beg«.
- ⁵ Komandant 14. nemačkog puka u svom izveštaju o borbama na Ibru priznao je da je njegov 2. bataljon gotovo potpuno uništen i da »zaprečavanje nije uspelo« (Arhiv VII, k. 72, br. reg. 3/2).
- ⁶ AVII, Elaborat o vojnoj organizaciji D. M.
- ⁷ »Tajna i javna saradnja četnika i okupatora 1941—1944«, dokumenti, *Arhivski pregled*, Beograd 1976.
- ⁸ AVII, Izjava Dragog Jovanovića pred istražnim organima 1946. godine.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., S—P—79.
- ¹⁰ Nikola Milovanović, »Kroz tajni arhiv Udbe«, *Sloboda*, Beograd, 1974.
- ¹¹ Isto kao pod 8.
- ¹² AVII, Izjava Milana Nedića pred istražnim organima 1946. godine.
- ¹³ Isto kao pod 12.
- ¹⁴ AVII, Mikroteka, N—T—312, fol. 780, f. 371754.

¹⁵ AVII, Mikroteka, NAN, N—T—312, rol. 780, f. 371746.

¹⁶ AVII, NAV, N—T—311, F—192/802—812.

¹⁷ Isto kao pod 16.

¹⁸ AVII, Mikroteka, NAV, N—T—312, C. 780.

¹⁹ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—372.

MISIJA PUKOVNIKA MEKDAUELA

¹ Izjava Milana J. Borojevića pred istražnim organima 1952. godine.

² Izjava dr Đure Đurovića pred istražnim organima 1945. godine (M—198).

³ »Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom«, Beograd, 1946. godine.

⁴ Isto kao pod 2.

⁵ Isto kao pod 3.

⁶ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—394/1.

⁷ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—858.

⁸ Izjava Draže Mihailovića pred istražnim organima 1946. godine (M—1).

⁹ AVII, arhivski fond D. M., S—Y—108.

¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—866.

¹¹ Izjava Mustafe Mulalića pred istražnim organima 1945. godine (M—186).

OGRAK MIHAILOVICEVOG CNK U RIMU

¹ AVII, arhivski fond D. M., D—I—21—2302.

² AVII, arhivski fond D. M., D/I—XXII—13.

³ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—677.

⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—266.

⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—682.

⁶ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—686.

⁷ AVII, arhivski fond D. M., S—V—12156.

⁸ AVII, arhivski fond D. M., E—3.

⁹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—685.

¹⁰ Isto kao pod 9.

NEZAVISNA GRUPA NACIONALNOG OTPORA

¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—379.

² AVII, arhivski fond D. M., VK—V—383.

³ »Suđenje članovima političkog i vojnog rukovodstva organizacije Draže Mihailovića«, Beograd, 1945.

- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—656/1.
- ⁵ Isto kao pod 4.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—659.
- ⁷ Isto kao pod 6.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—297.
- ⁹ Izjava Vojislava Lukačevića pred istražnim organima 15. marta 1945. RSUP — Titograd.
- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., CG—V—1672/4.
- ¹¹ Isto kao pod 9.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., CG—V—1806.
- ¹³ Izjava Vojislava Lukačevića pred istražnim organima 28. aprila 1945. RSUP — Titograd.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., CG—V—1656.
- ¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., CG—V—1656/1.
- ¹⁶ AVII, arhivski fond D. M., CG—P—191 i isto kao pod 9.
- ¹⁷ AVII, arhivski fond D. M., CG—P—189.
- ¹⁸ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—689.
- ¹⁹ AVII, arhivski fond D. M., CG—V—1659.
- ²⁰ Vlado Segrt, »Ratne uspomene«, Beograd, 1964.
- ²¹ Jedinice 29. hercegovačke udarne divizije su 20. septembra 1944. godine zaplenile jedan četnički dokument, sa čijim je sadržajem upoznat i Štab 2. udarnog korpusa, u kojem se govori o obrazovanju dva četnička pivoa (u Bihaću i Nevesinju), kako bi četnici »na taj način dominirali... cijelim pojasom, jer bi na komunističke snage, koje bi se u tom slučaju grupisale bliže obali, mogli udariti u leđa. U momentu iskrcavanja (saveznika — nap. autora) ne mogu se komunisti naći u Dubrovniku, jer je ratni aksiom njemačke taktike, da neće napustiti obalu bez borbe«. (AVII, k. 394, reg. br. 18—2, Depesa Štaba 29. udarne divizije od 21. septembra 1944. Štabu 2. udarnog korpusa). O tome se takođe govori i u izveštaju Štaba 29. udarne divizije od 1. oktobra 1944. Štabu 2. udarnog korpusa (AVII k. 393) U borbama za oslobođenje Biloće (26. septembra — 2. oktobra 1944.), delovi 29. udarne divizije zarobili su radio-telegrafistu s radio-stanicom komandanta Bilečke brigade (kapetana Miloša Kureća), koji je odao elemente radio-stanice (šifru, pozivni znak i vreme), preko kojih se Štab 29. udarne divizije uključio u mrežu Bačovića i Lukačevića. Na tobožnje traženje pomoći Bačović je odgovorio: »Strpite se braćo, i ovamo je telko stanje. Crveni napadaju. Dobili smo depešu iz Italije. Kralj sa Englezima dolazi za dva dana«. Na sličnu depešu Lukačeviću ovaj je odgovorio: »Ne mogu vam nikako pomoći. Držite se još malo. Rijesili smo da uđemo u Trebinje, zatim u Dubrovnik i da tamo sačekamo Engleze. Oni dolaze za dva dana. Nijemci u Trebinju i Dubrovniku neće pružiti otpor.« (Vlado Segrt, n.d., 431).
- ²² Isto kao pod 20.

²³ AVII, arhivski fond D. M., CG—V—1662/1.

²⁴ Isto kao pod 23.

²⁵ AVII, k. 394, 21/54—2 i k. 395, 2—11.

²⁶ AVII, arhivski fond D. M., CG—C—1418.

²⁷ AVII, arhivski fond D. M., CG—V—1670.

²⁸ U rejonu Foče Lukačević se povezao sa četničkim snagama generala Trifunovića koje su jedinice NOVJ proterale iz Srbije. Krajem oktobra kod Dubrovnika se, po odobrenju Vrhovnog štaba, iskrcao jedan britanski artiljerijski divizion. Kada je za to saznao, Lukačević je oko 1. decembra krenuo sa svojom pratnjom u pravcu Bileće, gdje su se nalazili delovi ovog britanskog divizona, u nameri da se s njima poveže. U Bileći je, međutim, bio uhvaćen (AVII, Četnička arhiva, CG—V—1671. Izveštaj majora Miodraga R. Anđelkovića od 9. februara 1945. načelniku štaba VK; RSUP—T, Zapisnik o saslušanju Vojislava Lukačevića od 5. aprila 1945.). Lukačević je po presudi Višeg vojnog suda Jugoslovenske armije u Beogradu streljan 14. avgusta 1945. godine, za dela izdaje i zločina protiv naroda i otadžbine.

OBMANE DRAŽE MIHAILOVICA

¹ Posle rata je to zlato delimično pronađeno i vraćeno Narodnoj banci iz koje je i uzeto — u vidu poluga, nakita i novca.

² AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—682.

³ AVII, arhivski fond DM, VK—Y—685.

⁴ Boško Kostić, »Za istoriju naših dana«, Lil, 1949.

⁵ Dr Milan Borković, »Kontrarevolucija u Srbiji«, knjiga 2. *Sloboda*, Beograd, 1979.

⁶ U ovo vreme grupa divizija NOVJ — 1. proleterski i 12. udarni korpus NOVJ — boravili su u zapadnoj Srbiji, operišući zapadno od komunikacije Užice — Valjevo i bila spremna za prodor ka Valjevu.

⁷ AVII, arhivski fond D. M., S—V—2537/1.

⁸ AVII, arhivski fond DM, VK—P—460.

⁹ Isto kao pod 4.

¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—394/1.

¹¹ AVII, arhivski fond D. M., BH—P—14.

¹² AVII, arhivski fond D. M., S—V—11347.

¹³ Nikola Milovanović, »Kroz tajni arhiv Udbe«, *Sloboda*, Beograd 1974.

¹⁴ Priča o prodrlanju savezničkih snaga iz Grčke i Italije u Jugoslaviju bila je sračunata izmišljotina Draže Mihailovića.

¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—471.

¹⁶ Isto kao pod 13.

¹⁷ Konstantin Fotić, »Rat koji smo izgubili«, Njujork, 1948.

¹⁸ Branko Ćubrilović »Zapisi iz tuđine«, Sarajevo 1946.

- ¹⁹ Isto kao pod 18.
- ²⁰ Izjava Dragog Jovanovića pred istražnim organima 1946. AVII.
- ²¹ Isto kao pod 20.
- ²² Oružane formacije profašističke organizacije Zbor, sa Dimitrijem Ljotićem na čelu.
- ²³ Izjava Aleksandra Cincar-Marković pred istražnim organima 1946. AVII. Velibor Jonić i Đorđe Perić bili su ministri u kvislinškoj vladi Milana Nedića.

»ALARM« U LONDONU I VAŠINGTONU

- ¹ Izjava dr Đure Đurovića pred istražnim organima 1945. godine (M—198).
- ² Nikola Milovanović, »Kroz tajni arhiv Udbe«, *Sloboda*, Beograd 1974.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., BH—V—2385.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., S—X—6.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., S—V—2579.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., S—V—11326.
- ^{6a} Isto kao pod 1.
- ⁷ Isto kao pod 1.
- ⁸ Belov je bio načelnik političkog odeljenja divizije.
- ⁹ Isto kao pod 1.
- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—470/1.
- ¹¹ Isto kao pod 10.
- ¹² Isto kao pod 10.
- ^{12a} Isto kao pod 10.
- ¹³ Isto kao pod 2.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., E—3.
- ¹⁵ Isto kao pod 14.
- ¹⁶ Isto kao pod 14.

VELIKO BEKSTVO

- ¹ Ovde je reč o prodoru 1. proletarskog i 12. korpusa NOVJ u Srbiju od 20. avgusta do 6. septembra 1944. godine.
- ² Naređenje Draže Mihailovića za »postepeno uzimicanje« četničkih jedinica na zapad nije bilo nimalo slučajno. Obavešten da se razbijene nemačke snage, koje su pripadale armijskoj grupi »Felber«, povlače iz istočne Srbije i Moravske doline, koncentrišući se u oblasti Kraljeva i jugozapadno od njega sa ciljem obezbeđenja Ibarske doline, kojom su se, iz Grčke, povlačile nemačke snage grupe armije »E«. Mihailović je sa sigurnošću računao da će mu baš te

nemačke snage pružiti najveću zaštitu i pomoć u prikupljanju i prebacivanju u Bosnu razbijenih i uspaničenih ostataka četničkih jedinica.

³ »Knjiga o Draži«, knjiga 2. Vindzor, Kanada, 1956.

⁴ Isto kao pod 3.

⁵ AVII, arhivski fond D. M., BH—V—2385.

⁶ AVII, arhivski fond D. M., S—V—1740/14.

⁷ »Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića«, knjiga 1, Beograd, 1945. godine.

⁸ Isto kao pod 6.

⁹ AVII, arhivski fond D. M., S—V—1580.

¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., H—X—249.

¹¹ AVII, arhivski fond D. M., H—V—506.

¹² »Tajna i javna saradnja četnika i okupatora 1941—1944.«, dokumenti, *Arhivski pregled*, Beograd 1976.

¹³ AVII, arhivski fond D. M., H—X—268.

¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., H—X—286.

¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., H—V—595.

¹⁶ AVII, arhivski fond D. M., H—X—298.

¹⁷ AVII, arhivski fond D. M., H—V—594.

¹⁸ AVII, arhivski fond D. M., SL—P—15.

¹⁹ Nikola Milovanović, »Kroz tajni arhiv Udbe«, *Sloboda*, Beograd 1974.

²⁰ AVII, arhivski fond D. M., H—X—320.

KRALJEVI KOMANDOSI

¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—2100.

² Isto kao pod 1.

³ Isto kao pod 1.

⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—2103.

⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—2235.

⁶ Odnosi se na Đuru Đurovića, sekretara četničkog Centralnog nacionalnog komiteta, koji je posle bekstva četnika u Bosnu ostao u Srbiji.

⁷ Odnosi se na pripadnike Rasinskog četničkog korpusa, koji je bio pod komandom Dragutina Keserovića.

⁸ Ljuba Patak je nadimak majora Ljube Jovanovića, komandanta Timočkog četničkog korpusa.

⁹ Grbec Jože, radio-telegrafista četničke Vrhovne komande, koji je od jeseni 1943. održavao direktnu radio-vezu između Draže Mihailovića i ambasadora Kraljevine Jugoslavije u SAD Konstantina Fotića.

¹⁰ Nikola Milovanović, »Kroz tajni arhiv Udbe«, *Sloboda*, Beograd, 1974.

- ¹¹ Isto kao pod 10.
- ¹² Isto kao pod 10.
- ¹³ Isto kao pod 10.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—2123.
- ¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—X—104.
- ¹⁶ »Sudjenje članovima političkog i vojnog rukovodstva organizacije Draže Mihailovića«, Beograd, 1945.
- ¹⁷ Isto kao pod 16.
- ¹⁸ Isto kao pod 16.
- ¹⁹ Isto kao pod 16. Izjava Mihaila Mandića pred sudom 1945. godine.
- ²⁰ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—2215 i VK—V—2231.
- ²¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—2162. Br. 11 u dokumentu je šifra kojom su četnici označavali nemačke okupatore.
- ²² AVII, arhivski fond D. M., VK—V—2168.

PLAN KOMANDE LOVACKIH GRUPA JUGOISTOK

- ¹ Izjava Branka Gašparevića pred istražnim organima 1945. godine.
- ² Isto kao pod 1.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., BH—V—4290.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—2112.
- ⁵ Isto kao pod 1.
- ⁶ »Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića«, knjiga 1, Beograd 1945. godine.
- ⁷ Isto kao pod 6.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—2158.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—2163.
- ¹⁰ Isto kao pod 1.
- ¹¹ Nikola Milovanović, »Kroz tajni arhiv Udbe«, Sloboda, Beograd, 1974.
- ¹² Isto kao pod 11.
- ¹³ Isto kao pod 11.
- ¹⁴ Isto kao pod 11.
- ¹⁵ Isto kao pod 11.
- ¹⁶ Isto kao pod 11.
- ¹⁷ Isto kao pod 11.
- ¹⁸ Isto kao pod 11.
- ¹⁹ Isto kao pod 11.
- ²⁰ Isto kao pod 11.
- ²¹ Isto kao pod 11.
- ²² AVII, arhivski fond D. M., VK—V—2196.
- ²³ Isto kao pod 1.

- ²⁴ Patrijarh Gavriilo Dožić i vladika Nikolaj Velimirović su za vreme okupacije bili internirani u manastiru Vojlovci, nedaleko od Pančeva. Pre bekstva iz Srbije okupatori su ih prebacili u Bavarsku.
- ²⁵ Izjava Milana Nedića pred istražnim organima 1946.
- ²⁶ AVII, arhivski fond D. M., D—LV—710, 726.
- ²⁷ Boško Kostić, »Za istoriju naših dana«, Lil, 1949.
- ²⁸ Isto kao pod 27.
- ²⁹ Isto kao pod 27.
- ³⁰ AVII, arhivski fond D. M., H—X—336.
- ³¹ Isto kao pod 27.
- ³² Izjava Mehmeda Alajbegovića pred istražnim organima 1946. AVII.

OBRAČUN

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., C, reg. br. 6605 (pismo Pavla Đurišića Draži Mihailoviću, bez datuma).
- ² Arhiv Istorijskog instituta — Titograd (AII—T), X1d—12 (44).
- ³ AVII, arhivski fond D. M., CG—P—12, D—LV—90, 91, 92, 93, 94.
- ⁴ Ratko Parežanin, »Zapisi iz dobrovoljačke borbe«, 1956.
- ⁵ P. Cemović, »Od Podgorice do Gradiške«, Glasnik srpskog istorijskog-kulturnog društva, »Njegoš«, br. 7, 1961.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., CG—V—1139.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—35—93.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., CG—P—130.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—261/1.
- ¹⁰ Pismo Dragiše Vasića upućeno Draži Mihailoviću 10. februara 1945. AVII, arhivski fond D. M.
- ¹¹ »Glas Crnogoraca«, 2. maja 1942. Kvislinški list koji je izlazio na Cetinju.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., CG—X—484.
- ¹³ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—520/1.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., S—V—11345/1.
- ¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—538/1.
- ¹⁶ AVII, arhivski fond D. M., BH—C—6616.

PROGLASENJE KRALJEVINE SLOVENIJE

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., SL—V—4.
- ² AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—675/5.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., SL—P—9.
- ⁴ Isto kao pod 3.

- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—V—210/2.
- ⁶ Isto kao pod 3.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—35—399.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., SL—P—16.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—35—785.
- ¹⁰ Pavle Horvat je preko kapetana korvete Zenona Adamića, koji je bio blizak istaknutijim funkcionerima HSS u Zagrebu, održavao veze i s obaveštajnim organom emigrantske vlade u Carigradu Dušanom Petkovićem «Senegalcem». Tim putem on je, pored ostalog, u ime «Slovenaca i HSS» upućivao emigrantskoj vladi i razne poruke.
- ¹¹ Izjava Vladimira Židovca pred istražnim organima 1947. (AVII).
- ¹² Boško Kostić, «Za istoriju naših dana», Lil, 1949.
- ¹³ Isto kao pod 12.

DRAMA NA ZELENGORI

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., D—35—133.
- ² AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—698/1.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—632.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—XV—561, 562, 563.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—35—358.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—698/1; D—373/2.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—LV—675, 676, 677.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—692/2.
- ⁹ Izjava Draže Mihailovića pred istražnim organima 1946. (M—1).
- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—624.
- ¹¹ «Knjiga o Draži», knjiga II, Vindzor, Kanada, 1956.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., VK—P—642/2.
- ¹³ Dr Vlatko Maček, memoari, Njujork, 1957.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—641.
- ¹⁵ «Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom», Beograd 1946.
- ¹⁶ Isto kao pod 14.
- ¹⁷ U ovoj oblasti nije bilo krupnih operativnih jedinica NOVJ. Divizije 2. jugoslovenske armije, koje su gonile nemačke i ustaške snage kroz Bosnu, u završnim operacijama prodrle su već daleko na zapad: forsirale reku Vrbas, zatim Unu i otpočele operaciju za oslobođenje Karlovca. Četničkim snagama pod neposrednom komandom Draže Mihailovića u centralnoj Bosni suprotstavile su se manje jedinice NOVJ. Tek nešto kasnije glavne četničke snage biće napadnute od jačih jedinica NOVJ i KNOJ-a.
- ¹⁸ Još se nisu angažovale u borbi naše krupnije jedinice. Tačno se znalo za prisustvo ove četničke grupacije i njene namere, pa su angažovani delovi vazduhoplovstva da ih uznemiravaju na putu. I dok su alarmirane naše posade i

manje jedinice na pravcu njihovog kretanja, dotle su se krupnije snage koncentrisale u ove oblasti Bosne da zaustave pokrete četnika i unište ih.

- ¹⁰ U međuvremenu dobijeno je neophodno vreme za koncentraciju naših jačih snaga koje su imale zadatak da zaustave i unište ovu grupaciju Draže Mihailovića. Namere četnika su bile jasne i na vreme uočene. Zarobljeni četnici i njihovi rukovodioci potvrdili su naše procene pa su mere bile adekvatne i blagovremene za rešavajući sudar.

¹¹ Isto kao pod 11.

- ¹² AVII, izveštaj i operacijski dnevnik 38. divizije NOVJ, maja 1945. godine.

DRAŽINO BEKSTVO IZ OBRUČA

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., BH—V—6844/4.

² Nikola Milovanović, »Kroz tajni arhiv Udbe«, *Sloboda*, Beograd, 1974.

- ³ AVII, arhivski fond D. M., BH—V—12746.

⁴ Isto kao pod 3.

⁵ Isto kao pod 2.

⁶ »Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića«, knjiga 1, Beograd, 1945.

- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., BH—V—1566.

⁸ AVII, arhivski fond D. M., BH—V—1622.

⁹ Zabeleške Borivoja Tasića iz 1952. godine.

¹⁰ Autorove zabeleške iz razgovora sa Boškom Vidakovićem 1960. godine.

¹¹ Isto kao pod 9.

HAPSENJE KALABIĆA

- ¹ Izjava Nikole Kalabića pred istražnim organima 1945.

² Milovan Pejanović, sudija u penziji.

³ Ljubo Popović, »Velika igra sa Dražom Mihailovićem«, *Grafika*, Beograd, 1971.

⁴ Isto kao pod 3.

⁵ Isto kao pod 3.

⁶ Isto kao pod 3.

⁷ Isto kao pod 1.

KRUG JE ZATVOREN

- ¹ Izjava i predlog Nikola Kalabića istražnim organima 1945. godine.

² Zabeleške Borivoja Tasića iz 1952. godine.

³ Autorove zabeleške iz razgovora sa Boškom Vidakovićem 1960. godine.

S A D R Ž A J

Korpusi Draže Mihailovića polažu ispit pred okupatorom u Srbiji	5
Ubištvo Koste Milovanovića Pećanca	32
Povlačenje savezničkih misija	42
Komandant Staba 110 napušta Dražu Mihailovića	54
Pad Purića	68
Cerčilovi pokušaji spasavanja dinastije	85
Neostvareni planovi	103
Poraz Mihailovićevih snaga u Srbiji i novi sporazumi sa okupatorom i kvislingom Milanom Nedićem	131
Misija pukovnika Mekdauela	149
Ogranak Mihailovićevog CNK u Rimu	158
Nezavisna grupa nacionalnog otpora	166
Obmane Draže Mihailovića	185
„Alarm“ u Londonu i Vašingtonu	207
Veliko bekstvo	215
Kraljevi komandosi	239
Plan komande lovačkih grupa jugoistok	254
Obracun	283
Proглаšenje Kraljevine Slovenije	300
Drama na Zelengori	311
Dražino bekstvo iz obruča	337
Hapšenje Kalabića	357
Krug je zatvoren	379
Registar imena	393
Izvori i objašnjenja	395

Nikola Milovanović
**KONTRAREVOLUCIONARNI POKRET
DRAŽE MIHAILOVICA**

SLOM, 4

Recenzenti

dr Petar Kačavenda
Rade Vojvodić

Lektor

Predrag Milićević

Likovno-grafička oprema
Lenka Knežević-Zuborski

Korektor

Branka Marković

Izdaje

Izdavačka organizacija
SLOVO LJUBVE
Beograd, Mutapova 12
1983.

Za izdavača

Ljubiša Pantić

Tiraž

8000 primeraka

Stampa

ORG «Kultura» OOUR «Radiša Timotić»
Beograd, Đure Jakšića 9

